

EDWIN O. REISCHAUER
MARIUS B. JANSEN

JAPONAI

ŠIAUNDIEN

PERMAINOS IR TĘSTINUMAS

VALSTYBĒS
IR TAUTOS

EDWIN O. REISCHAUER
MARIUS B. JANSEN

JAPONAI

Š I A N D I E N

PERMAINOS IR TĘSTINUMAS

LITTERAE
UNIVERSITATIS
1996

UD32

Verstā iš: Edwin O. Reischauer, Marius B. Jansen.
The Japanese Today. Change and Continuity
The Belknap Press of Harvard University Press
Cambridge, Massachusetts,
London, England, 1995
ISBN 0-674-47184-9

Vertė Valdas Papievis / skyrių "Japonija šiandien"
vertė Vida Karazijaitė
Redaktorė Danutė Kalinauskaitė

Knygą remia Japonijos Fondas / Kokusai Koryu Kikin
Pirmojo viršelio nuotrauka "Moksleivių ekskursija"
ir ketvirtą viršelio nuotrauka "Shinkansen ekspresas
prie Fudzijamos" © ISEI
Photograph courtesy of the International Society
for Educational Information, Inc.

Copyright © 1977, 1988, 1995 by the President and
Fellows of Harvard College
All rights reserved
Published by arrangement with
Harvard University Press
© Vertimas į lietuvių kalbą V.Papievis ir
V.Karazijaitė, 1996
© Dailininkė R.Penkauskienė, 1996

ISBN 9986-475-11-2

Pratarmė papildytam leidimui

Po paskutinės šios knygos redakcijos Japonijoje, kaip ir visame pasaulyje, įvyko žymių pokyčių. Dėl šaltojo karo pabaigos poveikio ir pasaulinės ekonomikos atoslūgio susidarė nepastovi situacija, pasikeitė senosios politikos prielaidos bei jos kursas. Todėl redaktoriai paprašė manęs parašyti baigiamąjį skyrių ir apibūdinti po 1990-ųjų metų Japoniją sukrėtusius pokyčius. Ten, kur buvo būtina, siekdamas išvengti painiavos, kiek pataisiau ir kitus skyrius, o norėdamas parodyti, kaip keičiasi literatūra apie Japoniją, atsirandant naujiems interesams, siūlomos literatūros sąrašą papildžiau dviem pastraipomis.

Marius B.Jansen
1994-ųjų balandis

Ivadas

Nuo pirmojo *Japonų* leidimo Harvard University Press prabėgęs dešimtmetis privertė redaktorių manyti, kad derėtų paskelbti atnaujintą šios knygos leidimą. Bet netrukus paaiškėjo, jog keleto pakeitimų ir medžiagos papildymų apie pastarąjį dešimtmetį nepakaks. Tikra tiesa, kad per tokį trumpą laiką patys japonai pasikeitė nedaug, užtat užsieniečių žinios apie Japoniją ir požiūris į japonus pakito neįtikėtinai. Šiuo metu ji laikoma viena iš trijų ar keturių svarbiausių pasaulio valstybių. Rašant apie Japoniją privalu suvokti, kad skaitytojai apie ją dabar tikriausiai žino nepalyginti daugiau negu prieš dešimtmetį, o jų supratimas apie šią šalį, ko gero, labai skiriasi.

Todėl *Japonai šiandien: permainos ir tęstinumas* - iš esmės nauja knyga. Kai kurie skyriai iš tikrųjų tokie pat, kokie buvo ankstesniame leidime, tačiau kiti beveik visiškai perrašyti. Skirsniai apie istorinę praeitį pakeisti nedaug, o štai skyrius apie verslininkystę išplėstas iki visiškai naujos penktos dalies, paskutinė, šeštoji, taip pat daugiausia perrašyta. Naujos knygos pavadinimas "Permainos ir tęstinumas" tam tikra prasme išreiškia ryšį tarp dviejų knygų, kadangi toliau plėtoja tą pačią pagrindinę abiejų leidimų temą.

Tokios apimties knygoje neįmanoma aprėpti visų itin plačios ir įvairios japonų temos aspektų. Laimė, kad yra daug specialių knygų, kuriose kalbama apie sritis, kurių aš nenagrinėju, pavyzdžiui, apie žavias japonų kasdieninio gyvenimo smulkmenas, literatūros, meno, dramos ir kitus kultūrinius jų laimėjimus, Japonijos ekonominės raidos detales. Užuoat rašęs knygą apie tai, aš dėmesį sutelkiau į pačius Japonijos žmones - jų dabartinę visuomenę, politinę sistemą, verslo organizavimą ir kaskart vis lemtingesnius santykius su pasauliu.

Rašant tokio pobūdžio knygą tenka remtis ne tik savo stebėjimais bei tyrinėjimais, bet ir daugybės japonų ir užsienio mokslininkų bei rašytojų

veikalų. Jų taip gausu, kad beveik neįmanoma išvardinti net svarbiausių. *Japonuose* aš išreiškiau dėkingumą kai kuriems draugams už pasiūlytas pataisas, taip pat - už rankraščio spausdinimą. Be jų, šįkart dar norėčiau padėkoti Ellai L. Rutledge ir Ruiko Connor už didžios dalies spausdinimą, taip pat joms abiem ir Nancy Deptulai už pagalbą tikrinant kai kuriuos vardus bei detales. Esu dėkingas ir Annai Hawthorne už meistrišką redagavimą, Dr. Stevenui Ericsonui už "Siūlomos literatūros" sudarymą ir Pembroke Herbert/Picture Research konsultantams už iliustracijas, kurios, kaip ir žemėlapiai, yra visiškai naujos.

Turiny

I skyrius. <i>Aplinka</i>	1
1. Kraštas	3
2. Žemdirbystė ir gamtos ištekliai	11
3. Izoliacija	27
II skyrius. <i>Istorija</i>	35
4. Ankstyvoji Japonija	37
5. Feodalizmas	47
6. Centralizuotas feodalizmas	59
7. Meiji restauracija	73
8. Konstitucinė sistema	81
9. Karinė reakcija	88
10. Okupacinės reformos	96
11. Japonija po okupacijos	105
III skyrius. <i>Visuomenė</i>	115
12. Įvairovė ir kaita	117
13. Grupė	120
14. Reliatyvizmas	132
15. Hierarchija	140
16. Asmuo	150
17. Moteris	166
18. Švietimas	176

19. Religija	193
20. Masinė kultūra	206
IV skyrius. <i>Valdžia ir politika</i>	219
21. Politinis paveldas	221
22. Imperatorius	229
23. Parlamentas	234
24. Kitos valstybinio valdymo institucijos	241
25. Rinkimai	250
26. Politinės partijos	255
27. Sprendimų priėmimas	262
28. Problemos	267
29. Politinis stilius	278
V skyrius. <i>Verslas</i>	283
30. Ikimoderniųjų laikų patirtis	285
31. Ikikarinė ekonomika	290
32. Pokario ekonomika	299
33. Tarnybos sistema	310
34. Verslo organizavimas	320
VI skyrius. <i>Japonai ir pasaulis</i>	333
35. Prieškario metraštis	335
36. Neutralitetas, o ne sąjunga	339
37. Prekyba ir ekonomikos plėtra	358
38. Kalba	369
39. Unikumas ir internacionalumas	383
40. Japonija šiandien (Marius B.Jansen)	400
Siūloma literatūra	431
Rodyklė	435

Pirmas skyrius_____

Aplinka

Būdingas šiuolaikinės Japonijos vaizdas: Fudzijama, Shinkansen ("Naujoji pagrindinė linija", arba "Traukinys-kulka") ir tradicinio ryžių lauko ražienos. (*Leidus Japan National Tourist Organization*)

1 *Kraštas*

Japonų, kaip ir kitų tautų, prigimtį didžia dalimi lėmė kraštas, kuriame jie gyvena. Šio krašto padėtis, klimatas, gamtinės sąlygos - tai nekintantys veiksniai, apibrėžę jų raidos ribas bei suteikę tai raidai ypatingą kryptį.

Dauguma žmonių mano, kad Japonija - maža šalis. Net patys japonai tuo tvirtai įsitikinę. Pasaulio žemėlapyje ji iš tikrųjų maža - tai tik siauras smulkučių salų spurgelis rytinėj didžiulio Eurazijos žemyno pakrantėj, atsiverias į begalines Ramiojo vandenyno platybes. Ji tiesiog suspausta artimiausių kaimynų - Kinijos ir Sovietų Sąjungos, dviejų Šiaurės Amerikos milžinų - Jungtinių Valstijų ir Kanados, žvelgiančių į ją iš anapus Ramiojo vandenyno. Bet dydis - sąlyginis dalykas. Visiškai kitokią Japoniją išvysime, jeigu palyginsime ją su Vakarų Europos šalimis. Taip, Japonija mažesnė už Kaliforniją ir galėtų pradingti Sibiro provincijoje, bet nepalyginti daugiau bylos faktas, kad ji gerokai didesnė už Italiją ir perpus - už Jungtinę Karalystę. Amerikiečiai geriausiai suprastų, jeigu pasakytume, jog pagal plotą ir gyventojus tai tas pats, kas Niujorkas, Niūdžersis, Pensilvanija ir visa Naujoji Anglija be Maino.

Nacijos dydis gali būti vertinamas pagal įvairius matmenis, ir kvadratinės mylios, žinoma, - ne pats svarbiausias dalykas. Tiesą sakant, jos kitąsyk labai apgaulingos. Tūkstantis Antarktidos, Grenlandijos ar net Naujosios Gvinėjos kvadratinų mylių neprilygsta dešimčiai žemojo Reino ar derlingų Ilinojaus žemių. Didžiuliai plotai, kurie Sibiro, Aliaskos ar šiaurės vakarų Kanados naudingų iškasenų šaltinius skiria nuo apgyvendintų regionų - greičiau kliuviniai nei ekonominiai privalumai.

Svarbesnis nacijos dydį apibūdinantis matmuo yra gyventojų skaičius. Šiuo atžvilgiu esama keturių milžinų: Kinijoje gyvena apie milijardas, Indijoje - apie 800 milijonų žmonių; Sovietų Sąjungos ir Jungtinių Valstijų gyventojų skaičius gerokai pranoksta 200 milijonų. Indonezija ir

Brazilija geografiniu plotu beveik prilygsta milžinams, jų gyventojų skaičius jau artėja prie 200 milijonų. Bet mažiau nei penktadalį Indonezijos užimanti ir pati mažiausia iš šešetuko Japonija gyventojų skaičiumi gerokai pranoksta net tas Vakarų Europos valstybes, kurios ligi šiol laikomos didžiosiomis pasaulio valstybėmis. Septynioliktame amžiuje Japonija turėjo 25 milijonus gyventojų, - nepalyginti daugiau nei Prancūzija, kuri tuomet buvo didžiausia Europoje, ir kelis kartus tiek, kiek Anglija. Nūdien jos gyventojų skaičius siekia 122 milijonus - dvigubai daugiau, nei bet kurios iš keturių Vakarų Europos didžiųjų galybių: Vakarų Vokietijos, Italijos, Jungtinės Karalystės ar Prancūzijos.

Kitas svarbus šalies dydį apibūdinantis matmuo - gamybos galia, arba bendrojo nacionalinio produkto (BNP) augimas, kurį lemia išteklių šaltiniai, žmonės ir, dar svarbiau, jų sugebėjimai. Šiuo požiūriu Japonija yra vienas iš milžinų, į priekį praleidžiantis tik dvi supergalybes - Jungtines Valstijas ir Sovietų Sąjungą. Ji pralenkia didžiąsias Vakarų Europos valstybes ir sparčiai vesiasi santykiu 1:2 pagal gyventojus ir 1:60 pagal plotą ją pranokstančią Sovietų Sąjungą. (Žr.žemėlapius knygos pabaigoje)

Kad ir kokie dideli kai kurie mastai, geografiniu dydžiu Japonija ištis mažesnė, nei liudija kvadratinės mylios. Šalis tokia kalnuota, kad tik mažiau negu penktadalis jos ploto tinka žemdirbystei ar kitokiai nei miškininkystė, kalnakasyba ar hidroenergijos gamyba ekonominei veiklai. Belgijoje ir Olandijoje, pagal žmonių ir visos šalies ploto santykį, gyventojų daugiau, bet Japonijos tinkami gyventi plotai apgyvendinti kur kas tirščiau nei ten. Iš tikrųjų, išskyrus tokius miestus-valstybes kaip Honkongas ir Singapūras, Japonijos kvadratinė mylia apgyvendinta tankiau, produkcijos joje pagaminama daugiau nei bet kurioje kitoje pasaulio šalyje.

Beveik visi Japonijos kalnai jauni, todėl skardingi, bet daugumoje šalies vietų jie ne aukštesni kaip keli šimtai ar keletas tūkstančių pėdų. Didžiąją Japonijos dalį užima ilgomis juostomis nutįstančios miškingos kalvos, į kurias įsiterpia siauri slėniai išskiria plonus rėželius, tinkamus gyventi ir verstis žemdirbyste. Tai čia, tai ten išsišauna užgesusių ar snaudžiančių ugnikalnių kupolai, o Honsiu, didžiausios salos, vidury yra keletas kalnagūbrių, siekiančių 10 000 pėdų aukštį ir vadinamų vienu - Japonijos Alpių - vardu. Šiame regione stūkso ir Fuji-san (Fudzijamos kalnas), nuostabus ugnikalnis, paskutinįsyk prasiveržęs 1707 m. ir ištrykstantis į 12 385 pėdų aukštį, vienu šlaitu prisiglaudęs prie jūros. Dėl

savo didingumo jis visuomet buvo gyvas japonų meninėje ir literatūrinėje sąmonėje.

Japonijoje yra tik viena palyginti didelė lyguma - Kanto lyguma aplink Tokiją, plačiausioje vietoje siekianti 120 mylių. Šiaip tinkamos gyvenanti Japonijos dalys - tai nedidelės jūros pakraščių lygumėlės, palyginti siauri upių slėniai, keletas plokštikalnių, kuriuos vienus nuo kitų skiria skardingos kalvos arba nepereinami kalnai.

Šalies susiskaidymas į daugybę smulkių žemės plotų buvo palankus vietiniam separatizmui ir viduramžiais padėjo įsigalėti decentralizuotam feodaliniam valdymo būdai. Topografinis susiskaidymas lėmė senovinį šalies pasidalijimą į daugybę savarankiškų mažyčių kraštų, kurie nuo aštuntojo amžiaus tradiciškai buvo laikomi šešiasdešimt aštuoniomis Japonijos provincijomis. Svarbu tai, kad daugiau kaip devyni dešimtadaliai dabartinių keturiasdešimt septynių šalies prefektūrų ribų eina lygiai tomis pat kalnų takoskyromis, kurios kitados skyrė provincijas.

Nepaisant gamtinio šalies susiskaidymo, Japonijai būdinga vienvė ir vientisumas. Galbūt veikiami jau kone tūkstantmetį suvienytos Kinijos imperijos pavyzdžio, japonai nuo septintojo amžiaus save laiko vieninga tauta, gyvenančia vienoje šalyje. Tai visuomet - jų idealas, nors feodalinis susiskaidymas čia truko šimtmečius. Nūdien sunkiai rasime bent kiek didesnę bendruomenę, kuri būtų vientisesnė negu japonai. Britų salose išliko nedaug etninių skirtybių, nors geografinės kliūtys nepalyginti mažesnės negu Japonijoje.

Kol nebuvo nutiestų vieškelio ir geležinkelio, susisiekti Japonijoje buvo gana sunku. Tik trumpos upių atkarpos tinkamos navigacijai. Bet plaukioti jūra gana lengvai įmanoma visomis pakrantėmis. Jūreivystei ypač tinkama nuostabiai graži Vidinė jūra, visais laikais buvusi didžiąja vakarinės Japonijos vandens arterija. Vedanti nuo svarbiausios sąlyčio su žemynu vietos Kiusiu šiaurėje iki senosios sostinės distrikto rytinėje Vidinės jūros pakrantėje ji buvo pagrindinė ankstyvosios Japonijos istorijos ašis.

Žemdirbiai visur labai prisirišę prie žemės maitintojos, tačiau Japonijoje šiuos universaliuosius sąitus papildė ypač stiprus gamtos grožio pojūtis. Kur būtum, iki jūros - ne daugiau kaip septyniasdešimt mylių, kur pasisuksi, visur prieš akis iškyla kalnai. Dėl gausių lietu visa šalis sodriai žalia ir miškinga, o žaisminga metų laikų kaita teikia nuostabios įvairovės. Ankstyviausioji japonų literatūra atskleidžia subtilią jūros, kalnų ir miškingų slėnių grožio pajautą, o ir šiandien japonai gausiai plūsta į žymias nuostabias vietas - kartais taip gausiai ir džiaugsmingai, kad

jas visiškai nusiaubia. Be neprilygstamos Fudzijamos, yra dar “trys Japonijos gamtovaizdžiai” (*Nihon sankei*): Miyajima, sala-šventovė Vidinėje jūroje; Ama-no-hashidate, arba “Dangaus tiltas”, pušų apgaubta Japonijos jūros nerija į šiaurę nuo Kyoto; ir Matsushima, spiečius vaizdinčių pušimis apaugusių salų šiaurės Japonijoje, netoli Sandai miesto atsiveriančioj įlankoje. Didžioji dalis Japonijos apylinkių turi nuostabiąsias savo vietas, o, be jų, yra dar begalė šiaip gražių vietų bei karštųjų versmių, kaip ir tūkstančiai mažiau žinomų išpuodingų kampelių.

Skirtingai nuo neapbrėptųjų Vakarų Amerikos platumų, Japonijos gamtos grožis atsiveria daugiausia nedideliais ir intymiais vaizdais. Smulkus gamtovaizdžių mastelis tikriausiai lėmė japonų sugebėjimą žavėtis kiekvienu mažiausiu gamtos trupinėliu ir pastangas juos išsaugoti, tarkim, miniatiūriniuose, iš visų pusių šurmuliuojančio miesto apgultuose, soduose, kuriuose kruopščiai parinkti uolienos ir akmenys, keletas meistriškai genimų medžių ir krūmų bei keletas vandens telkinėlių byloja apie gamtos didybę. Iš smulkaus Japonijos peizažo išsišauna tik centrinės Japonijos kalnai ir ištęstos šiaurinės Hokaido salos perspektyvos. Tik baigiantis devyniolikto amžiui galutinai į Japoniją įsiliejusi Hokaido sala gamtovaizdžiais ir negausiais gyventojais labiau primena Šiaurės Ameriką negu likusią Japonijos dalį.

Likimo ironija, bet, nepaisant visos gamtos meilės, japonai kaip niekas daug prisidėjo ją užteršdami ir nuniokodami. Tikriausiai tai neišvengiama šalyje, kur vienoj tinkamoj gyventi kvadratinėj mylioj - gausiausia žmonių ir pagaminama daugiausia produkcijos. Nuostabios žalios kalvos buvo iškirstos fabrikams arba gyvenvietėms, tam buvo panaudotos ir iš jūros atkovotos žemės. Per smogą nebematyti tolimesnių kalnų. Urbanistinis amaras užplūdęs didžiąją dalį kaimo vietovių, kur verčiamasi žemdirbyste. Kalnus sudarkė turistams iš miesto pritaikyti vadinamieji “privažiavimai prie horizonto”. Įžymių gražiausių vietų beveik nebesimato per viešbučius, restoranus ir suvenyrų krautuvėles. Tačiau didžioji Japonijos dalis retai apgyvendinta ir kiekviena vieta nuošaliau numinto takelio tebedvelkia pirmąsiais neliestos gamtos grožiu ir žavesiu.

Tankų Japonijos apgyvendinimą ir intensyvią žemės ūkio gamybą iš dalies lemia visiškai kitoks negu Europoje klimatas. Europos žemdirbystė pareina nuo vasarų, pernelyg sausų pietuose ir pernelyg vėsių šiaurėje, o štai Japonijoje vasaros ir pakankamai šiltos, ir pakankamai lietingos, taigi palankios auginimui nuo pat ankstyvo pavasario iki rudens pra-

Pagrindiniai Itsukushimos šventyklos Miyajimoje ("Šventyklos saloje"), esančioje Vidinėje jūroje, už kelių mylių į vakarus nuo Hirosimos, *torii*, t.y. vartai. Tokie vartai būdingi visoms sintoistinėms šventykloms. (© Burt Glinn/Magnum Photos)

džios. Šitai įgalina daug intensyvesnę ir tuo besiverčiantiems žmonėms sunkesnę žemdirbystę negu Europoje.

Japonijos klimatas labiau panašesnis į vyraujantį ne Europoje, bet rytinėse Šiaurės Amerikos pakrantėse. Kad susidarytum nuomonę apie Japonijos temperatūras ir klimatą, pakanka Japonijos salas "užkloti" ant tos pačios platumos Šiaurės Amerikos rytinių pakrančių. Keturios pagrindinės Japonijos salos - Hokaido, Honsiu, Sikoku ir Kiusiu - nusitęs nuo šiaurės Maine arba Monrealio Kanadoje iki pat Meksikos Gulfo. Okinawa (Riukiu salos) - Floridos platumoje, o po Antrojo pasaulinio karo Sovietų Sąjungai atitekę Kurilai atitiks Niūfaundlendą. Tokijas ir didžioji dalis sostinės prieigų atsidurs Šiaurės Karolinos platumoje. (Žr. žemėlapi knygos pabaigoje)

Kadangi Japonija nuo artimiausio žemyno pakrančių nutolusi per keletą šimtų mylių, jai būdingas daugiau okeaninis klimatas. Vasaros čia

ne tokios nepakeliamai karštos, o žiemos - šiltėlesnės negu atitinkamoje Amerikos rytinės pakrantės platumose. Ir kritulių čia iškrinta daugiau - maždaug nuo 40 iki 120 colių per metus. Vėlyvais rudenimis ir žiemomis pakankamai sausa - visoje Japonijoje pasitaiko ilgų, maloniai saulėtų periodų. Tai lemia šaltesniais mėnesiais atšiauriuose Sibiro ir Mongolijos rajonuose pakylantis slėgis, dėl kurio nuo žemyno pučia šalti, sausi vėjai.

Betgi nėra taisyklių be išimčių. Nuo Sibiro pučiantys žiemos vėjai virš Japonijos jūros prisisunkia drėgmės, kuri sniegu iškrinta ant centrinio Honsiu salos kalnų masyvo. Tai lygiai tas pats, kaip "sniego šešėlis" Šiaurės Amerikos Didžiųjų ežerų rytinėse pakrantėse, tik mastai nepalyginti didesni. Dėl to Honsiu šiaurės vakarų kranto rajonus, vadinamus "sniego šalimi", žiemomis verste užverčia sniegu, kuris daugumos vietų žemę užkloja penkių ar šešių metrų apklotu - gausiausia sniego, palyginus su bet kuriuo kitu taip tirštai apgyvendintu pasaulio regionu.

Skirtumas tarp gilių sniegynų ir niūrumos vienoj šiaurės Japonijos kalnyno pusėj ir giedro dangaus bei plikos žemės kitoj gali būti pribloškiantis. Kad jį patirtum, kartais pakanka geležinkelio tuneliu nuvažiuoti vos keletą mylių. Tokios sąlygos, taip pat visų didžiųjų miestų susitelkimas Ramiojo vandenyno skalaujamoje salos pakrantėje pagimdė žemesnės padėties jauseną bei panieką nuolatiniams tų vietų gyventojams, kurie patys šias vietas vadina "Japonijos užpakaliu" (*Ura Nihon*). Ir priešingai - pusiasaliai, isiterpiančys į Ramųjį vandenyną pietinėje Japonijos pusėje, pasižymi švelniu, beveik subtropiniu klimatu, kurį lemia Japonijos srovė (arba Juodoji srovė, *Kuroshio*, kaip ją vadina patys japonai), skalaujanti šią pakrantę maždaug taip pat, kaip Golfo srovė - pietinius Jungtinių Valstijų krantus.

Išskyrus Hokaido salą, palankus auginimui laikas didžiojoje Japonijos dalyje vidutiniškai svyruoja 200-260 dienų, bet kaitriausias laikotarpis trunka palyginti neilgai - nuo pirmųjų liepos dienų iki rugsėjo pradžios. Tačiau kaitra šiuo metu iš tikrųjų vos ištverinama - ne tiek dėl aukštos temperatūros, kiek dėl ypatingos drėgmės.

Žiemos ne itin atšiaurios, bet sukelia daug keblumų, jeigu neturi tinkamo šildymo, kaip dažniausiai būdavo Japonijoje po Antrojo pasaulinio karo. Išskyrus šiaurę ir aukščiausius kalnus, temperatūra retai nukrinta žemiau nulio, bet vieną ar du mėnesius didžiojoje Japonijos dalyje žiemos naktimis smarkiai atšąla, o pasnigti, tai bent protarpiais pasninga visur, išskyrus Okinawą. Kadangi žiemos ne tokios atšiaurios, kad sušaltų turintys kur prisiglausti, prieš prasidedant moderniesiems lai-

kams, japonai, kaip ir kitos panašiose klimato juostose gyvenančios tautos, naudojos šildymu, kiek apmažinančiu žiemos rūstumą. Paprastai jų namai būdavo lengvų, vėjų perpučiamų konstrukcijų, labiau pralaidūs vėsiems ir švelniems vasaros vėjams, nei apsaugantys žiemą nuo šalčio. Dažniausiai nuo šalčio gindavosi anglies žarijų krosnelėmis, arba *hibachi*, prie kurių prikišę rankas laukdavo, kol kraujas šilumą išnešios po visą kūną, nors kai kur kaimuose kojas galėjai susišildyti apšildomose įdaubose, vadinamose *kotatsu*. Karšta vakarinė pirtis gali įkaintinti iki pat miego meto, o dienomis namą visai pakenčiamai nors trumpam prišildo ryški vidurdienio saulė. Todėl buvo svarbu, kad namas stovėtų atgręžtas į pietų pusę. Šiandien ne visuose privačiuose namuose yra centrinis apšildymas, bet senąsias anglies krosneles pakeitė elektriniai, dujiniai arba skysto kuro šildikliai, kurie sykiu su sandaresnėmis ir tvirtesnėmis namų konstrukcijomis leidžia lengviau išgyventi žiemos šalčius. Vis dėlto daugumai japonų žiema tebesisieja su storais, ilgais apatiniais baltiniais.

Tad vasaros ir žiemos Japonijoje gali būti atšiaurokos, tačiau jos palyginti trumpos ir ne tokios, kad jas sunku būtų ištverti. Likusieji aštuoni metų mėnesiai labai malonūs. Kitaip nei didžiojoje Jungtinių Valstijų dalyje, keturi metų laikai čia ryškiai skiriasi, o temperatūros keičiasi mažu ir be didelių netikėtumų.

Japonijos klimatas - tipiškas vidutinis, priešingas tropikų, kur augimo laikotarpis tęsiasi kiaurus metus, o temperatūros lemia palyginti lėtą gyvenimo tempą. Kad išgyventum šaltesniais mėnesiais, sunkiu darbu ir sutelktomis jėgomis auginimui palankiu metų laiku tenka sukaupti maisto atsargas, o vidurdieniais karščiai ne tokie, kad turėtum viską mesti ir ilsėtis arba lėtinti spartą. Tas pats pasakytina ir apie japonų kaimynus Rytų Azijoje - Korėją ir Kiniją. Tokios gamtinės sąlygos padeda suprasti, kodėl šių šalių žmonės pagarsėję didžiuliu darbštumu ir nesenkančia energija. Atrodo, kad paprasčiausia būtinybė, per šimtmečius palaikoma tvirtai įsišaknijusių papročių ir griežtų moralinių priesakų, japonams ir jų Rytų Azijos kaimynams įdiegė nuostatas, kurios visame pasaulyje galbūt labiausiai paveikė darbo etiką.

Vienas išskirtiniausių Japonijos klimato bruožų - nuolatinės cikloninės audros, vadinamieji taifūnai, kurie vėlyvomis vasaromis ir ankstyvais rudenimis kai kur visai nusiaubia šalį. Prigimtimi jie nesiskiria nuo uraganų, kurie kartais nuniokoja rytines Jungtinių Valstijų pakrantes. Ir vieni, ir kiti susidaro dėl tokių pat žemės bei oro santykių atitinkamose platumose. Tačiau taifūnai Japoniją užklumpa dažniau ir padaro daugiau

žalos gyventojams bei krašto gerovei, nes dauguma japonų susitelkę kaip tik pietrytinėje pusėje, į kurios pakrantes taifūnai siūbteli pirmiausia.

Taifūnai pripratino japonus prie gamtos katastrofų ir išmokė stoisčiai jas išverti. Tokį fatalizmą net galėtum pavadinti "taifūniniu stoicizmu", bet jį skatino ir kitos gamtos nelaimės. Japonijoje daug snūduriujančių ugnikalnių, kurie sudaro dalį vulkaninės grandinės, juosiančios Ramųjį vandenyną; pasitaiko, kad jie prabunda. Asamayama, didžiausias aktyvus ugnikalnis, 1783 metais nuniokojo šimtus kvadratinų mylių centriniuose Honsiu rajonuose. Visą salą raizgo daugybė sprūdžių linijų, dažni daug žalos pridarantys žemės drebėjimai. Iš Tokijo ir jo Yokohamos uosto veik nieko neliko po gaisrų, kuriuos sukėlė didysis žemės drebėjimas, sukrėtęs šalį 1923 metų rugsėjo 1-osios popietę ir nusinešęs 130 000 gyvybių. Kadangi Edo, kaip seniau buvo vadinamas Tokijas, maždaug kas šešiasdešimt metų nuolatos sudrebindavo didelis žemės drebėjimas, o nuo paskutiniojo 1923 metais praėjo kaip tik šitiek laiko, Japonijoje plačiai paplitęs tikėjimas, kad kitas ištiks visai netrukus, - žmonės spėlioja, kas liks iš modernių tunelių, dangoraižių ir automobilių prigrūstų gatvių miesto. Kad ir kaip būtų, japonai filosofiškai žvelgia į gamtos bauginimus ir stoisčiai ištvėrę tokias katastrofas sugeba pakilti ir atsinaujinti.

2 *Žemdirbystė ir gamtos ištekliai*

Tarp amžinų kalnų ir nusitęsusių miestų tik mažiau nei 12 nuošimčių Japonijos žemių tinka dirbti. Apskritai Japonijos dirvožemiai ne itin derlingi. Tačiau, nepaisant geografinių ribotumų, palyginti ilgas auginimo laikas, gausūs lietūs, sunkus darbas ir žemdirbystės įgūdžiai leidžia užauginti pakankamai didelius derlius.

Žemdirbystė Japoniją pasiekė gana vėlai - tik du ar trys šimtmečiai pr. Kr. Didžiosios dalies Rytų Azijos kultūros lopšyje, Šiaurės Kinijoje, nedrėkinamuose laukuose buvo auginamos soros, o Japonijoje prigijo iš senosios Kinijos pietų atkeliavusi žemdirbystė, kurios būdingiausia kultūra - drėgmės reikalaujantys ryžiai. Nuo antrojo amžiaus pr. Kr. jie buvo auginami gana šiuolaikiškai - neaukštais pylimėliais apsuptuose, vandens prisodrintuose žemės plotuose, kuriuos drėkina žmogaus iškastų upelių tinklas. Sėjinukai paprastai sudaiginami inspektuose ir vėliau perkeliama į laukus; seniau būdavo persodinama rankomis, dabar dažniausiai - mašinomis. Persodinimas užtikrina vienodesnę augimą, taip pat šiltesnę Japonijos dalyse, kur įmanoma sėjomaina, leidžia pagrindiniuose laukuose kaip reikiant subręsti žieminėms kultūroms.

Šitokia žemdirbystė, kuriai pakanka nedidelių užliejamų dirvų ir siaurų slėnių, nereikalauja didelių pastangų vandens lygiui kontroliuoti, siekiant suvaldyti tiek žemdirbystei palankias, tiek nepalankias didžiųjų upių galias. Manoma, kad milžiniškų mastų vandens lygio kontrolės projektai padėjo įsigalėti masinėms autoritarinėms visuomenėms Egipte, Mesopotamijoje ir Šiaurės Kinijoje. O štai Japonijoje pakako glaudaus nedidelių bendruomenių kooperavimosi, siekiant geriau panaudoti vandens išteklius. Galbūt šis bendravimas per šimtmečius įskiepijo aiškiai pastebimą japonų polinkį identifikuotis su grupe ir kolektyviai veikti.

Ryžių auginimas, kuriuo japonai vertėsi praeityje, reikalavo milžiniško darbo, bet iš akro būdavo gaunami nepalyginti didesni derliai, nei

Vakaruose sausose dirvose auginant kviečius. Visos žemės, kur tik įmanoma, buvo paverstos drėkinamais ryžių laukais. Pelkės, balos ir pakrančių seklumos buvo rūpestingai nusaustos, apjuostos pylimais ir paverstos dirbamom dirvom. Ryžių laukai nusidriekė palei kiekvieną upę ir upeliuką iki pat jų aukštupių ir, kur tik prieinamas vanduo, dirbtinėmis terasomis kilo kalvų pašlaitėm. Kitoms kultūroms tinkami laukai nusidriekė atkalnėmis dar aukščiau, išsimėtė po visas vietas, ligi kurių buvo neįmanoma atvesti vandens. Šiandien ryžiai auginami tiek šiaurinėje, tiek vakarinėje Hokaido dalyje, o jiems skirti plotai sudaro maždaug 40 nušimčių visos dirbamos žemės.

Žemdirbystės produktyvumą dar labiau padidino sėjomaina, vasaromis auginamus ryžius paprastai keičiant įvairiais žieminiiais javais arba daržovėmis. Jinai įmanoma beveik pusėje pietvakarių Japonijos, ribojamoje linijos, prasidedančios šiek tiek šiauriau Tokijo ir nusitęsiančios iki vakarinės Honsiu pakrantės į šiaurę nuo Kyoto.

Dėl intensyvaus drėgmės reikalaujančių ryžių auginimo ir sėjomainos Japonijai, kaip ir likusiai Rytų Azijos daliai, nuo seno būdinga nepalyginti didesnė gyventojų koncentracija nei sausesniems ar šaltesniems Vakarų Azijos ir Europos kraštams. Jau nuo romėnų laikų vien Kinijoje gyveno tiek pat arba maždaug tiek pat žmonių, kiek visoje Europoje, o Japonija pagal gyventojų skaičių jau tris šimtmečius gerokai pranoksta bet kurią Europos šalį. Tokios aplinkybės irgi skatino polinkį kolektyviai veikti, ugdė bendro darbo organizavimo įgūdžius.

Palyginti su plačiu ir aukštu Jungtinių Valstijų žemės ūkio mechanizavimo lygiu, daug darbo reikalaujanti japonų žemdirbystė - gerokai primityvi. Net pasitelkus pagalbon šiuolaikines mašinas, darbo našumas ne itin pakyla, tačiau akro produktyvumas - tikrai įspūdingas, ko gero, aukščiausias pasauly. Pavyzdžiui, iki pat šių laikų Japonijoje iš akro būdavo gaunama du-keturis kartus daugiau ryžių nei Pietryčių ar Pietų Azijoje. Šitoks dėmesio sutelkimas į akro produktyvumą, o ne žmogaus darbo našumą, savaime suprantamas, nes Japonija gerokai turtingesnė žmonėmis negu žeme. Dėl to vieną kvadratinę mylią apdirba šimtą kartų daugiau žmonių negu Jungtinėse Valstijose ir dešimt kartų daugiau negu Vakarų Vokietijoje.

Kalnai, jūra ir intensyvios žemdirbystės plotai - vaizdas, būdingas daugumai Japonijos kaimiškųjų vietovių. Terasomis nuo jūros įlankos kylančiuose Shikoku salos laukuose ūkininkai augina kviečius ir daržoves. (© Bob Davis/ Woodfin Camp & Associates)

Tačiau Japonijos žemdirbystė labai efektyvi ir net moksliškai pagrįsta. Kiekviena dirbamos žemės pėda išnaudojama kiek tik įmanoma. Ryžių daigai ir kitos kultūros sodinami lygiomis, tiesiomis eilėmis, užpildant kiekvieną kvadratinį colį. Dirva kruopščiai įdirbama iki vienos ar dviejų pėdų gylį; seniau tam būdavo panaudojamas ilgaašmenis Rytų Azijos kauptukas. Laukai skrupulingai ravimi ir gausiai tręšiami. Dažniausiai - organinėmis medžiagomis, po Antrojo pasaulinio karo tam panaudojant net ir miestų ar miestų apylinkių purvą - dvokiantį, bet ekonomiškai naudingą. Vėliau, žinoma, jo buvo atsisakyta - japonų žemdirbiai pradėjo gausiai naudoti chemines trąšas. Šiltadaržiuose auginamoms daržovėms apdengti plačiai naudojama polietileno plėvelė.

Dar prieš prasidedant moderniesiems laikams, japonai pradėjo sąmoningai rūpintis "moksliniu" žemdirbystės pagrįstumu. Liko daugybė aštuonioliktame amžiuje parašytų žemdirbystės traktatų apie tai, kaip pagerinti sėklas arba kokiais būdais padidinti derlingumą. Iš esmės visos žemdirbystei tinkamos žemės buvo jau kultivuojamos (išskyrus Hokaido, tuolaik atsilikusią pasienio provinciją), taigi tiek valdžia, tiek žemdirbiai ieškojo būdų, kaip padidinti produktyvumą. 30 milijonų gyventojų, su kuriais Japonija įžengė į devynioliktą amžių, buvo, ko gero, tasai maksimumas, kurį priešindustriniu laikotarpiu galėjo išverti izoliuotai gyvenanti šalis.

Devyniolikto amžiaus viduryje, kai Japonija atsivėrė pasaulio prekybai ir centralizavo bei modernizavo valdymą, padėtis visiškai pasikeitė. Susidarė sąlygos sparčiam žemės ūkio augimui. Geriau išvystytuose rajonuose naudojami pažangesni žemdirbystės metodai galėjo greičiau pasiekti labiau atsilikusius šalies pakraščius; pigūs pervežimai garlaiviais, o vėliau geležinkeliais skatino didesnę regioninę specializaciją; pradėtos dirbti Hokaido žemės; valstybiniai žemdirbystės institutai skatino modernesnius žemės ūkio tyrinėjimus bei pažinimą; dvidešimtame amžiuje tapo prieinami sojos ankščių briketai ir kitos užsienietiškos trąšos. Tačiau gyventojų daugėjo sparčiau, nei didėjo žemės ūkio gamyba, ir dvidešimto amžiaus pradžioje Japonijai trūko dvidešimties nuošimčių maisto produkcijos, kad būtų patenkinti visos šalies poreikiai.

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, pirmaisiais metais ypač trūko maisto, ir išbadėję žmonės griebėsi auginti javus miestų griuvėsiuose ir visur kitur, kur tik rasdavo nenaudojamos žemės lopinėlių. Bet šaliai pamažu gydantis karo žaizdas, tokios beviltiškos pastangos nebeteiko prasmės, ir kai kurie ekonomiškai itin nenaudingi dirbamos žemės plotai buvo išvis apleisti. Juo labiau kad naujos technologijos lėmė dar

vieną žemės ūkio šuolį. Cheminės trąšos ir anksčiau buvo plačiai naudojamos, bet dabar jų atsirado kur kas daugiau ir jos tapo visiems priemonos. Žemdirbystė pagaliau tapo mechanizuota, ir žymiai sumažėjo kaimo dirbančių ūkininkų. Sunkiomis pokario sąlygomis beveik pusė japonų tebesivertė žemdirbyste, bet vėliau šis procentas smarkiai krito. Mūsų dienomis apie aštuoni nuošimčiai japonų įsikūrę kaimų sodybose, iš jų tik ketvirtadalis gyvena vien iš ūkininkavimo. Dauguma sezoninius darbus paveldėtame ūkyje derina su kitais užsiėmimais, arba - dažniau - būtinus ūkio darbus atlikę savaitgaliais, anksti rytą arba vėlai vakare, važinėja dirbti į netoli esančias gamyklas, įstaigas arba parduotuves. Trumpą laiką ūkio rūpesčiai buvo kritę ant žmonių ir pensijon išėjusių tėvų pečių, bet tėvai pamažu išmirė, žmonos leidosi paskui vyrus ieškoti kitokių darbų, ir grynų ūkininkų, nuo ryto iki vakaro dirbančių žemę, liko saujelė.

Japonijos žemdirbystės mechanizacija gerokai skiriasi nuo amerikiečių. Net santykinai dideli Hokaido ūkiai, palyginus su Amerikoje įprastais, atrodo smulkūs; visur kitur vidutinis japonų ūkis - apie du su puse akro, arba hektaras, jeigu skaičiuotume pagal matų sistemą, kurios ir jie patys dabar laikosi. Tolesnis žemdirbių skaičiaus mažėjimas gali

Mechaninis ryžių derliaus nuėmimas. "Ūkininkas" čia apsirengęs darbo mieste drabužiais. (© *Michal Heron/ Woodfin Camp & Associates*)

paskatinti ūkių jungimąsi ir stambėjimą, bet šitai didesniu mastu dar nepasidėjo. Betgi nepaisant to, kiek ūkininkas turi žemės, pats reljefas ją suskaido į visai smulkius ryžių ar sausų dirvų plotelius, kuriuos geriau matuoti kvadratiniais jardais nei akrais ar hektarais. Jie tokie maži, kad neįmanoma panaudoti didesnių kombainų ar sunkesnių traktorių. Vietoj mums įprastos technikos japonai prisigamino daugybę įvairiausių traktoriukų, kuliamųjų, ryžių persodintuvų ir visokių kitų mašinų, labiau atitinkančių jų žemdirbystės pobūdį, geriau tinkančių mažiems laukams. Savaime suprantama, dėl panašių sąlygų jie gali būti naudojami daugumoje Rytų, Pietryčių ir Pietų Azijos kraštų, kur dirbama pagal panašius agrokultūros metodus ir tokiuose pat mažuose plotuose. Kadangi kiekviena šeima trokšta turėti nuosavas mašinas ir mechanizmus, kartais net nepaisydama ar turės pakankamai žemės, kad visa tai galėtų kaip reikiant panaudoti, Japonijos ūkis dabar, ko gero, labiausiai mechanizuotas pasaulyje.

Nors ūkininkų labai sumažėjo, Japonijos žemės ūkis pokario metais kilo tarsi jūros banga. Kasmet būdavo sumušamas pernykštis ryžių derliaus rekordas. Kadangi gerėjančios gyvenimo sąlygos įgalino rinktis įvairesnius produktus ir ryžių suvartojimas vienam gyventojui tuolaik sumažėjo, japonai savo pačių nuostabai staiga susidūrė su ryžių pertekliumi. Bet, turėdama keturis kartus daugiau gyventojų, nei leistų aštuonioliktame amžiuje Malthuso nustatytas limitas, Japonija dabar išgyvena dar didesnius sunkumus, kylančius iš bendrojo trisdešimties procentų maisto produktų deficito. Susidarytų ir penkiasdešimt, jeigu įskaiciuotume tuos grūdus, kurie importuojami mėsai auginamiems gyvuliams šerti.

Maisto trūkumas japonams kelia daug nerimo. Susirūpinimas ir politinis jautrumas fermerių balsams, taip pat troškimas išvengti staigių socialinių permainų kaimo vietovėse verčia vyriausybę ir toliau daug dėmesio skirti žemės ūkiui, net jeigu jo produktyvumas, palyginti su kita ekonomine veikla, vienam gyventojui gerokai mažesnis ir sudaro tik 3 nuošimčius bendrojo nacionalinio produkto. Dėl žemės ūkiui skiriamų subsidijų Japonijoje maisto produktai gerokai brangesni nei pasaulinėje rinkoje. Pavyzdžiui, visiškai tokie pat amerikietiški ryžiai, iškrauti Japonijos uostuose, kainuotų penktadalį to, už kiek parduodami šalyje užauginti. Kad Japonijos žemės ūkio nesužlugdytų pigesni užsienio produktai, jų įvežimas griežtai kontroliuojamas, o vyriausybė, skatindama gamybą ir siekdama padėti žemdirbių šeimoms prisitaikyti prie sparčiai kylančio pragyvenimo lygio, ryžius pabrangino iki nepagrįstai aukštų kai-

nų. Kita vertus, daugelis ūkininkų laikosi įsikibę žemės ne tik iš tradicinio prisirišimo, bet ir todėl, kad nedidelėje industrinėje šalyje, kokia tapo Japonija, žemės kainos astronomiškai šoktelėjo ir gerokai pranoksta jos tikrąją agrokultūrinę vertę.

Kaip sakėme, ūkininkų Japonijoje staiga labai sumažėjo, o besiplečią miestai ir toliau godžiai ryja aplinkinius derlingiausios žemės akrus. Bet japonai tikriausiai įstengs išlaikyti dabartinį apsirūpinimo maistu lygį. Smulkaus žemės ūkio lėtus ekonominius tempus turbūt kompensuos užtikrintumo jausmas ir pasitenkinimas, kad šalis nėra visiškai priklausoma nuo užsienio maisto išteklių, ypač - ryžių.

Japonijos virtuvę labai paveikė žemės ūkio pobūdis. Ryžiai visuomet buvo pagrindinis maisto produktas. Iki pat šių laikų jų valgydavo daug ir visus tris kartus per dieną. Iš tikrųjų žodis, kuriuo įvardijami virti ryžiai (*gohan*), reiškia ir valgymą. *Sakė*, pagrindinis alkoholinis gėrimas, gaminamas rauginant ryžius. Ji kiek stipresnė už daugumą vynų - alkoholio esama 15-20 procentų. Nepaisant, kiek tam reikia pastangų, visi įmanomi plotai drėkinami ir skiriami ryžiams. Sausi, nedrėkinami laukai naudojami grūdiniams javams ir daržovėms, taip pat įvairiausiems vaisiams, ypač - mandarinams auginti.

Iš visų Japonijos žemės plotų tik 2 nuošimčius, daugiausia šaltesnėje šiaurėje, užima ganyklos. Gyvulininkystė nenaši. Seniau raguočius augindavo ne maistui. Juos naudojo kaip traukiamąją jėgą, vežti arba arti. Palyginti nedidelis jų kiekis, taip pat budistinis priesakas, draudžiantis pakelti ranką prieš gyvulį, lėmė, kad ilgą istorinį laiką japonai visai nevalgė mėsos. Proteinų jie gaudavo iš žuvų, kurių gausu šalį skalaujančiuose vandenyse. Dabar vietos išteklius papildo žvejyba viso pasaulio vandenynuose, taip pat importas. Daugiausia žuvį valgo žalią, supjaustytą mažomis riekelėmis, vadinamomis *sashimi* arba *sushi*, kuri patiekiamas su jūržolėmis ir acte išmirkytais ryžiais. Pastaraisiais metais šis delikatesas labai išpopuliarėjo ir Jungtinėse Valstijose. Kitas proteino šaltinis - nepakeičiamos sojos pupelės, dabar daugiausia įsivežamos iš užsienio ir naudojamos gaminti *tofu* (pupelių varškę), *miso* (raugintą pupelių tešlą) ir *shoyu* (sojos padažą).

Tradicinė japonų virtuvė - nuostabiai švelni, ypač jei palygintume su visame pasaulyje garsia kinų kulinarija. Poliruoti balti ryžiai, be padažų ir prieskonių, japonams ne tik pagrindinis gerai pasotinantis produktas, bet ir labiausiai vertinama įvairių patiekalų sudėtinė dalis. Dideli ry-

žių kąsniai derinami su smulkiais žuvies, šviežių ir marinuotų daržovių gabaliukais. Kinų vaisės susideda iš daugybės maistingų patiekalų su aibe padažų, o štai japonai po truputėlį pateikia gausybę su niekuo nemišytų produktų - keptos žuvies gabalėlių, keletą sashimi riekių, kokių nors daržovių. Ir viskas meniškai serviruota, kartais akivaizdžiai siekiant labiau pamaloninti akį nei gomurį. Kinų kulinarija - tai nepranokstama ragavimo patirtis; tradicinė japonų kulinarija patraukli švelnesniais skoniais ir estetiniu žavesiu.

Žinoma, kaip viskas, taip ir mitybos įpročiai Japonijoje per pastaruosius dešimtmečius smarkiai pasikeitė. Japonai persiėmė katalikiškų kraštų skoniais, ir ryžių suvartojimas vienam gyventojui labai sumažėjo. Iš pigių įsivežtinių kviečių kepama puiki europietiška duona, per pusryčius paprastai pakeičianti ryžius. Importuota arba šeriant importuotais grūdais užsiauginta mėsa šiandien tapusi svarbia sudėtine maisto dalimi, nors jos vis dar suvartojama mažiau nei penktadalis to, kiek suvalgo amerikiečiai. Japonai ėmėsi net pieno produktų, kurie visai Rytų Azijai ligi šiol buvo anatema. Net ir sakė užleidžia vietą puikiam vokiškam alui, škotiškam viskiui ir kitiems Vakarų gėrimams.

Japonai su pasigardžiovimu valgo įvairiausius makaronų patiekalus; plačiai paplitusi kinų kulinarija; labai populiarūs ir vakarietiški valgiai - nuo prancūzų *haute cuisine* iki amerikietiškų užkandžių, tokių kaip McDonald's ir Kentucky Fried Chicken. Japonai prasimanė ir neįprastų patiekalų, gerokai nepanašų į tradicinius, gal todėl išgarsėjusių visam pasauly. Tarp jų - *sukiyaki*, jautienos patiekalas, kurį, sakoma, devyniolikto amžiaus vidury sugalvojo prieš nusistovėjusias pažiūras maištaujantys medicinos studentai, ir *tempura*, gerai iškeptos krevetės, - kai kas mano, šis patiekalas šešiolikto amžiaus perimtas iš portugalų. Japonų jautiena garsėja nepaprastu skoniu, pagal populiarų mitą - dėl salyklo ir masažo, nors pagrįsčiau paaiškinti būtų galima tuo, kad gyvuliai dažniausiai laikomi garduose ir, trūkstant vietos ir net ganyklų, sudiržta jų raumenys.

Tradiciniai japonų ryžiai, daržovės ir žuvis būtų puiki dieta, palyginti su didžiuliu mėsos ir riebalų suvartojimu Vakaruose, jeigu būtų mažiau beriama druskos ir jeigu nuo ryžių nebūtų stengiamasi nupoliruoti maistingųjų sėlenų. Toks maitinimasis iš dalies paaiškina, kodėl japonai mažiau nei amerikiečiai serga širdies ligomis. Kita vertus, kaip tik poliruoti ryžiai gali lemti sparčiai Japonijoje plintantį skrandžio vėžį.

Anksčiau mityba tikriausiai buvo per asketiška vaikų augimui. Nuo Antrojo pasaulinio karo japonų vaikai keletą colių ūgtelėjo ir daug svarų

pasunkėjo. Iš dalies ūgio padidėjimą galima paaiškinti tuo, kad japonai "ištiesė kojas" - mažiau sėdi ant grindų, dažniau - ant kėdžių, bet daugiausia įtakos turėjo geresnis maistas, įskaitant pieno produktus, taip pat - didesnis kiekis mėsos ir duonos. Jauni japonai šiandien akivaizdžiai aukštesni nei anų laikų bendraamžiai, o nutukę vaikai, kurių seniau beveik nepasitaikydavo, jau nieko nebestebina.

Japonijos ariamų žemių skurdumo neatsveria jokie kiti didesni gamtos ištekliai. Šalis kaip reikiant apdovanota nebent vandeniu. Gausūs lietūs palankūs intensyviai žemdirbystei ir tankiems miškams, užimantiems du trečdalius šalies ploto. Dauguma šių miškų puoselėjami, remiantis mokslinėmis rekomendacijomis, siekiant užtikrinti maksimalų augimą. Dėl to Japonija, nepaisant jos nedidelio ploto, užima aukštą vietą pasauly pagal medienos gamybą, nors produkcija patenkina tik mažiau negu pusę jos édrūniškų medienos poreikių pramonei ir privačiai statybai. Seniau beveik visi pastatai Japonijoje buvo mediniai, kadangi akmens ir plytų konstrukcijos itin neatsparios žemės drebėjimams. Net ir dabar dauguma privačių namų ir smulkių krautuvėlių pastatyta iš medžio. Siauros, bet veržlios ir sraunios Japonijos upės - svarbus hidroenergijos šaltinis. Tačiau kad ir panaudojami beveik visi ištekliai, vandens energija patenkina mažiau nei 5 nuošimčius nepasotinamų šiuolaikinės Japonijos energetikos poreikių.

Aplink tyvuliuojančios jūros - didžiausias ekonominis turtas. Jos - pagrindinis Japonijos proteino, taip pat - daug vitaminų turinčių jūržolių, kurias japonai gausiai vartoja įvairiems valgiams gaminti, šaltinis. Pakrančių vandenys visuomet aprūpindavo būtiniausiais maisto produktais, ir šiandien žymią jų dalį sudaro žuvis, vėžiagyviai, dumbliai. Japonijos žvejybiniai laivai žvejoja septyniose jūrose. Iš tikrųjų Japonija pagal žvejybą pirmauja visame pasaulyje, kaip ir dera šaliai, kurioje vienam gyventojui suvartojama daugiausia žuvies.

Vandenynai japonams palengvina susisiekimą šalies viduje; jais driekiasi keliai, vedantys į pasaulio rinką ir žaliavų šaltinius. Išskyrus senąją sostinę Kyotą, visi šeši Japonijos didmiesčiai ir dauguma vidutinių miestų pastatyti jūros pakrantėj. Atsiradus galimybių panaudoti naujas priepilaukų konstrukcijas ir ant pylimų sekliose vietose statyti gamyklas, dauguma jų savaime išsiplėtė į jūros pusę. Tad didžiąją dalį Japonijos sunkiosios pramonės įmonių, dėl patogesnio transportavimo, galima įkurdinti ne prie vidaus vandenų kelių ir geležinkelių, bet tiesiai ant jūros.

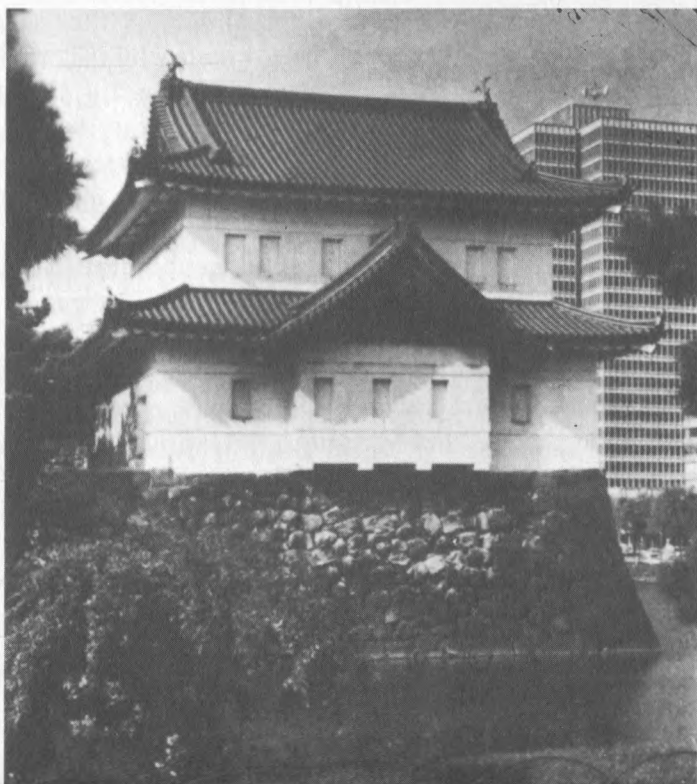
Mineralinių išteklių Japonijoje negausu, jų nepakanka šiuolaikiniams poreikiams patenkinti. Dėl vulkaninės salų prigimties gausu sieros, yra kalkakmenių, molio, smėlio ir kitko, bet Japonijai trūksta beveik visų pačių pagrindinių mineralinių iškasenų. Daugybės įvairiausių mineralų, randamų salose, pakako priešindustriniais laikais, bet šiandien jie sudaro tik mažą dalį to, ko reikia Japonijos pramonei. Pavyzdžiui, pakankamas anglies kiekis turėjo gyvybinės reikšmės ankstyvuojančiai Japonijos industrializavimo periodu, bet plonus ir sulūžinėjusius klodus nelengva eksploatuoti, ir šiandien Japonija įsiveža penkis kartus daugiau anglies, nei pati pagamina. Kitados eksportavę varį, japonai ir šiuo plačiai naudojamu mineralu dabar beveik visiškai priklausomi nuo išorinio pasaulio; iš kitų dviejų mineralų, kuriais salos buvo pakankamai apsirūpinusios, du trečdalius cinko ir šešis septintadalius švino tenka įsigabenti iš užsienio. O ir kitais svarbiais mineralais, įskaitant geležies rūdą, Japonija visiškai, ar beveik visiškai, priklauso nuo užsienio. Blogiausia, kad gyvybiškai stinga pagrindinio energetinio ištekliaus - naftos, kuri sudaro maždaug tris penktadalius Japonijoje sunaudojamos energijos. Be to, japonai nedaug gali tikėtis iš tolimų nuo kranto jūros telkinių ir yra nelinkę pasikliauti branduolinių jėgainių kuru.

Nepaisant negausių gamtinių išteklių ir itin ribotų žemdirbystės galimybių, nuo dvidešimto amžiaus pradžios gyventojų Japonijoje padvigubėjo, o pragyvenimo lygis daug kartų pakilo. Akivaizdu, kad šį augimą sąlygojo spartus pramonės kilimas. Bet dėl ribotos ir skurdžios geografinės bazės industrializaciją lydėjo stiprėjanti priklausomybė nuo užsienio energetikos bei žaliavų šaltinių ir kartu tokia pat priklausomybė nuo užsienio rinkų, kad už pramonės eksportą galėtų apmokėti būtiną importą. Japonija iš visų pasaulio šalių įsiveža daugiausia naftos, anglies, geležies rūdos, daugybę kitų rūdų ir metalų, taip pat - medvilnės, vilnos, statybinių medžiagų ir įvairiausių kitų plačiai naudojamų produktų. Nors kitados japonai patys auginosi medvilnę, tam naudota žemė jau seniai atiduota maistinėms kultūroms, o medvilnę perkama užsienyje. Net šilką, nuo devyniolikto šimtmečio septinto dešimtmečio iki dvidešimto amžiaus trečio dešimtmečio gausiausiai eksportuotą pusiau agrokultūrinį produktą, ji dabar įsiveža iš įvairiausių pasaulio šalių. Gyvybiškai svarbi Japonijos priklausomybė nuo pasaulio prekybos - lemiamas veiksnys, apibūdinantis jos ekonominę geografiją ir apsprendžiantis jos santykius su visu likusiu pasauliu.

Savaime suprantama, industrializacija susijusi su miestų augimu. Japonija šiandien iš tikro labiausiai urbanizuota šalis. Nors iš esmės jau priešindustriniu periodu aštuonioliktojo amžiaus izoliuota Japonija buvo ekonomiškai ir politiškai pakankamai centralizuota, kad išpūdingai plėstųsi miestai. Edo, kaip tuomet buvo vadinamas Tokijas, turėjo apie milijoną žmonių ir apie 1700-uosius metus buvo, ko gero, didžiausias miestas pasaulyje. Kartu paimtuose Osakoje, didžiuliame prekybos centre, ir Kyote, senojoje sostinėje, gyveno keli šimtai tūkstančių gyventojų. Po likusią Japonijos dalį buvo išsimėtę pilių miestai, kuriuose gyveno iki 100 000 žmonių ir kur buvo įsikūrę apytikriai du šimtai šešiasdešimt penki pusiau autonomiški feodalai.

Devyniolikto amžiaus viduryje jau gana daug žmonių gyveno miestuose; nuo tada jų skaičius neįtikėtinai greitai augo. Dabar vien Tokijo pagrindinėje dalyje, suskirstytoje į kvartalus, gyvena daugiau kaip 8 milijonai žmonių, o jeigu įskaičiuotume priemiestines Tokijo prefektūros gyvenvietes, susidarytų per 11 milijonų. Greta šliejasi Yokohama su maždaug 3 milijonais gyventojų; Kawasakyje, įsiterpiančiame tarp Tokijo ir

Vienas iš gynybinio vandens griovio kampinių bokštelių; griovys juosia senąją Edo pilį, dabar - didžiąja dalimi - imperatoriškuosius rūmus. Tai - gaivios žalumos salelė Tokijo centre. (*Leidus Morris G. Simoncelli / Japan Air Lines*)

Yokohamos, - 1 milijonas; be to - aplinkinių prefektūrų priemiesčių gyventojai ir sunkiosios pramonės darbininkai. Bendras gyventojų skaičius prilygsta Niujorkui ir jo apylinkėms; tai - viena iš keturių ar penkių didžiausių pasaulio metropolijų.

Kansai regionas - kita didelė metropolinė sritis, kurioje gyvena per 12 milijonų žmonių. Kansai, reiškiantis "perėją į vakarus", - vienas iš Kanto ("perėjus į rytus") srities Tokijo apylinkėse varžovų. Be Osakos, kurioje gyvena du su puse milijono žmonių, Kansai yra didelis Kobės uostas ir senoji sostinė Kyotas - juose gyvena po pusantro milijono, taip pat - daugybė mažesnių miestų.

Pusiaukelėj tarp Kanto ir Kansai įsiterpusi Nagoya - kitos didelės prefektūros, kurioje gyvena per du milijonus žmonių, centras. Hokaido sostinėje Saporu - pusantro milijono gyventojų; senosios šiaurinės Kiusiu sostinės Fukuokos ir Kitakiusiu, didelio pramoninio centro, kurį sudaro kitados atskiri municipalitetai ir kuris, kaip rodo vardas, yra "Šiaurės Kiusiu", gyventojų skaičius viršija milijoną; Vidinės jūros pakrantėj įsikūrusioj Hirosimoje - beveik milijonas. Be minėtų miestų, dar yra 194 kiti municipalitetai, kurių gyventojų skaičius svyruoja tarp 100 ir 800 tūkstančių, o po visą šalį išsidriekę pramoniniai rajonai su susisiekimo ir transportavimo įrenginiais įsiskverbia į daugumą kaimo vietovių, kur gyvena palyginti daug valstiečių.

Japonijos pramonė sutelkta penktadalyje nekalnuotos šalies teritorijos, bet - gausi palei pagrindinę istorinę Japonijos ašį, kuri palei Ramųjį vandenyną nuo Tokijo per Nagoyą ir Kansai regioną driekiasi į vakarus ir toliau palei šiaurinę Vidinės jūros pakrantę - link šiaurinio Kiusiu. Į šiomis vietovėmis nusitęsiančią gamyklų ir pastatų grandinę tik retkarčiais įsiterpia dirbamos žemės plotai arba perkerta atsitiktiniai kalnų skardžiai. Visa ši pakrantė primena siaura juoste palei rytinį Amerikos krantą nusidriekusį miestą; čia gyvena beveik pusė visų Japonijos gyventojų.

Politinė centralizacija ir 120-ies pastarųjų metų industrializacija padėjo Japonijoje atsirasti puikiam vidaus susisiekimui. Metropolinės sritis aptarnauja nepriekaištingas geležinkelių tinklas, o Tokijuje ir Osakoje yra dar ir puikūs metro. Kur susikerta magistralės, atsiradę dideli antriniai komerciniai centrai, tokie kaip Shinjuku, penkios mylios į vakarus nuo Tokijo centro. Nors transporto tinklas puikus ir patogiai išsidėstę antriniai komerciniai centrai, dėl milžiniškų Tokijo ir Osakos mastų reikia vienos ar dviejų valandų, kad nuvyktum į darbą arba į mokyklą.

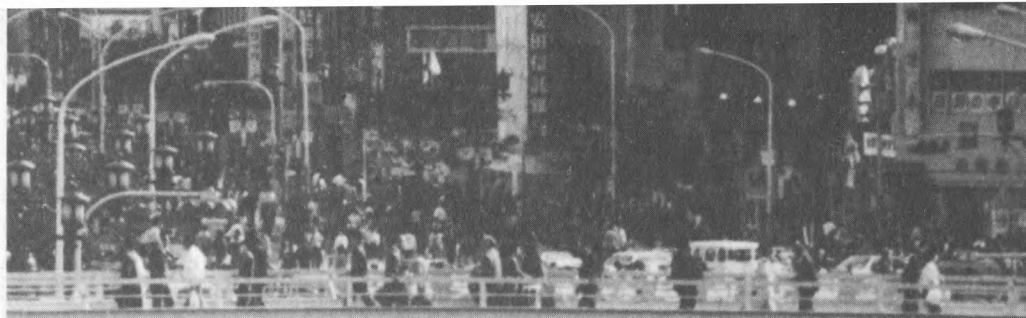
Šiandienos Japoniją jungia sudėtingas ir efektyvus geležinkelių tinklas, o į daugumą rajonų veda modernūs greitkeliai. Vandens kliūtis tarp pagrindinių salų padeda įveikti šiuolaikiniai tiltai ir tuneliai. Jie jau jungia Kiusiu ir Honsiu; baigiama tunelio į Hokaidą statyba, jis bus ilgesnis negu Lamanšo; per Vidinę jūrą tiesiami tiltai sujungia Sikoku ir Honsiu. Dangų raižo lėktuvai, bet didžiąją dalį keleivių kelių šimtų mylių per valandą greičiu perveža daugybė "Pagrindinių naujųjų linijų" (*Shinkansen*) traukinių, kurie per Kansai iš Tokijo vyksta į Fukuoką, taip pat į vakarinę pakrantę ir Šiaurės Japoniją. Jie važinėja neįtikėtinais tiksliai ir dažnai, - tarp Tokijo ir Osakos maždaug kas penkiolika minučių, 343 mylias įveikdami tik per tris valandas. Lėktuvai ne tokie patikimi, be to, turint omeny laiką, kurį sugaišti, kad iš miesto centro nuvažiuotum į aerouostą, ne ką greitesni.

Japonų miestai ir plačiai išsidriekusios pramonės įmonės vargu ar pasižymi patraukliais bruožais. Industrializacija Japonijoje vyko labai sparčiai ir ne pačiomis palankiausiomis aplinkybėmis. Per Antrąjį pasaulinį karą dauguma miestų buvo sugriauti, juos atstatyti reikėjo per didžiąją ekonominę krizę. Dėl to atsirado daug nepatvarių ir neišvaizdžių pastatų. Mažai rūpintasi planavimu; viską lėmė ekonominė būtinybė.

Šiandien augimo tempai lėtesni, dėmesį galima skirti ir kitiems dalykams, ne vien ekonominiam našumui, bet Japonija tebesusiduria su dideliais sunkumais. Šioje šalyje tinkamose gyventi teritorijose susitelkę daugiausia žmonių, tad jai labai trūksta vietos; žinoma, blogiausia padėtis miestuose. Žemė labai brangi, o didelės grūstys nepalankios nei asmeninio gyvenimo sąlygoms, nei visuomeniniams poreikiams tenkinti. Beveik visi japonai labiau linkę gyventi mažuose privačiuose namuose, bet dauguma miestiečių priversti apsigyventi betoniniuose keturių-dešimties aukštų mūruose (vadinamuose *danchi*), kurie grupėmis juosia didžiąją dalį didmiesčių. Juose ne ką didesnis už nemažą amerikiečių namo kambarį butas dažniausiai padalytas į mažyčius miegamąjį bei gyvenamąjį ir dar mažesnes virtuvę ir vonią. Trečdalio gyvenamųjų patalpų plotas svyruoja apie 3,3 kv.m., dauguma japonų ligi šiol neturi tualetų su nuleidžiamu vandeniu. Japonai įsižeidė, kai prieš keletą metų vienas atlapaširdis anglų žurnalistas jų butus palygino su "triušidėmis"; šis pasakymas ligi šiol komentuojamas su dideliu susierzinimu.

Tokijo ir Osakos keliai užima tik 12 ir 9 miesto žemių nuošimčius, o Niujorke - 35. Norint įsigyti automobilį, gyventojams reikia įrodyti, kad nelaikys jo gatvėje ir turės kur pastatyti. Dėl to daugumos namų įėjimai panašūs į mažus garažus. Pagal gyventojų skaičių, ploto automobiliams

Tipiška miesto gatvė, sausakimša automobilių ir praeivių. Žmonėms, išvengti eismo nelaimių plačiose gatvėse, skirti pėsčiųjų tiltai. Kaip ir Anglijoje, eismas kairiapusis. (© *Sonia Katchian / Photo Shuttle: Japan*)

statyti Tokijoje dešimt kartų mažiau negu Niujorke ir kone dvidešimt kartų - negu Londone. Palyginti su Japonijos urbanistinėmis sąlygomis, net tirščiausiai prigrūsti Jungtinių Valstijų miestai atrodo kupini erdvės.

Blogiausia, kad japonų miestai ir jų priemiestinės teritorijos ne tik perpildyti žmonių, bet ir estetiškai nykūs. Nors privatūs namai dažnai iškyla kaip grožio ir ramybės salos, o dauguma nuošalių gatvelių pakenkamai žavios, bendras išorinis daugumos miestų vaizdas nepakeliamai

Viršuje: Tokijo vaizdas į rytus nuo centro. Miestas ir jo palydovai nuo centro visomis kryptimis driekiasi maždaug penkiolika-trisdešimt mylių, paversdami Tokiją vienu didžiausių žmonių telkinių pasaulyje. (© *Michael Heron / Woodfin Camp & Associates*)

Apačioje: Piko valanda vienoje iš geležinkelio stočių Tokijoje. Ženklai su didelėmis rodyklėmis rodo "aukštyn" ir "žemyn". "Rūkyti draudžiama" - savaime aiškus. (© *Michael Heron / Woodfin Camp & Associates*)

slogus, aštriai išsiskiriantis iš puikaus jūros, kalnų, pramonės nepažeistų kaimų kraštovaizdžio. Įspūdingi gynybiniai grioviai ir imperinių rūmų aikštės, pilių sienos visais laikais Tokijo centrui teikė didybės ir kilnumo, bet daugeliu atvejų, vos tik Japonijos miestai pradėjo įgyti savąjį veidą ir šiek tiek didingumo, juose susispietusių namų masyvus perkirto plačios gatvės, o dangų išraižė aukšti pastatai, kartais keturiasdešimties ar penkiasdešimties aukštų.

Vietos trūkumas ir menkos praeities investicijos tam, kad būtų nutiesti patvaresni keliai ir pastatytos ilgaamžiškesnės akmens ir plytų konstrukcijos, reiškia, kad tikrasis "gyvenimo lygis" Japonijoje gali būti šiek tiek žemesnis, negu bendrasis nacionalinis produktas vienam gyventojui leistų manyti. Erdvė irgi gyvybiškai svarbus gerovės elementas. Nors jos neįmanoma apskaičiuoti, jos stygius pagrindžia japonų teiginį, kad jų "bendras nacionalinis gyvenimo lygis" yra kiek žemesnis, negu rodo BNP skaičiai. Kad ir kaip būtų, grūste prisigrūdusiuose Japonijos miestuose, kur virte verda gyvenimas ir pagaminama daugybė pramonės produkcijos, kaip niekur kitur aiškiai matai šiuolaikinės industrinės visuomenės laimėjimų ir kasdien augančių problemų samplaiką.

3. *Izoliacija*

Geografinė padėtis sąlygojo gyvybiškai neišvengiamą, lemtingą Japonijos izoliaciją. Japonija nuo Senojo pasaulio rytinio pakraščio nutolusi kaip Didžiosios Branijos salos - nuo vakarinio, tačiau kur kas didesniu atstumu. 100 mylių, Japonų salas skiriančių nuo Korėjos, apytikriai yra penkiskart Duvro sąsiaurio plotis. Primityvios navigacijos laikais tai buvo nemenka kliūtis, o maždaug 450 atviros jūros mylių tarp Japonijos ir Kinijos - dar sunkiau įveikiamas atstumas.

Per visą istoriją Japonija tikriausiai buvo labiausiai iš visų didžiųjų valstybių izoliuota šalis. Iki okeaninės prekybos nuosmukio šešioliktoje amžiuje ji palaikė nereguliarus ryšius su dviem artimiausiais kaimynais - Korėja ir Kinija, ir visos tolimo pasaulio įtakos Japoniją pasiekdavo per šiuos kraštus. Vėlesniais laikais Japonijos vadovai pasinaudojo šia natūralia geografinė izoliacija įtvirtinti griežtai atsiribojimo nuo išorinio pasaulio politikai. Daugiau kaip du šimtmečius, nuo 1638 iki 1853 metų, Japonija beveik visiškai nebendravo su užsieniu. Tai buvo unikalus reiškinys pasaulyje vis sparčiau plėtojantis tarptautiniams ir tarpregioniniams ryšiams.

Tad natūrali geografinė izoliacija, vėliau dar sustiprinta žmogaus užmačių, privertė japonus gyventi nuo viso pasaulio atskiriau negu bet kuri kita bent kiek didesnė ir pažangesnė bendruomenė. Arba pasakytume - šis natūralios ir dirbtinės izoliacijos derinys juos labiau nei kitus išmokė pasikliauti savimi ir kartu išsaugoti savitumą. Neabejotina, kad per visą istoriją japonai kultūriškai buvo itin saviti, ryškiai skyrėsi net nuo artimiausių kaimynų korėjiečių ir kinų, iš kurių kilę daug jų aukštesniosios civilizacijos dalykų. Net ir šiandien Japonija unikali kaip viena labiausiai industrializuotų ir tikrai modernių nevakarietiškos kultūros šalių.

Izoliacija lėmė daug svarbių padarinių. Ji privertė kitas tautas, net kaimynus korėjiečius ir kinus, žiūrėti į japonus kaip į kitokius, o japonams įskiepijo stiprią savo tapatybės pajautą ir kone skausmingą drovumą kitų akivaizdoje. Tokius dalykus sunku išmatuoti, bet, atrodo, japonai į likusį pasaulį, įskaitant net artimiausius kultūrinius bei rasinius giminaičius - korėjiečius ir kinus, žvelgia ryškiai skirdami "mes" ir "jie". Per istoriją jie išsiugdė kone maniakišką polinkį griežtai atsieti iš "svetimšalių" perimtuosius ir "prigimtinus" japoniškus elementus.

Tad izoliacija, likimo ironija, privertė japonus giliai įsisąmoninti viską, kas atkeliauja iš anapus, ir ypatingą dėmesį kreipti į užsienietišką tų dalykų kilmę. Kiekvienos šalies civilizacija radosi daugiau iš svetimų įtakų negu iš jos pačios atradimų. Jeigu iš anglų kultūros išmestume visa, kas turi svetimas šaknis arba yra pakartojimas to, ką atrado kiti, maža kas liktų. Bet svetimų elementų perėmimas - ilgas ir nesąmoningas, bent jau neįvardijamas, vyksmas. O japonai visuomet griežtai skyrė "sava" ir "svetima" ir kultūriniais skoliniais teikė tiek dėmesio, kad jie tapo pagrindine jų istorijos tema. Taip jie ir patys sau, ir kitiems išugdė suvokimą, kad kažkokiu ypatingu būdu perima skolinius. Palaipsniui gimė mitas, kad japonai, kitaip negu kiti, tiktai mėgdžioja, neįstengdami nei patys ką nors sumanyti, nei perprasti tikrosios skolinių esmės. Iš tikrųjų turbūt izoliacija privertė juos išrasti didžiąją dalį to, kas sudaro jų kultūrą, bei išpuoselėti apibrėžtesnę negu bet kurios kitos lygintinos pasaulio bendruomenės bruožų visumą. Jie pasižymi ne tiek mėgdžiojimu, kiek savitumu ir sugebėjimu perimti, neprarandant kultūrinės tapatybės. Ir kiti šitai bandė, bet ne taip sėkmingai.

Dar vienas netiesioginis izoliacijos padarinys - jau minėtas nepaprastas kultūrinis vientisumas. Žinoma, izoliacija nebūtinai reiškia vientisumą - šitai liudija Britų salų pavyzdys. Tačiau ilgas atsitvėrimas nuo išorinio pasaulio tikriausiai prisidėjo prie to, kad, nepaisant vidinių teritorinių kliūčių, po visą Japoniją pasklido tie patys kultūriniai modeliai.

Apie vientisumą kalbėsime dar ne sykį, bet viena iš įspūdingiausių jo apraiškų yra rasinė sudėtis, kurią galima nagrinėti kaip natūralaus japonų civilizacijos pamato dalį. Kaip ir kitos tautos, japonai - per ilgą, dažniausiai nefiksuotą procesą - susidaręs mišinys. Iš tikrųjų veidų tipų įvairovė leidžia spėti, kad praeityje būta didelio maišymosi. Tačiau svarbiausia, kad, nepaisant kilmės, dabar japonai visame pasaulyje vie-

nodžiausia ir kultūriškai vientisiausia žmonių grupė. Per visas salas aptiksime keletą fizinių variantų, papročių bei tarties skirtumų, savo pobūdžiu panašių į tuos, kuriuos rastume tarp anglų, prancūzų, vokiečių ir italų. Tačiau jie nėra tokie ryškūs kaip tie, kurie skiria gališkai ir angliškai kalbančius, protestantus bei katalikus Britų salose, prancūziškai, bretoniškai, vokiškai ir baskiškai šnekančius Prancūzijoje, juo labiau jie nėra tokie įvairūs ir gilūs kaip skirtumai tarp Šiaurės ir Pietų Italijos.

Iš tikrųjų Japonijos salos - sakytum akligatvis, į kurį patekusieji nebeturėjo kur dingti, jiems beliko tik susimaišyti su vėliau atvykusiais. Tarp pastarųjų buvo Ainu, kurie galėtų atstovauti pirmykščiam žmogaus tipui, datuojamam ankstesniu, negu aiškiai išsiskyrė šiuolaikinės rasės, laikotarpiu. Kad ir kaip būtų, jie atspindi keletą baltosios rasės bruožų, - pavyzdžiui, aiškiai pastebimą veido ir kūno plaukuotumą, - besiderinančių su kitų rasių ypatybėmis. Tad gali būti, kad būtent nuo Ainu pareina didesnis kai kurių japonų plaukuotumas, jei lygintume su dauguma mongoloidų rasės žmonių. Vienu metu Ainu, arba bent iš dalies jų protėviai, gyveno visose ar daugumoje Japonų salų ir dar aštuntame amžiuje viešpatavo Honsiu salos šiauriniame trečdaly. Bet po truputėlį juos nukariavo ir asimiliavo pagrindinė japonų masė. Iki mūsų dienų liko tik mažiau nei dvidešimties tūkstančių kultūrinę identitetą išsaugojusių Ainu grupė Hokaido salos šiaurėje, bet ir šiems gresia visiška asimiliacija.

Iš esmės japonai yra mongoloidai, labai panašūs į Azijos žemyno kaimynus. Ir archeologiniai, ir istoriniai šaltiniai liudija apie didelius žmonių antplūdžius į Japoniją iš Šiaurės Rytų Azijos per Korėjos pusiasalį, ypač per pirmuosius septynis krikščioniškosios eros amžius. Galėjo būti ir ankstesnių bangų ar bent kultūrinio poveikio iš pietesnių regionų, kurie prisidėjo, kad japonų kultūra yra įgijusi "pietietišku" bruožų, bendrų su Pietryčių Azijos ir Pietų Ramiojo vandenyno tautomis. Ankstyviausios tautinės ir kultūrinės įtakos į Japoniją pietų, taip pat rytų kryptimi galėjo prasiskverbti iš Kinijos. Šie "pietietiški" bruožai turbūt lėmė kai kurias japonų mitologijos ypatybes, tropinės gamtos sąlygojamą jų trapios ankstyvosios architektūros pobūdį, taip pat ir tai, jog japonai fizine struktūra panašesni į Pietų kinus negu į aukštesnius ir tvirtesnius Korėjos bei Šiaurės Kinijos kaimynus.

Istorinių įrašų užuominos leidžia manyti, kad iki aštuntojo amžiaus Vakarų Japonija pasižymėjo etnine įvairove. Akivaizdu, jog iki to laiko būta gausaus žmonių antplūdžio iš Korėjos, bet paskui jokio didesnio šviežio kraujo įsiliejimo nepasitaikė. Iš tikrųjų daugiau nei tūkstantme-

tį Japonija beveik nepatyrė jokios imigracijos. Taigi buvo pakankamai daug laiko susilieti rasėms bei susidaryti stipriam kultūriniam vientisumui. Be abejonės, prie to labai prisidėjo dirbtinis Japonijos užsisklendimas, trukęs nuo septyniolikto iki devyniolikto amžiaus, o paskui šį vyksmą labai skatino stipri centralizuota valdžia. Bet dar gerokai iki to laiko japonai ėmė laikyti save rasiškai išskirtine ir „gryna“ bendrija, kurią dažnai išreikšdavo „vienintelės didžiosios šeimos“ įvaizdžiu. O šis vaizdinys būdingesnis primityvioms gentinėms bendruomenėms negu didelių modernių tautų piliečiams.

Imperiniai naujausiųjų laikų Japonijos užkariavimai bei dabartinė jos pasaulinio masto prekyba pastaraisiais dešimtmečiais patraukė kai kuriuos užsieniečius. Tačiau vienintelė bent kiek ryškiau išsiskirianti grupė - tai 7 000 000 korėjiečių bendruomenė; šie žmonės likę iš daug didesnio būrio atvežtųjų, kurie per Antrąjį pasaulinį karą buvo įvežti iš Korėjos, kad pakeistų į kariuomenę paimtus japonus. Yra ir kelios dešimtys tūkstančių kinų, daugiausia prekybininkų, iš ankstesnės Japonijos kolonijos Taivanyje arba iš žemyno bei kitų atvykėlių iš tolimesnių Azijos ir Vakarų šalių.

Visi šie svetimšaliai sudaro vieną nuošimtį šalies gyventojų, ir tik korėjiečiai kelia tam tikrų realių etninių problemų. Kadangi jie fiziškai panašūs į japonus, be to, mažai skiriasi ir jų kalba, tai ir fiziškai, ir kultūriškai juos lengva asimiliuoti - Japonijoje gimę korėjiečiai paprastai pamiršta tėvų kalbą, panašiai kaip iš neangliškai kalbančių kraštų kilusieji žmonės lingvistiškai asimiliuojasi Jungtinėse Valstijose. Tačiau ypač etnocentriškai japonai korėjiečių nenori pripažinti pilnateisiais savo visuomenės nariais, o dėl tokio požiūrio išizeidę ir nuoskaudą dėl japonų kolonijinio viešpatavimo jų tėvynėje tebejaucia korėjiečiai linę pabrėžti savo etninę identitetą. Tiesą sakant, aistringai remdami vieną iš dviejų konkuruojančių Japonijos režimų bei jų politinius šalininkus, korėjiečiai šiek tiek trikdo Japonijos visuomeninį ir politinį gyvenimą. Tačiau korėjiečių problema yra niekis, palyginti su Šiaurės Amerikos etnine įvairove arba su sunkumais, kuriuos sukėlė po karo plūstelėję imigrantai ir dabar į Šiaurės Europos kraštus besiveržią laikini darbininkai.

Bet kalbant apie japonų homogeniškumą negalima pamiršti vienos išimties, kuri verta ypatingo dėmesio. Tai iš feodalinų laikų likusi tam tikra atstumtųjų grupė, praeityje vadinta įvairiais, tarp jų ir *eta*, vardais, o dabar dažniausiai - *burakuminais*, arba „kaimiečiais“, t. y. „žmonėmis iš ypatingų kaimų“. Šią mažesnę nei dviejų nuošimčių gyventojų grupę

sudaro žmonės, kurių protėviai galėjo būti karo luošiai, negarbingų darbų darbininkai ir pan. Tarp jų, žinoma, odų lupėjai skerdyklose, nes dėl budistinės nuostatos, esą nevalia pakelti rankos prieš gyvulį, į tokius žmones buvo žvelgiama su panieka, nors neprošal pažymėti, jog feodalinėje visuomenėje, kurioje viešpatavo militaristinis elitas, tokia panieka anaip tol nelydėjo žmonių skerdikų.

Nuo 1871 metų *burakuminai* teisiškai visiškai lygūs, bet visuomeninis nusistatymas prieš juos gyvas ligi šiol. Fiziškai jie visiškai tokie pat kaip kiti, o kultūriškai skiriasi nebent žemesniojo statusu, bet dauguma vis tiek stengiasi su jais nebendrauti ir uoliai studijuoja giminės metrikus, kad išvengtų mišrių vedybų. Itin urbanizuotoje šiuolaikinėje Japonijoje burakuminai vis sunkiau atpažįstami, bet ligšiolinis jų, kaip išskirtinės grupės, gyvavimas - stebinanti japonų tautos homogeniškumo priešybė.

Japonijos izoliacija šiandien - tik psichologinė liekana. Iš tikrųjų Japonija nuo kitų nutolusi mažiau nei bet kuri kita pasaulio valstybė. Nerasime šalies, kuri būtų labiau gyvybiškai priklausoma nuo didžiulio prekių antplūdžio iš viso pasaulio. Dėl to ji išplėtojo artimus prekybinius ryšius su beveik visais pasaulio kampeliais. Dideli atstumai, kurie ją skiria nuo kitų kraštų, dabar tapo taip lengvai įveikiami, kad nebetur jokios reikšmės. Anapus vandenyno suplanuotas karinis įsiveržimas galėtų būti įvykdytas per kelias minutes. Žodžių ir regimų vaizdinių srautai tą patį akimirksnį paskleidžiami po visą pasaulį. Ryta gali būti Niujorke, tos pačios dienos vakare - Tokijuje. Atsiradus milžiniškiems tanklaiviams ir konteineriams, transportavimo jūra kaštai gerokai nukrito, palyginus su pervežimais sausuma. Kalnų skardžiai, dykumos, tropikų džunglės, arktinė tundra ir paties žmogaus sukurtos kliūtys vis dar gali trukdyti prekybai, bet okeanai ekonomiškai susieja visą pasaulį. Štai kodėl braižydamas gyventojų ir BNP žemėlapius aš beveik visiškai nepalikau jūrų ir vandenynų - pažymėjau tik tuos kontūrus, kurie būtini, kad atskirtum šalis ir žemynus, o Japoniją pažymėjau ne pakrašty, kur ji buvo praėjusiais amžiais, bet centre, toje vietoje, kurios ji labiau nei bet kuri kita šalis nusipelnė dėl plačių prekybinių ryšių su pasauliu.

Kiek daugiau nei šimtmetį trukęs perėjimas iš beveik visiško uždaramo į visišką atvirumą ir įsitraukimą į pasaulinius reikalus, istoriškai žvelgiant, - akimirksnio šuolis. Kitados išorinės ekonominės ir karinės

galios, taip pat idėjinės ir kultūrinės įtakos poveikį silpnino dideli atstumai ir pačių žmonių kuriamos neįveikiamos kliūtys. Psichologinius izoliacijos pėdsakus ligi šiol atspindi tiek pačių japonų charakteris, tiek kitų tautų požiūris į Japoniją bei japonus. Neįprasta ir sunki rašyba, taip pat labai ypatinga kalba lemia, kad lingvistiškai jie tebėra atsiskyrėliai. Bet pirmą kartą geografinė izoliacija ir vėlesnis dirbtinis užsisklendimas - jau praeitis.

Japonams tai buvo milžiniška, viską aukštyn kojomis apvertusi permaina. Pažiūros ir sugebėjimai, kitados padėję išsilaikyti pasaulyje, šiandien nebe taip gerai tinka. Visuomet nelengva prisitaikyti prie naujų sąlygų. Japonus slegia netikrumas dėl jų padėties pasaulyje, net dėl jų identiteto. Ką šiandien reiškia būti japonu, koks turėtų būti Japonijos vaidmuo šiuolaikiniame pasaulyje? Prie šių klausimų, kuriuos patys sau dažnai užduoda japonai, grįšiu paskutiniajame skyriuje.

Antras skyrius _____

Istorija

Kamakuros Daibutsu ("Didysis Buda") datuojamas trylikto amžiumi, kai netoli Tokijo įsikūrusi Kamakura buvo karinė Japonijos sostinė. Ji, ir panaši statula Naroje, Vakarų Japonijoje, - dvi didžiausios bronzinės skulptūros pasaulyje. Šventyklą, kurioje ji stovėjo, nušlavė potvynio banga 1495 metais. (*Leidus Morris G. Simoncelli / Japan Air Lines*)

4 *Ankstyvoji Japonija*

Japonijos padėtis ir gamtos turtai padėjo apibrėžti kelią, kuriuo pasuko japonai, bet vien šiais fiziniais veiksniais vargu ar paaiškintume tai, kokie jie šiandien yra. Nesusipažinę su istorine jų patirtimi, tikrai nesuprasime nei šiandienos japonų, nei jų galimybių. Ir dėl kitos priežasties verta atsigręžti į Japonijos istorinę praeitį. Skirtingai nuo amerikiečių, bet lygiai taip pat kaip kitos Rytų Azijos tautos, japonai pasižymi stipria istorine savimone. Jie regi save iš istorinės perspektyvos. Kad perprastų šiuolaikinius savo bruožus, jie leisis į tūkstantmetę ar dar tolesnę praeitį. O kad suvoktume Japonijos problemas ir kaip į jas žiūri patys japonai, būtinas bent šioks toks jų praeities pažinimas. Taigi prieš sutelkdami dėmesį į dabartį, trumpai žvilgtelėsime istorijon.

Aukštesnė Senojo pasaulio civilizacija palyginti vėlai pasiekė Japonijos salas. Japonijoje aptinkame keletą seniausios pasaulyje keramikos pavyzdžių, bet pagal žemdirbystės lygį salos atsiliko nuo Europos, Viduriniųjų Rytų, Indijos kontinento ir Kinijos tūkstantmečiais, o pagal bronzos ir geležies panaudojimą - šimtmečiais. Regis, šie metalai į salas prasisverbė tuo pačiu laiku kaip ir žemdirbystė - antrame-trečiame amžiuje pr. Kr.

Pirmasis aiškesnis vaizdas apie japonus mums susiklosto iš trečio amžiaus pr. Kr. Kinijos metraščių. Esą jiems būdingas griežtas pasidalijimas į klases, o gyveną jie iš žemdirbystės ir žvejybos. Jie susiskirstę į gentis, kurioms vadovauja pusiau religinio rango vadai, vyrai arba moterys. Metraščiuose minima "šalies karalienė" turėjo hegemoninės galios. Moterys valdovės leidžia spėti buvus matriarchato sistemą, kurią atliepia tradiciniai mitai apie istorinės imperatorių giminės kilmę iš Saulės deivės.

Atrodo, kad, pradėdant maždaug 200 metais po Kr., per Japoniją persirito kelios įsibrovėlių iš Korėjos pusiasalio bangos ar bent jau prasi-

skverbė kultūrinė Korėjos įtaka. Per kitus tris šimtmečius dviejuose trečdaliuose salų teritorijos buvo supilta daug didelių laidojimo pilkapių. Iš to galime numanyti, kad karinės aristokratijos rankose buvo sutelkta galia valdžia ir turtai. Maždaug šeštame šimtmetyje grupuotė, įsikūrusi mažoje Yamato, arba Naros, lygumoje, kuri driekiasi skersai kalvų virtinės šiek tiek į rytus nuo Osakos, aiškiai įsiviešpatavo visoje arba beveik visoje Vakarų Japonijoje. Politinė ir ekonominė šalies struktūra tapo sudėtingesnė, bet išliko gerokai atsilikusi. Dauguma pusiau autonomiškų žemių tebe priklausė gentiniams junginiams, vadinamiems *uji*, su valdančiąja Yamato šeimyna susijusiems mitologiniais ir tikros ar tariamos giminytės ryšiais. Šie *uji* turėjo savo vadus ir savo *uji* šventyklas. Kiekvienas taip pat valdė tam tikrą skaičių jam priklausančių *uji* bei pseudošeimininių bendrijų, jungusių žemdirbius, žvejus, audėjus ir kitus darbininkus.

Kad šie ankstyvieji japonų religiniai papročiai būtų atskiriami nuo svetimos kilmės budizmo, juos pavadino *sinto*, „dievų kelio“ vardu. *Sinto* rėmėsi dievų, arba *kami* - tikrų ar mitologinių protėvių, kurių dauguma vėliau, kaip, pavyzdžiui, Saulė, tapo gamtos dievybėmis, - garbinimu. Ribą tarp žmogaus ir gamtos nebuvo ryški, ir žmonės, keliančius nuostabą arba baimę, lengvai pakylėdavo į dievybes. Vadai buvo ir aukščiausi šventikai, ir pasaulietiniai valdovai, o „religinis garbinimas“ ir „valdžia“, „šventykla“ ir „rūmai“ buvo įvardijami tais pačiais žodžiais. Su religinėmis idėjomis nesisietos jokios etinės nuostatos, išskyrus pagarbią gamtos baimę ir nuolankumą prieš jos jėgas bei ritualinio apsišvarinimo tradiciją, nulėmusią, kai kurių manymu, ypatingą japonų švarumą ir jų pomėgį maudytis.

Jau nuo šešto amžiaus iš kaimyninio žemyno į Japoniją pradėjo plisti kultūrinės įtakos. Tai liudija žemdirbystė, taip pat bronzos ir geležies dirbiniai. Tačiau šešto amžiaus viduryje šis plūsmas paspartėjo, ir japonus jis paveikė kaip niekad anksčiau. Pirmosios to apraiškos buvo Yamato dvaro kova prieš įsigalinčius budizmo - kaip lygios ar dar galingesnės negu *sinto* religinės sistemos - stabus ir dogmas. Budizmo šalininkai nugalėjo, ir vėlesnės kartos kunigaikštis Shotoku, nuo 593 iki 622 metų valdančios jo tetos regentas, iškilo kaip didelis naujosios religijos ir ją lydinčios kontinentinės civilizacijos gynėjas.

Shotoku pats rašė budizmo šventųjų raštų komentarus ir statydino budistų vienuolynus. Vienas jų, ramaus didingumo kupinas Horyuji ne-

Penkiaaukštė Horyuji šventyklos netoli Naros pagoda. Horyuji įkūrė princas Shotoku septinto amžiaus pradžioje, bet pagoda ir kai kurie kiti pastatai tikriausiai datuoti septinto amžiaus pabaiga. Tai seniausi mediniai pastatai pasaulyje. Jie gerai iliustruoja Kinijos Tangų dinastijos klasikinę architektūros paprastumą. (*Leidus Japan Information Center*)

toli Naros, yra žymus seniausiais pasaulyje mediniais statiniais bei nuostabių ano meto budistinių paveikslų lobiais. Shotoku siuntė pasiuntinius Kinijos sostinėn, kad jie pasisemtų žinių iš pirminių aukštosios kultūros šaltinių; be to, jis ėmė kopijuoti kinų politines institucijas ir suplanavo vadinamąją konstituciją, įkūnijančią Kinijos sampratą ir budizmo priesakus.

Kita novatorių grupė, siekusi valdžios per vadinamąją Taikos reformą 645 metais, dar aktyviau skatino perimti kinų technologijas bei institucijas. Įtemptos pastangos tęsėsi dar beveik porą šimtmečių ir prigeso tik devintame amžiuje. Sekdama Kinija, kuri tuo metu turėjo beveik tūkstantmečio ekonomiškai ir politiškai pažangiausios pasaulyje nacijos

patirtį, Japonija per tą laiką iš atsilikusios gentinės bendruomenės išaugo į lygiateisį Senojo pasaulio civilizacijos narį.

Vakarų istorijoje nebūta tokių sąmoningų ir intensyvių kultūrinio skolinimosi pastangų kaip Japonijoje. Jas galėtume palyginti nebent su daug vėlesniais, ne tokiais įtemptais ir ambicingais aštuoniolikto amžiaus pradžios Petro Didžiojo siekais Rusijoje. Tačiau panašių pastangų pastebėtume pažvelgę į kitas netoli Kinijos esančias tautas, pavyzdžiui, korėjiečius ar gentines Mandžiūrijos tautėles. Šį skirtumą nuo Vakarų veikiau lėmė kinų civilizacijos didybė ir patrauklumas, nei kokie nors ypatingi japonų ir kitų periferinių tautų bruožai ar polinkiai. Palyginus su Kinija, Romos imperija tuo metu galėjo būti tik tragiškai griūvanti sistema. Šiaip ar taip, ankstyvaisiais laikais gerokai nuo Šiaurės Europos atsilikusi Japonija tarp šešto ir devinto amžių prasiveržė į pirmaujančiųjų gretas tiek meno ir literatūros, tiek technologijų, politinių bei visuomeninių sugebėjimų srityse. Japonai išsiugdė ir labai aiškų suvokimą, kas jų kultūroje „sava“, kas „pasiskolinta“, šitaip ne tik anksti įsisąmonindami mokymosi iš kitų šalių naudą, bet ir padėdami pamatą mitui, kad jie - nekūrybingų skolininkų rasė.

Kinai nuo senovės manė, kad jų civilizacijos centras - politinė vienybė; ir japonai, taip pat kitos Rytų Azijos tautos, perėmė šią politinio vieningumo pirmenybės idėją. Šitoks suvokimas priešingas religijos, kaip vienijančio pagrindo, pabrėžimui, kuris būdingas Pietų bei Vakarų Azijai ir kuris, sunykus Romos imperijai, įsigalėjo religiškai vieninguose, bet politiškai susiskaldžiusiuose Vakaruose. Rytų Azijai būdingas politinės vienybės akcentavimas gali padėti suprasti, kodėl iš šiuolaikinio pasaulio tautų pirmosios aiškiau atpažįstama tą patį politinį pavidalą įgijo šiandieninė Kinija - trečiame amžiuje pr. Kr., ir Japonija bei Korėja - mūsų eros septintame šimtmetyje.

Japonai perėmė ir galingos kinų monarchijos idėją. Dėl to savo pusiau šventus vadus stengėsi iškelti į panašių kaip Kinijoje pasaulietinių valdovų rangą. Nuo to laiko Japonijos imperatorius teoriškai pasižymėjo dvilype prigimtimi ir turėjo dvigubas funkcijas - jis turėjo būti ir vietinių sinto kultų vyriausiasis šventikas, ir, pagal Kinijos pavyzdį, - pasaulietinis monarchas. Tačiau jis retai pasinaudodavo antrąja galimybe. Minimais laikais japonų imperatoriai niekad neateidavo į valdžią jėga, net septintame amžiuje jie veikiau simbolizavo valdžios autoritetą, nei turėjo asmeninės valdžios galią. Ilgainiui sostan įkopęs vienas kitas stiprus žmogus galėjo stengtis įsiviešpatauti ir valdyti, bet dažniausiai imperatorius įtakodavo platus imperinis klanas, aukštesnioji dvaro aristok-

ratija, feodalinė provincijos diduomenė. Tokiomis aplinkybėmis sudėtingos imperatorių ceremoninės priedermės pranoko jų tikrąją valdžią, tad nieko nuostabaus, kad atsistatydinimai devintame amžiuje tapo kone taisyklė. Dabartinis imperatoriaus, kaip „Valstybės ir tautos vienybės simbolio“, statusas - ne moderni anomalija, bet tūkstantmetė istorinė tradicija.

Jeigu pažvelgsime į hierarchines pakopas žemiau imperatoriaus, pamatysime, kad japonai perėmė kinų centralizuotos valstybės institucijas. Šalis buvo padalinta į provincijas, kurioms vadovavo iš sostinės siunčiami pareigūnai. Kinų įstatymų kodeksai nusirašyti beveik pažodžiui. Sostinėje buvo ištobulinta biurokratinė valdymo forma, Kinijos modelį pritaikant Japonijos sąlygoms. Pavyzdžiui, šešių Kinijos ministrų vyriausybė Japonijoje buvo išplėsta iki aštuonių, kad apimtų Imperatoriaus namų ūkio ministeriją bei centrinį sekretoriatą ir Dievybių tarybą, reprezentuojančią prigimtinės religinės imperatoriaus funkcijas, taip pat, kad atsvertų politinę Valstybės tarybą.

Tradicinę dvaro šeimų ir vietinių *uji* rangų sistemą pakeitė sudėtinga dvaro rangų sistema, sudaryta pagal Kinijos pavyzdį, dėl to atsirado ir daugybė biurokratinių postų. Kinijoje, ypač nuo septinto amžiaus, kai buvo išplėtotą valdymo sistema, aukštesnius valdžios postus užimdavo daugiausia valdininkai, savo sugebėjimus įrodę per sudėtingus ir didelius reikalavimus keliančius valstybės administravimo egzaminus. Bet tuo metu, kai japonai pradėjo kopijuoti Kinijos modelį, ši sistema dar nebuvo ištobulinta, be to, daugeliu atvejų ji tikriausiai buvo pernelyg svetima jų labai aristokratizuotai visuomenei. Japonų biurokratų rangą ir postą greitai ėmė lemti ne asmeniniai privalumai, bet paveldėtas giminės statusas.

Viena įdomiausių Japonijos skolinimosi iš Kinijos apraiškų - itin sudėtingas žemės nuosavybės ir mokesčių sistemos pritaikymas. Pagal ją, visa žemė teoriškai priklausė centrinei valdžiai ir turėjo būti lygiomis proporcijomis periodiškai perdalijama valstiečių šeimoms taip, kad visiems būtų uždėti vienodi, skiriami dažniausiai pagal galvų skaičių, ir į tris rūšis padalinti mokesčiai: žemės ūkio produkcija, tekstilės gaminiais ir darbu. Ši gremėzdiška sistema vos veikė ir dažnai sutrikdavo net pačioje Kinijoje. Sunku patikėti, bet Japonijoje, tuomet dar palyginti atsilikusioje šalyje, ji veikė visu pajėgumu. Ši sistema buvo taikoma daugumai žemių ir, nors dirbami plotai tikriausiai nė karto nebuvo perskirstyti, ja vadovautasi keletą amžių. Bet vienas šios sistemos elementas Japonijoje vis dėlto nebuvo pritaikytas. Niekados nebuvo sukurta šaukia-

moji kariuomenė, kuri atitiktų darbo tarnybą, privalomą kaip dalis mokesčių. Nelyg tvirtovėse salose gyvenantiems japonams nereikėjo didelės pėstininkų armijos, ir karo tarnyba liko daugiausia aristokratų užsiėmimas.

Centralizuota politinė sistema neįmanoma be pagrindinio miesto - sostinės. Iki to laiko Japonijoje išvis nebuvo miestų, bet dabar, pagal kinišką stilių, pradėtos statyti sostinės, kurios skleidžiasi aplink didžiulius rūmus ir valdžios pastatus. Pirmasis ilgaamžiškesnis miestas - Heijo, vėliau pervardytas į Nara. Jis buvo pastatytas Yamato lygumoje ir, kaip ir kinų sostinė, suskirstytas pagal šachmatų lentos pavyzdį. Kadangi nuo 710 iki 784 metų jame buvo įsikūrusi vyriausybė, aštuntasis amžius paprastai vadinamas Nara laikotarpiu. Kita nuolatinė sostinė Heian buvo įkurta 794-aisiais nedidelėje lygumoje į šiaurę nuo Yamato, ir keletas vėlesniųjų šimtmečių vadinami Heian laikotarpiu. Heian irgi išdėstyta pagal kinų šachmatų lentą. Tai liudija Kyoto, kaip šis miestas po kiek laiko pradėtas vadinti, pagrindinių gatvių išdėstymas.

Politinės naujovės - japonų skolinių iš Kinijos šerdis. Tačiau kinų įtakos paveikta ir visa aukštesnioji Japonijos kultūra. Su dideliu susidomėjimu studijuojamas kinų mokslas, filosofija ir literatūra labai paveikė japonų mąstyseną bei gyvenimo būdą. Įvyko didelis technologinis šuolis tokiose skirtingose srityse, kaip audimas, lako gamyba, metalurgija. Iš kinų ir korėjiečių perimta orkestrinė dvaro muzika ir šokio menas ligi šiol išlieka kaip bene seniausia pasaulyje autentiškos muzikos ir šokio tradicija. Japonų menas visiškai pasikeitė, ir japonų architektai, skulptoriai ir dailininkai kinų stiliumi sukūrė kūrinių, prilygstančių geriausiems kinų meistrams.

Didžioji dalis meno pagrįsta naująja religija - budizmu, kuris kitaip nei sinto, buvo sudėtinga ir į visuotinumą apeliuojanti religija. Prieš tūkstantmetį pradėjusi plisti iš Indijos, ji rėmėsi idėja, jog nesibaigiančiu reinkarnacijų ciklu pagrįstas amžinas gyvenimas - kančia, iš kurios išsivaduoti įmanoma asmeniškai tobulėjant ir pasiekiant į nirvaną vedantį praregėjimą arba palaimingą individualios būties susiliejamą su kosmosu. Per keletą amžių pasklisdamas dviejuose Rytų Azijos trečdaliuose, budizmas sukaupė įspūdingą literatūros ir meno lobyną, didžiulį panteoną ir visą aibę įvairiausių tikėjimų bei doktrinų. Japonų dvarą pirmiausia patraukė ne tiek griežtos ankstyvojo laikotarpio doktrinos, kiek magiškieji šių tikėjimų aspektai ir dieviška budistinio meno didybė. Nau-

joji religija iš pradžių plito vien tarp dvariškių ir tik aštuntame-devintame amžiuose pradėjo plačiai skliti po visą šalį.

Japonams pasisėkė, kad jie galėjo mokytis iš kinų, tuomet pažangiausios pasaulio tautos; nelaimė tik ta, kad sunku buvo perimti kinų rašybą. Bet kurie fonetiniai rašmenys, tuomet plačiai sklidę po visus regionus į vakarus nuo Kinijos, galėjo būti lengvai pritaikyti japonų rašybai. Bet kinų rašymo sistema buvo pagrįsta unikaliais simboliais, arba rašmenimis, kurių kiekvienas reiškė kurį nors vieną iš tūkstančių kinų žodžių ir kuriuos sunku buvo pritaikyti kitoms, ypač kaip japonų gramatiškai kaitomoms kalboms. Dėl to japonai buvo priversti rašyti ir su valdymu susijusius dokumentus leisti svetima kalba. Didžiulė tų šimtmečių kultūrinė pažanga juo įspūdingesnė, kad japonai ją pasiekė, remdamiesi visiškai skirtinga kalba ir ypatingai sunkia rašymo sistema.

Nepaisant šių sunkumų, ano meto japonai paliko tomus rašytinių šaltinių. Kruopštus istorinių dokumentų rinkimas kinams visuomet buvo valstybinės reikšmės dalykas, kadangi praeitį jie vertino kaip patyrimą, kuriuo gali vadovautis dabartyje. Japonai pasistengė prisikasti iki ganėtinai senų laikų - iš esmės iki 660 metų pr. Kr. - ir pagarbiai surašė savo skurdžią istoriją. Taip atsirado dvi ankstyvųjų amžių istorijos: 712 metais - *Kojiki* ir 720-aisiais - *Nihon shoki* (arba *Nihongi*), kurios atspindi tiek primityvią, palyginti nepažeistą mitologijos formą, tiek tikroviškesnę ne tokių tolimų laikų praeitį.

Nepaisant septintą-devintą šimtmečiais galingomis bangomis plūdušių svetimų įtakų, japonai, atrodo, įstengė išlaikyti aiškų savosios tapatybės pojūtį. Tai primena identiteto išsaugojimą, nuolatos iš Vakarų plūstant įtakoms pastarąjį šimtmetį. Abiem atvejais šitokį rezultatą turbūt galėtume paaiškinti geografinė padėtimi ir kalba. Dėl geografinės salų padėties japonams niekuomet negrėsė įsiveržimai iš Kinijos, nuo kurių nuolatos kentėjo korėjiečiai, todėl jie galėjo išlaikyti aiškesnį atskirties pojūtį. Kalba irgi padėjo apsisaugoti nuo nutautėjimo. Ji taip pat visiškai skiriasi nuo kinų, kaip ir nuo anglų, ir nors japonai tam tikru metu buvo priversti rašyti kiniškai, kalbėjo jie tiktai japoniškai. Ir poetinius jausmus jie tobuliau reiškė gimtąja kalba. Yra likę kiniškai parašytos poezijos, tačiau žymiausias ankstyvosios poezijos paminklas - *Manyōshū* - 4 516 gimtosios poezijos kūrinių antologija, sudaryta netrukus po 759 metų ir kruopščiai paskiemeniui užrašyta fonetiškai taikomais kinų rašmenimis.

Japonai ne tik sugebėjo atsisipirti kultūriniam Kinijos potvyniui, bet ir nuo devintojo amžiaus pradėjo svetimas įtakas lydyti su gimtąja kultūra. Per kelias kartas prie japonų aplinkos prisiderinę iš Kinijos perimti kultūros elementai bei institucijos pradėjo gyventi savo gyvenimą ir, modifikuoti Japonijos sąlygų, padėjo rasti naujai kultūrai. Nors čia galima aiškiai įžvelgti kai kurių komponentų kinišką kilmę, ji iš pagrindų skyrėsi tiek nuo gyvavusios Kinijoje, tiek nuo ankstyvosios japonų kultūros.

Vienas iš ryškiausių šios naujosios kultūros kilimo požymių buvo devintame amžiuje sėkmingai plėtojami rašymo japonų kalba būdai. Tarp jų - *kana* skiemenynas, kurį sudarė supaprastinti ir kaip fonetiniai japonų skiemenų atitikmenys naudojami kinų rašmenys. *Kana* japonai be didelio vargo galėjo užrašyti gausybę išpūdingos gimtosios poezijos; šiuo būdu užrašyti beveik vien 31-skiemeniai trumpi eilėraščiai, arba tankos. Geriausi jų įtraukti į antologijas, sudarytas imperijos pavedimu. Pradėjo plisti ir proza. Daug dvaro damų rašė dienoraščius - iš jų radosi pirmieji pasaulio romanai. Apie 1000-uosius metus parašytas monumentalus *Genji pasakojimas*, kurio autorė ponia Murasaki, - ne tik pirmasis žymus pasaulio romanas, bet ir visų laikų literatūros šedevras. Jame nuostabiai detalus ir psichologiškai niuansuotas dvaro gyvenimas vargu ar labai skyrėsi nuo kinų ir veikiausiai apytikriai panėšėjo į to meto Europos. Atrodo, jog svarbiausias dalykas šioms moterims - dienoraščių autorėms ir romanistėms - estetinių jausmų subtilumas ir tai, kaip veikėjai elgiasi, rengiasi, koku stiliumi rašo eilėraščius. Kyla įspūdis, jog nei ekonominės ar politinės kovos, nei jose dalyvaujantys paprasti kasdieniški žmonės neegzistuoja - tikriausiai jie ir neegzistavo toms nuo pasaulio užsisklendusioms aristokratėms.

O už dešimto-vieniolikto amžių literatūroje aprašyto rafinuoto ir ramaus dvaro sienų virė gyvenimas. Viena po kitos esminės permainos gerokai pakeitė iš kinų perimtą ekonominę ir politinę sistemą. Dauguma valstybės valdomų žemių palaipsniui perėjo privatiems savininkams, kurie dažnai buvo atleidinėjami nuo bet kokių mokesčių. Procesas prasidėjo jau aštuntame amžiuje, kai skatinant investicijas, kurių reikėjo, kad nedirbamas žemes paverstum drėkinamais ryžių laukais, žemės savininkams buvo leista įsigyti naujų žemių, iš pradžių laikinam, paskui - nuolatiniam naudojimui. Šią tendenciją devintame amžiuje dar labiau sustiprino aukštus valdžios postus užimančių dvariškių pastangos įstatymus palenkti savo ekonominiams interesams. Vis daugiau didikų šeimų, įtakingų budistinių vienuolynų ar su dvaru susijusių sinto šventyklų tapo

nuolatiniais mokesčių nemokančiais žemių savininkais. Kartais provincijose smulkūs savininkai, siekdami užsitikrinti nepriklausomybę nuo mokesčių rinkėjų, savo žemes išnuomodavo šioms šeimoms bei institucijoms. Iki dvylikto amžiaus didžioji dalis šalies dirbamos žemės buvo suskaidyta į nuo mokesčių atleistus privačius dvarus, paprastai sudarytus iš išsibarsčiusių dirbamų laukų, bet ir apmokestintos žemės jau pradėjo pereiti privačion nuosavybėn, kadangi teisė skirti provincijų valdytojus ir kontroliuoti mokesčių rinkliavas ėmė darytis paveldima tam tikrų šeimų privilegija.

Susidarė sudėtinga žemės nuosavybės forma. Žemiausią pakopą užėmė tikrasis žemdirbys, virš jo buvo įtakingas vietos žmogus, savininko vardu valdęs turtą, dar aukščiau - savininko teises turinti galinga dvaro šeima ar institucija, o virš pastarųjų galėjo būti dar galingesnis globėjas, garantuojantis turto neapmokestinimą. Kiekvienam priklausė tam tikra dalis pajamų. Įsigalėjus šiai sistemai, šalies prekių apyvartą ėmė lemti ne tiek mokesčiai, kiek žemės ūkio produktai, kuriuos iš provincijos dvarų gaudavo sostinėje ar sostinės apylinkėse gyvenę savininkai bei jų patronai.

Šios permainos sumažino centrinės valdžios pajamas ir funkcijas. Dėl to kruopščiai išpuoselėta centralizuotos valdžios struktūra pradėjo trūpėti, jos vietoj ėmė rasti paprastesni valdymo organai. Bet šitai nereiškia, jog senoji sistema sunyko visiškai. Tebegyvavo ir rangai, ir biurokratiniai postai, tik jie tapo veikiau prestižo simboliais ir dvaro ritualo dalimi, negu buvo realios valdžios įrankiai. Būtent ši padėtis leido pabrėžti paradiškumą ir manieringumą, kuriuos atskleidžia *Genji pasakojimas*. O tuo pat metu privačias administravimo teises turinčios didžiosios dvaro šeimos ir religinės institucijos vis labiau darėsi tikraisiais žemės valdytojais.

Kinų sistema pasikeitė ir tuo, kad devintame amžiuje imperatoriškosios giminės viešpatavimą nustelbė aristokratiškųjų dvaro šeimų įtaka. Viena iš tokių buvo Fujiwarų šeima, tarp kitų vadovavusi 645 metų Taihos reformoms. Fujiwarų viešpatavimo pamatas buvo daugybė privačių dvarų ir monopolistinis aukštų valdžios postų telkimas. Jie valdė siekdami, kad jų šeimos galvos vienas po kito taptų imperatorių regentais; ištekindami dukteris už monarchų, jie užkopdavo ligi sosto. Tik atsistatydinę, ritualinių valdymo priedermių atsikratę imperatoriai galėjo mesti iššūkį Fujiwarų viešpatavimui. Šitai vienuoliktojo amžiaus pabaigoje ir dvyliktame amžiuje gana sėkmingai darė tie, kurie nepriklausė Fujiwarų giminei.

Visa ši Japonijoje susikūrusi sistema iš tikrųjų gerokai nutolo nuo Kinijos pavyzdžio. Ko gero, tokia struktūra įmanoma tik tokioje izoliuotoje kaip Japonija šalyje. Panašus valdžios decentralizavimas Kinijoje būtų pritraukęs karingai nusiteikusius klajoklius kaimynus; sostą galėjo užurpuoti ir stiprus naujos dinastijos pradininkas, geriau negu ankstesni imperatoriai gebąs apsaugoti šalį nuo užkariautojų. Nuo išorinės grėsmės palyginti saugioje Japonijoje valdymas galėjo būti išskaidytas, o tikroji valdžia atitekti dvarui, paliekant imperatorių. Dėl izoliacijos Japonijoje galėjo išlikti atgyvenusios valdymo formos ir institucijos netgi tuomet, kai laikas seniai jas buvo pralenkęs. To padarinys - keistos kultūrinio Japonijos užsikonservavimo apraiškos.

Visuomeniniai devinto-dvylikto amžių pokyčiai turėjo įtakos ne tik ekonomikai, politikai, dvaro gyvenimui, bet ir visai japonų kultūrai. Japonų literatūra kūrybiškai žiedė savitas formas, pakankamai skirtingas nuo kiniškų prototipų. Mene irgi pasireiškė ypatingas japonų kūrybos genijus. Pavyzdžiui, tapyboje jie tebenaudojo iš kinų išmokus techninius raiškos būdus, bet sykiu išpuoselėjo *Yamato-e*, arba japonų tapybą, kurios drąsūs spalvų eksperimentai, taip pat kompozicijos pojūtis atskleidė savitą, skirtingą nuo kinų, japonų meninį skonį. Taip japonai ne tik pademonstravo savo kultūrinį identitetą, bet ir įrodė esą nepaprastai kūrybinga tauta.

5 *Feodalizmas*

Dvyliktasis amžius - tai slenkstis, kuriuo pradedant japonai dar labiau ima tolti nuo Rytų Azijos normų. Formuojasi feodalinė sistema, kuri per septynis raidos šimtmečius pereis pakopomis, kai kuo stebėtinai panašiomis į devinto-penkiolikto šimtmečių feodalinę Vakarų Europos patirtį. Tapatybių negalima paaiškinti abipusėmis įtakomis, kadangi nebūta jokių tiesioginių ryšių. Paralelės yra veikiau šiuose dviejuose regionuose tarpusavy susipynusių panašių visuomeninių ir kultūrinių veiksnių padarinys; tie veiksniai - genetinės bendruomenės ir palyginti pažangios politinės bei ekonominės sistemos. Vakaruose genetinės germanų grupuotės paveldėjo Romos imperijos valdymo ir žemės nuosavybės sistemos nuolaužas. Japonijos salose gyvenančios gentys perėmė Kinijos imperijos politines institucijas ir žemės valdymo struktūrą. Abiem atvejais du elementai ilgai vienas su kitu lydėsi didesnės ar mažesnės izoliacijos sąlygomis, o iš jų mišinio gimė sudėtinga politinė sistema, pagrįsta asmenine ištikimybe karinei aristokratijai bei valstybinės valdžios ir asmeninių nuosavybės teisių į žemę samplaika.

Kai smuko centrinės valdžios įtaka ir galia, Japonijos provincijose įvairios vietinių vadovų grupės, siekdamos užsitikrinti paramą, ėmė jungtis. Grupės sudarė senojo provincijos administracinio aparato pareigūnai ir vietinių dvarų valdytojai arba savininkai. Iš pradžių tokios grupės susidėjo iš giminių ar kaimynų ir būrėsi aplink iškilų, pasitikėjimą keliantį asmenį. Kadangi japonai jaučia didelę pagarbą įtakingumui, kuris yra paveldimas, nieko negalėjo būti autoritetingiau už imperatorišką kilmę. Tad daugumai grupuočių ėmė vadovauti jaunosios imperatoriškosios giminės atžalos - Tairos arba Minamotai, kurie buvo iškeliavę į provincijas siekti sėkmės bei gerovės kaip centrinės valdžios įgaliotiniai.

Savo interesų ginti susibūrusios grupės iš esmės buvo budrių karių sambūriai. Jų nariai buvo ginkluoti raitininkai ir, panašiai kaip Europoje

Trylikto amžiaus tapybos ant pergamento dalis, vaizduojanti Sanjo rūmų gaisrą per Heiji karą (1159 - 1160), kai kario iš provincijos Tairos šeima paėmė valdžią Kyote. Kartais ir plačiais lankais ginkluoti raiti riteriai bei pėstininkai vilki gerai apsaugančius, judesių nevaržančius šarvus; pėstininkai turi ir ietis. Jaučio traukiamame dvirėčiame vežime jie dengia atsistatydinusį imperatorių Go-Shirakawą. Aiškinamasis tekstas parašytas japoniškai kiniškų rašmenų ir kanos, japonų fonetinio skiemeninio rašto, mišiniu. Kaną galima atskirti iš kur kas didesnio paprastumo ir mažesnio dydžio. (*Leidus Museum of Fine Arts, Boston: Fenollosa - Weld Collection*)

ankstyvojo feodalizmo laikais riteriai, sudarė smulkią vietinę aristokratiją. Pagrindinis jų ginklas buvo lankas ir strėlės, kurias jie meistriškai laidė, šuoliuodami ant žirgų, ir kardas, kurio ašmenys pagarsėjo kaip aštriausi pasauly. Jų šarvai gerokai skyrėsi nuo vakarietišku, buvo lengvesni, lankstesni, todėl turbūt ir efektyvesni. Dažniausiai jie buvo padaryti iš smulkių plieno juostelių, kurias jungė ryškiai išdažyti diržai, tad prilisdami nevaržydavo kūno.

Šios karių grupės pamažu augo provincijose ir dvyliktame amžiuje įsivėlė į centrinės valdžios Kyote intrigas. Nuolatinės varžybos tarp Fujiwarų šeimos ir imperatoriškosios linijos abi puses paskatino šauktis ginkluotos karinių grupuočių, susijusių su jiems priklausančiais provincijų dvarais, paramos. Per du trumpus karus, įvykusius tarp 1156 ir 1160 metų, kaip dvare viešpataujanti karinė jėga iškilo Taira. Jis įsikūrė sostinėje, užėmė aukštą centrinės valdžios postą ir, Fujiwarų pavyzdžiu, dukrą ištekinęs už imperatoriaus, susilaukė anūko, kuriam atiteko sostas.

Tuo pat metu Yoritomo, nugalėto Minamoto vado ipėdinis, iškėlė maišto vėliavą Rytinėje Japonijoje, Kanto regione. Iki 1185 metų jo karinės pajėgos nušlavė Tairą į užmarštį, o pats jis tapo neabejotinai galingiausiu šalies karo vadu. Užuoat persikėlęs į Kyotą ir ten užėmęs aukštą civilinės valdžios postą, jis įsikūrė Rytų Japonijoje, Kamakuroje, kur dabar jūros pakrantėj išaugęs Tokijo priemiestis, ir prisiėmė tik siogūno, arba imperatoriškosios armijos generalisimo, titulą. Savo šalininkus apdovanojo dvarais, kurių savininkai arba valdytojai buvo nugalėtos frakcijos nariai, ir taip sukūrė naują dvarų valdytojų (*jito*) sluoksnį, sykiu sutelkdamas juos į provincijos gynėjų būrius, kuriems vadovavo “protektorius” (*siogo*).

Teoriškai Yoritomo paliko senąjį centrinės valdžios aparatą, kuriame vis dar aukštus civilinės valdžios postus užimą aristokratai gyveno iš pajamų, gaunamų iš jiems priklausančių dvarų. Bet šioje senojoje, jau nebeveiksmingoje sistemoje, po dvarus išskirstydamas iš Kanto kilusias lojalių kariūnų šeimas, Yoritomo ėmė kontroliuoti visą šalį. Kamakuroje

įsteigti šeimininės valdžios organai nulėmė ir visos grupuotės valdymo pobūdį, ir administracinę teisę, pagrįstą veikiau papročių teise, o ne į kinų panašiais imperatoriškojo dvaro teisiniais kodeksais. Kadangi išliko tiek daug ikifeodalinio valdymo ir ekonomikos elementų, Kamakuros sistema buvo tik feodalinės sistemos pirmavaizdis, bet ji buvo veiksminga, gyvavo beveik pusantro amžiaus ir sėkmingai išlaikė du sunkius išbandymus.

Pirmasis iššūkis - ankstyvas pagrindinės Minamotų šeimos išnykimas. Ši šeima buvo asmeninės ištikimybės, kuria teoriškai grįsta visa sistema, židinys. Yoritomo nepasitikėjimas artimais giminačiais, o paskui jo našlės bei Hojo šeimos, iš kurios - likimo ironija - buvo kilęs ir pats Taira, machinacijos privedė prie to, kad 1219 metais ši linija visai nutrūko. Tada Hojo siogūniškieji "regentai", pasinaudodami valdžios neturinčiais imperatoriškaisiais arba iš Fujiwarų šeimos kilusiais siogūnais, dar sykį įrodė, jog japonai linkę taikstyti, kad centrinė valdžia turės tik simbolinę reikšmę. Taip pat - kad jie labiau pasikliauja ne individualiu, bet grupiniu valdymu. Valdžią paprastai dalydavosi du pareigūnai arba draugiškais ryšiais susijusios grupės.

Kitas rimtas iššūkis Kamakuros sistemai buvo užpuolimas, kurį Japonija nuo neatmenamų laikų iki Antrojo pasaulinio karo patyrė tik tą vienintelį kartą. Mongolai jau buvo užtvindę Korėją, Centrinę Aziją, didžiąją dalį Viduriniųjų Rytų, rytinę Europos dalį, galiausiai, patirdami daug didesnių sunkumų, - galingą kinų imperiją. Tada pabandė įsiveržti Japonijon. 1274 metais, paskui 1281-aisiais buvo pasiųstos pasaulyje dar neregėto dydžio jūros ekspedicijos. Tačiau jos buvo priverstos pasukti atgal - ne tiek dėl didvyriškai kovojančių samurajų, kiek dėl oro sąlygų. Per 1281-ųjų įsiveržimą atsitiktinai kilęs taifūnas, pakrikštytas *kamikaze*, arba "dievišku vėju", sustiprino japonų tikėjimą dievišku gimtosios šalies išskirtinumu.

Po visą kraštą išsklaidytų karių asmenine ištikimybe pagrįsta Kamakuros sistema ilgainiui išklibo. Nuolatinės tėvonijų dalybos nuskurdino daugumą dvarų valdytojų, ir jie darėsi vis labiau priklausomi nuo vietos galiūno, kuris dažniausiai būdavo kilęs iš provincijos "protektorius" giminės. Dar daugiau - keičiantis kartoms, lojalumas simbolinei centrinei Kamakuros valdžiai palaipsniui silpnėjo, jį pakeitė ištikimybė geriau pažįstamam vietos valdovui.

Visa baigėsi keturioliktame šimtmetyje staigiu sistemos subyrėjimu. Imperatorius Go-Daigo 1333 metais užsimojo susigrąžinti politinę valdžią, o Kamakuros generolas, pasiųstas į Kyotą jo nubausti, perėjo im-

peratoriaus pusėn. Kitados vieninga karių klika iškart subyrėjo į mažesnes vietinių ponų bei vasalų grupes.

Perbėgėlis Kamakuros generolas Ashikaga Takauji (japonai pirma rašo pavardes, paskui vardus) greitai nutraukė ryšius su Go-Daigo, imperatoriumi paskelbė ir į sostą Kyote pasodino kitą imperatoriškosios šeimos narį, o sau pasiskyrė siogūno titulą. Bet jau nebebuvo įmanoma atkurti vieno lyderio vadovavimu pagrįstos karių sluoksnių vienybės. Vietoj to, Takauji ir jo palikuonys, gyvenę Kyote ir iki 1573 metų išlaikę siogūno titulą, stengėsi sukurti tripakopę feodalinę sistemą. Jie įtvirtino savo viršenybę prieš vietinius karių vadus ir leido šiems vasališkai nuo jų priklausantiems kariams tarpusavio kovomis nustatyti žemesnio lygio vasalinės priklausomybės ryšius.

Atsiradusi sistema nebuvo tokia darni, kaip įsivaizduota. Iki pat 1392 metų Go-Daigo ir jo įpėdiniai išlaikė konkuruojantį imperatoriškąjį dvarą kalnuose į šiaurę nuo Kyoto, ir įvairios vietinių siuzerenų bei vasalų grupės, atseit remdamos pretendentes į sostą, o iš tikrųjų varžydamosi dėl savų interesų, nuolatos kovojo tarpusavy. Iš naujo imperatoriškąjį dvarą suvienijęs Ashikaga keletą dešimtmečių turėjo gana svarią įtaką centrinėje Japonijos dalyje aplink Kyotą, bet tolimesnių sričių valdovai mažai paisė jo pretenzijų visur viešpatauti.

1467 metais įsiplieskė ilgas karas tarp žymiausių siogūno dvaro didikų, ir visa Japonija susiskaldė, įsiveldama į chaotiškas kautynes. Šalį apėmusios vietinės kovos nenurimo ištisą amžių, o valdžia per tą laiką pasikeitė iš pagrindų. Siogūnų Ashikagų galia visiškai ištirpo, o daugumą žymių didikų ištūmė naujos karžygių šeimos. Ashikagų ankstyvojo periodo magnatai, dažniausiai Kamakuros sistemos provincijų „protektorių“ įpėdiniai, paprastai reikšdavo pretenzijas į didesnes, nei iš tiesų valdė, teritorijas. Per ilgas kovas, prasidėjusias 1467 metais, daugumą šių šeimų pakeitė nauji vadai, kurie privertė sau paklusti mažesnių, bet glaudžiau susijusių valdų karius. Būtent iš šių žmonių ir iškilo *daimiai*, arba vėlesniojo Japonijos feodalizmo laikotarpio magnatai. Savo žemėse turintys absoliučią valdžią ir visiškai kontroliuojantys vasalus, jie europiečiams, atvykusiems į Japoniją šešioliktame amžiuje, pasirodė panašūs į smulkius kunigaikštukus.

Per nesibaigiančias kovas, potvyniu užplūdusias Japoniją keturioliktame amžiuje, provincijų karo vadai turėjo daug galimybių sumažinti iš dvarų gaunamas įplaukas, kurios anksčiau atitekdavo Kyoto valdžiai ir aristokratų šeimoms. Penkiolikto šimtmečio pabaigoje šie atsiskaitymai visiškai baigėsi. Dėl to senuosius dvaro postus, vietas ir ceremonijas

išsaugojęs imperatoriškasis dvaras bei jo aristokratija vis labiau skurdo. Kitados visagalių Fujiwarų įpėdiniai gyveno daugiausia iš įplaukų, kurias jiems mokėjo Kyoto pirklių gildijos; žinoma, kad kai kurie imperatoriai slapta pardavinėjo net savo kaligrafijos pavyzdžius. Faktiškai išnykusi imperinė sistema tebeegzistavo tik kaip miglota teorija. Japonija tapo feodالية šalimi.

Daugeliu esminių bruožų Japonija buvo panašesnė į Europą negu į Kiniją. *Samurajais* vadinami kariai, arba tarnai, daug dėmesio kreipė į tokias kario dorybes, kaip drąsa, garbė, savitvarda, stoisškas mirties sutikimas. Nesant jokių religinių draudimų pakelti prieš save ranką, gindamiesi jie dažniau nusižudydavo, nei prašydavo pasigailėjimo ar atsiduodavo būsimoms nelaisvės kančioms. Siaubinga ir itin skausminga mirtis nusiduriant tapo ritualu, liudijančiu valios jėgą ir garbę. Šis gerbiamas nusižudymo būdas, paprastai vadinamas *charakiriu*, arba "pilvo persipjovimu", nors tinkamesnis pavadinimas būtų *seppuku*, kai kuriais atvejais išliko iki mūsų dienų, o ne tokia sunki mirtis paprašant nužudyti - ligi šiol laikoma priimtina ir ypač garbingu būdu išvengti nepakeliamos padėties.

Kaip ir Europoje, japonų feodalinė sistema buvo pagrįsta asmenine ištikimybe. Žinoma, iš tikrųjų lojalumas buvo silpniausia abiejų sistemų grandis, ir tiek Japonijoje, tiek Europoje viduramžiais rasdavosi daugybė perbėgėlių ir išdavikų. Romėnų teise besiremiančioje Europoje pono ir vasalo santykiai buvo grindžiami įstatyminiu abipusiu susitarimu. Kinijos sistema besiremiančioje Japonijoje pabrėžta ne tiek teisė, kiek moralė. Kadangi valdžia kilo iš didesnės išminties ir aukštesnio moralumo, teisė buvo paremta moraliniu valdovo pranašumu. Todėl pono ir vasalo santykiai grįsti ne abipuse įstatymine sutartimi, bet begaliniu ir visišku vasalo atsidavimu savo valdovui. Tad nebuvo jokio pamato gimti politinių teisių idėjai, kaip atsitiko Vakaruose.

Pagal kinų konfucijinę sistemą, lojalumas valdovui buvo svarbus, bet jį paprastai atsverdavo ištikimybė šeimai. Iš tikrųjų trys iš penkių Konfucijaus etinių santykių tipų buvo susiję su sūnaus ištikimybe ir kitomis šeimyninio lojalumo apraiškomis. Japonijos sistema labiau rėmėsi ištikimybe valdovui; nors ištikimybė šeimai irgi turėjo reikšmės, svarbesnis vis dėlto buvo paklusnumas valdovui. Taip gana anksti Japonijoje bendruomenė iškilo aukščiau už šeimą; tai padėjo ugdyti ištikimybę valsty-

Penkiolikto šimtmečio tapybos ant pergamento fragmentas, vaizduojantis karį su kardu ir lanku, padėtais už jo, ir rafinuoto literatūros meno žinovą, komponuojantį eilėraščių eilutes. Kitaip nei Europoje, viduramžių Japonijos kariai didžiavosi literatūriniais gabumais bei igūdžiais. (*Shashinka Photo Library*)

bei ir kitoms negiminystės ryšiais susijusioms visuomeninėms grupėms vėlesniais laikais.

Vis dėlto giminystės ryšiai ir garbė japonų visuomenėje viduramžiais buvo labai reikšmingi. Paveldimumas lėmė galią, prestižą, taip pat - nuosavybę. Tad giminės tęstinumas buvo gyvybiškai svarbus dalykas. Leisdami tėvui išsirinkti sūnų, kuris labiausiai tiktų užimti jo postą, ir suteikdami galimybę įsisūnyti, jeigu šeimoje nėra vyriškos lyties įpėdinio, japonai išvengė daugelio sunkumų, kurie kilo Vakarams dėl jiems būdingos paveldėjimo sistemos. Dukters vyras, jaunas giminaitis ar net visiškai giminės ryšiais nesusijęs žmogus galėjo būti įsūnytas ir tapti įpėdiniu. Nors paveldimumas seniai nebėra japonų visuomenės pamatas, tokie įsūnijimai dažni ir šiandien.

Minėtini dar du bruožai, kuriais japonų feodalinė visuomenė skyrėsi nuo europietiškosios. Japonijoje nebuvo riteriško širdies damos kulto, pagal kurį moteris buvo iškeliama ir garbinama kaip silpna, globos

reikalinga būtybė. Japonų kariai troško, kad moteris būtų tokia pat tvirta, kaip jie patys, ir visiškai atsiduotų šeimai arba valdovui. Taip pat japonų kariai, kaip ir tvirtai kardą valdą riteriai Vakaruose, neniekino mokymosi ir dailių menų, kaip kai kurie feodaliniai Vakarų aristokratai. Jie didžiudavosi, jeigu mokėdavo dailiai rašyti ar turėdavo poetinių sugebėjimų. Tikriausiai ilgai trukęs imperatoriškojo dvaro kultūros ir augančios karių bendruomenės provincijoje sambūvis leido abiem sluoksniams labiau persiimti vieni kitų pažiūromis bei meniniais pomėgiais.

Dabartinė Japonijos politinė ir socialinė sistema, lyginant su viduramžiais, visiškai pakitusi, bet daug tuomet susidariusių ir vėlesnėmis feodalizmo stadijomis įsigalėjusių nuostatų išliko iki mūsų laikų. Todėl kovinga dvasia ir savo vertės pajauta lengvai atgimė moderniojoje japonų kariuomenėje, o iš feodalizmo laikų paveldėtas lojalumas, pareiga, savitvarda ir atsidavimas, pamirstant save, ligi šiol tebėra pagrindiniai japonų charakterio bruožai.

Ilgas ir lėtas Kyoto dvaro žlugimas kelia tamsių feodalinio laikų įspūdį, bet šitai dar labiau neteisinga, negu kalbant apie Europą. Literatūra, menas ir mokslas buvo be pertrūkio puoselėjami, o kitados dvaru apsiribojusi aukštoji kultūra ilgainiui pasklido po visą šalį. Savaime suprantama, tiek literatūroje, tiek mene iškilo naujų temų, atsirado naujų raiškos stilių. Jaudinančiuose karo pasakojimuose smulkiai aprašomi dvylikto amžiaus kariniai žygdarbiai. Jų, taip pat budistinių vienuolynų istorijų ir budizmo šventųjų gyvenimų aprašymų scenos pavaizduotos puikiuose pergamentiniuose paveiksluose. Trylikto šimtmetis liudija nuostabų skulptūros atgimimą. Didysis Buda Kamakuroje, viena iš didžiausių bronzinių statulų pasauly, - šio amžiaus simbolis. Keturiolikto šimtmečio pabaigoj ir penkioliktam šimtmečiui siogūnų Ashikagų dvare Kyote išpuoselėjama sudėtinga draminė forma Nō, kur saujelė kaukėtų, kostiumais apsirengusių aktorių skambiomis dainomis, tiksliais judesiais ir didingais šokiais vaizduoja mitines ir istorines scenas, dažniausiai pagrįstas budistine gyvenimo tuštybės idėja arba sintoistiniu įsivaizdavimu, kad dievų pasaulio dvasia persmelkusi ir gamtą, ir žmogaus gyvenimą. Pasakojimą lydintis choras, kuriam pritaria muzikos instrumentai, primena antikinę graikų dramą.

Provincijų kariūnų valdomi ir didelių mokesčių slegiami valstiečiai nusmuko iki vergų lygio, bet užtat galėjo saugiau jaustis. Kad ir kaip būtų, tiek literatūroje, tiek mene iškilo paprastas žmogus; dvasiškai at-

gimstantis ir plačiai sklindantis budizmas jam suteikė naujų saviraiškos galių. Dvaro aristokratai daugiausia dėmesio skyrė magiškomis budizmo formulėms ir ritualams, bet vienuoliktame ir dvyliktame amžiuose atsirado naujų akcentų, kurie ypač traukė vargingesnius visuomenės sluoksnius. Vienas iš jų - pasiklojimas budistinių dievybių malone, t.y. įsitikinimas, jog pakanka tikėti ir būti išgelbėtas bei pateksi į rojų. Tokios idėjos buvo beveik visiška priešingybė pradinei budizmo nuostatai, esą vienintelis išsigelbėjimas - tai į praregėjimą ir individualaus ego susiliejimą su kosmosu vedantis asketiškas asmeninis tobulėjimas. Populiariūs pamokslininkai skelbė, jog šiame atseit pagedusiame "vėlyvajame budizmo amžiuje" žmonės nebe tokie stiprūs, kad savo jėgomis pasiektų praregėjimą, todėl tenka pasikliauti "kito tvirtybe".

Kyote esantis Tofukuji sodas. Šventykla įkurta 1236 metais. (*Leidus Japan Information Center*)

Šešiolikto amžiaus keraminis puodukas, naudotas arbatos gėrimo ceremonijai. Paprastumas, šiurkštumas ir sąmoningas neišbaigtumas perteikia viduramžių japonų skonį, kuris šiuolaikiniams vakariečiams rodo rafinuotą ir modernų. Pats arbatos gėrimo ceremonijas liudija vidinę harmoniją, kurią šiandieniniam žmogui vis sunkiau pasiekti. (*Shashinka Photo Library*)

Tokios idėjas dvyliktame ir tryliktame amžiuose platino naujai atsirandantys sektantiški sąjūdžiai, iš kurių susidarė didžiausios Japonijos budistų sektos. Viena jų aukštino Budos Amidos Tyrąją žemę, atitinkančią vakariečių rojų, ir - kaip dauguma tuometinių sektų - gynė ne vienuolynais, bet kongregacija pagrįstą bažnyčios organizaciją ir dvasininkų vedybas. Kita, dažniausiai vadinama įkūrėjo Nichireno vardu, kaip pagrindinį tikėjimo objektą garbino Lotus Sutrą. Nichireno mąstysenai būdingas tam tikras polinkis į nacionalizmą - jis pabrėžė, kad iš Indijos kilęs budizmas per Kiniją atkeliavo į Japoniją, kuri nuo šiol - budizmo religinis centras. Penkioliktame ir šešioliktame amžiuose iš šių sektų susidarė religinės kongregacijos, kai kur ėmusios varžytis dėl vietinės politinės valdžios su feodalų kariais.

Daugumą karių labiau traukė kita budizmo atšaka - ankstyvuojų Kamakuros laikotarpiu per sektantus iš Kinijos atkeliavęs *zen*. Zen rėmėsi meditacija ir paprastumo bei artimumo gamtai idėjomis. Asketiškas vienuolynų gyvenimas traukė spartietiškos dvasios karius, o į griežtą savikontrolę, kurios reikalavo zen praktikuojama meditacija, jie žiūrėjo kaip

į būdą išsiugdyti savitvardą ir tvirtą charakterį, kurių jiems reiks gyvenime. Feodalų didikų globojami zen vienuolynai aplink Kamakurą ir Kyotą tapo iškiliais viduramžių Japonijos intelektualiniais židiniais. Zen vienuoliai buvo siogūnų Ashikagų patarėjai, ypač bendraujant su kinais. Šių žmonių pastangomis vėl susidomėta kinų mokslu ir literatūra, jie atgavino ir puoselėjo rašymo kinų kalba įgūdžius. Zen vienuoliai supažindino ir su tuomet palyginti nauju monochrominės gamtovaizdžių tapybos *Sung* stiliumi, kurį japonų menininkai ištobulino kaip ankstesnius kinų stilius. Per zen iš Kinijos atkeliavo ir kraštovaizdžių planavimo bei priežiūros menas, taip pat meditatoriaus budrumui palaikyti geriama arbata.

Iš zen mokymo išsiskleidusi estetinė sistema tapo neatskiriama japonų kultūros dalimi. Tai, kas smulku, paprasta, natūralu, tegul ne visai tobula, labiau vertinta už tai, kas stambu, grandioziška, dirbtina arba vienoda. Natūralaus medžio faktūra ir vingiuotos architektūrinės linijos žavėjo labiau nei kruopščiai apdirbtas ir nudažytas medis, o paprasti, nebūtinai taisyklingų formų, bet prie kraštovaizdžio derantys statiniai buvo labiau mėgstami negu išbalansuota kinų pastatų didybė. Nedideli sodai buvo tarsi mikrokosmosas, miniatiūriškai atspindintis natūralios gamtos didingumą; jie neturėjo nieko bendra su europiečiams būdingu plačių, geometriškai suskaidytų erdvių pomėgiu. Japonų skonį atspindi garsus Ryoanji akmenų sodas Kyote, datuojamas penkioliktu amžiumi: smėlis ir keletas akmenų, išdėstytų nedideliame plote, sukelia didingo jūros gamtovaizdžio įspūdį. Jeigu pažvelgsime į tapybą, pamatysime, kad keletas drąsių, sumanių brūkštelėjimų juodu indišku rašalu geriau atspindi gamtos esmę nei galėtų perteikti spalvų ir detalių prisodrintas realistinis paveikslas. Arbatos gėrimo ceremonialas, gracingai atliekamas paprasčiausioje aplinkoje su paprasčiausiais indais, buvo išplėtotas iki estetinio kulto. Ši viduramžių zen estetika puikiai atliepė asketišką feodalinės Japonijos gyvenimo būdą, bet sykiu, kad ir kaip keista būtų, sužavėjo ir šiuolaikinius visko pertekusius, mašininio vienodumo nualintus, techninius įgūdžius be galo puoselėjančius Vakarus.

Artimi zen vienuolių ir Kinijos ryšiai tapo galimi dėl labai sustiprėjusios prekybos su kontinentu, kurią savo ruožtu skatino sparti Japonijos technologijų pažanga ir auganti ekonomika. Didėjantis tokių prekių, kaip sulankstomos vėduoklės, širmos ir labai vertinami Japonijos kardai, eksportas rodė, kad salos technologija ima nebeatsilikti nuo Kinijos. Gausėjantys pirklių ir amatininkų cechai liudijo augantį prekybos pajėgumą. Kaip ir feodalinėje Europoje, tokie cechai padėjo amatininkams ir pirk-

liams gintis nuo mokesčių bei daugybės kitų suvaržymų, atsirandančių feodališkai susiskaldžiusioje šalyje.

Nuo devinto amžiaus mažai bendrauta su kontinentu, bet tryliktame šimtetyje pradeda plėtotis užjūrio prekyba. Penkioliktame amžiuje siogūnai Ashikagos trumpam pabandė prekybą monopolizuoti, sutikdami ją priderinti prie kiniško gentinių santykių modelio, įskaitant net ir tai, kad Kinijos imperatorius - nenuplaunamai Japonijos nacionalistų gėdai - įgijo teisę "suteikti" siogūnams Japonijos "karalių" įgaliojimus. Reikšmingesnis užjūrio prekybos bruožas buvo japonų pirklių piratavimas, kad nepasisekus įgyvendinti prekybinių užmojų - nepavykus ko nors nusipirkti, jie stengdavosi išplėsti tai kardu. Pradėję kaimyninėmis Korėjos pakrantėmis, japonų pirkliai vėliau tapo Dievo rykšte Kinijos pajūriui, o nuo šešiolikto amžiaus siautėjo po visas Pietryčių Azijos jūras.

6 *Centralizuotas feodalizmas*

Pavergiant ir prijungiant silpnesnių feodalų dvarus, šešiolikiam amžiuje susidarė veiksmingesnė, glaudesniais ryšiais susijusi feodalinė valdų sistema. Šimtmečio pabaigoje Japonija vėl buvo politiškai vieninga šalis. Susiformavo centralizuota feodalinė sistema, kuri, regis, buvo visiškai priešingybė decentralizuotam Europos feodalizmui. Ji rėmėsi modeliu, kurio Ashikagos siekė, bet taip ir neįstengė įgyvendinti. Aukščiausias magnatas valdė nuo jo vasališkai priklausiusius valdinius, o šie - savo vasalus ir tarnus samurajus.

Tuomet su naujomis karinėmis technologijomis atvykę europiečiai irgi padėjo atstatyti šalies vienybę. Apsukę Afriką ir 1498-aisiais pasiekę Indiją portugalai veržliai pasuko į rytus ir 1542 ar 1543 metais kai kurie iš jų atplaukė iki salos prie pietinės Kiusiu pakrantės. Portugalai ieškojo prekybos ryšių, tačiau juos lydėjo jėzuitai, kurie ėmėsi misionieriškos veiklos ir iki septyniolikto amžiaus pradžios savo pusėn patraukė kone pusę milijono konvertitų. Tai buvo daug didesnis procentas visų Japonijos gyventojų nei dabartinė krikščionių dalis.

Tačiau dar labiau japonus sudomino portugalų atgabenti ginklai. Šautuvai greitai išplito po visą Japoniją, prisidėdami prie stipriausių feodalinų sričių sėkmės. Gali būti, kad dėl europiečių įtakos daugėjo ir pilių. Jų baltasienės medinės konstrukcijos tuomet dažniausiai buvo dekoratyvinės, bet dėl gynybinių griovių ir milžiniškų, tvirtai sumūrytų akmeninių sienų jas galėjai užimti nebent šaunamaisiais ginklais. Šios japonų pilys labiau panėšėjo į šešiolikto amžiaus europiečių karinius įtvirtinimus negu į pilis. Dauguma jų, pastatytų šešiolikto šimtmečio pabaigoje, stūkso ligi šiol, - tarp jų šiek tiek į vakarus nuo Osakos ir nuostabioji Himeji. Tokijo centre esantys imperatorių rūmai gerai atspindi šių didžiulių tvirtovių esmę.

Politinis Japonijos susivienijimas - trijų karo vadų nuopelnas. Pirmasis - Oda Nobunaga - paramos paskutiniajam Ashikagų siogūnui dingstimi, 1568 metais užėmė Kyotą, pavergė žemesnio rango centrinės Japonijos magnatus ir sugriovė didžiųjų budistinių vienuolynų galybę. 1582 metais nužudytą Nobunagos mantija atiteko gabiausiam jo generolui. Tai buvo Hudeyoshi, kitados paprastas pėstininkas, tokios niekingos kilmės, kad net pavardės neturėjo. Sunaikindamas arba priversdamas vasališkai paklusti varžovus, iki 1590 metų Hideyoshi palenkė sau visą šalį.

Hideyoshi niekados neprisiėmė siogūno titulo, bet užurpavo aukštus senosios imperinės valdžios postus; jo rūpesčiu ji vėl ėmė nuosaikiai veikti. Jis monopolizavo užsienio prekybą, kuri tuomet davė daug pelno. Surinko duomenis apie visą žemę ir, remdamasis žiniomis apie vietas bei gaunamus derlius, suskirstė ją feodalinėmis valdomis. Nuginklavo valstiečius, taip juos griežtai atribodamas nuo samurajų, kurie palaipsniui darėsi apmokamais kariais profesionalais, gyvenančiais savo valdovų miestuose-pilyse.

Pasiryžęs užkariauti pasaulį, kuris iš tikrųjų jam buvo Kinija, Hideyoshi 1592 metais pirmiausia užsimojo užimti Korėją. Kinų armija japonus sustabdė Šiaurės Korėjoje, iš kur po ilgai trukusio stovėjimo vietoje jie buvo atstumti tik po Hideyoshi mirties 1598 metais. Šis japonų įsiveržimas ligi šiol gyvas korėjiečių istorinėje sąmonėje ir apkartina jų bendravimą su Japonija.

Kadangi Hideyoshi nepaliko suaugusio įpėdinio, po jo mirties prasiėjo kovos dėl valdžios. Dideliame mūšyje, įvykusiame 1600 metais, nugalėjo stipriausias jo vasalas Tokugawa Ieyasu, kuriam Hideyoshi buvo atidavęs valdyti Edo, dabartinį Tokiją. Užuoat patraukęs į Kyotą, Ieyasu savo valdžios centrą paliko Rytų Japonijoje ir visas jėgas sutelkė aukščiausiai savo šeimos valdžiai įtvirtinti pagal Hideyoshi įdiegtą modelį. Ieyasu lydėjo sėkmė - jo įpėdiniai valdė Japoniją iki devyniolikto šimtmečio vidurio.

Himeji (Shirasagi-jo, "Baltojo garnio pilis"), už keturiasdešimt penkių mylių į vakarus nuo Osakos, - viena iš geriausiai išlikusių šešiolikto amžiaus pabaigos-septyniolikto amžiaus pradžios pilių. Šios pilys buvo aukštesniųjų daimių, arba feodalų didikų, gyvenimo ir valdymo centrai. Jos panašios ne tiek į viduramžių pilis, kiek į dar ankstesnių laikų Europos fortus, kadangi jas juosiantys platūs vandens grioviai ir tvirtai į žemę besiremiančios akmeninės sienos gerai saugojo nuo tuometinių patrankų. Juos vainikuojantys baltasieniai bokštai skirti ne tiek gynybai, kiek grožiui. Aplink jas kūrėsi pilių gyvenvietės, iš kurių išaugo dauguma šiuolaikinių Japonijos miestų. (*Leidus Japan Information Center*)

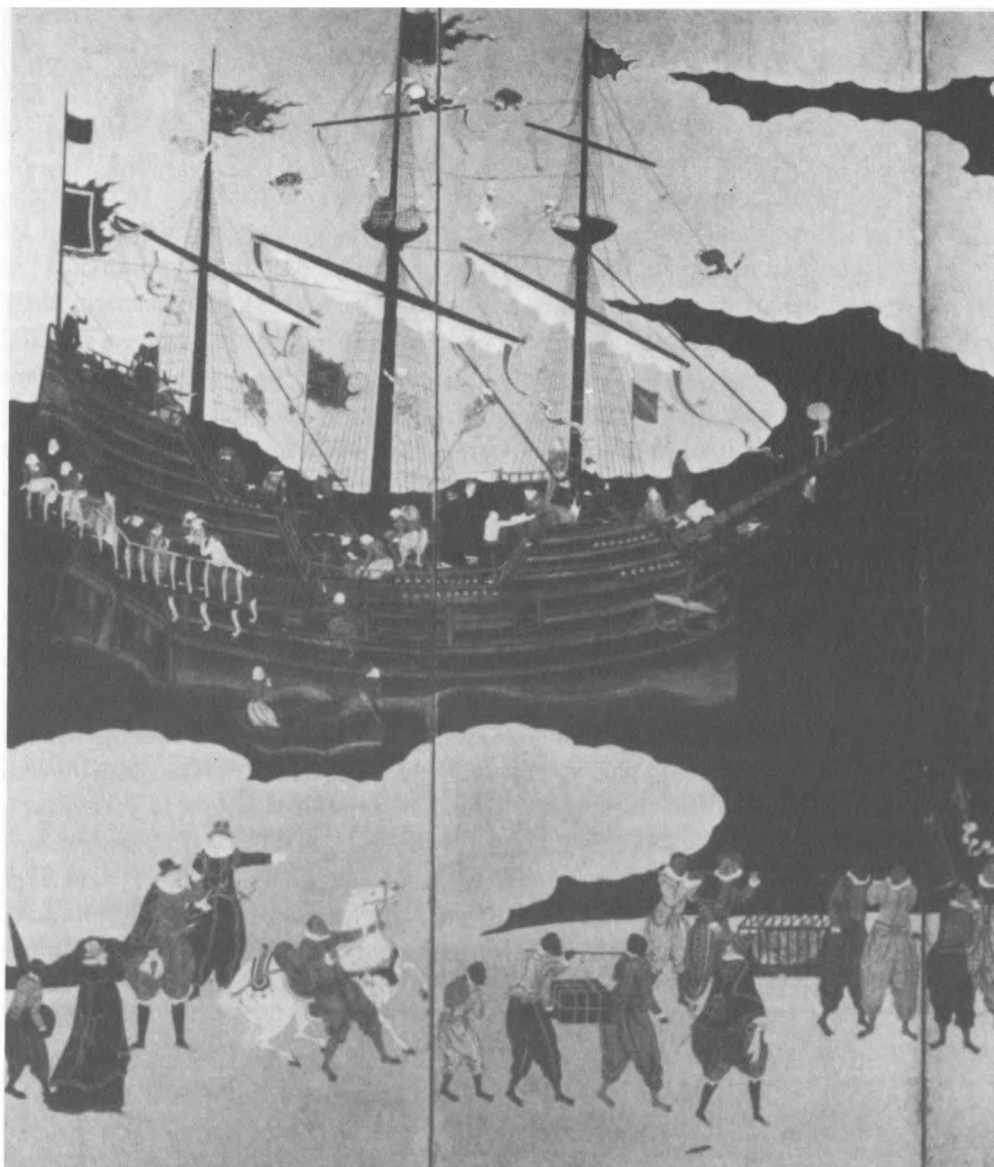

Ieyasu prisiėmė senąjį siogūno titulą, o visą šalį padalijo į savo ir vasalų valdas. Sau pasiliko ketvirtadalį dirbamų žemių, visus didelius miestus, uostus ir kasyklas. Nuo 245 iki 295 vasalų - skaičius visą laiką keitėsi - valdė plotus nuo mažiausių rėželių, iš kurių gaudavo tik 10 000 ryžių *koku* (1 *koku* - tai maždaug penki bušeliai, arba tiek, kiek ryžių per metus suvalgytų vienas žmogus), iki didžiausių laukų, iš kurių teoriškai buvo galima gauti 1 022 700 *koku*. Valdos buvo suskirstytos į tris kategorijas. Ieyasu sūnūs arba giminaičiai - tai artimiausi daimiai. Daugybė palyginti nedidelių valdų priklausė *fudai*, arba daimiui pagal paveldėjimą, - mat jie dar prieš 1600 metus buvo Ieyasu vasalai. Artimiausiems 1600 metų mūsų sąjungininkams ir kai kuriems priešams, vadinamiems *tozama*, arba tolimiausiems daimiams, buvo leista turėti palyginti didelės žemės valdas vakariniuose ir šiauriniuose šalies pakraščiuose. Be to, siogūnas, kaip ir kiekvienas daimius, turėjo daug jam tiesiogiai tarnaujančių samurajų.

Centrinė Tokugawų vyriausybė išsikerojo į didžiulį biurokratinį aparatą, kurį sudarė daimiai pagal paveldėjimą ir tiesioginiai siogūno tarnai. Jis liudija apie senąją valdžios pasidalijimo ir kolektyvinių sprendimų tradiciją. Viršūnėje buvo dvi tarybos - "vyresniųjų" ir "jaunesnių vyresniųjų", o apačioje - keturių tarnybų pareigūnai arba jų grupės; tos tarnybos administravo siogūno vyriausybės poskyrius ir prižiūrėjo visą šalį. Kaip ir imperatoriai, patys siogūnai dažniausiai būdavo tik nominalūs valdovai, valdžios simboliai, kurių naudai tariamai valdė karinė Edo vyriausybė.

Panašiai viskas klostėsi ir valdose. Daimiai dažnai būdavo tik nominalūs valdovai, o jų vardu, remdamiesi tarybomis ir grupiniais sprendimais, valdė samurajai valdininkai. Teoriškai domenai buvo visiškai autonomiškai ir atleisti nuo mokesčių, tačiau iš tikrųjų jie buvo laikomi ant stipraus pavardžio. Jiems buvo priskirtos didelės pilių ar rūmų statybos, pakrančių gynybos prievolės; sistema išsiplėtojo taip, kad daimiams tekdavo praleisti ištisus metus Edo laukiant siogūno arba įkaitais palikti savo šeimas. Taip pat daimiai buvo griežtai įpareigoti palaikyti savo valdose tvarką ir rūpintis efektyviu valdymu; ypač ankstyvuoju laikotarpiu už nusikaltimus juos galėjo eksproprijuoti arba perkelti į mažesnius domenus.

Siekdami stabilaus valdymo, Ieyasu ir jo įpėdiniai stengėsi užbėgti už akių bet kokiam pasipriešinimui. Iš Europos atvykę katalikų misionieriai ir persivertėliai jiems atrodė ypač pavojingi, nes skatino ištikimybę

Šešiolikto amžiaus sudedama širma, vaizduojanti Japonijos uoste išsilaipinančius portugalus. Su jais - jėzuitų kunigas, juodaodžiai tarnai iš Afrikos; jie atsigabenę įvairių įdomių dalykų, tarp jų ir tigra, dovaną vietiniam feodalui didikui. Portugalai Japoniją pasiekė 1542 ar 1543 metais. Japonus jų keisti drabužiai ir veidai sužavėjo lygiai taip pat, kaip ir šaunamieji ginklai, kuriuos jie netrukus ir patys pradėjo gausiai gamintis. 1549 metais Šv. Pranas Ksaveras pradėjo misionierišką sąjūdį, kuris iš pradžių vyko labai sėkmingai - krikščionybę priėmė didesnis gyventojų nuosimtis, nei dabar Japonijoje yra krikščionių. Bet vėliau japonai, bijodami krikščionybės griaunamojo poveikio, 1638 metais šią religiją užgniaužė. (*Shashinka Photo Library*)

svetimiams autoritetams. Hideyoshi, vėliau Tokugawos, persekiojo naujos religijos skleidėjus, kol 1638 metais ji buvo visiškai užgniaužta. Nuo antikrikščioniškos manijos nukentėjo ir užsienio prekyba. 1636 metais į užjūrį iškeliavusiems japonams buvo uždrausta sugrįžti tėvynėn - iš baimės, kad neatneštų krikščioniškojo užkrato; japonai galėjo plaukioti tik nedideliais pakrančių laivais, netinkamais tolimoms kelionėms. Santykiai su išoriniu pasauliu apsiribojo ryšiais su Korėja ir per Okinawą - su Kinija, taip pat - su nedidele olandų prekybos tarnyba bei grupe kinų pirklių, priverstų paklusti griežtai Kiusiu uosto Nagasakyje priežiūrai. Taip japonai daugiau negu dviem šimtmečiams užsidarė nuo viso pasaulio.

Kiti du amžiai - tai šiuolaikinio mokslo kilimas Europoje, komercinė pasaulinės prekybos revoliucija, pramoninės revoliucijos Vakaruose pradžia; septynioliktame amžiuje drauge su pasauliu žengusi Japonija iki devyniolikto šimtmečio pagal technologijas atsiliko toli nuo visų. Bet izoliacija pagelbėjo vidiniam stabilumui. Daugiau nei du šimtmečius šalis gyveno taikoje ir ramybėje. Tų laikų politinę istoriją ženklina tik pastangos įdiegti kai kurias reformas ir atsitiktiniai prisilėgtų valstiečių maištai. Labiausiai sukrečiantis politinis įvykis - 1703 metų incidentas su "keturiasdešimt septyniais *roniniais*", arba šeimininko netekusiais samurajais: eksproprijuoto smulkaus daimiaus tarnai atkeršijo Edo pareigūnui, kurį manė esant atsakingą už jų valdovo žlugimą; už šį žingsnį turėjo užmokėti gyvybėmis - pasiprašė *seppuku* (kad juos nužudytų). Nepaisant atgyvenusios feodalinės struktūros, septynioliktame ir aštuonioliktame amžiuose Japonija buvo geriau organizuota, daugeliu atvejų nuosekliau ir veiksmingiau valdoma nei bet kuri Europos valstybė.

Taika ir stabilumas leido japonams toliau puoselėti ir tobulinti turtingą kultūrinį palikimą. Per šį laikotarpį jie tapo kultūriškai vieningesni, labai sustiprėjo tautinio identiteto pajauta. Devynioliktame amžiuje vis dar gyva feodalinė sistema lėmė tai, kad ir moderniaisiais laikais išliko iš viduramžių feodalizmo paveldėtų pasaulėžiūros liekanų, kaip antai: ištikimybė karo vadui, besąlygiškas lojalumas, pasikliovimas grupe. Polinkį susitapatinti su grupe ypač sustiprino glaudūs ryšiai tarp ilgą laiką gyvavusių įvairiausių feodalinų domenų.

Pirmaisiais septyniolikto amžiaus dešimtmečiais paklotas politinis pamatas išliko beveik nepakitęs iki pat devyniolikto šimtmečio vidurio. Jis puikiai tiko septynioliktame amžiuje, bet vis blogiau derėjo prie ilgai

niui besikeičiančių sąlygų. Vis dėlto, nepaisant griežtos politinės struktūros, Japonijoje įvyko didelių ekonominių, visuomeninių ir politinių perversmų.

Svarbiausias pokytis - be galo išaugusi ekonomika. Taika ir stabilumas septynioliktame amžiuje sąlygojo didelį gamybos šuolį. Ekonominę raidą skatino ir tai, kad magnatai turėjo pakaitomis reziduoti Edo; dėl to kiekvienas domenas Tokugawų sostinėje buvo priverstas turėti bent vieną buveinę, kuriai išlaikyti, taip pat valdovo bei jo palydos kelionėms į abu galus apmokėti, išleisdavo didelę dalį pajamų. Kad gautų trūkstamų lėšų kelionei ir gyvenimui Edo, domenai buvo priversti auginti tiek ryžių ar kitų vietinių kultūrų, kad jų liktų parduoti. Tai skatino regioninę gamybos specializaciją ir pažangesnės nei bet kurioje kitoje Azijos šalyje nacionalinės, piniginiiais santykiais pagrįstos, ekonomikos raidą.

Šios aplinkybės buvo palankios ir dideliems miestams augti. Edo, kuriame visą laiką būdavo bent pusė feodalų magnatų ir didelė karių sluoksnio dalis, išsiplėtė iki milijoninio miesto, o didžiojo Vakarų Japonijos komercijos centro Osakos ir senosios Japonijos sostinės Kyoto gyventojai jau buvo skaičiuojami šimtais tūkstančių.

Ekonominį ikiindustrinių visuomenių augimą paprastai lydi atitinkamas gyventojų skaičiaus didėjimas. Taip įvyko ir Japonijoje per septynioliktą amžiaus ekonominį šuolį, kai gyventojų padaugėjo iki 25 ar 30 milijonų, tačiau paskui, nepaisant lėtesnio, bet tolydaus technologinio ir gamybos augimo, šis skaičius beveik nebesikeitė. Dėl to daugumos japonų gyvenimo lygis pakilo virš elementaraus pragyvenimo lygio. Kaip ir modernių laikų europiečiai, jie tam tikra prasme užbėgo už akių Malthusui. Sunku pasakyti, kas šitai nulėmė. Matyt, vienas iš veiksnių galėtų būti feodalinio paveldimumo, pagal kurį galėjo būti tik vienas įpėdinis, ir Japonijoje taikyto išūnijimo, dėl kurio nebūtinai šiuo įpėdiniu turėjo būti savas sūnus, derinys. Tam, kad jaustumėsi finansiškai užtikrintas ir garantuotum giminės tęstinumą, nereikėjo turėti gausybės vaikų - didelė šeima kėlė daugiau rūpesčių, negu teikė privalumų. Kad ir kaip būtų, yra žinoma, jog Tokugawų valstiečiai, norėdami sumažinti sunkiai išmaitinamų burnų skaičių, kartais žudydavo kūdikius; tad nepaisant ekonominio augimo, pusantro šimtmečio gyventojų skaičius beveik nesikeitė. Šiuo pakilimu virš vargano egzistavimo galima paaiškinti pakankamai didelį devyniolikto amžiaus Japonijos raštingumą, taip pat - išaugusią ekonominę, socialinę bei politinę integraciją, o sykiu - energiją ir dinamiškumą, kuris tuo metu šaliai buvo būdingas.

Natūralus agrarinis feodalinės visuomenės nuosmukis Tokugavų laikotarpiu sukėlė keistų padarinių. Politiniai šalies vadovai vertino žemdirbystę ir dėl to ją smarkiai apmokestino, o į prekybą žiūrėjo su panieka, todėl prekybos mokesčiai buvo palyginti nedideli ir netiesioginiai. Šitai, taip pat nacionalinės ekonomikos integracija, leido išaugti ir suklestėti miesto pirklių sluoksniui, ypač dideliuose, siogūno vyriausybės tiesiogiai valdomuose ir globojamuose miestuose. Sakės gamyba, smulki prekyba įvairiomis galanterijos prekėmis, pinigų skolinimas ir kita panaši ekonominė veikla padėjo išaugti dideliems prekybos rūmams, kurių septynioliktame amžiuje vis daugėjo. Pavyzdys galėtų būti kad ir Mitsui rūmai, moderniaisiais laikais tapę viena didžiausių pasaulio privataus verslo įmonių.

Domenai ir samurajai tarnai, varžomi mokesčių už pajamas, kurias teikdavo ryžiai, nuolatos prasiskolindavo miestų pirkliams. Tai iš vidaus graužė visą Tokugavų sistemą, nes visuomenė teoriškai buvo padalinta į keturis sluoksnius: valdovus karius; valstiečius - šalies gerovę lemiančių pirminių produktų gamintojus; amatininkus - tų produktų perdirbėjus; ir viršūnėje esančius pirklius, kurie, buvo manoma, labiau parazituoja iš kitų darbo, nei kuria gerovę. Nors šis visuomenės suskirstymas į keturias klases perimtas iš ankstyvojo Kinijos laikotarpio, jis gana būdingas feodalinei santvarkai. Mažindama išlaidas, tarp jų - ir tarnams mokamas algas, įvesdama išlaidas reguliuojančius ir kitaip pirklių veiklą varžančius įstatymus, siogūno vyriausybė bei domenai vis stengėsi sustabdyti augančius valdančiosios klasės įsiskolinimus. Nevilties apimti pirkliai irgi kūrė savas komercines monopolijas, bet šitai mažai ką bepadėjo. Valdančiosios klasės skolos žemesniajam visuomenės sluoksniui nesulaikomai augo.

Griežta skiriamoji riba, nubrėžta tarp karių ir valstiečių Hideyoshi laikais, leido Japonijos kaimams vis labiau atsipalaiduoti nuo artimos valdovų feodalų priežiūros. Hideyoshi vertė kaimiškosios Japonijos karius apsispręsti, ar jie persikels pas savo valdovus į miestus-pilis, ar liks savo žemėse ir bus priskirti prie valstiečių. Dauguma tų, kurie turėjo daugiau žemių, nei būtų linkę atsisakyti, pasirinko antrąjį kelią ir tapo kaimų seniūnais bei ėmė vadovauti kaimų bendruomenėms. Taigi kaimai turėjo įtakingą, samurajų pažiūromis ir etinėmis vertybėmis besiremiančią, vietinę valdžią; sprenddami savo reikalus, nustatydami ir rinkdami mokesčius, jie galėjo tvarkytis gana autonomiškai.

Tokugavų laikotarpiu plėtojantis nacionalinei ekonomikai, pažangiausių Centrinės Japonijos vietovių valstiečiai įjavus jau galėjo auginti ne

tik prasimaitinimui, bet ir pardavimui. Turtingiesiems valstiečiams buvo pelningiau didžiąją dalį žemės išnuomoti ūkininkams, o savo jėgas sutelkti maisto prekių, kitų žemės ūkio produktų ir šilko gamybai. Aštuoniolikto amžiaus pabaiga - tokios antreprenerinės veiklos suklestėjimas kaimiškose Japonijos vietovėse; vis daugiau vargingesnių valstiečių savo pajamas papildydavo užmokesčiu, kurį gaudavo už darbą turtingesnių kaimynų arba greta esančių miestų įmonėse.

Taikiu ir ramiu Tokugawų laikotarpiu labai pasikeitė ir karių klasės padėtis. Ją sudarė šeši nuošimčiai visų šalies gyventojų; į šį skaičių įėjo tiek eiliniai kariai, tiek feodalinės diduomenės valdininkai ir valdiniai. Tokugawų laikotarpio pradžioje šis sluoksnis iš esmės buvo karinė jėga, bet ilgainiui jis vis labiau panašėjo į civilinį biurokratinį aparatą su paveldimais postais nei į reguliariąją kariuomenę. Kaip rango žymenis du kardus nešiojantys samurajai stengėsi atrodyti kariškai šauniai, bet iš tikrųjų jie darėsi nebe tiek ginklo, kiek plunksnos žmonės.

Iš esmės visi samurajai, kaip ir dauguma pirklių bei turtingesnių valstiečių, buvo raštingi. Taikos metais kinų mokslas dar kartą stipriai patraukė japonus - septynioliktame amžiuje jie pirmąsyk taip giliai ėmėsi studijuoti dvyliktame amžiuje Kinijoje standartizuotas Konfucijaus doktrinas; jų tyrinėtojai klestėjo tiek Edo, tiek kilmingiausių daimių dvaruose; vėl atsirado žmonių, puikiai mokančių kinų kalbą. Nors Japonijoje spausdinimas žinomas nuo aštunto amžiaus, pirmąkart taip plačiai imta naudotis jo teikiamais privalumais.

Sparčią intelektualinės ir mokslinės veiklos raidą skatino intelektualiniai mainai, nes magnatai bei jų tarnai pakaitomis rezidavo Edo. Iš visos Japonijos atvyksta valdovai galėjo nuolatos bendrauti vieni su kitais; iš Edo į domenų ir iš domenų į Edo plūdo mokytojai ir studentai. Japonija susivienijo ne tik ekonomiškai, bet ir intelektualiai; tokiu vieningu nesusižymėjo jokia kita Azijos šalis.

Iš Kinijos atkeliavusi Konfucijaus filosofija ir jos inspiruotas istorinis pažinimas įdiegė intelektualinių elementų, kurie iš vidaus ardė feodalinę sistemą. Kinų idealas buvo valdovas, pranašesnis ne tiek kilme, kiek išsilavinimu ir dora. Tokugawų sistemoje žmogaus padėtį apsprendė kilmė, o asmeniniai privalumai turėjo tik antraeilę reikšmę. Dvi sistemos rėmėsi aiškiai priešingom nuostatom, ir devynioliktame amžiuje ambicingi, bet žemą padėtį užimantys samurajai vis dažniau reikalaudavo, kad gabiems žmonėms būtų suteikiamos aukštesnės pareigos.

Konfucijaus filosofija ir istoriniai tyrinėjimai paskatino atkreipti dėmesį ir į tai, jog Kiniją valdo ne feodaliniai didikai, bet imperatorius, ir

priminė, kad kitados ir Japonija šitaip valdyta. Dėl to vis dažniau akys kryo į imperatorių, vis daugiau abejonių kėlė santykiai, nusistovėję tarp jo ir siogūno. Be to, iš apačios kilo "liaudies švietimo" sąjūdis - aštuonioliktame šimtmetyje vėl prisiminta ankstyvoji japonų poezija, *Genji pasakojimas*, aštunto šimtmečio istorinis veikalas *Kojiki*; visa tai stiprino įspūdį, kad Japonijos šlovė išblėso tada, kai nutrūko dieviškos kilmės imperatoriškoji linija. Žinoma, tokių idėjų plitimas potencialiai griovė Tokugavų valdžią.

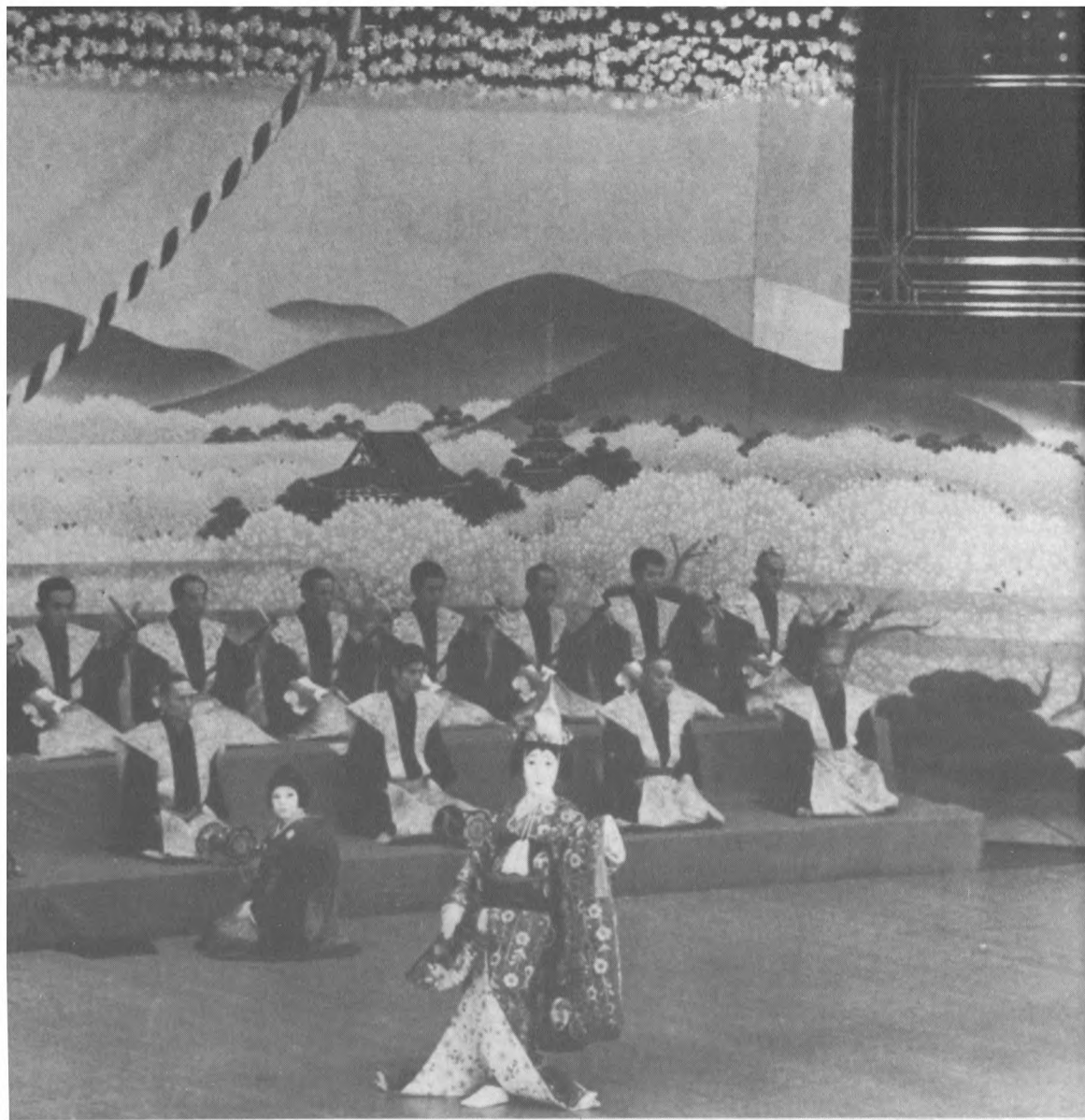
Uždarumas paprastai asocijuojasi su kultūros stagnacija, bet ilgalaikė taika, politikos stabilumas ir ekonominė pažanga, kuriais pasižymėjo Tokugavų laikotarpis, subrandino tikrą kultūros suklestėjimą. Radosi daugybė Konfucijaus ir kitų filosofinių mokyklų; bendravimas su olandų pirkliais Nagasakyje aštuonioliktame amžiuje skatino didelį susidomėjimą Vakarų mokslo pasiekimais, ypač medicinos, metalurgijos ir patrankų gamybos srityse. Kadangi su tuo susipažinta besikamuojant prie olandiškai parašytų knygų ir enciklopedijų, visa tai buvo pavadinta "olandiškuoju pažinimu". Taigi nuo pasaulio užsidariusioji Japonijoje virė pakankamai aktyvus intelektualinis gyvenimas.

Architektūros pakilimą Tokugavų laikotarpiu liudija gausiai išpuošti pastatai - jų turtingumu galime įsitikinti, lankydami pirmųjų Tokugavų siogūnų mauzoliejus Nikko. Siogūno ir daimiaus dvaruose klestėjo tiek įvairiais kinų stiliais, tiek nacionalinėmis tradicijomis besiremiančios tapybos mokyklos, o iš "olandiškojo pažinimo" kilusioji eksperimentavo vakarietiškais aliejiniais dažais ir perspektyva. Japonų menininkai pirmąsyk pasižymėjo ir porceliano dirbiniais; atsiskleidė dideli poliruotojų, audėjų, puošėjų brokato raštais gabumai.

Tačiau galbūt pats įdomiausias Tokugavų laikotarpio kultūrinis reiškinys - gerokai nuo valdančios samurajų klasės besiskiriančios miestietiškos pirklių kultūros atsiradimas. Ji telkėsi poilsiui ir pasilinksmini-

1616 metais mirusiam pirmajam Tokugavų siogūnui Ieyasu skirtu mauzoliejaus var-tai ir šventykla Nikko, septyniasdešimt penkios mylios į šiaurę nuo Edo (Tokijo). Ba-rokinės konstrukcijos išpuoštos ir kruopščiai išdekoruotos pjaustiniais, tarp jų ir trys garsiosios beždžionės, kurios "nemato, negirdi ir nesako nieko blogo". Nikko gausiai lanko ir japonai, ir užsienio turistai. (*Leidus Morris G. Simoncelli /Japan Air Li-nes*)

Šešioliktame amžiuje miesto pirklių visuomenėje suklestėjusio Kabuki teatro scena. Kabuki naudoja sudėtingas dekoracijas, sukamąją sceną su pakylančiomis ir nusileidžiančiomis dalimis, taip pat tarp žiūrovų nutiestą taką dramatiškiems įėjimams ir išėjimams. Ant žemų pakopų sėdintys žmonės sudaro chorą, kuris padeda pasakoti istoriją ir sustiprina dramatinę įtampą. Aktoriai - tik vyrai; jie, atitinkamai nusigrimavę, atlieka ir moterų vaidmenis (*onna-kata*). (Leidus Japan Information Center)

mams skirtuose miestų kvartaluose, kur sunkiai dirbantys pirkliai, paprastai uoliai pinigų kalantys šeimos žmonės, rinkdavosi atsipalaiduoti moterų - profesionalių linksmintojų, mūsų laikais vadinamų *geišomis*, kompanijoje. Čia jie atspūsdavo nuo šeimos ir verslo rūpesčių, pasijusdavo laisvi nuo valdovų feodalų primetamų nuostatų ir taisyklių. Šioje demimondo aplinkoje skleidėsi menai, klestėjo teatras ir literatūra, gerokai skirtingi nuo tų, kuriuos puoselėjo samurajai. Šios Osakoje ir Kyoje subrendusios naujosios pirklių kultūros centras vėliau persikėlė į Edo.

Pirklių kultūros menas buvo vadinamas *ukiyo-e*, arba "praskriejančio pasaulio paveikslais". Praskriejančio pasaulio idėja kilusi iš budizmo, bet ją imta taikyti "to, kas naujausia" prasme. Daug dėmesio spalvoms ir piešiniui skiriantis *ukiyo-e* tuo priminė prieš kokius septynis šimtmečius puoselėtą *Yamato-e* stilių, tačiau tema čia buvo visai skirtinga - elegantiškos kurtizanės, madingi aktoriai, familiarios miesto gyvenimo scenos. Iš šio meno kilo spalvoti medžio raižiniai, irgi vadinami *ukiyo-e*, atliepę augančius klestinčių miestiečių meninius poreikius. Juose irgi buvo vaizduojamos gražuolės kurtizanės ir aktoriai, bet retkarčiais ir nuostabūs gamtovaizdžiai, pavyzdžiui, Fudzijama, taip pat įdomios miestų ir Japonijos pakelių vietos. Tam tikra prasme tai buvo pirmieji pasaulyje masinio meno pavyzdžiai ir atvirukų pirmtakai.

Pirklių teatrui iš pradžių tenkinosi daugiausia lėlių vaidinimais, bet tuo laiku išpopuliarėjo *kabuki* dramos, kuriose vaidino aktoriai. Gerokai stilizuotas kabuki vis dėlto buvo nepalyginti gyvesnis ir realistiškesnis už viduramžių Nō - pasižymėjo sudėtingomis ir itin tikroviškomis dekoracijomis bei kostiumais, o greitam veiksmo aplinkos pakeitimui naudojo net sukamąją sceną.

Samurajų literatūra buvo daugiausia mokslinė ir filosofinė, bet jie, kaip ir kiti gyventojų sluoksniai, mėgo poeziją, ypač sąmojingus epigramiškus septyniolikos skiemenų *haiku*. Dauguma naujųjų literatūros kryptių kilo iš pirklių bendruomenės. Iš vadovų po pasilinksminimo kvartalus išsirutuliojo nuotaikingi miesto socialinių tipų aprašymai, o šie peraugo į pikantiškus pikareskinius romanus.

Taigi nuo svetimų įkvėpimo šaltinių atsiribojusi Japonija buvo pakankamai turtinga ir įvairi, kad išlaikytų visuomenės gyvybingumą ir kultūrinį kūrybingumą. Susigrūdę miestuose ir susispaudę kaimuose, o dar siejami sudėtingos ir slegiančios feodalinio valdymo sistemos, japonai išsiugdė tvirtus socialinio bei politinio gyvenimo organizavimo, taip pat bendruomeninės veiklos įgūdžius. Nors bendra politinė struktūra visiš-

kai nepasikeitė, gelmėse tvenkėsi dinamiška įtampa tarp Konfucijaus pasekėjų skleidžiamų ir feodalinės sistemos diegiamų vertybių, tarp ekonominės pažangos ir sustingusio klasinio modelio. Uždara Japonijos visuomenė anaipol nebuvo inertiška - tą ji puikiai paliudijo antroje devyniolikto šimtmečio pusėje.

7 *Meiji restauracija*

Nepaisant daugybės problemų ir Tokugawų sistemą smelkusių įtampų, devyniolikto šimtmečio pirmoje pusėje nebuvo jokių žlugimo požymių; jeigu Japonija būtų pajėgusi išlaikyti uždarumą, ji turbūt dar ilgai būtų gyvavusi. Bet dėl sparčios Vakarų technologinės pažangos tai buvo nebeįmanoma. Vakarų ekonominę ir karinę jėgą įkūnianti industrializacija ir galingi garlaiviai pradėjo slėgti Japonijos pakrantes kur kas stipriau, negu septyniolikto amžiaus pradžioj Tokugawa stūmė iš šalies europiečius.

Iki devyniolikto šimtmečio vidurio Europos jūrinės pajėgos galutinai užvaldė Indijos pusiasalį, ėmė kontroliuoti didžiąją Pietryčių Azijos dalį, pradėjo belstis į Kinijos duris ir privertė ją pasirašyti nelygias, pusiau kolonijines sutartis. Rusija užvaldė visą Sibirą ir užsimojo į šiauriau Japonijos esančias salas. Pakeliui į Kiniją pro Japoniją praplaukdavo Amerikos prekybiniai laivai; jos pakrančių vandenys dažnai drumstė ir banginių medžiotojai.

Vakarų šalys ne sykį bandė įtikinti Japoniją atidaryti duris, kol 1853 metais Jungtinės Valstijos pasiuntė pirmojo rango kapitono Matthew C. Perry'o vadovaujamą beveik ketvirtadalį savo laivyno, kad priverstų japonus atverti uostų vartus amerikiečių laivams. Japonams teko nusilenkti *force majeure*. Daug modernesnėmis patrankomis ginkluoti Perry'o laivai lengvai galėjo sugriauti Edo ir dar lengviau - užblokuodami Edo Bay, uždaryti kelią gyvybiškai svarbių maisto produktų tiekimui. 1854 metais pasirašyta sutartimi pasiekta tik dalinė sėkmė, bet Townsendas Harris, Amerikos konsulas, kuriam pagal šį susitarimą buvo leista reziduoti Japonijoje, pasinaudodamas tuomet į karą su Kinija įsitraukusio Didžiosios Britanijos laivyno grėsme, kad įtikintų siogūno vyriausybę nusileisti, 1858 metais išsiderėjo amerikiečius visiškai patenkinančią prekybos su-

tartį. Po amerikiečių panašias sutartis iškart pasirašė ir pagrindinės Europos valstybės.

Šiomis sutartimis ir po jų sudarytais susitarimais japonams buvo priimta nelygiaverčių sutarčių sistema, anksčiau pritaikyta Kinijai. Užsienio prekybininkai įsitaisė naujame Yokohamos uoste netoli Edo, o taip pat kituose prekybos uostuose, kuriuos saugojo europiečių karinės pajėgos, ir eksteritorinė privilegija saviems teisėjams teismo bylas spręsti pagal savo įstatymus, kai tuo tarpu sutartis ribojų japonų tarifus, - šalį visiškai atvėrė iš Vakarų plūstantiems pramonės gaminiais. Japonija, kurioje vyravo vien ikiindustrinė ekonomika ir buvo išgalėjusi archaiška, domenų autonomija pagrįsta feodalinė sankloda, prieš imperinę Vakarų ekspansiją tapo tokia pat bejėgė kaip ir kitos, anksčiau parklupdytos, Azijos šalys.

Prekyba plėtojosi lėčiau, nei vakariečiai tikėjosi. Tokugawų valdžia statė visas įmanomas kliūtis, o žmonės nelabai pasitikėjo neįprastomis užsienietiškomis prekėmis. Dėl šilkmedžių amaro Europoje labai išaugo japoniško šilko paklausa - šitai padėjo išlaikyti didesnę prekybos pusiausvyrą. Ir vis dėlto staigus šalies atsivėrimas buvo pražūtingas vidaus rinkoms ir monetarinei sistemai, o politiniai padariniai buvo dar skaudesni. Teoriškai militaristinė siogūno diktatūra išsaugojo imperatoriaus ir tautos karinio protektorius vaidmenį, bet praktiškai ji jau nebepajėgė šito atlikti. Į siogūno valdžią nukrypo visų nepatenkintų dabartinėmis sąlygomis, ar Tokugawų viešpatavimu, pyktis - panašus į tą, kurį nuo 1600 metų jautė kai kurie periferijos domenai.

Su Perry'o reikalavimais susidūrusi Edo vyriausybė siekė užsitikrinti nacionalinę savo politikos paramą ir žengė precedento neturintį žingsnį - tarėsi su daimiais. Atsakyta įvairiai, bet dažniausiai - neigiamai; šis precedentas, taip pat šalies krizė atkėlė vartus visuotinei kritikai. Nebegalėdamas atsilaikyti spaudimui pasirašyti 1858 metų prekybos sutartį, Edo vėl konsultavosi su magnatais, kreipėsi pritarimo į imperatorių, bet ir šįkart - nesėkmingai.

Dauguma buvo nusistatę laikytis šalies izoliacijos; stiprėjo įsitikinimas, kad prieš užsienio grasinimus būtų įmanoma geriau atsispirti tautai susitelkiant apie imperatorių - teisėtą šalies vienybės simbolį. Nuosaikieji kvietė sudaryti "dvaro ir kariuomenės", t. y. Edo ir Kyoto, sąjungą, bet kai kurie radikalai reikalavo nuversti Tokugawas ir atnaujinti imperinį valdymą. Šios politikos esmę išreiškiantis šūkis "garbė imperatoriui!" susijungė su šūksniu "lauk barbarus!" ir susiliejo į glaustą keturių žodžių devizą *sonno joi* - "garbė imperatoriui, lauk barbarus!" Pasitaikydavo,

kad jauni karštagalviai samurajai, įkvėpti šių neaiškių idėjų, nutraukdavo ryšius su savo domenais ir, tapę roniniais, arba "samurajais be šeimininko", žudydavo siogūno valdžios pareigūnus, o kartais net užsienio diplomatus ar prekybininkus.

Kai kurie japonai iš karto suprato, jog vienintelis būdas apsiginti - perimti pažangesnes vakarietiškas karines bei ekonomines technologijas ir taip netiesioginiu būdu "išvaryti barbarus", t.y. užsitikrinti didesnę saugumą bei pasiekti politinę lygybę su Vakarais. Dviejų ypač didelių "išorinių" domenų, Satsumos, Kiusiu pietuose, ir Choshu, Honsiu vakariniam gale, vadus tuo įtikino Vakarų karinio laivyno galia. Satsumos samurajui netoli Yokohamos nužudžius anglą, Didžiosios Britanijos laivynas 1863 metais sugriovė jos sostinę Kagoshimą. O kai Choshu apšaudė Shimonoseki sąsiauriais plaukusius vakariečių laivus, sąjungininkų flotilė 1864 metais nušlavė Choshu tvirtoves.

1853 metais prasidėję įvykiai iki pamatų sukrėtė Tokugawų sistemą, ir visa atgyvenusi sankloda ėmė byrėti. Kiekvieną politinį žingsnį svarstė visos Japonijos samurajai. Kai kurie didesni domenai pradėjo varžytis vieni su kitais ir su Edo dėl įtakos Kyoto dvare, o Choshu atvirai niekino ir nesiskaitė su Edo valdžia. 1864 metais pasiūsta pirmoji baudžiamoji ekspedicija tikslą pasiekė tik iš dalies, o 1866-ųjų bandymas baigėsi visiška nesėkme. Galiausiai Satsumos, Choshu ir kitų "išorinių", taip pat prie jų prisišliejusių domenų koalicija užgrobė imperatoriškojo dvaro valdžią ir 1868 metų sausio 3 dieną paskelbė, kad atkurtas tiesioginis imperatoriaus valdymas. Siogūno pajėgos ir keletas jam ištikimų domenų dar bandė kelti galvas, bet vadinamoji imperinė armija užėmė Edo ir padarė galą du su puse amžiaus trukusiam Tokugawų valdymui.

"Imperatoriškųjų" pajėgų valdymą tariamai rėmė imperatoriškieji kunigaikščiai, dvaro didikai, kai kurie feodalai magnatai, bet iš tikrųjų politinės iniciatyvos čia ėmėsi ir ją įgyvendino grupė gabių jaunų reformatorių, kilusių iš vidurinio arba žemiausio klasinio sluoksnio - Satsumos ir Choshu samurajų. Šie žmonės puikiai suprato, kad valdžią pasiekti padėjęs šūkis "lauk barbarus!" bus pražūtingas, jeigu Japonija tokias politines nuostatas bandys įgyvendinti. Taigi jie be išlygų priėmė Vakarų sutartį, dėl kurių derėjosi Tokugawa. Sekdami Vakarais, jie iškėlė naują šūkį - "turtinga šalis, galinga kariuomenė!" (*fukoku kyohei*). Iš "olandiškojo pažinimo" apie vakarietiškas technologijas nusimaną žmonės buvo naudingi, siekiant įgyvendinti šias pastangas; Vakarams atsivėrusi šalis pasinaudojo į ją vis labiau plūstančių "barbarų" paslaugomis.

Meiji imperatoriaus portretas. Jo vardu iš Tokugawų buvo išplėsta valdžia ir po to pradėtas šalies modernizavimas, todėl visos reformos ilgainiui imtos vadinti Meiji restauracija. Meiji - tai jo valdymo laikotarpio (1868-1912) pavadinimas, po mirties prigijęs jam kaip vardas. Karinė uniforma, medaliai, vakarietiškas kardas, šukuosena, ūsai, barzda ir minkšta kėdė - tai naujovės, perimtos iš devyniolikto amžiaus Europos karališkosios atributikos. (*Shashinka Photo Library*)

Naujieji vadovai užsimojo herkuliškiems uždaviniams - pakeisti senąją feodalinę sanklodą veiksmingesniu centralizuotu valdymu ir pradėti technologinį modernizavimą, kuris užtikrintų Japonijos saugumą prieš galingas ir grobuoniškas Vakarų valstybes. O paveldėjo jie, deja, tik sužlugusį, subankrutavusį siogūno dvarą į autonomiškus feodališkus junginius susiskaidžiusioje, ikiindustrine ekonomika vis dar tebesitenkinančioje šalyje.

Nors imperinės vienybės teorija vos ne tūkstantmetį neturėjo beveik jokio praktinio turinio, didžiausias naujosios vyriausybės turtas buvo penkiolikmetis imperatorius, kuriuo jie kiek įmanydami naudojosi. 1869 metais jį perkėlė į didžiulę siogūno pilį Edo, kuris buvo atitinkamai perkrikštytas Tokijumi, arba "Rytų sostine", ir viskas buvo daroma to imperatoriaus vardu. Visa didžioji transformacija tapo žinoma kaip Meiji restauracija. Taip ji pavadinta pagal Meiji laikotarpį, prasidėjusį 1868 metais, kai įvyko inauguracija; šis vardas tapo ir pomirtiniu imperatoriaus vardu, jam mirus 1912 metais (beje, laikotarpiais, atitinkančiais viešpatavimo trukmę, nuo 1868 metų naudojamosi Japonijoje ligi šiol. Pavyzdžiui, Antrasis pasaulinis karas japonams baigėsi 1945-aisiais, arba 20-aisiais Showos, Vakaruose žinomo kaip Hirohito, metais).

Senuosius feodališkus domenų pakeisti labiau centralizuotu valdymu pasirodė ne taip jau sunku dėl to, kad daimių vaidmuo dažniausiai buvo tik simbolinis. Jau 1869 metais naujoji valdžia juos įtikino grąžinti imperatoriui savo žemės registrus ir priimti domenų valdytojų postus; po dvejų metų senieji domenai buvo paprasčiausiai pakeisti maždaug vieno dydžio prefektūromis, kurias ėmė valdyti centrinės valdžios paskirti pareigūnai. Feodalams magnatams buvo atlyginta vyriausybėmis obligacijomis, kurios užtikrino jų tolesnę gerovę, bet sykiu padarė juos finansiskai priklausomus nuo to, kaip seksis įgyvendinti naująją tvarką.

Sunkiau buvo panaikinti iš senosios sistemos paveldėtą klasinį susiskirstymą ir atimti iš samurajų privilegijas. Nebelikus domenų, samurajai neteko klasinio paveldimos biurokratijos pamato; 1873 metais paskelbta visuotinė karo prievolė buvo pakeista į karo tarnybą. 1876 metais samurajams buvo uždrausta nešioti kardus, jų skiriamuosius žymenis. Taip pat negailestingai apkarpytos ir jiems mokamos algos, kol nuo 1876 metų iš jų teliko smulkios išmokos grynais arba vyriausybėmis obligacijomis. Taip per trumpą devynerių metų laikotarpį samurajai neteko visų privilegijų, ir Japonijoje, kurioje žmogaus vietą apsprendė kilmė, prasidėjo permainingos, per vieną ar porą generacijų pavertusios ją šalimi, kurioje visuomeninį asmens statusą lemia išsilavinimas ir gabumai.

Tuo pat metu, remiantis daugiausia devyniolikto amžiaus Vakarų pavyzdžiu, buvo modernizuotas ir valdymas. Kaip ir Vakaruose, sudarytos ministerijos. Tarp jų - Finansų ministerija, įtakingiausia dėl to, kad kontroliavo pinigų cirkuliavimą, Armijos ir laivyno ministerija, kurios personalas 1878 metais suformuotas pagal Vokietijos modelį, ir Švietimo ministerija, ėmusis ambicingos visuotinio švietimo programos, kurios visiškam įdiegimui prireikė gerų trijų dešimtmečių. Iš pradžių, remiantis prancūzų, paskui vokiečių pavyzdžiu, buvo kruopščiai kuriama teismų ir teisės sistema, bet dėl socialinių realijų ją kaip reikiant ištobulinti pavyko tik 1899 metais. Kad būtų stabilizuotos mokesčių įplaukos ir aiškiau apibrėžta žemės nuosavybė, vietoj įprastų procentų už žemdirbystės produkciją 1873 metais įvesti nustatytieji piniginiai mokesčiai, o šių mokesčių mokėtojai, t.y. valstiečiai, paskelbti tiesioginiais žemės savininkais. Skirtingai nuo feodalinės Europos, modernių laikų Japonijoje neiškilo nesibaigiančių sunkumų, susijusių su senųjų feodaliųjų klasių žemės nuosavybe.

Sykiu buvo stengiamasi modernizuoti ir ekonomiką. Buvo sukurta nauja bankų struktūra ir reformuota pinigų sistema, kurios vienetas *jena* tuomet prilygo maždaug pusei Amerikos dolerio. Buvo statomi švyturiai, plėtėsi ir tobulėjo uostai. Šalį sujungė telegrafo tinklas. Buvo tiesiami geležinkeliai - 1872 metais baigta linija, Tokiją sujungusi su jo Yokohamos uostu. Šilko gamybą palengvino mechaniniai šilko suktuvai, - paprasta naujovė, įdiegta daugiausia privataus kapitalo dėka. Kitos pramonės šakos buvo brangesnės ir reikalavo daugiau laiko, kad imtų nešti didesnę pelną. Vyriausybė pati įsteigė ir plėtojo strategines ginklų ir amunicijos gamybos šakas, rūpinosi kalnakasyba ir vadovavo įvairioms kitų sričių gamykloms. Kad apsaugotų šiaurinę Hokaido salą nuo Rusijos įsiveržimo, ji ėmėsi įgyvendinti ir brangią paramos salos gyventojams bei žemdirbystės skatinimo programą, sudarytą daugiausia pagal amerikiečių pavyzdį (jai būdinga siloso gamyba ir galvijų auginimas).

Kad įvykdytų visas šias permainas, vyriausybei buvo būtinas Vakarų technikos pažinimas. Ji siuntė studentus į užsienį pasisemti naujos patirties ir samdėsi brangiai kainuojančius Vakarų ekspertus. Japonai čia buvo itin išrankūs, kiekvienoje srityje stengėsi panaudoti tai, ką geriausia patys buvo sukaupę. Kadangi už pagalbą iš užsienio mokėjo iš savo kišenės, tai ir vertino ją labiau, ir pasinaudojo ja geriau nei dauguma šalių, kurios tokią paramą ankstesniais laikais buvo gavusios už dyką. Bet tam tikra pagalba jau tuomet buvo teikiama neatlygintinai. Protes-

tantų misionieriai, daugiausia iš Jungtinių Valstijų, labai padėjo mokymams anglų kalbos, be kurios neįmanoma bendrauti su Vakarais.

Valdymo ir ekonomikos restruktūrizavimą neišvengiamai lydėjo sumaištis, daug išbandymų ir klaidų, didelių kliūčių, gerokai jai trukdė ir opozicija. Pavojingiausias pasipriešinimas kilo iš plataus ir daugiausia praradusio samurajų luomo. Po keleto smulkesnių sukilimų samurajų nepasitenkinimas galiausiai prasiveržė 1877 metų maištu pačioje Satsumoje. Nauja šauktinių kariuomenė jį vos ne vos numalšino, bet užtat 1877-ųjų Tokijo pergalė reiškė, kad naujajai vyriausybei šalies viduje nebegrėsia jokie karo išpuoliai.

Tačiau tuo pat metu naujam režimui vis labiau grasino finansinis krachas. Daug kainuojantys užmojai, samurajams mokamų pensijų pakeitimas, galiausiai samurajų pasipriešinimo nuslopinimas baigiantis aštuntajam dešimtmečiui sukėlė didelę infliaciją. Vyriausybė devinto dešimtmečio pradžioje buvo priversta imtis griežtų finansinių išlaidų mažinimo programos, įskaitant Hokaido pramonės gamyklų, kasyklų ir įmonių perdavimo bet kuria kaina tiems, kurie teikė vilčių sugebėsią jas sėkmingai valdyti.

Drastiškos priemonės padėjo atstatyti finansinę pusiausvyrą; tuo pačiu metu pradėjo atsimokėti ir naujos pramonės šakos. Pirmoji devinto dešimtmečio pradžios sėkmė - medvilnės verpimas. Kitą dešimtmetį pagal medvilnės gamybą Japonija jau varžėsi su Vakarais, ėmė medvilnę netgi eksportuoti. Sėkmingai plėtojosi ir kitos šakos. Taigi netvirtai pradėjusi, naujoji vyriausybė per du dešimtmečius pasiekė finansinį bei karinį šalies stabilumą, ir Japonija žengė pirmuosius žingsnius, siekdamą karinio bei ekonominio saugumo prieš Vakarus.

Iš šio trumpo pasakojimo gali pasirodyti, kad vadinamoji Meiji restauracija buvo neišvengiama. Iš tikrųjų daug mokslininkų mano, kad ji - tik pasireiškimas įsivaizduojamų istorijos dėsnių, pagal kuriuos "absoliutizmo" tendencijos arba "buržuazinė revoliucija" iškilo pagal tą pačią seką kaip šiuolaikinėje Europoje. Bet kai devyniolikto amžiaus šešto-devinto dešimtmečių Japonijos istoriją palyginame su nevakarietiškų kraštų raida, paaiškėja, kad Japonijos patirtis ypatinga. Nė vienai šaliai nepavyko taip greitai ir sėkmingai atsakyti į pranašesnės Vakarų ekonomikos ir karinės technologijos mestą iššūkį. Penktame dešimtmetyje pradėjus žlugti dinastiniam valdymui, naują vieningą ir stabilią politinę sistemą Kinija įdiegė tikrai po šimtmečio; iki dabar ji didžia dalimi

tebelieka ikiindustrinė valstybė. Dauguma Azijos kraštų buvo kolonizuoti. Jų nacionalinį pabudimą sužadino tik 1904-1905 metų Japonijos pergalė prieš Rusiją; nepriklausomybę jie atgavo tik dvidešimto šimtmečio vidury, vėlgi daugiausia dėl to, kad Japonija per Antrąjį pasaulinį karą sukrėtė Vakarų imperializmo sistemą; jų ekonomika ligi šiol industrializuota tik iš dalies, o institucijos - tik iš dalies modernizuotos.

Palyginti greitos Japonijos sėkmės negalime paaiškinti tik išorinėmis aplinkybėmis, tokiomis kaip susidūrimo su Vakarais pobūdis ar santykinis Japonijos dydis, nes kitose panašios patirties ir panašaus dydžio šalyse viskas klostosi kitaip. Daugiausia, matyt, lėmė vidaus ypatybės - didelis japonų tautos homogeniškumas ir stiprus savojo identiteto pojūtis. Jiems labai padėjo ir aiškus suvokimas, kiek daug galima išmokti iš užsienio. Net vėlyvojo Tokugawų laikotarpio socialinė įtampa buvo naudinga šaliai, susidūrusiai su didelėmis permainomis. Prisimintina ir tai, kad, nepaisant ikiindustrinės ekonomikos ir feodalinės politinės sanklodos, Japonijos ekonomikos ir politikos institucijos buvo itin sudėtingos ir rafinuotos. Šalies biurokratinis valdymas sąžiningumu ir veiksmingumu nė kiek nenusileido Vakarų standartams. 45 nuošimčiai vyrų ir 15 nuošimčių moterų buvo raštingi, tad ir šiuo atžvilgiu nedaug atsilikta nuo pažangiausių Vakarų kraštų. Daug lėmė ir tai, kad visoms didžiosioms permainoms priimti japonams nereikėjo įsisąmoninti svetimų idėjinių pažiūrų, tokių kaip demokratija arba, vėliau, komunizmas; jie rėmėsi savo pačių imperinio valdymo sistemos tradicija. Vietinės ideologijos panaudojimas padėjo lengviau susitaikyti su permainomis ir neabejotinai sušvelnino skaudžius jų padarinius.

Niekas negalėtų kaip reikiant nusakyti bruožų derinio, kuriuo paaiškintume Japonijos ir visų kitų nevakarietiškų devyniolikto amžiaus šalių didelį kontrastą. Tačiau nekyla abejonių dėl pranašumo, kurį įgijo Japonija, anksti pradėjusi modernizuotis. Jau vien dėl to, kad technologinis atotrūkis nuo Vakarų devynioliktame šimtmetyje dar nebuvo toks didelis, koks jis tapo dvidešimtajame. Dar svarbiau, kad, nesant precedento ir skeptiškai vertinant nevakarietiškų šalių galimybes pasiekti Vakarų lygį, Japonijos neslėgė nerealaus staigios industrializacijos ar per vieną naktį iškovojo demokratijos viltys; ji turėjo daugiau galimybių laisvai pragmatiškai eksperimentuoti. Jau devyniolikto amžiaus pabaigoje moderniausia iš visų nevakarietiškų kraštų Japonija kitais dešimtmečiais nuo jų atitrūko dar labiau, kol tapo lygintina veikiau su galingiausiomis Vakarų pasaulio valstybėmis, nei su kolonijinėmis ar pusiau kolonijinėmis Azijos šalimis.

8 *Konstitucinė sistema*

Per visą devynioliktojo amžiaus devintą dešimtmetį Japonija kentėjo naujos tvarkos gimdymo skausmus, ir jos vadovai, jau nebejauni žmonės, per du improvizacijų dešimtmečius pasiektus laimėjimus troško apibendrinti bei įdiegti kaip pastovią sistemą, kuri gyvuos ir tada, kai jie jau bus pasitraukę nuo valdžios vairo. Gimę Tokugawų viešpatavimo dienomis, kai vyravo tikrumas ir ramybė, jie norėjo sugrąžinti nekintančią, visų suprantamą ir kiekvienam priimtina tvarką. Įkvėpti pažangiausių Vakarų šalių patirties, jie nusprendė, jog tokią sistemą turėtų apibrėžti konstitucija.

Labiausiai stebina tai, kad į naują konstitucinę sistemą, pagal Vakarų pavyzdį, jie nusprendė įtraukti liaudies renkamą parlamentą. Politiniai liaudies sąjūdžiai Japonijoje visuomet buvo vertinami kaip žalingi ir griauinantys tvarką, bet Vakarų patirtis liudijo, kad renkamas parlamentas sutvirtina vyriausybę, suteikdamas jai visuotinę paramą, ar bent jau gali pasitarnauti kaip patikimas vožtuvas liaudies nepasitenkinimui slopinti. Parlamentas taip pat turėjo sustiprinti Vakarų valstybių pagarbą, kuri Japonijai buvo svarbi, kad ateityje atsikratytų nelygių, jėga priimestų sutarčių. Reikėjo išplėsti ir valdymo bazę. Seniau didelė samurajų dalis buvo įtraukta į siogūnatų ar domenų administravimą, tačiau naujoji sistema daugelį ankstesniųjų vadovų atstūmė nuo valdymo, kuriame jie tebetroško dalyvauti.

Iš Shikoku esančio Tosos domeno kilęs Itagaki Taisuke, vienas iš Meiji restauracijos pradininkų ir vadų, 1873 metais drauge su bendraminčiais atsiribojo nuo ankstesniojo kurso, pasitraukė į Tosą ir savo šalininkus samurajus subūrė į politinę partiją, prie kurios netrukus prisijungė miestiečiai pirkliai bei valstiečiai mokesčių mokėtojai. Savo nuostatas jie grindė liberaliomis Prancūzijos idėjomis ir ilgainiui pradėjo vadintis „laisvės ir žmogaus teisių sąjūdžiu“ (*jiyu minken undo*). Dar vieną

populiarią partiją, nusipelnusią stiprios augančios verslininkų bendruomenės paramos, įkūrė Okuma Shigenobu, kitas vyriausybės vadovas, kurį 1881 metais kolegos nušalino už tai, kad jis pasisakė už kuo greitesnį britų parlamentinės sistemos įvedimą. Iš šių sąjūdžių išsiskleidė dvi politinės srovės, pastebimos ir šiuolaikinėje Japonijoje.

Kai 1881 metais iš vyriausybės vadovo posto buvo nušalintas Okuma Shigenobu, vyriausybė imperatoriaus vardu pažadėjo iki 1890 metų įsigaliosiant konstituciją. Ito Hirobumi, anksčiau - Choshu samurajus, ėmėsi atidžiai studijuoti europietiškas, ypač vokiečių konservatyviąją, sistemas. Taip pat jis kruopščiai eksperimentavo, derindamas ketinamos siūlyti struktūros elementus. Skrupulingai parengta naujoji konstitucija buvo išleista 1889 metais.

Konstitucija, savaime suprantama, rėmėsi imperatoriaus autoritetu, kadangi jo tariamai tiesioginės valdžios atkūrimu buvo teisinamas Tokugawų nuvertimas. Tačiau iš tikrųjų imperatorius ne vadovavo, o tik patvirtindavo ministrų priimtus nutarimus. Žinoma, galėjo kilti nesusipratimų skiriant ministrus, bet iš pradžių dėl to nebuvo problemų, nes nuo 1868 metų valdžiusios grupės likę nariai darė šitai imperatoriaus vardu, nors konstitucijoje apie tokią jų teisę nebuvo nė užsiminta. Mirtys gerokai praretino šių žmonių gretas, tačiau likusiųjų ilgametis vadovavimas sustiprino jų prestižą; kaip tvirtino kritikai, tai iš esmės buvo Satsumos ir Choshu oligarchinė grupė, kurią sudariusieji ilgai imti vadinti *genro*, arba "vyresniaisiais valstybės veikėjais".

Žemiau imperatoriaus ir oligarchijos apie Vakarų pavyzdžio ministro pirmininko vadovaujamą kabinetą buvo suburtos vyriausybės ministerijos. Senieji kabinetai veikė pagal paties *genro* sudarytą rotaciją. Kabinetui buvo pavaldžios ištis modernios valstybinės tarnybos, sukurtos pagal tuomet pažangiausią Vokietijos pavyzdį. Iš pradžių Tokijo universiteto absolventai, 1877 metais įkūrus vyriausybinių institucijų, automatiškai buvo skiriami užimti aukštesniuosius valstybinių tarnybų postus, bet ilgai išsirutuliojo sistema, pagal kurią į šias vietas patekti galėjo tik išlaikiusieji kvalifikacijos egzaminus. Nuo to laiko Japonijoje pradėjo kurtis elitinė, nepriklausoma, itin veikli valstybės tarnybų valdininkija.

Konstitucijoje buvo daug straipsnių, suteikiančių piliečiams neabejotinas teises, bet kiekvienas punktas prikaišiotas tokių frazių, kaip "įstatymo ribose", kurios labai menkino tų teisių įgyvendinimo galimybes. Nors labai centralizuoti, teismai buvo pasigėrėtinai nepriklausomi, kad galėtų vykdyti teisėtumą, griežtai laikydamiesi įstatymų.

Revoliucingiausia konstitucijos naujovė buvo dvejų rūmų iš dalies renkamas parlamentas. Žemesnieji, arba Perų, rūmai buvo įkurti pagal Didžiosios Britanijos Lordų rūmų pavyzdį; dalis jų vietų buvo paveldimos, o į dalį - skiriama. Šie rūmai atitiko 1884 metais sukurto perų luomo, kurį sudarė ankstesnieji dvaro didikai, feodalai magnatai ir naujos lyderių grupės nariai, poreikius. Atstovų rūmus rinko vien vyrai, ir tik tie, kurie mokėjo didesnius kaip 15 jenų mokesčius - taigi labai maža, vos vieną nuošimtį tesudaranti gyventojų dalis. Biudžetui patvirtinti ir tam, kad įstatymai nuolat galiotų, reikėjo daugumos abiejų rūmų balsų.

Tai buvo labai ribota liaudies valdymo forma, kurią daug kas vertino kaip kliūtis demokratijai ar apskritai jos "išdavystę", bet japonai nė neketino kurti visiškai demokratinės sistemos ir vakariečiams aiškinosi negalį per daug sparčiai žengti Vakarų pasaulio keliu - anot vieno tokiu aiškintojo, negalį bėgti, neišmokę vaikščioti. Turint omeny, kad žmonės nebuvo įgiję dalyvavimo rinkimuose patirties ir mažai ką išmanė apie demokratinės institucijas, labai abejotina, ar 1890-aisiais demokratiškesnė sistema apskritai būtų galėjusi veikti. Kad ir ribota, japonų parlamentinė sistema, šiaip ar taip, buvo pirmasis sėkmingas bandymas įdiegti parlamentarizmą nevakaruose; nepaisant nedrąsaus starto, ji išliko ir pasirodė esanti pakankamai lanksti, kad galėtų toliau plėtotis ir augti.

1894 metais, tuoj po to, kai buvo įdiegta nauja konstitucinė sistema, japonų modernizavimosi paveikti anglai sutiko iki 1899 metų atsisakyti ekstrateritorinių privilegijų; netrukus jais pasekė ir kitos valstybės. Per keletą metų japonai atgavo ir teisę visiškai kontroliuoti savo tarifus. Vieną po kito laimėję du karus, jie sykiu įrodė, kad augančios ekonominės galios bei reformuotų institucijų pagrindu užsitikrina vis didesnę saugumą prieš Vakarus.

Pirmasis karas įvyko su Kinija dėl įtakos Korėjoje. Viso pasaulio nuostabai, japonai be vargo sutriuškino milžiną kaimyną. Kinai prarado įtaką Korėjoje, o japonai prisijungė Kinijai priklausiusią Taivaniai salą ir, mėgdžiodami Vakarų valstybes, pradėjo kurti savo imperiją. Jie užėmė ir pietinį Mandžiūrijos pakraštį, bet šios strateginės teritorijos godi Rusija įtikino Vokietiją ir Prancūziją sutelktomis pastangomis priversti Japoniją "išspjauti" pusiasalį. Stipresniųjų politinė pamoka Japonijai buvo juo kartesnė, kad po trejų metų Rusija pati pasisavino šią teritoriją.

1902 metais Japonija išsiderėjo nepuolimo paktą su Didžiąja Britanija, kuris sustiprino jos jėgas varžytis su Rusija. Japonai užsitikrino, kad

ir kitos Europos valstybės jos nebeužpuls. Tai buvo pirmoji iš tiesų lygi Vakarų ir nevakarų valstybių sąjunga. Ji paskatino Rusiją ir Japoniją atskleisti užmačias įsivyrėti Korėjoje; iš to netrukus išplieskė 1904-1905 metų karas. Pasaulio nuostabai, Japonija ir vėl iškėlė pergalės vėliavą, prisijungdama pietinį Mandžiūrijos pusiasalį, pietinę dalį Mandžiūrijoje esančių Rusijos geležinkelių, šiauriau - pietinę Sachalino dalį; ji ėmė visiškai kontroliuoti Korėją, kurią galutinai aneksavo 1910 metais.

Svarbiausia kolonijine valstybe tampanti Japonija toliau savo pozicijas stiprino per Pirmąjį pasaulinį karą. Europos šalims išitraukus į mūšius kitoje žemės rutulio pusėje, Japonija tapo įtakingiausia valstybe Rytų Azijoje ir tuo netrukus pasinaudojo, vadinamąja "Dvidešimt vieno reikalavimo deklaracija" 1915 metais išplėsdama iš Kinijos naujų nuolaidų. Ji užgrobė ir Shantungo provincijos Kinijoje teritorijas, kurias valdė Vokietija, o Šiaurės vandenyno salas ėmė kontroliuoti kaip mandatines teritorijas. Versalio taikos konferencijoje Japonija sėdėjo tarp penkių nugalėtojų - pirmoji nevakarų valstybė, įžengusi į Europos valstybių būrį.

Dideli pokyčiai vyko ir šalies viduje. Nors 1889 metų konstitucija turėjo įtvirtinti pastovią, nepajudinamą tvarką, ji pasirodė buvusi tik begalinių permainų pradžia. Šiuolaikinei Japonijai, jos, regis, būdingos taip pat, kaip ir bet kuriai kitai pasaulio valstybei. 1889-aisiais vos prasidėjusi industrializacija kas dešimtmetį spartino tempus. Ne klasine padėtimi, o išsilavinimu ir egzaminų sistema grindžiamas valdymas dar žengė pirmuosius žingsnius. Visuotinis privalomas šešerių metų mokymas galutinai įdiegtas tik 1907-aisiais. Sparčiai plėtojosi universitetinio mokymo sistema. Didėjo laikraščių apimtis ir įtaka. Miestų gyvenimas panašėjo į verdantį urbanistiniuose Vakaruose.

Konstitucijos sudarytojai nesitikėjo tokių sparčių permainų, be to, jie ir apsisukačiavo. Saujelė tų, kurie turėjo teisę rinkti, pasirodė esą gerokai politiškai sąmoningesni ir priekabesni, negu buvo tikėtasi. Ruošdamasi nacionalinio parlamento rinkimams, vyriausybė eksperimentavo, rengdama įvairių vietinių tarybų rinkimus, per kuriuos opozicijos politikai irgi įgijo patirties. Jie laimėjo pirmuosius nacionalinius rinkimus 1890 metais, o paskui ir visus kitus, net ir antruosius, surengtus 1892-aisiais, kai vyriausybė nesiskaitė su priemonėmis, atviru politiniu spaudimu ir papirkinėjimais stengdamasi gauti balsų daugumą. Parlamentas netapo nei ramiai diskutuojančia draugija, nei samdytais plojikais, priešingai - jis vir-

to Frankenšteino pabaisa, puolančia savo gimdytojus, esą šie - ne kas kita kaip Satsumos ir Choshu "dvaro klika". Ir jis įrodė turįs daugiau galios, nei buvo manyta. Vokiečių mokslininkų patarimu, Ito į konstituciją įtraukė straipsnį, numatantį, kad tuo atveju, jeigu parlamentui nepavyktų patvirtinti naujo biudžeto, tebegaliojant ankstesniais metais priimtasis; bet šis koziris pasirodė niekam tikęs. Sparčiai plėtojantis ekonomikai, praėjusių metų biudžeto niekados nepakakdavo. Pasinaudodami galimybe kontroliuoti biudžetą, parlamentarai stengėsi iš oligarchijos išplėsti valdžią ir nė neketino pripažinti pamatinės konstitucijų rengėjų nuostatos, kad kabinetas turįs būti "transcendentinis", t. y. aukščiau politikos.

Pirmieji ketveri parlamento gyvavimo metai - tai atviros kovos su vyriausybe, kurias į pabaigą apmalšino karo prieš Kiniją pažadintas patriotizmas. Po to keletą metų laikytasi kompromiso - šalininkų parlamente remiami į kabinetą buvo įsileisti Itagaki ir Okuma, du ankstesnieji oligarchai - tuometiniai partijų vadovai. Šio kompromiso laikytasi ir 1900-aisiais, kai Ito ir jį remiantys valdininkai, susijungę su Itagaki remiančiais politikais, įkūrė naują Seiyukai partiją. Dvylika metų Seiyukai buvo savotiška vyriausybinių partijų, kuri už garantijas, jog kabinetas turės parlamento daugumos paramą, laidavo politikams tam tikrą dalį vietų kabinete ir kitų lengvatų, taip pat atsižvelgė į jų nuostatas formuojant politiką.

Tuo metu pirmieji vadovai jau seno, juos vis labiau vargino netikėtai sumaištinga parlamento veikla. 1901 metais Ito ketvirtą kartą atsisakė ministro pirmininko pareigų, ir nuo tada nė vienas iš senųjų oligarchų, išskyrus nušalintąjį Okumą, nebeužėmė aukščiausiųjų postų. Jų vietas kabinete ir ministro pirmininko portfeli perėmė naujieji valdininkai. 1901-1913 metais ministrais pirmininkais pakaitomis buvo du žmonės: senosios dvaro aristokratijos atstovas Saionji Kimmochi, kurį, studijų Prancūzijoje metu persiėmusį liberaliomis pažiūromis, kaip valdininką labai protegavo Ito ir kuris paskui jį pakeitė, imdamas vadovauti Seiyukai partijai, bei generolas Katsura Taro - iš Choshu samurajų aplinkos kilęs žmogus. Katsurą protegavo buvęs Choshu samurajus Yamagata Aritomo - pagrindinis armijos kūrėjas ir svarbiausias Ito varžovas tarp oligarchų.

Sąlygišką 1900-1912 metų ramybę nutraukė 1912-1913 metų žiemos politinis sprogdymas. Viskas prasidėjo tuo, kad nuo gynybos ministro nusigrėžė armija, su kurios ekspansyviais užmojais tuometinis Saionji kabinetas niekaip nenorėjo sutikti. Ši padėtis atskleidė dar vieną sistemos

trūkumą. Yamagata bijojo, kad savanaudiški ir nepaklusnūs politikai, kokiais jis juos laikė, nesusilpnintų ginkluotųjų pajėgų, todėl numatė, kad tik tiesiogiai imperatoriui pavaldžių armijos ir laivyno negali kontroliuoti civiliai. Bet oligarchai karšo, retėjo jų gretos, taigi seko ir galia imperatoriaus vardu kontroliuoti karines bei civilines vyriausybės valdymo šakas; dėl to ir tapo įmanomas šis kariuomenės iššūkis kabineto vadovybei.

Siekiant kompromiso, į ministro pirmininko postą buvo sugrąžintas generolas Katsura, bet Seiyukai parlamentarai atsisakė jį pripažinti, net jeigu to reikalautų „imperija“. Kad gautų reikiamą paramą parlamente, Katsura desperatiškai bandė organizuoti naują partiją, deja, nesėkmingai. Spauda ir visuomenė reikalavo „normalios konstitucinės vyriausybės“, t.y. ne „transcendentinės“, bet atsakingos prieš parlamento daugumą. Viskas baigėsi tuo, kad ministru pirmininku buvo paskirtas neutralus laivyno admirolas, o Seiyukai atstovavimas ir galia kabinete labai išaugo.

Šis politinis incidentas, pavadintas „Taisho politine permaina“, naujai valdžiai buvo aiškus Japoniją apėmusių pokyčių ženklas. Ir kituose kabinetuose prieš incidentą viešpatavo partijos. Partija, kurios pradininkas buvo Katsura, palaipsniui peraugo į dar vieną kovotoją dėl valdžios parlamente ir 1914-1916 metais, valdant Okumos kabinetui, veikė kaip „vyriausybinių partijų“. Yamagata, kuris, 1909 metais korėjiečiams nužudžius Ito, tapo pagrindiniu imperatoriaus prerogatyvų vykdytoju, 1918 metais sutiko, kad ministro pirmininko kėdę užimtų Seiyukai partijos vadovas, politikas profesionalas. Tai buvo Hara Kei, kuris, nors ir kilęs iš labai aukštų samurajų sluoksnių, gimęs buvo Šiaurės Japonijoje, todėl centrinėje vyriausybėje viešpataujant Satsumos ir Choshu klanui laikytas autsaideriu ir kelią į valdžią turėjo skintis per parlamentinės politikos brūzgynus.

1921 metais Harą nužudė psichiškai nesveikas jaunuolis, ir trumpą laiką nuo 1922 iki 1924 metų kabinetams vadovavo jokiai partijai nepriklausą žmonės. Tačiau 1924-aisiais ministru pirmininku buvo paskirtas į pensiją išėjęs Užsienio reikalų ministerijos valdininkas Kato Komei, kitos didelės partijos vadovas, ir aštuonerius metus ministro pirmininko postą pakaitomis užimdavo tai Seiyukai, tai šios naujesnės partijos, 1927-aisiais perkrikštytos Minseito, pirmininkai. Taigi nuo 1890 metų parlamento galia palaipsniui augo, kol jis galutinai perėmė vadovavimą civilinėms vyriausybėms, o „transcendentinius“ kabinetus pavertė grynai partiniais.

Stiprėjant parlamento galiai, daugėjo ir žmonių, kurie turėjo teisę jį rinkti. Teisę dalyvauti rinkimuose laiduojanti mokesčių suma buvo smarkiai sumažinta 1900-aisiais, paskui - 1919-aisiais, kol galų gale 1925 metais ši teisė buvo suteikta visiems suaugusiems šalies vyrams. Atrodė, kad Japonija tampa tikrai demokratiška šalimi. Ir iš tiesų 1913-1932 metai paprastai vadinami "demokratinio Taisho" laikotarpiu.

Tuo pat metu, kai vyko šie politiniai pokyčiai, sparčiai augo ekonomika, virė visuomeninis ir intelektualinis gyvenimas. Į Pirmąjį pasaulinį karą įsivėlusios Europos valstybės Azijos rinkas paliko Japonijai, kuri iš to labai pasipelnė. Karą laimėjus demokratinėms jėgoms, iš Vakarų vėl plūstelėjo liberalių idėjų banga. Šitai 1925 metais padėjo įvesti visuotinę vyrų balsavimo teisę, o miestuose - įsivyravti japoniškai "džiazo amžias" atmainai. Po revoliucijos Rusijoje į Japonijos intelektualiuosius sluoksnius pradėjo skverbtis radiklios idėjos; stiprėjo darbininkų judėjimas, ėmė burtis net valstiečiai nuomininkai. Vis labiau buvo atsižvelgiama į partijas finansiškai remiančių verslininkų interesus; naujojoje Japonijoje tolydžio daugiau reiškė augančios vidurinėsios klasės balsas.

Parlamentui bei jo rėmėjams verslininkams perėmus vadovavimą, keitėsi ir Japonijos užsienio politika. Ankstesnįjį militaristinį kursą pakeitė orientacija į biznio interesus. Imperialistinę Meiji laikotarpio ekspansiją skatino iš esmės strateginiai užmojai. Naujoji užsienio politika labiau atsižvelgė į Japonijos augančios pramonės poreikius - reikėjo ieškoti užsienio žaliavų ir rinkų, kad už tas žaliavas būtų galima užsimokėti. 1921 metais Haros vyriausybė greitai atsiliepė į Amerikos kvietimą dalyvauti Vašingtono konferencijoje, siekusioje apriboti jūros ekspansiją ir stabilizuoti padėtį Tolimuosiuose Rytuose. Amerikiečiams ir anglams pažadėjus nekurti bazių už Havajų ir Singapūro, Japonija sutiko, kad jos ir Jungtinių Valstijų bei Didžiosios Britanijos linijinių laivų santykis būtų trys ir penki, taip pat Kinijai atidavė iš Vokietijos atimtas teises į Shantungą. Be to, ji susigrąžino ekspediciją, kurią su mažesniais amerikiečių ir britų kontingentais buvo metusi Sibiran, kad po Rusijos revoliucijos paremtų rytų frontą prieš vokiečius. Reguliariosios armijos sumažinimas ir stiprus kariuomenei skiriamos biudžeto dalies apkarpymas 1924-aisiais darsyk paliudijo, kad partinės vyriausybės Japonijos saugumą linkusios grįsti labiau užsienio prekyba nei karine ekspansija.

9 *Karinė reakcija*

Trečiame dešimtmetyje atrodė, kad Japonija artėja prie Vakarų demokratijos normų, bet gelmėse telkėsi įtampa. Šalyje įdiegtas britų parlamentinės sistemos modelis buvo netobulas. Ministrą pirmininką siūlydavo ne parlamento dauguma, o grupė žmonių, vykdančių imperatoriaus prerogatyvas, ir tik po paskyrimo būdavo rengiami rinkimai, per kuriuos jis paprastai laimėdavo parlamento balsų daugumą. “Karalių skelbėjai” buvo senosios oligarchijos liekanos - Yamagata (iki jo mirties 1922 metais), o po to - dvaro didikas Saionji, kuris buvo vadinamas “paskutiniu genro”. Kitaip tariant, parlamento kontrolė bei įtaka ministrui pirmininkui ir kabinetui jokių būdu nesirėmė konstitucine sistema, o buvo tik politinis patogumas.

“Taisho politinės permainos” atskleidė dar vieną trūkumą - atotrūkį tarp karinių ir civilinių valdymo šakų. Armijos ir laivyno ministrai būdavo nuo jokios partijos nepriklausą kariškiai. Žinoma, parlamento įtaka kariuomenei tolydžio didėjo, kadangi jis tvirtindavo ir civiliniams, ir kariniams reikalams skiriamus biudžetus. Siekdami politinės valdžios, ambicingi atleistieji kariškiai, kaip ir civilinių tarnybų valdininkai, karais įstodavo į partijas - pavyzdžiui, Seiyukai partijai vadovavęs generolas Tanaka Giichi 1927 metais tapo ministru pirmininku. Vis dėlto ginkluotosios pajėgos tiek teoriškai, tiek praktiškai buvo visiškai nepriklausomos nuo civilinės valdžios kontrolės.

Ekonominiai Japonijos pamatai irgi anaiptol nebuvo tvirti. Pirmasis pasaulinis karas įgalino neregėtą gamybos pakilimą, bet pokario metais atsinaujinusi konkurencija su Europos pramone pasirodė be galo skausminga. Trečio dešimtmečio Japonijos ekonomika augo lėčiau nei bet kada pastaraisiais laikais, išskyrus Antrojo pasaulinio karo ir pirmuosius pokario metus. Visą pasaulį slėgė ekonominė depresija, tarptautinė prekyba merdėjo. Japonijos kaimą ypač sukrėtė dviejų pagrindinių žemės

ūkio kultūrų kainų kritimas: ryžių kainos smuko dėl Taivano ir Korėjos, kur Japonija viešpatavo, konkurencijos, o šilko - dėl to, kad po 1929 metų biržų krizės, o paskui ir išradus nailoną bei kitus kojiniams gaminti tinkamus šilko pakaitalus, faktiškai nutrūko prekyba šilku su Amerika. Ypač sunki buvo fermerių nuomininkų, kurie apdirbdavo kokius 45 nuosimčius žemės, padėtis. Daugelyje Japonijos vietų vargingesnieji valstiečiai baisiausiai nuskurdo ir, gelbėdamiesi nuo bado, net pardudavo savo dukteris į viešnamius.

Net Japonijos miestams iškilo rimtų ekonominių sunkumų. Išryškėjo didelis atotrūkis tarp naujų, aprūpintų moderniomis technologijomis, ir tradiciškesnių gamybos šakų, įskaitant ir vis dar menkai mechanizuotą žemdirbystę, produktyvumo. Ši "dualistinė ekonomikos struktūra", kaip ją vadino japonai, ankstyvuojų industrializavimo periodu būdinga visoms šalims, bet dėl sparčių industrializavimo tempų Japonijoje ji buvo itin ryški. Šalies vadovybė nebuvo pasirengusi tokiems industrinio amžiaus sunkumams ir nerangiai ruošė padėti švelninančias įstatymų pataisas.

Trečiame dešimtmetyje Japoniją silpnino ir socialinio bei politinio pamatų, kuriais rėmėsi parlamentinės institucijos, nelygumas. Dvilypę ekonomikos struktūrą atliepė dvilypė visuomenės struktūra. Modernizavimas kur kas sparčiau vyko miestuose negu kaimuose, kurie buvo visapusiškai atsilikę. Aukštasis mokslas atvėrė kaip niekad plačius intelektualinius horizontus. Japonija gyveno tomis pat idėjomis kaip ir visas pasaulis, bet didžiosios dalies gyventojų, be privalomos šešerių metų mokyklos neragavusių daugiau jokių mokslų, akiratis apsiribojo lojalumo ir konformizmo idėjomis. Vieni japonai buvo ištroškę naujovių, kiti nostalgikai žvelgė praeitin.

Ekonomikos raida ar partinių vyriausybių bei jų rėmėjų verslininkų vykdoma politika nepatenkinti žmonės troško aristokratiškesnių ir, kaip viltasi, ne tokių savanaudiškų praeities vadovų. Japonijos parlamentinėse struktūrose knibždėjo daugybė korumpuotų bei savanaudiškių politikų, ir rinkimais pagrįstos demokratinės politikos vaidingumas nepatiko daugeliui japonų, kurių galvose tebebuvo gyvas senasis idealas: harmoningi sprendimai pasiekiami konsensusu, o juos įgyvendina lojalūs valstybės tarnautojai. Atrodė, kad vyriausybę ypač gadina kapitalistų biznierių įtaka; vis labiau buvo kritikuojami didieji verslo magnatai, kuriems tuomet prigijo *zaibatsu*, arba "finansinės klikos", vardas. Taigi į prekybą orientuota užsienio politika, kurią vykdė partinės vyriausybės, kai kam panėšėjo į strateginių Japonijos interesų išdavystę pramonės galiūnų naudai.

Tradiciškai mąstantiems japonams atrodė, kad parlamentinės institucijos, stambusis verslas, individualizmas ir liberalėjantis miestų gyvenimas - žalingos Vakarų įtakos padarinys. Naujieji kairieji radikalai irgi laikėsi panašių prietarų, bet šitai nesumažino nei baimės, nei neapykantos, kurią jiems jautė konservatoriai. Atrodys keista, bet 1925-aisiais, tais pačiais metais, kai buvo įvesta visuotinė vyrų balsavimo teisė, parlamentas išleido represyvų Taikos išsaugojimo įstatymą, kuris skelbė, kad raginimas pakeisti politinę sistemą ar panaikinti privatinę nuosavybę - nusikaltimas. Taigi nors atrodė, kad Japonijoje triumfuoja demokratija, jai trūko ir tvirtesnės įstaigų struktūros, kokia buvo Vakaruose, ir platesnės emocinės bei intelektualinės paramos.

Sunku pasakyti, ar šios aplinkybės galėjo atvesti prie sistemos subyrėjimo, jeigu Japonija nebūtų susidūrusi su tuo, kas suvokta kaip užsienio politikos krizė. Kai dėl pasaulinės depresijos 1929 metais sumažėjo tarptautinės prekybos apimtys ir ekonominę nepriklausomybę siekiančios išlaikyti šalys griebėsi nacionalistinės ekonominės politikos, Japonija suvokė, kad jos naujoji industrinė ekonomika išsiplėtėjusi po pasaulį plačiau, negu maža imperija pajėgia išlaikyti. Didžioji Britanija, Prancūzija ir Olandija turėjo didžiules jūrų valdas, Rusija ir Amerika - plačias žemynines teritorijas, o štai Japonija buvo priversta tenkintis visai mažu geografiniu lopinėliu. Daugeliui japonų ėmė atrodyti, kad pernešę vėlai pradėję rėsti savo imperiją, jie, neprotingai pasidavę jau pasisotinusių Vakarų įtakai, per anksti ir sustojo.

Tokia padėtis paprastai apibūdinama kaip gyventojų pertekliaus problema. Baltoji rasė pasisavino viliojančias, menkai apgyvendintas Vakarų pusrutulio ir Australijos žemes, japonams vietos ten nebeliko. Dvidešimto amžiaus pradžioje Jungtinės Valstijos ir Britanijos dominijos japonus jau buvo suvaržiusios dėl grynai rasinių priežasčių, o Jungtinės Valstijos 1924 metais atvirai šią politiką išreiškė, ekskliuzyvinio aktu rasistiškai juos darsyk išskirdamos. Japonai manė, kad jie ne tik žeminančiai diskriminuojami, bet ir ekonomiškai spaudžiami į kampą. Kai kam ėmė atrodyti, kad vienintelis išsigelbėjimas - karinė ekspansija į kaimyninį Azijos kontinentą.

Aiškiausias taikinyis buvo Kinija, bet ten jau kilo nacionalinio sąmoningumo banga - lengvų kolonijinių plėšimų laikai buvo akivaizdžiai praėję. Ir iš tikrųjų Nacionalinė Chiang Kai-sheko vyriausybė siekė atgauti bent kokią įtaką Mandžiūrijoje, kurią ekonominiuose gniaužtuos-

se tvirtai laikė Japonija. Didėjantis kinų nacionalizmas leido suprasti, jog seniai baigėsi laikai, kai Kiniją galėjai pjaustyti kaip melioną. Tam tikra prasme susidarė padėtis - dabar arba niekad.

Sąlygiškas Japonijos ginkluotojų pajėgų savarankiškumas šį nacionalinės krizės pojūtį transformavo į užsienio politikos posūkį bei politinės struktūros pakeitimus. Jau 1928 metais tam tikri Japonijos armijos Mandžiūrijoje padaliniai surengė kinų karo vado nužudymą ir, armijos užtariamai, išvengė bausmės. 1930 metais kabinetas privertė karinį laivyną pripažinti Londono jūrų sutartį, pagal kurią Vašingtono konferencijos nustatytas Japonijos ir Jungtinių Valstijų bei Didžiosios Britanijos santykis trys ir penki buvo pritaikytas ir sunkiesiems kreiseriams, bet šitai buvo pasiekta laivyno veik atviro nepaklusnumo kaina. Vėliau, 1931 metų rugsejo 18 dieną, grupė karininkų Mandžiūrijoje, tylomis pritariant vadams Mandžiūrijoje ir Tokijuje, inscenizavo geležinkelio incidentą netoli Mandžiūrijos sostinės Mukdeno, ir tai buvo pretekstas Japonijos armijai per keletą mėnesių pasklisti po visą šalį, o kitų metų vasario mėnesį įsteigti marionetinę Manchukuo valstiją. Civilinė valdžia, bijodama išprovokuoti armiją *coup d'état* ir todėl nepajėgdama valdyti situacijos, buvo priversta sutikti, kad vėl ūmai kuriama imperija, ir bandė teisintis prieš pasaulį. Ją taip pat stačiai parbloškė aistringas patriotinio pakilimo banga. Kai Tautų Sąjunga pasmerkė japonų veiksmus Mandžiūrijoje, japonai paprasčiausiai išėjo iš Sąjungos, nusprendę daugiau nebegrįžti.

Pasikeitus užsienio politikai ir japonų nuotaikoms šalyje, baigėsi ir partinių kabinetų laikai. Smulkios kariškių ir civilių ultradešiniųjų grupelės agitavo už karinį perversmą. Ministrą pirmininką, palaikiusį Londono jūrų sutartį, 1930 metais nušovė įsikarščiavęs fanatikas. 1932 metais buvo nužudyta ir kitų vadovų: gegužės mėnesį grupė jaunų laivyno karininkų nužudė ministrą pirmininką. Saionji į jo vietą išrinko nuosaukų laivyno admirolą, kurį 1934 metais pakeitė toks pat. Kabinetuose vis dar buvo partinių žmonių, partijos išpūdingai nugalėjo per 1932, 1936 ir 1937 metų rinkimus. Minseito pergalę per 1936 metų rinkimus nulėmė šūkis „Parlamentinis valdymas ar fašizmas?“ Net ir naujieji kairieji laimėdavo vis daugiau balsų. Tačiau parlamento įtaka silpo. Užsienio politiką faktiškai diktavo armija, o kabinetai, dabar vadinami „nacionalinės vienybės“ kabinetais, žingsnis po žingsnio traukėsi atgal, vėl tapdami „transcendentiniais“, kaip kad buvo pagal ankstyvąją konstitucinę sistemą.

Liaudies euforija, užgrobus Mandžiūriją, be galo sustiprino karinių lyderių ranką, o dešiniųjų fanatikų, ypač jaunų karininkų, spaudimas įga-

lino juos nacionalinės politikos vairą sukti tų karštuolių reikalaujamon pusėn. Ultradešinieji gynė nuskurdintus valstiečius, iš kurių buvo kilusi dauguma kareivių, ir negailestingai kritikavo privilegijuotąsias turtinųjų biznierių bei įtakingų politikų klases. Jie buvo užsimoję išžudyti apie sostą susispietusius „nusikaltėlius“ ir tokiu būdu paruošti sąlygas kariniam valdžios užgrobimui bei neapibrėžtai „Showos restauracijai“, šitaip pavadintai pagal naujojo imperatoriaus, ėmusio valdyti 1926-aisiais, laikotarpį. 1936 metų vasario 26 dieną jauniems armijos karininkams tik per plauką nepasisekė sėkmingai užbaigti *coup d'état*, kai jie, nužudę keletą vyriausybės vadovų, užėmė dalį Tokijo centro, tačiau, kiek pasvyravę, kariuomenės ir laivyno vadai nuslopino šį maištą, o jo lyderius pasmerkė myriop. Nuosaiakesni armijos vadai ėmėsi griežčiau kontroliuoti karininkus, o aukštesnius karo pareigūnus privertė baigti tuo laiku ypač sustiprėjusias frakcijų kovas. 1936 metų incidentas dar labiau susilpnino parlamento galią; 1937 metais, ministru pirmininku tapus armijos generolui, baigėsi partijų atstovavimas kabinete.

Tuo pat metu armija plėtė savo įtaką Mongolijos viduje ir Šiaurės Kinijoje. 1937 metų liepos 7-osios naktį tarp Japonijos ir Kinijos ginkluotųjų pajėgų netoli Pekino įsiplieskė neplanuotas mūšis. Chiang Kai-sheko vyriausybė reikalavo sutramdyti šliaužiančią japonų agresiją; japonų kariuomenė puolė. Prasidėjo Antrasis pasaulinis karas. Militaristinė japonų mašina laimėdavo vieną pergalę po kitos, skverbėsi į Šiaurės ir Centrinės Kinijos gilumą, užėmė pietinę pakrantę, taip stengdamasi parkludyti arba pasmaugti Kinijos vyriausybę, bet kinai nesudėjo ginklų ir paliktose teritorijose - partizaninis karas bei ilgėjančios komunikacijų linijos ilgainiui pradėjo nešti Japonijai nuostolius. Japonijos armija grimzdo į tai, kas vėliau buvo pavadinta Azijos nacionalizmo liūnu.

Kinijoje įsiliepsnojęs karas sustiprino japonų patriotinį įkarštį, ir daugybė tendencijų, pradėjusių reikštis 1931 metais, išsiskleidė visu ryškumu. Kariuomenė vis labiau dominavo vyriausybėje ir stūmė savo žmones į naujai kuriamas civilines tarnybas. Siekdama sustiprinti karinę ekonomikos bazę, vyriausybė plėtė savo valdžią pramonėje. Parlamento galia tebesilpo; 1940 metais vyriausybė nutraukė visų partijų veiklą ir privertė šlietis prie Imperatoriškojo sosto rėmimo asociacijos politinio sparno. Ši asociacija - tai didžiulė amorfiška organizacija, kuriai buvo lemta tapti visuotiniu liaudies sąjūdžiu, panašiu į nacių ar fašistų partijas. Švieti-

mo įstaigose ir per masines informacijos priemones buvo skleidžiamos tik ribotos, tulžimi atmieštos pažiūros, o su oficialiomis nesutampančios idėjos vis pikčiau slopinamos; entuziastai kaimynai dažnai pasirodydavo nekantresni už valdžią ar policiją. Kaip tuo metu pasikeitė laisvosios minties būklė, liudijo 1935-aisiais metais uždrausti Tokijo universiteto profesoriaus Minobės Tatsukichi darbai bei jo išvaymas iš Perų rūmų vien už kitados jo pareikštą mintį, esą imperatorius yra konstitucijos "organas": dabar ši teorija pasirodė įžeidžianti valdžią.

Japonų patirtis dažnai lyginama su fašizmu tarpukario Europoje. Žinoma, esama pribloškiančių sutapimų. Tačiau skirtingai nuo Italijos ir Vokietijos, Japonija neturėjo diktatoriaus, o pati sistema buvo ne griežtai apibrėžto, populiarus liaudies judėjimo padarinys, bet išreiškė veikiau miglotą vyraujančių nuotaikų pokytį, elitinių visuomenės grupių jėgos santykio pasikeitimą, atvedusį prie didesnių nacionalinės politikos perversmų, iš kurių nė viena nepažeidė 1889 metais įdiegtos konstitucinės sistemos. Nebuvo nei revoliucijos, nei sėkmingo coup d'état, nei oficialaus politinės sistemos pakeitimo. Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje kariuomenės valdoma vyriausybė buvo tokia pat konstituciškai legali, kaip ir ta, kurią trečiame dešimtmety valdė parlamentas, nors nei viena, nei kita anaipol neatitiko konstitucijos sudarytojų lūkesčių. Nedaug žmonių ryžosi plaukti prieš srovę ir dėl įsitikinimų sėsti kalėjiman. Tas nedaugelis pasiryžėlių - daugiausia komunistai - buvo įtikinti atsižadėti pažiūrų. Dauguma oponentų įbauginti tylėjo ir krimsdamiesi taikstėsi su naujuoju konsensusu.

Karas Kinijoje tęsėsi, ir Japonija vis labiau grimzdo į tolydžio besiplečiantį pražūtingą konfliktą. 1939 metais, kilus karui Europoje ir į jį įsitraukus Sovietų Sąjungai, sumažėjo Europos valstybių spaudimas, bet dėl japonų veiksmų Kinijoje vis labiau prieštaravo Amerika. Jungtinėse Valstijose visi iki vieno moralizuodami smerkė Japoniją ir nepripažino agresijos rezultatų; deja, apsiribojo tik žodžiais. Didėjanti grėsmė, kad Hitleris įsiviešpataus Europoje, sustiprino baimę dėl Japonijos hegemonijos Rytų Azijoje, kurią imta vadinti Didžiąja Rytų Azijos bendros gerovės sfera. Paktai, pasirašyti su Vokietija ir Italija, dar labiau aštrino pojūtį, kad iškilo dviguba grėsmė amerikiečių svajonėms apie atviresnį pasaulį, ir sustiprino įspūdį, kad pasaulyje netrukus įsiviešpataus japonai ir naciai.

Kritus Prancūzijai, Japonija, siekdama sustiprinti Pietų Kinijos smaugimą, 1940-ųjų metų vasarą užgrobė Šiaurės Vietnamą; amerikiečiai at-

sakė ekonominėmis sankcijomis. Kai kitų metų vasarą japonai okupavo Pietų Vietnamą, kad įgytų bazę toliau skverbtis į pietus, amerikiečiai žengė dar vieną žingsnį ir sustabdė naftos pakrovimą. Numatydama, kad išsėks naftos atsargos, būtinos karui Kinijoje tęsti ir galimai Jungtinių Valstijų atakai atremti, Japonija buvo priversta staigiai rinktis vieną iš trijų galimybių: atsitraukti iš Kinijos, su Jungtinėmis Valstijomis derėtis dėl kompromisinio susitarimo arba veltis į karą ir užgrobti Indonezijos, tuomet vadintos Olandų Rytų Indija, naftos šaltinius. Vyriausybė nenorėjo pasinaudoti pirmąja galimybe ir buvo nepajėgi įgyvendinti antrosios, todėl griebsi trečiojo varianto ir 1941 metų gruodžio 7 dieną kirto puikų smūgį Pearl Harbore, kad, japonams skverbiantis į pietus, neutralizuotų Amerikos laivyną. Prieš pradėdami karą, kariškiai konsolidavo politines pozicijas. Armijos ministras generolas Tojo Hideki tapo ministru pirmininku, ir civilinė vyriausybė ėmė visiškai priklausyti nuo kariškių.

Japonai žinojo, kad Jungtinių Valstijų ekonominė ir karinė galia kur kas didesnė nei jų, tačiau tikėjosi, kad jeigu staigiai kirs ir užgrobs visą vakarinę Ramiojo vandenyno dalį, amerikiečiai nuspręs, jog kelias atsigriebti - per ilgas ir per sunkus, kad būtų verta prasidėti, ypač jeigu tuo metu Europoje laimėtų naciai. Per keletą mėnesių japonai pasklido po visą Pietryčių Aziją ir didžiulius plotus nuo Indijos iki Naujosios Gvinėjos bei Guadalkanalio. Bet "pasalūniškasis" smūgis Pearl Harbore, sutapęs su karo paskelbimu Vašingtone, padėjo amerikiečiams ryžtis aiškiam, ilgalaikių pastangų reikalaujančiam atsakymui. Turėdami stipresnį laivyną ir ginkluotąsias pajėgas, nei išgalėjo japonai, jie lėtai, skausmingomis kovomis skynėsi kelią per Ramųjų vandenyną. Tuo pat metu povandeniniais laivais ir atakomis iš oro jie nuskandino didžiąją dalį Japonijos prekybinio laivyno, šitaip suvaržydami jos kariuomenę siekti tolimų užkariavimų bei atkirsdami gamyklas nuo būtiniausių žaliavų šaltinių. 1944 metų lapkritį amerikiečių oro pajėgos taip priartėjo prie pietinių Japonijos salų, kad per antskrydžius galėjo pradėti padegamosiomis bombomis naikinti jos greitai užsiliepsnojančius miestus, išstumdami vos ne vos besilaikančių gamyklų darbo jėgą. Tai buvo dvigubas smūgis Japonijos pramonei, ir šalies karinė galia ėmė sekti.

Padėtis buvo beviltiška, bet visuomeninė tvarka Japonijoje buvo neįtikėtinai stabili ir išdidūs kariškiai kaip ir anksčiau nenorėjo atsižvelgti į jokias aplinkybes. Ir tik po to, kai 1945 metų rugpjūčio 6 ir 9 dienomis amerikiečiai numetė atomines bombas, nušlavusias Hirosimą ir Na-

gasakį, o Sovietų Sąjunga, norėdama pasinaudoti paguldytos ant menčių Japonijos padėtimi, įsiveržė į Mandžiūriją, kančių išvarginta Japonijos vyriausybė nusileido tam, kas neišvengiama. Rugpjūčio 14 dieną ji sutiko su „besąlygiškos“ kapituliacijos reikalavimais, kurie rėmėsi aiškio-
mis ir griežtomis Jungtinių Valstijų sąlygomis, išsakytomis liepos 26 die-
nos vadinamosios Potsdamo konferencijos deklaracijoje. Viską prarasti
rizikavę japonai viską ir prarado. Aštuoneri didžiausių pastangų ir neį-
tikėtinų pasiekimų metai nuėjo vėjais. Pirmą kartą per visą istoriją Ja-
ponija patyrė nugalėtosios lemtį.

10 *Okupacinės reformos*

Pralaimėjimas Antrajame pasauliniame kare sukėlė daug ir didelių permainų, palyginamų nebent su Meiji restauracija. Pats karas buvo skaudi patirtis. Jo pabaigoje Japonijos pramonė buvo sustingusi, dėl pasenusios technikos, trąšų stygiaus, nerūpestingo darbo žemės ūkio gamyba nukritusi maždaug trečdaliu. Visi Japonijos didmiesčiai, išskyrus Kyotą, ir dauguma mažesnių miestų buvo sugriauti, jų gyventojai pasklido po visą šalį. Per aviacijos bombardavimus žuvo maždaug 668 000 civilių gyventojų. Visiškai sužalota, nuo užsienio prekybos atkirsta, svetimųjų valdoma ekonomika gijo labai lėtai - daug lėčiau, nei karo nuniokotoje Europoje. Prireikė viso dešimtmečio, kad vargais negalais būtų pasiektas ketvirto dešimtmečio vidurio gamybos vienas gyventojui lygis.

Dvasiniai nuostoliai buvo dar didesni. Penkiolika metų japonai jaučė augančią psichologinę įtampą, aštuonerius - gyveno karo sąlygomis. Gyvenimas tolydžio sunkėjo. Įprastas medžiagas pakeitė erzaciniai gaminiai; palaipsniui išnyko plataus vartojimo prekės, vis labiau stigo maisto, gaisrų nuniokotuose miestuose daugėjo benamių. Priversti spekuliuoti juodojoje rinkoje vien tam, kad išgyventų, miestiečiai patyrė moralinį nuosmukį. Skrupulingai įstatymų laikęsi žmonės įprato prie mažų teisinių pražangų. Valdžia tikėjosi, kad pergalę lems stipresnė japonų valios jėga, ir jie tvėrė, kiek tik galėjo, kol išseko dvasinės galios. Sudeginti buvo ne tik miestai, bet ir žmonių širdys.

Žmonės šlykštėjosi karu, vadovybe, užtraukusia šaliai šią nelaimę, apskritai praeitimi. Jie nejautė kaltės, jie jautėsi išduoti. Savo pačių nuostabai pamatė, kad jų kareiviai Azijoje sutinkami ne kaip išvaduotojai, bet kaip grobikai, kurių visi nekenčia. Didžiulė pagarba kariškiams, kaip nesavanaudžiams patriotams ir imperatoriaus tarnams, išvirto į panieką ir pyktį. Pirmaisiais pokario mėnesiais žmonės stengėsi nepalūžti nei kū-

nu, nei dvasia; jie ilgėjosi taikos ir buvo pasiryžę daryti viską, kad tokia katastrofa daugiau nepasikartotų. Jie troško kažko naujesnio ir geresnio, nei ta senoji Japonija, kurią ištiko šitoks vargas. Nors ir sutrikę, jie buvo pasirengę dar neregėtiems pasikeitimams.

Būtent dėl tokių nuotaikų amerikiečių okupacijos laikotarpiu, kuris tęsėsi iki 1952-ųjų metų pavasario, Japonijoje buvo palankios sąlygos vykdyti permainas. Japonijos militaristus sustabdyti pasiryžusios Jungtinės Valstijos buvo numačiusios ir pokarinės Japonijos sutvarkymo planą, tad 1945 metų rugsėjo 2 dieną į šalį įžengusios amerikiečių ginkluotosios pajėgos turėjo direktyvą imtis visa apimančių reformų. Joms vadovavo generolas Douglas MacArthuras, kuris veikė ne kaip Jungtinių Valstijų, bet kaip šalių nugalėtojų įgaliotinis ir turėjo Sąjungininkų ginkluotojų pajėgų vyriausiojo vado, arba SCAP (Supreme Commander for the Allied Powers), laipsnį; šiuo anglišku trumpiniu ilgainiui imtas vadinti ir jis pats, ir jo štabas.

Tačiau teiginys, kad Japoniją okupavo sąjungininkai, buvo daugiau teorija nei tikrovė. Galima sakyti, kad ją nugalėjo vienos Jungtinės Valstijos; Didžioji Britanija pasiuntė į Japoniją MacArthuro valdžion Australijos kontingentą, kinai buvo per daug įsivėlę į pilietinį karą, kad išgalėtų padaryti tą patį, o Sovietų Sąjunga reikalavo atskiros okupacinės zonos ir, atsisakius ją suteikti, nesutiko su pasiūlymu, kad jų kariuomenei vadovautų vadas amerikietis. 1946 metų pradžioj Vašingtone buvo suburta visų šalių nugalėtojų Tolumų Rytų komisija, turėjusi nustatyti bendrąsias okupacinės politikos gaires, o Tokijuje buvo įsteigta keturių pagrindinių valstybių Sąjungininkų taryba Japonijai, kad padėtų tą politiką įgyvendinti, tačiau dėl Jungtinių Valstijų kontrolės nė viena iš šių struktūrų neturėjo realios įtakos. Tad okupacija buvo beveik vienu amerikiečių rengiamas šou; taip į ją ir žiūrėjo japonai.

MacArthuras buvo itin valingas, energingas ir patrauklus vadas, kuris paisė iš Vašingtono gaunamų bendrųjų nurodymų ir neatsižvelgė į valstybes sąjungininkes. Jo mesianistinė mintis ir iškalba traukė japonus, kurie iš nevilties dairėsi įkvepiančio vado. Jų pačių nuostabai, amerikiečių kariuomenė pasirodė ne kerštinga, bet geranoriška ir jiems palanki. Nugalėdamos Japoniją, Jungtinės Valstijos akivaizdžiai įrodė savo pranašumą, tačiau nusivylę, demoralizuoti japonai, užuot okupantų kariuomenę sutikę su tylia pagieža, į amerikiečius žiūrėjo kaip į vadovus, kurie veda į geresnį ir šviesesnį rytojų.

Savo ruožtu ir amerikiečiai pamatė, kad japonai ne užkietėję fanatikai, kaip galėjai tikėtis po mūsų su japonais Ramiajame vandenyne, bet

gerai išauklėti, tvarkingi, gabūs žmonės, noriai bendradarbiauja, kad greičiau būtų atstatyta ir reformuota valstybė. Net supratingesni vadovai, galutinai susitaikę su pralaimėjimu ir perpratę būtinybę kartu su amerikiečiais įtempti valios jėgas, kad būtų atkurta Japonijos nepriklausomybė, netikėtai pasirodė linkę bendradarbiauti. Pamokantis amerikiečių pasitikėjimas savimi ir pomėgis geranoriškai globoti darniai susilydė su japonams būdinga bendradarbiavimo dvasia bei lojalumu viršesniems. Taigi okupacija sudarė sąlygas, kad viena tauta padėtų modernizuotis kitai, ir nors dauguma žmonių galėjo tikėtis, kad čia bus tikra pažūtis, viskas išėjo į naudą.

Pirmasis ir svarbiausias amerikiečių okupacijos tikslas buvo Japonijos demilitarizavimas, kadangi Japonijos militarizmas laikytas tuomet pačia svarbiausia Rytų Azijos problema. Šalį užliejo Sąjungininkų kariuomenė, ji neteko visų užkariavimų. Tiesą sakant, iš jos buvo atimtos net tos teritorijos, į kurias jokia kita valstybė negalėjo pagrįstai pretenduoti. Į šiaurę nuo Hokaido esančios Kurilų salos buvo atiduotos Sovietų Sąjungai, o amerikiečiams atiteko Okinawa. Japonų kariuomenė ir civiliai turėjo sugrįžti iš visos Rytų Azijos bei Ramiojo vandenyno, ir šalį užgriuvo 6,5 milijono žmonių. Be to, armija ir laivynas buvo demobilizuoti, visi laivai ir ginklai sunaikinti. Kariuomenėje tarnavę žmonės, nu-teisti už žiaurius nusikaltimus, buvo nubausti, o septyni, tarp jų ir generolas Tojo, pasmerkti myriop, remiantis abejotinu argumentu, esą asmeninėmis intrigomis sukurstė karą.

Plūstelėjus pokarinio pacifizmo bangai ir MacArthurui tikintis, kad Japonija taps Azijos Šveicarija, kaip jis ją pavadino, tiek japonų vadovybė, tiek amerikiečių valdžia palaimingai sutiko į naująją konstituciją įrašyti straipsnį, kuriame pasmerkiamas karas ir visiems laikams atsiskakoma turėti karinį potencialą. 1951 metais baigta derėtis dėl taikos sutarties; nuspręsta, kad realistiškiau bus joje neminėti jokių karinių Japonijos suvaržymų. Jeigu kalbėsime apie ekonomiką, tai buvo nustatyta, kad visi pramonės pajėgumai, viršijantys galutinai demilitarizuotos šalies poreikius, bus panaudoti reparacijoms, kurias Japonija privalės atiduoti užgrobtosioms šalims. Tačiau ši programa buvo įgyvendinama labai nerangiai dėl trijų priežasčių: nebuvo sutariama, kaip pasidalinti tuos pramonės įrenginius; karo nusiaubtoje Japonijoje nebuvo beveik nieko, ką vertėtų transportuoti ir įkurdinti kur nors kitur; Japonijoje nebuvo jokio pramonės pajėgumų paviršiaus, tik milžiniškas pramonės defici-

tas net savo pačios poreikiams tenkinti. Tiesą sakant, Japonijos gyvybę tais metais palaikė tik amerikiečių pagalbos injekcijos.

Jeigu okupacija būtų apsiribojusi šia demilitarizavimo programa, ji mažai kuo būtų skyrusis nuo ankstesniųjų istorinių baudžiamųjų priemonių, kuriomis baigdavosi karai. Tačiau ties tuo nesustota. Amerikiečiai manė, kad demilitarizavimas - tai vaistas, kuris nuo militarizmo Japoniją išgydys laikinai, - tik demokratizavus valdymo būdą, galima tikėtis, kad ir ateityje ji nebus linkusi veltis į karus. Šito siekiant, buvo uždraustos ultradešiniųjų grupuotės, panaikinti represyvūs įstatymai, paleisti visi politiniai kaliniai, kurių didžioji dalis - komunistai, o visiems buvusiems armijos ir laivyno karininkams ir visų kategorijų aukštesniesiems vyriausybės pareigūnams, tarp jų net ir dirbusiems verslo ar švietimo srityse, buvo uždrausta užimti bent kiek atsakingesnius postus. Žinoma, pats svarbiausias demokratizavimo politikos laimėjimas buvo naujos konstitucijos ir ją įgyvendinančių įstatymų išleidimas.

Kai japonų vyriausybė pasirodė pernelyg sutrikusi ar per daug nerangi, kad imtųsi MacArthurą patenkinančių konstitucinių reformų, jis pasiūlykė savo štabą, kuris 1946 metų vasarį parengė naują konstituciją. Padariusi keletą nežymių pakeitimų, Japonijos vyriausybė ją priėmė kaip 1889 metų konstitucijos pataisas, o įsigaliojo ji 1947 metų gegužės 3 dieną. Savaiame suprantama, amerikietiška naujosios konstitucijos kilmė kėlė abejonių dėl jos tinkamumo ir ilgaamžiškumo. Bet amerikiečiai sudarytojai ją išmintingai grindė ne Amerikos politine sistema, o Didžiosios Britanijos parlamentinio valdymo forma, į kurią trečiame dešimtmetyje linko japonai. Todėl ji išreiškė japonų politinę patirtį ir daugumos japonų buvo su džiaugsmu sutikta.

Sudarant naująją konstituciją, ypatingas dėmesys kreiptas į senosios trūkumus bei dviprasmybes. Buvo vienareikšmiškai apibrėžta, kad imperatorius - valdžios neturintis nacijos vienybės simbolis, o toks jis iš tikro ir buvo. Aukščiausia politinė valdžia suteikta parlamentui, visi kiti valdžios šaltiniai panaikinti arba aiškiai jam pajungti. Ministrą pirmininką rinko Žemieji rūmai, todėl kabinetas buvo atsakingas parlamentui. Per rūmus pakeitė renkami Tarybos rūmai. Tačiau parlamento veikla ir rinkimų sistema nuo trečio dešimtmečio pabaigos pasikeitė nebent tuo, kad buvo suteikta teisė balsuoti moterims.

Į konstituciją buvo įrašyta ir kur kas daugiau žmogaus teisių - visos tos, kurios įtrauktos į amerikiečių konstituciją, ir daug dar visai neseniai suformuluotų, tokių kaip lyčių lygybė, darbininkų teisė kolektyviai derėtis ir veikti, kiekvieno lygios teisės į mokslą. Teismų sistema kiek

įmanoma atsieti nuo vykdomosios valdžios kišimosi, o naujai įkurtas Aukščiausiasis teismas gavo įgaliojimus patikrinti, ar įstatymai atitinka konstituciją. Padidėjo vietinių valdymo įstaigų galia, o prefektūrų valdytojai tapo renkami, kaip kad nuo seno buvo renkami miestų merai.

Okupacija neapsiribojo politinėmis reformomis. Buvo stengiamasi sukurti sąlygas, kurios, manyta, sklandžiai demokratinių institucijų veiklai bus palankesnės nei senoji visuomeninė ir ekonominė tvarka. Kad ir kaip būtų keista, Amerikos valdžia laikėsi marksistinio požiūrio, esą Japonijos imperializmo piktadarystės lėmė zaibatsu rankose sutelkti turtais ir valdžia, o tai ir skatino agresyvią užsienio politiką. Nors prieškarinė Japonijos istorija vargiai patvirtina tokią teoriją, MacArthurui ir visam štabui ji leido atskleisti savo socialistinį įkarštį. Revoliucines reformas maloniau ir lengviau vykdyti svetimoje šalyje.

Karo metais ištikusią destruktiją buvo didžioji svieto lygintoja, nes visus ji nuskurdino vienodai, o per okupaciją rinkliavomis konfiskuoti ir paskutiniai asmeninės gerovės likučiai. Paleistos ir didžiosios zaibatsu firmos, atimta jų šeimininė nuosavybė, sykiu pradėti ardyti pramoniniai bei komerciniai junginiai, iš kurių tie didieji kombinatai buvo sudaryti. Tuo pat metu paaiškėjo, jog tolimesnė chirurgija, stengiantis patobulinti Japonijos ekonomiką, siekiant socialinių ir politinių tikslų, gali visiškai ją sužlugdyti. Todėl ši programa buvo nutraukta ir sutelktos pastangos atgaivinti Japonijos pramonę.

Japoniją kankino dideli nuomos mastai. Nuo devyniolikto amžiaus pabaigos apie 45 nuosimčiai žemių buvo nuomojamos. Japonijoje daug svarstyta apie nuomos sumažinimą, ir amerikiečių išorinės *force majeure* injekcija leido imtis itin radikalių bei efektyvių žemės reformų. Gyvenančių kitur nuosavybės teisė į agrokultūrinės žemės buvo panaikinta, o žemvaldžiams kaimuose leista turėti tik po nedidelį plotelį be to, ką jie patys apdirbo. Ankstesniems nuomininkams žemės buvo perleistos ypač lengvatinėmis sąlygomis - faktiškai prieškario kainomis, o tai reiškė tikrą konfiskaciją. Liko maždaug tik 10 nuosimčių nuomojamos žemės.

Okupacijos metais įsigaliojo pažangesni darbo įstatymai, palengvinę miesto darbininkų padėtį ir sudarę palankias sąlygas burtis profsąjungoms, kaip atsvarai prieš administracijos valdžią. Iš trečio dešimtmečio likę darbininkų lyderiai greitai sutelkė naują didžiulį judėjimą, galiausiai išaugusį iki 12 milijonų žmonių. Amerikos valdžios nuostabai, jis pa-

sirodė daug radikalesnis nei Jungtinėse Valstijose. Sunkiomis pokario ekonomikos sąlygomis vargu ar galėjai tikėtis sėkmingų derybų dėl algų; vietoj to dauguma profsajungų perėmė pramonės įmones ir ėmėsi joms vadovauti. Be to, didžioji Japonijos darbuotojų dalis buvo valstybės tarnautojai, kuriems atlyginimus mokėjo ne administracija, o vyriausybė, tad tiesioginės politinės akcijos jiems rodėsi veiksmingesnės nei derybos dėl užmokesčio.

Reformos apėmė ir kitas sritis. Moterims suteikta rinkimų teisė, įstatymiškai jos tapo lygios su vyrais. Baigėsi laikas, kai pagrindinė šeima valdė giminystės linija susijusias šalutines šeimas, o šeimos galva - suaugusius vaikus. Privalomas mokslas pratęstas iki devynerių metų, mokymą stengtasi grįsti mąstymu, o ne kalimu; mokyklų sistema po šešerių pradinių klasių pertvarkyta pagal amerikietiško pavyzdį. Pastarasis struktūrinis pakeitimas sukėlė daug sumaišties ir nepasitenkinimo, bet taip įsišaknijo, kad nebuvo panaikintas net tada, kai amerikiečiai pasitraukė.

Taigi kai kurios okupacijos metų reformos nebuvo visiškai sėkmingos ar iki galo suprastos, bet dauguma jų buvo mielai priimtos; žinoma, jos neišvengiamai sukėlė milžiniškų permainų. Tačiau Japonijos metamorfozė pokario metais - toli gražu ne vien užsienio intervencijos nuopelnas. Karo metų patirtis - niekais nuėjusios imperinės pastangos ir valstybės žlugimas, kurį jos sukėlė, - anksčiau ar vėliau būtų privertusi Japoniją pasukti tuo pačiu keliu, kuriuo jinai žengė okupacijos sąlygom. Išlikti ekonomiškai galėjai tik remdamasis taikia tarptautine prekyba. Kad ir kiek ydų turėtų parlamentinė demokratija, ji buvo priimtiniausia alternatyva autoritarinio valdymo sukeltoms nelaimėms. Ir socialinės permainos, kurias militaristai ir ultradešinieji pusantro dešimtmečio stabdė arba tolino, vis tiek būtų užliejusios Japoniją, griuvus jų sukurtiems barjerams. Okupacinės reformos didžiąja dalimi pavyko dėl to, kad riedėjo ta pačia kryptimi, kuria stūmė ir šalyje susitvenkusios jėgos. Aktyvus svetimos karinės valdžios vadovavimas šias jėgas galbūt tik sutelkė ir nukreipė siauresne vaga, taip priversdamas sklandžiau ir darniau veikti, bet iš esmės okupacija ne nulėmė, o tik palengvino pokarinės Japonijos raidą.

Skaudžią karo ir okupacijos patirtį japonai ištvėrė su tokia pat visuomenine disciplina, kokią jie parodė prieš šimtmetį per dar esmingesnį lūžį, kai iš feodalizmo ir izoliacijos buvo pereinama prie centralizuoto

valdymo ir tarptautinių ryšių. Amerikiečiams trūko kalbos įgūdžių ir gerai parengtų darbuotojų, kad galėtų tiesiogiai vadovauti, todėl savo valdžią jie reiškė per japonų vyriausybę. Pirmiausia jie paliko atvirą kelią revoliucijai, galbūt jos net tikėjosi, tačiau nieko panašaus neįvyko. Buvo sumaištis, tačiau tvarkos ir įstatymų laikytasi. Dauguma japonų baidėsi bet kokių jėgos apraiškų, kai tik jų imdavosi radikaliau nusiteikusieji. Valdžios tarnautojai kiek įstengdami gerai vykdė savo pareigas, mokytojai mokė, mokiniai mokėsi, ir visi stengėsi prisitaikyti prie naujų sąlygų. Nepaisant permainų viesulo, japonų visuomenė laikėsi įprastos tvarkos, kaip jau keletą šimtmečių.

Pagrindinės permainų srovės, pastebėtos jau pirmaisiais amžiaus dešimtmečiais, pokario metais vėl išryškėjo ir sruvo taip, lyg nebūtų buvę nei karinės diktatūros, nei karo ir pralaimėjimo, nei okupacijos. Aiškiausiai šitai liudija politika. Jau 1945 metų rudenį buvo atkurtos visos senosios partijos, o balsavimo rezultatai kone veidrodžiškai atspindėjo trečią ir ketvirtą dešimtmečiais vyravusias tendencijas. Buvo atgaivintos dvi tradicinės ikikarinės partijos, kurios, ėmus gausėti kairiųjų balsams, 1955 metais susiliejo į Liberalų demokratų partiją - jau pats pavadinimas liudija dvigubą kilmę. Šios partijos nariai iki karo buvo liberalai, bet pokario metų aplinkybėmis pradėti laikyti konservatoriais. Visos kairiosios partijos, vardijant iš kairės į dešinę - komunistai, socialistai, demokratai socialistai - turėjo savo ikikarines pirmtakes. Tik septintame dešimtmetyje atsirado didesnė partija, kuri neturėjo šaknų prieškaryje. Tai - Komeito; pavadinimas kartais verčiamas: Grynoji vyriausybinių partijų, gimusi iš Soka Gakkai, naujo religinio sąjūdžio, politinio sparno. Ši ir trys kairiųjų partijos, tarpusavy išsidalindamos opozicijos balsus, leido liberalams demokratams nuo pat įsikūrimo pradžios išsilaikyti valdžioje.

Pirmieji pokario metai buvo didelio politinio, socialinio ir ekonominio netikrumo bei sumaišties laikas. Susiorganizavę darbininkai siekė ne tik kontroliuoti pramonę, bet ir tiesioginės politinės valdžios. Naudodamiesi MacArthuro tolerancija, socialistai ir komunistai agitavo už kuo greitesnį grynai socialistinės ir komunistinės visuomenės kūrimą. Kairieji, intelektualai ir miestiečiai tarnautojai, labiausiai nukentėję nuo militaristų represijų, ypač įtariai žiūrėjo į valdžioje atsидūrusius konservatorius. Politinė retorika skatino ne pagrįstas diskusijas, bet visa apimančią konfrontaciją, kuri nesitenkino rinkimais ir parlamentu, bet persikėlė į gatves. Milžiniški masiniai susirinkimai ir šurmulingos eitynės su aukštais iškeltom vėliavom, dažniausiai skelbiant "absoliučią opoziciją" tam ar kitam, tapo įprasta kasdienybės dalimi. Nors visi audringai sveikino

demokratiją, pokario metais nuo lūpų nenuėjęs *demo* buvo veikiau ne „demokratijos“, bet „demonstracijos“ trumpinys.

„Medaus mėnuo“ tarp okupacinių pajėgų ir japonų darėsi vis rūškesnis. Konservatorius vis labiau erzino, kad amerikiečiai visur kaišo nosį, kartais nemokėdami ir be jokio reikalo, tik kenkdamie ekonomikai, o kairieji jais galutinai nusivylė, kai 1947-1949 metais pasikeitė okupacinė politika ir dėmesys nuo reformų buvo nukreiptas į ekonomikos atgaivinimą. Šis posūkis savaime suprantamas, nes amerikiečių reformų programa buvo beveik baigta, o tebesitęsiantis Japonijos ekonominis nepajėgumas imtas laikyti didžiausia kliūtimi sėkmingam šalies atkūrimui. Keitėsi amerikiečių nuostatos ir į aplinkinį pasaulį. Plėtėsi šaltasis karas, Kinija buvo „pralošta“ ir atiteko komunistams, Japonija nebeatrodė didžiausias pavojus Rytų Azijos taikai, veikiau - demokratijos ir amerikiečių karinės galios šioje pasaulio dalyje pagrindas.

Kairiųjų požiūris į okupaciją keitėsi keletą kartų. Pirmą sykį - kai politinės valdžios siekiančios profsąjungos 1947 metų vasario 1 dieną ketino paskelbti visuotinę nacionalinę streiką, bet MacArthuras, baimindamasis žalingų padarinių ir savo paties vykdomai reformų programai, jį uždraudė. Antrą kartą - 1949 metų pradžioje, - kai okupacinė valdžia primygtinai pareikalavo griežtai sumažinti valdymui ir verslui skiriamas išlaidas ir ta dingstimi konservatoriai ėmė visuotinai atleidinėti iš tarnybų labiausiai jiems neparankius kairiuosius, t.y. pradėjo vadinamąjį raundupų valymą. Ir galiausiai - kai komunistinė Šiaurės Korėja 1950 metų birželio 25 dieną staigiai įsiveržė į Pietų Korėją ir amerikiečių kariuomenė jiems davė atkirtį iš Japonijoje esančių bazių. Japonų kairieji priėjo prie išvados, kad okupacinė politika, jų žodžiais tariant, pasikeitė 180-ies laipsnių kampu ir kad vakarykščiai globėjai virto priešais.

Nuo to laiko politinė kova tarp kairiųjų ir dešiniųjų didžia dalimi remiasi Japonijos ir Jungtinių Valstijų savitarpio santykiais. Šitai liudija, kad nuo užsienio žaliavų šaltinių ir rinkų priklausančios Japonijos likimą labiau lemia tarptautiniai ryšiai negu šalies vidaus įvykiai. Dominuojantį Amerikos vaidmenį bendraujant su užsieniu japonų akyse dar labiau padidino tiek okupacijos patirtis, tiek tolesnė jos karinio saugumo priklausomybė nuo Jungtinių Valstijų. Be to, prekyba su amerikiečiais tuomet sudarė 30 nuošimčių visos Japonijos užsienio prekybos. Kairieji tvirtino, kad didelė priklausomybė nuo Jungtinių Valstijų neleidžia Japonijai atsiplėšti nuo kapitalizmo ir pasukti socializmo keliu. Amerikiečių bazes jie vertino kaip grėsmingą požymį, kad Japonija pavojingai įtraukiama į šaltąjį karą; taip pat jie bijojo, kad šitai paskatins atgyti mi-

litarizmą. Amerikiečių bazių ir kariuomenės buvimas kėlė daugybę nesutarimų, kuriuos opozicinės partijos galėjo panaudoti politiniam pranašumui įgauti.

Okupacija užsitęsė ilgiau ir taikos sutartis pasirašyta vėliau, nei Jungtinės Valstijos planavo, dėl akivaizdaus Sovietų Sąjungos nenoro pripažinti sutarties pobūdį, kuris amerikiečiams atrodė neišvengiamai būtinas. Galiausiai Jungtinės Valstijos žengė ryžtingą žingsnį ir pasirašė „atskirą sutartį“ - be Sovietų patvirtinimo ir Kinijos dalyvavimo. Tuo pat metu buvo sudaryta ir dvišalė Saugumo sutartis, pagal kurią amerikiečiai gavo teisę Japonijoje turėti karines bazines ir įsipareigojo ginti salas. 1951-ųjų rugsėjį pasirašytos sutartys įsigaliojo nuo kitų metų kovo.

11 *Japonija po okupacijos*

Japonijos istoriją po okupacijos galima pateikti labiau prognozuojamai, nes apie tai bus kalbama visoje likusioje knygos dalyje. Per visą ankstyvąjį pookupacinį laikotarpį pagrindinis politinių ginčų šaltinis buvo konservatorių noras peržiūrėti konstituciją, kad būtų aiškiau apibrėžtas imperatoriaus suverenumas - daugiau teorinis jo aspektas - ir kur kas praktiškesnis siekis atsikratyti karinės gynybos apribojimų. Abejuose parlamento rūmuose neturėdami reikalingos dviejų trečdalių daugumos, jie neįstengė šito įgyvendinti dėl griežtos kairiųjų opozicijos, nors tyli karo atsisakymo straipsnio reinterpretacija ir įvyko. Buvo sukurtas nedidelis karinis junginys, 1954 metais pavadintas Gynybinėmis pajėgomis. Ankstyvuojų laikotarpiu atsisakyta ir kai kurių okupacijos laikais padarytų reformų. Karo metų vadovų valymas buvo baigtas, ir policijos bei švietimo sistemos vėl pajungtos centrinės vyriausybės žinion. Opozicinės partijos audringai kovojo prieš šį sugrįžimą prie centralizuoto valdymo, gąsdindamos, kad tokie pokyčiai - naujos konstitucijos garantuojamų laisvių "išplovimo" pradžia. Nuo tada kairieji ir dešinieji nebesiliovė kivirčytis dėl kontrolės, kuri valdančiai partijai atrodė būtina reikalinga veiksmingesniam administravimui ir kurios kairieji bijojo, manydami, kad ji skatina grįžti prie ikikarinės sistemos.

Per šiuos metus Japonijos vyriausybė atkūrė ir santykius su pasauliu bei atsikovojo vietą tautų bendrijoje. Nuo 1954 metų daugumai šalių, kurias buvo užgrobusi, ji pradėjo mokėti reparacijas. 1956 metais baigėsi priešiškusis su Sovietų Sąjunga. Visiškos taikos sutarties išsiderėti nepavyko, bet sovietai atsisakė veto Jungtinių Tautų organizacijoje ir Japonija tapo jos nare. Ne taip sėkmingai klostėsi Japonijos ryšiai su artimiausiomis kaimynėmis - Korėja ir Kinija. Santykiai su Pietų Korėja normalizavosi tik 1965 metais didelių finansinių Japonijos išmokų pagrindu ir tik 1972 metais, pasirašius kinų-amerikiečių draugystės ir

bendradarbiavimo sutartį, Japonija užmezgė diplomatinius santykius su Pekinu.

Didžiausią pokario politinę krizę 1960 metais sukėlė būtinybė peržiūrėti Saugumo sutartį su Jungtinėmis Valstijomis, nes augo Japonijos pasitikėjimas savimi, keitėsi jos statusas pasaulyje. Tai iššaukė stiprų politinį sprogdimą ir masines demonstracijas, bet vos tik buvo ratifikuota nauja sutartis, susijaudinimas atslūgo, ir keletas kitų metų pasirodė buvę politiškai patys ramiausi per visą laikotarpį nuo karo pabaigos iki pat aštunto dešimtmečio galo. Naujasis ministras pirmininkas Ikeda Hayato buvo nuolaidesnis ir nesisitengė forsuoti politinių sprendimų, kuriems prieštaravo nenuosaikiai ryžtinga opozicija. Pelnydamas visuomenės populiarumą, jis sutelkė dėmesį į Japonijos ekonomikos pažangą, pažā-

Iš kaimyninės prefektūros atvykę demonstrantai priešais parlamento pastatą protestuoja prieš naują Saugumo sutartį su Jungtinėmis Valstijomis 1960 metų gegužės 26 dieną. Šimtai tūkstančių žmonių nesitraukdami dieną ir naktį protestavo per šią didžiausią pokario Japonijos politinę krizę. Vis dėlto Saugumo sutartis birželio 19 dieną įsigaliojo, bet prezidento Eisenhowerio vizitas buvo atšauktas, o ministras pirmininkas Kishi Nobusuke priverstas atsistatydinti. (AP / Wide World Photo)

dėdamas, kad pajamos per dešimtį metų padvigubės. Prezidentas Johnas Kennedy taip pat žavėjo daugelį japonų, ypač jaunimą; dėl to atslūgo politinės aistrės dėl santykių su Jungtinėmis Valstijomis.

Tačiau įtampa dėl šių santykių vėl sustiprėjo po 1965 metų, Jungtinėms Valstijoms įsivėlus į Vietnamo karą. Dauguma japonų buvo nusistatę prieš amerikiečių veiksmus Vietname ir bijojo, kad Japonija nebūtų įtraukta į Amerikos karines avantiūras. Šios nuotaikos susilydė su septinto dešimtmečio pabaigoje vėl siūbtelėjusiomis aistromis dėl Saugumo sutarties, nes pradinis peržiūrėtos sutarties terminas turėjo baigtis 1970 metų birželį ir kiekviena šalis galėjo pareikalausti ją vėl peržiūrėti arba nutraukti. Prie politinio sąmyšio prisidėjo ir studentų neramumai, Japonijoje, kaip ir visame pasaulyje, didžiausios įtampos pasiekę apie 1968 metus. Nuo tada jau primygtinai, kartais nesivaržant nė nacionalistinių gaidų, buvo reikalaujama Japonijai grąžinti Okinawą.

Bet auganti užsienio politikos krizė darsyk - kaip ir 1960 metais - susigėrė nelyg vanduo sausan smėlin, ir Japonija tęsė savo nuostabiai sklandžią raidą. Jungtinės Valstijos palaipsniui buvo išstumtos iš Vietnamo; dėl Saugumo sutarties neberekėjo kvaršint galvos, nes nė viena iš vyriausybių nepasiūlė jos nei peržiūrėti, nei nutraukti ir ji paprasčiausiai galiojo kaip galiojusi; 1969 metų lapkritį paskelbtas Okinawos grąžinimo aktas pradėjo veikti 1972-ųjų gegužės mėnesį. Į aštuntą dešimtmetį Japonija įžengė kaip niekad tvirtu žingsniu.

Be palyginti stabilios politinės raidos pookupaciniais metais, negalima nepaminėti vadinamojo ekonominio stebuklo, septinto dešimtmečio pabaigoje Japoniją įgalinusio tapti trečiuoju ekonominiu vienetu pasaulyje, o jos žmones apdovanojusio tokiais turtais, apie kokius jie nė sapnuot nesapnavo. Ekonominis atgimimas pradėjo reikštis prasidedant šeštajam dešimtmečiui. Griežta išlaidų mažinimo politika, kurios okupacinė valdžia ėmėsi 1949 metais, paklojo tvirtą finansinį pamatą, o amerikiečiams Korėjos kare būtinas pakrančių aprūpinimas buvo stiprus ekonominės plėtros akstinas. Ant kojų atsistojusi Japonijos ekonomika pradėjo žengti kaskart spartesniu žingsniu, ir, šešto dešimtmečio vidury gamybai vienam gyventojui pasiekus prieškarinio lygį, japonai linksmiai sušneko apie "Jimmu bumą", turėdami omeny, jog tai - didžiausias ekonominis bumas per visą istoriją nuo pat imperatoriaus Jimmu laikų, pagal mitą 660 metais pr. Kr. įkūrusio jų valstybę.

Šeštojo dešimtmečio pabaigoje Japonijos ekonomika toliau veržėsi į priekį ir nuo to laiko daugiau nei dešimtmetį vidutiniai metinio augimo tempai sudarė apie dešimt procentų realia išraiška, - rekordas, kurio nepasiekė jokia kita didesnė valstybė. 1960 metais, kalbėdamas apie dvigubai per dešimtmetį išaugusiančias pajamas, Ikeda nuvertino šalies jėgas; ekonominė Japonijos galia dvigubėjo kas septyneri metai. Septintame dešimtmetyje Japonija jau klestėjo, šalį užplūdo plataus vartojimo prekės. Puikūs fotoaparatai ir filmavimo kameros, stereoaparatura, šaldytuvai, skalbimo mašinos, kondicionieriai, net automobiliai ir miestuose, ir kaimuose tapo prieinami kiekvienam.

Japonai vėl didžiavosi gimtąja šalimi - jausmas, kurio dar visai neseniai jie negalėjo patirti, - ir mėgavosi viso pasaulio nuostaba. Su pasitenkinimu savo tėvynę jie rodė užsieniečiams per 1964 metų Olimpines žaidynes Tokijuje ir 1970 metų Tarptautinę parodą Osakoje. Jie sušneko apie laisvalaikio pramogų bumą; su džiaugsmu ėmėsi slidinėti, žaisti golfą, kriketą, o kai sumažėjo mainų suvaržymai, turistų grupės pasklido po užsienį. Pagal bendrąją nacionalinį produktą vienam gyventojui Japonija pralenkė Pietų Europą; jis sudarė daugiau negu du trečdalius to, kuo galėjo pasigirti Jungtinės Valstijos.

Bendrojo nacionalinio produkto vienam gyventojui didėjimą paspartino po kūdikių gimimo bumą pirmaisiais pokario metais aiškiai sulėtėjęs gyventojų skaičiaus augimas. Per šeštą ir septintą dešimtmečius gimstamumas palaiptams sumažėjo iki vieno procento prieaugio kasmet ir žadėjo stabilizuoti gyventojų skaičių maždaug ties 135 milijonais 2000-aisiais metais. Viešas ir privatus gimimų kontrolės propagavimas - dėl to nekilo jokių religinių skrupulų - ir nuosaikūs aborto įstatymai, kurie nė sykiu nebuvo pritaikyti, prisidėjo prie šio nuolydžio, bet pagrindinė priežastis, matyt, buvo ta pati, kaip ir visame pasaulyje, - sparti Japonijos visuomenės urbanizacija. Tipiška miestiečių šeima sumažėjo ir ėmė tenkintis dviem vaikais, nes ankšti miestų butai daugiau nesutalpina, be to, tai yra viskas, ką šeima gali sau leisti, turėdama omenyje ilgus universitetinio lavinimo metus. Tačiau dar labiau sumažėjo gimstamumas kaimuose, nes dauguma jaunų žmonių, sulaukę vedybinio amžiaus, išvyko gyventi į miestus. Kad ir kaip būtų, ketvirtame dešimtmetyje gyventojų skaičiaus krizę išgyvenusi Japonija dabar dėl to nebepatiria jokių sunkumų, nes nežymus metinis gyventojų skaičiaus didėjimas yra niekis, palyginus su daug spartesniais ekonomikos raidos tempais.

Tuo pat metu iš Japonijos kaip iš gausybės rago į pasaulį plūstelėjo japoniški fotoaparatai ir filmavimo kameros, radijo imtuvai, televizijos

prietaisai, laivai, plienas, automobiliai, visų rūšių elektroninės ir pramoninės prekės. Jau septintame dešimtmetyje Japonija tapo svarbiausia, arba bent jau antrąja, beveik visų, ir kapitalistinių, ir komunistinių, ir Rytų Azijos, ir vakarinės Ramiojo vandenyno dalies, šalių prekybos partnere. Prekybos santykis be galo pasviro jos naudai. Vien tik su Jungtinėmis Valstijomis balansas išaugo tiek, kad dar aštunto dešimtmečio vidury buvęs šiek tiek nepalankus, po dešimtmečio jau sudarė 50 milijardų JAV dolerių perviršį. Savaime suprantama, Japonija pradėjo daug investuoti užsienyje, ypač Jungtinėse Valstijose, Vakarų Europoje ir Rytų Azijoje. Devintą dešimtmetį ji tapo didžiausia pasaulio kreditore.

Norint paaiškinti šį išpūdingą ekonominį pakilimą dažnai remiamasi tuo, kad Japonijoje pagamintos prekės ne tik vienos geriausių, bet ir vienos pigiausių pasaulyje. Dar gerokai po Antrojo pasaulinio karo pabaišgos Japonija tebeturėjo prieškarinio laikais pelnytą menkaverčių, antrarūšių prekių gamintojos reputaciją, bet aštuntame ir devintame dešimtmečiais įsitvirtino nuomonė, kad Japonijos gaminiai, ypač aukštos technologijos srityse, geresni, patikimesni ir pigesni nei amerikietiški. Ši pašėlusi “made in Japan” karuselė sukėlė didžiulį susidomėjimą Japonija, ypač Jungtinėse Valstijose. Pasaulis iš Japonijos pradėjo daugiau tikėtis. Jos pagalba besivystančioms šalims vertinama kaip visa lemianti, jos dalyvavimas tarptautinėse struktūrose - kaip užvis svarbiausias.

Nors Japonijos ekonomikai sparčiai veržiantis į priekį išaugusi gerovė susilpnino vidaus nesutarimus, kartu prigesindama politinių diskusijų įkarštį, retkarčiais vis tiek prasimušdavo atgyvenusių senosios retorikos ir konfrontacinio stiliaus apraiškų. Išskyrus komunistus, opozicinės partijos pradėjo pripažinti santykius su Jungtinėmis Valstijomis, kurie ligi tol buvo karščiausių ginčų šaltinis, ir smarkiau neprotestavo net prieš jungtines japonų ir amerikiečių karines pratybas. Kaimų gyventojai buvo visiškai patenkinti gyvenimo sąlygomis, o privačių pramonės įmonių kvalifikuoti darbininkai galutinai perėjo prie kolektyvinių derybų dėl ekonominių interesų, tiesioginę politinę veiklą palikdami įstaigų tarnautojams ir vyriausybės darbuotojams. Didelės kasmetinės Gegužės 1-osios demonstracijos pavirto smagiomis liaudiškomis gegužinėmis. Nors ir liko kai kurių “dvigubos ekonomikos struktūros” prieštarių, dėl bendros pažangos ir vis labiau kompaktiškėjančios darbo rinkos jos tapo mažiau pastebimos. Be to, kylanti kaimo žmonių gerovė kartu su įsigalinčiomis komunikacijomis, ypač televizija, ištrynė daugumą visuomeninių ir intelektualinių skirtumų, kurie prieš karą egzistavo tarp modernių urbanizuotų sričių ir sustingusių, senamadžių kaimo vietovių. Be šios išpūdin-

gos ekonominės pažangos, pokarinė Japonija tikriausiai nebūtų nei tokia politiškai stabili, nei jos demokratinės institucijos būtų taip sėkmingai išsiplėtojusios.

Energingą ekonomikos raidą lydėjo panašūs, tik sunkiau pamatuojami socialiniai bei kultūriniai laimėjimai. Nepaisant pikto politinių diskusijų, susiklostė bendra nuostata, kad japonai - laiminga visuomenė, kaip jie patys mėgsta sakyti *akarui*, t.y. šviesi. Buvo kruopščiai laikomasi konstitucijos laidojamų teisių. Nors ir sparčiai augo miesto gyventojų skaičius, nusikalstamumas liko nedidelis - daugiau nei perpus mažesnis negu bet kurioje labiau industrializuotoje Vakarų šalyje; Japonijos nekankino ir narkotikų problema. Devintame dešimtmetyje ji pradėjo pirmauti pasaulyje pagal ilgą amžių skaičių. Kartu labai pakilo švietimo lygis - statistiškai turbūt pats akivaizdžiausias sveikos visuomenės požymis. Beveik nepasitaiko, kad kas nors nebaigtų mokyklos. 94 nuošimčiai baigusių 12 privalomų klasių tampa aukštųjų mokyklų absolventais, iš jų 30 nuošimčių toliau tęsia studijas. Tai - gerokai didesni skaičiai nei daugumoje Vakarų šalių.

Japonija išgyveno ir kultūrinį bumą. Literatūra, menai, muzika pasižymėjo dideliu kūrybingumu ir gyvybingumu. Visas šias sritis išvagojusios tradicinės kultūros vagos, bet sykiu labai raiškios ir pasaulinės tendencijos. Pavyzdžiui, nors tradicinė japonų muzika plėtojosi gyvybingiau nei anksčiau, vakarietišką muziką atliekantys japonų muzikantai ir dirigentai pelnė pasaulinį pripažinimą, o Tokijas išlaiko šešis profesionalius simfoninius orkestrus. Visame pasaulyje išgarsėjo japonų filmai, o Kawabatai Yasunori, vienam iš tradiciškiausių rašytojų, 1968 metais įteikta literatūrinė Nobelio premija.

Aštunto ir devinto dešimtmečių raidos ir permainų tempai šiek tiek sulėtėjo, bet šitai dar labiau sustiprino stabilumo ir bendros gerovės pojūtį. Ilgos, desperatiškos pastangos pasivyti Vakarus pagaliau baigėsi sėkme, ir šalis daugelyje sričių tapo viena iš pirmaujančių. Japonai visiškai pagrįstai jaučia jiems neįprastą pasitikėjimą savimi - net euforiją, kuri kartais primena aroganciją. Nieko keista, kad esant tokioms aplinkybėms, kadaise Japoniją smelkusi politinė įtampa atslūgo ir šalies gyvenimas tapo ramesnis, sklandesnis.

Tačiau sėkminga Japonijos plėtra sukėlė ir daugybę naujų problemų. Pokario metais griebęsi paskubomis industrializuoti šalį, japonai nuniokojo gamtą, užtersė urbanizuotas vietas, kuriose dėl didelių grūsčių

ir taip sunku gyventi. Visų industrializuotų šalių žmonėms šitie sunkumai žinomi, tačiau japonai staiga suprato, kad jie susidūrė su, ko gero, pačiomis didžiausiomis pasaulyje taršos ir grūsčių problemomis. Ne taip lengva buvo perjungti įsibėgėjusio industrializavimo pavaras, bet jie sugebėjo užterštumą gerokai sumažinti. Sugriežtinę įstatymus, kuriuos grindė seka 1978 metais pradėtų leisti juridinių nutarimų, per kitą dešimtmetį jie labai pagerino aplinkos sąlygas. Tačiau su didelių grūsčių keliamomis problemomis vis dar sunku susitvarkyti.

Stebėtinai sėkmingai plėtojama užsienio politika dar labiau sustiprino Japonijos priklausomybę nuo išorinio pasaulio. Nepaisant padidėjusios savivarbos ir pasitikėjimo savimi, japonai jaučiasi dar bejėgiškesni, nes jiems vis labiau tenka skaitytis su pasaulio raidos tendencijomis. Jie nedrįso netgi užmegzti oficialių ryšių su Pekinu, kol prezidentas Richardas Nixonas 1971 metais staiga nenusprendė su Kinija pasirašyti draugystės ir bendradarbiavimo sutarties. Nixonas tai padarė nepasitaręs su japonais, jiems to net nepranešęs, nors daugybę kartų buvo žadėjęs, kad nebus jokių paslapčių. „Šokas“ - japonai vartoja šį anglišką žodį - dar sustiprėjo 1973 metų vasarą, kai Vašingtonas, sunerimęs dėl sojos pupelių stygiaus, staiga įvedė jų eksporto embargą, o tai - vienas svarbiausių japonų maisto produktų. Dar didesnę smūgį kirto Naftą eksportuojančių šalių organizacijos (NEŠO; *angl.*- OPEC), kurios pagrindiniai nariai - Iranas ir Viduriniųjų Rytų Arabų valstybės, 1973 metų rudenį priimtas nutarimas keturgubai padidinti naftos kainą. Nė viena didžioji valstybė jo neišgyveno taip skaudžiai kaip Japonija, kurios per 60 nuošimčių energetinių resursų priklauso nuo naftos importo. Tai sukėlė paniką, šoktelėjusios naftos kainos prisidėjo prie infliacijos, žymimos dviženkliais skaičiais. Kaip ir visos kitos šalys Japonija ilgainiui įveikė krizę, bet ši pamoka, atskleidusi ypatingą Japonijos ekonomikos opumą išorinėms jėgoms, skaudžiai įsirėžė į japonų sąmonę. Dar daugiau nerimo kėlė tai, kad, nepaisant visų turtų ir viešpatavimo pasaulio ekonomikoje, Japonija neturėjo jokios įtakos grėsmingiausiai tarptautinei situacijai - Sovietų Sąjungos ir Jungtinių Valstijų konfrontacijai.

Didesni lūkesčiai, kuriuos kitos šalys ėmė sieti su ekonominės supervalstybės statusą nusipelnusia Japonija, - dar vienas nepageidautinas sparčios ekonominės raidos padarinys. Labiausiai atsilikusios šalys, ypač Rytų Azijos kaimynės, reikalavo joms plačiau atverti rinkas ir lengvatinėmis sąlygomis teikti pagalbą. Kokios šios viltys stiprios, pirmąsyk japonai galėjo patirti, kai ministras pirmininkas Tanaka Kakuei tėvynėn

grįžo iš 1974 metų geros valios kelionės po Pietryčių Aziją, Indonezijoje ji triukšmingai sveikino plačiai išsiliejusios minios žmonių.

Industrinės Vakarų valstybės, ypač Jungtinės Valstijos, irgi pradėjo reikalauti, kad griežtų apribojimų politiką, kuri sudarė palankias sąlygas Japonijos ekonomikai taip sparčiai augti ir atsirasti dideliems prekybiniamis perviršiams, pakeistų lygiateisis bendradarbiavimas. Tokia apribojimų politika buvo savaime suprantama, kol Japonija buvo silpna ir stengėsi atkurti ekonomiką, tačiau darėsi nepagrįsta, jai tapus turtinga ir ekonomiškai galinga valstybe. Kai kurios Europos valstybės irgi buvo atvirai nusistačiusios prieš Japoniją, ir Jungtinės Valstijos pradėjo vis primygtiniau reikalauti, kad Japonija sumažintų prekybos apribojimus. Daug Amerikos bedarbių pikta kaltino Japoniją, esą jinai pagrobusi jų darbo vietas; nesutarimai dėl prekybos tapo pagrindiniu veiksniu, lemiančiu Amerikos ir Japonijos santykius.

Patiems japonams viskas atrodė kitaip. Griežtą ekonominę kontrolę ir didesnes ekonomines lengvatas jie teisingai nepatikima ir ribota geografine baze, didesne nei kitų šalių priklausomybe nuo išorinių jėgų. Jie teisingai nurodė, jog tarifų sumažinimas iki tokių, kokie yra daugumoje labiausiai industrializuotų šalių arba ir dar mažesnių, kelia pavojų, kad Japonija atsidurs "žirklėse" tarp aukštos technologijos gaminių eksporto į pažangiausias šalis apribojimų ir reikalavimo padidinti žemos technologijos prekių importą iš pramonę dar tik industrializuojančių savo kaimynių. Japonai stengėsi paneigti Amerikos kaltinimus, esą jie tęsia ankstesnę apribojimų politiką, tik ne tokiomis pastebimomis kaip tarifai kliūtimis, - į akis nekrintančiais administraciniais nurodymais ir pasitangomis iš verslininkystės išstumti užsieniečius. Jie tvirtino, kad išskylančius sunkumus veikiau lemia Amerikos pramonės neefektyvumas, amerikiečių nesugebėjimas išmokyti nei japonų kalbos, nei jų verslininkystės tradicijų, ir bendra japonų nuostata, kurią palaiko daug amerikiečių, jog daugumos amerikiečių pramoninių prekių kokybė žemesnė negu japonų. Japonams nieko neliko, tik siekti technologinės pažangos ir plėtoti "poindustrinę", į mokslo laimėjimus orientuotą pramonę, kuriai nereikia daug žaliavų ir energijos. Tačiau net ir jiems patiems buvo aišku, jog nuožmėjančios varžybos su Jungtinėmis Valstijomis - tai naujas elementas, trikdančias šių dviejų pasaulinės prekybos lyderių santykius. Aiškiai išmūšė valanda, kai japonams reikėjo iš naujo apgalvoti visas savo nuostatas pasaulio atžvilgiu.

Pirmaisiais pokario dešimtmečiais savimi pasitikinčios Jungtinės Valstijos po sparnu priglaudė silpną, bejėgę Japoniją, kaip patikimą, nors ir

nenoromis į tai linkstančią sąjungininkę. Dabar amerikiečiai manė, kad Japonija yra „negarbinga“, šitaip ekonomiškai su jais bendradarbiaudama, ir Amerikos sąskaita pašėlusiai veržiasi į priekį, o japonams savo ruožtu atrodė, kad Vietname pralaimėjusios ir ekonomiškai svyruojančios Jungtinės Valstijos jau prarado vadovaujantį vaidmenį, kitados sie tą su „Pax Americana“. Jie pamatė, kad Jungtinėmis Valstijomis jau nebėgi pasikliauti kaip stipriu užtarėju; Vakarų europiečiai buvo atvirai priešiški dėl Japonijos sparčios ekonominės pažangos; labiausiai atsilikusios šalys nepagrįstai reikalavo pagalbos. Kad užsitikrintų saugumą ir neprarastų vadovaujančio vaidmens pasaulio ekonomikoje, japonams akivaizdžiai reikėjo aktyviau įsitraukti į pasaulio reikalus.

Japonai neskubėdami ir lyg nenoriai siekė naujos, jų lygį atitinkančios padėties. Jau 1966 metais jie labai daug prisidėjo įkuriant Azijos plėtos banką. Jie be prieštaravimų sutiko atsisakyti kai kurių eksporto apribojimų ir 1971 metais pradėjo mažinti spaudimą prekybos partneriams - iki devinto dešimtmečio vidurio - jos vertė nuo 360-ies už vieną Amerikos dolerį pakėlė daugiau negu dvigubai. Nuo 1975 metų, kai Japonijos ministras pirmininkas prisijungė prie Amerikos prezidento ir kitų didžiausių industrinių šalių - Vakarų Vokietijos, Jungtinės Karalystės, Prancūzijos, vėliau ir Kanados - ministrų pirmininkų arba prezidentų, Japonija nuolatos dalyvauja kasmetiniuose viršūnių susitikimuose. Bet mes jau pernelyg arti šių dienų, kad galėtume aprėpti perspektyvą. Pats laikas pereiti prie platesnių, labiau analitinių svarstymų apie tai, kokie japonai yra dabar ir kokie gali būti ateityje.

Trečias skyrius _____

Visuomenė

Žiedų išsiskleidimo (*hanami*) piknikas. Gėrėjimasis (plačiai išsidriekusių miestų ir dūmų niokojamų) vyšnių žiedais Japonijoje tebėra pavasario ritualas. (*Leidus Morris G. Simoncelli / Japan Air Lines*)

12 *Įvairovė ir kaita*

Trumpa Japonijos praeities apžvalga atskleidžia įvairovės ir nuolatinių permainų kupiną istoriją. Šios apžvalgos turėtų pakakti, kad pakoreguotume kai kuriuos paviršutiniškus stereotipus, kurių linę griebtis likusios pasaulio dalies žmonės, bandą suprasti arba aprašyti japonus. Tikriausiai izoliacija ir itin aštrus savo išskirtinumo pojūtis ir lemia, kad tokie stereotipai prie jų lipne limpa.

Kai kam japonai atrodo gryniausie estetai - subtilūs ir jautrūs *Genji pasakojimo* dvariškių ir ponių, zen menininkų arba romios tautos, devyniolikto amžiaus pabaigoje taip traukusios Lafcadio Hearną, palikuonys. Kitiems jie - Tokugawų laikais gyvenusių arogantiškų, skrupulingų, paklusnių samurajų šiuolaikinė atmaina. Rytų Azijos kaimynai į japonus paprastai žvelgia kaip į tautą, kurios pagrindinis bruožas - karingumas; tokį požiūrį patvirtina tiek ilgalaikis feodalinės karinės valdžios viešpatavimas, tiek žiaurūs Japonijos armijos užkariavimai moderniaisiais laikais. Vėlesnis, militarizmui priešingas, bet taip pat fanatišką atsidavimą vienam reikalui pabrėžias stereotipas - esą japonai yra "ekonomikos gyvuliai", kuriems niekas negali prilygti organizaciniais gabumais ir kurie be gailėsčio paaugos bet ką, kad tik pasiektų ekonominės naudos.

Probėgšmais apžvelgta Japonijos istorija turėtų paliudyti, kad bėgant laikui, japonai keitėsi ne mažiau, nei bet kurios kitos tautos žmonės, o gal net ir daugiau. Jie buvo ypatingai jautrūs kintančioms išorinėms sąlygoms. Žinoma, niekas nepaneigs nei kultūrinio tęstinumo, nei kai kurių pastovių bruožų, tačiau jie ne ryškesni nei visam likusiam pasauly. Šiuolaikiniai japonai su feodalų karžygiais, Tokugawų laikų samurajais valdininkais ar prieškarinio militaristais sietini ne ką daugiau kaip švedai - su vikingų tradicijomis ar naujųjų laikų militaristiniais užkariavimais, vokiečiai - su politiniu susiskaldymu ikimoderniuoju laikotarpiu arba daug vėlesne nacių patirtimi, o amerikiečiai - su puritonizmo palikimu arba neutralumo tradicijomis. Pokarinė Japonija daugybe esminių bruožų ski-

riasi nuo tos, kokia buvo šio amžiaus ketvirtame dešimtmetyje, toji savo ruožtu labai skyrėsi nuo gyvavusios prieš pusę šimtmečio, o ana, devyniolikto amžiaus pabaigos, - nuo dar ankstesnės, ir taip - per visą istoriją.

Tegul ir labai probėgšmais pateikta, istorijos apžvalga turėtų atskleisti ir tai, kad Japonijos visuomenė nebuvo nei paprasta, nei vienuarūšė, o veikiau priešingai - labai sudėtinga. 122 milijonai kultūriškai homogeniškų japonų pasižymėjo įvairiomis pažiūromis ir gyvenimo būdais, kuriuos lėmė tiek žmonių amžius, tiek skirtingi vaidmenys visuomenėje. Paauglys ir aštuoniasdešimtmetis, padienis darbininkas ir korporacijos vadovas, banko tarnautojas ir menininkas pažiūromis Japonijoje skiriasi lygiai tiek pat, kiek skitūsi ir bet kurioje Vakarų šalyje. Beveik viskas, ką galima apskritai pasakyti apie japonus, daugeliui jų netiktų, o kai kurie bruožai tai ir visiškai paneigtų.

Tačiau, nepaisant šio sudėtingumo ir sparčių permainų, užliejusių Japoniją, užsienio apžvalgininkai stengiasi rasti kokią nors vieną savybę ar keletą glaudžiai susijusių bruožų, kuriais galima būtų paaiškinti visą Japonijos dabartį ir praeitį. O ir drovūs japonai be perstogės to paties siekia. Tikriausiai ir vieniems, ir kitiems būdinga nuojauta, kad Japonija kažkuo unikali, ir tai skatina ieškoti kokio nors vieno paprasto šio unikalumo paaiškinimo.

Praeityje japonai viską dažnai aiškino nuo senovės nenutrūkstančia imperatorių dinastija, bet mūsų istorinė apžvalga liudija, kiek mažai šis teiginys turi bendra su tikrąja daugelio reiškinių raida. Vieni mokslininkai, turėdami omeny ketvirto dešimtmečio militarizmą, išskiria Tokugawų laikotarpio samurajų etiką ir mano, kad būtent ji - šiuolaikinės Japonijos paslapties įminimas, o kiti teigia, kad pagrindiniai japonų visuomenės bruožai - vadinamosios "vertikaliosios" visuomenės hierarchinis susiskirstymas arba žmogiškuosius santykius sąlygojantis priklausomybės nuo viršesniojo pojūtis. Šios viena dimensija besiremiančios interpretacijos iš tiesų kai kuo įžvalgios, bet sykiu iškreipia tikrąjį sudėtingos ir sparčiai besikeičiančios visuomenės šiuolaikinėje Japonijoje vaizdą.

Dėl greitų pokyčių ganėtinai aiškūs tyrinėjimai darosi nepaprastai komplikuoti. Tvirti apibendrinimai, padaryti remiantis vienu dešimtmečiu, prasidėjus kitam, gali imti byrėti, o dar kitas ir visai juos gali paneigti. Šio amžiaus ketvirto dešimtmečio Japonijos gyvenimo bruožai pakankamai skiriasi nuo tų, kurie buvo būdingi trečiajam, o dar labiau - nuo vyravusių šeštajame ar devintajame. Po Antrojo pasaulinio karo išsimokslinę japonai atrodo lyg visai kitos padermės žmonės, jeigu palyginsime juos su jų tėvais, kurie gyveno prieš karą ir kurie dabar be pa-

liovos aimanuoja, kad jaunesnioji karta pamiršo senąsias dorybes. Tiesa, pastaruoju laiku permainos sulėtėjo, bet kas žino, kokie ateityje bus japonai. Pagalvojus, kaip labai pasikeitė amerikiečių gyvenimas ir pažiūros per dešimtmečius, prabėgusius nuo Pilietinio karo, galima įsivaizduoti, kiek permainų per tą patį laiką turėjo išgyventi japonai, patyrę didesnių ir staigesnių sukrėtimų, bendraujant su užsieniu, o dar skaudesnių pokyčių - savo pačių namuose.

Ir galiausiai dar vienas keblumas tyrinėjant Japoniją - atskaitos taško neapibrėžtumas. Kiekviena į šią panaši studija yra neišvengiamai santykinė, nieko apie Japoniją negalime teigti, neturėdami omenyje nuostatų, kuriomis remdamiesi vertiname ir darome sprendimus. Bet koks mato vienetas? Nerasime dviejų amerikiečių, kurių nuostatos ir požiūriai visiškai sutaptų, o jeigu pažvelgsime į kitus vakariečius, įvairovė bus dar didesnė. Vyraujančios normos Amerikoje keičiasi taip pat, kaip keičiasi ir visame pasaulyje. Vakariečiams, kurie devynioliktoje šimtmečio pikoje tikėjosi, kad japonai atvirai eksponuoja žmogaus kūną, dabar gali atrodyti, kad šie per drovūs tokiems dalykams. Karu spekuliuojančių japonų ir taikos trokštančių amerikiečių įvaizdis, vyravęs ketvirtame šio amžiaus dešimtmetyje, apsigėdijęs kone aukštyn kojom.

Šiuolaikinė technologinė pažanga taip pat skatina Japonijos ir Vakarų suartėjimą. Be abejonės, pagrindinės Japonijos tendencijos iš esmės sutampa su tomis, kurios reiškiasi Jungtinėse Valstijose ir Vakarų Europoje. O ir individualių bruožų variacijos tiek Japonijoje, tiek Vakarų Europos kraštuose tokios pat didelės - pavyzdžiui, nuo labai įžūlaus iki drovaus arba nuo ypatingai veržlaus iki visiškai pasyvaus.

Vis dėlto, kad ir ką sakytume, japonai išlieka itin savita tauta, kuriai būdingos nuostatos tam tikrose srityse absoliučiai skiriasi nuo vyraujančių Vakaruose. Svarbu, kad kai kurios jų turi ilgą priešistorę, todėl veikiausiai reikšis ir ateityje. Prieš pusantro šimtmečio Tocqueville'is, stengdamasis atskleisti europiečiams anuometinius amerikiečius, išsakė apibendrinimų, iš kurių net ir šiandien kai kas nepasenę. Negalime tikėtis, kad mums pasiseks tai pakartoti, apibūdinant permainingame amžiuje greitai besikeičiančią Japoniją, bet stengdamiesi aprašyti dabartinę jos visuomenę, mes galbūt išryškinsime kai kuriuos bruožus, kurie buvo ir ligi šiol tebėra svarbūs.

Tačiau viena neabejotinai aišku. Japonų visuomenė per daug sudėtinga ir pernelyg sparčiai kinta, kad galėtum ją išprausti į standžią, išdailintą schemą. Žinoma, yra bruožų, kurie tarpusavyje susiję glaudžiau nei kiti, tačiau visi jie susilieja į palyginti sklandžiai veikiančią visumą. Pradėsiu nuo labiau tarp savęs suderintų elementų.

13 Grupė

Svarstymus parankiausia pradėti nuo individo ir grupės santykių. Žmonija susideda iš individų, bet kiekvienas gimsta ir didžiąją gyvenimo dalį praleidžia bendruomenėje. Įvairios visuomenės teikia labai nevienodą santykinę svarbą individui ir grupei. Aišku, kad japonai nuo amerikiečių (ar apskritai vakariečių) labiausiai skiriasi polinkiu daugiau reikšmės skirti ne individui, o grupei.

Japonai daug labiau nei vakariečiai linkę veikti grupėse, bent jau įsivaizduoja, kad jiems šitai būdinga. Vakariečiai gali nebent vaidinti, kad jie - nepriklausomi ir individualūs, o dauguma japonų drabužiais, elgsena, gyvenimo būdu, net ir mąstysena be širdies skausmo prisitaikys prie grupės normų. "Išlaikyti 'veidą'" - Kinijoje kilęs, bet visuotinai prietaikomas pasakymas, - glūdi daugumos japonų mintyse, bet "išlaikyti 'veidą'" pirmiausia jiems rūpi savo grupės žmonių akyse.

Šis skirtumas tarp japonų ir vakariečių - labiau mitas negu tikrovė. Mes taip sukilninome individo nepriklausomybę ir taip dažnai pabrėžiame, jog žmogus - vienas akistatoje prieš Dievą, įstatymą ir visuomenę, jog save laikome kur kas labiau nepriklausomais ir su kitais nesusijusiais žmonėmis, nei esame iš tikrųjų. Japonijoje vyraujančios nuostatos japonus verčia krypti į kitą kraštutinumą. Bendruomeniniai ryšiai čia be galo svarbūs, tačiau japonai linkę juos pervertinti, viską stengdamiesi grįsti tokiais dalykais, kaip frakcinis pasiskirstymas (*habatsu*) politikoje, šeimyniniai santykiai, priklausymas universitetui ("akademine klinika", arba *gakubatsu*), asmeninė parama bei globa ir rekomendacijos. Jie linkę pabrėžti, jog svarbu ne gabumai, bet *kone*, angliško žodžio "connections" (ryšiai) trumpinys. Tačiau iš tikrųjų Japonija ir Vakarai skiriasi daug mažiau, nei verstų manyti, pavyzdžiui, amerikiečių vienišo klajūno mitas ar tradicinis japonų pasiaukojamo susiliejo su grupe idealas.

Santykis tarp grupės ir individo Japonijoje toks pat nepastovus, kaip ir kitur; kai kurie požymiai liudija, kad šiuo požiūriu Japonija ir Vakarai vis labiau panašėja. Moderni Vakarų technologija sudarė aiškiai palankesnes sąlygas individui tapti ekonomiškai ir kitaip labiau nepriklausomam nuo šeimos ir kitų visuomenės grupių. Iš tikrųjų šia linkme nueita tiek, kad šiuolaikinio miesto gyvenimo izoliacija ir anonimiškumas priverstė sustoti ir iš naujo ieškoti artimesnių bendruomeninių ryšių. Modernios technologijos poveikis japonų ligi to neprivedė, bet apskritai padariniai panašūs kaip ir Vakaruose - grupės svarba sumažėjo, išaugo individo reikšmė.

Pirmąsyk su pažangesne Vakarų pasaulio technologija susidūrę japonai raminosi mintimi, kad jie perimsią "Vakarų mokslą", bet liksią ištikimi "Rytų etikai". Kinai ir kitos Azijos tautos laikėsi daugmaž panašių nuostatų. Bet japonai greitai įsitikino, jog tarp technikos, institucijų ir vertybių nėra griežtų skiriamųjų ribų. Jie sudaro visumą. Fukuzawa Yūkichi, pereito šimtmečio septintą ir aštuntą dešimtmetį labiausiai populiarių žinias apie Vakarus, teigė, kad asmens pasitikėjimas savimi - Vakarų sėkmės paslapties įminimas; tuolaik pasirodė ir du didelės įtakos turėję vertimai - Samuelio Smilesio *Pagalba sau* ir Johno Stuardo Millio *Apie laisvę*.

Meiji vadovai pripažino būtinybę labiau pasikliauti individu; piliečius paversdami individualiais mokesčių mokėtojais, taip pat įvesdami visuotinę švietimą ir karo tarnybą, jie greitai panaikino griežtas klasines ribas ir apskritai visą feodalinę sistemą. Į 1889 metų konstituciją buvo įrašytos žmogaus teisės, nors joms įgyvendinti ir trūko atitinkamų įstatymų; industrializavimas po truputėlį skatino individualią, panašią kaip Vakaruose, ekonominę laisvę; galiausiai į 1947 metų konstituciją buvo įtraukta daug aiškiai apibrėžtų ir nevaržomų žmogaus teisių, kurių laikymąsi nuo tada jau griežtai kontroliavo teismai. Taigi per pastarąjį šimtmetį santykis tarp individo ir grupės Japonijoje žymiai pakito, tačiau, nepaisant to, japonai ir šiandien gerokai skiriasi nuo Vakarų - tiek nuostatomis, tiek tikrovėje.

Kitados šiuos skirtumus aiškiai įkūnijo šeima, tačiau dabar viskas pasikeitė. Japonijos šeima, vadinamąją *ie*, ikimoderniais laikais galėjo sudaryti kelios giminystės linija susijusios šeimos, kurioms vadovavo pagrindinė šeima, ir kiti nariai, tolimi giminaičiai ar visai giminės ryšiais nesusiję žmonės. Visi privalėjo paklusti tėvui arba šeimos tarybai. Tokia šeima buvo itin būdinga iškiliausiems feodalinės karių klasės sluoksniams, turtingiems pirkliams ir tam tikroms valstiečių grupėms.

Šios sistemos pėdsakų galime užtikti ir vėlesniais laikais, tačiau po karo ir naujos konstitucijos priėmimo dauguma jos bruožų išnyko. Kad ir kaip būtų, didžioji dalis žmonių ir ikimoderniais laikais gyveno pagal paprastesnį šeimos modelį. Tai - iš tėvų ir vaikų sudaryta šeimos ląstelė arba, tikriaus sakant, šeimos kamienas: vienas vaikas, dažniausiai vyriausias sūnus, ir jo žmona likdavo su tėvais, kad paveldėtų ūkį ar verslą, ir galiausiai perimdavo senų, nuo darbų pasitraukusių, nors tuose pačiuose namuose tebegyvenančių šeimynykščių pareigas.

Šiuolaikinės japonų šeimos struktūra nedaug skiriasi nuo amerikietiškosios šeimos ląstelės, nors kamieninės šeimos bruožai tebėra giliai įsišakniję. Japonai niekad nebūvo linkę garbinti protėvių - šitai labiau būdinga kinams, - tačiau lenteles su kelių artimiausių protėvių genealoginiu medžiu gali pamatyti ant lentynos prie budistinių relikvijų; jas dažniausiai perduoda vienam iš vaikų, paprastai vyriausiam sūnui, tuo simbolizuodami, kad jam lemta pratęsti šeimą, mat laikoma, kad likusieji

Trys šeimos kartos žaidžia *utq karuta*: reikia suderinti žinomų eilėraščių eilutes. Tai mėgstamas naujametinis pasismaginimas. Žodis *karuta* kilęs iš portugalų *carta*, bet vokiečių kartoms vartojamas žodis *torampu* ("trump", t.y. koziris). Erdvus, grynai japoniškas kambarys su šiurkščių kiliminių tatamų grindimis liudija, kad šeima gyvena pasiturimai. Kambario gale - *tokonoma*, niša vienam ar keliems meno kūriniams. (© Michal Heron / Woodfin Camp & Associates)

vaikai įeina į kitas šeimas arba sukuria atskiras. Išėję į pensiją tėvai linkę gyventi su vaiku, kuriam perduota genealoginė lentelė, nesvarbu, ar jis perėmė ją ūkį ar verslą, ar neperėmė. Geriau besiverčiantys gali turėti jiems skirtą atskirą, bet su pagrindiniu sujungtą namą ar priestatą. Šitai atspindi ne tik senus papročius, bet ir būtinybę, nes pensijos ir socialinio draudimo išmokos yra nepakankamos, kad pragyventum, ir seni tėvai nuo vaikų paramos yra priklausomi labiau nei Vakaruose. Tačiau dėl ankštų miestų butų kartais neįmanoma gyventi su seneliais - dažnai neslepiamam marčios džiaugsmui, ir vis mažiau žmonių senatvėje gali tikėtis tokio aprūpinimo. Nepaisant to, trys ketvirtadaliai pensininkų vis dar gyvena su vaikais, nors miestuose, augant spūsciai ir seniems žmonėms sudarant vis didesnę gyventojų dalį (beveik dešimtadalis gyventojų jau peržengę septyniasdešimt penkerių slenkstį), atskiri pagyvenusių žmonių ir senelių namai Japonijoje darosi vis įprastesni.

Šiuolaikinės Japonijos šeimos ląstelė yra mažiau pažeista nei Amerikoje. Išlikęs tėvų autoritetas, glaudesni šeimos ryšiai. Bet tai nėra struktūriniai skirtumai. Tolimesni giminystės santykiai, pavyzdžiui, su dėdėmis, tetomis, pusbroliais, tokie pat neapibrėžti ir įvairūs kaip ir Amerikoje. Iš esmės japonų šeimos ląstelė primena amerikietiskąją, kokia ji buvo prieš pusšimtį metų. Skirtumai ne tiek kokybiniai, kiek kiekybiniai, o raidos kryptys abiejose šalyse tokios pačios - skaldomasi į vis smulkesnius branduolius, giminystės ryšiai silpnėja.

Ryškesnių skirtumų nuo Vakarų išvysime, jeigu pažvelgsime į didesnes už šeimą grupes. Net ikimoderniais laikais pastarosios reiškė daugiau už šeimą, nors jose besiklostantiems santykiams apibūdinti dažnai būdavo vartojamos šeimyninės sąvokos. Pavyzdžiui, valdovas ar šeimininkas būdavo vadinamas bendruomenės "tėvu". Net ir šiandien politinės partijos vadovas pavadinamas *oyabun* (tėvo statusas), o jo šalininkai - *kobun* (vaiko statusas). Kasdieninėje kalboje sąvoka *uchi* reiškia "viduje", t.y. namuose arba šeimoje, tačiau dabar daug kas ją vartoja, kai kalba apie firmą, kurioje dirba. Bet dar svarbiau, kad ir ikimoderniais laikais pagrindinės grupės nebuvo susijusios giminystės ryšiais. Jas galėjo sudaryti, pavyzdžiui, kaimo žmonės, kartu naudojantys vandenį ryžių laukams drėkinti bei kartu už jį mokantys mokesčius, tai pat sprendžiantys kitas visiems svarbias problemas, arba, aukštesniame lygmenyje, į jas galėjo susiburti - stipriais pono-vasalo ryšiais susijusios feodalinės bendruomenės. Grupės, tokios reikšmingos šiuolaikinėje japonų visuomenėje, - veikiau pastarųjų junginių nei šeimos atspindys.

Tipiška vidurinėsios klasės šeima pietauja tipišškai mažame, perpildytame kambaryje.
(© Tadanori Saito / Photo Shuttle: Japan)

Ligi šiol tebėra stiprios pirminės kaimų bendruomenės. Jų pagrindas - ryšiai ne tiek tarp individų, kiek tarp šeimynų. Tačiau dabar jos sudaro gerokai mažesnę visuomenės dalį nei kitados - net kaimiškoje Japonijoje jas stelbia tokie stambesni junginiai, kaip žemdirbystės kooperatyvai arba administraciniai kaimai, - į tokį kaimą dėl efektyvesnio politinio valdymo sujungiami keli įprasti kaimai. Sąvoka "kaimas" (*mura*) nūdien taikoma šiems didesniems, dirbtinai sudarytiems junginiams, o tikrieji kaimai dabar jau beturi neoficialų *buraku*, arba "kaimelio", statusą.

Didžiajai daliai japonų, kurie gyvena ne kaimuose, kaimynystės ryšiai miestuose nedaug ką tereiškia ir kelia šiurpą, kai prisimenama, kaip juos šio amžiaus ketvirtame dešimtmetyje ir karo metais skatino vyriausybė, stengdamasi panaudoti savo politinei ir ekonominei kontrolei sustiprinti. Tačiau yra įvairiausių kitų grupių, turinčių didelę reikšmę japonų gyvenime. Iš pastarųjų bene svarbiausia - įstaiga, kurioje žmogus dirba.

Darbas Japonijoje - ne tik kontrakto sudarymas, kad gautum algą, bet ir galimybė susitapatinti su bendruomene, patenkinti, kitais žodžiais tariant, poreikį jaustis didesnės ir reikšmingesnės visumos dalimi. Ir darbdavys, ir darbininkas linkę tarnauti toje pačioje darbovietėje visą gyvenimą ligi pat pensijos. Šitai garantuoja saugumą; abu didžiuojasi savo firma ir ištikimai jai tarnauja. Skirtingai nuo Vakarų, beveik niekas nesijaučia esąs niekas, didžiulės mašinos varžtelis, kurį bet kada gali pakeisti kitu. Nei vadovų, nei darbininkų neslegia savosios tapatybės netekimo potyris; priešingai - bendrovė, ypač jeigu dar didelė ir garsi, stiprina savo vertės pojūtį. Džiaugsmingai dainuojamos bendrovės dainos, su pasididžiavimu įsiseigami ir nešiojami ženklukai.

Amerikiečiai į save linkę žiūrėti kaip į individus, pasižyminčius tam tikrais įgūdžiais ir gabumais - jūreivio, buhalterio, sunkvežimio vairuotojo, kūriko; juos parduos bet kam, kas tik daugiau pasiūlys. O štai japonai save laiko pirmiausia pastoviais verslo įstaigos tarnautojais - pavyzdžiui, žmonėmis iš Mitsui prekybos ar Mitsubishi sunkiosios pramonės įmonių. Ta pačia dvasia gyvena ir kitos darbuotojų grupės, kad ir vyriausybinių ministerijų pareigūnai. Vėliau pamatysime, kad šis darbininko susitapatinimas su darbo grupe turi labai didelės įtakos Japonijos ekonomikai ir verslininkystei.

Japonų verslininkai buriasi ir į kitokio pobūdžio grupes. Verslo įstaigų bendrovės nuo gatvės prekybininkų smulkių grupių iki didžiausių bankų arba plieno gamintojų asociacijų Japonijoje labiau išplitusios ir svarbesnės nei Amerikoje. Šios sąjungos sudaro piramidės pagrindą; ja kylant vis įtakingesnės ir efektyvesnės nacionalinės organizacijos pagaliau susilieja į smulkiu verslu besirūpinančius Japonijos prekybos rūmus ir stambiam bizniui atstovaujančią Ekonomikos organizacijų federaciją, garsiąją Keidanren. Panašiai buriasi gydytojai, dantistai ir kitų profesijų žmonės; žemdirbių kooperatyvai ar darbininkų profsąjungos irgi sudaryti pagal tokį pat modelį. Trumpai tariant, japonai turbūt labiausiai "organizuoti žmonės" pasauly.

Mokyklos, ypač koledžai, - kita svarbi sritis, kur žmogus gali identifikuotis su grupe. Amerikiečiai irgi ilgesingai prisimena savąją alma mater, bet mokyklos dienų ryšiai Japonijoje, atrodo, daug svarbesni, o baigtas universitetas dažnai lemia ir viso gyvenimo veiklą. Didžiausi universitetai stengiasi, kad juose dirbtų vien buvę jų auklėtiniai - ir šitai jiems nuostabiai sekasi. Labai nedaug studentų lanko daugiau negu vieną universitetą; žmonės taip save sieja ir kitų yra siejami su universitetu, ku-

rį baigė, kad prieš šiuos ryšius nublanksta net tie, kurie Jungtinėse Valstijose užsimezga tarp aukščiausio lygio (Ivy lygos) mokyklų moksleivių.

Japonų visuomenė turtinga ir įvairiausių kitokio pobūdžio grupių. Palyginti su atitinkamomis grupėmis Amerikoje, jų vaidmuo paprastai reikšmingesnis, jos leidžia pajusti ir stipresnį savosios tapatybės pojūtį. Galybę moterų bendrijų jungia prefektūrų ir nacionalinės asociacijos. Svarbios jaunimo grupės. Tėvų ir mokytojų asociacija, kurią Jungtinėse Valstijose atitiktų PTA, Japonijoje daug geriau organizuota ir įtakingesnė nei jos amerikietiškas prototipas. Neįmanoma suskaičiuoti hobi grupių - nuo *dziudo* ir karinių sporto šakų iki subtiliausių gėlių puokščių kūrimo arba arbatos gėrimo menų, - kurios visos nepalyginti glaudžiau susitelkusios ir žmonėms reiškia daugiau nei Jungtinėse Valstijose. Plačiu mastu veikia Rotary klubai, daug platesniu nei bet kur kitur pasauly, išskyrus Jungtines Valstijas ir Jungtinę Karalystę, ir tai yra ne tik mažus miestus, bet ir metropolijų centrų pramonės galiūnus apimą sąjūdžiai.

Savaime suprantama, didelės grupės dažnai pasidalinusios į mažesnes. Darbo grupė arba tarnautojų kolektyvas svarbūs tiek visuomeniškai, tiek kaip gamyklos ar įmonės viduje veikiantis padalinys. Ypatingą solidarumą jaučia kaimo, verslo ar kontoros vienodo amžiaus žmonės. Politinės partijos ar ministerijų tarnautojai dažnai suskilę į tarpusavyje besivaržančias grupuotes. Universiteto studentų gyvenimo židiniai - "būreliai", arba grupės pagal pomėgius, o šių gali būti pačių įvairiausių - tiek sportas ar hobi, kad ir fotografija, tiek akademiškesni polinkiai - "Anglų kalbos draugija", tiek politinė veikla. Daugumą bendruomeninių ryšių studentai užmezga, dalyvaudami vienoje iš tokių grupių. Apskritai visuomenės meninis ir intelektualinis gyvenimas išsiskaidęs į mažų, uždarų, į klubus panašių grupių veiklą; jos remia savo pačių publikacijas ir nelabai paiso vienos kitų.

Kai kurie visuomenės pakrašty likę žmonės nepritampa nė prie vienos iš anksčiau apibūdintų grupių. Tuštumą užpildo vadinamosios naujosios religijos. Kaip matysime vėliau, religija ne tokia svarbi japonų grupės gyvenime, kaip galėtume tikėtis, tačiau per pastaruosius pusantro šimto metų susikūrė daug artimais ryšiais susijusių naujų religinių bendruomenių - atsiradusių tikriausiai dėl žmogaus neužtikrintumo sparčių permainų amžiuje ir neabejotinai suteikiančių bendruomeninio tapatumo pojūtį tiems, kurie kitaip šito neįstengia pasiekti. Iš tokių naujųjų religijų pokarinėje Japonijoje iškiliausia yra Soka Gakkai, galinti vienyti apie šešis milijonus narių, kurių dauguma - atsitiktiniai smulkių įmonių darbininkai ar šiaip žmonės, nepatiria tapatybės jausmo nei su dar-

bo kolektyvu, nei su kokia nors kita organizuota grupe. Daug sako tai, kad Soka Gakkai remiasi ne didelėmis parapijomis, bet nedideliais pastoriais susitinkančių žmonių būreliais.

Grupės sureikšminimas paveikė ir japonų gyvenimo būdą. Japonai mėgsta įvairiausią grupinę veiklą, su malonumu dalyvauja kad ir mokyklos ar kompanijos švenčių dienose ar bendrose išvykose į gamtą. Kolėdžų moksleiviai kartu iškyla, slidinėja, keliauja į ekspedicijas; sykiu jie mažiau linkę bendrauti poromis. Grįžtančių iš darbo vyrų grupelės paprastai užsuka į barą trumpam atsipalaiduoti; per pobūvius kartu geriama ir žaidžiama, o ne šnekučiuojamasi têtė-à-têtė su besikeičiančiais partneriais, kaip dažniausiai būna Vakaruose per pietus arba kokteilius. Niekas taip gerai neatspindi polinkio bendrauti grupėmis kaip ekskursijos, kurias japonai be galo mėgsta. Grupėse tarsi susilydo ir atskiri individai, ir šeimos - klasės draugai, bendradarbiai, kaimo organizacijų ar moterų draugijų nariai spiečiasi aplink ekskursijos vadovą ar autobuso palydovę, laikančią mažytę vėliavėlę. Didėjant pasaulinio turizmo mastams, turistų iš Japonijos grupės užsienyje jau įprastas dalykas. Pietų Azijoje, kur pastaraisiais metais į ekskursijas dažnai vyksta žemdirbystės kooperatyvų grupės, vietos prekybininkai turistą iš Japonijos nereitai palydi šūksniu *Nokyo-san*, arba "Misteri žemdirbystės kooperatyve".

Kai kam atrodo, kad japonams itin būdingas minios instinktas. Tai gana įprasta visur, ypač jeigu į visuomenę žvelgiame iš šalies, bet Japonijoje šis polinkis tikrai stipresnis nei kitur. Japonai visuomet lengvai pasiduodavo bendram susižavėjimui ar mados užgaidoms. Kalbėdami apie save, pokario japonai nuolatos mini vienas kitą keitusius "bumus". Kandas apžvalgininkas japonus palygino su būriu mažyčių žuvelių, kurios darniai plaukia į vieną pusę, kol į vandenį pliumptelėjęs akmenukas akimirsnį nesutrikdo tvarkos ir nepriverčia jų pasukti kita kryptimi, kaip ir anksčiau tokiom pat lygiomis gretomis.

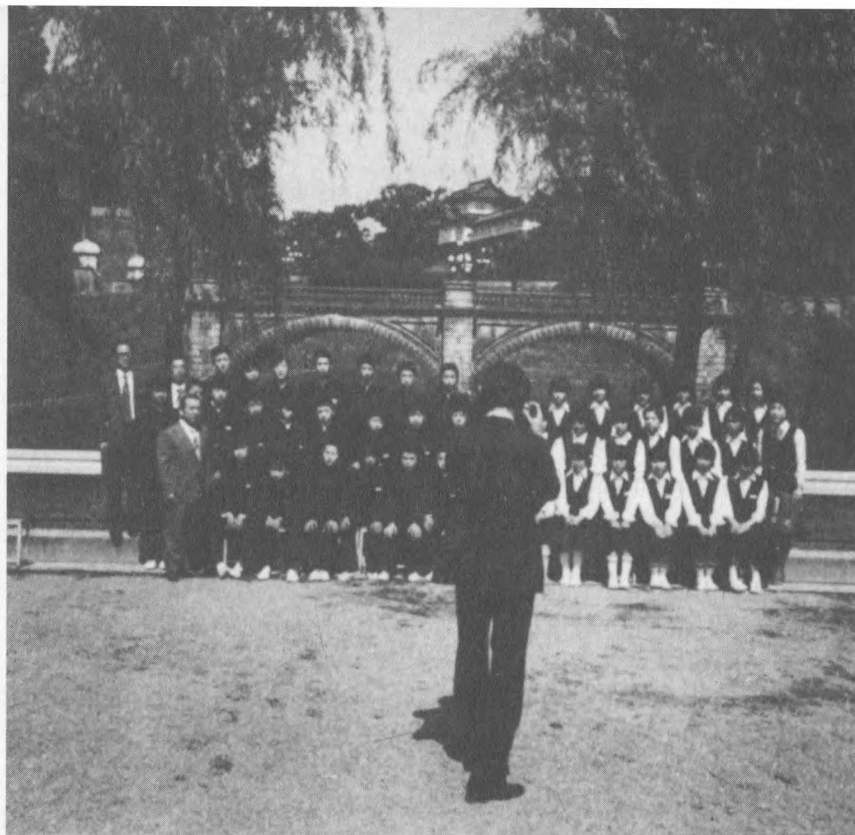
Grūpei teikiama svarba paveikė ir japonų bendravimo būdą. Orkestro muzikantas vertinamas labiau nei solo žvaigždė, komandos dvasia - labiau nei asmeninės ambicijos. Ten, kur amerikietis stengiasi pabrėžti nepriklausomybę ir savitumą, japonas dažniausiai susitvardo. Pasak senos japonų patarlės, labiausiai išsikišusi vinis įkalama pirmiausia. Žmogus, kuris Jungtinėse Valstijose atrodys tik stačiokiškai šiurkštus ar veržliai stiprus, japonams gali pasirodyti neurotikas. Ne asmenybės jėga, stiprumas, savo nuomonės ar teisių gynimas, bet bendruomeniškumas, nuosaikumas, supratingumas - didžiausio pasigėrėjimo vertos savybės.

Užvis labiausiai japonai vertina darną, kurios jie stengiasi pasiekti subtiliu, kone intuityviu, tarpusavio supratimu, o ne griežta priešingų požiūrių analize ar aiškiais sprendimais, paremtais, nesvarbu, ar vieno žmogaus įsakymu, ar balsų dauguma. Jie jaučia, kad nė vienam neduota išskirtinė teisė spręsti; nusprendžiama turi būti svarstant ir tarantis. Tikslas - konsensusas, t.y. bendras sutarimas, kaip protų susitikimas, kai nė vienas stipriau nebesiprieštarauja. Vieno žmogaus įsakai, kad ir koks būtų jo autoritetas, įžeidžia; japonų nepatenkina net ir didele balsų dauguma pasiekti sprendimai.

Kad grupės sistema sklandžiai veiktų, japonai išmintingai vengia atviros konfrontacijos. Nesutampančių nuostatų nesistengiama pabrėžti, jų skirtumai nėra nei analizuojami, nei išryškinami. Diskusijos dalyviai laikosi apdairiai, savo požiūrį atskleidžia tik tai, kai įsivaizduoja, kaip į jį reaguos kiti. Daug kas pasiūloma netiesiogiai arba miglotomis potekstėmis. Taip kiekvienas aštrus pažiūrų susikirtimas nuslopinamas prieš jam iškylant aikštėn. Šiam protų susitikimui įvardinti japonai turi net specialų žodį *haragei* - "pilvo menas", arba bent jau "viduriai", - bežodžiam bendravimui pavadinti. Jie visiškai nepasitiki kalbos sugebėjimais - mat mano, kad žodžiai rodo paviršutiniškumą, palyginti su vidi- niais, neartikuliuojamais jausmais, kurie perteikiami nekalbiniais būdais.

Itin homogeniškoje japonų visuomenėje tokias neverbalinio bendravimo formas išpuoselėti tikriausiai lengviau nei kitose Pietų ir Vakarų Azijos ar Vakarų pasaulio šalyse, kur dėl didesnės kultūrinės įvairovės verbalinės raiškos įgūdžiai reikalingesni, todėl ir labiau vertinami. Amerikiečius japonų derybų stilius gali trikdyti ir vesti iš kantrybės, lygiai kaip japonams gali pasirodyti šiurkštus ir grėsmingas amerikietiškas. Amerikietis verslininkas savo reikalą išdėstys aiškiai nuo pat pradžių ir iškels maksimalias sąlygas, kad išsiderėtų palankų sandėrį. Japonas šito įžangos gambito gali išsigąsti: "ką dar amerikietis turi omenyje?" Savo ruožtu amerikietis gali jausti, jog atsargios japono užuolankos ne tik kad ne atviros, bet ir dvelkia apgaule.

Kad išvengtų konfrontacijos ir išsaugotų grupės solidarumą, japonai dažnai pasitelkia tarpininkus. Kai tariamasi dėl subtilių dalykų, neutralus asmuo susipažįsta su abiejų šalių nuostatomis ir suranda kelius, kaip apeiti kliūtis, arba derybas baigia kitais būdais, leisdamas išvengti atviros konfrontacijos ir abiem pusėms išlaikyti savo reputaciją. Tarpininkas ypač dažnai kviečiamas rengiantis pasipiršti. Jam padedant neužgauti jausmai ir savigarba, o kitur panašiais atvejais tai neretai pasitaiko.

Klasė fotografuojasi įžymioje vietoje: prieš du vienas šalia kito esančius tiltus, jungiančius viešąją imperatoriškųjų rūmų vietovės dalį su uždarąja, kur yra patys rūmai. Tolyje matyti senosios pilies sargybos bokštas. Žemesniųjų ir aukštesniųjų vidurinių mokyklų moksleiviai paprastai dėvi uniformas, kad nebūtų matyti klasinių ar turinių skirtumų. (© Inge Morath / Magnum Photos)

Bendravimo grupėse igūdžiai ir privalumai padėjo susidaryti asmenybės tipui, kuris bent jau išoriškai yra ramus, malonus, minkštas ir formaliai korektiškas. Japonų didelis nenoras prireikus pasakyti atvirą "ne" neturėtų sukelti užsieniečiams įspūdžio, kad jie nesąžiningi. Priešingai, vakariečiai jiems atrodo šiek tiek šiurkštūs, nenuspėjami, o atvirumu bei polinkiu išlieti jausmus - nesubrendę. Žmogus, kurio poelgių neįmanoma numatyti, Vakaruose gali atrodyti įdomus ir guvus, bet japonams tai itin smerktinas bruožas. Jų visuomenė iš tikrųjų gyvena pagal aiškiau nustatytas normas bei taisykles ir bent jau iš paviršiaus atrodo taikingesnė ir romesnė. Išskyrus darbininkų ir politines demonstracijas, retai kada išgirsi japoną, pakeliantį balsą, ypač linksmai, nuotaikingai

bendraujant. Nedaug besibarančių motinų, triukšmingų jaunuolių, besikeikiančių vulgarių moteriškių, kurių kitur pasaulyje toli ieškoti nereikia.

Japonai nemėgsta atvirai išliejamų jausmų, nesvarbu, ar tai būtų pyktis, ar meilė, nors kaip ir kiekviena taisyklė, ši irgi turi išimčių, pasireiškiančių pakanta girto verkšlenimams ir neslepiamu sentimentalumu. Iš tikrųjų japonai labai emocingi žmonės, bet kiek įstengdami slepia savo jausmus. Šios pastangos paaiškina jų šypsenas per ašaras ir sutrikimą, kai jiems iš tiesų malonu. Meilę viešai rodyti vengiama, nebent mažiems vaikams. Bučiuojantis beveik nepamatysi, japonai išvis retai bučiuojasi, tradiciškai bučiniai siejami tik su lytiniu aktu. Žmonėms, gyvenantiems šalyje, kur motina niekad nepabučiuos suaugusios dukters, ritualizuoti apsikabinimai ir bučiniai, kartais ne vietoje, tokie dažni Vakaruose ir Viduriniuosiuose Rytuose, iš tiesų atrodo keisti.

Sunku pasakyti, ar iš tikrųjų visus šiuos bruožus nulėmė orientacija į grupę. Galbūt dar labiau nei grupės svarbos pabrėžimas čia reiškė tai, kad daugybė žmonių ilgą laiką gyveno susispaudę mažame plote. Ir ypač tai, kad dėl ankštų ir perpučiamų būstų reikia didelės asmeninės savitvardos bei atidumo kitiems, kad galėtum bent kiek pakenčiamai gyventi. Gebėti bendrauti ir mokėti išvengti konfliktų tokiomis sąlygomis išties neišvengiamai būtina, kaip, beje, ir sutvardyti asmeninius įgeidžius bei idiosinkraziją. Tačiau kad ir kokia būtų kilmė, nėra abejonių, kad japonai labiau nei dauguma vakariečių orientuojasi į grupę ir yra išsiugdę tvirtesnius kooperatinio gyvenimo bendruomenę įgūdžius.

Beveik neabejotina, kad toks savęs sutapatinimas su nedidelėmis grupėmis japonams duoda daug gero. Vakariečiams gali atrodyti, kad dėl šio polinkio jie praranda savo individualumą ir tampa vis labiau beveidžiai, kokie dažniausiai ir atrodo žmonėms, neįpratusiems prie ramaus jų bendravimo būdo ir regintiems Japonijoje vien lygius juodus plaukus ir rudas akis. Bet kaip pamatysime vėliau, jie turi kitokių būdų individualumui išsaugoti, o kiek prislopindami asmeninius įgeidžius ir susitelkdami, daugelyje sričių kiekvienas dar veiksmingiau panaudoja savo jėgas.

Derybomis ir kompromisais siekdami konsensuso jie stengiasi išvengti nuostolių, kuriuos atneša atviras konfliktas, bei nieko neduodančių nesutarimų, kylančių ginčijantis, į ką taip linkę amerikiečiai. Jie stiprina solidarumą, - neįkainojamą tiek mažų grupių, tiek visos tautos turta. Japonų verslininkystės šaunumą didžia dalimi lemia solidarumas ir susitapatinimas su grupe - tai nacijos stiprybės šaltinis. Devyniolikto šimt-

mečio viduryje, Japonijai susidūrus su pribloškiančia Vakarų ekonomine ir karine galia, neatsirado nė vieno japono, kuris dėl asmeninės naudos būtų susidėjęs su svetimšaliais ir išdavęs savo tautietį. Ne vienos besivystančios šalies vadovas, valstybei patyrus panašias kaip Japonijoje krizes ir nelaimės, savo tėvynainių sąskaita užsienyje susikrovė milžiniškus turtus; japonams tai - niekados nepatirtas dalykas. Pajamoms, nesvarbu, legaliai ar nelegaliai gautoms, neieškoma saugaus rojaus, ir jos nešvaistomos prabangai užsienyje, o iš naujo investuojamos Japonijoje į šaliai naudingą įmonę. Tad susitapatinimas su grupe teikia užtikrintumo individui ir sustiprina visas grupes, sykiu - visą naciją.

14 *Reliatyvizmas*

Visuomenėje, kuri save laiko sudaryta iš savarankių ir lygių individų, visi organizaciniai principai nori nenori turi būti universalūs ir taikomi visiems lygiai. Ir etika, ir įstatymai turi aiškiai ir nekintamai apibrėžti tiek gėrį, tiek blogį, ir šios nuostatos taikomos, nepaisant koks žmogaus statusas. Būtent tokio požiūrio ir laikosi vakariečiai, grįsdami jį krikščionišku individualios sielos iškėlimu, nors ilgais laikotarpiais, pavyzdžiui, feodalizmo epochoje, universalumo principas buvo gerbiamas dažniau jį laužant, nei jam paklūstant. Visuomenėje, kurios žmonės save laiko pirmiausia vienos ar kitos grupės nariais, vidiniai grupės ryšiai gali būti pagrindai iškeliama aukščiau universalių principų. Kitaip tariant, etika gali būti labiau sąlygiška ir priklausanti nuo situacijų.

Orientacija į grupę taip pat linkusi prislopinti asmeninę saviraišką. Universalūs principai, orientacija į grupę ir asmeninė saviraiška daugiau ar mažiau reiškiasi visose visuomenėse, bet japonai nuo kitų šiuolaikinių tautų skiriasi tuo, kad labiau nei dauguma linkę į grupinį solidarumą. Jie supranta būtinybę paklusti universaliesiems principams, kuriuos vadina *tatema*, bet sykiu pripažįsta ir *honne*, arba vidinius kiekvieno žmogaus veiklos akstinus. Jie neturi aiškiau apibrėžto žodyno išreikšti dichotomijai tarp universaliųjų principų ir nuostatų, taikomų ypatingiems grupės santykiams, tačiau vidujai šitai suvokia. Kadangi vidinius prieštaračius ir konfliktus jie priima kaip savaime suprantamus, tai ir suderinti juos gali daug lengviau nei vakariečiai, kurie universaluosius principus, būtinybę prisitaikyti prie grupės ir asmeninius egoistinius motyvus stengiasi sulydyti į vieną racionalią visumą.

Nereikėtų pervertinti skirtumų tarp japonų ir vakariečių. Tai laipsnio, bet ne esmės skirtumai. Budizmas, istoriškai Japonijoje svarbiausia religija, individualios sielos išsigelbėjimą grindė universaliaisiais principais, panašiai kaip krikščionybė Vakaruose. Be to, moderniais laikais, kaip ir Vakaruose, vis labiau iškeliama individas bei jo teisės, o viską

vertinti vis labiau linkstama pagal universaliuosius principus. Tačiau didesnis dėmesys atskiriems konkretiems santykiams ir dažnesni sąlygiški sprendimai neabejotinai tebėra pamatinis bruožas, skiriantis japonus nuo vakariečių. Prie to prisidėjo ne tik visos feodalizmo laikų socialinės organizacijos lenkimas (iki pat devyniolikto šimtmečio) į šią pusę, bet ir kinų mintis.

Kinai aiškiai pripažino universaliuosius principus, bet derino juos su atskiriems atvejams tinkančiomis nuostatomis. Penki kinų apibūdinimai žmonių santykiams - visi specifiniai ir nė vieno universalūs. Tai santykiai tarp valdovo ir pavaldinio, tėvo ir sūnaus, vyro ir žmonos, vyresniojo ir jaunesniojo brolių, draugo ir draugo. Labiausiai vertintos tokios dorybės, kaip vaikų pagarba, ištikimybė ir meilė tėvams arba žmogiška širdies šiluma. Tačiau kinams meilė nebuvo visiems vienodai skiriamas jausmas - ji reikšta skirtingai, atsižvelgiant į specifinių santykių pobūdį. Niekam negalėjo ateiti į galvą kaimyną mylėti kaip patį save. Visiškai nenormalu būtų buvę su svetimu elgtis taip, kaip su giminaičiu. Etika buvo harmoninga kosmoso dalis, bet to kosmoso centras buvo žmonių, susijusių daugybe ypatingų ryšių, bendruomenė. Tarp atskiro individo ir visiškai kitokio nei jis visagallo Dievo, visiems žmonėms vienodai taikančio aiškius ir nepajudinamus įstatymus, griežtos skiriamosios ribos nebuvo.

Įdomu, kad ir Rytų Azijos žmonės, ir vakariečiai pasaulį regėjo kaip iš esmės dualistinį, bet tarp jų būta svarbaus skirtumo. Pagrindinė skiriamoji riba Vakaruose buvo tarp gėrio ir blogio, visuomet mirtinai besigrumiančių. Rytų Azijoje padalinimas į *yang* ir *yin* išreiškė skirtumą tarp dienos ir nakties, vyriško ir moteriško pradų, šviesos ir tamsos - ir t.t., tarp viena kitą papildančių jėgų, kurios viena kitą keičia ir atsveria. Nebuvo griežtos dichotomijos tarp gėrio ir blogio, veikiau - dermės ir jėgų pusiausvyros pojūtis.

Daug šių nuostatų apraiškų, kaip ir Japonijos feodalizmui būdingo partikuliarizmo bruožų, išliko Japonijoje iki pat šių dienų, nors svarbu įsidėmėti, jog tai - veikiau pėdsakai, o ne darni idėjų sistema, priešinga griežtiems Vakarų įstatymų kodeksams bei universalioms etikos nuostatomis. Daugelis japonų puikiai suvokia universaliaisiais principais grindžiamas gėrio ir blogio idėjas. Jų įstatymų kodeksai tokie pat universalūs kaip mūsų. 1973 metais tėvažudystė prilyginta kitoms žmogžudystėms ir už ją teismai nebeskiria didesnės bausmės - t.y. atsisakyta senosios žmonių lygybei prieštaraujančios nuostatos, esą vaikų pagarba tėvams išskirtinai svarbi. Dabartinėje konstitucijoje apibrėžtas žmogaus tei-

ses japonai gerbia kaip Dešimt Dievo įsakymų. Vis dėlto bendra nuotaka ir visuomenės gyvenimo būdas Japonijoje gerokai skiriasi nuo mūsų.

Kai kas, charakterizuodamas japonus, sako, kad jiems būdinga ne tiek vakarietiška kaltės, kiek gėdos kultūra, kad gėda prieš visuomenę Japonijoje lemia daugiau nei kaltė už nuodėmę prieš Dievą. Tokia nuomonė turi tiesos grūdą, tik nereikėtų čia nueiti pernelyg toli. Pagyvenusio žmogaus jausmų pasaulyje kaltė ir gėda paprastai susilieja. Tarkim, ne taip jau mažai vakariečių labiau jaudinasi, kad bus pastebėti kaimynų arba nuteisti pagal įstatymą, nei dėl nuodėmės kaip tokios. O gėdos prieš šeimą arba visuomenę baimė japonui gali išugdyti kaltės jausmą, kad jam nesiseka gyventi taip, kad jis atlieptų kitų lūkesčius. Gėdos ir kaltės poveikis nedaug kuo skiriasi. Vis dėlto neabejotina, kad apskritai japonai mažiau nei vakariečiai remiasi abstrakčiais etikos principais ir daugiau dėmesio skiria konkrečioms aplinkybėms ir sudėtingiems žmonių tarpusavio santykiams. Vakariečiams gali atrodyti, kad japonai silpni ir neištikimi principais, o japonams gali atrodyti, kad vakariečiai šiurkštūs ir pernelyg įsitikinę savo teisumu, kad jiems trūksta žmogiškumo.

Šį japonų ir vakariečių skirtumą tikriausiai lemia ne mokykla, Japonijoje, kaip ir Vakaruose, tiek pat dėmesio skirianti gėriui ir blogiui, tiesos ir netiesos idėjoms. Visa veikusiai pareina nuo auklėjimo. Matėme, kad japonų šeimos struktūra daug kuo panaši į amerikiečių, tačiau vidiniai ryšiai kartais gerokai skiriasi. Per Antrąjį pasaulinį karą Vakarų psichologai pažėrė aibę samprotavimų apie tai, kad būtent griežtas mokymas, kaip atlikti tualetu reikalus, suformuoja tokį asmenybės tipą, su kuriuo tuomet ir tapatinti japonai. Tačiau visas šias teorijas ištiko nesėkmė, nes jos prieštaravo konkretiems tualetu mokymo faktams ir rėmėsi itin nepalankiu požiūriu į japono asmenybę. Bet kiti vaikų auklėjimo aspektai iš tikrųjų reikšmingi.

Su kūdikiais ir mažais vaikais japonai elgiasi gana laisvai, mažyliai beveik nuolatos būna su motina, praktiškai niekad nepaliekami vieni. Tai visiškai priešinga amerikiečių polinkiui ugdyti vaikus pagal griežtą valgymo ir miego režimą, nuo pat mažumės palikti vienus miegoti, atskirti į vaikų kambarius, kiekviena proga atiduoti į auklių rankas, bendrauti daugiau žodžiais nei kūnu. Japonės motinos kūdikius žindo gana ilgai, maitina, kada jie užsinori, nuolatos glamonėja, o išeinant neštis juos ant nugaros - visuotinai paplitęs įprotis; su tėvais vaikai miega, kol

Moteris, išėjusi apsipirkti su pririštu ant nugaros vaiku. Jos tikslas - McDonald's, o ant jos krepšio užrašyta *Dai gifuto senta* ("Didysis dovanos centras"). (© Richard Kalvar / Magnum Photos)

gerokai ūgteli, bet ir šiaip japonai labiau linkę miegoti po keletą viename kambaryje nei atskiruose. Mokoma ne tiek žodžiais ir bausmėmis, kiek intymiai bendraujant ir kantriai rodant pavyzdį. Kitaip tariant, vaikais kūdikiškai globojami kaip maži, bejėgiai suaugusieji. Nieko nuostabaus, kad ir paskui jie jaučiasi labiau priklausomi nuo motinos, o tai Vakaruose būtų nelabai pageidautina.

Taip išauga žmonės, kurie nuo vaikystės įpratę mėgautis jiems skiriama meile. Šitai japonai apibrėžia žodžiu *amaeru*, kuris panašus į "meilus" ir reiškia "tikėtis kitų meilės". Prasidėjęs dvasine ir fizine priklausomybe nuo motinos už jos teikiamą meilę ir globą, šis jausmas ilgainiui perauga į dvasinę priklausomybę nuo pasitenkinimo, kurį teikia grupės šiluma ir pripažinimas. Vaikas išsiugdo polinkį laukti pataikaujančio supratimo, bet sykiu priima jos autoritetą; ilgainiui ši nuostata išplečiama iki žmogų supančios visuomeninės aplinkos autoriteto pripažinimo ir poreikio jausti šios didesnės bendrijos pritarimą bei priklausomybę nuo jo. Taip japonų vaikai, kuriems mažumėje viskas leidžiama, vėliau nuostabiai lengvai paklūsta tiek griežtam tėvų autoritetui, tiek mokyklos tvarkai, o paskui persiima grupių, kurioms jie priklauso, arba visuomenės nuostatomis. Tėvų nepritarimas, sustiprintas įspėjimo, kad "žmonės iš tavęs juoksis", vaikui - nuolatinė grėsmė; tokią pat reikšmę vėliau įgyja grupės sankcijos. Tradiciškai kaimuose didžiausia bausmė buvo išvaymas iš bendruomenės (*mura hachibu*), o senovės laikais dvare labiausiai bijota ištėrimo į atokias salas arba provincijas.

Amae siejasi su kinų filosofijos idėja, Japonijoje feodalizmo laikais vadinta *on*. Iš tikrųjų *on* reiškia valdovo, feodalo ar tėvo geranoriškumą bei palankumą, bet ilgainiui buvo pradėta vartoti begalinio dėkingumo ar skolingumo už malonę prasme. Ji buvo itin svarbi, formaliai reiškiant tradicinės japonų etikos nuostatas. Tiek *on* ikimoderniais laikais, tiek šiandien *amae* lemia, kad japonai grupę iškelia aukščiau individo, taip pat lengvai pripažįsta autoritetą ir daugiau reikšmės teikia partikuliariniams nei universaliems santykiams.

Požiūrių santykinumas šiuolaikinėje japonų visuomenėje reiškiasi daugybe būdų. Nepaisant didaktinio švietimo, japonams būdingas silpnas nuodėmės pojūtis nei vakariečiams; riba tarp "gerai" ir "blogai" taip pat ne tokia ryški ir ne tokia pastovi. Akivaizdžiai nuodėmingų gyvenimo sferų nėra. Daugybė dalykų leistini tiek, kiek jie nekenkia kitiems. Visa remiasi ne draudimais, bet nuosaikumu. "To negalima" są-

rašo nėra. Homoseksualizmas visais laikais buvo priimamas ir viduramžių laikais tarp feodalinių karių ir budistų vienuolių gana atvirai pripažįstamas. Nepaisant polinkio į hipochondriją ir domėjimosi psichologija bei psichiatrija, japonai per daug nesusižavėjo froidistine psichoanalize, tiek daug dėmesio skiriančia seksui ir nuodėmei.

Išskyrus nedaugelį krikščionių, kurių pažiūros sietinos su protestantų misionierių veikla devyniolikto šimtmečio pabaigoje, prieš gėrimą ar nusigėrimą griežto nusistatymo nėra; svarbu, kad nepamestum galvos. Tokių laisvų nuostatų besilaiką japonai su pasimėgavimu gurkšnoja mažytės likerio taureles. Likeris iškart nudažo jų veidus raudonių dėl grynai fizinių priežasčių, išduodamas enzimo stygių ir galbūt tai, kad jų racione mažai riebalų; bet dar svarbiau, kad japonai geranoriškai pakantūs apsvaigusiesiems. Į pasigėrusių žiūrima kaip į vaikus - tegul tik nesėda už vairo, daugiau jiems viskas atleistina. Daug sako tai, kad alkoholizmas Japonijoje niekuomet nebuvo sunki problema.

Šiuolaikiniai Japonijos politikai gali būti šiurkščiai griežti, bet dauguma žmonių viską sprendžia pagal aplinkybes ir pasižymi atlaidumu. Tokiais atvejais, kai vakariečiai nenuolaidžiai smerks arba kaltins, japonai veikusiai labiau pabrėš švelninančias aplinkybes ir gailėsis piktdario. Jauniems karininkams, žudžiusiems politinius vadovus ketvirto dešimtmečio pradžioje, ir studentams radikalams, siaubusiems universitetus septintame dešimtmetyje, dauguma atleido už tai, kad jie jauni ir "nuoširdžiai" tiki, kad yra teisūs. Įstatymai Japonijoje niekuomet nebuvo griežti. Ilgus amžius, kol pradėjo plėtotis feodalizmas, Japonijoje nebuvo pagrindinės bausmės - tiems laikams iš tiesų stebinantis dalykas. Mūsų dienomis ginčus stengiamasi išspręsti kompromisu arba sutaikiniu, nenuskriaudžiant nė vienos pusės, o ne tik juoda ir balta pripažįstamais įstatyminiais nuosprendžiais vienos šalies naudai. Skelbiant teismų nuosprendžius, kaltinamojo atgaila svarbi taip pat, kaip ir motyvai, paskatinę jį taip pasielgti, nuoširdumas neįtikėtinai sumažina bausmę.

Didesnis partikuliarinių santykių, o ne universalių principų pabrėžimas savaime lemia tai, kad remiamasi daugybe ypatingų elgesio taisyklių, o ne keliomis aiškiomis pamatinėmis etikos nuostatomis. Etika susilydo su mandagumu ir geromis manieromis. Mažai vertinami "nenušlifuoti deimantai". Geras žmogus tas, kuris savo vertę atskleidžia palaipsniui, kuris bendraudamas su skirtingais žmonėmis sušvyti vis nauja briauna, derančia prie situacijos. Yra tūkstančiai taisyklių, visų jų pedantiškai laikomasi. Japonai - patys skrupulingiausi žmonės pasaulyje, net jeigu ir nebūtinai patys mandagiausi.

Dar įvairesnės ir sudėtingesnės elgesio taisyklės buvo ikimoderniaisiais laikais. Santykiai tarp įvairių klasių ir jas sudarančių grupių kruopščiai apibrėžti, jų skrupulingai laikytasi. Šiuolaikinėje masinėje visuomenėje taisyklės labai supaprastintos ir apibendrintos. Vis dėlto vakariečiams japonai rodosi ypatingai formalūs visur, išskyrus artimiausią bendravimą. Net šeimoje laikomasi etiketo, kuris amerikiečiams atrodytų manieringas. Akivaizdžiausia ir vakariečiams keisčiausia šio japonų mandagumo apraiška - įvairiausių laipsnių nusilenkimai, kurių gylis ir trukmė priklauso nuo vienas kitam nusilenkiančių statuso ir santykių pobūdžio. Dovanos, teikiamos daugybe progų, pavyzdžiui, per oficialius priėmimus, pažymint svarbiausius gyvenimo įvykius, Naujuosius metus ir vidurvasario šventę, išsirutuliojo iki itin komplikuoto tarpusavio santykių palaikymo meno. Japonų kalboje - begalinė mandagumo formų gradacija, kurių kiekviena taikoma tik jai tinkama proga. Nusižeminimas pasilieamas sau ir tam, kas tau priklauso, o vis mandagesnės formos skiriamos tolydžio aukštesnės padėties ir tolimesniems žmonėms. Japonai turi aibę žodžių įvairiausio lygio mandagumui išreikšti, todėl gali išsiversti be įvardžių, o tai visuomet trikdo ir painioja užsieniečius, besistengiančius išmokti japonų kalbą. Bet pagyvenę japonai nuolatos skundžiasi, kad jaunimas praranda šiuos žodinės raiškos įgūdžius.

Pabrėžtinas dėmesys detalizuotoms elgesio taisyklėms lemia dalies japonų drovumą - jaudinimasi dėl to, kad neteisingai pasielgs ir bus kitų papeikti arba pajuokti. Šitai ypač būdinga bendraujant su užsieniečiais, kurių papročių jie kaip reikiant nepažįsta, tačiau reiškiasi ir santykiuose su tautiečiais. Atrodo, kad kiekvienas japonas be perstojo rūpinasi tuo, ką apie jį galvoja kiti. Asmeniškai jie bendrauja skausmingai droviai, jaučia *enryo*, t. y. "santūrumo", "susivaržymo" būtinybę. Viena iš įprasčiausių mandagumo frazių - "prašome, nesijauskite *enryo*", tačiau atrodo, kad tokie raginimai visiškai veltui. Žinoma, dėl tokio drovumo japonai bendraudami dažnai pasijunta nesmagiai; juo taip pat galima paaiškinti jaunų merginų krizenimą ir drovias šypsenas arba vyrų įprotį įtraukti orą, sukeliant garsą, kuris užsieniečiams atrodo panašus į švilpimą arba šnypštimą. Bent jau pagyvenusio amžiaus japonams sklandžiausiai ir lengviausiai bendrauti sekasi tik palaikant įprasčiausius ryšius. Todėl artimiausia ir pažįstama bendrija jiems dar brangesnė.

Dėl visų šių priežasčių japonai nelinkę į naujas draugystes. Du žmonės geriau daugybę sykių praeis vienas pro kitą ir liks svetimi, nei priisiims tarpusavio santykių naštą. Apskritai japonai mažiau nei vakariečiai linkę į atsitiktines pažintis ir per kiekvieną naują susitikimą dažnai

atrodo nepatraukliai oficialūs. Pauzės per pokalbius gali tęstis kankinamai ilgai, bent jau juose dalyvaujantiems vakariečiams šitaip atrodys. Tačiau žodinį bendravimą nelabai vertinantys japonai jų, regis, nė pastebėti nepastebi. Susidraugaujama sunkiai, bet jeigu jau draugystė užsimezgė, ji tokia tvirta, kad į atsitiktinius visuomeninius santykius labiau linkusiems vakariečiams atrodo neįtikėtina. Dažniausiai japonai prisiriša prie jau įprastos grupės ir visus likusius priskiria prie aiškiai atribotos "kitų" kategorijos. Dėl to akivaizdžiai sumažėja visuomeninis aktyvumas ir rečiau persiimama kitų žmonių problemomis. Šios tendencijos tolydžio labiau reiškiasi ir Vakarų miestuose, bet atrodo, kad Japonijoje jos daug stipresnės.

Labiau į specifinius santykius nei į abstrakčius principus nukreipta etika teikia mažiau gairių, kaip elgtis neįprastomis aplinkybėmis. Susidūręs su kuo nors nauja japonas jaučiasi labiau neužtikrintas nei žmogus, kuris pasipūtėliškai pasitiki savo principų universalumu. Tai aiškiai matyti žvelgiant į japonus užsienyje, bet ir pačioje Japonijoje esama gyvenimo sričių, kuriose šiuolaikinėmis sąlygomis sunku sėkmingai pritaikyti tradicinės reliatyvios etikos normas. Pavyzdžiui, per skubą iš vieno traukinio į kitą bėgantys švelnūs ir mandagūs japonai pavirsta į triukšmingą, besistumdančią minią.

Per karą bet kurios šalies kareiviams gali būti sunku taikyti taikos metų etikos normas ir svetimoje šalyje jie gali sau leisti tai, ko nedrįstų tėvynėje, bet ši problema dar didesnė japonams, taip pabrėžiantiems partikuliarinius ryšius. Iš tikrųjų, atrodo, kad bedugnė praraja skiria Japonijos armijos žiaurumą per Antrąjį pasaulinį karą ir ramų, tvarkingą gyvenimą Japonijoje. Be abejo, elgesį su belaisviais sąlygojo ir kiti veiksniai. Japonų kareiviams buvo įdiegtas tikėjimas, esą pasiduoti nelaisvėn - didžiausia gėda, kurios jie nieku gyvu neturi patirti, ir jų panieka bei žiaurus elgesys su belaisviais - tai ne daugiau, nei jie patys galėtų tikėtis, atsidurę panašioje situacijoje. Geriausias pavyzdys, kaip neįprastomis aplinkybėmis prarandamos etinės gairės - korėjiečių skerdynės per 1923 metų didįjį Kanto žemės drebėjimą, kai įsisiautėjusios minios, kliaudamosi vien gandais, išžudė daugybę žmonių. Atrodo, kad tokio pobūdžio etinių normų praradimas labiau tikėtinas tarp japonų negu tarp vakariečių. Kita vertus, tokios kruopščiai apgalvotos žiaurybės, kaip milijonų žydų išnaikinimas, kurį vykdė labiausiai principų besilaiką vokiečiai, Vakaruose atrodo įmanomos kaip niekur kitur. Tik šios dichotomijos nereikėtų pernelyg stipriai pabrėžti. Septynioliktame šimtmetyje japonai šalta naikino Japonijos krikščionis, o praeityje ištisas indėnų gentis išžudė amerikiečiai ne taip seniai Vietname sunaikino ištisus kaimus.

15 *Hierarchija*

Japonų ir amerikiečių, bet jokių būdu ne visų vakariečių, visuomenės aiškiai skiriasi tuo, kad japonai labiau akcentuoja hierarchiją. Nepaisant to, kad individai Jungtinėse Valstijose turi paklusti valdžiai, kartais iki tokio laipsnio, kuris japonams atrodo diktatoriškas, amerikiečiai jaučiasi lygūs, bent jau dedasi tokie esą - "Vadink mane paprasčiausiai Džo". Japonijoje, kur dar neišblukęs nesenų laikų feodalinis fonas, o visuomenės gyvenimas grindžiamas partikuliariniais ryšiais, rangai ir skirtinga žmonių padėtis visuomenėje atrodo savaime suprantami ir neišvengiami. Japonų tarpasmeniniai santykiai ir grupės, į kurias jie susiskirsto, paprastai grindžiami hierarchine struktūra.

Kai kurios grupės susideda iš vieni kitiems lygių individų, pavyzdžiui, toje pačioje verslininkystės ar valdžios įstaigoje dirbančių vyrų ar buvusių klasės draugių moterų. Tačiau daugumoje grupių santykiai grindžiami pagal tradicinį šeimos, arba *ie*, modelį - vadovo ir pasekėjų priklausomybę. Net ir ten, kur nėra akivaizdaus pasiskirstymo pagal rangus, tarimą, tarp dėstytojų ir studentų arba kompanijos prezidento ir paprastų darbuotojų, hierarchinė struktūra susidaro renkant pareigūnus arba ją lemia amžiaus ir narystės trukmės sąlygojamas statusas.

Šis dėmesys hierarchijai neabejotinai ateina iš paveldimos valdžios ir aristokratinio valdymo laikų. Pasiskirstymas į klases, paveldima valdžia ir aristokratinės privilegijos būdingos visai ikišiuolaikinei Japonijos istorijai. Kad ir imperatoriaus giminės linija. Nuo penkto amžiaus ji visuomet simbolizavo nacijos vienybę ir iki nesenų laikų, bent jau teoriškai, buvo vienintelis teisėtos valdžios šaltinis. Septintame ir aštuntame amžiuje iš Kinijos perėmė biurokratinio valdymo struktūrą, japonai vis dėlto neįstengė įdiegti kinų metodo, pagal kurį valdininkai būdavo renkami remiantis išsilavinimu, ir vėl grįžo prie senosios idėjos, kad žmogaus rangą ir visuomeninę padėtį lemia kilmė. Dėl to visa feodalinė sistema nuo

pradžios iki galo buvo grindžiama valdžios paveldėjimu. Tokugawų laikais išryškėjo labai aiški skiriamoji riba tarp samurajų ir kitų klasių, o patys samurajai buvo susiskirstę pagal daugybę paveldimų laipsnių, kurie griežtai sąlygojo kiekvieno jų užsiėmimą. Tai nebuvo visiškai sustingusi struktūra, nes į aukštesnius postus kandidatai būdavo priimami, atsižvelgiant į turinčių teisę būti išrinktais privalumus, o ilgainiui sistema buvo papildyta taisyklėmis, pagal kurias gabūs žmonės, reikalingi svarbesniems darbams, nei leido jų kilmė, galėjo gauti papildomas algas ir net būti paaukštinti tarnyboje. Bet apskritai pustrėčio Tokugawų valdymo šimtmečio liudija vieną labiausiai hierarchizuotą ir kruopščiai nustatytais paveldėjimo ryšiais pagrįstą sistemą, kurios kada nors buvo pasaulyje.

Feodalizmo laikais net ir menus apraizgė paveldėjimo ryšiai. Meniniai gabumai buvo laikomi šeimos nuosavybe, kurią tėvas perduoda sūnui. Dailės ir teatro vaidybos mokyklos buvo tvarkomos pagal šį paveldėjimo principą, nors beveik tėviški mokytojo ir mokinio santykiai ir lanksti įsūnijimo sistema leido meninius gabumus perduoti talentingiausiems įsūnytiems mokiniams. Įdomu, kad būtent tradiciniuose menuose ligi šiol atkakliausiai reiškiasi paveldimo autoriteto galia. Pavyzdžiui, pasitaiko arbatos ceremonialo ar gėlių puokščių mokyklų, organizuotų pagal šeimos pavyzdį - autoritetas jose grindžiamas paveldėjimu.

Turint omenyje šį neseną susiskirstymą pagal klases ir paveldėjimo ryšius, galima tikėtis, jog ir šiandien Japonijoje ryškūs klasiniai skirtumai. Ligi šiol tebesireiškiančią hierarchijos įtaką kai kurie užsieniečiai iš tikrųjų laiko klasinės sistemos apraiška. Bet tai ne visai teisinga nuomonė. Hierarchija priimama kaip savaime suprantama. Statusas be galo svarbus. Bet priklausomybės klasei pojūtis ir klasiniai skirtumai visiškai silpni. Šiandieninė Japonijos visuomenė iš esmės laikosi lygybės nuostatų, ir daug labiau nei amerikiečiai ar daugelio Europos šalių žmonės.

Vėlyvuoju Tokugawų periodu išaugo pasipriešinimas griežtai paveldėjimo sistemai, bet šis modelis - neįtikėtina greitai - subyrėjo tik Meiji laikotarpiu. Per keletą metų buvo ištrinti skirtumai tarp pačių samurajų ir tarp jų bei kitų klasių. Gyventojų surašymo dokumentuose samurajai tapo grupe, turinčia vien istorinę reikšmę. Devynioliktojo šimtmečio dideles permainas išgyvenę samurajai dažnai skiriasi nuo kitų japonų pažiūromis ir garbės suvokimu, ir Japonijos visuomenės elitas tebekildina save iš tų 6 nuošimčių gyventojų, kurie kitados sudarė samurajų klasę. Bet didžioji samurajų dalis Meiji periodu neįstengė ekonomiškai

kai išsilaikyti ir susimaišė su žemesniais sluoksniais. Jau šešioliktame ir septynioliktame šimtmečiuose samurajai buvo netekę tiesioginių žemės valdų - galbūt todėl greičiau ir išnyko nei feodalų klasės Vakaruose. Skirtingai nuo Vakarų, feodalų dvarai moderniaisiais laikais buvo iš karto panaikinti, ir jau praėjusio amžiaus aštuntame dešimtmetyje valstiečiai tapo visiškai ir neabejotini žemės savininkai.

Kartoms keičiant kartas, skirtumai tarp samurajų ir paprastų žmonių darėsi vis mažiau svarbūs. Galiausiai samurajų sluoksnis visai išsiskaidė, ir daugumai japonų skirtumas tarp samurajiškos ir nesamurajiškos kilmės tapo nieko nereiškiantis. Progai pasitaikius, kai kurios šeimos gali priminti savo giminės praeitį, bet daug rečiau, nei tariami "Mayflower" keleivių ar prieškarinio Pietų plantacijų savininkų palikuonys. Jaunų japonų nebedomina tokie dalykai, kaip, pavyzdžiui, jaunos anglų - kiek keltiško, saksoniško, daniško ar normandiško kraujo teka jų gyslomis.

Moderniaisiais laikais išliko vienintelis klasinis skirtumas - tarp diduomenės ir liaudies. Senoji Kyoto dvaro aristokratija, Tokugavų feodalai didikai ir kai kurie naujųjų laikų lyderiai 1884 metais susiliejo į naują didikų luomą, kad aprūpintų kadrais naujojo parlamento Perų rūmus. Šešiasdešimt metų šie didikai sudarė didžiąją dalį, bet Antrojo pasaulinio karo spaudimas juos privertė laikytis labiau egalitarinių nuostatų, o pasibaigus karui, kai amerikiečių valdžia paskelbė nuosprendį, kad toks sluoksnis apskritai panaikinamas, prasmego tarsi skradžiai žemėn. Net kai kurios imperatoriaus giminės atšakos suaugo su paprastais žmonėmis. Vyresni žmonės, ypač pasižymintys istoriniu mąstymu, gali kreipti dėmesį į aristokratinę kilmę; pasitaikė, kad feodalų didikų palikuonims jų vardas buvo didelis privalumas per rinkimus gimtojoje prefektūroje, kurią kitados valdė jų protėviai. Bet nūdien, kitaip nei Prancūzijoje ar kitose Europos šalyse, į senuosius didikus kreipiamasi įprastais kreipiniais - išimtis nebent užsieniečiai. Dauguma japonų menkai tepaiso aristokratiškos kilmės ir nesidrovėdami ją ignoruoja.

Klasiniai skirtumai gali egzistuoti net nesant didikų ir legalaus pasidalijimo į klases. Japonams būdingas susitapatinimas su grupe iš tikrųjų slopina priklausymo kuriai nors klasei pajautą. Skirtingai nuo indų kastų, japonų grupės paprastai sudaro ne to paties statuso ir nevienodą visuomeninį vaidmenį atliekantys žmonės. Kaip jau sakėme, gali būti nebent dvi išimtys. Tai - *burakuminai* ir nesenų laikų imigrantai korejiečiai, bet jie sudaro tik nežymią visuomenės dalį. Šiaip jau bendravimas grupėmis, grindžiamomis hierarchine priklausomybe ir vengiančiomis horizontalių ryšių su to paties statuso ir tą pačią funkciją atlie-

kančiomis grupėmis, dildo vakarietiškai suvokiamo priklausymo klasei pojūtį.

Japonai nelinkę identifikuotis su klase; apie 90 nuošimčių priskiria save neapibrėžtai "viduriniajai klasei", dauguma - "aukštesniajam" jos sluoksniui. Klasinio pojūčio silpnumas tam tikra prasme atspindi tikrovę. Jungtinių Valstijų ir Japonijos gyventojų pajamos yra maždaug tokios pačios, bet jų pasiskirstymas nevienodas - Japonijoje yra daug daugiau turtingų žmonių ir daug mažiau "neprivilegiuotų". Neseniai išleistoje studijoje Japonija sugretinama su Švedija ir Australija - tai trys pramoninės demokratinės šalys, kuriose turtingųjų ir neturtingųjų pajamos skiriasi mažiausiai.

Karas ir amerikiečių reformos pareikalavo didelių išlaidų, ir didžiojo biznio aukščiausios vadovybės darbas Japonijoje apmokamas kukliau, o jų valdoma kompanijos pagrindinio kapitalo dalis mažesnė nei Jungtinėse Valstijose. Tarsi iš dangaus nukritęs pelnas, ypač tas, kurį sąlygojo pasakiškai išaugusios nekilnojamo turto kainos, atnešė naujus lobių, bet dėl didelių progresyviųjų pajamų bei paveldėjimo mokesčių turta kaupiti ir perduoti nepalyginti sunkiau nei Jungtinėse Valstijose. Jei gu pažvelgsime į apatinę skalės dalį, tai pamatysime, kad dėl didelio kultūrinio homogeniškumo ir palyginti ribotos bei vienodos geografinės aplinkos nėra nei etninių, nei regioninių "neprivilegiuotųjų" grupių kaip Jungtinėse Valstijose. Tam tikrų problemų kelia *burakuminai* ir korėjiečiai; pasitaiko tarp jų valkataujančių ir nusikalstančių. Bet nedaug žmonių priskirtini prie vargšų. Daugiausia tai - maitintojo netekusios našlės ir jų vaikai, kuriems jokių būdu nelemta visą gyvenimą likti neprivilegiuotiems.

Tai, kad Japonijoje palyginti mažai reikšmės turi klasės, liudija ir klasinių skirtumų neatspindinti kalba. Galima užtikti regioninių skirtumų, ypač tarp mažiau apsišvietusių žmonių, žodyną sąlygoja ir išsilavinimas, bet japonų kalbai nebūdingi požymiai, liudijantys žmogaus priklausomybę klasei, kurie tokie raiškūs Jungtinėje Karalystėje ir pastebimi net kai kuriose Jungtinių Valstijų vietovėse.

1868 metais pradėjusi rauti klasinius skirtumus ir paveldimą valdžią Japonija šiek tiek daugiau nei per šimtmetį pralenkė anglus, nuo kurių tuomet buvo gerokai atsilikusi. Tai iš tiesų išpūdingas laimėjimas. Iš dalies jį galima paaiškinti grupiniu japonų visuomenės pobūdžiu, tačiau dar daugiau lėmė švietimas. Japonai perėmė vakarietišką visuotinio, bent jau teoriškai visiems lygiai prieinamo, švietimo idėją ir taikė ją, neatsižvelgdami į žmogaus vietą visuomenėje. Todėl nuo Meiji restauracijos laikų

socialinis visuomenės mobilumas tolydžio didėjo - šiandien jis ne mažesnis negu Jungtinėse Valstijose ar bet kurioje kitoje Vakarų Europos šalyje. Smulkiau švietimą aptarsime kitame knygos skirsnyje, o čia pabrėšime tik tai, kad nuo paveldėjimo prie švietimo, kaip hierarchinį žmogaus statusą lemiančio veiksnio, jau galutinai pereita. Japonų vaidmenį visuomenėje ir jų statuso lygį sąlygoja nebe paveldėjimas ar klasės bei šeimos nuostatos, bet išsilavinimas, kurį lydi griežti ir visiems lygūs kvalifikacijos egzaminai, būtini išlaikyti, kad galėtum užimti aukštą prestižinį postą.

Kaip ir visame pasaulyje, net socialistinėse šalyse, Japonijoje ligi šiol tebesama senosios sistemos liekanų. Aplinka ir šeimos tradicijos lemia, kad išsilavinusių tėvų vaikai turi pranašumą tiek mokantis, tiek laikant egzaminus. Smulkios verslo įmonės ar šeimos ūkis paprastai paveldimi. Net ir stambaus verslo įmonė, jeigu ją šiais laikais įkūrė sumaniai besisukantis antreprenieris, gali būti perduota sūnui. Geras pavyzdys - didžioji Matsushitos firma, užsienio rinkoms skiriamą produkciją ženklinanti Panasonic ir kitais prekybiniais ženklais (kadangi vidaus prekyboje taikomas vardas - Nacionalinė - užsieniui nelabai tiktų). Firmos prezidento postas atiteko įsūnytam žentui, bet, sprendžiant iš panašių kompanijų patirties, paveldėjimo ryšys nenusidriekia toliau nei per vieną ar dvi kartas. Gydytojų sūnūs paprastai perima tėvo profesiją. Kai kuriose meninės veiklos srityse, pavyzdžiui, tam tikro pobūdžio mokyklose ar "naujojoje religijoje", irgi ligi šiol reiškiasi paveldėjimo principas. Bet tuo viskas ir baigiasi. Japonijoje paveldėto turto daug mažiau negu Jungtinėse Valstijose, ir paveldimumas japonų visuomenėje lemia turbūt šiek tiek mažiau nei Amerikoje ir žymiai mažiau nei kai kuriose Vakarų Europos šalyse.

Tačiau visuomenę formuojanti ir charakterizuojanti hierarchija ligi šiol tebelieka Japonijos gyvenimo pamatas, ji persmelkusi visas jo sritis. Japonija susiskirsčiusi į begalinę daugybę grupių, kurių kiekviena sudaryta iš daugybės statuso lygių. Šis vertikalios hierarchinės tvarkos principas būdingas daugeliui tokių institucijų, kaip valdymo įstaigos ar biznio firmos, bet reiškiasi ir kitose grupėse. Net iš santykinai lygių šeimyninių grupių susidedančiam kaimui (dabar "kaimeliui") buvo būdingas susisluoksniavimas - nuo ūkių, kurie tradiciškai išskeldavo vadovaujančius žmones, iki ūkininkų nuomininkų. Daugybėje tokių šiandieninių grupių, kaip žemdirbių kooperatyvai ar moterų sąjungos, kurias suda-

ro, jei neskaičiuosime vadovaujančių pareigūnų viršūnės, aibė lygių narių, hierarchiniai sluoksniai atsiranda dėl amžiaus skirtumų.

Valstybinio valdymo įstaigose, kaip ir didžiosiose verslo firmose, amžiaus grupės sustiprina rangų hierarchiją, nes tais pačiais metais pradėjusieji dirbti sudaro "klasę", kurios nariai visi drauge pamažu kopia karjeros laiptais, užimdami vis aukštesnius postus ir gaudami didesnes algas. Biznio firmoje ar valstybinio valdymo įstaigoje galima pradėti dirbti, užimant skirtingo lygio vietas, kurių kiekviena lemia kitokią karjerą, bet kad ir kokios karjeros laiptais žengtum, drauge su kitais teks pereiti daugybę pakopų, kurių kiekviena - skirtingas rangas ir kitokia alga. Pavyzdžiui, darbininkas stovi ant mažesnio apmokėjimo ir žemesnio statuso laiptų, o labiau išsilavinęs pareigūnas, išlaikęs konkursinius egzaminus, atsiduria ant laiptų, leidžiančių daryti aukštesnio lygio karjerą ir kylančių iki pat firmos vadovo posto; bet tarp tos pačios kategorijos žmonių tavo statusą ir algą lemia pirmiausia amžius ir ištarnauti metai.

Japonai tarsi savaime bendrauja pagal tai, kokią hierarchinį lygį kiekvienas iš jų užima, kaip kad amerikiečiai stengiasi nustatyti lygius tarpasmeninius santykius, nepaisant nei amžiaus, nei statuso. Ko gero, japonų nuostata natūralesnė. Senesni arba pripažinimo nusipelnę žmonės sėdi pagal tvarką, atspindinčią jų viršenybę. Japonų namuose garbingiausia vieta - priešingam nuo durų kambario gale, prieš *tokonoma*, t.y. meniškiems daiktams skirtą nišą. Todėl prie durų neretos spūstys, nes žmonės, iš nuolankumo ar dėl to, kad nedrįsta, primygtinai nori atsistoti į mažiau garbingą vietą. Į aukštesnio statuso nusipelnusių žmogų kreipiamasi išmintį liudijančiu *sensei*, t.y. tituluojant jį mokytoju. Vyrų ir moterų artimus to paties amžiaus draugus ar jaunesnius už save kreipiasi *kun*, o *san*, arba labai oficialus *sama*, skiriamas visiems kitiems - vyrams ir moterims, viengungiams ir vedusiems, - ir gali būti laikomas tolygiu "ponui" ar "poniai". (Beveik nesikreipiama vardais, išskyrus vaikus, jaunesnius šeimos narius; vardais vienas į kitą gali kreiptis nebent nuo vaikystės labai artimai pažįstami žmonės.)

Šiaip jau vienas iš įprasčiausių tarpasmeninių santykių kreipinių yra specifiniai statuso pavadinimai. Be mums įprastų "tėveli", "senele", šeimoje dar yra "vyresniojo brolio" ir "vyresniosios sesers" kategorijos. Kiekvienas artimas vyresnis žmogus gali būti pavadintas "dėde" arba "teta", jeigu leidžia amžius - "seneliu" arba "senele". Bet dar reikšmingiau tai, kad tiesiogiai kreipdamiesi japonai labai dažnai vartoja tokius kreipinius, kaip *okusan* arba *okusama* (ūkio ponias), *kocho-sensei* (mokyto-

Susipažįstantys ar paprasčiausiai besisveikinantys žmonės. Japonai sveikinasi nusilenkdam; rankos dažniausiai spaudžiamos tik užsieniečiams. Kaip žemai lenkiamasi ir kiek kartų - atspindi statuso, santykių ir amžiaus skirtumus. (©Richard Kalvar / Magnum Photos)

jau arba globėjau), *kyokucho-san* (pone įstaigos viršininke) ir *shachosan* (pone kompanijos prezidento). Jeigu paimsime amerikiečius, tai be karinių rangų, tokios vartosenos atitikmenys būtų tik "pone prezidento" ir "pone ambasadoriaus", kurių dauguma žmonių per visą gyvenimą neturi progos ištarti.

Skirtingai nuo Amerikos, kur vyresni žmonės linksta elgtis kaip jauni arba kompanijos prezidentas neretai dedasi lygus jam tarnaujantiems vyrukams, Japonijoje stengiamasi gyventi pagal statusą. Ankstesniais laikais būti savo vietoje - reiškė laikytis paveldėto, neįmanomo pakeisti statuso, o dabar - elgtis pagal amžių ir visuomeninę padėtį. Žmogus didžia dalimi save tapatina su statuso lemiamu visuomeniniu vaidmeniu. Kiekvienas yra traktuojamas pagal savo statusą, ir nėra nieko blogiau, jei pats

žmogus atitinkamai nesielgia. Nepaisyti ar sulaužyti statuso sąlygojamą tvarką lygiai bauginasi ir viena, ir kita pusė. Užsieniečių pastangos nekreipti dėmesio į statuso skirtumus ir elgtis kaip lygus su lygiais atleis-
tinos dėl neišmanymo, bet japonus tai vis tiek trikdo.

Hierarchijos ir statuso svarba - viena iš priežasčių, kodėl taip dažnai keičiamasi *meishi*, arba vizitinėmis kortelėmis. Jos visados rašomos kinų rašmenimis, todėl tikra tiesa, kad japonų pavardės itin sunku perskaityti, nepadeda nė tai, kad jos aiškiai išspausdintos, o šalia pavardės neretai duodama ir fonetinė transkripcija. Jose įrašomi adresai ir telefonai taip pat gali praversti toliau bendraujant. Tačiau svarbiausia *meishi* paskirtis - nurodyti konkrečias žmogaus pareigas ir grupinę priklausomybę, pav.: Fuji banko direktorius, Užsienio reikalų ministerijos Sutarčių skyriaus vedėjas, Tokijo universiteto ekonomikos profesorius. Tai padeda suprasti, kaip su žmogumi bendrauti ir kaip mandagiai bei pagarbiai su juo būti.

Hierarchinė visuomenės tvarka ligi šiol tebedvelkia ankstesniaisiais laikais. Iš aukščiausių hierarchinius postus užimančiųjų žemiau stovintieji laukia globėjiško paternalizmo, įskaitant rūpinimąsi jų asmeniniu gyvenimu, kas Vakaruose gali būti laikoma kišimusi į privačius reikalus. Pavyzdžiui, valstybinio valdymo ar biznio įstaigų viršininkai paprastai kviečiami tarpininkauti rengiant vedybas. Atsidėkodami už šį geranoriškumą, pagal rangą žemesnieji privalo būti pagarbūs ir lojalūs. Tai - ankstesniųjų laikų *on* (viršesniojo geranoriškumas) ir *giri* (už tai atsilyginančio žemesniojo lojalumas ir pareiga) atgarsiai.

Grupių vidaus hierarchiją papildo hierarchija tarp grupių. Japonai linkę viską vertinti hierarchinės tvarkos požiūriu. Nors niekur neįteisinta, beveik visiems aišku, kad Tokijo universitetas - neabejotinai svarbiausias, po jo eina Kyoto ir taip toliau - iki daugybės niekuo neišsiskiriančių privačių universitetų ir dar žemesnį rangą turinčių koledžų. Panašiai žmonės rikiuoja ir biznio firmas - nuo didžiulių, prestižinių, iki smulkių, silpnų. Pasakymai, kad pagal galią šalis užima pirmą, trečią ar penktą vietą, japonams - ne migloti simboliai kaip amerikiečiams, bet tikslūs ir reikšmingi teiginiai.

Nusistovėjusi hierarchija vakariečiams asocijuojasi su tvirta, kone autokratine valdžia, tačiau tai netinka Japonijai. Tiesą sakant, iš dalies hierarchijos pabrėžimas turi grynai simbolinę reikšmę. Šitai puikiausiai paliudija imperatoriaus vaidmuo svarbiausioje - valstybinio lygio - Japoni-

jos hierarchinėje struktūroje. Paliudija taip pat ir tai, kad imdamiesi ką nors organizuoti, prestižo sumetimais japonai paprastai sudaro garbės komitetus, į kuriuos iškeliami didžiausią autoritetą turintys žmonės. Tačiau iš tikrųjų viską tvarko žemesnio lygio, iš jaunesnių ir aktyvesnių asmenų sudarytieji, komitetai. Tai būdinga ir Jungtinėms Valstijoms, bet Japonijoje tokie garbės komitetai daug labiau paplitę. Simbolinę hierarchijos reikšmę atspindi ir tai, jog kiekvienas bet kokios organizacijos viršūnėje esąs žmogus, nepaisant faktiškų pareigų ir valdžios, jaučia tokią atsakomybę už visa, kas priklauso jo jurisdikcijai, kad bent kiek rimtesnės nesėkmės atveju bus linkęs "priimti atsakomybę" ir atsistatydinti. Net jeigu vakariečių akimis žiūrint ir nekiltų nė menkiausio įtarimo, kad šis žmogus galėtų būti nors kiek teisiškai ar juridiškai kaltas. Ankstesniais laikais dėl to pasitaikydavo net savižudybių.

Net ir tada, kai vadovaujama ne simboliškai, o iš tikrųjų, japonai laikosi gerokai kitokių nuostatų nei amerikiečiai. Vadovai neturi būti valdingi ir įsakantys, bet jautrūs kitiems. Sugebėjimą vadovauti liudija šiltnaudo prierašumas ir pasigėrėjimas bei pasitikėjimas, kuris įkvepia labiau, nei griežtos nuostatos ir įsakiniai sprendimai. Tai, kuo amerikiečiai gėrėsis kaip stipriu vadovavimu, japonams gali kelti nepasitikėjimą ir net įžeisti. Ilgai tariantis pasiekiamas konsensusas - gyvenimo norma. Viršininkas dažniau labiau panašus į kokio nors komiteto pirmininką. Pavaldiniai, kurie dabar sudaro tam tikrą grupę, o laikui bėgant nusipelnys aukštesnių postų ir statuso, nelaukia, kol iš viršaus ateis nutarimai, bet siekia kartu su kitais spręsti. Jie tikisi, kad su jais bus elgiamasi ne vien kaip su valdiniais, bet ir kaip su jaunesniais bendradarbiais ar net mokiniais. Šią temą išplėtosiu vėliau, pasakodamas apie Japonijos verslą ir valstybinio valdymo biurokratinį aparatą; čia norėjau iškelti tik vakariečiams netikėtą skirtumą tarp japonams būdingo dėmesio hierarchijai ir palyginti plataus valdžios ir sprendimų galios pasidailijimo.

Galiausiai - kalbant apie Japonijos hierarchiją reikia pabrėžti tai, kad jinėi sukelia mažiau įtampos ir pagiežos nei rangų skirtumai Vakaruose. Tai nieko keista dėl daugybės priežasčių. Į tuos, kurie stovi ant aukštesnės pakopos, žiūrima kaip į vyresnius, anksčiau karjeros laiptais pradėjusius žengti žmones; nekyla net įtarimas, kad jie ten būtų prasibrovę nesąžiningai. Viskam - savas laikas. Jeigu jie aukščiau už mane, tai todėl, kad geriau išsilavinę ir geriau išlaikę išbandymus. Homogeniškoje visuomenėje išsilavinimo skirtumus lemia asmeniniai sugebėjimai, o ne nevienoda socialinė padėtis. Dėl to, kad viršininkai stengiasi nebūti

įsakmiai valdingi, dėl įpročio tartis, dėl pasidalijimo sprendžiant svarbius reikalus, pavaldinio padėtis Japonijoje labiau pakenčiama nei Vakaruose. Grupės solidarumas, iš praeities užsilikęs tėviškas vadovų dėmesys ir žemesnę padėtį užimančių asmeninis lojalumas sušildo tarpasmeninius santykius ir suartina rangų skiriamus žmones. Galiausiai poreikis priklausyti - t. y. dalyvaujant grupėje pasiekti tapatybės pačiam sau pojūtį, - skatina žmones noriau susitaikyti su savo statusu, kad ir koks jis būtų. Žinoma, pasitaiko ir pasipriešinimo viršininkams, ir kovos tarp klykų atvejų. Jaunų karininkų problema ketvirtame dešimtmetyje privedė iki beveik atviro maišto, o ir dabar dažnai niurnama, kad seni žmonės trukdo jauniems žengti į priekį. Šiaip ar taip, tradicinis hierarchijos pojūtis labai darniai įsiliejo į dabar jau iš esmės egalitarinę japonų visuomenę ir tebelieka vienas svarbiausių veiksmingai besireiškiančių bruožų.

16 *Asmuo*

Nereikėtų pernelyg sureikšminti nei japonų orientacijos į grupę, nei jų etikos reliatyvumo, nei hierarchinės struktūros. Jeigu pernelyg visa tai pabrėžtume, galėtų susidaryti įspūdis, kad japonai - lankstūs, paklusnūs robotai, nuolankiai prisitaikantys prie griežtų socialinių taisyklių ir be galo paisantys visuomenės gyvenimo šablonų. Vakaruose taip ir linkstama manyti, bet tam prieštarauja visa Japonijos istorija. Japonai įrodė esą itin veiklūs ir sugebą imtis greitų, tikslingų permainų. Jų mene atsispindi ir jautrumas, ir kūrybingumas. Jų literatūra liudija, kad japonai - skausmingai drovūs žmonės. Tai - visiškai kitas jų paveikslas. Nors japonas savo individualizmą grupei pajungia labiau nei vakarietis, bent jau tariaisi tai darąs, savąją tapatybę jis išsaugo kitaip. Jis linkęs išlieti jausmus, tegul ir valdo juos labiau nei dauguma vakariečių. Dar svarbiau, kad vidinės energijos ir ambicingumo jis turi tikrai ne mažiau.

Prieštaravimas tarp asmeninės saviraiškos ir socialinio konformizmo reiškiasi ne tik Japonijoje, bet ir visame pasaulyje. Tikrai, vienodesnės ir griežtesnės visuomeninio gyvenimo taisyklės čia skatina nepasitenkinimą, ypač tarp jaunų žmonių, ir kartais įplieskia atvirą maištą. Tapti socialiniu maištininku Japonijoje reikia daugiau drąsos ir ryžto, negu visuomenėje, kur žmonių ryšiai ne taip tankiai suausti, todėl ir smurto čia gali būti daugiau - prisiminkime, pavyzdžiui, jaunų armijos karininkų politines žmogžudystes ketvirtame dešimtmetyje, ūmų studentų sąjūdį baigiantis septintam dešimtmečiui arba Raudonosios armijos (Sekigun) ir jaunų žmonių teroristinių grupuočių žiaurumus aštuntajame. Tik reikėtų pabrėžti, kad net maištininkas prieš visuomenę paprastai būna mažos, glaudžiais ryšiais susijusios grupelės narys, o ne vienišius kovotojas arba individualistas ekscentrikas.

Paprastesnė nei atviras maištas pasipriešinimo forma - įžūlus nusi-stovėjusių papročių nepaisymas. Jaunų žmonių nenorą konformistiškai taikytis prie normų liudija motorizuotų vyrukų gaujos arba jaunimo, daugiausia merginų, šokėjų grupės, kurios viešumon išeina vilkėdamos neįprastais drabužiais ir, skambant čaižiai elektroninei muzikai, kuo rimčiau šoka savo neįprastus šokius. Parkas prieš vartus į Meiji šventyklą Tokijuje - mėgstamiausia tokio maištingo jaunimo sambūrių vieta sekmadienių popietėmis. Devintame dešimtmetyje labai padidėjo moksleivių nusikalstamumas; nemėgstami mokiniai sumušami, pasitaiko smurtinių veiksmų net prieš mokytojus. Nors moksleivių nusikaltimai retesni ir ne tokie šiurkštūs kaip Jungtinėse Valstijose, šitoks elgesys japonams kelia ne mažiau nerimo. Apskritai jauni žmonės stengiasi išsiveržti iš sustabarėjusių Japonijos visuomenės stereotipų. Nemažai jų mano, jog bent sykį gyvenime būtina ištrūkti iš Japonijos, kad įkvėptum, kaip jie viliasi, šviežesnio ir gaivesnio išorinio pasaulio oro. Jie atvirai niekina standžiai suveržtos švietimo ir įsidarbinimo sistemos primetus apribojimus. Iš tikro visuomenės apklausos apžvalgos dažnai liudija, kad iš visų industrinių kraštų Japonijos jaunimas labiausiai nepatenkintas savosios visuomenės gyvenimo būdu, nors, kaip atrodo, iš dalies tai tik bendras grupinis nusistatymas, prieštaraujantis akivaizdžiam pasitenkinimui, su kuriu jie priima daugelį jų visuomenėje įprastų dalykų.

Vis dėlto plačiai išplitęs aikštingumas ir nuolatinis permainų siekis tikrai būdingas Japonijos jaunimui - vyresnioji karta net bauginasi, kad jauni žmonės praranda japonišką savitumą. Šios tendencijos pradėjo reikštis jau trečiame dešimtmetyje ir ypač sustiprėjo po Antrojo pasaulinio karo. Kaip ir visame pasaulyje kartų skirtumai čia trukdo rasti bendrą kalbą, bet Japonijoje šitai pridengia išviršinis socialinis konformizmas ir atsargūs nutylėjimai to, ko nereikia sakyti. Studentas gali su tėvais ramiai pusryčiauti, o netrukus su draugais siaubs universitetą.

Nepaisant asmeninės saviraiškos siekio ir pastangų išsilaivinti iš socialinių apribojimų, žodis "individualizmas" (*kojin-shugi*) Japonijoje visuomet skambėjo nekaip. Jis japonams siejasi labiau su savanaudišku nei asmenine atsakomybe. Dėl to jie stengdavosi jį pakeisti kitais žodžiais. Trumpą laiką studentai vartojo "subjektyvumą" (*shutaisei*), juo pabrėždami, kad žmogus - aktyvus subjektas, o ne pasyvus gyvenimo objektas. Kita populiari frazė buvo "*mano-namizmas*" (*mai-homu-shugi*), kuria jauni japonai išreiškėdavo karštą troškimą turėti nuosavus namus - o tai ne toks jau paprastas dalykas, turint omeny žemės kainas - ir gyventi asmeninį, nuo šeimos ir grupės nepriklausomą, gyvenimą.

Kad ir kaip būtų stengiamasi išvengti konformizmo, net palyginti laisvi ir spontaniški šiandieniniai jauni japonai vakariečiams atrodo itin konformistiški. Amerikiečių cliché, kad universiteto radikalas ilgainiui taps korporacijos pareigūnu, kasdien vilkinčiu kostiumą, dar labiau tinka Japonijai, kur balti verslininko marškiniai ir mėlynas kostiumas virto kone visų suaugusių žmonių uniforma. Dauguma japonų gana sklandžiai iš vaikystės, kai viskas leidžiama, per maištingą jaunystę išplaukia į suaugusiam žmogui nulemtą konformizmo vandenį. Savojo identiteto troškimas, žinoma, neišblėsta, ir tam tikra japonų dalis visą gyvenimą nesusitaiksto su nusistovėjusiomis visuomenės normomis, stengiasi gyventi laisviau.

Prie nonkonformistų tikriausiai bus priskirtas kiekvienas iš didžiulio pasilinksminimo pasaulio, ypač - iš tos jo dalies, kuri vadinama *mizu-shobai*, arba "vandens prekyba". Šis keistas pavadinimas atspindi neužtikrintą padėtį tų iki Antrojo pasaulinio karo nelegalių įstaigų, kurios išsilaikė, versdamosi seksualinėmis pramogomis - nuo švelnaus baro merginų flirto iki įvairiausių prostitucijos formų. Kai kuriuose pasilinksminimų kvartaluose gali apsvaigti nuo daugybės įvairiausių barų, įskaitant mažas diskotekas ir vietas, kur rodomi šou ar rengiamos "dai-nuokime kartu" programos. Atviresnės seksualinės veiklos galimybės tokios pat gausios - nuo "meilės viešbučių", kur poros gali keletui valandų išsinuomoti kambarį, iki vadinamųjų turkiškų pirčių (dėl turkų pasipiktinimo dabar šio pavadinimo vengiama).

Kitą nonkonformistų grupę sudaro kriminaliniai elementai, dažnai susibūrę į galingas gaujas, vadinamas *yakuzomis*. Jie artimai susiję su šešėliniu *mizu-shobai* gyvenimu, vykdo ginamąjį reketą, yra įsivėlę į nelegalias aferas ir lupikavimą. *Yakuzos* dedasi panašių grupuočių, veikusių feodaliniais laikais, romantiškais palikuonimis ir bent jau drabužiais ir manieromis bando mėgdžioti Holivudo sukurtą Amerikos gangsterių įvaizdį. Ši poza, gerokai perdėta, - jau atskirą žanrą sudarančių filmų ir televizijos šou pagrindas, nors iš tikrųjų japonų *yakuza* - tik tolimas mafijos ar Amerikos gangsterių aidas. Dėl griežtos kontrolės susišaudymai - retas dalykas; nusikaltimų - gerokai mažiau nei daugumoje kitų industrinių šalių; *yakuzos* dažnai bendradarbiauja su policija jos nustatytomis sąlygomis.

Vienu metu politikos intrigantai, vadinamieji *kuromaku*, savo įtaką dažnai grįsdavo ryšiais su *yakuzų* gaujomis. Keletas tokių žmonių, išli-

kusių dar iš priekario laikų, naudodamiesi ryšiais, įtartinais sukauptais turtais ir savo pakalikų *yakuzų* smurtiniais grasinimais, vis dar stengiasi daryti įtaką priimant politinius sprendimus, bet šios pastangos ne tokios jau dažnos ir sėkmingos, kaip paprastai manoma. Valdininkai nepaperkami, o politikai, kuriems pinigų visuomet reikia, priklauso nuo balsuotojų, kuriuos siutina vien mintis apie politines intrigas. Tokios figūros - nykstantis Japonijos bruožas; ko gero, netrukus jų apskritai nebeliks.

Dar viena nonkonformistinė grupė - tai skurdžiai besiverčią svetimšaliai ir lindynių rajonų, iš kurių geriausiai žinomas Sanya Tokijuje, gyventojai. Tai žmonės, kuriems per nelaimę ar dėl to, kad turi fizinių trūkumų, nepavyko susikurti normalaus, japonų standartus atitinkančio, gyvenimo. Tačiau jų mažai. Tik nedidelei gyventojų daliai nepavyko rasti garbingesnės vietos visuomenėje. Japonijoje nėra nei tokių didžiulių apleistų miesto rajonų, nei tokio gėdingai gausaus deklasuotų žmonių sluoksnio kaip Jungtinėse Valstijose.

Visos nonkonformistinės grupės - tai feodalizmo laikų, kai tvarkomasi buvo dar griežčiau, palikimas. Jos atstovauja tamsiajai Japonijos gyvenimo pusei. Nors jų ne tiek daug ir jų įtaka daug mažesnė nei kitose išsivysčiusiose šalyse, pastaraisiais metais jos labai patraukė vakariečių akis. Galbūt todėl, kad vakariečiams, kuriems jau įgriso japonų visuomenės homogeniškumas, daugumos japonų pasitenkinimas savimi ir užsieniečių aikčiojimas, žavintis Japonijos "stebuklu", malonu atrasti išvirkščią Japonijos gyvenimo pusę, šiek tiek pritemdančią jų sėkmę.

Dauguma japonų ištikimai laikosi įsišaknijusių normų, tačiau net po šiuo kietu luobu jie nėra tik žmogiškos padermės skruzdės. Kiekvienas jų uoliai puoselėja savo individualybę, tegu ir atsižvelgdamas į visuomenines nuostatas. Daugelis japonų ištrūksta iš visuomenės ir pasijunta savi, įsijausdami į gamtos grožį. Šitai jiems juo svarbiau, kadangi jie labai mėgsta gamtą.

Dėl didelių grūdsčių ir nesuvaldomo ekonominio augimo dar visai neseniai japonai buvo tarp didžiausių aplinkos niokotojų, tačiau jie išsaugojo aistringą meilę gamtai, nors dažnai tai gali išreikšti tik minimaliomis formomis. Jie mėgsta žygius ir iškylas, bet tik nedaugelis išgali turėti didelius sodus ar būti natūralios gamtos plotų savininkais. Todėl jie augina mažyčius sodelius, miniatiūriškai atspindinčius gamtos didybę. Japonai mėgsta gamtines vinjetes ir dar labiau - nykštukinius, vazonuose auginamus medžius (*bonsai*). Kai kurios moterys iš spalvoto molio (*bon-*

Ikimokyklinukai groti muzikos instrumentais pradeda mokytis didelėmis grupėmis. Šie mažiukai, pagal Suzuki metodą, smuikuoja priešais gynybinį vandens griovį, juosiantį Matsumoto pilį. (© Hiroji Kubota / Magnum Photos)

kei) ar smėlio (*bonseki*) ant padėklų sukuria nuostabius gamtovaizdžius, tačiau dar daugiau jų visa širdimi atsidavusios gėlių aranžavimo menui (*ikebana*), kurio kompozicijoms, skirtingai nuo Vakarų, kur įprastos didžiulės puokštės, pakanka kelių kruopščiai parinktų ir suderintų gėlių bei šakelių. Kai kurie šio mažų dalykų kulto aspektai, pavyzdžiui, miniatiūriniai sodai ir parkai, gėlių aranžavimas, pastaraisiais metais padarė didelį poveikį ir Vakarams.

Literatūra - dar vienas asmeninės saviraiškos laukas, jei ne tiesioginės, tai bent įsijaučiant į kito individualią saviraišką. Visai šiuolaikinei japonų literatūrai, įspūdingai atgimusiai maždaug amžių sandūroje, būdingi savosios tapatybės ieškojimai. Dauguma jų, tarsi potvyniui plūstelėjus Vakarų kultūrinei įtakai, buvo susiję su nerimu dėl japonų identiteto išlikimo, bet kitas šių ieškojimų aspektas - asmeninės tapatybės išsaugojimas dusinančiai kompaktiškoje visuomenėje. Japonų rašytojai ypač išgarsėjo kūriniais, Japonijoje vadinamais "Aš" romanais", kuriuose rašytojas, vaizduodamas iš pagrindų priešišką aplinką, introspektyviai, kone trikdančiai atvirai tyrinėja savo jausmus. Šiuose romanuose į japonų visuomenę žvelgiama tokiu ribotu ir tokiu individualizuotu požiūriu, kad apie ją gali susidaryti tik menką ir iškreiptą vaizdą, bet kūriniai atskleidžia žmogaus sielos subtilybes bei įnorus, ir tai japonus patraukė labiausiai. Šiuo dėmesiu žmogaus išgyvenimams turbūt galima paaiškinti ir didelį ikirevoliucinės rusų literatūros populiarumą. Nors japonų ir rusų charakteriai bei visuomenės labai skiriasi, rusų vaizduojamas individualios sielos ir žmogų slegiančios visuomenės konfliktas, taip pat asmeninės saviraiškos siekis akivaizdžiai užgavo jautriausią japonų širdies stygą.

Ne kiekvienam lemta tapti garsiu rašytoju, tačiau milijonai japonų išlieja jausmus rašdami, tarkim, dienoraščius arba eilėraščius. Ir trisdešimt vieno skiemens tanka, ir ne toks senas septyniolikos skiemėnų haiku - labai griežtos literatūrinės formos, be to, dar varžomos nesuskaitomos galybės poetinių taisyklių, tačiau daugybė japonų būtent jomis stengiasi išreikšti save. Knibždėte knibžda literatūrinių būrelių, leidžiama aibė poezijos žurnalų, kasmet skelbiamas nacionalinis tankų konkursas - geriausios tankos skaitomos dalyvaujant imperatoriui, kuris irgi pateikia savo paties sukurta eilėraščių.

Milijonai japonų išreiškia save šokdami, dainuodami. Daugybėje puikiai organizuotų mokyklų, kurių kiekviena turi gausų būrį gerbėjų, puoselėjami įvairiausi šokio menai, paprastai siejami su ikimoderniuoju teat-

ru ir geišų tradicija. Tas pats pasakytina ir apie tradicinę muziką; daug žmonių mokosi groti ir vakarietiškais instrumentais, atlikti vakarietišką muziką. Visame pasaulyje pagarsėjo Suzuki metodas, kai violončele groti pradedama mokyti nuo dvejų ar trejų metų, dažniausiai didelėmis grupėmis. Visos tradicinės tapybos ir keramikos šakos puoselėjamos aibėje mokyklų, kaip ir įvairiausios Vakarų meno formos, kaip ir tradiciniai arbatos ceremonialo, gėlių aranžavimo menai. Visko nė neišvardinsi. *Dziudo*, *karatė* ir kitos karinės sporto šakos - taip pat individualių įgūdžių ugdymo dalis.

Visos šios mokyklos teikia galimybę susiburti į grupes, su kuriomis žmogus gali identifikuotis, bet čia dar svarbiau tai, kad dauguma japonų iš tikrųjų pasižymi individualiais literatūriniais, meniniais, teatriniais įgūdžiais, ir šitai jiems yra ne tik būdas emociškai išreikšti save, bet - ir labai vertinama savojo identiteto apraiška. Tik pastaraisiais metais Jungtinėse Valstijose ima ryškėti daugybės žmonių panašaus pobūdžio meninės pastangos, kurios Japonijai jau seniai būdingos; turbūt ir čia jas iš dalies lemia saviraiškos ir savosios tapatybės jausenos poreikis ankštoje, labai suvaržytoje socialinėje aplinkoje.

Mes linkę numoti ranka į tokią veiklą kaip paprastas hobis, bet japonai ją vertina kaip *shumi*, arba "polinkius", kurie leidžia įtvirtinti savąją tapatybę ir su amžiumi darosi jiems vis svarbesni. Per įvairius pobūvius japonai mėgsta parodyti savo ypatingus sugebėjimus - tarkim, dainuoti *Nō* maniera. Dažniausiai būna taip, kad per tokius susiėjimus japonai keičia vienas kitą, o juose dalyvaujantys užsieniečiai, sutrikę, kad nieko neišgali, beviltiškai stengiasi prisiminti pusiau pamirštą universiteto laikų dainą. Karštas atsidavimas hobiui Japonijoje beveik būtinas, jeigu nori, kad tave gerbtų. Tai teko patirti ir savo kailiu. Nevykusiai aiškindamas žurnalistams, jog neturiu jokio hobiaus, nes mano darbas - taip pat hobiaus, pajutau, kad tai - dvasinio nepilnavertiškumo pripažinimas.

Japonai ugdo savo polinkius ir jais puikuoja, net jeigu tai - įprastas tokią padėtį užimančių žmonių pomėgis. Stambiam verslininkui atrodo, kad jam, kaip stambiam verslininkui, derėtų garbinti golfą, ir jis be perstogės plepa apie kliūtis, trukdančias tuo užsiimti. Sportiškesnis žmogus atliks neįtikėtinos kantrybės žygdarbį, pusantros dienos savaitga-

Pradinukai kaligrafijos konkurso metu. Dauguma jų popieriuje, ištiestame ant grindų, kiniškais rašmenimis vedžioja *Heiwa Nippon* ("Taiki Japonija"). (© Richard Kalvar / Magnum Photos)

Iš stumdydamasis ant žmonių prisigrūdusio šlaito. Visa tai būdinga ir amerikiečių gyvenimui, priežastys irgi, ko gero, panašios. Vis dėlto savajai tapatybei pajusti asmeniniai sugebėjimai ir pomėgiai japonams tikriausiai svarbesni nei amerikiečiams.

Žvilgsnis į tai, kaip japonai ugdo savo sugebėjimus, padės suprasti ir kaip jie puoselėja individualybę. Tradicinių įgūdžių mokoma ne tiek analizuojant ir aiškinant žodžiais, kiek pavyzdžiais ir imitavimu, mokytojui asmeniškai bendraujant su mokiniu. Labai svarbus mokytojo ir mokinio ryšys išreiškia japonams būdingą orientavimąsi į grupę, bet lygiai svarbu, kad mokymasis čia - ne tiek racionalus, kiek intuityvus procesas. Žmogus turi persiimti įgūdžiais taip, kad jo meistriškumas atrodytų be pastangų. Jis turi valdyti juos ne tiek protu, kiek dvasiškai su jais susilydyti. Jau kalbėjome apie budistinę savojo identiteto netekties, kai per nušvitimą susilieama su kosmosu, idėją. Tačiau turime pabrėžti tai, kad įgudimas - iš esmės valios, t.y. savitvartos ir savidisciplinos, aktas. Šaudymo iš lanko mokytojas akcentuoja ne tiek akylumą ar rankos taiklumą, kiek būtinybę valdyti pilvą, kitaip sakant, emocijas. Manoma, kad meistriškumas pasiekiamas puoselėjant veikiau vidines sielos, o ne išorines kūno jėgas. Tai - labai svarbi, socialiai ne tik priimtina, bet ir skatintina individualios saviuoklos sritis.

Nuo tradicinių menų atsigrižę į gyvensenos meną, pamatysime, kad ir čia laikomasi panašių nuostatų. Linkęs bendradarbiauti, santykinėmis nuostatomis pasižymįs, į grupę orientuotas idealus japonas - anaipol ne blankus socialinių sąlygų atspindys, neturįs jokių individualių bruožų, bet griežtos vidinės kontrolės, leidžiančios valdyti mažiausiai racionalius ir labiausiai antisocialinius instinktus, suformuotas žmogus. Jis - ne visuomet pritariamai galva linksintis silpnavalis, bet savitvartos galią turinti asmenybė. Kitaip nei Vakaruose, socialinis konformizmas japonams - ne silpnumo požymis. Jis liudija užgrūdintą, pasididžiavimo vertą vidinę stiprybę.

Nė viena tauta nekreipia tiek dėmesio į savitvartą kaip japonai. Čia kūnas asketiškai marinamas, pavyzdžiui, šaltame vandenyje žiemą maudomasi ne mistiniais sumetimais, kaip Indijoje ar Vakaruose, bet tam, kad užsigrūdintų valia. Nuo pat viduramžių populiarī zen meditacija buvo praktikuojama ne tiek siekiant transcendentinio nušvitimo, kiek stengiantis ugdyti savitvartą. Ko gero, dėl tų pačių priežasčių tokio pobū-

džio praktika neseniai patraukė ir kai kuriuos jaunos Vakarų žmones, ieškančius naujų saviuklos būdų.

Japonai paprastai fetišizuoja savitvardą ir valią. Jos jiems atrodo būtinos, kad žmogus sugebėtų deramai atlikti gyvenimo pareigas. Jie siekia vidinės ramybės, o teisingą mintį ir teisingą veiksmą stengiasi nedelsiant ir nesavanaudiškai įkūnyti. Jų tradiciniai pamokymai aiškiai rodo, kad prisitaikymas prie visuomenės arba savo pašaukimo pasaulyje vykdomas jiems - ne natūralūs, o įgyjami sugebėjimai. Ankstesniais laikais jie kalbėjo apie sunkią našta, kurią uždeda tėvų, valdovų feodalų ar imperatoriaus geranoriškumas (*on*). Net ir dabar jie aštriai suvokia, jog tam, kad gyventum pagal visuomenės reikalavimus, reikia didelių pastangų.

Dauguma japonų atrodo užsivertę pareigomis - šeimai, draugams, visuomenei. Pareigos suvokimas, paprastai vadinamas *gimu*, toks slegiantis, kad jauniems sukelia vidinį pasipriešinimą; jis aiškiai ateina dar iš tų ikimoderniųjų laikų, kai buvo įvardinamas *giri*. *Giri* buvo nevalia pasiskandinti asmeniniuose žmogiškuose jausmuose - *ninjo*, kurie kyla spontaniškai ir veda prie visuomeninės sumaišties bei nelaimių. Mėgstama tradicinės literatūros tema - konfliktas tarp *ninjo*, kuris pasireiškėdavo kaip neleistina meilė, ir *giri*, t.y. tarp šeimos priedermių ir didesnių visuomeninių pareigų; šis konfliktas, bent jau literatūroje, dažniausiai baigdavosi nelaimingai įsimylėjusiųjų savižudybe.

Trumpai sustoti prie savižudybės reikėtų jau vien todėl, kad ji nuolat šmėkščioja japonų ir kitų galvose kaip labai specifinis japonų visuomenės bruožas. Tradicinė jos forma *seppuku* buvo *Buchido*, arba "Kario kelio" kulto, dalis. Net ir dabar daugeliui ji atrodo visiškai priimtinas ir garbingas būdas išspręsti beviltišką dilemą, nors priešingai nei dauguma mano, šiais laikais japonų visuomenėje savižudybės statistiškai daug retesnės nei Vakarų pasaulyje. *Seppuku* tebelieka mėgstama dramos kūrinių ir filmų tema, bet tikrovėje iš esmės nebepasitaiko. Be iškilių veikėjų, daugiausia kariškių, savižudybių protrūkio Antrojo pasaulinio karo pabaigoje - ir tai puikiai suprantama net vakariečių akimis žiūrint, - paskutinis garsus tikro *seppuku* atvejis buvo Rusų-japonų karo didvyrio generolo Nogį Maresukės ir jo žmonos nusižudymas 1912 metais, palydint į kapą Meiji imperatorių. Žymaus rašytojo Mishimos Yukio efektingas *seppuku* 1970 metais buvo daugiau dramatiška poza nei pareigos aktas ar pagrįstas politinis protestas; nors daugumą publikos

ši drama sujaudino, buvo ir tokių, kurie sutrikę stebėjo ją su panieka. Daugumos iškilių literatūrinių personažų savižudybės, tiesa, daug proziškesnės, veikiau paaikškina introspektyvų modernios japonų literatūros pobūdį, nei liudija apie savižudybių paplitimą Japonijoje.

Japonijoje žudomasi dažniausiai dėl tokių pačių priežasčių kaip ir kitose šalyse; priemonės irgi panašios. Kaip ir kai kuriose Rytų Azijos šalyse, moterų savižudybių skaičius čia, palyginus su Vakaraais, artimesnis nusižudžiusių vyrų skaičiui - tikriausiai dėl to, kad Rytų Azijoje moterys tebejaucia didesnę socialinę spaudimą; matyt, dėl stipresnio švietimo sistemos spaudimo daug gausiau žudosi ir studentų, nors pagal šią statistiką Vakaraai jau baigia pasivyti Japoniją. Bet svarbiau yra tai, kad šiandieninis savižudybių skaičius Japonijoje svyruoja kartu su politine įtampa bei visos visuomenės ekonominių sąlygų pokyčiais ir dabar yra labai artimas tam, kuris nustatytas Jungtinėse Valstijose, tačiau žemesnis už kai kurių Europos šalių. Kad ir kaip, savižudybės japonus tebekeri iki šiol - jos nepamiršamos paminėti naujienų laidose, apie jas dažnai rašoma literatūros kūriniuose, - lygiai taip pat, kaip Ameriką "apžavėjusios" žmogžudystės.

Grįžtant prie savitvartos ir ambicijų temos reikėtų pridurti, kad primygtinai pamokymai nebūtinai lemia vyraujančius visuomenės bruožus. Tiesą sakant, kartais jie skiriasi kaip vanduo ir žemė. Bet Japonijoje tokio atotrūkio, regis, nėra. Japonai iš tikrųjų pasižymi tvirtu charakteriu. Ryškiausias to pavyzdys - ketvirtį amžiaus trukęs leitenanto Onodos priešinimasis, kai Filipinų salos džiunglėse jis vienas kovojo prieš Jungtines Valstijas. Aukščiausia Japonijos valdžia per Antrąjį pasaulinį karą tikėjosi, kad stipresnė japonų valios jėga, kurią jie priėmė kaip savaime suprantamą, ir bus toji persvara, kuri lems pergalę prieš Jungtines Valstijas - gamtiniais ištekliais - ir vaikui tai buvo žinoma - kur kas pranašesnes. Atrodo, kad japonai dažnai įsitikinę, jog valios stiprybė ir įtempomis pastangomis įmanu įveikti bet kokias kliūtis. Vyresnio amžiaus japonams neretai atrodo, kad šiame gausos ir atsipalaidavimo amžiuje tokios savybės tolydžio prarandamos. Tai iš dalies tiesa, bet po išviršinių japono drovumu ir bendruomeniškumu dar ir šiandien slypi charakterio tvirtybė.

Daug kas pažymi, jog sunkus darbas, vidinė jėga ir ekonominiai laimėjimai, Vakaruose išdidžiai aukštinami kaip "protestantiškos etikos" bruožai, dar būdingesni japonams, kurių nepriklauso krikščionybės,

nekalbant jau apie protestantizmą, pasauliui. Iš esmės šiais bruožais pasižymi visos Rytų Azijos tautos - kinai, korėjiečiai, vietnamiečiai, tarp jų ir japonai, - kurių kultūrinį pamatą lėmė senovės Kinijos įtaka ir konfucianizmo pažiūros. Ši darbo etika neabejotinai susijusi su visoms šioms tautoms būdingu veržimusi į mokslą, taip pat su ten vyraujančiu palyginti šaltu klimatu. Orientavimasis į grupę Japonijoje turbūt dar labiau ją sustiprino. Geras grupės organizatorius - sykiu ir geras darbuotojas, o draugiškas grupinis darbas gali būti malonus, net jeigu amatininko pasididžiavimą savo gaminiu nuslopinusi įprasta šiuolaikinė mašininė produkcija. Ir patys japonai pripažįsta, kad stropumas (*kimbensei*) - vienas iš išskirtiniausių jų pranašumų. Susitapatinimu su darbo, kuriam japonai teikia didžiausią svarbą, grupe ir entuziastingu, net džiugiu dalyvavimu jos veikloje galima paaiškinti, kodėl net ir šiandien darbo etika Japonijoje rodosi daug mažiau pažeista negu kitose šalyse, net tose, kurios didžiuojasi protestantišku paveldu.

Savitvarda ir valingumu pasižyminčių žmonių visuomenėje kyla pakankama įtampa, kuria galima paaiškinti japonams būdingą vidinę energiją ir ambicingumą. Po darnaus prisitaikymo paviršiumi visuomet kaupiasi slėgis. Ikimoderniais laikais japonams labai rūpėjo garbė ir išorinis įspūdis - šios nuostatos ligi šiol tebeveikia jų mąstymą ir laikyseną. Meiji laikotarpio devizas buvo *shusse*, arba "gyvenimo sėkmė". Omeny turėta visų pirma ambicinga asmeninė sėkmė. Japonai ligi šiol prisimeina Massachusettso žemdirbystės koledžo (vėliau - Massachusettso universiteto) rektoriaus Williamo S. Clarko, kuris 1876 metais buvo trumpam nuvykęs Japonijon įkurti žemdirbystės mokyklos (paskui peraugusios į Hokaido universitetą), atsisveikinant pasakytą linkėjimą: "Berniukai, būkite ambicingi". Nuo motinos priklausomą vaiką gali labai uždegti jos lūkesčiai. Japonijoje girdimi tradicinės "žydų motinos" atgarsiai.

Apibendrinant galima sakyti, kad asmeninė ambicija ir vidinės paskatos japoно elgesį motyvuoja lygiai tiek pat, kiek vakariečio. Vakariečius gali stebinti, kad tokiais bruožais pasižymi taip labai į grupinį bendravimą linkę žmonės, tačiau iš tikrųjų japonai kartais net perdėtai ambicingi. Visa tai sunku pamatuoti, bet Amerikos japonų reputacija leidžia daryti kai kurias išvadas. Susidurdami su visiškai kitokio kultūrinio paveldo bei kalbos lemiamomis kliūtimis, ilgą laiką persekiojami įtarių žvilgsnių ir nepasitikėjimo, Amerikos japonų protėviai per dvi ar tris kartas sugebėjo pasiekti tokį pat, ar beveik tokį pat, aukštą išsilavinimo, pajamų ir statuso lygį kaip ir kitos etninės grupės, įskaitant WASP ir žy-

dus. Šią reputaciją galima paaiškinti ligi šiol japonų išsaugotomis savybėmis.

Jeigu iš tiesų esama panašumų tarp japonams būdingų bruožų ir protestantiškos etikos, tai juos galėjo lemti protestantizmo Vakaruose iškilimas tuo metu, kai visuomenė tebebuvo susiskirsčiusi į feodales klases bei luomus, o neturintys politinės galios pirkliai ir valstiečiai siekė sau ekonominės naudos. Lygiai tokios pat sąlygos Japonijoje susiklostė Tokugawų laikais. Tuomet nuo politinės valdžios visiškai nustumti pirkliai bei valstiečiai ir išplėtojo teoriją, kuria teigiama, kad ekonominė sėkmė visuomenei naudinga tiek pat, kiek ir samurajų klasės politinis tarnavimas. Šitokios nuostatos padeda suprasti, kodėl ankštesnieji pirkliai ir valstiečiai Meiji laikais taip lengvai prasiskverbė į įvairius vadovaujančius postus, o samurajai dar lengviau persimetė į verslininkystę kaip teisėtą ir pagarbos vertą veiklos sritį. Tokiose šalyse kaip Kinija ir Korėja barjerai tarp klasių buvo mažesni, tad ekonominė sėkmė paprastai leisdavo laimėti ir politinį statusą, jos nereikėjo pagrįsti kaip savaime vertingo tikslo. Jeigu šie svarstymai teisingi, tai galima daryti išvadą, jog šiuos protestantiškus bruožus lėmė ne tiek protestantizmas, kiek iš feodalizmo laikų išlikęs klasinis susiskaldymas. Tačiau svarbiausia yra tai, jog asmeninė ambicija ir vidiniai stimulai - anaip tol ne atsitiktiniai, bet nuo seno esminiai japonų visuomenės bruožai.

Pro vakariečių akis dažnai prasprūsta japonų ir jų visuomenės esminės savybės; sutrikdyti to, kas pažįstama, ir to, kas rodo egzotišką, jie ima dvejojti, ar nebus japonai prieštaringa, tam tikrą Rytų ir Vakarų lydinį įkūnijanti tauta. Panašias dvejones dažnai išsakydavo ir patys japonai. Be jokios abejonės, praeityje daug kam buvo būdinga ši dichotomija, bet kalbant apie šiuolaikinę Japoniją, giliau ją įžvelgia pašaliniai, nei jaučia patys japonai. Kiekvienoje sparčiai besikeičiančioje visuomenėje reiškiasi kontrastai tarp paveldėtų praeities tradicijų ir naujų bruožų, kuriuos suformuoja pasikeitusios sąlygos bei technologijos. Galbūt Japonijoje, kurioje per pastarąjį šimtmetį įvyko ir spartesnių, ir didesnių permainų negu bet kurioje kitoje šalyje, šis prieštaraavimas kelia didesnę įtampą nei Vakaruose, bet tai - ne kokybinis, tik laipsnio skirtumas.

Japonija nebuvo "vakarizuota", kaip daugelis teigia. Tradicinės Vakarų kultūros šerdis - krikščionybė, bet ją išpažįsta mažiau nei du nuošimčiai japonų. Japonai perėmė tik moderniuosius Vakarų kultūros ele-

Nuotaka ir jaunikis. Ji apsirengusi labai spalvingu kimono, jis - baltu smokingu. Per vestuvių iškilmes kostiumai keičiami dažnai, bet praleisti medaus mėnesį (ko gero, į Havajus, ar dar kur nors užsienin) jis išvyks įprastiniu kostiumu, o ji - labai prašmatniais vakarietiškais išveginiais apdais. (© *Dave Bartruff*)

mentus, kurie ir ten, Vakaruose, atsižvelgiant į technologinio amžiaus poreikius, atsirado dar visai neseniai - geležinkelius, modernias gamyklas, masinį švietimą, laikraščius, televiziją, taip pat visuotinę demokratiją. Šiuo požiūriu Japonija ne "vakarizavosi", bet modernizavosi, o modernizacijos procesas vyko tradicinės japonų kultūros pagrindu, lygiai taip pat kaip ir Vakaruose. Prieštaravimai bei įtampa irgi tie patys.

Tai, kad Vakaruose keturiais dešimtmečiais anksčiau pradėti tiesti geležinkeliai ir keleriais metais ankstėliau įsižiebė televizoriai, šių dalykų nepadarė vakarietiškesniais. Japonams tai toks pat įprastas dalykas kaip ir amerikiečiams. Arbata, Rytų Azijos gėrimas, iš Viduriniųjų Rytų atkeiliavusi kava, į kimono panašios mantijos, afrikietiški muzikos ritmai, priešpiečiai sushi bare, karatė treniruotės ar mokymasis ikebanos stiliumi derinti gėles Vakaruose nesukėlė nei traumų, nei pasipriešinimo. Kodėl tai turėjo padaryti vakarietiški patiekalai, drabužiai ar muzika Japonijoje? Brahmas ir Beethovenas Japonijai dabar jau priklauso tiek pat, kiek Amerikai ar net Vokietijai. Visados angliškai dainuojamas "Happy Birthday" ir visuomet japoniškai - "Auld Lang Syne" - tokia pat svari ir natūrali japonų liaudies kultūros dalis kaip ir amerikiečių. Shakespeare'as, Goethe ar Dostojevskij jų literatūrinėje sąmonėje išsaknię taip pat giliai ir pažįstami turbūt kaip *Genji pasakojimas*. Antikinė Graikija ir Roma, didžiosios kinų dinastijos jiems tokia pat istorijos dalis, kaip ir jų pačių praeitis.

Kimono įprastas drabužis tik pagyvenusioms ponios ir kai kurioms turtingoms moterims; jeigu apskritai išgali, kitos juo apsivelka tik labai ypatingomis progomis, tokiomis, kaip universiteto baigimo iškilmės. Japonų visiškai netrikdo kontrastas tarp tradicinių nuotakos drabužių, kuriais jos dėvi per sintoistinių vestuvių ceremonijas, ir Vakarams įprastos baltos suknelės, kuria jos paprastai apsivelka per civilines arba krikščioniškas jungtuves, populiarias net tarp netikinčiųjų. Jaunikai dažniausiai apsirengę vakarietišškai, aukštesniuose sluoksniuose itin mėgstamas kostiumas, kuris Japonijoje dažnai vilkimas oficialiomis progomis ir vadinamas *moningu*, iš "morning coat" ("rytinis švarkas") kilusiu pavadinimu. Vargu ar kuris vyras išeis į svečius, apsirengęs tradiciniais tautiniais drabužiais - kaip neišeidavo nei jų tėvai, nei daugumos seneliai. Tradicinių drabužių japonas varžytųsi taip pat kaip amerikietis. Kultūrinės šizofrenijos, kuri gali atrodyti akivaizdi neįgudusiai vakariečio akiai, japonai paprasčiausiai nejaučia, nebent galbūt kokie nors drovūs intelektualai.

Japonai gyvena visuomenėje, kuri jiems, nepaisant sparčių permainų, - darni ir koherentiška visuma. Ji pasižymi homogeniškumu ir griežtomis elgesio normomis, kurių ištikimai laikomasi. Nuolatos keisdamasi, ji išlieka perdėm japoniška. Ir beveik monotoniškai vienoda. Jei norite, ji pastovesnė nei daugumoje Vakarų kraštų, nepaisant to, kad jie modernizavosi ir ramiau, ir be tokių sukrėtimų. Japonų visuomenėje nėra prarajų. Iš esmės ji negali pasigirti turtingu palikimu, bet žeminančio skurdo joje irgi nedaug. Jos gravitacijos centras - milžiniškas sluoksnius žmonių, kurie vadinami japonų-anglų kalbų junginiu "salary-man", t.y. tarnautojai (*sarariman*), - tikslesnis apibūdinimas nei amerikiečių "white-collar workers". Virš jų tik sauja aukštų pareigūnų, žemiau - fermeriai ir samdomi darbininkai, kurie stengiasi pasiekti ir dažniausiai pasiekia *sarariman* gyvenimo lygį.

Iš pažiūros Japonija turi visus laimingos visuomenės bruožus ir iš tikrųjų turbūt kaip jokia kita šalis nusipelno tokio įvertinimo. Vaikai tarsi gyvas sidabras. Žmonės linksmi ir siekiantys tikslo. Ankstyvu pensijiniu amžiumi ir tuo, kad ištekęjusi moteris labiau apsiriboja namais, gali paaiškinti miesto minios jaunatviškumą, ryškesnį nei Jungtinėse Valstijose, ir iš to kylantį didesnės energijos bei gyvybingumo įspūdį. Amžiaus keliamos problemos - ne taip į akis krintančios.

Japonai aiškiai patenkinti ir kiekvienas savimi, ir savo tauta. Tik prieš keletą dešimtmečių jie skausmingai nepasitikėjo savimi, baiminosi, kad vakariečiai nežiūrėtų į juos iš aukšto, bet pastaraisiais metais tokias dvejones ištirpdė padvelkusi šiluma ir tarptautinis pripažinimas. Jie ir šiandien labai kritiškai vertina savo visuomenę, bet sykiu gali jausti didelį pasitenkinimą tuo, ką jiems pavyko pasiekti. Jie didžiuojasi ekonomine sėkme, savo techniniais įgūdžiais, savo darnia visuomene, savo demokratine, egalitarine visuomenine bei politine sistema ir aukštu gyvenimo lygiu, kuriuo dauguma jų gali džiaugtis. Apie japonų bendrai pasiektą sėkmę toli pasklido šlovė, bet kad ir kiek dėmesio jie kreiptų į grupę, kiekvienas jų - labai drovus ir išdidus žmogus.

17 *Moteris*

Moters padėtis - vienas didžiausių japonų ir amerikiečių visuomenių skirtumų ir Vakaruose šis diskusijos objektas gali kelti pasipiktinimą. Japonų vyrai - akivaizdūs vyriškos lyties šovinistai, o moterys atrodo begėdiškai išnaudojamos ir prispaustos. Jų padėtis tikrai neabejotinai geresnė nei daugumoje islamo bei daugelyje kitų šalių, bet yra keletas diskriminacinių apribojimų dėl darbo, be to, čia tebegyvuoja senasis Konfucijaus posakis, girdi, "moteris jaunystėje turinti paklusti tėvui, brandos metais - vyrui, o senatvėje - sūnui". Vakariečių akimis žiūrint, vyrai čia žmonoms dažnai pernelyg šalti ir net jas niekina. Moterys paprastai nuolankios ir labai kantriai rūpinasi namiškiais vyrais, merginos dažnai droviai slepiasi už šypsėnų šydo. Ištekęsiai moteriai nedaug vietos visuomeniniame gyvenime. Dvigubas lytinis standartas, suteikias laisvę vyrui ir varžą moterį, ligi šiol įprastas dalykas. Tad seksualiniai papročiai ir požiūriai į meilę, vedybas, moters vietą visuomenėje Japonijoje ir Jungtinėse Valstijose labai skiriasi, nors abiejose šalyse visos šios nuostatos sparčiai kinta ir dauguma permainų Japonijoje rutuliojasi ta pačia kryptimi kaip Vakaruose.

Japonams nebūdinga vakarietiška pažiūra, kad seksualiniai santykiai yra nuodėmingi. Jie visados jiems buvo toks pat natūralus reiškinys, kaip, tarkim, valgymas; vietoje ir laiku jais galima mėgautis. Nuomonės ima įvairuoti nebent tada, kai iškyla homoseksualizmo problema. Taigi tam tikra prasme japonai laikosi gana laisvų pažiūrų. Sykiu jie daug labiau nei šiuolaikiniai vakariečiai įsisamoninę būtinybę individualius potroškius palenkti visuomenės aplinkos reikalavimams. Jie susitaiko su socialinėmis normomis, kurios, vakariečių akimis, ypač varžo žmogaus emocinį gyvenimą. Japonai vakariečiams gali atrodyti ir palaidi, ir puritoniški, laisvę daugiausia taikantys vyrams, puritoniškus apribojimus - moterims.

Praeityje japonai aukštino ne tik žemės, bet ir žmonių vaisingumą. Iki visai nesenų laikų Japonijos kaimuose garbinti faliniai simboliai. Klasikiniu laikotarpiu meilė tapo pagrindine literatūrine tema dvaro gyvenime, kuris stebino seksualine laisve. Seksualinės laisvės išlikę iki šių laikų kaimiškose Japonijos vietose, kur buvo toleruojami ikivedybiniai lytiniai santykiai, o santuoka dažnai neregistruojama, taigi neįteisinama kaip nuolatinė, kol nepaaiškėja, kad jaunoji galės turėti vaikų. Net ir šiandien japonai ne itin smerkia nesantuokinius lytinius santykius, tik nerimauja dėl socialinių jų padarinių.

Kitas ankstyvųjų laikų Japonijai būdingas bruožas - matriarchatinis visuomenės substratas. Mitinė imperatoriaus giminės linijos pradininkė - deivė Saulė; kinų tekstai liudija, kad moteris valdovė trečiame amžiuje buvo įprastas dalykas; iki pat aštunto šimtmečio būta moterų imperatorių. Heian dvare moteris turėjo daug laisvės, ji dominavo daugelyje to dvaro literatūros kūrinių. Net feodalizmo epochos pradžioje moteris galėjo paveldėti turtą ir rasti sau vietą feodalinėje sistemoje.

Tačiau vėliau Konfucijaus filosofija ir įsiviešpatavęs feodalizmas lėmė, kad moters laisvė buvo labai suvaržyta. Ji tapo visiškai priklausoma nuo vyro. Moteris, kuri fechtavimo meno laikais, akivaizdu, negalėjo kovoti lygiai su vyrais, palaipsniui buvo nustumta į feodalinės struktūros pakraštį ir tapo vyro papildiniu. Iš patriarchalinės Kinijos, kur visuomenėje dominavo vyras, kilęs konfucianizmas moterį vertino veikiau kaip vaikų gimdytoją ir giminės tęsėją nei kaip draugę ir pagalbininkę ar mylimąją. Romantinę meilę laikydamas silpnumu, o seksą - tik būdu pratęsti giminę, konfucianizmas aiškiai linko į puritoniškumą.

Kaime moterys išliko svarbios kaip vyro bendradarbės laukuose ir todėl išsaugojo daugiau individualios žemiškos nepriklausomybės, bet Tokugawų laikotarpio politinė sistema jas pavertė nuolankiomis tarnaitėmis ir žaisliukais vyrų rankose. Ištekėdama dukte galėjo sustiprinti dviejų šeimų ryšius, todėl buvo kruopščiai ugdoma, kad taptų puošnia ir nesutepta vedybų turgaus preke. Griežtai ir net šurkščiai anytos prižiūrima žmona turėjo visa savo esybę pasišvęsti vyro šeimos gerovei. Manyta, kad jai nereikalingi jokie visuomeniniai ryšiai anapus šeimos, iš esmės bet koks kontaktas su svetimu vyru buvo laikomas potencialiai pavojingu. Kadangi vedybas lemdavo šeimos išskaičiavimai, o ne jaunų žmonių susižavėjimas vienas kitu, - galėdavo būti, kad tik per vedybas jie pirmąkart pasimatydavo, - tai santuokinė meilė buvo antraeilis dalykas, kuris nieko nekeičia.

Japonų jaunimas linkęs burtis į grupes. Pasimatymai skiriami retai (nors ir dažniau nei kažkada). Bet kur Vakaruose būtų laikoma, kad ši Ueno parke Tokijuje susitikusi porėlė madingai apsirengusi, bet jauno vyro poza aiškiai nevakarietiška. Vedybų partnerius vis dar dažnai parenka šeimos, nors dabar jau pripažįstama, kad būtinas ir poros sutikimas. (© *Richard Kalvar / Magnum Photos*)

Vyraujant tokiai sistemai, seksualinis palaidumas ar moters neištikimybė buvo vertinami kaip ardantys visuomenės tvarką ir todėl prieš juos būdavo imamasi visų atsargumo priemonių. Užtat vyro socialinis ir seksualinis gyvenimas galėjo būti tiek platus, kiek netrukdė vykdyti pareigas šeimai. Turtingas vyras galėjo turėti ir daugiau žmonių arba meilužių. Visi, kuriems leisdavo kišenė, galėdavo lankytis didesnių miestų arba miestelių pasilinksminimų kvartaluose, kur teatruose ir restoranuose specialiai tam darbui pasiruošusios moterys profesionalės vyrus smagindavo šmaikščiais pokalbiais, šokio meno gabumais, dainomis ir, žinoma, seksualiniu žavesiu. Tai buvo moterys, kurių rangas svyravo nuo prostitučių iki garsių kurtizanių - pastarosioms tekdavo kantriai asistuoti, kol jos leisdavosi į lytinius santykius. Šio tipo moterys devynioliktoje šimtmečio imtos vadinti geišomis; jų Japonijoje tebėra ir šiandien, tiesa, labai nedaug. Tai į šį pasilinksminimų kvartalų demimondą buvo ištremti asistavimas ir flirtas, įprasti visuomeniniame Vakarų gyvenime ir visiškai nepažįstami nusistovėjusių elgesio normų besilaikančiai japonų visuomenės daugumai.

Didžiuma šių vėlyvojo feodalizmo Japonijos socialinės sistemos bruožų vienu ar kitu metu reiškėsi ir Vakaruose, bet Japonijoje jie visu ryškumu buvo išsiskleidę dar devyniolikto šimtmečio viduryje ir sudaro artimesnių laikų tradiciją. Tad nieko nuostabaus, kad nepaisant greitų perversmų, Japonijoje ligi šiol tebegyvuoja ir daugiau iš šios sistemos kilusių nuostatų ir papročių. Pavyzdžiui, pasimatymai ir asistavimas čia vaidina menkesnį vaidmenį negu Amerikos socialiniame gyvenime; mažiau reikšmės teikiama santuokinei meilei, nors, gyvenant kartu, ji gali ir išsiskleisti kaip Vakaruose. Nuo trečio dešimtmečio vis daugiau jaunų žmonių Vakarų pavyzdžiu gyvenimo draugus stengiasi susirasti vedybomis iš meilės, tačiau vis dar pasitaiko suorganizuotų santuokų.

Dabar vedybų aplinkybės gana įvairios. Dėl griežto mergaičių auklėjimo ir japonų polinkio jungtis į grupes skyrybų daug mažiau negu Vakaruose, o vaikinai ir merginos prie keturių akių bendrauja daug droviau. Nors dauguma patys užmezga ryšius, iš kurių gimsta santuoka, yra ir tokių, kurie mano, kad šeimos parama pasirenkant gyvenimo draugą ar draugę gali būti labai pravarti. Jauni žmonės retai jaučiasi verčiami nuslopinti širdies polinkius ir nusilenkti šeimos pageidavimams, bet pirmąsį jaunuoliams susitikti vis dar padeda tam tikros šeimos, ir, jeigu vyresnieji sutinka, galima tikėtis vedybų. Dar daugiau, oficialus tarpininkas ir per patį vestuvių ceremonialą vaidina pagrindinį vaidmenį - nepaisant to, ar tai iš dalies suorganizuotos, ar ne, vedybos. Vienas šios sistemos privalumų - kiekvienas, kuris trokšta susituokti ir neturi rimtų trūkumų, gali tikėtis susirasti antrąją pusę.

Taip kuriant šeimas, labiau tikėtina, kad meilė atsiras ir sustiprės bendrai gyvenant, nei prieš vedybas; be to, keletas išorinių aplinkybių trukdo, kad ji taptų lemiamu šeimyninio gyvenimo veiksniu, kaip kad yra Vakaruose. Ilgas laikas, kurį Japonijos miestiečiai sugaišta kasdien važinėdami visuomeniniu transportu, palyginti trumpos atostogos, vis dar penkių su puse darbo dienų savaitė, viršvalandžiai, kuriems japonai linkę paaukoti dalį laisvalaikio, ribotas visuomeninis gyvenimas - visa tai prisideda prie to, kad japonų pora drauge praleidžia daug mažiau laiko, nei įprasta Vakaruose. Uždaro gyvenimo sąlygos daugelyje namų, taip pat paprotys miegoti kartu su vaikais irgi trukdo pasiekti didesnio santuokinio intymumo. Galiausiai vedybinius santykius šaldo iš ikimodernių laikų atsidriekią ir ypač tarp senamadžių žmonių dažnai pasitaiką abejingumas vedybinei meilei bei požiūris, kad moteris besąlygiškai privalo paklusti vyrui.

Moralinių normų dvilypumas Japonijoje irgi stipriau reiškiasi nei daugumoje Vakarų šalių. Daug jaunų moterų ikivedybinės seksualinės laisvės turi tiek pat kaip ir jų vienmetės Vakaruose, bet apskritai japonų mergaitės šiuo požiūriu auklėjamos kur kas griežčiau nei japonų berniukai ir dauguma mergaičių Vakaruose. Bet to, iš ištėkėjusios moters laukiama nepalyginti daugiau ištikimybės negu iš vyro. Iš esmės jos neturi jokio visuomeninio gyvenimo už šeimos. Išskyrus mažumą moterų iš aukščiausio visuomenės sluoksnio, kurias - įsitempusias ir nelaimingas - gali pamatyti oficialiuose banketuose, dažniausiai tuose, kuriuose dalyvauja užsieniečiai, ištėkėjusios retai išeina su vyrais papietauti arba į pobūvius, retai ir pačios priima svečius namuose, paprastai per ankštuose, kad tam užtektų vietos. Daugumos jų gyvenimas apsiriboja vyru, vaikais, keliais artimais giminačiais, keliomis mokyklos laikų draugėmis ir, galimas dalykas, PTA veikla.

Tuo pat metu jų vyrai gyvena daug aktyvesnį socialinį gyvenimą. Pirmiausia jis susijęs su bendradarbių grupe, kurioje gali pasitaikyti ir kelios netekėjusios moterys. Dažnai gali pamatyti, kaip grupelė bendradarbių vyrų po darbo pakeliui į namus užsuka į vieną iš barų, kurių kiekvienam mieste - nesuskaitoma galybė. Čia baro laikytoja, geisų tradicijos tęsėja, juos įtraukia į smagų pokalbį, sumaniai paglosto jų vyrišką ego, taip pat - sukuria seksualinio susijaudinimo nuotaiką, kuri gali privesti ir prie rimtesnių ryšių - kai kurios barų merginos-meilužės gyvena dar turtingiau ir užtikrinčiau negu žmonos. Aplinka čia gali būti ir visiškai kitokia, bet modernaus japonų baro nuotaika panaši į tą, kuri feodalizmo laikais sklاندė pasilinksminimų kvartaluose.

Visa tai, žinoma, keičiasi, ir šiuolaikinė moteris joku būdu nebėra taip įbauginta, kaip prieš keletą dešimtmečių ar kaip kartais atrodo vakariečiams. Iš paviršiaus toks vaizdas gali klaidinti. Vyrų ir žmonos tikrai nelinkę viešai rodyti savo jausmų, o vyro atžarumas ir panieka moteriai (dar visai neseniai senamadis vyras į antrąją pusę galėjo kreiptis rutiniu "mano kvaila žmona") yra bent jau iš dalies elgesio norma, pasireiškianti šnekantis su šeimos nariais ar kitiems apie juos pasakojant. Daugumai moterų savo ruožtu nė mintis nekils kam nors girti vyrą. Tai daugiausia paviršutiniški, iš ankstesnių laikų paveldėti bruožai. Iš tikrųjų vyksta didelės permainos - moteris išsikovoja vis lygiateisiškesnę padėtį su vyrais, be to, stiprėja įsitikinimas, kad žmonos ir vyro ryšys turi būti pagrįstas meile.

Šias tendencijas turbūt geriausiai atskleis menkučiai, bet daug bylojantys pavyzdžiai. Puikiai prisimenu, kaip trečiame dešimtmetyje žmona, nešina kūdikiais, kiek jų turi, arba apsikarsčiusi nešuliais, cimpindavo gatve, pagarbiai atsilikusi nuo vyro, o jis, poniškai išdidus, žengdavo priešaky. Bėgant metams, mačiau, kaip ji vis labiau prie jo priartėja, o dabar juodu jau eina greta, kūdikiai ir nešuliai - dažniausiai jo rankose. Jeigu šeima turi automobilį, visiškai tikėtina, kad jį vairuoja ir vienas, ir kitas. Kitados joks vyras nebūtų nusižeminęs taip, kad imtųsi menkiausio namų ruošos darbo; dabar vis daugiau jų vakare padeda plauti indus. O ir daugelis moterų vyrams aiškiai leidžia suprasti, jog nepakęs jokių flirtų ir barų nuotykių. Niekas negali atspėti, kaip greitai ir kaip toli plėtosis šitos tendencijos, bet jos neabejotinai krypsta vieningo standarto link: arba abiem viskas vienodai leistina, arba šeimoje vyraus tarpusavio pagarba ir ištikimybė.

Ir dar dėl vieno dalyko japonės moters padėtis iš tikrųjų kitokia, nei kartais atrodo. Kaip jau sakėme, pagal kilmę japonų visuomenė - matriarchatinė, ir, matyt, kai kurie šios sistemos bruožai visą laiką prasiskverbėdavo, nepaisant kieto, feodalizmo ir konfucianizmo suformuoto, vyro viršenybės luito. Apie tai galima spėti iš to, kad viduramžiais iš moters buvo tikimasi vyriškos valios, jėgos ir drąsos. Šiais laikais paprastai manoma, kad moteris pasižymi didesne valia ir psichologine stiprybe negu vyrai; nėra jokios abejonės, kad šiandieninėje japonų šeimoje dominuoja ir jos centras yra ne vyras, bet moteris. Tiesą sakant, tėvas tikrai yra finansinis ramstis, be tvarkant kitus šeimos reikalus dažniausiai jis - visiškai nulis. Šeimos pinigus beveik be išimties leidžia motina, tėvui dažnai išduodama kišenpinigius. Kai mažyliai prabunda, jo nebėra, kai jis sugrįžta, jie jau sumigę. Vaikai iš esmės gyvena tik su mama; ji rūpinasi ir tuo, kad jiems gerai sektųsi mokykloje. Tokie amerikietiški komiksai kaip "Blondie" ir šeimyninės televizijos ar kino komedijos, kuriose paprastai vaizduojamas žmonos valdomas vyras, išpopuliarėjo Japonijoje, nes, nepaisant nepažįstamos socialinės veiksmo aplinkos, buvo kuo puikiau siai suprantamos.

Tėvo dominavimas vargiai turi įtakos psichologinei japonų struktūrai, nors kita Freudo idėja, ypatingas berniuko prisirišimas prie motinos ir priklausomybė nuo jos, - didelė psichologinė problema. Tai jau minėtas *amae* sindromas. Vyras kartais panašus į suaugusį žmonos sūnų, kaip ir kiti vaikai reikalaujantį švelnaus rūpesčio bei lėpinimo, priešingu atveju tam, kad patenkintų ypatingo moteriško dėmesio bei meilėlavimo poreikį, jis ieško kitų moterų - geišų ankstesniais laikais arba baro mer-

Darbininkės priešpiečių pertraukos Osakos nacionalinėje elektros kompanijoje metu.
(Henri Cartier-Bresson / Magnum Photos)

ginų dabar. Visiškai tikėtina, kad vyras pasirodys silpnavalis ir sukels šeimos problemų. Kita vertus, iš žmonių laukiama, kad jos bus stipraus charakterio, pasižymės geromis manieromis ir išsaugos šeimos vienybę. Daugeliu atveju jos pateisina šiuos lūkesčius.

Žmona gali viešpatauti šeimoje, bet plačiau visuomenėje moteris vis dar gerokai prislėgta. Devynios klasės privalomos visiems, devyniasdešimt keturi nuošimčiai atitinkamo amžiaus žmonių baigia dvylika klasių, tad merginos įgyja tokį pat vidurinį išsilavinimą kaip ir vaikinai, tačiau aukštesnėse pakopose jų vis mažiau. Dvimečiuose koledžuose mokosi daugiausia merginos, bet į šiuos koledžus žiūrima kaip į savotiškas baigiamąsias mokyklas, ugdančias vedybiniam gyvenimui reikalingus sugebėjimus ir būdo bruožus. Keturmečio mokymo universitetuose moterų kur kas mažiau. Yra keletas moterų, daugiausia krikščioniškų, universitetų, bet kituose, kurie dabar visi mišrūs, moterys sudaro penktadalį

studentų, o geriausiose institucijose jų apskritai tik dešimt nuošimčių. Daug kainuojantis mokslas ketverių metų universitetuose atrodo per didelę prabangą moterims, iš kurių nelaukiama nieko daugiau, tik būti geromis namų šeimininkėmis.

Japonai linkę tuoktis vėliau negu amerikiečiai - moterys maždaug dvidešimt ketverių metų, vyrai - dvidešimt aštuonerių, t.y. maždaug trejais metais vyresni nei Jungtinėse Valstijose. Taigi tarp mokslo baigimo ir vedybų moterims atlieka nuo dvejų iki šešerių metų, per kuriuos jos paprastai įsidarbina. Mažiau išsilavinusios tampa tokių lengvosios pramonės šakų, kaip tekstilė, elektronika, darbininkėmis arba patarnautojomis - padavėjomis, pardavėjomis, liftų palydovėmis ir pan. Labiau išsilavinusios taps sekretorėmis ir O.L., arba "office ladies", arba kontorų tarnautojomis, kaip jos vadinamos Japonijoje, bet šios irgi turi patarnauti - pavyzdžiui, įstaigos vyrams serviruoti arbatą. Kadangi žinoma, jog iki vedybų liko keletas metų, į abiejų grupių moterų darbą žiūrima kaip į laikiną, jos paprastai neužima postų, laiduojančių viso gyvenimo karjerą ir atitinkamai didėjančią algą. Kadangi vėliau išteka ir ilgiau nei amerikietės namuose prižiūri vaikus, japonų moterys ir darbo rinkon grįžta vėliau, be to, jų skaičius irgi mažesnis. Tačiau ir dabar jos vargu gaus darbą visam gyvenimui, pirmenybė visuomet bus suteikta vyrams. Vidutiniškai moteris tarnautoja gauna pusę vyro algos. Kad ir tokios sąlygos, kad ir didžioji moterų dalis yra mažiau vertinama, daugiau nei pusė moterų dirba ir sudaro keturiasdešimt nuošimčių Japonijos darbo jėgos.

Skirtingai nuo miestiečių darbininkių, moteris kaime visuomet buvo reikšminga žemdirbystės darbo jėga, o pokario sąlygomis jos svarba dar labiau padidėjo. Po karo dauguma kaimo vaikų ir merginų, baigę mokyklą, išsilakstė ieškoti miestuose pelningesnių darbų. Jauniems vyrams, kurie liko paveldėti šeimos ūkio, buvo sunku susirasti nuotakas, dėl to labai išaugo ūkininko žmonos statusas. Kaip jau minėjome, dauguma ūkininkų pagrindinį darbą dabar jau susiranda kitur, ir nors moterys taip pat kur nors kitur įsidarbina, vis dėlto tikriausiai ant jų, o ne ant vyro pečių krinta didžioji ūkio darbų dalis.

Japonės moterys padaro ir mokslinę karjerą, bet tai - retesni atvejai nei daugumoje industrinių Vakarų šalių. Sudarydamos apie pusę pradininių klasių ir žymią dalį vidurinių mokyklų, dvimečių koledžų, moterų universitetų, mokslinių tyrimų institutų darbuotojų, jos yra žinomos švietimo ir mokslinių tyrinėjimų srityse. Tačiau tarp keturmečio mokymo universitetų profesorių jų - tik saujelė. Jos pasižymi literatūroje, menuose, tarp jų yra gerų žurnalistų. Moterys dažnai vadovauja smulkiems vers-

lams, tačiau tarp stambių biznierių jų tikrai nepamatysi. Daug moterų gydytojų, pasitaiko teisėjų, ypač jaunimo teismuose. Nemažai moterų - smulkios tarnautojos vyriausybinese įstaigose, bet tik neseniai kelioms pavyko "išsėlinti" į elitinę aukštąją biurokratiją. Parlamente moterų procentas toks pat žemas kaip ir Atstovų rūmuose, atitinkančiuose Jungtinių Valstijų Senatą, bet kai 1986 metų rugsėjį ponis Doi Takako buvo išrinkta generaline sekretore ir taip tapo socialistų, antrosios pagal dydį Japonijos partijos, kandidatė į ministrės pirmininkės postą, japonės pralenkė amerikietes. Svarbiausią politinį vaidmenį moterys vaidina populiariuose piliečių ir vietos gyventojų sąjūdžiuose. Daugiau nei pusė Japonijos moterų priklauso tokioms organizacijoms, kaip po visą šalį pasklidusios Moterų sąjungos (*Fujinkai*), ir per jas, taip pat įtakingą PTA, kurioje vyrauja motinos, vis aktyviau įsitraukia į vietos politinį gyvenimą. Vis dėlto daugumą vadovavimo visuomenei postų tebeužima vyrai.

Japonija vis dar akivaizdžiai "vyrų pasaulis", kuriame moteris nustumta į šešėlį. Per šį šimtmetį, ypač po Antrojo pasaulinio karo, moterų statusas labai pasikeitė ir, žinoma, toliau įsitvirtins. 1947 metų konstitucija, kurioje pakankamai aiškiai pasisakoma už lyčių lygybę, gana apibrėžtai išplečia moterų teises ir suteikia joms didesnę prestižą:

Negalės būti jokios politinės, ekonominės ar socialinės diskriminacijos dėl... lyties... Santuoka turės būti grindžiama tik tarpusavio sutikimu ir išlaikoma tarpusavio bendravimu, kurio pagrindas - lygios vyro ir žmonos teisės. Vyro ir žmonos pasirinkimo atžvilgiu, turto nuosavybės teisių, paveldėjimo, gyvenamosios vietos pasirinkimo, skyrybų ir kiti su santuoka bei šeima susiję įstatymai turi būti leidžiami atsižvelgiant į žmogaus orumą ir esminę lyčių lygybę.

Įstatymai dabar moterims suteikia visišką teisinę lygybę. Pavyzdžiui, pagal prieškarinio įstatymus, vyrui išsiskirti buvo lengva, moteriai - beveik neįmanoma, tačiau mūsų dienomis daugumą prašymų skirtis pateikia moterys (daugiau nuošimčių sudaro namų šeimininkės nei dirbančios), nors skyrybų įvyksta kur kas mažiau nei Jungtinėse Valstijose ir daug mažiau nei Japonijoje prieš šimtmetį. Skyrybos sudaro tik aštuntadalį Jungtinių Valstijų ištuokų; viena iš priežasčių - mažesnės moterų algos: išsituokusiai moteriai, ypač vyresniojo amžiaus, Japonijoje daug sunkiau normaliai verstis, o kita priežastis - antrąsyk paprastai sunku ištekti.

Nepaisant pastaraisiais dešimtmečiais moterų pasiektų iškovojimų, išlieka griežtų socialinių apribojimų ir didelė darbo teisių diskriminacija. Tai piktnaiva vakariečius - jie stebisi, kodėl moterys smarkiau nesukyla ir stipriau nepasipriešina ekonominei diskriminacijai bei nelygiam statusui. Viena iš priežasčių gali būti ta, jog pastaraisiais dešimtmečiais japonės moterys gavo tiek, kad dar nespėjo atsidžiaugti. Dėl darbo jėgos poreikio prieš Antrąjį pasaulinį karą ir paskui per pokario ekonominę bangą labai padidėjo jų ekonominis vaidmuo ir sykiu padaugėjo galimybių pasiekti ekonominę nepriklausomybę. Po karo prasidėjęs namų darbo mechanizavimas: ilgainiui atsiradusios skalbimo mašinos, dulkių siurbiai, elektriniai virimo prietaisai, ypač elektrinės ryžių viryklės, ir pan., išlaisvino nuo daugybės sunkių darbų namuose ir paliko daugiau laiko kur nors dirbti arba užsiimti kita veikla. Visi šie veiksniai, taip pat pokario teisiniai laimėjimai bei radikalūs socialiniai pasikeitimai moterims suteikė kur kas didesnių galimybių, kurios vis plečiasi.

Kita priežastis, dėl kurios japonės moterys ryžtingiau neįsitraukia į moterų laisvės sąjūdį gali būti ši - jis neatliepia jų susikurto savo pačių įvaizdžio ar tiesiog netinka moterims "prie veido". Jos įsivaizduoja valdą namus ir esą dvasiškai stipresnės už vyrus. Moterys gali jausti, jog nuožmesnė skriaudžiamųjų nuostata, kurios laikosi Vakarų moterys, galbūt ir tikrų tradiciniam jų "silpnesnės lyties" vaidmeniui, bet ji nepadės japonų moteriai tapti iš tikrųjų stipresne lytimi.

Šis požiūris galbūt susijęs su tuo, kas tikriausiai yra užvis svarbiausia priežastis. Japonų moterys aiškiai įsisąmoninusios tiek gerąsias, tiek blogąsias savo ir vyrų biologinių skirtumų puses. Jos garbina savo - motinos ir namų židinio kurstytojos, kuri valdo šeimyninį gyvenimą ir augina naują kartą, - vaidmenį. Kaip ir jų bičiulėms Vakaruose, daugeliui jų tikriausiai norėtųsi padaryti ir asmeninę karjerą, ir būti geromis mamomis, bet apskritai jos linkusios mažiau nei Vakarų moterys dėmesio skirti karjerai ir daugiau - namų tvarkymui bei vaikų auginimui. Japonės puikiai supranta, kad dėl to labai susiaurėja jų veikla, o vaikams užaugus atsiveria didesnė gyvenimo tuštuma. Tačiau, atrodo, kad pusiausvyra, kurios jos laikosi, patenkina jas lygiai taip pat kaip ir amerikietės. Ko gero, japonėms mielesnė palyginti lėta pažanga, siekiant platesnių galimybių ir geresnės padėties, nei triukšmingi spartesnių permainų reikalavimai.

18 Švietimas

Jau matėme, kad japonų polinkis skirstytis į vertikalias hierarchines grupes savaimė susilpnina horizontalius klases arba profesijos ryšius. Žinoma, dar prieš pusanтро šimtmečio gyvavusi feodalinė sistema veikė priešinga kryptimi ir nubrėžė ryšias klases ribas, bet nuo to laiko japonų visuomenė neatpažįstamai pasikeitė. Klasinės ribos jau buvo pradėjusios dilti, kai devyniolikto šimtmečio viduryje Vakarai Japoniją privertė atverti duris išorinėms įtakoms, atnešusioms didžiules politines ir socialines permainas. Daugelį klasinių skirtumų ištrynė vientisa nacionalinė švietimo sistema, kurią įdiegus japonų visuomenė tapo viena iš labiausiai egalitarinių pasaulyje. Privalomas mokymas ir juo pagrįsti griežti egzaminai ėmė sąlygoti individo karjerą ir statusą. Trumpai tariant, klasių sueižėta Japonija virto visuomene, kurią valdo labiausiai to nusipelnusieji. Naująja švietimo sistema taip pat galima paaiškinti aukštą - patį aukščiausią pasaulyje - raštingumo lygį ir puikų išsilavinimą, leidusį japonams sėkmingai atsakyti į technologiškai pažangesnių Vakarų jiems mestą iššūkį ir daugelyje sričių tapti pirmaujančia pasaulio valstybe.

Ypatingas dėmesys, kuris šiandien Japonijoje skiriamas oficialiajam mokymui, kyla iš pirmapradžių Rytų Azijos civilizacijos šaltinių. Valdo-vo autoritetą grįsdami gilesniu pažinimu, o dėl to ir skvarbesne moraline įžvalga, kinai nuo žilos senovės pabrėžia raštingumo ir knyginio pažinimo svarbą. Ilgainiui šios nuostatos buvo institucializuotos, įdiegiant sudėtingą sunkių scholastinių egzaminų aukšties valdžios pareigūnams rinkti sistemą. Korėjiečiai perėmė visą sistemą, o japonams, nors jiems ir nepavyko jos pritaikyti savai visuomenei, ji įkvėpė pagarbą mokslui. Skirtingai nuo neišsilavinusių feodalinės Europos vadovų, Japonijoje net feodalizmo laikais kariai vadai buvo ne tik raštingi, bet dažnai pasižymėjo ir literatūriniais gabumais. Budizmo vienuolynai Japonijoje tapo pa-

žinimo židiniais, panašiais į tuos, kurie Vakaruose susikūrė krikščioniškuosiuose.

Vėlyvuojų Tokugawų laikotarpiu raštingumu ir švietimo institucijomis japonai pralenkė kinus ir korėjiečius. Tokugawų laikais buvo daug mokoma privačiai, bet devyniolikto šimtmečio viduryje dauguma feodalinų dvarų turėjo oficialias samurajų mokyklas, taip pat buvo apie tūkstantis privačių specialiųjų mokyklų, kuriose su samurajų jaunimu mokėsi ir paprastų žmonių vaikai. O kur dar tūkstančiai kaimo mokymo įstaigų, vadinamųjų *terakoya*, arba „šventyklų mokyklų“, įsikūrusių dažniausiai vietos budistinėse šventovėse. Čia paprastų žmonių vaikai galėdavo pramokti rašto. Devynioliktojo amžiaus viduryje raštingų buvo 45 nuošimčiai vyrų, o moterų - 15; tuomet tai buvo ne ką mažiau nei pažangiausiose Vakarų šalyse.

Kadangi nuo senų laikų daug dėmesio skirta oficialiajam mokymui, naujosios Meiji vyriausybės vadovams nesunku buvo suprasti švietimo reikšmę perimant Vakarų technologijas ir modernios mokyklų sistemos būtinybę - Japonija tuomet pasivytų pirmaujančias Vakarų valstybes. Jau 1971-ais, ketvirtaisiais naujosios vyriausybės vadovavimo metais, buvo įkurta Švietimo ministerija, kuri kitais metais priėmė ambicingą labai centralizuotos ir vientisos mokyklų sistemos planą, pagrįstą prancūzų pavyzdžiu ir siekiantį visuotinio raštingumo. Įgyvendinti šiuos užmojus buvo nelengva, kadangi Japonijai trūko ir mokytojų, ir pastatų, ir lėšų. Planai buvo nuolatos kaitaliojami, sumanymai įgyvendinami lėtai, bet galiausiai japonams pavyko sukurti nacionalinę visuotinio švietimo sistemą.

Kalbant apie naująją švietimo sistemą, pabrėžtini du itin svarbūs dalykai. Pirmiausia, pradėta nuo nulio. Naujaisiais laikais ilgiau neišsilaiškė nė viena dvaro ar *terakoya* mokykla, panašus likimas ištiko ir specialiąsias. Tad Meiji laikų Japonijoje, skirtingai nuo devyniolikto amžiaus Vakarų, pirminės švietimo pakopos mokyklų nevaržė nei aristokratiškos, nei religinės apraiškos - pagal pasaulietinio ir visiems pasiekiamo švietimo kriterijus - Japonijos švietimo sistema iš dalies buvo pažangesnė nei daugumoje Vakarų kraštų. Kitas svarbus dalykas - nuo pat pradžių pagrindinį dėmesį Japonija sutelkė į pradinį mokymą ir taip paklojo tvirtą pamatą tiek visuotiniam, tiek aukštajam išsilavinimui. Labai daug šalių besivystydamos vietoj to vėlesniais laikais ėmėsi puoselėti prestižinę aukštesniąją mokslą, kuris, žinoma, būtinas, bet jeigu visuomenė menkai išsilavinusi, baigusiems mokyklas sunku rasti vietą gyvenime, ir daug jų, nepanaudojusių jėgas tėvynėje, leidosi į Vakarus - vyko vadinamasis „smegenų nutekėjimas“, intelektualiai labai nuskurdinęs tuos kraštus.

Faktiškai tik 1907 metais visi japonų vaikai pradėjo mokytis mokyklose. Nuo tada šešerių metų pradinis mokslas tapo visiems pasiekiamas ir privalomas; berniukai ir mergaitės buvo mokomi kartu. Virš pradinio mokymo pakopos kilo labiau elitinio švietimo sistema: penkerių metų vidurinės mokyklos, atskirai berniukams ir mergaitėms, ir joms paralelios žemesniosios technikos mokyklos; po to - trejų metų aukštesniosios mokyklos tik berniukams, atitinkančios vokiečių *Gymnasium* arba prancūzų *lycée*, ir joms paralelios aukštesniosios technikos mokyklos, galiausiai universitetai, kuriuose, priklausomai nuo dalykų, būdavo mokomasi trejus arba ketverius metus. Aukštesniosios mokyklos buvo skirtos išimtinai studijoms universitetuose ruoštis, ir būtent jose, o ne universitetuose, susipažindavo ir artimos draugystės ryšius užmegzdavo būsimieji elitiniai vadovai.

Visa sistema buvo griežtai egalitarinio pobūdžio, bent jau vyrams, - kiekvienas, kuris galėjo baigti privalomą pradinę mokyklą ir išlaikyti stojamuosius egzaminus, turėjo teisę kopti į viršų. Taigi sistema galėjo pasitarnauti atrenkant šaliai vadovauti tinkamiausius žmones; tai ir buvo daroma jau dvidešimto amžiaus pradžioje. Taip pat visa ši sistema buvo artimai siejama su nacionaliniais poreikiais, kurie šalies vadovams tuomet atrodė svarbiausi. Atsirado galybė raštingų kareivių, darbininkų, namų šeimininkių, aibė vidutinio lygio techninių darbuotojų - tolygių rezultatų nepavyksta pasiekti net ir šiandien daugeliui modernizuotis besistengiančių šalių; be to, plūstelėjo srautas talentingų jaunų žmonių, kurių, baigusių universitetus, laukė valstybinės ir visuomeninės valdžios postai. Didžioji dalis švietimo, įskaitant svarbiausias, visa lemiančias, sritis, buvo sutelkta vyriausybės rankose. Būta ir krikščioniškų misijų mokyklų, egzistavo budistinių ir kitų privačių mokymo institucijų, ypač vidurinio ir aukštesniojo techninio švietimo pakopoje, o krikščioniškos mokyklos buvo itin svarbios moterų lavinimui, tačiau visos jos šalia valstybinės sistemos sudarė tik nedidelę šalutinę grupelę.

Pačioje švietimo piramidės viršūnėje buvo iškilęs Tokijo universitetas. Jis išaugo iš trijų siogūnų mokyklų, paveldėtų iš Tokugawų laikų (Konfucijaus akademijos, kurios vėliau buvo atsisakyta, medicinos mokyklos ir užsienio kalbų mokyklos), samplaikos, kuri po keleto reorganizacijų 1877 metais buvo pavadinta Tokijo universitetu, vėliau, 1886-aisiais, - Tokijo imperatoriškuoju universitetu. Iš pradžių jį baigusieji be jokių egzaminų galėdavo užimti aukštus valstybinės tarnybos postus, bet po kiek laiko pasiūla viršijo poreikius, ir Tokijo universiteto absolventams, kaip ir visiems kitiems, baigusiems ilgainiui įkurtus universitetus ir siekian-

tiems aukštų valstybės valdininkų vietų, tapo privaloma vienodų egzaminų sistema.

Vyriausybė vieną po kito steigė naujus imperatoriškuosius universitetus - 1879 metais Kyoto, 1907 metais Tohoku (Sendai), 1910-aisiais Kiusiu (Fukuoka), 1918-aisiais Hokaido (Sapporo) ir t.t. 1918 metais daugeliui privačių mokyklų buvo suteiktas universiteto statusas, taigi absolytų labai padaugėjo. Iš privačių mokyklų pačios seniausios ir garbingiausios buvo Keio ir Wasedos. Keio išaugo iš akademijos, kurią prieš Meiji restauraciją įkūrė Fukuzawa, žymus vakarietiškojo pažinimo skleidėjas, o Wasedą 1822-aisiais įsteigė Okuma, prieš metus išstumtas iš valdančiosios oligarchijos. Buvo gausybė ir kitų privačių universitetų, tokių kaip Meiji, Nihon ir Chuo, iškilusių maždaug amžių sandūroj ir didžiausią dėmesį skyrusių teisės mokslams. Visos šios penkios institucijos, kaip ir aibė kitų, buvo įsikūrusios Tokijuje.

Po karo amerikiečių okupacinė valdžia japonų švietimo sistemą restructūrizavo pagal amerikietiškąją koncepciją. Ji turėjo tapti mažiau elitinė ir labiau atitikti besiformuojančią masinę japonų visuomenę. Dauguma struktūrinių permainų tikriausiai nebuvo būtinos ir iš pradžių sukėlė daug sumaišties, tačiau įsišaknijo. Vietoj šešerių-penkerių-trejų-trejų sistemų (skaičiai atliepia mokymosi pradinėse, vidurinėse ir aukštesniosiose, paskui studijavimo universitetuose metus) buvo įdiegta amerikietiška šešerių-trejų-trejų-ketverių sistema: šešios pradinės klasės, treji žemesniųjų vidurinių mokyklų, treji aukštesniųjų vidurinių mokyklų metai, ketveri - studijų universitete. Virš universitetų - aspirantūra, o lygia greta su jais - dvimečiai arba trimečiai žemesnieji koledžai. Visos aukštojo mokyimo institucijos vadinamos ne koledžais, bet universitetais (*daigaku*), net žemesnieji koledžai - "trumpalaikiais universitetais" (*tanki daigaku*). Šiuos lanko daugiausia moterys, juose daugiausia mokoma laisvųjų menų, o tikruose, kur moterys vidutiniškai sudaro tik penktąją dalį studentų, daugiausia studijuojama teisė (įskaitant politinius mokslus), ekonomika, verslininkystė, inžinerija, gamtos mokslai, medicina.

Amerikiečių reformos privalomąjį mokslą, suteikiantį teisę mokytis žemesniosiose vidurinėse mokyklose, padidino iki devynerių metų; jis buvo nemokamas. Visur mokoma tik mišrioje klasėje. Nebeliko technikos mokyklų, visas švietimas nukreiptas viena vaga - iš vienos pakopos tolydžiai pereinama į kitą. Be žemesniųjų koledžų, išimtys tik - keletas palyginti mažų penkiamečių technikos mokyklų, pradėjusių veikti 1962 metais vyresniųjų vidurinių mokyklų ir žemesniųjų koledžų lygmenyje, bei įvairiausių rūšių specialiosios mokyklos. Šios struktūros dėka japonai ta-

po viena iš labiausiai išsilavinusių tautų pasaulyje. Visi vaikai baigia žemesniąsias vidurines mokyklas, o greitai didėjantis besimokančiųjų aukštesniosiose vidurinėse mokyklose skaičius dabar jau pasiekęs 94 nuošimčius. Beveik trečdalis abiturientų toliau siekia aukštesnio išsilavinimo; tai - šiek tiek mažiau nei Amerikoje, kur tokių moksleivių pusė, bet žymiai daugiau nei Vakarų Europos šalyse.

Apie švietimo lygį negali spręsti tik pagal mokymosi metus. Daug lemia mokymo intensyvumas, ir pagal šį kriterijų, išskyrus universitetų pakopą, japonai gerokai pranoksta amerikiečius. Mokymosi diena ilgesnė, mokomasi penkias su puse dienos per savaitę, o mokymosi ciklą pertraukia tik trumpos, šiek tiek ilgiau nei mėnesį trunkančios vasaros atostogos liepą ir rugpjūtį. Naujųjų metų šventės ir trumpas atokvėpis prieš prasidedant naujiems mokslo metams balandžio pradžioje. Mokyklose tvarka griežta, mokymasis reikalauja didžiulės jėgų įtampos. Be to, nuo pat pirmos klasės kasdien užduodami namų darbai. Apie trečdalis ikimokyklinio amžiaus vaikų vedami į vaikų darželius, kuriuose pradeda mokytis, o apie pusę mokyklinio amžiaus vaikų lavinasi dar kur nors arba po pamokų lanko privačias specialias mokyklas (*juku*), kuriose papildomai mokosi ir lavina įgūdžius. Kiek įmanoma geresnio išsilavinimo siekią japonai mokyklas rikiuoja pagal tai, kaip jų auklėtiniams sekasi mokytis aukštesnėse pakopose, bet apskritai visos japonų mokyklos suteikia vienodai puikų išsilavinimą, išvengdamos tų didžiulių skirtumų, kurie egzistuoja Jungtinėse Valstijose tarp miesto, kaimo ir priemiesčių mokyklų.

Visa tai lemia, kad japonai iš tiesų labai išsilavinusi tauta. Nepaisant kiek prastesnio nei Jungtinėse Valstijose universitetinio švietimo lygio, japonai, ko gero, kaip jokia kita tauta gauna gerą oficialųjį išsilavinimą. Bendrąjį išsilavinimą sunku lyginti dėl kalbos skirtumų, bet tose srityse, kur tai įmanoma, pavyzdžiui, matematikos, japonai dažniausiai pirmauja. Išvada, kad japonai - geriausiai išsilavinusi tauta pasaulyje, visiškai pagrįsta.

Nieko keista, kad japonai taip siekia mokytis. Šitai patvirtina ne tik tradicinį oficialaus išsilavinimo svarbos pripažinimą, bet ir tai, kad būtent išsilavinimas lemia visuomeninę žmogaus padėtį. Amerikoje, kur sistema laisvesnė, daug kartais pasiekia ir savamokslis, arba tas, kuriam iš pradžių sunkiai sekasi, ilgainiui gali imti ir sublizgėti. Glaudesnių ryšių saistomoje japonų visuomenėje tokiems žmonėms pasireikšti ne taip

daug galimybių. Žinoma, pasitaiko, kad ir mažiau bei menkliau išsilavinusiems pavyksta padaryti gerą biznio karjerą, o 1972-1974 metais ministro pirmininko postą užėmęs Tanaka Kakuei nė universiteto nebuvo baigęs. Bet dauguma visų sričių aukštųjų Japonijos valdžios pareigūnų - garbingiausių universitetų absolventai; kad į juos patektų, jiems reikėjo geriausiai išlaikyti egzaminus, o kad juos geriausiai išlaikytų - puikiai mokytis per visus mokyklos metus.

Tai, kad akademiniai laimėjimai lemia gyvenimo sėkmę, visiems savaime suprantama. Šeimos susitarkys su ekonominiais nepritekliais, kad tik vaikas galėtų įgyti privalumų, kurių teikia ugdymas vaikų darželyje arba vėlesnis papildomas mokymas. Kad ir kaip ankšta būtų namuose, atsiras pakankamai vietos, kad vaikas galėtų patogiai ruošti namų darbus, o motinos akylai prižiūrės, kad jis juos padarytų ir nepamirštų kitų mokinio pareigų. Ši ypatinga motinos priedermė įvardijama *kyoiku mama*, arba "mokanti mama". Kai kas mano, kad pastangos įgyti kuo aukštesnį išsilavinimą padeda reguliuoti gimstamumą, nes japonai, ypač

Piešimo pamokėlė privačiame vaikų darželyje. Ant lentos - *hiraganos* fonetinė abėcėlė įprasta *abc* tvarka, kurią japonų kalboje atitinka *a - i - u - e - o*, skaitant iš dešinės žemyn. (© Richard Kalvar / Magnum Photos)

Nepaisant mažų kambarių, vaikams skiriama pakankamai vietos namų darbams atlikti. Į akis krinta anglų-japonų kalbų žodynas, padėtas ant šios vidurinės mokyklos mokinės rašomojo stalo. (© Michal Heron / Woodfin Camp & Associates).

miestiečiai, įsitikinę, jog gali turėti tik tiek vaikų, kiek įstengia pakankamai gerai išmoksinti.

Stojamųjų egzaminų svarba liudija, kiek reikšmės Japonijoje teikiama išsimokslinimui, ir padeda suprasti, kaip pasiekiamas toks aukštas išsilavinimo lygis, bet sykiu atskleidžia ir svarbiausius trūkumus. Artėjant lemiamiems stojamiesiems egzaminams, visa šeima apie nieką daugiau negalvoja, tik kaip padėti vaikui jiems pasiręgti. Egzaminus reikia laikyti stojant į universitetus, bet prieš tai - ir stengiantis patekti į vidurinę mokyklą, pagarsėjusią tuo, kad jos abiturientai, stodami į universitetus, gauna gerus pažymius. Egzaminai reikalauja didžiulės jėgų įtampos; visas tas procesas dažnai vadinamas "egzaminų pragaru".

Stengdamiesi atskleisti skirtingus kiekvieno gabumus, japonai labai sumaniai išvengia, kad tarp mokyklon priimtų moksleivių neprasidėtų atvira konkurencinė kova. Iš esmės beveik niekas "neiškrenta". Bet sunkūs stojamieji egzaminai, kuriuos reikia išlaikyti vienu atsikvėpimu - tai pačios blogiausios, kokios tik gali būti varžybos. Jų grėsmingas šešėlis pradeda kristi gerokai iš anksto, versdamas mokinį nepakeliamai įtemptai mokytis; be to, nukenčia ir mokymo turinys. Daugiausia pastangų aukštesniojoje vidurinėje mokykloje skiriama ne tam, kad moksleivis iš tikrųjų išmoktų, bet kad pasiręgtų stojamiesiems egzaminams į universi-

tetą. Pavyzdžiui, per anglų kalbos pamokas kruopščiai mokoma atsakyti į sudėtingus gramatikos klausimus, kurie bus užduodami per egzaminus, ir visai mažai dėmesio skiriama tam, kad moksleivis sugebėtų angliškai skaityti, sklandžiai šnekėti, iš klausos suprasti. Panašus stojamųjų egzaminų į aukštesniąsias vidurines mokyklas baubas gąsdina per visus mokymosi žemesniojoje vidurinėje mokykloje metus. Galbūt dėl "egzaminų pragaro" Japonijoje palyginti daug jaunų žmonių savižudybių, ir negali būti abejonių, kad pagaliau saugian universiteto prieblobstin patekusių studentų nerimas ir maištingumas - iš dalies reakcija į tą didžiulį slėgimą, kurį jiems teko prieš tai išverti.

Pradinio ir vidurinio švietimo pakopose taip pat ne viskas sklandžiai klostosi. Amerikos okupacinės valdžios pareigūnai suvokė, kad prieškarinė mokymo sistema buvo pernelyg pagrįsta mintinu mokymusi ir ugde ne tiek mąstančius piliečius, kiek aklius vykdytojus. Gali būti, kad dėl sudėtingos japonų rašybos ir daugybės dalykų, kuriuos reikia iškalėti atmintinai, kad ją išmoktum, japonų švietimas savaime krypta į šitą pusę. Reformas vykdę amerikiečiai stengėsi įdiegti tokią sistemą, kad vaikas ne tik įsidėmėtų faktus, bet ir išmoktų savarankiškai mąstyti. Sun-

Nusiminę tėvai žiūri į lentą su stojamųjų egzaminų rezultatais. Šalia jų - apsiverkusi duktė, kuriai nepavyko įstoti. (© *Sonia Katchian / Photo Shuttle: Japan*)

ku pasakyti, kaip jiems pavyko. Japonų švietimas šiandien žymiai gyvybingesnis, nei buvo prieš karą, ir daug labiau skatina mokinių iniciatyvą. Bet kai kuriems japonams atrodo, jog dabartiniai mokiniai tapo beveik nebesuvaldomi ir dėl to paprastai kaltina amerikiečius, esą šie susilpnino drausmę mokykloje, o ir apskritai dėl pernelyg gero gyvenimo sunyko visos Japonijos moralinė tvirtybė. Kita vertus, daugumai amerikiečių japonų mokymo sistema atrodo pakankamai griežta ir kiek senamadė - tai įvertinimas, kurį, priklausomai nuo pažiūrų, gali laikyti ir kritika, ir pagyrimu.

Valstybinio švietimo valdymas nuo pat karo kelia karštus politinius ginčus. Prisimindami militaristinę prieškarinės mokymo sistemos pobūdį, amerikiečių okupacinės valdžios pareigūnai primygtinai reikalavo išskaidyti švietimo valdymą kaip Amerikoje, perduodant jį renkamoms prefektūrų ir municipalitetų švietimo taryboms, bet po kiek laiko japonai, įkurdami Švietimo ministeriją, vėl jį iš dalies centralizavo. Prefektūrų ir municipalitetų švietimo tarybos liko, tačiau jų nariai ne renkami, o skiriami valdytojų ir merų; nors jos gali parinkti vadovėlius, o šie leidžiami privačiai, juos pirmiausia turi patvirtinti ministerija.

Dauguma pradinių ir vidurinių mokyklų mokytojų - Japonijos mokytojų profsąjungos (Nikkyoso) nariai. Po karo jai visą laiką vadovauja arba komunistai, arba kiti kairieji, kurie įvėlė sąjungą į nesibaigiančias atviras kovas su Švietimo ministerija dėl keleto problemų, tarp jų ir švietimo valdymo. Visa tai pavojingai politizavo švietimo sistemą, bet, laimė, nepakenkė mokymo kokybei. Sąjungos viduje kylantys ginčai, ar ji - eilinė profsąjunga, kaip tvirtina jai vadovaujantys, ar jos nariai - dalis "šventosios profesijos", liudija, kad mokymą ir mokymąsi Japonijoje tebegaubia ypatingos pagarbos aura; dauguma mokytojų didžiuojasi tęsia garbingą senovės tradiciją. Kad ir kokios būtų problemos, įskaitant pražūtingus egzaminų padarinius, Japonijos pradinio ir vidurinio švietimo sistema remiasi aukštais moralumo ir veiksmingumo matais, kurie nusipelno daugumos pažangiausių šalių pavydo.

Aukštasis mokslas kelia daugiau rūpesčių ir tikriausiai ne visai atliepia tuos visuomenės lūkesčius, apie kuriuos liudija stojamieji egzaminai. Iš esmės stojamieji egzaminai patys savaime yra viena svarbiausių universiteto funkcijų, nes jie, atrenkant gabiausiuosius, labiau nei studijos lemia tolesnę japonų karjerą. Universitete praleidžiami metai ne tokie svarbūs kaip daugumai amerikiečių studentų. Dėl gero pasirengimo

aukštesniojoje vidurinėje mokykloje nebereikia kartoti išeito kurso, kam tiek daug laiko skiriama Jungtinių Valstijų koledžuose. Stojamųjų egzaminų išlaikymas paprastai reiškia, jog esi priimtas į teisės, ekonomikos, humanitarinių ar gamtos mokslų, medicinos, inžinerijos ar žemdirbystės fakultetą, t.y. tam tikrą universitetinių studijų sritį. Nuo tada jau nebėra nei būtinybės, nei galimybės eksperimentuoti arba dairytis po universitetą, svarstant, kokią specializaciją pasirinkti. Tai lemia fakultetas, į kurį studentas pateko. Aukštosios profesinės mokyklos palyginti nesvarbios, nes filosofijos mokslų daktaro laipsnis nėra tas sine qua non kaip Jungtinėse Valstijose. Ir stambaus verslo firmos, ir vyriausybės įstaigos darbuotojus iš universiteto absolventų renkasi tiesiogiai, suteikdamos priimtiesiems galimybę neatitrūkstant nuo darbo tobulintis toliau, nes aukštajam profesiniam mokymui čia, kaip ir Jungtinėse Valstijose, skiriama daug dėmesio; pasirinktieji darbuotojai dar gali būti siunčiami toliau studijuoti į užsienį arba į Japonijos aukštąsias profesines mokyklas. Kitos aukštosios profesinės mokyklos studentus rengia daugiausia akademiškai karjerai. Kitados svarbi universitetuose atliekamų mokslo tyrinėjimų reikšmė irgi sumenko, palyginti su tais, kurie vykdomi verslo firmų arba vyriausybės užsakymu.

Į stambaus verslo firmas ir vyriausybines įstaigas paprastai priimama egzaminų tvarka. Žinios, įgytos universitete, laikant egzaminus, aišku, lemia, tačiau visiškai aišku ir tai, kad žmonės, kurie aštuoniolikos geriausiai išlaikė stojamuosius egzaminus ir pateko į garbingiausius universitetus, būdami dvidešimt dvejų ar dvidešimt trejų, vėl geriausiai išlaikys ir kitus - verslo firmų ar vyriausybinių įstaigų profesinius. Tai, kad universitetų garbingumo piramidė beveik veidrodžiškai atspindi šių profesinių egzaminų rezultatus, liudija veikiau garsiausių universitetų studentų gabumus, nei mokymo juose lygį. Svarbu ir tai, kad dauguma verslo firmų kandidatus laikyti egzaminams kviečia tik iš aukščiausią prestižą turinčių universitetų.

Dėl to į geriausius universitetus patekti stengiamasi per ugnį ir vandenį. Nuo to, ar būsi priimtas, ar liksi už garbingo universiteto durų, priklauso visas gyvenimas. Suklupusieji paprastai metams iš šio kelio pasitraukia, lanko kurso kartojimo bei pasirengimo egzaminams mokyklas (*juku*) ir kitais metais vėl bando. Su švelnia pašaipa šie žmonės vadina *roniniais*, t.y. feodalinų laikų samurajais be šeimininko. Kai kurie privati universitetai jiems priklausančių privačių vidurinių mokyklų moksleivius priima be egzaminų, kai kas vietą privačiame universitete ir nu-

siperka, bet šie pinigais grįsti keliai geriausiu atveju veda į antraeiles ar trečiailes institucijas.

Universitetai ant garbės pakylės rikiuojasi iš esmės ta pačia tvarka kaip ir prieš karą. Tokijo universitetas vis dar gerokai pranoksta kitus, o už jo - kiti buvusieji Imperatoriškieji (pavadinimas "Imperatoriškasis" išbrauktas po karo) ir keletas prieškarinių specialiųjų nacionalinių universitetų, tokių kaip Hitotsubashi ekonomikos. Toliau eina du didžiausią prestižą turintys privatūs Keio ir Wasedos universitetai bei nacionaliniai, kurie po karo buvo įkurti kiekvienoje prefektūroje, sujungiant buvusias aukštąsias bei auštesniasias technikos mokyklas ir pakeliant jų rangą. Paskui - daugybė privačių universitetų, pagal garbingumą irgi pasiskirsčiusių įvairiomis pakopomis, o apačioje - žemesnieji koledžai. Griežta koreliacija tarp universiteto ir darbo bei statuso gyvenime palaipsniui yra, bet net ir šiandien didžioji aukščiausių valdininkų dalis - geriausių nacionalinių universitetų, ypač Tokijo, absolventai. Keio universitetas - verslininkystės tarnautojų kalvė, Wasedos - politikų ir žurnalistų, o ir ne tokie žymūs privatūs universitetai kasmet pažeria daugybę paklausą turinčių diplomantų, kurie tampa smulkesniais verslininkais ar tarnautojais.

Daugiausia iš mokesčio už mokslą išsilaiką privatūs universitetai privalo nustatyti palyginti aukštas kainas, o valstybės remiami nacionaliniai, taip pat kai kurie prefektūrų ir municipalitetų universitetai, reikalauja tik nominalaus užmokesčio. Dėl to, priešingai nei Amerikoje, geriausi ir garbingiausi universitetai kainuoja mažiausiai, o menkiausi - daugiausia. Taigi garbingiausi nacionaliniai universitetai surenka ne tik gabiausias, bet ir visų visuomenės sluoksnių žmones. Kaip teigiama vienoje studijoje, studentai, kilę iš penktadalio turtingiausių gyventojų, sudaro stebinčiai mažą 37 nuošimčių dalį, kilusieji iš penktadalio skurdžiausių - įspūdingai didelę 10 nuošimčių dalį, o iš trijų penktadalių vidutiniškai besiverčiančiųjų sudaro maždaug 17 nuošimčių. Turtas daugiau reiškia kai kuriose mažiau prestižinėse mokyklose.

Ir tie studentai, kuriems pavyksta įstoti į garbingiausius universitetus, ir tie, kurie turi tenkintis ne tokiomis garsiomis institucijomis, dažniausiai nusivilia studijomis ir tampa apatiški arba pradeda drumsti ramybę. Tai - iš dalies psichologinė iškrova po ilgų pasiruošimo stojamiesiems egzaminams metų. Juo labiau kad visiškai aišku, jog mokymosi universitete rezultatai daug mažiau svarbūs karjerai nei stojamieji ir aspirantūriniai verslininkystės ar vyriausybės tarnautojų egzaminai. Ketveri

universiteto metai tam tikra prasme - ilgas atokvėpis tarp didžiulės įtampos mokykloje ir padūkusio sukimosi jį baigus.

Savaime suprantama, kad menką dėmesį studijoms lemia ir intelektualinio suinteresuotumo stoka. Pirmoji priežastis - nelanksti japonų universitetinė sistema sunkiai pasiduoda permainoms, kurias sąlygoja kintantys poreikiai. Kita - skurdi, ypač privačių universitetų, finansinė padėtis, dėl ko mokoma labai didelėse auditorijose, neišlaikoma studentų-dėstytojų proporcija, studentai mažai asmeniškai bendrauja su profesoriais.

Kaip ir kitos pažangiausios šalys, maždaug tokią pačią nacionalinių pajamų dalį pradiniam ir viduriniam švietimui skirianti Japonija daug menčiau rūpinasi aukštosiomis mokyklomis, nors universitetus lanko nepalyginti didesnė jaunų žmonių dalis nei Vakarų Europos valstybėse. Nepakankamas investijas aukštajam švietimui ypač aiškiai liudija tai, kokią naštą japonai užkrauna privatiems universitetams ir kad šios institucijos svyruoja ant bankroto ribos. Kitose pažangiose šalyse visi arba dauguma studentų mokosi vyriausybiniuose ar vyriausybės finansuojamose institucijose - net Jungtinėse Valstijose šis skaičius išaugo iki 75 nuošimčių, o Japonijoje, kurioje vyriausybė valdžia paprasčiausiai nekreipė dėmesio į augančius aukštojo švietimo poreikius, koks 80 nuošimčių studentų studijuoja privačiuose universitetuose. Nė vienas jų negauna bent kiek didesnių užtikrintų pajamų, negali tikėtis ir rimtesnės paramos iš šalies. Labdaringoms aukoms paprastai netaikomos jokios mokesčių lengvatos - Japonijoje apskritai nėra tokios dovanojimų tradicijos. Nors mokestis už mokslą daug didesnis nei vyriausybiniuose universitetuose, vidutiniškai jis siekia tik ketvirtadalį ar trečdalį to, kurį moka studentai Jungtinėse Valstijose. Visa tai kai kuriuos universitetus užmetė ant finansinės seklumos, ir jie už stojamuosius egzaminus reikalauja didelio užmokesčio, kurį išmelžia iš daugybės nesėkmę patiriančių pretendentų, arba skolinasi iš bankų, aiškiai tikėdamiesi, kad vyriausybė ilgai niui apmokės sąskaitą. Iš tikrųjų padėtį pagerinti gali tik nacionalinio finansavimo sistema.

Vyriausybinių universitetų problema - ne tiek pinigai, kiek nelanksti organizacija. Iš dalies dėl to gali būti kaltas praėjusio šimtmečio pabaigoje iš vokiečių nusiziūrėtas modelis, iš dalies - karšta kova su engėjiška ikikarine vyriausybe už akademinę laisvę, privertusi įtariai sergėti universitetų ir įvairių jo padalinių autonomijos tradiciją. Net žemiausiame lygmenyje universitetai subyrėję į daugybę visiškai atskirų, tik minimaliai vieni su kitais susijusių fakultetų. Šie savo ruožtu padalinti į kated-

ras (*koza*), kuriose paprastai dirba profesorius, profesorius asistentas ir vienas arba daugiau dėstytojų ir asistentų. Ir fakultetai, ir katedros beveik visiškai autonomiškai ir stipriai saugo savo akademines valdas ir biudžetus. Mokymo kursai studentams nusistovėję ir griežtai privalomi, naujas studijų sritis pradėti sunku, o derinti įvairias - beveik neįmanoma. Rektorai ir dekanai, renkami sau prilygstančiųjų, valdžios turi ypatingai mažai. Viena vertus, Švietimo ministerija skiria pinigus, tačiau biudžeto skyrimo procesas gana mechaniškas, kita vertus, fakultetai ir katedros turi faktinę veto teisę prieš bet kokius lėšų padalijimo pakeitimus. Naujovėms galimybių nedaug, ir todėl universitetai savo veiklą tebegrindžia daugiausia taisyklėmis, nustatytomis beveik prieš šimtmetį, kai buvo visiškai kitos sąlygos. Pavyzdžiui, studijuoti apie Jungtines Valstijas net Tokijo universitetas nesuteikia tokių galimybių, kurios prilygtų Japonijos tyrinėjimų bei studijų programoms daugumoje Amerikos universitetų. Tačiau ir Japonijos universitetuose palaipsniui atsiranda naujovių, bandomos naujos galimybės, ypač tokiose srityse kaip tarptautiniai ryšiai.

Kita problema - amerikiečių okupacinei valdžiai pakeitus švietimo lygių sistemą, pokariniuose universitetuose susidarė gana nenatūralus pasakutinių dvejų bendro lavinimo metų senosiose aukštosiose mokyklose ir pirmų dvejų specializacijos metų senuosiuose universitetuose junginys. Tokijo universitete šios dvi sritys ligi šiol egzistuoja beveik visiškai atskirai, gerokai viena nuo kitos nutolusiose teritorijose.

Nieko nuostabaus, kad ir privačių, ir vyriausybinių mokyklų studentai pakankamai greitai nusivilia ir kartais pradeda atvirai maištauti. Kai kurie studentai užmeta studijas ir atsiduoda kitai veiklai, pavyzdžiui, sportui, hobiui, radikaliai politikai. Ypač tai būdinga pirmiesiems dviems metams, kai dar nereikia rūpintis studijų pabaiga ir rengtis kitam verslininkystės ar vyriausybinių tarnautojų egzaminų raundui.

Nuo studentų savivaldos organizacijų, kurios automatiškai paremia mos lėšomis, sukaupiamomis iš mokslo mokesčio, ir kuriose nuo pokario viešpatauja daugiausia kairieji ekstremistai, atskilo aibė įvairiausių greit įsižiebiančių revoliucingų grupelių. Šios studentų organizacijos anksčiau buvo žinomos kaip Zengakuren (jų nacionalinės federacijos pavadinimas), bet dabar dažniau įvardijamos miglotesniais frakcijniais vardais, tokiais kaip *Chukakuka* ("branduolio frakcija"). Studentų nepasitenkinimo židinys ne tiek grynai akademinės, kiek studentiško gyvenimo problemos, tarkime, didėjantis mokestis už mokslą arba teikiamų galimybių kainos, bet studentų maištingumas paprastai pasiekia kulmina-

ciją, kai visuomenėje susitvenkia politinė įtampa, daugiausia dėl vidinių, o ypač dėl tarptautinių dalykų, pavyzdžiui, 1960 metais kilęs triukšmas dėl Saugumo sutarties ar didieji socialiniai neramumai septinto dešimtmečio pabaigoje. Tokiais laikotarpiais gali būti paralyžiuotas visas universiteto gyvenimas. Kai kurie Tokijo universiteto padaliniai 1968-1969 metais buvo paprasčiausiai uždaryti, nauji studentai nepriimami. Daugelis kitų universitetų irgi buvo apimti sumaišties.

Japonai puikiai suvokia aukštąjį mokslą slegiančias problemas ir po studentų neramumų septinto dešimtmečio pabaigoje labai stengiasi, kad jas įveiktų. Tiesa, pastangos ne visuomet itin sėkmingos. Pradėta buvo nuo vyriausybės finansinės pagalbos privatiems universitetams. Vyriausybė eksperimentavo, bandydama įdiegti naują universiteto vidaus struktūrą, pagal suskirstymą fakultetais ir stipresnę administracinę valdymą panašesnę į amerikietiškąją. Pagal šį modelį 1973 metais netoli Tokijo buvo įkurtas Tsukubos universitetas, tačiau rezultatai nuvylė. Galbūt daugiau vilčių teikiantys eksperimentai - tarptautinis universitetas, privačios paramos dėka įsteigtas Japonijos jūros pakrantėje, netoli Niigatos, bei daugelyje universitetų įkurti nauji tarptautinių studijų fakultetai.

Geriau suvokti, kokios sudėtingos japonų aukštojo švietimo problemos, padeda milžiniška daugybė studentų, kurie tiesiogiai su jomis susiję. Tokijuje ir jo apylinkėse mokosi apie 2 milijonai, arba maždaug pusė visų studentų, kitas didelis telkinys - Kansai regionas, kurį sudaro Kyotas, Osaka ir Kobė. Tai, kad japonams taip puikiai sekasi, nors universitetinė sistema ydinga, iš pirmo žvilgsnio gali stebinti, bet šitai turbūt paaiškinama puikiu ikiuniversitetiniu mokymu ir verslininkystės bei vyriausybinių įstaigų naujų tarnautojų tobulinimo, neatitrūkstant nuo darbo, sistema. Veiksmingai dirbantys universitetai Japonijai, matyt, ne tokie būtini kaip Jungtinėms Valstijoms.

Japonams dažnai priekaištauojama dėl ne itin didelio intelektualinio kūrybingumo. Šitai paprastai siejama su reikalavimų neatitinkančia universitetine sistema, nors akivaizdesni kaltininkai būtų mokymosi mintinai tendencija ankstyvuoju lavinimo periodu ir apskritai konformistiškesnė visuomenės prigimtis. Niekas negalėtų abejoti, kad japonai pasižymi dideliu meniniu kūrybingumu, bet jų laimėjimai mokslo ir filosofijos srityse iš tiesų ne tokie įspūdingi. Neiškilo nė vienas pasaulinio dėmesio vertas filosofas, nors nederėtų pamiršti, kad iš dalies dėl to galbūt kalbas kalbos barjeras. Palyginti menkas japonų indėlis į fundamentaliuo-

sius mokslus, tik keletas mokslininkų buvo pasiūlyti Nobelio premijai gauti. Japonų pramonės triumfą labiau grindžia efektyvus perėmimas ir išradingas pritaikymas nei savarankiški moksliniai atradimai. Politinė mintis, filosofija ir socialinių mokslų pasiekimai - didžia dalimi perkūrimas ar svetimų idėjų sintezė, o ne originali kūryba. Pasauliui ne per didžiausią įspūdį daro mąstytojai, kurie įkvėpimo semiasi iš gimtųjų kultūros šaltinių - paimekime kad ir zen idėjomis persiėmusį dvidešimto amžiaus pradžios filosofą Nishidą Kitaro.

Galima pagrįstai abejoti, ar intelektualinis kūrybingumas apskritai kada nors buvo japonų stiprybė. Jų praeitis nusėta iškilių religinių vadovų, žymių poetų ir rašytojų, garsių organizatorių, net įsidėmėtinų minties sintezės autorių, bet ne garbių intelektualinių asmenybių vardais. Atrodo, kad japonai visuomet pasižymėjo ne tiek protu, kiek intuicija, ne tiek aiškia analize, kiek jautria ir subtilia raiška, ne tiek teorija, kiek pragmatizmu, ne tiek iškiliomis intelektualinėmis idėjomis, kiek organizaciniais gabumais. Iš aiškos verbalinės analizės ir originalaus mąstymo jie nesusikrovė bent kiek didesnių turtų. Labiausiai jie pasikloviė neverbaliu įžvalga, o kalbėjimas ir rašymas, griežti ir protingi samprotavimai jiems atrodė lėkšti ir galbūt net klaidinantys. Išskyrus sausus faktinius teiginius laikraščių pranešimuose, literatūros vertę jiems lemia ne aiški analizė, bet meninė įtaiga ir emocinis įspūdis. Prancūziškas paprastumo ir visiško aiškumo idealas jų nežavi. Pirmenybę jie teikia sudėtingumui ir užuominoms, labiau priartinančioms prie tikrosios tiesos, nei aiškioms ir paprastoms tiesoms, kurias apibrėžia klystantis žmogus.

Visa tai, atrodo, nesiderina su šiuolaikinėje Japonijoje išgalėjusiu teorizavimu ir ideologizavimu. Japonai intelektualai linkę teorizuoti. Bet dauguma jų labiau pasižymi karštu prisirišimu prie savo teorijų, nei sugebėjimu teorijas grįsti faktais ar pritaikyti realybėje. Migloti, plačių užmojų apibendrinimai reiškiasi ir politikoje, ir filosofijoje. Gali būti, kad kai kurie japonai taip doktriniškai politinių bei filosofinių įsitikinimų laikosi dėl to, kad juos grindžia ne tiek protu, kiek tikėjimu. Japonų marksistai aklaik laikosi supratimo ir sąvokų, gimusių devyniolikto šimtmečio Europoje, kuri visiškai skyrėsi nuo šiuolaikinės Japonijos. Mokslininkai ištikimai prisirišę prie savo mokyklų; kryžminis minčių apvaisinimas retai pasitaiko. Apskritai intelektualai linkę užsidaryti į savo "izmus", kuriuos jie karštai gina tiek nuo nejautrių masių, tiek nuo pragmatiškos vyriausybės ar verslininkų kontrolės. Gali būti, kad dėl menko intelektualinio kūrybingumo tvirtai įsikibę į kurią nors pasirinktą teoriją, jie sukūrė vi-

siškai atvirkščią savosios visuomenės pragmatizmo bei reliatyvizmo paveikslą.

Vakariečiai linkę manyti, jog palyginti menkas japonų intelektualinis kūrybingumas - silpnybės požymis, bet tai gali būti tik vakarietiška kultūrinė nuostata. Kas užtikrins, kad proto tiesos tikresnės už tas, kurias atskleidžia intuityvusis suvokimas, ar kad verbaliniais sugebėjimais grindžiami disputai vertingesni už jausmais pasiekiamą konsensumą? Pedantiški analitiniai svarstymai ir didžiulės konceptualios schemos, tokie būdingi Indijai ir Vakarams, nėra akivaizdžiai pranašesni už harmoniją ir sklandų bendravimą, be žodžių suprantant vieniems kitus.

Bet kaip ir daug kuo kitu, taip ir šiais bruožais Japonija pamažu keičiasi. Galimas daiktas, kad atsidūrusi tarp pirmaujančių pasaulio valstybių pagal pažinimo lygį ir techninius sugebėjimus, ji bus priversta tapti intelektualiai ir moksliskai kūrybingesne negu anksčiau. Mėgdžiojimas ir pritaikymas buvo savaime suprantami, kai šaliai, dar visai neseniai ėmusiai artimiau bendrauti su pasauliu, iškilo uždavinys perimti jo technologijas ir idėjas. Senųjų laikų Japonijos švietimas buvo stipriai moralistinio ir teorinio pobūdžio, o štai šiuolaikinis visą dėmesį sutelkęs į praktinius siekius. Svarbiausia buvo susipažinti su pasauliu ir jo technologijomis. Mokslinė veikla rėmėsi didžiulių svetimos informacijos kiekių įsiurbimu ir jų sinteze su tuo, kas jau žinota. Pramonės plėtra gana išmintingai grįsta jau išrastų technologijų studijavimu ir jų taikymu, o ne kūrimu naujų. Tiesa, derėtų pažymėti, jog kai kurie japonų pritaikymai buvo tokie sumanūs, kad nusipelno kūrybos vardo. Įsidėmėtina ir tai, kad daugumai kitų šalių, atsidūrusių panašioje kaip Japonija padėtyje, toli gražu ne taip gerai sekėsi imituoti ir adaptuoti, taigi ir šie gabumai nelengvai išugdomi. Ko gero, Japonija pasirodė daug kūrybingesnė, nei buvo tikėtasi.

Palyginti silpna teorinė analizė bei menkas išradingumas, bet dideli praktinio pritaikymo įgūdžiai buvo būdingi ir Jungtinėms Valstijoms, kai jos vijosi Europą. Pažangia mintimi, erudicija ir mokslu amerikiečiai pradėjo pirmauti tik pastaraisiais dešimtmečiais. Panašiai gali nutikti ir Japonijai, kuri kaskart vis kitose srityse pasiekia "meninio meistriškumo būseną". Šitai liudija polinkis atsikratyti senųjų visuomenės mokslų teorijų ir naujos, nevaržomos ieškojimų dvasios įsigalėjimas. Tačiau dar aiškesnis požymis - pastaraisiais metais sparčiai kylanti mokslo tyrinėjimų banga, nes Japonija, pagal mokslo ir technologijų lygį žengianti daug maž viena greta su pirmaujančiomis Vakarų šalimis, jaučia poreikį savo pačios mokslinėmis pajėgomis išsiveržti į priekį. Pagal tyrinėjimų ir

vystymosi pastangas, kurios prieš porą dešimtmečių Japonijoje buvo visai menkos, dabar ją pralenkia tik Jungtinės Valstijos ir Sovietų Sąjunga. Šiems tikslams skiriamais 2 ar 3 bendrojo nacionalinio produkto nuosimčiais (daugiausia per privačias korporacijas ar tyrinėjimų institutus ir mažiau nei daugumoje kitų šalių per vyriausybines struktūras ar universitetus) ji pagal proporcijas neką atsilieka nuo Amerikos, ypač jei turėsime omenyje, kiek pastangų amerikiečiai skiria ekonomiškai ir moksliškai ne tokiems produktyviems kariniams tyrinėjimams.

Nuomonė, kad japonai stokoja kūrybingumo, turbūt jau baigia atgyventi savo amžių. Ir nesvarbu, ar universitetinė jų sistema efektyvi, ar ne, negali kilti jokių abejonių, kad apskritai japonų švietimas - vienas geriausių pasaulyje ir vaidina svarbų vaidmenį formuojant visuomenę.

19 Religija

Jeigu ši knyga pasakotų apie Pietų Aziją ar Viduriniuosius Rytus, būtų neįmanoma taip ilgai ir dar po tokių temų, kaip moteris ir švietimas, atidėti pokalbį apie religiją. Nuo jos faktiškai reiktų pradėti, jeigu kalbėtume apie islamo, hindu ar budistinius kraštus, nes ten jos svarba itin didelė, tuo tarpu šiuolaikinėje Japonijoje religija vaidina daugiau antraeilį vaidmenį. Kad šitai pabrėžčiau, aš tyčia delsiau su ja supažindinti. Iki septyniolikto amžiaus religija ištis buvo labai svarbi Japonijos visuomenėje, bet sekuliarizmo tendencija, visai neseniai pradėjusi ryškėti Vakaruose, Japonijoje reiškiasi jau mažiausiai tris šimtus metų.

Japonijos visuomenės pasaulietinis pobūdis - Konfucijaus filosofijos padarinys. Tokį pat poveikį ši filosofija padarė Kinijai devinto šimtmečio pradžioje ir Korėjai penkioliktajame. Rytų azijiečiai ją vadina "išminčių mokymu" (japoniškai *jukyo*), o Vakaruose ji įvardijama jos pirmojo mokytojo Konfucijaus, gyvenusio maždaug nuo 551 iki 479 metų pr. Kr., vardu. Konfucianizmas galutinai susiformavo Kinijoje tik dvyliktame šimtetyje po Kr. Jis pabrėžia racionalią gamtos tvarką, į kurią darniai įsilieja žmogus, ir visuomenės tvarką, kurią grindžia griežtos etikos taisyklės ir kurios centras - vieninga išsilavinusio ir aukštesnės etinės išminties žmogaus valdoma valstybė. Konfucianizmas turi pagarbos reikalaujančių raštų, bet nesiremia nei dievybės, nei dvasininkijos idėjomis. Religinį ritualų irgi mažai. Čia nėra garbinimo, tik teisingas mąstymas ir teisingas gyvenimas; jų požymiai - ištikimybė valdovui, sūnaus ir dukters pagarba tėvams ir griežtas prideramų visuomeninių ritualų bei etiketo laikymasis.

Konfucianizmo klasika, penkis pamatinius žmonių santykių tipus, istorijos iškėlimą ir daugelį kitų šios mąstymo sistemos bruožų bei elementų Japonijon atplukdė pirmoji didžioji kinų įtakos banga tarp šešto ir

devinto amžių, bet Konfucijaus mokymas buvo budizmo šešėlyje iki pat septyniolikto šimtmečio, kol susiformavus centralizuotai Tokugawų sistemai neišaugo jo svarba. Nuo tada Konfucijaus filosofija ir mokyklos ėmė lemti minties raidą, o Konfucijaus mokymo nuostatos persmelkė visą visuomenę. Nors konfucianizmas labai nederėjo prie feodalinės politinės sistemos, devyniolikto šimtmečio pradžios Japonijoje jis jau viešpatavo kaip ir Kinijoje ar Korėjoje.

Tačiau konfucianizmui, kaip darniai sustyguotai filosofinei sistemai, iki devyniolikto šimtmečio pabaigos išsilaikyti nepavyko. Palyginti su moderniais Vakarų mokslo įrodymais, jo kosmoso samprata atrodė labai netiksli, o moralinės vertybės susijusios su tokia visuomene bei valdymo forma, kurias Vakarų grėsmės akivaizdoje geriau būtų pamiršti. Vyriausybė, reorganizuodama iš Tokugawų laikų paveldėtas švietimo institucijas į Tokijo universitetą, senosios Konfucijaus akademijos atsisakė, dėmesį sutelkdama į vakarietišką mokslą ir su tomis mokyklomis susijusią mediciną. Tiesa, keli Konfucijaus žinovai vis dar grūmėsi reargarde, žūtbūtinai bandydami į naują sistemą prastumti senąją terminologiją ir sampratas. Iškiliausias pavyzdys - Imperatoriškasis švietimo reskriptas, išleistas 1890 metais, naujosios konstitucijos priėmimo metu. Jame beveik nieko nekalbama apie švietimą, užtat pilna iš Konfucijaus perimtų teiginių apie žmonių santykių tipus ir piliečių pareigas sostui. Taigi nors kai kurios Konfucijaus mokslo nuostatos liko, konfucianizmas, kaip pripažinta idėjų visuma, išmirus vyresniajai kartai, irgi buvo palaidotas.

Savaime suprantama, kad šiuolaikiniai japonai - nebe tie konfucianistai, kokie buvo jų Tokugawų laikų protėviai, tačiau etinės konfucianizmo vertybės ligi šiol tebeveikia jų mąstymą. Konfucijaus mokslas, ko gero, jiems turi daugiau įtakos nei bet kuri kita tradicinė religija ar filosofinė sistema. Nors japonai kuo nuoširdžiausiai pripažįsta modernų mokslą, modernias raidos bei pažangos idėjas, universalius etikos principus, demokratijos idealus bei vertybes, ir šiandien tebėra ryškūs ir tokie konfucianizmo pėdsakai, kaip įsitikinimas moraliniu valdymo pamatu, didelis dėmesys tarpasmeniniams santykiams ir ištikimybei, tikėjimas švietimo ir darbo galia. Mažai rasime japonų, save laikančių konfucianistais, nors tam tikra prasme visi jais yra.

Budizmas yra ta japonų religija, kuri panašiausia į krikščionybę, nes abi jos remiasi pomirtinio gyvenimo ir žmogaus sielos išganymo idėjomis. Ir kilimo jis yra ne iš Rytų Azijos, o iš Indijos - iš regiono, kuris

Minioje ant pagrindinio tako, vedančio į populiariausią Tokijuje budistinę Asakusos šventyklą - senelė, motina ir trys mažyliai šventiniais apdais. (© *Sonia Katchian / Photo Shuttle: Japan*)

religinėmis ir filosofinėmis pažiūromis panašesnis ne į Rytų Aziją, bet ikimodernius Vakarų. Istorinis Buda, arba "apšviestasis", gyvenęs maždaug tuo pat laiku kaip Konfucijus, pradėjo nuo pagrindinės indų idėjos apie nesibaigiantį vienas kitą lemiančių gyvenimų ratą, prie to pridėdamas, kad gyvenimas - tai kančia, kurios šaltinis - žmogaus prierašumas ar troškimai, o šią kančią įveikti ir padedąs Budos mokslas, kuris žmogų išlaisvina ir veda nirvanon, arba "nieko" būsenon, kai palaimingai susilieja su kosmosu. Mokymui išsiplėtojus, buvo itin pabrėžiama pagarba "Trims išminties lobynams", t.y. Budai, "įstatymui" arba pamokymams, išsakytiems daugybėje raštų, ir religinei bendruomenei, kitaip tariant, vienuolynų organizacijoms.

Po Rytų Aziją išplitusi budizmo atšaka vadinama mahajana, arba "didžiojo perteikėju", priešinant ją theravadai, arba "vyresniųjų mokymui", išlikusiam Ceilone ir daugelyje Pietryčių Azijos kraštų. Mahajana mokė, kad išganymas - rojus; tai - labiau į vakarietišką dangaus koncepciją nei

į budistinę nirvaną panaši idėja. Taip pat buvo pripažįstamas garbinimas, bet ne istorinio Budos, o miriadų į Budą panašių figūrų, tarp jų Bodi-satvos, kuris tik per žingsnį susilaikė nuo nirvanos ir įsikūnijimo į Budą, kad padėtų pasiekti išganymą kitiems.

Mahajanos budizmas Japonijoje plėtojosi trimis pakopomis. Pirmoji, išryškėjusi devintame šimtmetyje, - tai "ezoterinis" budizmas, labiausiai pabrėžęs magiškąsias formules, ritualus ir meną. Antruoju, šimtmečiu vėliau prasidėjusiu, etapu buvo akcentuojama, jog į išganymą veda tikėjimas - ypač Amida, vakarietiška rojų atitinkančia budistine "tyraja žeme", arba Lotus Sutra raštais, kuriuose Buda žada "visų jaučiančių būtybių", t.y. visos gyvūnijos, išganymą. Šiomis idėjomis rėmėsi dvilyktame ir tryliktame šimtmečiuose iškilusios naujos "Tyrosios žemės" (jodo), "Tikrosios (Grynosios) žemės" (sinsu) ir nicirenų budistinės sekto, dabar didžiausios Japonijoje. Trečiasis etapas - tai pasitikėjimo savimi idėja, manant, kad išganymas pasiekiamas savitvarda ir meditacija. Šitai skelbė dvi 1191 ir 1227 metais iš Kinijos atėjusios zen, arba "meditacijos", sekto. Jose buvo praktikuojamas "sėdėjimas medituojant" (*zazen*) ir intelektualinė disciplina per absurdiškas mįsles (*koan*), kurios, buvo manoma, per staigų nušvitimą (*satori*) veda į išganymą ir sykiu - į asmens tobulėjimą.

Japoniją šeštame šimtmetyje pasiekęs budizmas buvo toks pat ištisos aukštesnės kultūros perteikėjas, kaip Šiaurės Europoje - krikščionybė. Didžioji dalis meninės išraiškos, vėliau išsikleidusios architektūroje, skulptūroje ir tapyboje, sietina su budizmu, kaip Vakaruose - su krikščionyste. Kaip ir Vakaruose, vienuolynų įkūrėjai tapo turtingais žemių savininkais, kurie savo rankose kartais sutelkdavo didelę karinę ir politinę valdžią. Penkioliktame ir šešioliktame amžiuose politiškai aktyvios buvo net ir eilinių tikinčiųjų kongregacijos. Nuo devinto iki šešiolikto amžiaus budizmas iš tikrųjų buvo smelkte persmelkęs visą Japonijos intelektualinį, meninį, socialinį ir politinį gyvenimą.

Nedaug kas iš viso to išliko šiandieninėj Japonijoje nuo tada, kai šalies vienytojai šešioliktame amžiuje žiauriai užgniaužė politinę budistinių institucijų galią, juo labiau kad po to ėjo trys tolydžios sekuliarizacijos šimtmečiai, kol galiausiai Meiji vyriausybė negailestingai ėmė rauti budizmą, kaip save diskreditavusios praeities elementą, trukdantį kurti naują, centrinę imperatoriaus valdžią pagrįstą politinę sistemą. Tokių budizmo idėjų, kaip rojus ar sielų persikūnijimas, apraiškų galima užtikti liaudies kūryboje, bet nedaugelis žmonių jomis remiasi kaip vadovaujančiais gyvenimo principais.

Dideli ir maži vienuolynai, šventovės nusėję Japonijos kraštovaizdį, tačiau mažai beturi reikšmės bendruomenės gyvenimui. Pokarinė žemės reforma sudavė finansinį smūgį daugeliui kaimo šventyklų, nes atėmė joms laikytis padėjusią žemę. Nedaug liko žmonių, kurie eina melstis ar guodžiasi budistine sielos išgelbėjimo pranašyste. Šventyklų teritorijos dažnai - kaimyninių vaikų žaidimų aikštelės. Laidotuvėms dažniausiai vadovauja kunigai, o šventyklų kapinėse užkasami dažniausiai sudegintų žmonių pelenai - iš Indijos perimtas ir visų japonų taikomas paprotys, galbūt dėl to, kad taip trūksta žemės. Daug žmonių vasaros viduryje grįžta į protėvių namus gimtinėse, kad atšvęstų spalvingą budistinės kilmės Urabon arba Bon šventę ("Visų Šventųjų" dieną). Kai kur tą dieną į upes ar jūrą jie paleidžia mažus apšviestus laivelius mirusių giminių atminimui. Šeimos, turinčios lenteles, kuriose surašyti protėviai, įdeda jas į budistinius altorėlius. Tokugawų sistemos reikalavimas, pagal kurį visiems buvo privalu užsiregistruoti kaip kurios nors budistinės šventovės parapijiečiams (taip stengtasi susekti slaptus krikščionis), kiekvieną japonų šeimą susaistė priklausomybės budistinei sektai ryšiais, nors paprastai tai nurodo tik sektai priklausančią šventyklą, kur yra šeimos kapas.

Daugumoje šventyklų ir vienuolynų tebevyksta apeigos, nors jas atlieka apverktinai nedaug vienuolių arba šventikų. Kai kurios sektos vėlesniais laikais atsigavo ir įgijo naujos intelektualinės bei religinės stiprybės. Tai iš dalies atsakas į misionierišką krikščionių sąjudį. Jos ėmėsi leisti savo leidinius, steigti mokyklas, o misionierišką veiklą išplėtojo net Rytų Azijoje ir Amerikoje. Yra žmonių, pavyzdžiui, prieškarinių laikų karininkų ar pokario verslininkystės pareigūnų, kurie ir šiais laikais praktikuoja zen. Tačiau jų labai nedaug, ir dažniausiai jų siekis - ne budistinis nušvitimas, bet asmens tobulėjimas. Tad šiuolaikinėje Japonijoje gali išgirsti budistinių melodijų atgarsių, bet daugumai jos tikrai nebėra nei intelektualinio, nei emocinio gyvenimo svarbiausias motyvas.

Sinto, ankstyviausia ir išskirtinė japonų religija, irgi nustumta į šiuolaikinės urbanistinės Japonijos gyvenimo pakraštį. Pirmykštis sinto rėmėsi animistiniu gamtos reiškinių - saulės, kalnų, medžių, vandens, akmenų, apskritai derlingumo - garbinimu. Toteminiai protėviai irgi buvo priskiriami prie *kami*, arba dievybių; tarp žmogaus ir gamtos nebuvo jokios ribos. Panašiai kaip graikų mituose, su dievybėmis susijusioje mi-

tologijoje buvo pasakojama apie Japonijos salų sukūrimą; imperatoriškosios giminės linija vedama nuo deivės Saulės, aukščiausiosios *kami*.

Įvairioms *kami* skirtos šventovės išsibarsčiusios po visą Japoniją. Pagrindinė deivės Saulės šventovė yra Ise, senosios sostinės srities rytuose, - fasadu atgręžta į Ramųjį vandenyną ji kas rytą sveikina tekančią saulę. Tūkstančiai mažesnių šventyklų, į kurias įeinama pro *torii* vartus, skirtos imperatoriškiems protėviams, kitų įtakingų vietos šeimų mitologiniams pirmtakams, ryžių dievybei, gamtos fenomenams, pavyzdžiui, kalnams, išpūdingiems krikliams ar paprasčiausiai neįprastiems medžiams ar akmenims. Dievams būdavo atnašaujamos aukos; besimeldžiantys, norėdami atkreipti jų dėmesį, plodavo rankomis; šventyklose būdavo rengiamos linksmos iškilmės. Tačiau pradinis sinto neturėjo jokios teologijos, nei išplėtos etikos koncepcijos. Jis rėmėsi tik mirties niekinimu bei neigimu ir ritualinio apšalymo idėja.

Kadangi sinto nebuvo susijęs su pomirtinio gyvenimo problemomis, kurios dominuoja budizme, o mahajana, kaip ir visos, buvo pavydi reli-

Sinto šventikas atlieka ritualines Šeimos apvalymo, arba palaiminimo, apeigas. Per apvalymo, arba pašventimo, ritualą kunigas paprastai mojuoja nedidelėmis lazdelėmis su pritvirtintomis popierinėmis juostelėmis, kurios reiškia prašytojus. Tolumoje matyti įžadinės lentelės, kurias atneša žmonės, meldžiantys dieviškos pagalbos įveikti ligą arba pasiekti kokį nors tikslą, pavyzdžiui, išlaikyti stojamuosius egzaminus. (© Richard Kalvar / Magnum Photos)

gija, bet dėl paplitimo lengvai prisitaikė prie vietos tikėjimų, budizmas ir sinto ramiai koegzistavo, o sinto šventyklos administraciniais ryšiais dažnai būdavo prijungiamos prie budistinių vienuolynų. Skirtingai nuo Pietų ir Vakarų Azijos ar Vakarų, japonai niekad nesimanė, kad žmogus gali išpažinti tik vieną religiją. Ikimodernių laikų japonai paprastai būdavo ir budistai, ir sintoistai, o gana dažnai dar ir Konfucijaus pasekėjai.

Ilgą laiką sinto gyvavo budizmo šešėlyje. Buvo manoma, kad jis atspindi vietinius budizmo tiesų ir dievybių variantus. Tačiau šešiolikta-me amžiuje budizmo jėga ėmė blėsti, kadangi tuometinėje Japonijoje, kurioje stiprėjo patriotizmas ir kuri naują vienybę siekė grįsti simboline imperatoriaus valdžia, vėl buvo atkreiptas dėmesys į gimtąją sinto religiją ir jos sąsajas su mitais apie Japonijos įkūrimą bei su imperatoriškųjų protėvių kultu. Pagarbos imperatoriui idėja grindžiamas sinto atgimimas prisidėjo prie sąjūdžio, kuris baigėsi Tokugawų nuvertimu ir naujos santvarkos 1868 metais įkūrimu.

Meiji restauracijos vadovai buvo tikri antibudistai. Jie be skrupulų budizmą atkirto nuo sinto ir kuriamą valdymo sistemą iš pradžių stengėsi grįsti sinto idėjomis. Nors netrukus ir buvo įsitikinta, jog tokias pažiūras sunku derinti su iš esmės vakarietišku politiniu modeliu, jie diegė valstybinės paramos didžiosioms istorinėms sinto šventykloms sistemą ir statė naujas, iš kurių minėtinos: modernių laikų imperatoriui skirta nuostabioji Meiji šventykla ir Yasukuni šventykla - už karių, kurie žuvo, gindami šalį, sielas; abi yra Tokijoje. Norėdama pagrįsti tvirtinimą, kad Japonijoje visiškai tikėjimo laisvė, vyriausybė šią nacionalistinę "sinto būseną" oficialiai apibrėžė ne kaip religiją, bet kaip patriotizmo išraišką. Tam tikra prasme ji ir nebuvo religija, ir nors viena briauna su ja siejosi (sinto šventyklose buvo atliekamos garbinimo apeigos, o Imperatoriškasis švietimo reskriptas reikalavo, kad visose šalies mokyklose būtų pagarbiai elgiamasi su imperatoriaus ir imperatorienės portretais), tai buvo dirbtinis, mažai ką bendra su pagrindinėmis sinto nuostatomis turintis, veikiau iš modernaus nacionalizmo kilęs kūrinys.

"Sinto būseną" apogėjų pasiekė per nacionalistinio įsiūčio bangą, kilusią prieš Antrąjį pasaulinį karą. Savaime suprantama, kad amerikiečių okupacinė valdžia ją užgniauzė kaip pavojingą ksenofobijos apraišką; pokarinė reakcija prieš militarizmą ir patriotizmą beveik visiškai ją ištrynė. Taip pat okupacinė valdžia pareikalavo, kad religija būtų griežtai atskirta nuo valstybės. Didžiosios istorinės šventyklos vėl gavo verstis iš

savo pačių pajamų, dėl to visos, išskyrus garsiausias, atsidūrė baisiausiame finansiniame skurde. Nors keletas turėjo stiprią paramą, leidusią joms susikurti naujus pajamų šaltinius, uždraudimas visuomeninių aukų institucijų, susijusių su religija, sudavė stiprų smūgį ir sykiu prisidėjo prie to, kad valstybė ne itin skubėjo suteikti paramą privatiems universitetams, kurių dauguma susiję su krikščionyste, budizmu ar net sinto.

Pasibaigus "sinto būsenai", sintoizmas vėl buvo nustumtas į japonų gyvenimo pakraštį. Įvairiausios šventyklės, išsibarsčiusios po visą šalį, stovi dažniausiai nuostabiai gražiose vietose, tačiau su akivaizdžiais nuosmukio požymiais. Jas lanko saujelė tų, kurie vis dar tiki ritualų veiksmingumu ar meldžiasi savo dievybėms; prie istoriškai garsių ar išpūdingai iškilių plūsta smalsūs turistai. Ministro pirmininko apsilankymas Yasukuni šventykloje žuvusiems kare paminėti ir 1978 metais čia įvykęs kelių žmonių, kuriuos amerikiečių okupacinė valdžia pasmerkė myriop kaip "aukščiausio lygio" karo nusikaltėlius, atminimo pagerbimas sukėlė didelį krikščionių ir kitų religinių bendruomenių, taip pat kairiųjų politikų pasipiktinimą. Bet apskritai Yasukuni šventykla būtų maždaug tas pat, kas Nežinomo kareivio kapas, o Meiji šventykla - kas Linkolno memorialas Vašingtone. Įprasta, kad tam tikrais gyvenimo momentais - iškart po gimimo, trejų, penkerių ir septynerių metų sukakčių proga, per kasmetines "berniukų" ir "mergaičių" šventes - šventyklose lankomasi su vaikais. Daug kas jose ir tuokiasi; daugelio žmonių namuose gali pamatyti "dievų lentynas" su aukomis sinto dievybėms.

Sinto tradicija gyviausiai reiškiasi šurmulingomis šventėmis, kurias kasmet tam tikromis dienomis rengia visos šventovės, nepaisant, kokia jų svarba. Tuomet prie šventyklų atsiranda daugybė palapinių, kuriose įsikūrę prekiautojai neleidžia praeiti pro šalį, o kokie nors smagiai apgirtę vietos jaunuoliai visur nešioja į nedidelę šventyklėlę įstatytą šventyklos dievybę. Šie šventyklų festivaliai - svarbus įvykis vietos, ypač kaimo, gyvenime, nors kai kada jie jau įgauna istorinių karnavalų pobūdį, o urbanizuotose vietovėse pavirsta daugiau pasaulietinėmis bendruomenės šventėmis, kurių metu trenkia orkestrų maršai ir dūdena būgnai.

Šiais įvairiais būdais sinto tebegyvuoja Japonijoje; apstu jo apraiškų ir folklоре. Japonų meilė gamtai ir artuma jai taip pat glaudžiai sie-

Per šventyklų šventes vietinis jaunimas dažnai nešioja mažas šventyklėles su vietos dievybėmis. Tokios šventės - proga pasilinksinti ir apsilankyti tradiciniais drabužiais. (*Leidus Japan National Tourist Organization*)

jasi su sinto idėjomis. Tačiau jau labai mažai rasim japonų, kurie tradiciniu sinto grįstų savo gyvenimą arba socialinę veiklą.

Krikščionybė paprastai šliejama prie sintoizmo ir budizmo kaip viena iš trijų pagrindinių Japonijos religijų, nors, priešingai nei budizmas, ji laikoma svetima. 1549 metais ją ėmė skleisti žymusis jėzuitų misionierius šventasis Pranas Ksaveras, ir per keletą dešimtmečių Japonijoje ji išplito greičiau nei bet kurioje kitoje Azijos šalyje, o krikščionių skaičius priartėjo prie pusės milijono - jei skaičiuosime nuošimčiais, tuo laiku tai daug didesnė gyventojų dalis nei dabar. Tačiau Hideyoshi ir pirmieji Tokugawų laikų siogūnai manė, kad krikščionybė kelia grėsmę politinei vienybei, tad ėmė ją negailestingai persekioti. Nors japonai priešinosi ir tuo metu radosi daug tikėjimo kankinių, 1638 metais ji buvo iš esmės užgniaužta. Liko tik kelios užsislaptinusių krikščionių bendruomenės, bet ir tos ilgainiui pamiršo daugumą savosios religijos principų.

Devynioliktoje šimtmečio japonai tebebuvo priešiški krikščionybei, tačiau netrukus įsitikino, kokie jautrūs religijai vakariečiai, ir, 1873 metais tyliai atsisakę draudimo, ėmė skelbti visiškos religinės tolerancijos politiką. Bet šiuokart krikščionybė sklido daug lėčiau. Net ir šiandien ją išpažįsta tik 2 nuošimčiai šalies gyventojų, po lygiai pasidalinusių į protestantus ir katalikus.

Po Meiji restauracijos protestantiškoji krikščionybė, kurią skleidė daugiausia Amerikos misionieriai, patraukė dalį jaunų samurajų, ypač iš pilietinį karą pralaimėjusios pusės, kurie krikščionybėje ieškojo naujos etikos ir gyvenimo filosofijos, galėjusios pakeisti pasitikėjimo netekusį konfucianizmą. Iškiliam to meto intelektualui Uchimurai Kanzo vadovaujant išsiplėtojęs judėjimas "Be bažnyčios" faktiškai buvo reakcija į sektinį protestantizmo susiskaldymą Vakaruose. Per Antrąjį pasaulinį karą vyriausybė priežiūros tikslais įvairias protestantų sektas įjungė į unitų bažnyčią; iki dabar kokie 40 nuošimčių protestantų tebeprisklaido Jungtinei Kristaus bažnyčiai Japonijoje (Nihon Kirisuto Kyodan).

Krikščionybės įtaka šiuolaikinei japonų visuomenei kur kas didesnė, nei galėtum tikėtis iš menko tikinčiųjų skaičiaus. Ją išpažįsta labiausiai išsilavinę, didelę visuomeninę įtaką turį žmonės, todėl jos poveikis, nors tikinčiųjų nedaug, stiprus. Kitas dalykas, kad krikščionybė, kaip vienas svarbiausių vakarietiškos kultūros elementų, traukia visuotinę dėmesį. Dauguma išsilavinusių japonų tikriausiai geriau išmano krikščionybės is-

toriją ir pagrindinius jos principus negu budizmo. Tai, kad japonams pažįstama krikščionybė, paviršutiniškai atspindi kalėdinėmis dekoracijomis išpuoštos universalinių parduotuvių vitrinos ir pagrindinėse prekybos gatvėse skambančios kalėdinės giesmės.

Meiji laikotarpiu krikščionybė darė nemažą įtaką švietimui, ypač vidurinėms ir mergaičių mokykloms. Net ir šiandien didelė dalis privačių vidurinių mokyklų, taip pat moterų bei kitų privačių universitetų yra krikščioniško pobūdžio, nors apskritai krikščionybės reikšmė švietimui kur kas mažiau svarbi nei kitados. Dvidešimto amžiaus pradžioje krikščionys prisidėjo ir prie socialinės vargingųjų bei invalidų globos, o krikščionys protestantai pasižymėjo įkuriant socialistų judėjimą. Per visą iikarinį laiką jie buvo svarbi šio tikėjimo dalis, o ir pokario metais tęsia veiklą, sudarydami reikšmingą nuosaikiųjų socialistų partijos sparną. Bet turbūt didžiausią įtaką krikščionybė daro savąja etika. Vis labiau atsižėrdami į universaliąsias vertybes, japonai palaipsniui perėmė etines nuostatas, kurios ir vakariečių, ir jų pačių sąmonėje istoriškai siejasi su krikščionyste. Krikščionybės įtaka šiuolaikinių japonų etinėms vertybėms jeigu ne didesnė, tai bent jau labiau pastebima, negu budizmo ar sintoizmo daromas poveikis. Vieni daugiau, kiti mažiau, o iš tikrųjų daugelis japonų mano, kad krikščionys - aukštos moralės žmonės, ir nors negali pripažinti atitinkamos teologijos, dažnai pavydi akivaizdaus krikščioniškų įsitikinimų tvirtumo.

Krikščionybė, nors intelektualiai įtakinga, tėra vienintelė silpna religija Japonijoje, o sintoizmas ir budizmas daugumai žmonių - tai ne tiek svarbūs įsitikinimai, kiek papročiai ir konvencijos. Jeigu ne visi, tai dauguma tikėjimo troškulį jaučiančių japonų dairosi kitur - atsižėžia į prietaringus liaudies tikėjimus, ypač paplitusius kaimo vietovėse ir tarp mažiau išsilavinusių žmonių, arba į įvairiausius religinius judėjimus, kurie dažniausiai suplakami į "naująsias religijas". Paprastai liaudies tikėjimai - tai sinto ir budizmo idėjų, taip pat kinų folkloro prietarų samplaika. Yra daugybė įvairių vietinių kultų, daug žmonių tiki laimingomis ir nelaimingomis dienomis, astrologija ir pranašautojais.

Naujųjų religijų populiarumas sietinas su senu japonų pomėgiu burtis į piligrimų grupes ar užsiimti kita religine veikla šalia įsišaknijusių religijų formalių struktūrų. Tačiau dar svarbesnė jų plėtros priežastis - jos atliepia socialines reikmes tų žmonių, kurie, persikėlę į miestus, prara-

do ryšius su kaimiškais religinėmis bendruomenėmis arba nerado tinkamos socialinės grupės, kurioje galėtų prigyti. Tad kitaip nei Vakaruose, kur religinis poreikis paprastai kyla iš troškimo individualiai sutvirtėti, užmezgant asmeninius ryšius su Dievu, naujosios religijos patenkina japonams įprastą paremiančios socialinės aplinkos poreikį.

Naujosios religijos dažniausiai pasižymi dideliu sinkretizmu. Čia kryžiuojasi sintoizmo, budizmo, kartais net krikščionybės ir Vakarų filosofijos įtakos. Tačiau daugumos pagrindas - sinto, nors didžiausia - Soka Gakkai ("Vertybių kūrimo sąjunga") - pasaulietinė asociacija, remianti budistinės nicirenų sektos atšaką. Naujosios religijos paprastai pabrėžia ne tiek pomirtinį gyvenimą, kiek šio pasaulio vertybes, ir skatina tikėjimu bei religine praktika siekti sveikatos, gerovės, laimės ir asmeninio tobulėjimo. Kai kurių jų pradininkai - pavieniai žmonės, ypač moterys, kurios pasijuto turinčios šamaniškos galios. Vadovavimas šioms religinėms bendruomenėms dažniausiai paveldimas, o organizacinė struktūra, kaip japonams įprasta, hierarchinė: grupė susideda iš lyderių ir pasekėjų. Todėl jos labai netvirtos, daugumoje jų nuolatos keičiasi žmonės.

Oficialiai pripažintos naujos religijos skaičiuojamos šimtais, o kur dar begalinė daugybė smulkių grupelių, kurios oficialiai neįteisintos. Joms priklauso dešimtys milijonų žmonių. Vien Soka Gakkai skelbiasi turinti 16 milijonų, nors tikslesnis skaičius bet kuriuo metu veikiausiai būtų 6 milijonai, tikrųjų narių. Mūsų akimis žiūrint, kai kurios jų jau gana senos. Tenrikyo ("Dangiškos tiesos mokymą"), teigiantį, kad šiandien turi beveik du milijonus narių, 1838 metais įkūrė valstietė moteris. Kitos, kaip, pavyzdžiui, Soka Gakkai, iškilo arba itin išaugo po Antrojo pasaulinio karo. Daug žmonių jungiančios religinės bendruomenės dažniausiai turi didžiulius centrus ir rengia gerai organizuotas masines šventes bei sueigas. Tik viena Soka Gakkai siekė įgyti tiesioginės politinės galios ir įkūrė partiją Komeito, kuri nuo jos paskui bent jau teoriškai atsiskyrė. Vis dėlto visos naujos religijos žmogų įjungia į organizuotą, saugų prieglobstį teikiančią bendruomenę, kurioje kartu studijuojant ir visuomeniškai veikiant tenkinami ne tiek dvasiniai, kiek socialiniai poreikiai.

Žodžiu, kalbant apie religiją Japonijoje, iškyla sumaištingas ir nelabai aiškus paveikslas. Visur pilna sintoistinių ir budistinių šventovių. Daugumos japonų gyvenimas neapsieina be religinių apeigų - tai šventyklų festivaliai, namuose - "dievų lentynos" ir budistiniai altorėliai, sintoistinės arba krikščioniškos vedybos, budistinės laidotuvės, o tarp jų -

daugybė kitų religinių ritualų. Tačiau dauguma japonų - kokie 70 ar 80 nuošimčių - nelaiko savęs tikinčiais, net jeigu ir yra įtraukti į vienos ar kitos religinės organizacijos sąrašus. Didžioji japonų etikos dalis kilusi iš konfucianizmo, kuriam niekas dabar "nepriklauso", ir krikščionybės, kurią išpažįsta mažiau nei du nuošimčiai. Populiarių religinių papročių šaltinis - sinto ir budizmas, kuriais tikrai tiki saujelė. O religiskai aktyvūs yra atsidavę liaudiškiems religiniams tikėjimams bei naujosioms religijoms, kurių autoritetas ir įtaka menki. Tad akivaizdu, kad religija šiuolaikinėje Japonijoje nėra nei visuomeninio, nei kultūrinio gyvenimo centras.

20 *Masinė kultūra*

Savo svarstymus apie Japonijos visuomenę pradėjome nuo jos orientavimosi į grupę. Juos galėtume baigti, apibūdindami masinę kultūrą, kuri apibendrintai atspindi dabartinių japonų grupinę prigimtį. Vietinės bendruomenės, mokyklos, verslininkystės įmonės skaido Japoniją į atskiras dalis, bet tai - paviršiaus fenomenai, kurie neprasiskverbia taip giliai, kaip etniniai, klasiniai, kastiniai ar religiniai skirtumai. Ką tik įsitikinome, kokie nesvarbūs daugumai japonų religiniai ypatumai. Sinto festivaliai, budistinės ceremonijos, Konfucijaus etika ar krikščioniškosios vedybos ir Kalėdų šventės - tai dažniausiai ne religinės ištikimybės aktai, o papročiai, kuriuose kiekvienas dalyvauja arba asmeniškai, arba stebėdamas per televiziją. Iš esmės visus japonus sieja ir labai panaši masinė kultūra. Masinė visuomenė, kuri dažnai sveikinama arba smerkiama kaip visą pasaulį užliejanti ateities banga ir laikoma būdingiausia Jungtinėms Valstijoms, daug labiau reiškiasi šiuolaikinėje Japonijoje. Pradedant pagrindiniu kalbos kamieniu ir baigiant paskutiniu trumpalaikiu susižavėjimu, japonai - absoliučiai homogeniška tauta.

Žinoma, kultūra turi įvairius lygius - nuo masinių papročių apačioje iki rafinuočiausių dailiųjų menų viršuje, bet net ir šie horizontalūs sluoksniai Japonijoje labai neišsiskiria. Nuo septinto ar aštunto amžiaus japonai puoselėja itin turtingas ir subtilias architektūros, skulptūros, tapybos, literatūros, dramos ir taikomųjų menų tradicijas. Ši aukštoji kultūra visuomet buvo pasklidusi po visą Japoniją; ji niekados nesiribojo elitu ar talentų saujele. Savo ruožtu masinė kultūra irgi nepaprastai rafinuota. Aukšta kultūra pagarsėjusiose šalyse, tarkim, Prancūzijoje arba Kinijoje, paprasti žmonės dideliais meniniais polinkiais nepasižymi, o štai Japonijoje aukštoji kultūra, regis, smelkte persmelkusi masinę. Nei grožis, nei rafinuotos manieros neapsiriboja mažuma išrinktųjų - neper-

dėsime sakydami, jog nepaprasta pagava ir etiketas čia prasiskverbę iki pačių žemiausių visuomenės sluoksnių.

Nepaisant perpildytų namų bjaurumo ir dirbtinių konstrukcijų sudarkytų apylinkių, dauguma japonų savo kasdienėje aplinkoje sugeba susikurti bent keletą patrauklių kompozicijų ar grožio salelių. Tai gali būti mažytis sodas, meninė kelių žiedų aranžuotė, keli skoningi meno kūriniai, įspūdingas kimono piešinys ar paprastų paprasčiausiai akiai maloniai padengtas priešpiečių padėklas. Apskritai dauguma japonų "turi ranką" tapyti ir piešti - kaligrafijos palikimas, matyt, siejasi su jų sudėtinga rašyba. Ko gero, Japonijoje daugiau žmonių nei bet kurioje kitoje industrinėje šalyje sėkmingai bando kurti poeziją - daugiausia haiku; šiems žmonėms leidžiama bene šimtai literatūros ir meno žurnalų. Turbūt japonai gimtąją kalbą gali perskaityti daugiausia pasaulinės klasikos kūrinių - nė į vieną kalbą, įskaitant ir anglų, nėra išversta tiek, kiek į japonų. Puikiausia muzika, daugiausia vakarietiška, skamba visoje šalyje - pradedant atliekama žymių simfoninių orkestrų, koledžų chorinių draugijų ir baigiant aukščiausios kokybės elektronine aparatūra namuose klausomų įrašų. Taigi atrodo, kad aukštoji kultūra Japonijoje - kaip niekur kitur pasaulyje - masinės kultūros dalis.

Japonijos masinės kultūros homogeniškumas kyla iš daugybės šaltinių, bet du veiksniai verti ypatingo dėmesio. Pirma, į devynioliktą amžių įžengiančios Japonijos visuomenei buvo būdingas neįprastai didelis vienodumas, o antra, modernių laikų vyriausybės buvo apsisprendusios politinė centralizacija bei visuotiniu švietimu ugdyti vieningą piliečių bendruomenę, - būtent dėl to Japonija nepasižymėjo tokiu religiniu ir etniniu margumu, kokiu, tarkim, pasižymi Amerika. Jo buvo mažiau net kaip didesnėse Vakarų Europos šalyse, nors Japonija turėjo beveik dvigubai daugiau gyventojų negu bet kuri iš jų, o ir geografiškai buvo daug plačiau išsiskleidusi. Net jeigu atmesime Okinawą, pagal ilgiausią ašį nuo šiaurės rytų Hokaido iki pietinio Kiusiu Japonija nusidriekusi beveik dvigubai didesniu atstumu, nei vienas nuo kito nutolę kraštiniai Italijos, Prancūzijos ar Jungtinės Karalystės taškai. Bet tik Okinawa, kuri nuo Tokijo toliau nei Tunisas nuo Londono, labiau išsiskiria vietos dialektu, liaudies kultūra ir tam tikrais šiais laikais susiformavusiais požiūriais.

Daugiausia prie nacionalinio vienodumo prisidėjo švietimas. Ikikarinėje Japonijoje kiekvienas galėjo žinoti, kad tam tikrą dieną visi šeštos

klasės vaikai visoje šalyje mokysis apie tuos pačius kinų charakterio bruožus, tuos pačius istorijos faktus, tas pačias aritmetikos taisykles. Dabar švietimui jau nebebūdingas toks vienodumas, nes vietinės švietimo tarybos turi teisę parinkti vadovėlius iš daugybės, kurie yra siūlomi, nors visus juos tvirtina Švietimo ministerija. Žemesniųjų klasių programos nuodugniai surašytos, net ir aukštesniosiose vidurinėse mokyklose pasiruošimas stojamiesiems egzaminams į tą patį universitetą pasižymi dideliu vienodumu. O ir aibės studentų bei netolygaus finansavimo klampinamame aukštajame moksle nedaug įvairovės, nebent tiktai tiek, kiek ją lemia susiskaidymas į fakultetus ir juose dėstomos disciplinos. Visi japonai devynerius metus (94 nuošimčiai iš jų - dvylika) mokomi visiškai vienodai, o maždaug trečdalis jų siekiamas aukštasis mokslas irgi ne per daug įvairus. Į visuomenę jie išeina su vienodomis žiniomis bei požiūriais, kurie tinka tik nedidelei artimais ryšiais susijusiai primityviai bendruomenei arba moderniai totalinei valstybei.

Kaip vienas pagrindinių masinės visuomenės formavimo veiksmų, prie švietimo šliejasi masinės komunikacijos primonės. Televizijos reikšmė Japonijoje tokia pat kaip Jungtinėse Valstijose. Būtent televizijos nuopelnas, kad išnyko skirtumai tarp miestiečių ir kaimiečių nuostatų bei vertybių, kurie buvo tokie ryškūs ikikarinėje Japonijoje. Iš esmės televizija prasiskverbia į kiekvienus namus tiek kaimuose, tiek miestuose, o spalvotų televizorių Japonijoje ištis daugiau negu namų savininkų. Tarp kitko, televiziją anglišku žodžiu įvardijantys japonai susikūrė savitą trumpinį - *terebi*, atliepiantį Jungtinėse Valstijose vartojamą "TV" arba anglišką "telly".

Japonijos televizija sutvarkyta panašiau į Britanijos nei Amerikos, bet apskritai programos panėši į tas, kurios rodomos Jungtinėse Valstijose. Veikia du pusiau valstybiniai kanalai, vadinamieji NHK (Nippon Hoso Kyoku), paramą gaunantys iš valstybinių fondų, kuriuos sudaro specialūs mokesčiai už televizijos tinklus. Vienas vyriausybės kanalas yra mokojo pobūdžio. Didžioji jo programų dalis - užsienio kalbų mokymas, stebėtinai sudėtingi matematikos kursai ir pan. Kitas, per kurį rodomos bendrojo pobūdžio programos, varžosi su privačiais kanalais ir pateikia maždaug tokias pačias naujienų, sporto laidas, televizijos spektaklius, komedijas, animacinius filmus, smagius šou. Didžiąją šalies dalį aprėpia penki privatūs kanalai, kurie beveik taip, kaip ir Amerikoje, gyvena iš reklamų. Vyriausybinių ir privačių kanalų derinys apskritai veikia gerai. Bendrojo NHK tinklo finansiniai ištekliai ir kokybė komercinės stoties verčia siekti tokio pat lygio, o privačių kanalų konkurencija skatina NHK

gyvybingumą, kuriuo nereikėtų rūpintis, jeigu televizija būtų vyriausybės monopolis. Mastais, įvairove, turtingumu ir visą visuomenę persmelkiančia įtaka Japonijos ir Amerikos televizijos labai panašios viena į kitą; daugumos kitų šalių laidos ir mažiau įdomios, ir nuobodesnės, o programos - ne tokios įvairios.

Kitaip nei televizija, Japonijos ir Amerikos laikraščiai gerokai skiriasi. Dėl didelių geografinių platumų Amerikos laikraščiai liko vietinės reikšmės ir todėl palyginti maži, Europoje - dažniausiai susiskirstę pagal partijas, tuo tarpu Japonijoje jie daugiausia valstybiniai ir politiškai neutralūs, todėl "masinių informacijos priemonių" pavadinimas jiems tinka net geriau nei Šiaurės Amerikos ar Europos spaudai.

Jeigu skaičiuosime pagal pavadinimus, Japonijoje leidžiama mažiau nei dešimtadalis Amerikoje spausdinamų laikraščių, tačiau bendru tiražu vienam gyventojui Japonija pranoksta visas didžiąsias pasaulio šalis - jis du kartus didesnis negu Jungtinėse Valstijose. Trys didžiausi valstybiniai laikraščiai *Asahi*, *Mainichi* ir *Yomiuri* turi po dvi visiškai skirtingas ryto ir vakaro laidas, rytinis tiražas svyruoja nuo keturių iki septynių milijonų, vakarinis - daugiau nei pusė rytinio; didžioji dalis egzempliorių išplatinama į namus. Kiekvienas, leidžiamas keturiose skirtingose vietovėse, turi po šimtą ar daugiau vietinių variantų. Kiti du valstybiniai laikraščiai *Sankei* ir *Nihon Keizai* (panašus į *Wall Street Journal*) yra milijoninių tiražų, o keturių regioninių, kurie visi kartu dažnai vadinami "bloku": *Hokaido Shimbun* (Sapporo), *Tokyo Shimbun*, *Chunichi* (Nagoya) ir *Nishi Nippon* (Kiusiu esanti Fukuoka) - bendras tiražas siekia maždaug keturis milijonus.

Japonijos laikraščių formatai ir turinys stebina vienodumu. Dažniausiai jie turi mažiau puslapių nei amerikietiškieji - ryto laidos paprastai būna apie dvidešimt keturių puslapių, vakariniai dar plonesni. Reklamos sudaro mažesniąją dalį jų finansinės paramos ir, išskyrus knygų bei žurnalų reklamą, užima palyginti mažai vietos. Pirmame puslapyje pateikiamos svarbiausios naujienos, o smulkesnės politines, užsienio ir ekonomikos apžvalgas, redakcijos straipsnius, laiškus, apybraižas, meno bei teatro gyvenimo skiltis rasi veik tuose pačiuose kiekvieno laikraščio puslapiuose. Priešpaskutinis puslapis skiriamas "trečio puslapio naujienoms" (*sammen kiji*) - nusikaltimams, nelaimingiems atsitikimams ir kitiems žmonės dominantiems pasakojimams, kuriuose rašoma apie "visuomenės naujienas", tačiau amerikietiškiems laikraščiams būdingų "aukštųjų naujienų" čia niekadosis nerasi.

Medžiagą laikraščiams pateikia galybė reporterių, išsibarsčiusių po Japoniją ir visą pasaulį. Pavyzdžiui, Vašingtone ir Niujorke korespondentų iš Japonijos daugiau nei iš bet kurios kitos šalies. Vėliau dar didesnė armija redakcijose dirbančių žurnalistų jų atsiunčiamas naujienas redakcijose atrenka, sutrumpina, kruopščiai suredaguoja ir kuo skrupulingiausiai patikrina. Nesusipratimai reti, šitai dar kartą patvirtina japonų polinkį dirbti grupėmis. Galutinis rezultatas - aukšto lygio produktas. Galima užtikrintai tvirtinti, kad ir šalies, ir tarptautinio gyvenimo naujienos japonams nušviečiamos visapusiškiau ir geriau nei bet kuriai kitai pasaulio tautai; retai pasitaiko, kad koks nors kitos šalies laikraštis pralenktų didžiuosius jų dienraščius tiek žinių kiekybe, tiek ir kokybe.

Didžiausia Japonijos laikračių silpnybė - skurdus vienodumas pateikiant ir analizuojant informaciją. Juose mažai savitų interpretuojamo pobūdžio straipsnių, nedaug išradimų reportažų. Iškiliausių pastarųjų pavyzdžių, kuriuos inspiravo Votergeito byla Jungtinėse Valstijose, nesenais laikais buvo pasirodę mėnesiniuose žurnaluose. Paprastai laikraščių antraštės ir vedamieji panašūs kaip du vandens lašai. Dėl to dešimtys milijonų japonų, televizijos ir spaudos intelektualiai "apginkluotų" tomis pačiomis naujienomis bei nuomonėmis, kasdien į darbą leidžiasi su tais pačiais faktais, nuostatomis ir požiūriais.

Viena tokio vienodumo priežasčių - vadinamieji spaudos klubai. Kiekvienas didesnis laikraštis, telegramų tarnyba ar keletas laikraščių paskiria po korespondentą, kuris renka žinias iš kurio nors vieno pagrindinių naujienų šaltinio, o šie - tai politinės partijos, vadovaujantys politiniai veikėjai, vyriausybės biurai, verslininkystės šakos. Į tą patį šaltinį paskirti korespondentai susiburia į klubą, kurio veikla pagrįsta bendromis pastangomis ir kuris įgyja to žmogaus ar įstaigos, į kurią sutelktas jo dėmesys, pusiau oficialų pripažinimą. Politikai jiems duoda dažnus, neretai kasdienes, bet visuomet bendrus interviu. Ministerijose jiems dažnai paskiriama atskira patalpa. Jie suderina interviu klausimus ir be ginčų sutinka spausdinti tik tai, dėl ko susitaria su informacijos šaltiniu ir vieni su kitais. Tai - abipusiai priimtina "ranka ranką plauna" operacija, iš kurios ir vieni, ir kiti turi naudos: korespondentai be didelio vargo gauna naujausią informaciją ir gali nesibaiminti, kad juos aplenks konkurentai, o tas, kuris informuoja, turi patikimą priemonę pateikti visuomenei savo naujausių žinių versiją. Visai nenuostabu, kad niekas nenori apsunkinti savo gyvenimo, pernelyg veldamasis į trikdančius faktus ar įsileisdamas į klubą užsienio korespondentus, kurie kaip reikiant nemoka kalbos, o be to, nežinia, ar laikysis nusistovėjusių taisyklių. Reikia neįtikė-

tinų naujienų ar milžiniškos reikšmės skandalo, kad korespondentai be jokių skrupulų imtų šniukštinėti ir “pešti” žinias. Viso to rezultatas - patikimos, kruopščiai pateikiamos naujienos, bet visiška spaudos nuobodybė.

Visi didieji laikraščiai išpažįsta politinį neutralumą, bet iš tikrųjų dauguma jų nežymiai linksta į kairę pusę nuo centro ir kritikuoja vyriausybę. Tai iš dalies lemia jų istorinė praeitis. Laikraščiai Japonijoje pirmąsyk įgijo svarbos Meiji laikotarpiu, užstoję samurajų kilmės žmones, kuriems nepavyko įeiti į valdančiąją grupę. Iš to kilo nuostata, kad visuomeninė jų pareiga - būti naudingais kritikais tų, kurie sudarė, bent jau prieš karą, visagalę vyriausybę. Tik ketvirtą dešimtmetį ir per karą jie buvo priversti tapti ištikimais vyriausybės ruporais, bet po karo su pasitenkinimu vėl atvirto į kritikus, nors vyriausybė buvo demokratiškai valdoma ir labai priklausė nuo visuomeninės nuomonės, kurią jie didžia dalimi ir formavo. Kita priežastis, dėl ko laikraščiai krypta į kairę, - juos leidžia “intelektualai” (kaip ši sąvoka suprantama Japonijoje), gyvenantys metropoliniuose centruose, kur yra stipriausia opozicija konservatyviai vyriausybei. (Laisvai vartojama sąvoka “intelektualai”, arba *interi*, kaip trumpina japonai, apima visus koledžų absolventus, nesiverčiančius verslu, politika ir netarnaujančius vykdomosios valdžios organuose.)

Vis dėlto žymiausi laikraščiai laiko save politiškai neutraliais ir nuširdžiai stengiasi tokie būti. Jie mažiau neutralūs nei televizija, kuri linksta būti politiškai bespalvė, tačiau bent jau didieji jokių būdu netarnauja vyriausybės propagandai, kaip tarnautų totalitarinėje sistemoje, nėra jie taip pat ir savininkų ar valdančios partijos įrankiai, kokie galėtų būti Jungtinių Valstijų ir Vakarų Europos atveju. Nuosavybės teisė turi mažai įtakos redakcijos politikai, kurią iš esmės lemia frakcinės profesionalaus personalo kovos, taip pat į profsąjungas susibūrusių darbininkų spaudimas.

Savaitraščiai ir mėnraščiai turi mažiau reikšmės valstybės gyvenime nei laikraščiai. Jie pajvairina spaudos gyvenimą. Ant pirštų gali suskaičiuoti mėnesinius žurnalus - vadinamuosius bendruosius žurnalus, arba *sogo zassahi*, kurių straipsniuose rimtai rašoma įvairiausiomis temomis. Dėl kasdienės spaudos apimties ir pranašumo nereikia tokių naujienų savaitraščių kaip *Time* ar *Newsweek*, užtat leidžiama daugybė įvairiausių kitokio pobūdžio savaitraščių. Bent jau trys skelbia maždaug pusės milijono tiražą; pirmaujantys penkiolika spausdinami bendru aštuonių milijonų tiražu. Savaitraščiai labiau nei mėnraščiai ar laikraščiai vaikosi sensacijų ir kartais net nešvankybų; kas be ko, jie ir įvairesni. Tarp

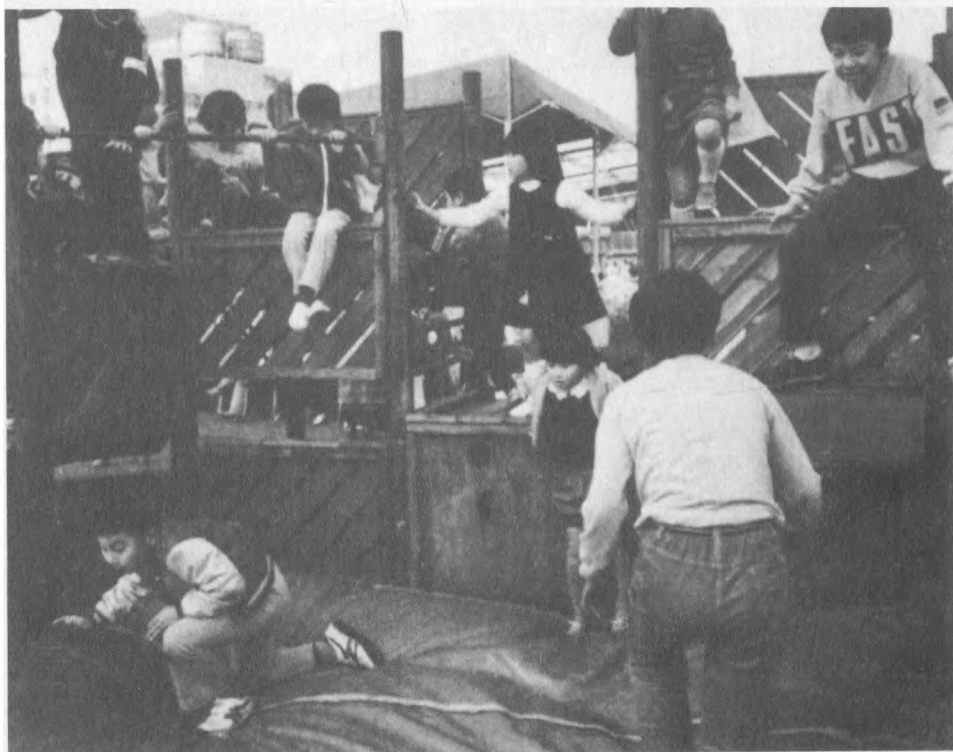
Viena iš 250-ties Tokijaus Akihabaros parduotuvių, prekiaujančių elektros prietaisais ir elektronine įranga. Firmų vardai amerikiečiams žinomi dažnai taip pat gerai kaip ir japonams. (© *Tadanori Saito / Photo Shuttle: Japan*)

jų yra daugybė specialių leidinių įvairiausioms temomis - nuo sporto iki mezgimo. Dauguma mėnesinių ir savaitinių žurnalų nesiskelbia esą politiškai neutralūs ir gana atvirai pataikauja tam tikroms politinėms pakraipoms bei teikia peno kitiems specialiems interesams.

Vienas nerimą keliantis dalykas, susijęs su masinės informacijos priemonėmis, - tai pastaraisiais metais išaugęs komiksų (*manga*) skaitymas, tiksliau sakant, žiūrėjimas. Jie pradėjo užimti didžiąją visokiausio pobūdžio žurnalų dalį, leidžiami vien jiems skirti žurnalai ir knygos. Kitados traukiniuose, laukimo salėse, visur, kur tik būdavo galimybių, regėdavai skaitančius japonus. Juos galėjai vadinti daugiausia skaitančia pasaulio tauta. Bet nūnai daug ankstesniųjų skaitytojų išgiline į paveikslėlius ar nebylius komiksus. Šiaip jau skirti vaikams, jie labai išpopuliarėjo tarp koledžo studentų, o dabar gali matyti, kaip juos "ryja" ir solidus verslininkas, ir namų šeimininkė. Jie apima ir įvairiausius žaismingus nuotykių pasakojimus, ir ne mažiau įvairias meilės istorijas bei pornografinius leidinius. Ką visa tai reiškia, sunku pasakyti. Gal augantį vi-

suomenės potraukį tam, kas spausdinta, gal televizijos poveikį ir prarandamą gerą skonį, gal mokymosi ir darbo nuvargintų žmonių grėžimąsi nuo rimtų knygų, o gal - masinės visuomenės banalėjimą. Kad ir kaip būtų, komiksai pastaraisiais metais tapo vienu svarbiausių masinės kultūros reiškinių ir padarė neabejotinai žalingą poveikį kitų žurnalų bei knygų leidybai.

Standartizuota švietimo sistema ir masinės informacijos priemonės turbūt daugiausia prisidėjo prie japonų masinės kultūros vienodumo, bet tai - tik išorinės tvarkingos, sklandžiai ir ramiai funkcionuojančios visuomenės apraiškos. Ji gyvena pagal aiškius, giliai įsišaknijusius įpročius.

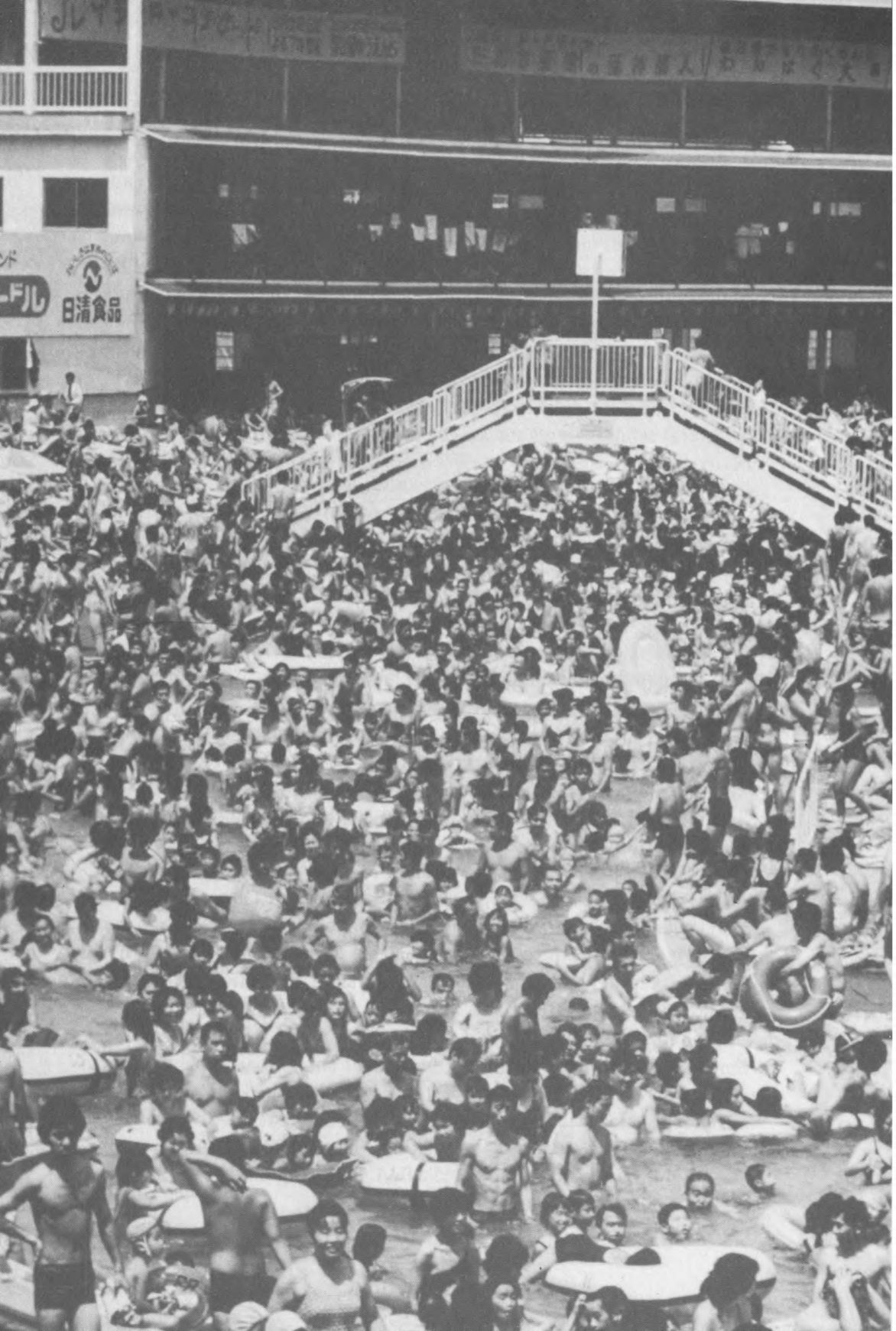
Kol motinos apsipirkinėja, vaikai gali pažaisti žaidimų aikštelėse, kurios dažniausiai įrengiamos ant universalinių parduotuvių stogų. (© Richard Kalvar / Magnum Photos)

Asmeninė karjera nuspėjama lengviau ir vyksta labiau nei daugumoje kitų šalių nusistovėjusia seka. Naujienos, mados ir idėjos po visą kraštą sklinda tolygiai, visur sukeldamos tą patį poveikį. Japonai labai greitai pasiduoda „*moods*“, arba nuotaikoms (patys vartoja būtent šį anglišką žodį). Jas taip pat sukelia ir milijoninis susižavėjimas tokiais renginiais, kaip 1964 metų Olimpiada arba įvairios parodos. Tuo pačiu pasižymi ir amerikiečiai bei kitos šiuolaikinės šalys, bet tokie visuotinai bendri polinkiai japonams ypač būdingi.

Masiškai gaminamos prekės milijoniniais kiekiais plūsta į masinių vartotojų rankas. Elektroninių prietaisų, filmavimo kamerų ir kitų panašių dalykų firminiai pavadinimai žurnaluose ir per televiziją reklamuojami po visą šalį, o tie daiktai paskleidžiami po dešimtis tūkstančių rinkų, kad juos nusipirktų milijonai žmonių. Beveik visos šeimos turi skalbimo mašiną ir šaldytuvus, arti dviejų trečdalių - automobilius, šių - daugiau kaimo vietovėse negu miestuose, nes dėl vietos stokos kyla daug problemų, kur juos pastatyti. Pokario ekonominis atgimimas „pagimdė“ tris šeimyninio gyvenimo lobius - taip juokaujant prisimenamos „trys imperatoriškosios šeimos regalias“, - kurių vertingumas palaipsniui augo, kol septinto dešimtmečio pabaigoje jie virto „trimis C“, tai - pirmosios angliškų žodžių „spalvotas televizorius“, „automobilis“ ir „vėsintuvas“ („cooler“ - oro kondicionierius) raidės. Nuo to laiko šalį užplūdo tokia šių daiktų gausa, kad pokštas gyvas nebent prisiminimuose.

Milžiniškos universalinės parduotuvės, arba *depato*, - kai kurios daktuojamos šešioliktuojų amžiumi, kitų atsiradimas siejamas su traukiniais, kuriais kasdien važinėjama į darbą ir grįžtama atgal, ir pastatytos dažniausiai galinėse stotyse, - masiniams pirkėjams siūlo pritrenkiančią gausybę standartinių prekių bei daugybę visokiausių paslaugų, kurių nerasi tokiose vietose Vakarų šalyse. Jose, pavyzdžiui, neretai būna ir vaikų džiaugsmui skirtas zoologijos sodas, ir žaidimų aikštelė ant stogo, taip pat - restoranai viršutiniuose aukštuose, teatras, kilnojamos meno parodos, dažniausiai aukšto meninio lygio. Muziejai Japonijoje nelabai paplitę - su žymiais kūriniiais paprastas žmogus veikiau susipažins *in situ* budistinėje šventovėje ar štai tokiose universalinėse parduotuvėse rengiamose parodose.

Baseinas Tokijo Korakueno parke karštą vasaros dieną. (*Tadanori Saito /Photo Shuttle: Japan*)

Japonai masiškai dalyvauja sporto varžybose - kaip žiūrovai arba kaip dalyviai. Jie mėgsta krepšinį, tinklinį, gimnastiką ir daug kitų sporto šakų ir žaidžia beveik visus žaidimus, kuriuos tik išrado žmogus. Jie kopia į aukščiausius kalnus ir be niekieno pagalbos plaukioja po plačiuosius vandenynus vien todėl, kad jie ten yra. Golfas, nepaisant jo brangumo žemių skurdžioje Japonijoje, - privalomas kiekvienam ambicingam verslininkui; auga teniso mėgėjų gretos. Žirgų lenktynės, profesionalų, koledžų, net ir valstybinių aukštųjų mokyklų beisbolo čempionatai nuolat sutraukia dešimtis tūkstančių žiūrovų. Profesionalias beisbolo komandas remia verslininkystės firmos, dažnai - geležinkelio linijos, prie kurių yra įrengtos jų aikštės, o kai kurie komandų pavadinimai, visuomet tik angliški, pažįstami ir amerikiečiams - "Yomiuri (Tokijo) milžinai", kartais ir visai keisti - "Hirosimos karpiai". Neapibrėžtai su sinto susijusios tradicinės "žmonių-kalnų" imtynės *sumo* pasirodė esančios puikus televizijos reginys ir vėl išpopuliarėjo. Slidinėjimo trasos žiemomis pavojingai perpildytos. Shonan paplūdimiai netoli Tokijo karštais vasaros savaitgaliais sutraukia per milijoną žmonių. Į skruzdėlynus panašios nesibaigiančios žmonių voros, vasaromis nutįstančios Fudzijamos pašlaitėmis, alpinizmą paverčia masiniu sportu.

Ekskursijų būriai, daugiausia organizuotos mokinių grupės ir įvairios kaimų ar mažų miestų draugijos, pavasario ir rudens sezonais užtvindo gražiausius gamtos kampelius ir nutrypia juos taip, kad jie netenka vaizdo arba iš jų apskritai nieko nelieka. Prekybinės gatvės ir masinių pasilinksminimų vietos, kuriose tūkstančiai barų, kavinių ir restoranų, visuomet knibždėte knibžda žmonių. Yra šimtai ryškiai apšviestų, triukšmingų vietinių Ginza, pavadintų Tokijo centre esančios Ginza gatvės vardu - ilgą laiką ji buvo gyviausia miesto prekybos ir pasilinksminimų gatvė, kol pastaraisiais metais jos nepranoko tokie dar labiau šviečią naktinio gyvenimo centrai, kaip Shinjuku ir Roppongi. Pirmasis įspūdis, kurį patiria japonas, atsidūręs Amerikos mieste arba priemiesčiuose, - netikėtumas, kad gatvėse taip mažai žmonių, tarsi juos būtų nušlavusi koja nors didelė katastrofa.

Japonų visuomenė masiškai plūsta į dailiuosius menus. Arbatos ceremonias, gėlių aranžavimas ir tradiciniai šokiai - jaunų moterų lavinimo programos dalis; japonų moterys jų mokosi lankydamos didelių būrelius. Šimtai mažų vaikų drauge džiirina smuikus pagal Suzuki metodą. Vakarietiška muzika, tiek klasikinė, tiek populiarioji, sutraukia aibę klausytojų, tarp kurių visuomet didžioji dalis jaunimo.

Tačiau dideli skaičiai ir net vienodumas nėra pagrindiniai japonų masinės kultūros bruožai. Daug svarbiau neapsakomas gyvybingumas, kūrybingumas ir įvairovė. Vakarietiškos muzikos srityje daugelis japonų simfoninių orkestrų, kaip ir pavieniai muzikantai bei dirigentai, prilygsta geriausiems pasaulyje. Japonų architektai garsūs visur. Nepaprastai produktyvūs šiuolaikiniai dailininkai ir grafikai. Japonų drabužių modeliotojai žymūs Niujorke ir Paryžiuje. Daugelis tradicinių menų dabar daug gyvybingesni nei prieš keletą dešimtmečių. Japonų tradicinės keramikos stilių mėgdžioja visame pasaulyje. Energingai plėtojasi literatūra. Žmonės žaižaruoja kūrybingumu, jaunimas kunkuliuoja naujais gyvenimo būdais. Japonija gali turėti masiškai vienalytę visuomenę, bet tasai taria mas vienodumas aprėpia bekraštę įvairovę, slepia begalinę energiją.

Daugelis masinės japonų kultūros dalykų pakankamai gerai pažįstama ir amerikiečiams, kurie, palaikydami masinę kultūrą, galimas dalykas, koja kojon žengia su japonais. Bet kai kuo japonai pirmauja. Niekas kitas pasaulyje taip gerai neapibūdina šiuolaikinės masinės visuomenės, kaip minios transporto keleivių - iš tiesų milijonai, - kurie kasdien kaip potvynių ir atoslūgių bangos plūsta per didžiąsias Tokijo ir Osakos stotis. Užsieniečiams šitos begalinės minios žmonių, iš šalies žiūrint labai panašių ir vienodai apsirengusių, nustatyta tvarka judančių į galutinius paskirties punktus, gali pasirodyti kaip robotizuotos mūsų pačių ateities vizija. Bet jeigu įsiziūrėtume geriau ir pajėgtume prasiskverbti pro mus skiriantį kalbos barjerą, pamatytume, jog ši kad ir kaip perpildyta bei vienoda ateitis tebeapsižymi neabejotinai žmogiškais bruožais, o ją kuria energingi ir kūrybingi žmonės.

Ketvirtas skyrius _____

Valdžia ir politika

Verslininkai, žiūrintys *Asahi* laikraščio pateikiamus preliminarinius 1986 metų liepos 6 dienos rinkimų rezultatus. Duomenys apie 252 vietų Tarybos rūmus yra kairėje, o apie įtakingesnius 512 vietų Atstovų rūmus - dešinėje. Penkios dešinėsios skiltys rodo išrinktųjų skaičių ir spėjama įvairių partijų galią, penkias didžiausias vardijant iš kairės į dešinę: Liberalų demokratų (LDP), Socialistų, Komeito, Demokratų socialistų ir Komunistų. Kaip matyti, LDP jau turi 257 atstovus, o rinkimus ji baigė gaudama rekordinį 300 vietų skaičių. Žemiau išrikiuoti televizijos monitoriai operatyviai pateikia kintančius atskirų rinkiminių apygardų duomenis; po jais - rinkiminiai plakatai ir ranka rašyti užrašai apie vertas dėmesio rinkimų detales. (AP / Wide World Photos)

21 *Politinis paveldas*

Kalbant apie Japonijos „stebuklą“, omenyje paprastai turimas spartus šalies industrializavimas ir galvoje netelpantis gerovės bei ekonominės galios augimas. Kaip matėme, „stebuklas“ - netinkamas žodis tam, kas visiškai natūralu, tegul nuostabus augimas ir remiasi ilgu parengiamuoju darbu bei tam tikrais giliai įsišaknijusiais bruožais. Šiaip ar taip, pro akis dažnai prasprūsta kitas moderniosios Japonijos aspektas, nusipelnantis, ko gero, dar didesnės nuostabos ir susižavėjimo. Būtent tai, kad mažiau nei per šimtmetį iki pašaknų feodalinė Japonija virto tvirtos pavyzdinės demokratijos šalimi. Istorikui tai nuostabiau ir verta didesnės pagarbos nei išpūdingi ekonomikos laimėjimai.

Iš politinio praeities gyvenimo Japonija nepaveldėjo nei demokratiinių nuostatų, nei praktinės patirties. Idėja apie pamatinę Azijos kaimo demokratiškumą menkai tepagrįsta. Kaimo lygmenyje žmonėms kasdieniškai bendraujant ar net imantis bendruomeninių uždavinių beveik visur reiškiasi tam tikras egalitarizmas. Grupiniai sprendimai gali būti įprastas dalykas - tokie jie ir buvo tradiciniame Japonijos kaime. Bet šiuos kaimus sudarančios šeimos ryškiai skyrėsi ir statusu, ir galia. Šiaip ar taip, kaimo bendruomeniškumas - tai tik tolimas ataidas šiuolaikinės politinės demokratijos, kurią grindžia žmogaus teisės bei atstovavimo institucijos ir kuri apima dideles žmonių grupes, o ne reiškiasi kasdieniai tarpusavio bendravimu.

Vakaruose ir žmogaus teisių koncepcija, ir atstovavimo praktika iš dalies išaugo iš feodalizmo, pabrėžusio feodalių teisių bei pareigų teisėtumą ir abipusiškumą. Japonijoje į feodalius ryšius buvo žiūrima daugiausia kaip į moralinius. Penkioliktame ir šešioliktame šimtmečiuose, feodalizmo klestėjimo metu, feodaliniai santykiai iš dalies rėmėsi abipusiu susitarimu, o Tokugavų epochos vėlyvojo feodalizmo laikotarpiu vei-

kė gerai suderinta ir labai sudėtinga šeimininko ir pavaldinių tarpusavyo santykių sistema, bet apskritai feodaliniai ryšiai japonams reiškė žemesniojo įpareigojimą būti paklusniam bei lojaliam ir iš aukštesnės padėties savaime kylančią neribotą galią valdyti. Nebuvo neatimamų bet kurio žmogaus teisių, nesilaikyta nuostatų, kurios galėtų būti Magna Carta pamatas, neveikė nė menkiausios atstovavimo struktūros. Šiuo požiūriu sunku įsivaizduoti svetimesnę demokratinėms idėjoms bei institucijoms sistemą, nei Japonijos valstybinė santvarka jos atsivėrimo Vakarams išvakarėse.

Japonijos vadovai devyniolikto šimtmečio viduryje irgi nenorėjo sukurti jokios demokratinės sistemos. Skirtingai nuo dvidešimto amžiaus pradžios modernizuotis šalių, demokratijos koncepcija jiems nebuvo patraukli, jie nejautė net būtinybės stengtis pakloti demokratinės santvarkos pamatus. Vienintelis imperatyvas buvo kiek įmanoma greičiau sukurti vieningą ir stiprią Japoniją, galinčią atsilaikyti prieš karinę bei ekonominę Vakarų grėsmę. Ilgainiui patirtis parodė, kad kai kurie demokratinės Vakarų sistemos elementai gali būti naudingi ir Japonijai, tačiau jie buvo tik priemonė tikslui pasiekti, o ne savaime siektinas tikslas.

Nepaisant demokratinės patirties bei demokratinų polinkių stygiaus, japonai devyniolikto amžiaus iš praeities paveldo pasisėmė tikrai daug privalumų, padėjusių sukurti stiprią, centralizuotą valstybę; kai kurios jos ypatybės vėliau palengvino ir tam tikrais atvejais paskatino demokratijos plėtrą. Svarbiausias, ypatingas Japonijos politinio paveldo bruožas buvo stiprus vienybės pojūtis. Tai reiškėsi visiškai kitaip nei daugumoje šiandieninių besivystančių šalių, kurios, prieš išsivaduodamos iš kolonializmo, turėjo suvis menką politinės vienybės pamatą. Feodalinis susiskaldymas galbūt aptemdė šį Japonijos vieningumą, tačiau jį tvirtai grindė santykinė Japonijos izoliacija, jos ypatingas homogeniškumas, senos politinio centralizmo tradicijos, apskritai visai Rytų Azijai ir Kinijai būdingas centralizuotos valstybės, kaip tobuliausio civilizacijos įsikūnijimo, iškėlimas. Tai visiškai priešinga daugumai kitų nevakarietišų kraštų, kurie yra iš tradicijos, arba religiškai, orientuoti, gentiškai, arba kalbiškai, susiskaldę.

Politinės vienybės tradicija japonai panašūs į kitas Rytų Azijos šalis, tačiau nuo artimiausių kaimynų skiriasi keturiais bruožais. Pirmasis - tai aiškiai išsąmonintas skirtingumas nuo Kinijos. Kinija laikė, kad visos kitos šalys yra jai pavaldžios, ir korėjiečiai pripažino tokį požiūrį. Tačiau triuškinančio Kinijos dydžio ir prestižo suvokimas sustiprino japonų pat-

riotizmą - nepaisant visos kultūrinės įtakos, kinai jiems tebebuvo svietimi. Kaip vėliau pasirodė, ši nuostata labiau nei kinų ar korėjiečių pažiūros atitinka vakarietišką tarptautinių santykių koncepciją, prie kurios visos trys šalys turėjo prisiderinti.

Antras skirtumas - tai aštrus prieštaravimas tarp vieningos, centralizuotos politinės valdžios idealo ir feodalinio klasinio susiskaldymo bei vietinės autonomijos. Šis prieštaravimas devynioliktame amžiuje sukėlė didelę vidinę įtampą, kuri, pradėjus byrėti visuomeninei sanklodai, pagreitino permainas, Japonijoje vykusias daug lengviau nei Kinijoje ir Korėjoje, pasižymėjusiose monolitiškesnėmis ir seniau įdiegtomis sistemomis.

Trečiasis japonus nuo kitų Rytų Azijos šalių skiriantis bruožas - jiems pačioje tėvynėje pavyko rasti pateisinimą tai didžiajai politinei, ekonominei ir socialinei revoliucijai, kurios jie ėmėsi Vakarų grėsmės akivaizdoje. Tai - imperatoriaus valdžios "restauracija", kuria galėjai paaiškinti būtinybę panaikinti feodaliųjų laikų klasinį bei socialinį susiskaldymą ir modernizuoti ekonomiką. O štai kinai tokio didžiųjų permainų pateisinimo savo tėvynėje neturėjo - jie galėjo pakeisti nebent dinastiją, tačiau toks pakeitimas nelemia struktūrinių permainų. Tad tam, kad pagrįstų esminius pokyčius, jiems teko ieškoti svetimų ideologijų, tokių kaip respublikonizmas, demokratija, o vėliau - komunizmas, tačiau tai buvo skausmingas, daug laiko atėmęs procesas. Nors kinams Vakarami iššūkį metė anksčiau nei japonams, Kinijai daug sunkiau sekėsi vykdyti esmines reformas, ir 1912 metais galiausiai įvykusios respublikoniškosios revoliucijos laimėjimas - sugriauta senoji politinė sankloda, bet ne iš tiesų veikiančios respublikos sukūrimas. Žodžiais garbinama demokratija niekados nebuvo įdiegta praktiškai. Kinijos valdymo sistema iš pradžių išsigimė į karo vadų, paskui - Chiang Kai-sheko nacionalinės vyriausybės vienos partijos diktatūrą. Tik 1949 metais, praėjus visam amžiui nuo pirmojo karo su Vakaramis, Kinija pagaliau susivienijo - svetimos ideologijos, šįkart komunizmo, pagrindu.

Japonijai tokių dvasinių lūžių patirti neteko. Didžioji devyniolikto šimtmečio transformacija buvo laikoma vietinės kilmės institucijos "restauracija", kuriai buvo pajungtos visos kitos didžiosios permainos. Tai gi ir jos atrodė pagrįstos, nors iš esmės modifikavo visą japonų visuomenę. Tarp permainų - visuomeninė laisvė ir visuotinis švietimas, prisidėję prie to, kad atstovavimo institucijos bei demokratijos idėjos tapo ir suprantamesnės, ir patrauklesnės. Demokratija Japonijoje plėtojosi vi-

siškai natūraliai ir, nors ketvirtame dešimtmetyje buvo suklupta, šalies pokarinis atgimimas - tai iš esmės ikikariniais laikais, ypač trečiame dešimtmetyje, vykusių procesų tęsa, o ne svetimas ir nesuprantamas skolinys.

Ir ketvirtasis dalykas, kuriuo devyniolikto amžiaus Japonija skyrėsi nuo savo kaimynų - šiuo atveju ir nuo viso kito nevakarietiško pasaulio - ji troško perimti Vakarų patirtį, nors pagrindinis jos tikslas buvo atremti Vakarus ir atkurti savo senąsias institucijas. Kinai manė, kad iš kitų šalių nėra ko mokytis, o korėjiečiai buvo linkę mokytis tikrai iš kinų. Tačiau japonai prisiminė ne tik tai, kad jie visuomet daug mokėsi iš kinų, bet ir tai, kad budizmas pas juos atkeliavo iš Indijos, ginklai ir kitos technologijos - šešiolikto amžiuje iš Portugalijos, o "olandiškas pažinimas" irgi yra pažėręs daug naujų vakarietiško mokslo dalykų. Panašu, kad Vakarų karinę bei ekonominę galią jie įvertino irgi geriau nei kinai ar korėjiečiai. Todėl be jokios širdperšos iš Vakarų skolinosi visa, kas prisideda prie saugumo ir imperinės restauracijos. O štai kinai ir korėjiečiai atkakliai priešinosi bet kokioms naujovėms iš Vakarų.

Kitas didelis privalumas, kurį japonai paveldėjo iš praeities, - tai etinis valdymo pagrindimas, perimtas iš Konfucijaus mokymo. Su tuo glaudžiai susiję garbė ir veiksmingumas, kuriais pasižymi japonų politinis valdymas. Žinoma, pasitaikydavo žiaurių, negabių ir netgi nesąžiningų vyriausybės pareigūnų. Dovanos viršesniems už save buvo plačiai paplitusios ir, nors dabar jos būtų laikomos korupcijos apraiškomis, anuomet tai buvo sistemos dalis, jų teikimą riboja aiškiai apibrėžti papročiai. Beveik visi valdytojai buvo visiškai lojalūs viršininkams ir skrupulingai sąžiningi; jie pedantiškai atlikdavo pareigas ir dirbo iš tikrųjų veiksmingai, bent jau vertinant ikimodernių laikų požiūriu. Pavyzdžiui, ir tvarką palaikydavo, ir iš didelių asmeninių siogūno valdų žemdirbystės mokesčius surinkdavo saujelė palyginti žemo rango valdytojų, kurie savo darbą atlikdavo su tokiu kruopštumu ir už tokią kainą, kad pavydėti to būtų galėjusi bet kuri aštuoniolikto amžiaus santvarka.

Taip pat veiksmingai valdoma buvo ir moderniaisiais laikais - šitai liudijo palyginti sklandus valdžios perėmimas ir Meiji restauraciją lydėjęs sistemos keitimas. Nors kartais kildavo didelė sumaištis, įstatymai ir tvarka nebuvo laužomi, o surenkamų mokesčių sumos ilgesnį laiką nesumažėjo - praėjusio amžiaus aštunto dešimtmečio pradžioje sėkmingai pe-

reita prie to, kad 260 autonomiškų feodaliųjų domenų juos pradėjo mokėti naujai centrinei vyriausybei.

Naujai vyriausybei taip pat stebėtinai lengvai pavyko senosios sistemos suburokratėjusius pareigūnus samurajus perorganizuoti į naują prefektūrų ir centrinės valdžios biurokratiją, modernizuotą policiją ir atnaujintą armiją bei jūrų laivyno valdininkiją. Centrinę civilinę biurokratiją pagal Vakarų pavyzdį susiskirstyti į ministerijas japonams buvo paplyginti paprastas ir visiškai suprantamas dalykas, nes panašią padalijimą į ministerijas sistemą jie kitados buvo perėmę iš Kinijos, be to, ministerijų užuomazgos buvo atsiradusios jau Tokugawų laikais. Didelių sunkumų nekilo pereinant ir nuo Tokugawų laikotarpiui būdingos paveldimos valdininkų postų sistemos ar pasikliovimo asmeniniais ryšiais anksčiau Meiji periodu devyniolikto šimtmečio pabaigoje prie oficialių egzaminų, kurie pradėti taikyti, naudojantis pertvarkyta švietimo struktūra. Taip buvo dėl to, kad naujoji sistema atitiko vėlyvajam Tokugawų laikotarpiui būdingą asmeninių nuopelnų iškėlimą. Be to, jinai siejosi ir su senąja kinų idėja, kad aukščiausi valdytojai turi būti renkami pagal egzaminų rezultatus. Taigi valdininkijos lojalumo, veiksmingumo ir sąžiningumo tradicija Japonijoje niekada nenutrūko; ji ir dabar didžia dalimi lemia aukštą Japonijos vyriausybinių tarnybų lygį. Tokia patikimos valdininkijos laikysena buvo tvirtas bet kokios valdymo formos, įskaitant demokratiją, pamatas.

Kitas svarbus politinio paveldo veiksnys buvo ilga ne tiek asmeninio, kiek grupinio valdymo tradicija. Jau tryliktame amžiuje, Kamakuros periodu, buvo linkstama dalintis valdžia. Šitai liudija įvairios Kamakuros tarnybos, dvigubas atstovavimas Kyote ir "antrojo parašo" teisė, leidusi atstovauti siogūniniam Hojo "regentui" Kamakuroje. Toks valdžios pasidalijimas dar būdingesnis Tokugawų laikams. Pagrindinius sprendimus priimdavo "vyresnieji" arba "jaunesni vyresnieji", o dauguma žemesnių valdymo postų buvo arba suporuoti, arba valdė grupės, sudarytos iš keturių žmonių, kurie, lygu aukščiausių tarybų nariai, kaip vadovaujantys pareigūnai keitė vieni kitus.

Meiji lyderiai tęsė tą pačią grupinio vadovavimo tradiciją. Kitaip nei daugumoje šalių, kurios imasi sparčių permainų, Japonijoje neiškilo joks diktatorius, neatsirado žmogaus, kuris būtų užsimojęs pasiekti šitokią valdžią. Vadovai, kurie, kaip sakėme, buvo įvardijami *genro*, arba "vyresni valstybės veikėjai", visuomet sudarė grupę, ir tai vieni, tai kiti sprendavo įvairius vykdomosios valdžios uždavinius bei užimdavo minist-

ro pirmininko postą nuo 1885 metų, kai tik šis buvo įkurtas, bet vos iškildavo sunkumų ar kuris nors pavargdavo nuo atsakomybės, jie visuomet būdavo pasiryžę paremti vienas kitą. Vienas iš pirmųjų lyderių Okubo Toshimichi iki 1878 metų, kai buvo nužudytas, bei devintame dešimtmetyje naująją konstituciją projektavęs Ito savo metu buvo iškėlę šiek tiek aukščiau už kitus, bet net ir jie iš esmės veikė ranka rankon.

Ilgainiui valdžia imta dalintis net dar labiau, tad galutinis jos išsiskleidimas įkuriant visiškai demokratinę sistemą šiuo požiūriu nebuvo nenatūralus veiksmas. Plečiantis vyriausybės struktūroms ir Meiji restauracijos vadovams palaipsniui nužengiant nuo politinio gyvenimo scenos, valdžios pasidalijimas tarp asmenų pamažu peraugo į valdžios pasiskirstymą tarp institucijų. 1889 metų konstitucija nustatė naują nuolatinį valdžios santykį tarp įvairių grupių: *genro* ir vėlesnių jų pasekėjų, kaip aukščiausių sostą supančių pareigūnų, įvairių civilinės valdininkijos ministerinių atšakų, parlamento ir jo sudėtinių dalių, stambių verslininkų ir galiausiai plačiosios visuomenės. Iš pradžių didžiausią valdžią turėjo *genro* - nors ne visiškai, kaip jie tikėjosi. Dvidešimto amžiaus trečiame dešimtmetyje jėgų pusiausvyrą lėmė parlamentas ir partijos, o stambių verslininkų ir plačiosios visuomenės politinę galią stiprino jų auganti įtaka partijoms. Ketvirtame dešimtmetyje jėgų santykis pakrypo armijos, t.y. kariškių naudai, ir 1941 metų puolimo prieš Jungtines Valstijas išvakarėse generolas Tojo savo rankose buvo sutelkęs tokią valdžią, kokios neturėjo nė vienas žmogus visą pusšimtį metų. Bet ir generolo Tojo galia buvo ne diktatoriaus, o vadovaujančios grupės valdžia, ir kai 1944 metais paaiškėjo, kad iš karo nebėra ko tikėtis, jis nuolankiai paliko postą. Tad nepalankumas diktatoriškai valdžiai ir net charizmatiniam vadovavimui bei stiprus polinkis į grupinį bendradarbiavimą - akivaizdūs Japonijos politinio paveldo bruožai, padėję atverti duris demokratinę sistemai ir priartinę jos triumfą.

Iš praeities japonai paveldėjo ir pagarbą oficialiam švietimui bei palyginti aukštą devyniolikto amžiaus vidurio raštingumo lygį. Tokio pobūdžio visuomenei faktiškai nesunku buvo greitai pasiekti visuotinį raštingumą; savo ruožtu jis sąlygojo daugelį naujosios Japonijos technologinių ir ekonominių laimėjimų. Taip pat lėmė sėkmingą visuotinės demokratijos plėtrą. Kitaip visa klostosi daugelyje mūsų dienomis siekiančių modernizuotis šalių, kuriose raštingumas žemas, o švietimas privalo atsilaikyti prieš apatiją ar net atvirą priešišumą.

Devyniolikto šimtmečio Japonija paveldėjo ir stiprią antreprenerinę dvasią - daugiausia prisidėjusi prie ekonominės plėtros, ji darė poveikį

ir politikai. Apskritai antreprenerystė nebūdinga feodalinėms visuomenėms bei daugumai kitų ikimodernių socialinių sistemų, bet vėlyvuosiu Tokugawų laikotarpiu Japonijoje jinai reiškėsi. Samurajai buvo susitelkę siogūno sostinėje ir didikų miestuose-pilyse, dėl to periferijoje nebuvo stipraus feodalinio valdymo ir kaimai didžia dalimi liko autonomiški. Ekonominis šalies suvienijimas irgi skatino komercinę veiklą. Šia palankia padėtimi septynioliktame amžiuje pasinaudoję didmiesčių pirkliai ypač suklestėjo aštuonioliktame šimtmetyje, bet ilgainiui, kaip pagrindinė varomoji jėga, iškilo kaimo antrepreneriai, kurie perdirbtus vietinius žemdirbystės produktus vėliau parduodavo kituose šalies regionuose. Kai Japonija atsivėrė užsienio prekybai, o nauja sistema sulaužė daugumą socialinių ir ekonominių kliūčių, kaimo antrepreneriai buvo pasirengę pasinaudoti naujomis galimybėmis. Būtent šis greitas Japonijos žmonių reagavimas ne mažiau nei vyriausybės pastangos lėmė spartų Japonijos ekonomikos modernizavimą.

Sėkmingai besiverčią valstiečiai antrepreneriai, kaip ir gausūs valstiečiai žemių savininkai, daug prisidėjo keliant liaudies dalyvavimo valdyme reikalavimus. Jie buvo labai savarankiški tvarkant kasdienius bendruomenės reikalus ir, neretai veikdami kaip žemesniojo rango vyriausybės valdininkijos pareigūnai, sukaupė nemažai patirties. Ekonomikos srityje jie atsakė į Meiji reformų jiems suteiktas laisves, o politikos srityje reikalavo dalyvavimo priimant politinius, ypač mokesčių nustatymo, sprendimus. „Teisių“ koncepcija Japonijoje nebuvo išplėtotą, bet autonomiškai veikią valstiečių lyderiai jas, galima sakyti, turėjo ir nebuvo linkę jų atsisadėti. Daugelis feodalinų privilegijų netekusių ir naujosios sistemos nuo valdžios nustumtų samurajų siekė atgauti senąsias pozicijas arba kitokiais būdais prasiskverbti į valdžią. Jų kurstytojiška agitacija ir maištai didelės nuostabos nekelia, bet pažymėtina tai, kad jau aštuntame dešimtmetyje prie jų prisijungė valstiečiai, taip pat reikalavę dalyvavimo politinėje valdžioje. Tad liaudies teisių ir politinio dalyvavimo idėjos anaip tol nebuvo svetimos ar nesuprantamos - jų spontanišką sklaidą lėmė tuometinės Japonijos sąlygos. Terminologija iš tikrųjų buvo perimta iš Vakarų, bet staiga kilęs „laisvės ir žmogaus teisių sąjūdis“ išaugo iš japoniškos dirvos ir paklojo pamatą, ant kurio vėliau buvo sukurta tvirta Japonijos demokratinė sistema.

Tad šiuolaikinės Japonijos politinė raida nepasižymi psichologiniais lūžiais, kurie dabartiniais laikais būdingi didžiajai daliai nevakarietiško pasaulio šalių. Nepaisant kai kurių labai staigių permainų, jos plėtra bu-

vo daugiau evoliucinė nei revoliucinė, ir šitai teikė tam tikro stabilumo, leidusio manyti, kad ir tolimesnės permainas, kokios jos bebūtų, natūraliai lems Japonijos vidaus sąlygos. Šiaip ar taip, nekyla abejonių, kad demokratinės patirties neturinti devyniolikto šimtmečio Japonija iš praeities paveldo pasisėmė daug privalumų ir nuostatų, kurios paskui prisidėjo prie sparčios demokratinės pažangos.

22 *Imperatorius*

Japonai dažnai tvirtina, kad jų tautos išskirtinumą lemia unikali istorinė patirtis, būtent tai, kad nuo migločiausios istorinių laikų pradžios Japoniją valdo ta pati giminė. Neabejotina, kad maždaug devintame amžiuje imperatoriai neteko realios galios, o po 1333 metų nesėkmingo Go-Daigo bandymo atkurti jų viešpatavimą vėliau niekas nebemėgino atgaivinti faktinės imperatoriaus valdžios. Tačiau visuomet buvo laikomasi didelės pagarbos imperatoriškai giminei, ir iki šių dienų dar niekas nedrįso mesti iššūkio idėjai, jog politinės valdžios teisėtumą lemia imperatoriškosios linijos tęstinumas.

Kaip sakėme, pirmasis didysis Japonijos modernizavimo žingsnis buvo grindžiamas būtinybe „restauruoti“ imperatoriaus valdymą. Pusantro šimtmečio dėmesys ir pagarba imperatoriaus institucijai tolydžio augo, ir Tokugawas nuvertusių grupuočių kovos šūkis „Garbė imperatoriui, lauk barbarus!“ kirto kaip kardas. Vėlesnė jų galia imperatoriui parodė, kad jų rankose - stipresni ginklai. Taigi „restauracija“ sugrąžino imperatorių į politinės scenos centrą, ir viskas buvo daroma jo vardu, bet naujesiems vadovams nė į galvą neatėjo, kad imperatorius galėtų iš tikro valdyti. Po tūkstančio karaliavimo, bet ne valdymo metų tai buvo nebeįsivaizduojama. Be to, 1868 metais Meiji imperatorius tebuvo penkiolikmetis berniukas. Kai suaugo, jo pažiūros ir nuomonės įgijo šiek tiek svarbos, bet ministrams buvo savaime suprantama, kad jie ne tik reiškia „imperatoriaus valią“, bet ir nusprendžia, kokia ji yra. Meiji pakeitė Taisho (1912-1926), kurio protas buvo toks ribotas, kad apie dalyvavimą priimant sprendimus negalėjo būti nė kalbos. Iki pat Antrojo pasaulinio karo pabaigos visiems japonų vadovams puikiai sekėsi derinti išviršinę pagarbą imperatoriui su pasiryžimu neatsižvelgiant į jo norus primesti savo valią. Vienas didžiausių Japonijos vadovų rūpesčių 1945-ųjų kapituliacijos metu buvo imperatoriaus statuso likimas. Tokį baimingos pagarbos imperatoriui ir įžūlių machinacijų jo vardu derinį nejaponams sunku suprasti.

Ši keistą dvigubą požiūrį į imperatorių įkūnija 1889 metų konstitucija. Projektuodamas šį dokumentą Ito gana atvirai siekė imperatoriaus instituciją paversti tokiu pat pamatiniu dvasinės galios šaltiniu, kokiu, jo manymu, buvo krikščionybė Vakarų konstituciniam valdymui. Ito atrodė, kad neturint nei krikščionybės, nei kitos tam tinkamos religijos, Japoniją dvasiškai suvienyti galėtų ištikimybė sostui. Tad konstitucijoje imperatorius pavadintas „šventu ir nepažeidžiamu“, taip pat pabrėžtas „per amžių amžius nenutrūkstantis“ imperatoriškosios linijos tęstinumas. Nustatyta, jog imperatorius - visos vykdomosios galios suverenas, bet sykiu iškeliama sąlyga, kad faktinius sprendimus turi priimti kiti. Kai skaitome, kad „imperatorius nustato įvairių vykdomosios valdžios šakų organizaciją... turi aukščiausią valdžią Armijoje ir Kariniame jūrų laivyne... skelbia karą, sudaro taiką, tvirtina sutartis“, atrodo, kad jo valdžia neribota. Bet netrukus taip pat sužinome, kad jis „įstatymų leidžiamąją valdžią vykdo sutinkant Imperatoriškajam parlamentui“ ir tik „sankcionuoja įstatymus bei pasirašo juos skelbti ir vykdyti“. „Visus įstatymus, Imperatoriškuosius nutarimus ir Imperatoriškuosius reskriptus... turi patvirtinti Valstybės ministras“, o teisminę valdžią „vykdo teismai pagal įstatymą“ ir tik „Imperatoriaus vardu“.

Neaiškiai apibrėžta imperatoriaus valdžia nesukėlė jokių nesusipratimų. Nė vienas iš trijų šiuolaikinių imperatorių nemėgino įtvirtinti savo valios ar pasipriešinti ministrų sprendimams. Imperatorius Showa (Hirohito) nerimavo dėl kariškių veiksmų ir stengėsi peržiūrėti „į karą stumiančius“ nutarimus, bet savarankišką politinį sprendimą, tiesa, primygtinai raginant artimiausiems patarėjams, jis padarė tik vieną - kai 1945 metų rugpjūtį ministrai pateikė griežtą jungtinį veto prieš kapituliaciją, jis priėmė Sąjungininkų ultimatumą.

Meiji sistemos kūrėjams kuo puikiau pavyko imperatoriaus instituciją paversti veiksmingu nacionalinės vienybės simboliu. Visai tautai buvo įkvėpta aistringa pagarba imperatoriui. Ši nuostata, prie kurios prisidėjo ir „sinto būseną“, dar labiau išryškino dieviškumo aurą, kuri visuomet gaubė sostą. Manyta, kad paprastiems žmonėms per daug garbės savo akimis išvysti gyvą imperatorių. Su jo portretais visose šalies mokyklose buvo elgiamasi kaip su ikonomis - juos paprastai patalpindavo į nedideles koplytėles, kurias vėliau imta statyti betonines, kad nesudegtų, jeigu, neduokdiev, kiltų gaisras. Teoriškai visi japonai gyveno tik tam, kad atsidėkotų už imperatoriaus „malonę“, tūkstančiai kareivių buvo pasiryžę paguldyti už jį galvas svetimuose kraštuose. Šitai kiek primena kitoms modernioms šalims būdingą nacionalinės vėliavos kultą, bet iki-

karinių japonų atsidavimas imperatoriui, kaip savajam nacionalinės vienybės simboliui, - ko gero, ryškiausia modernaus nacionalizmo apraiška.

Meiji sistemos kūrėjams ne taip gerai sekėsi imperatoriaus kultu suvirtinti Ito siektą dvasinę vienybę. Be kelių radikalų dvidešimtame amžiuje, niekas, netgi nė vienas partijos žmogus parlamente, nesuabejojo vyriausybės pareiga savo sprendimus grįsti "imperatoriaus valia", tik labai jau menkai buvo sutariama, kokia ta "imperatoriaus valia" iš tikrųjų yra. Sostą supantys aukščiausi pareigūnai tarėsi geriausiai ją išmaną ir iš pradžių galėjo nepaisyti opozicijos, teigdami, kad imperatorius palaiko jų nuostatas, bet jau 1913 metais, per vadinamąją Taisho politinę permainą, jie suprato, kad parlamentas ilgiau nebepaklus tokiam spaudimui. Politikai manė, kad "imperatoriaus valia" grįstina rinkimais reiškiamu liaudies balsu. Kariškiai ir aršūs nacionalistai buvo tikri, kad tik jie supranta "imperatoriaus valią". Niekam neatėjo į galvą pasiklausti paties imperatoriaus. Kaip matėme, profesoriaus Minobės liberalus aiškinimas, kad imperatorius - konstitucijos "organas", kurį trečiame dešimtmetyje pripažino dauguma išsilavinusių žmonių, 1935 metais buvo paskelbtas valdovo įžeidimu. Tuo metu kariškiai ne kartą bandė išgryninti *kokutai*, arba "nacionalinę valstybinę santvarką", kuri jiems buvo japoniška sistema su imperatoriumi centre, bet rezultatai visados būdavo mistiniai ir migloti.

Iš esmės neaiškiai konstitucijoje apibrėžtas imperatoriaus vaidmuo paliko ir grėsmingai tuščią vyriausybės centrą. Visa valdžia kilo iš imperatoriaus, bet jis neturėjo jokios valdžios. Taip pat buvo neaišku, kaip rinkti vietoj imperatoriaus veikiančius pagrindinius ministrus. Faktiškai jų rinkimo sistema nuolatos kaitaliojosi ir niekad jos nebuvo aiškiai nustatyta. Iš pradžių viską lėmė "vyresniųjų valstybės veikėjų" sprendimas; paskui - kolektyvinis vadovaujančio elito susitarimas, kuriam daugiausia įtakos turėjo partijų galia parlamente; galiausiai kolektyvinio sprendimo teisę iš esmės perėmė kariškiai. "Aukščiausia imperatoriaus valdžia Armijoje ir Kariniame jūrų laivyne" tuo metu išvirto į kariškių nepriklausomybę nuo pilietinės vyriausybės, o galiausiai - į jų valdžią imperatoriui. Jau matėme, kokie pražūtingi buvo šio ypatingo neapibrėžtumo padariniai.

Pokarinė 1947 metų konstitucija panaikino visus neaiškumus. Imperatorius - tai "valstybės ir tautos vienybės simbolis, kurio padėtį lemia tautos valia, išreiškianti aukštesniąją valdžią". Imperatoriaus funkcijos -

grynai simbolinės; tiesiai šviesiai pasakyta, kad imperatorius “neturi jokios valdžios, susijusios su vyriausybe”. Kad būtų dar aiškiau, toliau konstitucijoje priduriama, jog “visi imperatoriaus aktai, susiję su valstybe, turi būti žinomi kabinetui ir privalo gauti jo pritarimą, ir už tai kabinetas atsakingas”. “Sinto būseną” buvo panaikinta, o 1946 metų sausio 1 dieną imperatorius paskelbė pareiškimą, kuriame paneigė savąjį dieviškumą - iš dalies pataikaudamas amerikiečių okupacinei valdžiai, kuriai “dieviškumas” reiškė nepalyginti daugiau nei didžiajai daliai japonų. Imperatorius tebedalyvauja tam tikrose tradicinėse sintoistinėse ceremonijose, bet oficialiai paskelbta, kad jos neturi jokios religinės prasmės. Imperatoriaus šeimos reikalus tvarkiusi Imperatoriškoji namų ūkio ministerija pagal rangą pažeminta į ministro pirmininko aparato žinybą, imperatoriui skiriamos išlaidos negailestingai apkarpytos ir įjungtos į bendrą parlamento valdomą biudžetą, imperatoriaus nuosavybė perduota valstybei, o imperatoriaus šeimyna apribota imperatoriaus ir trijų jo brolių šeimomis. Net ištekęsios jo dukros dabar laikomos paprastomis pilietėmis.

Imperatorius, kuriam teko išgyventi visas šias permainas, - Hirohito (po mirties vadinamas Showa), kuris soste buvo ilgiau nei bet kuris kitas jo pirmtakas istoriniais laikais (1926-1989). Su aiškiu palengvėjimu jis prisitaikė prie naujai apibrėžto vaidmens. Jam akivaizdžiai daug jaučiau buvo su civilio drabužiais atlikti simbolines pareigas tautai ir pilietinei vyriausybei, negu kaip kad prieš karą - su kariška uniforma raitomis ant balto kovos žirgo apžiūrinėti pergalingai kovojančią armiją. Naujasis vaidmuo jam ir asmeniškai labiau tiko, nes jis buvo drovus, draugiškas ir nuoširdus žmogus, pavyzdingas šeimos vyras ir entuziastingas biologas marinistas.

Daug svarbesnis už imperatoriaus asmeninę reakciją buvo japonų tautos požiūris į šią didžiąją imperatoriaus institucijos pertvarką. Atrodo, kad jie ją priėmė su atsidūsėjimu bei pritarimu, nes teorija pagaliau buvo suderinta su tikrove. Keli iš anų laikų likę nacionalistai vis dar kvietė žūtbūt atgaivinti senąją *kokutai*, o konservatyvesni politikai dar porą dešimtmečių po karo ragino atkurti teorinį imperatoriaus “suverenitetą”, bet nei viena, nei kita daugumai japonų jau neberūpėjo. Vyresnio amžiaus japonai tebejaucia imperatoriui pagarbą; nemažai kaimo žmonių paliudijo savo atsidavimą, prisidėdami prie didžiulių imperatoriaus rūmų Tokijuje remonto. Tačiau daugumos pagarba ar žavėjimasis imperatoriumi gana menki ir migloti, daug kas, ypač jaunimas, jam išvis abejingi. Bet nėra ir reikšmingesnio sąjūdžio prieš imperatorių. Dabar jau

Imperatoriškoji šeima 1993 metų birželyje. Už imperatoriaus Akihito ir imperatorienės Michiko stovi (iš kairės į dešinę): princesė Sayoko, 1992-aisiais baigusi japonų literatūros studijas Gakushuino universitete; princas Naruhito, sosto įpėdinis nuo 1991 metų, kai grįžo iš Oxfordo universiteto; sosto įpėdinė Masako, Harvardo universiteto absolventė, taip pat studijavusi Oxforde; princas ir princesė Akishino. (*Leidus Japan Information Center*)

nė komunistai neberagina nugriauti sostą. Palankus susidomėjimas imperatoriaus šeima vėl sustiprėjo net ir tarp jaunų žmonių, kai sosto įpėdinis 1959 metais vedė žavią verslininko dukrą, kuri, vertinant net pagal prieškarines nuostatas, buvo paprasta pilietė. Tai, kad jauna pora susipažino teniso kortė ir susituokė iš meilės, atrodo patraukliai šiuolaikiška ir demokratiška.

Žodžiu tariant, imperatoriaus institucija po karo tapo labai panaši į karaliaus titulą, įsitvirtinusį brandžios demokratijos Šiaurės Europos šalyse. Visiškai atribota nuo politikos, imperatoriaus šeima - nacionalinės vienybės simbolis, pastovumo požymis ir ramybės teikiantis emocinis ryšys su praeitimi. Bet koks sosto įtakos panaudojimas, kuris gali būti interpretuotas politiškai, sukelia griežtus protestus, bet šiaip imperatoriaus institucija visuotinai pripažįstama kaip nuolatinė ir nediskuotina nacionalinė puošmena. Ši monarchijos forma atrodo bendra tokioms buvusioms monarchijoms, kaip Japonija ir Šiaurės Europos kraštai, kurios demokratiją įdiegė ne tiek revoliucija, kiek evoliucija.

23 *Parlamentas*

1947 metų konstitucija ne tik atribojo imperatorių nuo bet kokių pretenzijų į politinę valdžią, bet ir nurodė, kad reali valdžia priklauso parlamentui. Parlamentas veikė jau prieš karą. Meiji vadovai 1879 metų konstitucijoje nustatė, kad jis - iš dalies renkama nacionalinė asamblėja; tuo buvo siekiama laimėti Vakarų šalių pagarbą, sustiprinti paprastų žmonių paramą ir sukurti savotišką vožtuvą, kuriuo naudojantis būtų galima neskausmingai nuslopinti nepasitenkinimą. Šiai drąsiai naujovei buvo ruošiamasi rengiant įvairius vietinius rinkimus, pradedant prefektūrų asamblėjomis 1878 metais, po to į kaimų, miestelių ir miesto kvartalų asamblėjas 1880 metais, o dar vėliau - į miestų asamblėjas 1888 metais. Šios vietinės asamblėjos, kaip ir naujas nacionalinis parlamentas, turėjo labai menką valdžią, dalyvavimas rinkimuose irgi buvo griežtai apribotas. Teisę dalyvauti parlamento rinkimuose turėjo tik vyrai, sulaukę dvidešimt penkerių metų ir mokantys ne mažesnę kaip penkiolikos jenų mokesčių. 1890 metais tokių buvo vos 1,26 nuošimčiai. Tik 6 nuošimčiai šalies gyventojų priklausė šeimoms, kurių nariai turėjo rinkimų teisę - beveik tiek pat, kiek seniau sudarė samurajų klasę, tik dabar rinkimų teisę turįs elitas buvo daugiausia valstiečiai žemių savininkai ir verslininkai.

Nors imperatoriškieji potvarkiai galėjo būti išleidžiami ir tarp sesijų, kad įstatymas būtų įtrauktas į sąrašus ir nuolatos veiktų, būtinas buvo parlamento "sutikimas", o biudžeto ir mokesčių klausimai be jo apskritai negalėjo būti sprendžiami. Daugelis vyriausybės nutarimų, kaip ir užsienio reikalų dokumentų, nelaikyti įstatymais, todėl nereikalavo parlamento pritarimo, tačiau finansai buvo jo ypatinga prerogatyva, nes valstybės išda, šiaip ar taip, sudaro mokesčiai, o juos moka visi šalies gyventojai. Bet ir čia vyriausybė siekė apsisaugoti nuo liaudies valdymo, į konstituciją įtraukdama sąlygą, kad tuo atveju, jeigu parlamentui ne-

pavyktų priimti naujo biudžeto, “vyriausybė vykdys praėjusių metų biudžetą”. Šis koziris, turėjęs apriboti parlamento pinigų kontrolę, buvo perrimtas iš vokiečių; 1881 metais susitarta, kad jis bus įtrauktas į naująją konstituciją.

Liaudies renkamų parlamento Atstovų rūmų valdžią irgi ribojo Perų rūmai, įkurti pagal britų Lordų rūmų pavyzdį ir turėję tokią pat galią kaip Žemieji rūmai. Šiems rūmams, kaip sakėme, vyriausybė 1884 metais sukūrė naują perų luomą, kurį sudarė senoji dvaro aukštuomenė, buvę feodalų didikai ir kai kurie naujieji vadovai. Visi aukščiausius šios diduomenės rangus turintys žmonės buvo Perų rūmų nariai, užtat trys žemesnieji rangai rinko tik ribotą narių skaičių, be to, buvo dar imperatoriškieji skirtingieji, daugiausia mokslininkai, taip pat po vieną narį, kurį kiekvienoje prefektūroje rinkdavo tie, kurie mokėjo didžiausius mokesčius. Taip sudaryta struktūra itin konservatyviai kontroliavo kiekvieną Žemesniųjų rūmų veiksmą.

Nepaisant visų šių atsargumo priemonių, parlamentas pasirodė ypač nepaklusnus. Jis greitai padidino savo valdžią ir išplėtė elektoratą. Pradėjusios nuo patirties, įgytos per vietinius rinkimus po 1878 metų, populiarios partijos laimėdavo visus rinkimus nuo parlamento pradžios 1890-aisiais iki pat Antrojo pasaulinio karo. Net per gėdingus antruosius rinkimus 1892 metais, kai vyriausybės vadovai nesivaržydami griebėsi papirkinėjimų ir policijos prievartos, jų parlamentiniams šalininkams toli gražu nepavyko išsikovoti daugumos balsų. O ir taip labai vertintas biudžetinis koziris pasirodė beveik nieko vertas. Sparčiai plėtojantis ekonomikai, praėjusių metų biudžeto niekuomet nepakakdavo. Kasmetinės kovos, stengiantis parlamente “prastumti” biudžetą, pasidarė tokios įnirtingos ir sunkios, kad kai kurie vyriausybės vadovai net manė, jog parlamentą apskritai reikia paleisti, bet juos visuomet nugalėdavo nuogąstaujantieji, kad toks modernizavimosi pastangų nesėkmės pripažinimas pažemins Japoniją Vakarų akyse ir aptemdys viltis atsikratyti nelygių sutarčių.

Ilgainiui buvo pasiektas kompromisas, iš pradžių, ano amžiaus paskutiniojo dešimtmečio antroje pusėje, ne itin tvarus, o po 1900 metų pastovesnis, tarp vyriausybės vadovų ir Seiyukai partijos, kurią 1900 metais įkūrė Ito, sujungdamas savuosius biurokratijos šalininkus ir Itagaki politinę srovę. Už paramą parlamente Seiyukai įgavo balsą formuojant nacionalinę politiką, skiriant į kai kurių ministrų postus ir sprendžiant kitus klausimus. Seiyukai, kaip ir po 1913 metų kita su jais konkuruojanti partija, tolydžio stiprėjo, kol galiausiai Hara, grynai partinis

vadovas, 1918 metais buvo išrinktas ministru pirmininku iš esmės dėl to, kad jo Seiyukai partija Atstovų rūmuose turėjo daugumą. Per kitus keturiolika metų, išskyrus trumpą 1922-1924 metų laikotarpį, ministrais pirmininkais buvo partijų vadovai, išrinkti remiantis parlamento daugumos palaikymu, o ir kabinetus, išskyrus Armijos ir Karinio jūrų laivyno ministro postą, sudarė daugiausia partijų atstovai.

Plintant švietimui ir kitaip Japonijai modernizuojantis, tolydžio plėtėsi ir teisė dalyvauti rinkimuose turinčiųjų ratas. Nuo 1900 metų balsavimas tapo slaptas, o mokesčių ribą sumažinus iki dešimties jenų, rinkėjų beveik padvigubėjo. 1919 metais šis mokestis sumažintas iki trijų jenų, ir dalyvauti rinkimuose turinčių teisę skaičius dabar išaugo daugiau nei du kartus. Beveik ketvirtadalyje japonų šeimų atsirado bent vienas žmogus, turintis balsą. Galiausiai 1925 metais mokestis buvo visiškai panaikintas, ir nuo to laiko visi suaugę japonai vyrai įgijo teisę dalyvauti rinkimuose.

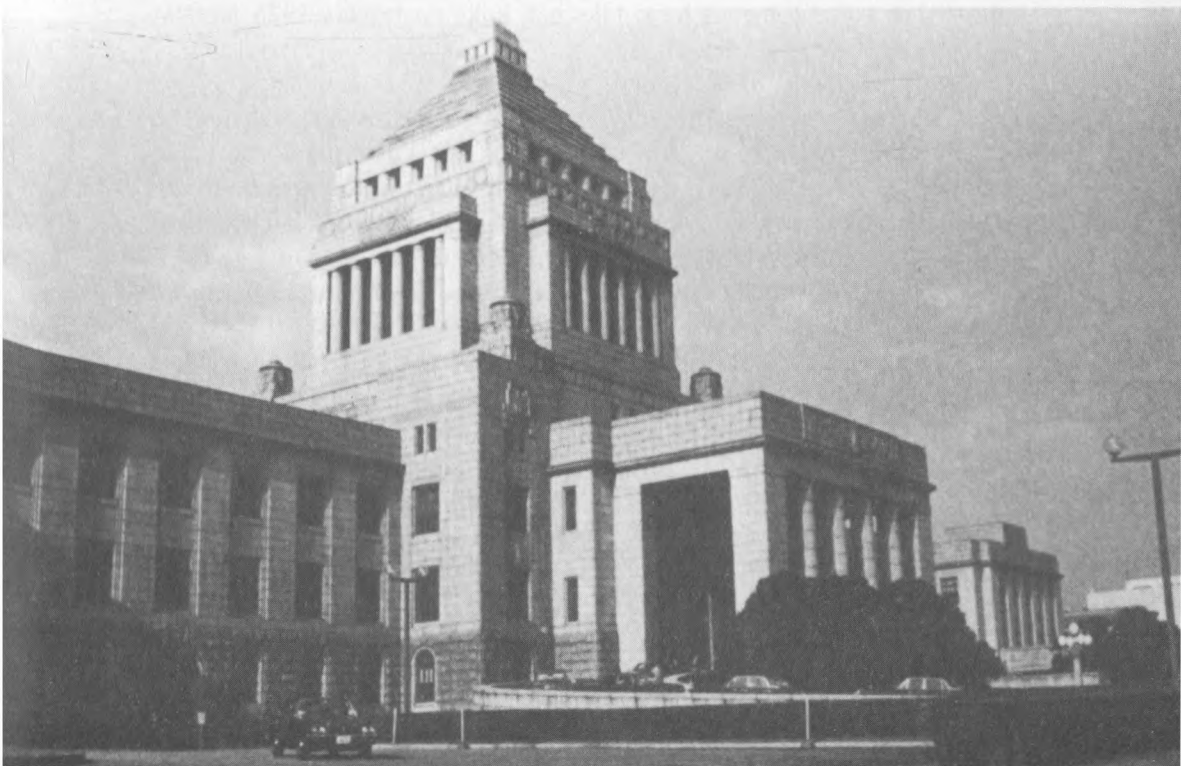
Taip politinė japonų sistema tik per tris su puse dešimtmečio iš beveik autoritarinės virto kone visišku britų parlamentinės demokratijos atspindžiu, kokia toji demokratija buvo 1876 metais, įvedus visuotinę vyrų balsavimo teisę. Žinoma, japonų sistema nebuvo tokia tvirti kaip Britanijos, ir šitai paliudijo ketvirtasis dešimtmetis, kai įsiviešpatavo kariškiai. Ministras pirmininkas galėjo būti Žemesniuose rūmuose daugumą turinčios partijos pirmininkas, bet ministru pirmininku jo neišrinkdavo automatiškai - sprendimas priklausė ne nuo parlamento, o nuo imperatoriaus vardu veikiančių žmonių. Dar daugiau, nei jis, nei parlamentas neturėjo tvirtos valdžios Armijoje ir Kariniame jūrų laivyne, neturėjo net kai kuriuose aukštosios valdininkijos sluoksniuose. Vis dėlto reikia pažymėti, kad tegu ir nevisiškai sklandi, demokratijos plėtra buvo iš esmės vidinės evoliucijos procesas, nors ir pagal britų sistemos pavyzdį. Palyginti su tuo, kiek kūrėsi britų parlamentarizmas, japonams prireikė visai nedaug laiko, o jų įdiegta sistema pasirodė pakankamai tvirta, kad būtų pagrindas sparčiai atkurti parlamentinį valdymą pokario metais.

1947 metų konstitucija įkurta parlamentinė sistema - tai iš esmės sistemos, kuri Japonijoje plėtojosi trečiame dešimtmetyje, išgryninimas ir patobulinimas. Todėl japonams ji buvo lengvai suprantama ir visiškai pagrįstai efektyviai veikianti. Svarbiausia jos naujovė - aiški nuostata, jog parlamentas - "aukščiausias valstybinis valdžios organas" ir "vienintelis įstatymų leidžiamasis organas", rinkti ministrą pirmininką - taip pat jo

teisė. Pastarasis yra renkamas iš parlamento narių, o jeigu nesutariama su Aukštesniaisiais rūmais, sprendimą lemia Žemesnieji rūmai; išrinktas ministras pirmininkas savo ruožtu renkasi kabineto ministrus ir kitus skiriamus pareigūnus. Žemesnieji parlamento rūmai bet kada gali paskelbti nepasitikėjimą kabinetu, tada ministras pirmininkas privalo atsistatydinti arba paleisti Žemesniuosius rūmus ir, kad įgytų daugumos paramą, rengti naujus rinkimus.

Kitos dvi svarbios parlamentinės sistemos permainos pokario metais - tai teisė nuo dvidešimties metų balsuoti ne tik vyrams, bet ir moterims, taip pat Žemesniųjų rūmų pobūdžio pakeitimas. Perų rūmus pakeitė renkami Tarybos rūmai. Tikintis sumažinti šališkumą, į juos nustatyta kitokia rinkimų tvarka nei į Atstovų rūmus. 252 jų nariai renkami šešeriems metams, pusė - kas treji metai. Iš jų 152 (prie 150 prisidėjo dar du, kai 1970 metais Japonijai sugrąžinta Okinawa) renka keturiasdešimt septynios prefektūros. Kad per kiekvienus rinkimus iškovotų bent po vieną vietą, kiekviena prefektūra turi mažiausiai dvi vietas; didžiausios prefektūros turi daugiau - Tokijo, pavyzdžiui, aštuonias. Kitus 100 narių renka visa tauta. Iš pradžių buvo renkama individualiai, dėl to dažniau-

Parlamentas, kad ir kaip keista, pastatytas šio amžiaus ketvirtame dešimtmetyje - laikino parlamento galios nuosmukio metu. (© *Sonia Katchian / Photo Shuttle: Japan*)

siai laimėdavo šou biznio įžymybės ir kitos garsenybės, vadinamieji *talento*, t.y. „talantai“, bet neseniai sistema pakeista, ir dabar renkama pagal partijų pateikiamus sąrašus.

Aukštesnieji rūmai nebetarnauja tam, kad ribotų Žemesniuosius, kaip buvo prieš karą. Jie yra renkami, jų sandara panaši į Atstovų rūmų. Viems praktiniams tikslams Žemesnieji rūmai renka ministrą pirmininką, visados iš savo pačių narių. Biudžetas turi būti pateikiamas pirmiausia Žemesniesiems rūmams, ir kovos dėl jo baigiasi per trisdešimt dienų net ir tuo atveju, jeigu Aukštesnieji rūmai nepritaria, bet toliau tęsia sesiją. Ši sąlyga taikoma ir ratifikuojant sutartis. Visais kitais įstatymdavystės atvejais Žemesnieji rūmai dviejų trečdalių balsų dauguma gali nepaisyti neigiamo Tarybos rūmų balsavimo. Lemianti Aukštesniųjų rūmų galia reiškiasi tik tuo, kad konstitucinėms pataisoms reikia dviejų trečdalių abiejų rūmų balsų, tačiau ligi šiol nė viena jų nepadaryta, kaip nė sykiu nebuvo keista ir 1889 metų konstitucija, kol vadinamoji 1947 metų pataisa jos visiškai nepakeitė nauja.

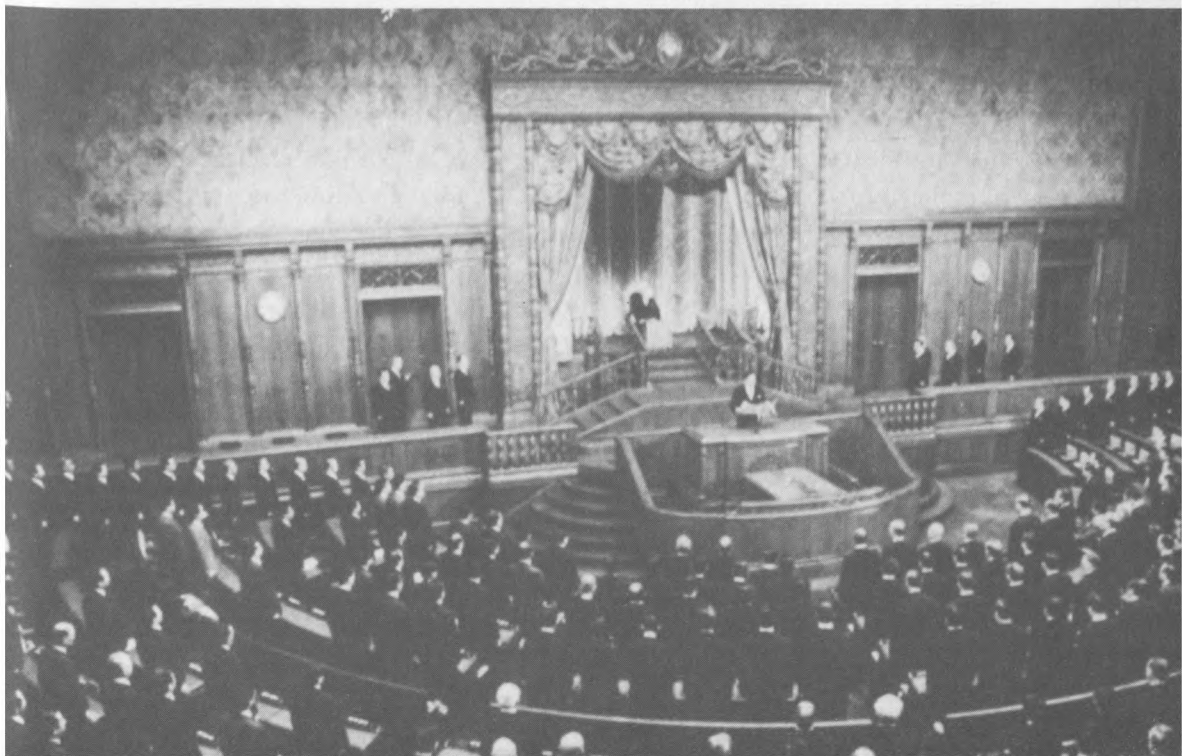
Atstovų rūmai labai panašūs į ikikarinius ir veikia maždaug taip pat, kaip trečiame dešimtmetyje. Faktiškai jie savo veiklą grindžia tiek ikikariniais, tiek pokariniais precedentsais. Kaip ir anksčiau, į šiuos rūmus renkama ketveriems metams, nors paprastai ministras pirmininkas sau ar savo partijai palankiu metu juos paleidžia dar nesibaigus šiam laikui. Tebeveikia ta pati neįprasta, per 1925 metų parlamento reformą įvesta, rinkimų sistema (žr. 25 skyrių). Net ir Žemesniųjų rūmų narių skaičius pirmaisiais pokario metais buvo toks pat, koks nustatytas 1925 metais - 455, bet vėliau, atsižvelgiant į gyventojų skaičiaus pokyčius, buvo palaipsniui didinamas - 1986 metais juos sudarė jau 512 narių.

Parlamentas paprastai intensyviai pradeda dirbti sausio pabaigoje ir biudžetą patvirtina iki naujų finansinių metų, kurie prasideda balandžio mėnesį - visiškai priešingai nei Jungtinių Valstijų Kongresas, kuriam dažniausiai šitai pavyksta tik tada, kai finansiniai metai jau įpusėję. Abeji rūmai išsirenka pirmininkaujančius pareigūnus, turinčius didelius įgaliojimus, tarp kurių - teisė nutraukti debatus, jeigu kas nors tyčia ilgomis kalbomis trukdytų priimti sprendimą. Jie turi teisę skirti ir į komitetus (kiekvienas abiejų rūmų narys gali tikėtis bent jau vieno tokio paskyrimo), nors iš tikrųjų šitai daro atitinkamos partijos, kurios tradiciškai, pagal tai, kokia jų galia rūmuose, į kiekvieną komitetą skiria tam tikrą skaičių narių. Tarybos rūmuose įvairios partijos, pagal tai, kokia jų galia rūmuose, irgi turi teisę skirti tam tikrą skaičių komitetų pirmininkų, bet Žemesniuose rūmuose visiems nuolatiniais komitetams va-

dovaudavo daugumą turinti partija, kol dėl menkos persvaros 1977 metais ji buvo priversta duoti keletą vietų ir opozicijai. Kiekvienuose rūmuose yra po šešiolika nuolatinųjų komitetų; jeigu reikia priimti ypatingus nutarimus, sudaromi specialūs. Vis dėlto reikšmingiausi yra du - Revizijos komitetas, kurio barniai dėl vyriausybės veiklos laiko prikaustę masinių informacijos priemonių dėmesį, ir tradicine interpeliacijų vieta tapęs Biudžeto komitetas - jame kabineto nariai klausinėjami beveik visais vyriausybės veiklos klausimais.

Visa komitetų struktūra akivaizdžiai kilusi iš britų parlamentinės sistemos ir ikikarinio Japonijos parlamento. Iš pradžių japonų parlamentinės procedūros buvo stengiamasi priartinti prie Amerikos Kongreso veiklos, bet nesėkmingai. Prezidentinės ir parlamentinės demokratijos sistemos paprasčiausiai nederėjo viena prie kitos. Kadangi ministras pirmininkas ir jo vadovaujamas komitetas, kaip ir britų sistemoje, - parlamentinės daugumos kūdikiai ir todėl veikia tarsi tam tikras vykdomasis parlamento komitetas, įstatymų leidžiamoji ir įstatymų vykdomoji valdžia, kaip konfliktuojančios jėgos, neatsveria viena kitos, kaip kad yra amerikiečių sistemoje. Dėl to daugumą įstatymų, tarp jų ir visus svarbius nu-

Oficialus parlamento sesijos atidarymas Tarybos rūmuose dalyvaujant imperatoriui, kuris sėdi ant pakyltos įrengtoje nišoje už spikerio tribūnos. (© Kaku Kurita / Photo Shuttle: Japan)

tarimų projektus, rengia ne parlamentas, bet valdininkai kabineto naudai. Kabinetas juos pateikia parlamentui, o priima juos ta pati parlamentas dauguma, kuri pirmiausia išsirenka ministrą pirmininką.

Todėl siūlomi įstatymai parlamento komitetuose smulkiai nenagrinėjami ir dėl jų nesiderama, kaip paprastai būna Jungtinėse Valstijose. Šios funkcijos paliekamos kitoms struktūroms, pirmiausia - valdančiosios partijos komitetams. Ir juose, ir per parlamento sesijas opozicinės partijos gali vilkinti arba stengtis sutrukdyti įstatymus priimti, taip spausdamos daugumos partiją daryti kompromisus. Interpelacijos Biudžeto ar kituose komitetuose politiškai irgi labai svarbios. Interpelacijos, kaip parlamento veiklos dalis, paplito prieš karą. Jos atliepia įžymų "klausimų laiką" Anglijos parlamento Žemuosiuose rūmuose. Opozicijos nariai užduvinėja klausimus ir stengiasi sugluminti vyriausybę, o kabineto ministrai arba jų atstovai kaip įmanydami stengiasi išsisukti. Valdančiosios partijos nariai gali specialiai teirautis to, ką kabineto ministrai nori pabrėžti. Bet jokio pobūdžio klausimai bei atsakymai paprastai nepakeičia nė vieno balso nei komitetuose, nei vėliau abejuose parlamento rūmuose. Jais siekiama patraukti masinės informacijos priemonių bei visuomenės dėmesį, stengiantis užsitikrinti didesnę paramą per kitus rinkimus. Taigi komitetų sistema, amerikiečių sukurta vieniems tikslams, naudojama tam, kas labiau tiktų parlamentinei sistemai.

24 *Kitos valstybinio valdymo institucijos*

Kaip matėme, ministrą pirmininką renka jam prilygstą Žemesniųjų parlamento rūmų žmonės. Jie bet kada jį gali pakeisti. Dėl to jis turi nepalyginti mažiau valdžios nei Amerikos prezidentas. Japonijos ministro pirmininko veikla panašesnė į komiteto pirmininko, paprastai jam nerodoma ta pagarba, kurios nusipelno asmuo, renkamas kaip Amerikos prezidentas visos tautos. Vienintelis pokario metų ministras pirmininkas, kuris galėtų būti laikomas autokratišku ar net stipriu, buvo "pats vienas tvarkęsis" Yoshida Shigeru, poste išsilaikęs dvi kadencijas nuo 1946 iki 1954 metų. Tačiau jo stiprybės šaltinis - absoliuti amerikiečių okupacinės valdžios galia, kuria jis rėmėsi penkerius iš septynerių šeiminkavimo kabinete metų.

Nors ministrą pirmininką renka Žemesnieji parlamento rūmai, iš tikrųjų jį iškelia valdančiosios partijos suvažiavimas. Nuo pat įsikūrimo 1955 metais - tai visuomet ta pati liberalų demokratų partija. Dauguma partijos suvažiavimo delegatų - partijos atstovai parlamente. Jie išsirenka partijos pirmininką, kurį parlamentinė partijos dauguma neišvengiamai paskiria ministru pirmininku. Dėl įvairių politinių atsitiktinumų ir partijos pirmininko rinkimo taisyklių pasikeitimų ministrų pirmininkų buvimo valdžioje laikas labai skiriasi: Kishi Nobusukei (1957-1960), Ikedai Hayato (1960-1964) ir Sato Eisaku (1964-1972) pavyko išsilaikyti gana ilgai. Tiesą sakant, septyneri su puse Sato metų - ilgiausias nenutrūkstamas buvimo poste laikas per visą Japonijos ministrų pirmininkų istoriją. Po to vienas kitą keitusių penkių ministrų pirmininkų vadovavimo periodas - vidutiniškai dveji metai. Dviems pritrūko parlamentinės paramos; ilgą laiką įtakingiausiu žmogumi parlamente buvęs Tanaka Kakuei (1972-1974) įsipainiojo į finansinį skandalą ir turėjo atsistatydinti; Fukuda Takeo (1976-1978) susidūrė su naujais nuostatais (nuo tada jų at-

sisakyta), kad kandidatai į partijos pirmininko postą iš pradžių turi varžytis pirminiuose rinkimuose, ir jį pakeitė šiuos rinkimus laimėjęs Ohira Masayoshi (1978-1980), kuris bevadovaudamas netikėtai mirė. Nakasonei Yasuhiro, stipriai remiamam Tanakos, ministru pirmininku tapus 1982-aisiais, po dvejų metų, kai baigėsi pagal partijos nuostatus numatoma kadencija, pridėti dar vieneri, nes partija labai gerai pasirodė per 1986-ųjų liepos 6 dienos rinkimus.

Ministras pirmininkas pasirenka kabineto narius, kurių dauguma turi būti parlamento nariai. Kaip ir britų sistemoje, faktiškai jais būna visi. Vienintelės vertos dėmesio išimtys - 1957 metais užsienio reikalų ministru paskirtas iškilius verslininkas Fujiyama Aiichiro, kuris tik metams praėjus buvo išrinktas į parlamentą; laikraštininku tapęs universiteto profesorius Nagai Michio, 1974 metais paskirtas švietimo ministru; buvęs užsienio reikalų ministerijos valdininkas ir ambasadorius Jungtinėse Valstijose Ushiba Nobuhiko, kuris 1977 metais paskirtas specialiu kabineto ministru, atsakingu už užsienio prekybą; ir 1979 metais užsienio reikalų ministru tapęs žymus ekonomistas Okita Saburo.

Dvylika ministrų vadovauja dvylikai ministerijų, iš kurių bene svarbiausios Finansų, Tarptautinės prekybos bei pramonės (MITI) ir Užsienio reikalų. Kiti - ministrai be portfelių; jie paprastai vadovauja kai kuriems svarbesniems žemesnio nei ministerijos lygio vyriausybiniams organams. Vienas iš jų - vyriausiasis kabineto sekretorius (*kambo chokan*); jis ministrui pirmininkui tarnauja kaip tam tikras personalo viršininkas. Kitas vadovauja Ministro pirmininko tarnybai (Sorifu), atitinkančiai Baltųjų rūmų vykdomąsias tarnybas. Ekonominio planavimo, Gynybos ir Mokslo bei technologijų žinybų vadovai taip pat įeina į kabinetą.

Daugumos kabineto narių kadencijos trumpesnės nei ministro pirmininko, - dažnai tik vieneri metai. Per tokį trumpą laiką atitinkamose ministerijose ar žinybose jie gali įvesti tik labai bendro pobūdžio politinę kontrolę. Vieno ar poros parlamento įvairioms ministerijoms bei žinyboms skiriamų parlamentinių viceministrų kadencijos irgi trumpos, jie neturi reikšmingesnės įtakos, bet šių postų trokštama, nes jie teikia prestižą, kuris pravers per kitus parlamento rinkimus.

Silpnas parlamento vadovavimas per ministrus leidžia ministerijoms ir žinyboms veikti labai autonomiškai ir savarankiškai. Kiekvieną jų sudaro elitinis, gerai organizuotas prityrusių valdininkų korpusas, kuriam vadovauja viceministras arba vicedirektorius (*jimu-jikan*). Juokais sakoma, kad jis - organizacijos galva, o ministras ar žinybos vadovas -

kepurė, kurią jis nešioja. Tokia padėtis panaši į susiklosčiusią daugumoje parlamentinių Vakarų Europos kraštų, bet ryškiai skiriasi nuo Amerikos, kur vykdomųjų departamentų sekretorius, pasekretorius, daugybę sekretorių padėjėjų skiria prezidentas, todėl jie stengiasi įvesti griežtą valdymą jo naudai. Taigi Japonijos ministerijos bei žinybos turi daugiau savarankiškumo ir politinio svorio nei dauguma Amerikos departamentų ar žinybų. Pagrindinės šios taisyklės išimtys - Jungtinių Valstijų karinės tarnybos, kurios turi daugiau savarankiškumo ir įtakos nei kitos valstybinės vykdomosios valdžios šakos, ir Japonijos gynybos žinyba, kuri jų turi žymiai mažiau nei kitos panašios valstybinio valdymo institucijos. Kadangi ministerijų valdininkai per visą karjerą tarnauja toje pačioje ministerijoje arba tik trumpam iš jos pereina į kitą ministeriją, žinybą arba vietinius vykdomosios valdžios organus, kad jiems padėtų, kiekvieną ministeriją sudaro griežtai apibrėžta, pastovi pareigūnų grupė, kuri karštai gina savo prerogatyvas ir valdžią. Kadangi ministerijoje gali kilti politinių konfliktų tarp jos padalinių arba skirtingų frakcijų, kiekviena jų iš anksto susitaria dėl kontroversiškų klausimų ir dėl šių politinių nuostatų kovoja su kitomis ministerijomis ir kartais net su valdančia partija.

Šiuolaikiniai valdininkai akivaizdžiai iš prieškario laikų biurokratijos paveldėjo didelį sąžiningumą, darbštumą ir prestižą. Aukštus valstybinės tarnybos postus užima iš tikrųjų elitinis korpusas, Japonijos švietimo sistemos grietinėlė - daugiausia Tokijo universiteto absolventai, perėję griežtą atranką egzaminų metu. Šie aukšti valstybės tarnautojai, užtikrinti dėl savo postų labai kompetentingi profesionalai, didžiai pasitikėdami savimi, svarsto su politikais įvairius klausimus, kas retai pasitaiko Jungtinėse Valstijose. Taip pat jie labai dinamiški, nes ankstyva penkiasdešimt penkerių metų pensija lemia, kad visose ministerijose aukščiausius postus užima energingi, per keturiasdešimties metų slenkstį perkopę žmonės, kurie turi mažiausiai dviejų dešimtmečių darbo ministerijoje patirtį. Tačiau, nepaisant prestižo ir politinės galios, aukšti valstybės tarnautojai gauna tik kuklias algas.

Biurokratinės piramidės pamatą sudaro gausybė centrinės vykdomosios valdžios ir vietinių valdymo organų žemesnių pareigūnų bei įvairių specialistų, tokių kaip profesorai ir mokytojai valstybinėse mokyklose, policija, nacionalinio geležinkelio darbuotojai ir kelių vyriausybės monopolinių šakų, pavyzdžiui, tabako, tarnautojai. Kai kurie iš jų renkami egzaminų tvarka, tačiau kaip ir daugelyje kitų išsivysčiusių šalių, dažniausiai jų karjerą lemia išsilavinimas ir pasiekimai darbe.

Ikikarinė valdininkija buvo linkusi puikuotis ir į paprastus žmones žiūrėjo iš aukšto ar net paniekinamai. Ypač tai buvo būdinga policijai, kurios paprastai ir bijodavo, ir gerbdavo, bet net ir geležinkelio pareigūnai neretai pūsdavosi, didžiudamiesi savo uniforma. Tokia laiky sena tikriausiai paveldėta iš feodalinų laikų, kai valdančioji samurajų klasė buvo monopolizavusi ne tik visas pareigas, bet ir politinę valdžią, ir kai buvo plačiai paplitęs pasakymas *kanson minpi* - "pareigūnai gerbiami, liaudis niekinama".

Atrodo, kad pralaimėjimo ir pokarinio išsekimo sukeltas pagarbos bet kokiems autoritetams žlugimas be pėdsako nušlavė visas panašias pažiūras. Aukštieji valdininkai tebėra gerbiami, bet ne savaime, o už aukštą lygį ir už labai akivaizdžią politinę galią. Žemesnieji valdininkai, žinoma, ypatingos pagarbos nekelia; į juos žiūrima su tuo pačiu panieka atmiestu susierzinimu, su koku į savo valdininkėlius, besiginčijančius, kaip manoma, dėl niekų, žiūri amerikiečiai ir Vakarų europiečiai. Iš tikrųjų dauguma žemesniųjų Japonijos pareigūnų mandagūs ir dalykiški, tęsia tas pačias pagarbos vertas tradicijas kaip ir aukštieji valdininkai, ir abu sluoksniai save laiko bei kitų yra laikomi nebe "oficialiais pareigūnais" senąja žodžių prasme, o šiuolaikiškais valstybės tarnautojais.

Vietinio valdymo sumetimais, Japonija suskirstyta į prefektūras, šios savo ruožtu į miestus, miestelius ir kaimus, o didesni miestai padalinti į kvartalus. Prefektūros, kurių dydžiai nepasikeitė nuo ikikarinių laikų, yra keturių teoriškai skirtingų kategorijų. Egzistuoja viena Tokijo metropolija (*to*), viena Hokaido apygarda (*do*), dvi: Osakos ir Kyoto - municipalinės prefektūros (*fu*) ir keturiasdešimt trys tikrosios prefektūros (*ken*). Visoms joms įvardinti japonai vartoja gana painų *to-do-fu-ken* terminą. Jurisdikcinis suskirstymas žemiau prefektūrų lygio - per ilgą laiką centrinės vyriausybės primesto susijungimo rezultatas. Kaimai - tai vietovės, kuriose gyvena mažiau nei 30 000 žmonių, miesteliai - vietovės, kuriose gyvena mažiau nei 50 000 žmonių, o miestuose gyvena per 50 000. Visi kaimai sudaryti iš didelio skaičiaus natūraliai susiformavusių kaimų, vadinamųjų kaimelių (*buraku*), o į miestelius ir mažesnius miestus, be vieno ar dviejų urbanistinių centrų, paprastai dar įeina dideli priemiesčių plotai ir kaimeliai.

Prieš karą didelę valdžią turinti Vidaus reikalų ministerija skirdavo prefektūrų valdytojus, vadovavo policijai ir akylai prižiūrėjo savivaldy-

bes, panašiai kaip Vakarų Europoje. Per okupaciją amerikiečių valdžia pasiryžo išardyti šią itin centralizuotą valdymo sistemą ir sekant amerikietišku pavyzdžiu padidinti vietinę autonomiją. Jau prieš karą prefektūros, miestai, miestų kvartalai, miesteliai ir kaimai turėjo renkamas asamblėjas, o miestų, miestelių ir kaimų merai buvo renkami pareigūnai. Po karo visos šios asamblėjos buvo paliktos, jų valdžia išplėsta, bet dabar jau buvo renkami nebe tik merai, bet ir valdytojai. (Po karo Tokijas mero neturėjo, tiktai valdytoją.) Vidaus reikalų ministerija panaiškinta, o jai priklausiusių funkcijų likutis perleistas Autonomijos žinybai (vėliau paverstai ministerija), kuri buvo palyginti maža ir silpna. Policijos valdymas perduotas vietinėms jurisdikcijoms, o didelė dalis švietimo valdymo iš Švietimo ministerijos irgi perduota renkamoms vietinėms švietimo taryboms.

Tačiau apskritai visos šios pastangos išplėsti vietinę autonomiją nebuvo sėkmingos. Senoji centralizuoto valstybinio valdymo sistema buvo pernelyg giliai įsišaknijusi, be to, gal ir geriau tiko mažytei, tirštai apgyvendintai Japonijai. Pagaliau tokiose demokratinėse šalyse, kaip Jungtinė Karalystė ar Prancūzija, valdžia dar labiau centralizuota. Pasirodė, kad nedidelėje teritorijoje savivaldiškai skaidyti policijos pajėgas nepraktiška, todėl po okupacijos Centrinei policijos žinybai pavesta koordinuoti jų valdymą. Būgštaudami, kad renkamose švietimo tarybose neįsiviešpatautų nekvalifikuoti žmonės, japonai jas pavertė skiriamomis, o Švietimo ministerijai grąžino didžiąją dalį įgaliojimų jas prižiūrėti. Vis dėlto daug valdžios liko vietinių institucijų rankose; valdytojų, merų, prefektūrų ir municipalitetų asamblėjų rinkimai labai pagyvina vietos politinį gyvenimą ir dėl to jis - tvirtas nacionalinės politikos pamatas.

Viena didžiausių nesėkmių skatinant vietinę autonomiją buvo nepavykęs mėginimas savivaldybes aprūpinti tokia mokesčių baze, kuri leistų tinkamai atlikti visas joms skiriamas funkcijas. Mokesčiais surinkdamos tik 30 nuošimčių reikalingų lėšų, jos priverstos centrinės vyriausybės prašyti trūkstamos 70 nuošimčių biudžeto dalies. Žinoma, su pinigais ateina ir priklausomybė. Buvo apskaičiuota, kad keturis penktadalius darbo savivaldybės atlieka centrinės vyriausybės ministerijų naudai, o daug svarbiausių vietos pareigūnų postų užima laikinai dirbti atsiųsti ministerijų tarnautojai. Daugybė požymių liudija, kaip labai savivalda priklauso nuo centrinės valdžios: dauguma vietos įstatymų išleidžiama pagal centrinės vyriausybės pateikiamus įstatymdavystės pavyzdžius; kiekvienos prefektūros valdyba turi didelę su ja susijusią žinybą Toki-

juje; valdytojai ir merai daug laiko praleidžia sostinėje, derėdamiesi su centrine vyriausybe. Pastaraisiais metais politiniam dėmesiui nuo tarptautinių reikalų ir nacionalinės ekonominės pažangos nukrypus į aplinkos apsaugą ir gyvenimo sąlygas, vietiniai nutarimai įgavo didesnės santykinės svarbos ir padidino savivaldybių reikšmę, bet net ir šias problemas sprendžiant nacionalinė politika lemia daugiau nei vietos valdžia.

Šiuolaikinė japonų teismų sistema didžia dalimi irgi kilusi iš ikikarinės, kuri, nepaisant autoritarinių to meto tendencijų, pasižymėjo dideliu veiksmingumu, sąžiningumu ir nepriklausomybe. Žymiausia naujosios konstitucijos teisminė inovacija buvo Aukščiausiojo teismo įkūrimas, jam patikėta visa teisminė valdžia, jis skiria teisėjus žemesniesiems teismams, taip pat kaip Amerikoje, nustato visų įstatymų konstitucingumą. Aukščiausiojo teismo teisėjus skiria ministras pirmininkas, bet kai jie, ir žemesnieji teisėjai, jau paskirti, juos galima atšaukti tik formalaus impičmento procedūra arba, jeigu tai Aukščiausiojo teismo teisėjas, - liaudies balsavimu, kadangi jų pavardės rinkiminėse kortelėse pasirodo per pirmuosius bendruosius rinkimus po paskyrimo ir paskui - kas dešimt metų. Pastaroji sąlyga pasirodė grynas banalumas, nes Aukščiausiojo teismo teisėjai ne tokie žymūs, kad galėtų sukelti susidomėjimą ir sulaukti bent kiek daugiau priešiškų balsų.

Teisminė įstatymdavytės konstitucingumo peržiūra teismuose - amerikiečių naujovė, kurios įdiegimas į visiškai parlamentinę sistemą atnešė nevysiškai užtikrintus rezultatus. Britų sistemoje niekas negali nepaisyti parlamento, ir japonų Aukščiausiasis teismas savo ruožtu nelinkęs prieštarauti politiniams parlamento sprendimams. Jis nesiekia tokios stiprios įtakos nustatant socialinę ir politinę raidą, kokią daro Amerikos aukščiausiasis teismas, bet yra linkęs likti ištikimas ribotiems teisiniams sprendimams ir skaitytis su tuo, už ką balsavo parlamentas.

Nors žemesnieji teismai, kuriuose dirba jaunesni ir liberalesni teisėjai, kartais įstatymus paskelbia nekonstituciniais, Aukščiausiasis teismas paprastai jų nepaiso. 1952 metais jis nustatė, kad nesvarstys bendro pobūdžio konstitucinių problemų, tik specifines; jis linkęs laikytis nuostatos, kad svarbūs politiniai nutarimai ar žmonių gerovės interesai yra pirmaeilės reikšmės. Būtent tuo remdamasis, Aukščiausiasis teismas sprendė priešingai, nei žemesnieji teismai, iškėlę klausimą dėl Gynybos pajėgų ar Saugumo sutarties su Jungtinėmis Valstijomis konstitucingumo,

nes 9-ame konstitucijos straipsnyje visiems laikams atsižadama “karo, kaip suverenios teisės” bei “sausumos, jūros ir oro ginkluotųjų pajėgų”. Tokiais veiksmais buvo siekta pripažinti parlamento teisę perinterpretuoti, atrodytų, kompromisų neleidžiančius daryti konstitucijos žodžius, kad būtų įteisintos gynybos bei karinės pajėgos ir joms reikalingos sąjungos. Kaip rodo nuomonių apklausa, plačioji visuomenė didžia dalimi sutiko su tokiu nauju konstitucijos interpretavimu.

Tačiau Aukščiausiasis teismas ir žemesnieji teismai budriai sergsti, kad nebūtų pažeidinėjamos konstitucijoje apibrėžtos žmogaus teisės. Dabar beveik trisdešimtyje straipsnių vadinamos “pagrindinės žmogaus teisės”, kurių nebevaržo tokie 1889 metų konstitucijos pasakymai, kaip “įstatymų ribose”. Kai aštunto dešimtmečio pradžioje pradėta svarstyti aplinkos teršimo ir japonų iškelta platesnė visuomeninės žalos gamtai (*ko-gai*) problema ir kai dėl to buvo suabejota ekonominės pažangos “bet kokia kaina” verte, būtent teismai, priimdami daugybę reikšmingų sprendimų, galiausiai įdiegė principą, jog teršėjas privalo atlyginti nukentėjusiems žalą. Garsiausia iš šio pobūdžio bylų susijusi su gyvsidabriu apnuodytais jūros produktais Minamatos mieste Kiusiu pakrantėje - nors taršos šaltinis nustatytas 1959-aisiais, galutinį nuosprendį Aukščiausiasis teismas paskelbė tik 1978 metais.

Nuo praėjusio amžiaus paskutinio dešimtmečio japonų įstatymai rėmėsi labiau žemyninės Europos nei anglų-amerikiečių bendrąja įstatymų sistema, bet po karo jie gerokai liberalizuoti, įvedant daug amerikiečiams pažįstamų konstitucinių garantijų. Tačiau amerikiečių teismų sistema, kur varžosi dvi pusės, neseinama. Teisėjai stengiasi išsiaiškinti faktus, o advokatai tarnauja tik kaip abiejų šalių patarėjai. Prieš karą nagrinėjant bylas galėjo dalyvauti ir prisiekusieji, tačiau kadangi jų sprendimai buvo neprognuojami, teismo proceso su prisiekusiais pasirinkimas paprastai buvo laikomas lygiavertis pripažinimui, kad tavo įrodymai silpnai. Dėl to prisiekusiųjų sistemos po karo be prieštaraimų atsisakyta.

Kriminalinėse bylose visuomeniniai kaltintojai, arba prokurorai, kurie atitinka Amerikos apygardų įgaliotinius, atstovaujančius valstybės interesams, neiškels kaltinimo, kol neturės tvirtų kaltės įrodymų, o kadangi teisėjų reakcijos gali būti numatomos beveik visiškai tiksliai, jie daugiau kaip 99 nuošimčiais įsitikinę savo teisumu. Derybų teisinantis nebūna; apsišvietusiems japonams nesuprantami amerikietiški teismai, kurie jiems atrodo labiau derybų, nei teisingumo arena. Japonų teismų skiriamos bausmės apskritai švelnios, teisėjai atsižvelgia į nusikaltėlio apgailesta-

vimą dėl padaryto nusikaltimo. Nuoširdi atgaila laikoma pirmu svarbiu žingsniu, siekiant reabilituotis.

Specialūs šeimų teismai nagrinėja daugiausia šeimų ir paauglių bylas; jeigu tik įmanoma, civilines bylas stengiamasi išspręsti sutaikymu, o ne formaliomis teisminėmis procedūromis. Apskritai japonai nelinkę bylinėtis ir labiau mėgsta arbitražą bei kompromisus, o į teismus kreipiasi tik tada, kai nebėra kitos išeities. Jie turi susikūrę daug būdų susiderėti tarpusavy be teismų pagalbos. Šitai visiškai atitinka japonams būdingą tarpasmeninių ir grupinių santykių supratimą. Pastaraisiais metais labai padaugėjo bylų tik dėl nelaimingų eismo atsitikimų, kur susiduria visiškai vienu su kitais nesusijusių žmonių interesai.

Politinį atspalvį turinčios bylos, kurias grindžia kaltinimai dėl Gynbos pajėgų nekonstitucingumo, sudėtingos aplinkos užterštumo problemos arba subtili riba tarp politinių streikų bei demonstracijų teisėtumo ir būtinybės palaikyti viešąją tvarką bei įstatymus, gali pavirsti į metų metus besitęsiančius teisinius procesus, bet apskritai japonai mano, kad jų teismai veikia pakankamai operatyviai, ir nėra kaip amerikiečiai nepatenkinti, jog bylos nagrinėjamos neleistinai lėtai, netvarkingai ir nepatikimai. Laikomasi nuomonės, kad teisėjai garbingi ir sąžiningi. Policija labai gerbiama; speciali riaušų policija savo ruožtu puikiai ir meistriškai kovoja su smurtu. Dauguma piliečių paklusnūs įstatymui ir pritaria griežtiems suvaržymams bei apribojimams, neleidžiantiems į žmonių rankas patekti ginklams ir narkotikams. Narkotikų problema Japonijos faktiškai nekankina, o smurtinių nusikaltimų padaroma kur kas mažiau negu Jungtinėse Valstijose. Jeigu neimsime totalitarinių valstybių, nė vienoje pasaulio šalyje negali būti toks užtikrintas, kad gatvėje nei diena, nei naktį nebūsi užpultas, kaip Japonijoje. Žodžiu tariant, japonų įstatymų ir teismų sistema atitinka beveik visus aukščiausius reikalavimus.

Dėl santykinai reto bylinėjimosi advokatų vaidmuo Japonijoje daug menkesnis negu Jungtinėse Valstijose. Jeigu skaičiuosime per capita, Japonijoje yra mažiau nei viena penkioliktoji Amerikos advokatų dalis. Juos rengia ta pati valstybės valdoma sistema, kuri išleidžia teisėjus ir prokurorus. Universitetų teisės fakultetų absolventai gali laikyti valstybinius egzaminus, pagal kuriuos kasmet keli šimtai žmonių atrenkami maždaug porą metų tęsti mokslą Japonijos teisės studijų ir tyrinėjimų institute, kuriam vadovauja Aukščiausiasis teismas. Baigusieji programą gali rinktis teisėjo, prokuroro arba advokato karjerą. Pirmosios dvi kategorijos laiduoja valdžios pareigūnų prestižą. Advokatai gali tikėtis gau-

sesnio finansinio atpildo, bet, skirtingai nei Jungtinėse Valstijose, didesnio visuomeninio pripažinimo jie neįgys. Advokatų ne tik palyginti mažai, bet ir susitelkę jie daugiausia Tokijoje ir kituose didmiesčiuose, o stebėtinai didelė jų darbo dalis susijusi su tarptautiniais ekonominiais ryšiais. Du trečdalius Amerikos Kongreso narių sudaro advokatai; Japonijos parlamente jų daug mažiau - tikrai ne daugiau nei gydytojų.

Bylinėtis nemėgstantys japonai nepaprastai teisingi. Jie pripratę prie labai centralizuotos sistemos, prižiūrimos galingo biurokratinio aparato ir kruopščiai reguliuojamos pagal smulkmeniškų įstatymų kodeksus bei begalinę daugybę biurokratinių taisyklių. Daug jų valdininkijos, verslo ir politinių vadovų - universitetų teisės fakultetų absolventai. Japonai linkę pedantiškai laikytis įstatymo raidės. Bet teisėtumą Japonijoje lemia ne advokatai ir net ne teisėjai, o aukštesnieji valdininkai, dažniausiai baigę teisės studijas, ir aibė smulkių pareigūnų, kurie privalo įgyvendinti įstatymų kodeksus bei nurodymus.

25 *Rinkimai*

Kaip ir kiekvienoje demokratinėje šalyje, rinkimai - Japonijos politinio gyvenimo šerdis. Japonų rinkiminė sistema ypatinga, ji kelia kai kurių sunkumų, bet turi ir ryškių privalumų. Valdytojai, merai ir nedidelė dalis Tarybos rūmų narių renkami kaip Amerikoje, o 100 Aukštesniųjų rūmų narių - pagal partijų sąrašus žemyninei Europai įprastu būdu. Tačiau svarbiausia politinė institucija - Žemesnieji rūmai, taip pat likusi Aukštesniųjų rūmų dalis ir vietinės asamblėjos renkami Japonijai įprastiniu būdu, kai daugiavietėse rinkiminėse apygardose kiekvienas balsuotojas turi tik vieną balsą. Ši sistema lemia plataus masto proporcingą atstovavimą, kuris užkerta kelią staigiems ir dideliems vietų pasikeitimams, kaip dažnai pasitaiko renkant pagal anglų-amerikiečių sistemą, taip pat padeda išvengti ypač didelio susiskaidymo į smulkias partijas, kuris būdingas žemyninės Europos demokratijoms.

Kaip ir daug kas Japonijos valdyme, ši sistema paveldėta iš priešakario. Buvo ilgai ginčytasi, kas turi daugiau privalumų - amerikietiškosios vieno žmogaus rinkiminės apygardos, Japonijoje sudarančios vadinamąją mažųjų rinkiminių apygardų sistemą, ar didžiųjų rinkiminių apygardų sistemą, pagal kurią vienoje apygardoje gali būti išrinkta iki šešiolikos žmonių (Tokijo atveju). Galiausiai 1925 metais buvo nustatyta vidutinio dydžio rinkiminių apygardų struktūra. Pagal ją, Žemesniųjų rūmų nariams skiriama nuo trijų iki penkių vietų rinkiminėse apygardose, o maždaug pusei Aukštesniųjų rūmų narių - nuo dviejų iki keturių vietų. Tokia pati sistema taikoma prefektūrų ir didesnių miestų asamblėjoms, bet renkant į kaimų, miestelių ir mažesnių miestų asamblėjas kandidatų skaičius neribojamas.

Per svarbiausius Žemesniųjų rūmų rinkimus penkių vietų rinkiminėje apygardoje beveik 20 nuošimčių balsų bus išrinktas vienas narys. Šitai sudaro sąlygas mažesnių partijų atstovavimui, bet neleidžia prasibrauti

smulkioms skeveldrinėms grupėms. Taip pat dėl to tik daugiau kaip 20 nuošimčių balsų persvara lems partijos stiprumo pokytį daugiau nei viena vieta rinkiminėje apygardoje, todėl partijos jėgos staigios permainos darosi neįmanomos, kaip labai dažnai nutinka renkant pagal anglų-amerikiečių sistemą, kur keli nuošimčiai daugelyje vienos vietos apygardų gali sukelti didelius politinius poslinkius. Dėl to japonų parlamentas sandara daug pastovesnis nei tie, kurie renkami pagal anglų-amerikiečių sistemą, ir daug mažiau mozaikiškas nei žemyninių Europos šalių.

Kitas didelis japonų rinkiminės sistemos privalumas, - išlaikoma darna tarp partinės drausmės bei artimų santykių tarp parlamento narių ir jų rinkiminių apygardų. Kadangi didesnių partijų kandidatai kovoja dėl balsų daugiau su savo nei su kitų partijų nariais, kurių balsų tikriausiai jokių būdu neperimtų, jie privalo įgyti simpatijų tarp žmonių apygardose. Jie negali būti tikri, kad dėl kokių nors nuopelnų partijai gaus garantuotą vietą, kaip renkant pagal anglų sistemą, nė užtikrinti dėl to, kad jų pavardės į nacionalinį sąrašą bus įrašytos pirmosios, kaip kai kuriose žemyninėse šalyse. Kaip ir Amerikoje, jie privalo būti tikri gimtinės sūnūs - bona fide vietos gyventojai arba bent jau tie, kurie išvyko iš gimtojo miestelio, kad didmiesčiuose padarytų karjerą. Taip pat jiems būtina vietos politikų parama. Bet tai nereiškia, kad norėdami pasipui kuoti, jie gali nepaisyti partinės drausmės, kaip labai dažnai atsitinka Jungtinėse Valstijose. Kad turėtų didesnių vilčių būti išrinkti, paprastai jiems būtinas partijos patvirtinimas, kurio per vietinius pirminius rinkimus negali pasiekti - ji suteikia tik centrinę partijos vadovybę. Šitai laiduoja parlamentui priklausančių narių partinę drausmę, nepaisant to, kad jie išrinkti individualios politinės galios, kurią turi vietose, pagrindu. Net ir ypač savimi pasitikintis, metęs iššūkį sistemai ir nuo nieko nepriklausomas kandidatas išrinktas dažniausiai tučtuojau grįžta į partiją ir paklūsta jos tvarkai.

Tačiau sistema ydinga tuo, kad kelia tam tikrų sunkumų didžiosioms partijoms. Savaime aišku, maža partija apygardoje iškelia vieną kandidatą, bet didesnė partija gali tikėtis daugiau nei vienos vietos. Tačiau jeigu ji iškels tris kandidatus apygardoje, kur turi balsų tik dviems, tai jos balsai gali taip išsisklaidyti, kad galiausiai bus išrinktas išvis tik vienas. Lygiai taip pat, jeigu vienas jos kandidatas bus toks populiarus, kad patrauks nesaikingai daug balsų, kiti kandidatai iškris, nors jie galbūt būtų galėję laimėti, jeigu partijos balsai būtų lygiau pasiskirstę.

Dar didesnė japonų rinkiminės sistemos silpnybė yra ta, kad nustatant rinkimines apygardas ir vietas neatsižvelgiama į gyventojų skaičiaus

pokyčius. Po Antrojo pasaulinio karo 466 vietos buvo gana teisingai paskirstytos, bet nuo to laiko kaimuose žmonių sumažėjo, o urbanizuotos vietovės be galo išaugo. Kelis sykius pridėjus po keletą vietų urbanizuotoms vietovėms padėtis pagerėjo labai nežymiai, o 1976 metais Aukščiausiojo teismo priimtas nutarimas, kad sistema nekonstitucinė, nes vietos parinktos neteisingai, irgi nepadarė didesnio poveikio. Bet 1986 metais pirmą kartą kaimiškų sričių vietas septyniomis sumažinus, o urbanistinėms vietovėms aštuonias pridėjus, visos 512 vietų tapo šiek tiek lygiau paskirstytos. Prieš tai labiausiai atstovaujamų kaimiškų sričių, kur vietų buvo per daug, ir labiausiai atstovaujamų miestų regionų, kur jų buvo per mažai, vietų santykis atitiko penkis ir vieną; reforma atotrūkį sumažino iki trijų ir vieno. Prefektūrose renkamų Tarybos rūmų narių vietos taip pat paskirstytos nelygiu - penkių ir vieno - santykiu. Tačiau savaime suprantama, tai visiškai niekis, palyginti su vieno ir septyniasdešimt penkių neatitikimu, kuris egzistuoja, renkant didžiulę valdžią turintį Amerikos Senatą.

Pernelyg gausus atstovavimas kaimo vietovėms, taip pat Japonijos istorija suteikė politikai ryškų kaimišką pobūdį, kuris tebėra pastebimas ir mūsų dienomis. Kai praėjusio amžiaus dviem paskutiniais dešimtmėčiais pradėta plėtoti rinkiminė sistema, Japonija didžiąja dalimi buvo agrarinė visuomenė, o dėl rinkiminės teisės apribojimo mokesčiais iki pat 1925 metų jos neturėjo dauguma miesto gyventojų. Dėl to Japonijos kaimiečiai sukaupė daug didesnę balsavimo patirtį negu miestiečiai ir net šiandien rinkimuose jie dalyvauja aktyviau nei miestų gyventojai. Vietiniai rinkimai, bent jau kaimiškose srityse, irgi kelia didesnę susidomėjimą nei nacionaliniai, kaip vietinės problemos - didesnę nei valstybės reikaliai. Tačiau visose Japonijos dalyse balsuojama daug aktyviau negu Jungtinėse Valstijose.

Japonijos rinkiminei politikai būdingas ir ryškus asmenybinis pobūdis. Tuo ji panaši į Jungtinių Valstijų ir skiriasi nuo daugumos Vakarų Europos šalių, kur politika grindžiama kitu ideologiniu pamatu. Šį bruožą lemia labai artimas kandidatų ryšys su rinkiminėmis apygardomis ir Japonijos visuomenei būdinga grupinė orientacija. Rinkiminė politika pradėjo plėtotis devyniolikame amžiuje, kai dominavo palyginti nedidelės lyderių ir jų šalininkų grupelės, susidedančios daugiausia iš kaimiečių ir veikiančios grynai pagal japoniskus įpročius. Kaimų grupuotės, kurioms vadovaudavo vietinis „valdžios žmogus“ (*yuryokusha*), dažniau-

siai balsuodavo blokais - iš senojo kaimiško solidarumo ir dėl tos svarbios priežasties, kad išsiskaidžius balsams gali nelaimėti nė vienas kandidatas, o dėl to susilpnės tos vietovės politinė įtaka. Šiuos blokus sudarantys žmonės susivienydavo rinkti vietines asamblėjas, o šių grupuočių piramidės - Atstovų rūmus.

Įtakinga politinė asmenybė tokiuose blokuose gali įgyti stiprią šalininkų paramą, vadinamąją *jiban*, kurio dėka jis nuolatos dalyvaus parlamento rinkimuose, o vėliau šią paramą galės perleisti politiniam įpėdiniui, tikriausiai savo sūnui. Už tai jis turi būti naudingas tai sričiai - pavyzdžiui, rūpintis tinkamu mokyklų, tiltų, geležinkelio išdėstymu ir pan. *Jiban* paprastai susitelkdavo vienoje rinkiminės apygardos dalyje, kuri su triukšminga persvara balsuodavo už saviškį; kitos rinkiminės apygardos dalys būdavo *jiban* kitiems tos pačios partijos kandidatams.

Jiban, kaip rinkiminės sistemos dalis, niekuomet nebuvo būdinga miestams, o ypač po karo gerokai suiro ir kaimo vietovėse. Dėl didelio skaičiaus ūkių gyventojų, kurie dirba pramonėje, taip pat dėl išorinių įtakų, kurios neišvengiamos masinės komunikacijos amžiuje, Japonijos kaimiškųjų sričių gyventojų politiniai interesai pasidarė daug įvairesni, išsiskaidė ir jų politinis lojalumas. Kandidatai nebegali pasikliauti palyginti vieningu kurios nors vienos srities balsavimu, todėl priversti daug plačiau visoje apygardoje išskleisti rinkiminį tinklą. Kaip sako japonai, senasis vertikalus politinis pamatas tolydžio labiau horizontalėja. Šis pokytis lėmė ir tai, kad dauguma politikų pradėjo iškilti asmeniškai juos remiančių didelių ir sudėtingų organizacijų, vadinamųjų *koenkai*, kurios stengiasi patraukti rinkiminės apygardos moteris, jaunimą bei įvairių interesų žmonių grupes, dėka.

Koenkai veiklai daug įtakos turi griežti finansiniai ir rinkiminės veiklos apribojimai. Skirti atseit užkirsti kelią korupcijai ir nelygioms sąlygoms tarp kandidatų, turinčių skirtingus finansinius išteklius, šie apribojimai bent jau iš dalies yra prieškario laikų liekana - juos nustatė nepalankūs demokratijai žmonės, norėdami suvaržyti jos veikimą. Rinkiminė kampanija galima tik tris iš penkių savačių prieš paskelbtą rinkimų datą - visuomet sekmadieniais. Agitacija vaikstant po namus uždrausta, kaip uždraustos demonstracijos ir kviestiniai pietūs. Galima išleisti tik nustatytą kiekį plakatų, reklaminių spaudinių; galimybės pasinaudoti radiju bei televizija taip pat labai ribotos. Garsi agitacija iš mašinų ar sunkvežimių - vienintelis laisvas rinkiminės kampanijos būdas, visuomet trikdantis ramybę ir sukeliantis daug triukšmo. Kampanijai galimos skirti

lėšos apkarpytos iki nerealiai mažų, tačiau šie suvaržymai visuomet vie-
naip ar kitaip apeinami.

Dėl tokių griežtų apribojimų dažni smulkūs taisyklių pažeidimai, o *koenkai*, kurie iš tikrųjų labai aktyvūs kiaurus metus, vietoj rinkiminių organizacijų priversti apsimesti esą "kultūrinės" grupės. Įvairioms žmo-
nių grupėms jie rengia "švietėjiškus" susirinkimus, per kuriuos parla-
mento kandidatai arba jų rėmėjai sako "švietėjiškas" kalbas. O ir patys
politikai be galo stengiasi įtikti apygardos rinkėjams. Jie šiltai juos pri-
ima savo įstaigose Tokijuje, dažnai nuvyksta į gimtines, kiek įmanyma-
mi stengiasi padėti spręsti asmenines problemas, o iškeliaavę svetur siun-
čia nesuskaičiuojamą daugybę atvirukų. Visa tai gerai pažįstama ir ame-
rikiečiams.

Tokie personalizuoti politiniai ryšiai nebūdingi didesniems miestams.
Taip buvo ir prieš karą, o dabar šitai dar akivaizdžiau. Net mažesniuose
miestuose, miesteliuose, kaimo vietovėse tokia personalizuota politi-
ka gerokai susilpnėjusi. Ji nedera prie šiuolaikinio gyvenimo būdo. *Koen-
kai* nebegali efektyviai veikti, nes daugėja su jais besivaržančių draugi-
jų, o kaimynai nebe taip gerai pažįsta vieni kitus. Žmonės gali gyventi
vienoje apygardoje, bet daugumą ekonominių ir socialinių ryšių turėti
kitoje. Nuo pat įsikūrimo trečiame dešimtmetyje kairiosios partijos sten-
gėsi patraukti šalininkus ne tiek asmeniniu bendravimu, kiek ideologi-
ja, o dabar ir visos partijos vis labiau stengiasi veikti per profsajungas,
žemdirbystės kooperatyvus, jaunimo draugijas ir įvairias kitas panašias
grupes, kuriomis gali daryti spaudimą. Laikui bėgant *koenkai* pobūdis
visiškai pasikeitė, bet jie tebėra reikšminga politinio proceso dalis, o as-
meniniai ryšiai Japonijoje vis dar kur kas svarbesni nei daugumoje ki-
tų pramoninių demokratinių šalių.

26 *Politinės partijos*

Kaip ir kitose demokratinėse šalyse Japonijos politinė sistema pagrįsta partijų veikla - nepaisant to, kad jau pati partijos idėja iki moderniai Japonijai atrodė visiškai nepriimtina. Ji siejosi su nedarna ir griuvimu. Paprastiems žmonėms nederėjo kištis į politiką, o samurajai privalėjo besąlygiškai tarnauti šeimininkams. Tačiau konkurencija tarp įvairių valdininkijos frakcijų vėlyvuoju Tokugawų laikotarpiu reiškėsi ir siogūnate, ir daimių domenuose, tad Meiji laikais japonai greitai perprato liaudies partijų idėją, nors būgštavimai dėl jų legalumo kai kuriose vietovėse tęsėsi iki pat Antrojo pasaulinio karo.

Kaip matėme, Itagaki 1874 metais įkūrė pirmąją politinę partiją, kuri greitai išsiskleidė į "laisvės ir žmogaus teisių sąjūdį", o antrąją partiją sąjūdį pradėjo Okuma 1882 metais. Iš šių dviejų šaltinių kilo dvi tradicinės didžiosios partinės srovės. Itagaki pradėtoji dominavo pirmuosiuose parlamentuose kaip Liberalų partija (Jiyuto; pažodžiui išvertus - Laisvės partija), bet po to, 1900 metais, susijungė su Ito remiančiu valdininkijos sparnu į Seiyukai (Politinių bičiulių draugiją). Pastaroji toliau lėmė parlamento politiką, o 1918 metais iškėlė pirmą grynai partinį ministrą pirmininką Harą. Po karo ji atgimė Liberalų partijos vardu.

Antroji partija daug dažniau keitė pavadinimą. 1927 metais ji pasivadino Minseito (Liaudies valdžios partija). Pirmąsyk balsų daugumą gavusi 1915 metais, ji paskui nuolat keitėsi valdžia su Seiyukai, o 1924 metais iškėlė savo ministrą pirmininką Kato. Po karo ji atgimė kaip Demokratinė partija (kartais vadinama Pažangos). 1955 metais susijungė su liberalais ir sudarė Liberalų demokratų partiją, arba Jiminto - vardas atspindi dvilypę kilmę.

1901 metais buvo bandyta, daugiausia idealistų krikščionių pastangomis, įkurti Socialistų partiją, bet valdžia greitai visa tai užgniauzė. 1922 metais įsteigta Komunistų partija buvo pirmoji iš vadinamųjų pro-

letarinių partijų, kurios veiklą pavyko sėkmingai pradėti, bet po poros metų ji buvo uždrausta, ir policija tolydžio vis labiau ėmė persekioti komunistų šalininkus. Pradedant 1925 metais buvo įkurtos kelios trumpą laiką gyvavusios socialistų partijos, ir šios grupės, veikusios tiek, kiek jas toleravo policija, 1932 metais susivienijo į Socialinę masių partiją. Tačiau ir ji, ir konservatyvesnės partijos 1940 metais buvo priverstos išsisklaidyti ir įeiti į oficialiai remiamą Imperatoriškojo sosto rėmimo asociaciją.

Netrukus po karo iš kalėjimų paleisti ar iš tremties į Kiniją arba Sovietų Sąjungą grįžę likusieji nedaugelis komunistų atgaivino Komunistų partiją. Socialistų partijos vardu atgimė ir Socialinė masių partija, ir 19 nuošimčių balsų, gautų per 1946 metų rinkimus, ir 26 nuošimčiai, gauti 1947 metais, aiškiai paliudijo, kad jos populiarumas labai išaugo, palyginti su ikikariniais laikais, kai ji laimėjo 5 nuošimčius 1936-aisiais ir 10 - 1937 metais. Šitai sykiu parodė, kad tebesitęsia tas pats ideologinis pasidalijimas, kurį supaprastintai galima apibrėžti kaip ribą tarp tų, kurie socializmą kelia virš demokratijos, ir tų, kurie laikosi priešingos pažiūros. Partija suskilo į dešinįjį ir kairįjį sparnus 1951-1955 metais, po to vėl - 1960-aisiais - iš nuosaikiųjų susidarė Demokratų socialistų partija. Taigi nepaisant sumaištingo naujų partijų suklestėjimo pokario metais, dauguma Japonijos partijų kilusios iš ikikarinių pirmtakių. Kaip jau matėme, iš visų svarbių dabar veikiančių partijų tik Komeito, kurią įkūrė Soka Gakkai religinė grupė 1964 metais po dešimtmetį trukusios mėgėjiškos rinkiminės veiklos, - iš esmės pokario reiškinys.

Per ikikarinius rinkimus, kuriuose dominavo kaimiškų sričių rinkėjai, kuriems rūpėjo ne tiek valstybiniai reikalai, kiek vietinė politika, asmeninis kandidato pažinimas lėmė paprastai kur kas daugiau nei jo partinis ženklukas. Tiesą sakant, dauguma vietinių politikų veikė paprasčiausiai kaip visiškai nepriklausomi. Tačiau dabar tokių sąlygų labai mažėja net ir vietinei politinei veiklai. Kuo mažesnis ir kuo labiau kaimiškasis rinkiminis vienetas, tuo didesnė tikimybė, kad kandidatas veiks kaip nepriklausomas; tačiau stambesnėse miestietiškosiose apygardose partinė priklausomybė labiau neišvengiama. Išimtis - valdytojai ir merai. Didesnėse urbanistinėse srityse, kur nepanašu, kad konservatyvioji LDP turės daugumą, o nė viena opozicinė partija nėra pakankamai įtakinga, kad pati viena galėtų "prastumti" savo kandidatą, pretendentes į valdytojus ir merus paprastai iškelia partijų koalicija, o jie save vadina nepriklausomais.

Dėl dvilypės kilmės ir dėl to, kad praeityje buvo labiau susijusi su kaimu, LDP sandara ligi šiol šiek tiek amorfiška, o jos ideologija nelabai apibrėžta, bet tai jai ne tiek trukdo, kiek padeda. Kairiosios partijos, ypač komunistai ir socialistai, populiarumo siekė apsiribodamos aiškiais partijų programomis, bet, nepaisant to, pastaraisiais metais vis labiau tolstą nuo pirminių marksistinių doktrinų. Socialistai labai priklausomi nuo radiklios Sohyo profsajungų federacijos, į kurios sudėtį įeina daugiausia tarnautojai bei vyriausybės įstaigų pareigūnai. Demokratai socialistai priklauso nuo nuosaikesnės Domei federacijos, kurią sudaro aukštos kvalifikacijos darbininkų sąjungos. Komeito partiją remia jos pačios šalininkai - Soka Gakkai išpažinėjai. Bet visos trys partijos, remdamosios šiais pagrindais, stengiasi patraukti ir kitas rinkėjų grupes.

Nepaisant stebėtino Japonijos balsavimo tendencijų tęstinumo, dauguma rinkėjų linkę manyti, kad jie - politiškai nepriklausomi. Jiems LDP įvairovė ir jos narių pastangos siekti asmeninio populiarumo turi didesnę poveikį nei partijų ideologijos. Partiją sudarančių nuosaikiųjų ir konservatyviųjų mišinys jos veiklai teikia lankstumo ir leidžia laimėti skirtingiausių rinkėjų balsus. Gausumu ir amorfiškumu LDP panašesnė į dvi didžiąsias Amerikos partijas, nei į bet kurias kitas, veikiančias pažangiausiose demokratinėse šalyse.

Išskyrus komunistus ir galbūt Komeito, nė vienos partijos eilinių narių skaičius nėra proporcingas balsams, kuriuos partijos gauna per rinkimus. Organizaciniu požiūriu, jas daugiausia sudaro parlamento ir vietinių asamblėjų nariai, taip pat profesionalūs partiniai darbuotojai. Dėl to net juokaujama, kad LDP - šmėkliška partija, kuri turi veidą, bet neturi kojų. Iš tikrųjų jai tvirtą pamatą teikia parlamento narių *koenkai* ir vietiniai kaimiškųjų sričių politikai, kurie yra ištikimi LDP šalininkai net ir tuomet, kai skelbiasi esą nepriklausomi.

Nepaisant audringų socialinių permainų, kurias Japonijoje sukėlė pražūtingas karas, amerikiečių okupacija ir šiurpus pokario skurdas, japonų rinkėjai išliko nuostabiai lojalūs. Kaip ir prieš karą, politikoje tebedominavo dvi tradicinės partijos. Kaimiškas pagrindas, moderniųjų laikų požiūriu, joms suteikė konservatyvų atspalvį. Joms ne taip gerai sekėsi dideliuose miestuose, po karo be galo išaugusiuose. Kad atsvertų gausėjančius kairiųjų balsus, šios dvi tradicinės partijos 1955 metais buvo priverstos susijungti į LDP. Poslinkį iš dešinės į kairę lėmė ne tiek ideologija, kiek demografinės permainos.

Per pirmuosius rinkimus į Žemuosius rūmus 1958 metais LDP laimėjo 59 nuošimčius balsų ir 61,5 nuošimčius vietų, bet po to jos balsai ėmė pamažu tirpti ir 1976 metais tesudarė 42 nuošimčius. Dėl išsiskaidžiusių opozicijos balsų LDP turi šiek tiek daugiau vietų nei balsų, be to, prie jos tučtuojau po rinkimų prisišlieja tie, kurie bolotiravosi kaip nepriklausomi, todėl jai dažniausiai pavyksta išlaikyti absoliučią daugumą Žemesniuosiuose parlamento rūmuose, o tais retais atvejais, kai nepasiseka, valdžią išlaikyti padeda tyli arba formali kokios nors centro partijos parama - trumpą laiką tai buvo Naujasis liberalų klubas, 1976-1986 metais nuo LDP atskilęs kaip skeveldrinė grupė.

Po 1976 metų LDP pradėjo atsigauti. 1986 metais ji laimėjo 49,4 nuošimčius balsų ir absoliučią 300 vietų iš 512-os daugumą. Jos nepaprastai geri rinkimų rezultatai 1980 ir 1986 metais buvo aiškinami "dvigubais" rinkimais į Žemesniuosius rūmus ir pusę Aukštesniųjų rūmų, bet tai turbūt ne svarbiausia priežastis. LDP pergalę veikusiai lėmė net miestuose mažėjantis marksizmo patrauklumas, visuomenės pasitenkinimas LDP politika, o 1986 metais ir charizmatinis susižavėjimas Nakasone, kuris sugebėjo iškilti kaip žymiausia asmenybė užsienyje ir, pasinaudodamas televizija, tėvynėje. Jeigu tai iš tikrųjų tiesa, pastarojo faktoriaus įtaka liudija, kad japonų politiniame gyvenime randasi nauja, nebūtinai pageidautina, tendencija. Anksčiau ministro pirmininko parinkimą lemdavo ne tiek liaudis, kiek politikai, ir šitai galbūt daug geriau nei ministro pirmininko rinkimai per televizijos "grožio konkursus".

Nuo LDP įsteigimo antroji didžioji partija - socialistai. Jie susisėmė 33 nuošimčius balsų per 1958 metų rinkimus; buvo tikimasi, kad ši partija išstums LDP arba kaitaliosis su ja valdžia. Tačiau lūkesčiai neišsipildė. Jos balsai smuktelėjo iki 22 nuošimčių 1972 metais ir nukrito iki 13,4 ir 17 nuošimčių atitinkamai 1980 ir 1986 metais. Demokratai socialistai, kurių menką populiarumą iš dalies sąlygojo socialistų nuosmukis, buvo savaime ir patys blankiausi - jų 1960 metais turėti 9 nuošimčiai pamažu nutrūpėjo iki 6,4 - 1986-aisiais. Nepastovumo rekordas priklausė komunistams. Jų balsai 1955 metais buvo sutirpę iki 1 nuošimčio, bet 1976 metais pakilo iki 11, o 1986 metais vėl sumažėjo iki 8,8 nuošimčių. 1967 metais įsikūrusi Komeito per savo trumpą istoriją 1969 metais pasiekė aukštą 11 nuošimčių lygį, bet tie balsai susmilko iki 9,4 nuošimčių 1986 metais.

Žodžiu tariant, keturios pagrindinės opozicinės partijos gali atsverti LDP; per visus rinkimus nuo 1971 iki 1983 metų jos iš tikro gaudavo daugiau balsų nei LDP. Bet istoriniai bei ideologiniai skirtumai tarp ko-

munistų ir socialistų, taip pat tarp jų abiejų ir centristinių partijų - demokratų socialistų ir Komeito - per daug giliai įsišakniję, kad atsirastų galimybė sudaryti bent kiek veiksmingesnę koaliciją.

Kadangi LDP valdžioje buvo daugiau nei tris dešimtmečius, jai reikėtų skirti daugiau dėmesio. Šios partijos širdis - parlamento nariai, kurie jos visuotiniame suvažiavime sudaro delegatų daugumą; čia jie renka partijos pirmininką, o parlamentinė partijos dauguma savo ruožtu jį neišvengiamai paskiria ministru pirmininku. Kad išlaikytų stiprią valdžią parlamente, partija turi remtis griežta partine narių drausme. Sprendžiant pagal amerikiečių patirtį, atrodytų, kad šitai padaryti sunku, nes, kaip ir Jungtinėse Valstijose, visi nariai išrenkami asmeniškai su kiekviena jų atskirai remiančių *koenkai* organizacijų pagalba. Bet, nepaisant to, japonams puikiai sekasi palaikyti griežtą partinę tvarką. Galbūt jiems padeda įgudimas ir įpratimas veikti grupėmis. Kita priežastis - dviejų tradicinių partijų, kurios susijungė į LDP, istorija. Prieš karą jas siejo bendra kova dėl parlamentinės valdžios, siekiant pasipriešinti antidemokratinėms jėgoms, o po karo - tradicinės politinės demokratijos ir laisvos ekonominės veiklos gynimas, priešinantis daugiausia marksistinei opozicijai, kuri paprastai įvardijama kaip "pažangiosios" partijos. Svarbu ir tai, kad individualiems parlamento kandidatams būtinas oficialus centrinės partijos vadovybės patvirtinimas, kaip ir finansinė parama, kad turėtų daugiau šansų laimėti. Bet ir išrinkti į parlamentą partijos nariai privalo paklusti griežtai partijos tvarkai, kitaip negaus jokių "gardžių kšnelių". Tie "gardūs kšneliai", padidinantys pakartotinio išrinkimo galimybes, - tai postai kabinete ar kabineto padaliniuose, komitetų pirminkų vietos, tvirta ir įtakinga pozicija partijos organizacijoje. Tas, kuris nėra iki galo ištikimas partijai, tegul nė nesvajoja apie aukščiausią apdovanojimą - ministro pirmininko postą. Jungtinėse Valstijose, kur visiškai kitokia sistema, kongresmenas, atsiradus progai besipuikuojas savimi ir nepaisąs partijos linijos, - įprastas dalykas; vargu tai pamatysi Japonijoje.

Iki 1972 metų, kai baigėsi ministro pirmininko Sato kadencijos laikas, dauguma ministrų pirmininkų buvo valdininkai, anksčiau ilgą laiką dirbę ministerijose; Fukuda ir Ohira - paskutiniai šio tipo žmonės. Tokios asmenybės, kurių pranašumas buvo didelė valstybinio valdymo patirtis, pokario metais sugebėjo iš profesionalių politikų perimti vadovavimą partijoms. Bet pradėdant Tanaka, kuris į valdžią atėjo 1972 metais, frakcijų lyderiai ir ministrai pirmininkai dažniausiai yra žmonės, kurie prieš tampant politikais beveik arba visiškai neturėjo biurokratinio

darbo patirties. Dabartinė parlamento sudėtis rodo, kad tai kartosis vis dažniau.

Nepaisant stipraus LDP solidarumo, vienas ryškiausių jos bruožų - susiskaldymas į frakcijas. Visuomet yra kokios keturios ar penkios didžiosios grupės, kurių narių skaičius per abejus rūmus svyruoja tarp 40 ir 100. Šios frakcijos - tai japonams būdingos lyderių ir pasekėjų grupuotės, susitelkusios apie ypač įtakingą parlamento narį, kuris, pasinaudodamas frakcija, tikisi išsikvoti partijos prezidento ar ministro pirminko postą. Kad šitai pasiektum, paprastai reikia dviejų ar trijų frakcijų paramos; šios frakcijų grupuotės sudaro "pagrindinę" ir "priešpriešinę" partijos sroves.

Ne tokie įtakingi parlamento nariai irgi turi savų sumetimų, dėl kurių noriai jungiasi į frakcijas. Jos atliepia polinkį veikti nedidelėmis grupėmis. Frakcijos parama centrinėje partijos būstinėje padeda laimėti paskyrimą vienam iš nedaugelio partijos kandidatų, o taip pat iš frakcijos vadovybės gali tikėtis papildomos finansinės paramos per rinkimus. Naujiems parlamento nariams neformalus frakcijinis klubas - gera veiklos parlamente mokykla, o kad laimėtum parlamento ar partijos skyrimą į kokį nors postą, irgi būtina frakcijos parama. Tik labai nedaugelis parlamentarų atsisako jungtis į frakcijas, bet jiems asmeniškai dažniausiai ne itin gerai sekasi, ypač Žemesniuosiuose rūmuose.

Frakcijos beveik visuotinai smerkiamos, nuolat skelbiama, kad joms iškilusi grėsmė subyrėti, bet niekadoms to neatsitinka. Jos paprasčiausiai tokios natūralios ir naudingos partinei veiklai, kad neverta jų atsisakyti. Kaltinimai, kad frakcijos skaldo LDP, ją paversdamos tik mini partijų sąjunga, nepagrįsti. Net jeigu jų vadovai linksta į skirtingas politines kryptis, visų frakcijų nariai paprastai laikosi pažiūrų, kurios atitinka platų partijos nuostatų spektrą. Jeigu iškyla kontroversiškų klausimų, kaip pagrindinė spaudžiamoji jėga dažniausiai tarnauja ne frakcijos, bet iš visų frakcijų atstovų sudarytos specialios darbo grupės.

Asmeninės varžybos dėl aukštų postų ir kontroversiškų politinių nuostatų, žinoma, neišvengiamos, bet ne frakcijos tokių skirtumų šaltinis. Priešingai, nerasi geresnio būdo - ir ypač japonams tinkamesnio veiklos metodo - siekiant partinio konsensuso dėl ministro pirmininko kandidatūros arba derinant prieštarigus požiūrius dėl įvairių įstatymų. Jau nesni partijos nariai turi daugiau galimybių išsakyti savo nuomonę tokiose mažesnėse grupelėse nei visos partijos pasitarimuose; suderinę

frakcijos narių požiūrius, frakcijų lyderiai gali lengviau pasiekti konsensusą per visos partijos susirinkimus; susiskaidymas į frakcijas leidžia politiškai lanksčiau veikti, sykiu iškovoti daugiau balsų, nei tai galėtų padaryti tvirtai susaistyta partija. Tikriausiai neperdėsime teigdami, kad frakcjinė LDP struktūra veikiausiai ir buvo tas didžiausias privalumas, kuris jai padėjo daugiau kaip tris dešimtmečius išsilaikyti valdžioje; sykiu tai leidžia manyti, kad ir ateityje frakcijos tęs tą pačią veiklą.

Kitų partijų organizacija irgi panaši į LDP. Pagrindinį vaidmenį vaidina parlamento nariai, o visuotinis suvažiavimas, kuriame, be jų, dalyvauja vietiniai partijos vadovai, išrenka partijos pirmininką, paprastai vadinamą generaliniu sekretoriumi. Tik socialistų pakankamai daug, kad jie galėtų skaidytis į frakcijas, bet jos pasidalinusios ne tiek asmenybiiniu, kiek ideologiniu pagrindu. Tiesą sakant, Socialistų partijos suskildymas į ideologija besivadovaujančius kairiuosius ir pragmatiškesnius nuosaikiuosius - turbūt giliausias įtrūkis visoje japonų politikoje. Vadovaujami ideologų intelektualų bei darbininkų lyderių, ir komunistai, ir socialistai per suvažiavimus dažniausiai nukrypsta į itin kraštutinę kairę, bet, susidūrę su rinkimų rezultatais, vėl dažniausiai "atslūgsta" į centrą. Socialistų ir Demokratų socialistų partijose neproporcingai didelę įtaką turi profsajungų atstovai - jie užima daugelį partijos vadovų postų ir šių partijų vietų parlamente. Komunistai ir Komeito dar griežčiau valdo savuosius parlamento narius nei LDP ir kitos partijos.

Neatrodo, kad kuri nors opozicinė partija pakeis LDP; regis, tik demokratai socialistai ir Komeito galėtų sudaryti konstruktyvią sąjungą tarpusavyje arba su LDP. Jeigu LDP prarastų persvarą, veikiausiai kuri nors viena iš šių partijų imtų su ja bendradarbiauti.

27 *Sprendimų priėmimas*

Įstatymai Japonijoje leidžiami labai panašiai kaip Jungtinėje Karalystėje ir daugelyje kitų parlamentinės demokratijos šalių ir gerokai kitaip nei Jungtinėse Valstijose, nes Amerikos prezidentinė sistema pagrįsta kitokiu valdžios padalijimo principu. Ministras pirmininkas ir jo kabinetas veikia kaip tam tikras vykdomasis parlamento komitetas, o ne kaip Kongreso valdžios atsvara. Jie prižiūri daugumos įstatymų projektų rengimą, paskui juos pateikia parlamentui, kuris jau beveik garantuotai priima. Siūlomus įstatymus parlamentarai kruopščiai nagrinėja, balsuoja už juos ir komitetuose, ir plenariniuose posėdžiuose, bet retai ką nors daugiau keičia.

Tokia sistema reiškia, kad daugumą politinių sprendimų padaro ne parlamentas, bet valdanti partija, kuri į įstatymo projektus įdeda daug parengiamojo darbo, prieš pateikdama juos parlamentui. Dėl to partinė organizacija turi atstovauti visai partijai ir būti pagrįsta struktūra, daugiau ar mažiau atliepiančia parlamentą. Kai eiliniame suvažiavime arba po ministro pirmininko atsistatydinimo ar mirties renkamas LDP pirmininkas, jo kandidatūros iškėlimą paprastai lydi susitarimai dėl kelių kitų pagrindinių partijos bei kabineto postų - vietos tarp frakcijų paskirtomos labai tolygiai, jas užima patys frakcijos vadovai arba jų šalininkai.

Hierarchinėje LDP struktūroje antrasis pagal svarbą po pirmininko (ir ministro pirmininko) žmogus yra generalinis sekretorius (*kanjicho*), kuris vadovauja partijos organams. Pagrindiniai - Vykdomoji taryba, Rinkimų politikos komitetas, kurio svarbi užduotis yra parinkti kandidatus parlamento rinkimams, ir Politikos tyrimų komitetas (Japonijoje vadinamas trumpesniu Seichokai pavadinimu). Visos šios grupės sudaromos tokiu būdu, kad atitiktų frakcijų santykį parlamente.

Įstatymų rengimas paprastai prasideda nuo pasiūlymų, kuriuos pateikia įvairios valdininkų grupės. Paskui dėl jų deramasi Politikos tyrimų

komiteto, atsakingo už svarstomas problemas, pakomitečiuose. Kiekvienas parlamento narys turi balso teisę tik viename iš pakomitečių, bet gali lankyti visų jų posėdžius ir laisvai išsakyti savo nuomonę. Įvairių pakomitečių drauge su valdininkais parengtas įstatymo projektas perduodamas Politikos tyrimų komitetui ir paskui - Vykdomajam komitetui, kur turi gauti jų pritarimą ir patvirtinimą, galiausiai - kabinetui. Čia jis patenka į Viceministrų tarybą, kur valdininkai galutinai patikrina, ar viskas suderinta ir ar nėra prieštaravimų kitiems įstatymams. Tada kabinetas padaro galutinį sprendimą dėl įstatymo projekto ir perduoda jį parlamentui. Savaimė aišku, po tokio kruopštaus parengimo per LDP parlamentinės daugumos rankas daugelis įstatymų praeina be žymesnių pakeitimų. Kai atsiranda neišsprendžiamų nesutarimų, konsensusą pasiekti padeda Vykdomasis komitetas, neformalios frakcijų vadovų ar svarbiausių partijos pareigūnų derybos arba net pats ministras pirmininkas, bet šito retai prireikia. Visa ši veikla primena japonų visuomenei būdingą sprendimų procesą, kai visais atžvilgiais siekiama konsensuso, o iniciatyva dažnai kyla iš žemesniųjų valdančiosios grupės sluoksnių. Po tokių procedūrų vieningu ir tvirtu balsavimu parlamentas galiausiai įstatymo projektą paverčia įstatymu.

Nors pagrindinį vaidmenį leidžiant įstatymus atlieka valdanti partija, savąjį turi ir kiti visuomenės sluoksniai. Kaip matėme, rengiant įstatymų projektus daugumą konkretaus darbo padaro įvairūs valdininkai, ir 70 nuošimčių jų projektų galiausiai tampa įstatymais; atskiri parlamento nariai pateikia 30 nuošimčių, o opozicinės partijos beveik nė vieno. Valdininkų galią gerai atspindi biudžeto planavimas. Kiekviena ministerija ar žinyba parengia savo biudžetą, paprastai kiek didesnę nei praėjusiais metais, bet įvairioms šakoms paskirstytą maždaug taip pat kaip pernai. Finansų ministerija sudaro galutinį biudžeto planą, stengdamasi išlaikyti ankstesnį santykį tarp įvairių ministerijų ir žinybų, bet, žinoma, jį kiek pakeisdama pagal pagrindines ministro pirmininko ar kitų LDP narių nuostatas, taip pat atsižvelgdama į visuomenės nuomonę.

Kita svarbi jėga sprendžiant - išorinio spaudimo grupės. Daugumai politikos apžvalgininkų tai - pirmiausia stambūs verslininkai, kurie buvo ypač įtakingi Japonijoje sparčios ekonominės pažangos metu ir dabar tebėra pagrindinis LDP lėšų šaltinis. Gali susidaryti įspūdis, kad šalį valdo tvirtais ryšiais susijęs triumviratas: LDP, kurią finansiškai valdo stambūs verslininkai; stambūs verslininkai, priklausomi nuo valdininkų va-

lios ir globos; ir valdininkai, kurie savo ruožtu priklausomi nuo valdančiosios partijos įstatymų leidžiamosios valdžios. Manoma, kad šiuos simbiozinius ryšius dar labiau stiprina tai, kas juokaujant Japonijoje vadinama *amakudari*, arba “nusileidimu iš dangaus”: pasitraukę eksvaldininkai ir kartais net ekspolitikai gauna garbingus, palyginti pelningus, bet nelabai smarkiai apmokestinamus postus verslininkystėje, dažnai net tose pačiose pramonės šakose, kurioms vadovavo eidami ankstesnes pareigas.

Tokio triumvirato idėja buvo pagrįsta ankstesniais laikais, kai visos trys grupės dažniausiai buvo susijusios su ekonomine pažanga ir todėl siekė padėti viena kitai ją skatinti. Bet ši sąjunga pastaruoju metu susilpnėjo. Ekonominė pažanga nebėra vienintelis LDP ir valdininkijos prioritetas, dėl to stambus verslas turi mažiau įtakos ir politikai. Jiems ne mažiau rūpi ir kitos prieštaringos problemos, tokios kaip aplinkos užterštumas ir užsienio reikalai. Dar daugiau - gerokai sumažėjo stambaus verslo LDP teikiama finansinė parama; stambus verslas padeda ir kitoms partijoms, nors pagrindinę lėšų dalį jos gauna iš kitų šaltinių: socialistai, demokratai socialistai ir komunistai - iš profsąjungų, Komeito - iš Soka Gakkai religinio sąjūdžio, o komunistams daug pelno duoda labai sėkmingai leidžiamas jų partijos laikraštis *Akahata* (Raudonoji vėliava). Valdininkai susilpnino smulkmenišką stambaus verslo valdymą. Dėl to stambūs verslininkai atsikratė dalies biurokratinių pančių, bet labai sumažėjo ir politinė jų įtaka. Dabar jie - tik viena iš daugelio išorinio spaudimo jėgų, kurios daro poveikį priimant politinius sprendimus.

Tačiau į politinį Japonijos gyvenimą ligi šiol galima žiūrėti kaip į trijų procesų. Valdininkai atlieka ekspertizę ir užtikrina vykdomosios valdžios tęstinumą; valdančioji partija priima galutinius politinius sprendimus; apskritai visi rinkėjai ir daugybė spaudimo grupių savo įtaka stengiasi paveikti partijos nutarimus ir valdininkijos nuostatas.

Tarp išorinių jėgų svarbiausi yra rinkėjai, nes nuo jų priklauso partijos ar partijų galia parlamente. Neabejotina, kad iš visų spaudimo grupių ligi šiol stipriausi tebėra stambūs verslininkai, bet yra ir kitų, kurių įtaka taip pat didelė. Tarp jų - ūkininkų kooperatyvai, Japonijos medicų asociacija ir daugybė kitų profesinių bei verslo draugijų, Mokytojų ir kitos profsąjungos, moterų organizacijos, o pastaraisiais metais - ir ai-bė “piliečių” bei “vietos gyventojų” sąjūdžių. Visos šios grupės tiesiogiai spaudžia atitinkamus valdininkus, Politikos tyrimų komiteto pakomitečius, įvairias politines partijas kaip visumą, o per masines informacijos priemones stengiasi paveikti ir parlamentą, kai ten galiausiai prasideda joms rūpimų problemų nagrinėjimas. Reikia pripažinti, kad kuriant vi-

suomeninę nuomonę daug lemia ir laikraščiai. Vyriausybė savo ruožtu stengiasi sužinoti, kokios nuostatos vyrauja visuomenėje, o tai sužinoti, - plačiai visuomenei paaiškinti savo požiūrį. Tam tarnauja daugybė patarėjų tarybų (*shingikai*) prie įvairių ministerijų ir žinybų.

Negalima nepaminėti ir opozicijos vaidmens. Dėl japonams būdingo noro siekti konsensuso ir visuotinio nepasitenkinimo, jeigu nutarimus svarbiais klausimais priima ribota dauguma, opozicinių partijų įtaka Japonijoje didesnė nei daugumoje kitų demokratiškesnių šalių, kur dėl mažumos jos gerokai bejėgės. Per parlamentinius debatus jos gali blokuoti nepageidautinų įstatymų priėmimą vilkinimo taktika ar apskritai boikotuodamos posėdžius, ir tokia ardomoji veikla paprastai susilaukia masinių informacijos priemonių bei didelių gatvių mitingų paramos. Jeigu LDP pasinaudotų ilgamete dauguma "prakišti" karštai ginčijamus įstatymų projektus, neleidama jų visapusiškai išnagrinėti, tai jų veikla pasirodytų tokia nedemokratiška, kad sukeltų demonstracijas iki visiškai viešosios tvarkos nepaisymo, kaip kad buvo 1960 metais. Mažų mažiau - per kitus rinkimus LDP netektų dalies rinkėjų balsų. Dėl to per kiekvieną sesiją ji stengiasi apriboti svarbių prieštaringų įstatymų projektų pateikimą. Trys ar keturi tokie projektai atrodo didžiausia leistina riba. Tai gerai atspindi pasiūlymas Gynybos žinybą pakelti iki Gynybos ministerijos statuso. LDP ilgą laiką svajojo tai padaryti ir, žinoma, turėjo tam reikalingų balsų, bet metai po metų vilkino šio projekto svarstymą, sakydama, jog tai - daugiau simbolinis nei esminis dalykas, todėl galima jį paaukoti svarbesnių įstatymų priėmimui.

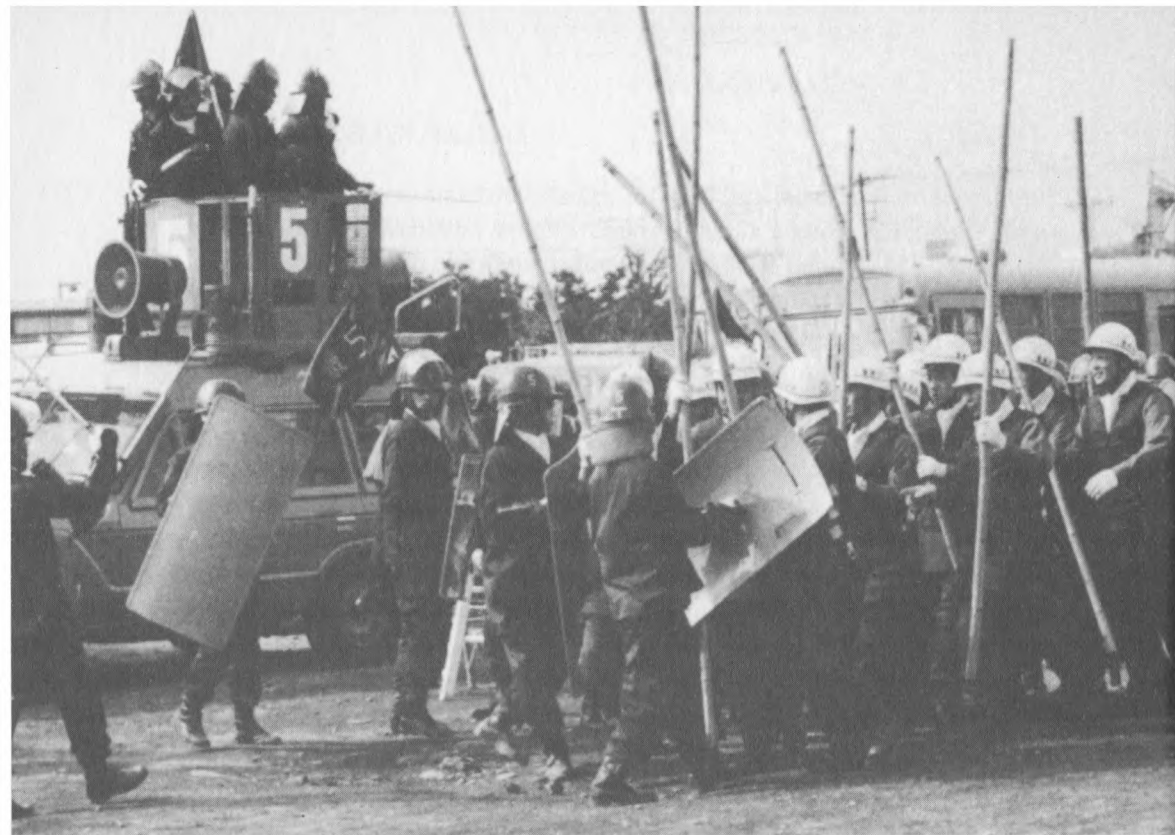
Karšti vaidai dėl įstatymų leidybos buvo būdingi šeštojo dešimtmečio politiniam gyvenimui, bet po to jie tapo kur kas mažiau pastebimi ir ne tokie aštrūs. Viena priežastis - LDP politikai išmoko tartis ir su opozicinėmis partijomis, ir su atitinkamomis spaudimo grupėmis. Kurdama siūlomų įstatymų projektus, ji stengiasi juos padaryti kiek įmanoma priimtinesnius ir vieniems, ir kitiems. Dėl to veik du trečdaliai parlamente balsuojamų įstatymų projektų priimami vienbalsiai. Reikšmingesnius įstatymų pakeitimus opozicija stengsis padaryti veikiau iš anksto derėdamasi su LDP, nei per svarstymus parlamente ir balsavimą. Panašiai elgiamasi ir Didžiosios Britanijos parlamente, bet anglai labai pasikliauja teisminiais sugebėjimais ir mėgsta jais pasipuikuoti parlamente net per iš esmės nesvarbius debatus. Japonai, kurie mažiau žavisi liežuvio miklumu ir omenyje turi būsimus rinkimus, dažniausiai vengia ir trikdančių klausimų, ir nekonkrečių atsakymų.

Apibendrinami galėtume teigti, jog būdama labai sudėtinga, japonų politinė veikla pasižymi dideliu efektyvumu ir atrodo atliepianti japonams būdingą tarpasmeninių santykių pobūdį. Ji lanksti, bet užtat neišvengiamai lėta. Ko gero, ji teikia daugiau veto galimybių mažumą turinčioms opozicinėms grupėms, todėl susidaro palankesnės sąlygos kompromisiniais sprendimams nei daugumoje kitų demokratinų sistemų. Tos veiklos pagrindas - derybos ir neformalios konsultacijos tarp valdininkų, partijos institucijų, opozicijos partijų ir spaudimo grupių. Tai, kas Japonijoje akivaizdžiausia - kaip turi elgtis demokratinė vyriausybė - vakarietiškam supratimui gali atrodyti labai nepriimtina. Parlamente vyksta mažai pagrįstų debatų, bet užtat daug ardomosios parlamentinės veiklos ir masinių susidūrimų gatvėse. Sutelkdami dėmesį į šiuos aiškiai pastebimus ypatumus, japonų politinio proceso kokybę ir veiksmingumą vertinantys užsieniečiai gali prieiti prie nepalankių išvadų. Bet jeigu visa tai palyginsime su nežmoniškais pėstynėmis Jungtinėse Valstijose, kas ketverius metus keliant kandidatus į prezidento postą, ir po to tebesitęsiančias apgaules dėl balsų Amerikos Kongrese, japonų sistema pasirodys labai darni ir efektyvi. Kai kuriais bruožais ji skiriasi nuo būdingos kitoms pažangioms demokratinėms šalims, bet veikia gana sklandžiai ir, atrodo, taip pat efektyviai rinkėjų valią paverčia vyriausybės politine veikla.

28 *Problemos*

Visai pokarinei Japonijos politikai būdinga ryški skiriamoji riba tarp Liberalų demokratų partijos bei jos pirmtakių ir “pažangiųjų”, daugiausia marksizmu besiremiančių, partijų. Šį pasidalijimą lėmė prieškario ir karo metų sąlygos. Nepaisant to, kad LDP atspindėjo demokratinius valdymo elementus, tuomet ji buvo oficialiųjų visuomenės gyvenimo normų dalis ir labiausiai rėmėsi Japonijos kaimų bei mažų miestų gyventojais. Tuo tarpu “pažangiųjų” partijų pirmtakės atstovavo intelektualams ir darbininkams, kurie palaikė didesnių ar mažesnių permainų pagal marksistines nuostatas būtinybę ir dėl to jas vyriausybė stipriai gniaužė. Prieškario ir karo metų patirtis šiuos žmones bei jų šalininkus padarė itin jautrius bet kokiems autoritetams ir labai opius viskam, kas dvelkia vyriausybės nesiskaitymu su eilinių piliečių teisėmis bei interesais. Jie buvo įsitikinę, kad LDP siekia atkurti ikikarines sąlygas. Kad ir kaip ten būtų, LDP ministras pirmininkas Kishi iš tikrųjų karo metais buvo Tojo kabineto narys. LDP savo ruožtu bijojo, kad “pažangiosios” partijos sieks revoliucinių permainų, kurios sužlugdys laisvą iniciatyvą bei demokratiją ir sukels šalyje chaosą.

Ši japonų politikos prieštara stipriausiai reiškėsi pirmaisiais pokario metais, bet palaipsniui stabilizuojantis padėčiai bei kylant gerovei, naują amerikiečių skatinamą sistemą priėmė abi pusės, tuo pačiu įsitikindamos, kad turi mažiau pagrindo bijoti viena kitos, nei anksčiau manė. Iš pat pradžių, kol tarpusavio nesantaika reiškėsi itin stipriai, ginkluotas susirėmimas ir chaosas buvo visiškai įmanomi, bet, laimė, amerikiečių armijos buvimas ir diktatoriška MacArthuro valdžia užkirto tam kelią. Didelių demonstracijų ir smurto, tiesa, pasitaikydavo, o opozicija įprato karštai prieštarauti beveik viskam, ką siūlė valdančioji partija. Net dėl, atrodytų, smulkių techninio pobūdžio nutarimų būdavo ginčijamasi su tokiu įsiūčiu, kad stebėdamas tuos ginčus iš šalies, pasijusdavai mažų

Speciali tvarkos palaikymo policija su apsauginiais skydais ir viduramžiškais šalmiais pasitinka šalmuotus, lazdomis apsiginklavusius maištininkus. (*Kyodo News International*)

mažiausiai sutrikęs. Šie pagiežingi politinių nuomonių skirtumai, kurie iš dalies būdingi ir mūsų dienoms, atrodo svetimi darniai, konsensuso siekiančiai japonų visuomenei. Bet grėsmingiausi laikai praėjo be didesnių tvarkos pažeidimų ir galiausiai visas įkarštis nukrypo į ilgalaikius ginčus dėl naujos konstitucijos.

Kadangi LDP rėmė stambūs verslininkai ir palyginti konservatyvūs kaimiškųjų vietovių rinkėjai, o opozicinės partijos rėmėsi daugiausia marksistine ideologija, gali susidaryti įspūdis, jog aršiausia kova kilo dėl pagrindinių marksizmo idėjų, bet iš tikrųjų esmė buvo ne tai. Marksistinis klasinių skirtumų pabrėžimas Japonijai niekuomet nebuvo savas, o ilgainiui ėmė reikšti dar mažiau jų išties neklasiniėje visuomenėje. Tokie pasakymai, kaip “proletariato diktatūra”, tik režė ausį, primindami buvusį autoritarinį režimą. Ekonomikos srityje opozicinės partijos taip pat neįstengė suformuluoti programos, kuri būtų svarus iššūkis konservatoriams. Japonijai 1952 metais atgavus nepriklausomybę, prasidėjo ir

ekonominis atgimimas, kuris netrukus įgavo tokį pagreitį, kad opozicija nebegalėjo pasiūlyti nieko tokio, kas keltų didesnę pasitikėjimą už tai, ką konservatoriai jau įgyvendina. Jie galėjo pasirinkti tik „aš irgi“ poziciją.

Pirmaisiais pokario metais kairieji bandė pramonę kontroliuoti per profsąjungas, bet okupacinė valdžia juos sustabdė, ir šios pastangos niekuomet nebeatgimė. Valdant konservatoriams, opozicinės partijos niekuomet nesistengė padidinti valstybinio valdymo įtakos gamybos priemonėms, bet užtat vėlėsi į rietenas dėl specialių nutarimų, paprastai gindami smulkių verslininkų teises prieš stambias korporacijas. Žemdirbystės srityje okupacinės valdžios žemės reforma vyko taip sėkmingai, kad opozicija, toli gražu nelinkusi palaikyti kolektyvizacijos, prisijungė prie LDP, pasisakydama už smulkius fermerių ūkius. Kas be ko, pačiose Komunistų ir Socialistų partijų širdyse tebesama ideologinių puristų, o marksizmas tebėra gyvybingas tarp kai kurių intelektualų, ypač dirbančių universitetuose, ir dėl to - likimo ironija - suteikia keistą atspalvį konservatyvių verslininkų mąstysenai bei retorikai, bet apskritai marksizmo idėjos Japonijoje neįrodė galinčios sudaryti racionalios, suderintos opozicijos pamatą. Tiesą sakant, opozicijai jos ne tiek privalumas, kiek akmuo po kaklu, nes liudija jos dėmesį nevaisingoms nuostatoms ir atbaido tuos, kurie linkę balsuoti už centrą.

Dėl to nieko keista, kad opozicinės partijos palaipsniui nutolo nuo marksistinių dogmų ir tokių socialinių reformų, kaip monarchijos panaikinimas, ir palinko į centrą. Komeito, kuris iš pradžių vartojo marksistinę terminologiją, kad pabrėžtų opozicinį statusą, daugeliu klausimų dabar atsidūręs turbūt kiek dešiniau nuo centro. Visuomet demokratijai atsidavę demokratai socialistai iš tikrųjų niekuo nebesiskiria nuo liberalių LDP elementų. Socialistai tebelieka suskilę į kairiuosius ideologus ir centristus pragmatikus. Didžiosios Britanijos parlamentizmo, sovietų socialinės gerovės, Amerikos turtingumo ir japonų taikios konstitucijos derinio „viziją“ iškėlęs dešiniojo sparno socialistų vadovas Eda Saburo 1962 metais iškrito iš varžybų dėl vadovavimo partijai, tačiau ne taip seniai partija aiškiai palinko į jo idėjas. Komunistai svyruoja tarp karinųjų idėjų, atkeliavusių iš užsienio, ir nuosaikesnio vadovavimo savo tėvynėje. 1949 metais, atsiplėšę nuo sovietų kontrolės ir pasiskelbę „mėla“ Komunistų partija, jie netikėtai gavo 10 nuošimčių balsų. Kai pasakui vėl pasidavė iš pradžių sovietų, po to kinų vadovavimui, už juos balsavo tik 1 nuošimtis rinkėjų. Prie 10 nuošimčių jie vėl priartėjo tik tuomet, kai tapo nepriklausomi tiek nuo sovietų, tiek nuo kinų partijų ir

1970 metais pasiskelbė išpažįstą „socialistiniu pagrindu besiremiančią daugiapartinę politinę sistemą, ginančią parlamentinį valdymo būdą“. Formuluoję paini, bet skamba labiau demokratiškai nei komunistiškai.

Savo ruožtu ir LDP atsisakė kai kurių griežtų nuostatų, pavyzdžiui, reikalavimo peržiūrėti naująją konstituciją, kad būtų atgaivintas teorinis imperatoriaus suverenitetas. Opozicinės partijos ir visuomenės dauguma to paprasčiausiai nebūtų palaikę, nes abiem rankom kabinosi į konstituciją kaip inkarą, garantuojantį, kad nebūsi atbloškstas į prieškarį sąlygas. Jie tvirtai priešinosi bet kokiems, tegu visai nekaltiems ar net pageidautiniems, pakeitimams, bijodami, kad net ir viena mažytė pataisa atkels vartus kur kas svarbesniems pokyčiams. Nors LDP tebesama žmonių, trokštančių peržiūrėti amerikiečių įkvėptą dokumentą, apskritai ji susitaikė su visuomenėje vyraujančiomis pažiūromis. Taigi ir LDP drauge su kitomis partijomis pasistūmėjo į centrą, ir konstitucija, nepaisant jos keistos kilmės, iš esmės tapo šventa brangenybe ir tvirtu visos japonų demokratinės sistemos pamatu.

Mažai begalėdamos paveikti esmines ekonominės politikos nuostatas ir kitas pagrindines sritis, tradiciškai rūpinčias marksistams, opozicinės partijos dėmesį sutelkė į užsienio politiką, socialines problemas ir konstitucijos garantuojamų žmogaus teisių gynimą, tačiau jų pastangų rezultatai gana prieštaringi. Vienas konfliktų židinys buvo profsąjungų teisės ir prerogatyvos. Kaip sakėme, pirmaisiais pokario metais okupacinė valdžia užkirto kelią kairiesiems per profsąjungas perimti vadovavimą pramonei; jai padėjo ir tai, kad ne tokie radikalūs darbininkai patys siekė išsivaduoti iš griežtai organizuotų Komunistų partijos grupuočių valdžios. Nuo pat pradžių darbininkų judėjimą silpnino susiskaldymas, jo galia palaipsniui seko. Sohyo federacija palaiko socialistus, Domei remia demokratų socialistus, daug atskirų sąjungų gina komunistus, visos kitos federacijos ir sąjungos laikosi neutraliai. Ne viena negali priversti savo narių vieningai balsuoti, nes į profsąjungas susibūrę darbininkai, kaip ir visi japonai, dažniausiai save laiko nepriklausomais ir renka atitinkamai.

Vis dėlto daug karštų politinių kovų įsiliepsnojo organizuoto darbo sferoje. Nuo pat įsikūrimo karingai nusiteikusi Mokytojų sąjunga įsivėlė į kovas su Švietimo ministerija dėl vadovavimo švietimui ir mokymo programoms. Buvo ginčijamasi dėl daugybės dalykų - nuo galimybės pasirinkti atskirus vadovėlius iki problemos, kokio pobūdžio moralinis auk-

lėjimas turėtų vyrauti. Didžiausi ginčai su Sohyo federacija, kurios daugumą sudaro vyriausybės darbuotojai, kilo dėl valstybės darbuotojų teisės streikuoti. Streikai, nesvarbu, ar kyla dėl aktualių politinių problemų, ar tik dėl algų, - dviašmenis kardas. Nepatogumų patirianti visuomenės dalis gali priešišškai nusiteikti profsąjungų atžvilgiu, kaip kad nutiko per visuotinę komunikaciją darbuotojų streiką vėlyvą 1975 metų rudinį. Apskritai tariant, darbininkų judėjimas, iš pradžių pasižymėjęs didele jungtine galia, palaipsniui visiškai išseko ir pasidarė nebereikšmingas, nes darbininkai, kaip ir visi japonai, ilgainiui darėsi vis labiau patenkinti tuo, kaip šalyje klostosi reikalai.

Opozicijos ir LDP susidūrimuose studentai suvaidino daugiau antraeilį ir ne tokį svarbų kaip darbininkų judėjimas vaidmenį. Pusanthro dešimtmečio po karo jie kartais efektingai iškildavo, kaip kad 1960 metais, kai Zengakuren, nacionalinė studentų organizacija, vadovavo masiniam priešiniuisi vyriausybei dėl saugumo sutarties su Jungtinėmis Valstijomis. Bet paskui studentai subyrėjo į daugybę skeveldrinių sektų, tokių kaip Raudonoji Armija (Sekigun) ar Branduolio frakcija (Chukakuha), kurios remiasi trockizmu ir įvairiomis miglotomis ideologijomis. Pasitaiko, kad su statybininkų šalmais ir apsiginklavusios mietais tokio pobūdžio grupės žūtbūtinai susikauna tarpusavy, o kartais žiauriai užsipuola ir niekuo dėtus žmones.

Kai studentų tikslai sutampa su visuomenės interesais, pavyzdžiui, dėl Vietnamo karo, dėl amerikiečių atominio povandeninių laivų pasirodymo Japonijos uostuose, dėl Okinawos sugrąžinimo, dėl Saugumo sutarties pratęsimo septinto dešimtmečio pabaigoje ir aštuntojo pradžioje, studentų grupės laikinai patraukia plačiosios visuomenės dėmesį, o 1968 metais jie net privertė uždaryti Tokijo ir keletą kitų universitetų. Kartkartėmis jie šmėkšteli užsitęsusiame kovose tarp vyriausybės ir ūkininkų, kurių žemės buvo nusavintos dėl Naritos tarptautinio aerouosto statybos netoli Tokijo. Šios kovos prasidėjo 1966 metais ir ligi šiol protarpiais vis dar įsiplieskia. Bet nė viena partija su studentų veikla nenori turėti nieko bendra dėl jų smurtinių veiksmų. Žodžiu tariant, organizuotas studentų judėjimas pats nužygiavo nuo pagrindinės visuomeninių reikalų scenos į miglotus politinio gyvenimo užkulisius.

Nors ir dešiniųjų, ir kairiųjų priešiškus egzistuojančiai politinei sistemai sumenkęs iki nereikšmingų "lunatiškų" šešėlių, nepasitenkinimas tuo, kaip sistema veikia, tebėra plačiai išplitęs ir, žinoma, nukreipiamas visų pirma į valdančią partiją. Darnos ir sutarimo trokštanti visuomenė širsta, kad aiškiausiai regimos nutarimų priėmimo proceso apraiškos yra

Rinkiminė agitacija nuo automobilio su garsiakalbiais. Ministras pirmininkas Nakasone ragina remti du LDP kandidatus, kurių kiekvienas pretenduoja į vieną iš dvejų parlamento rūmų. Ant automobilio šono ryškiai užrašytos pavardės, abu kandidatai įsi-segę popierines rožes ir apjuosti juostomis su savo pavardėmis. Pavardės, kad būtų visiškai aišku, užrašytos fonetine hiragana, o vardai - sunkesniais kiniškais rašmenimis. Nakasone mūvi baltomis pirštinaitėmis, kurios atrodo privalomos tokiai progai.
(© Kaku Kurita / Photo Shuttle: Japan)

gatvių demonstracijos ir rietenos parlamente dėl niekaip neišsprendžiamų klausimų. Opozicinių partijų šalininkai piktinasi ir puola į neviltį dėl esą nuolatinio ir visiško LDP viešpatavimo, kuris, jų klaidingu įsitikinimu, paneigia bet kokią opozicijos vaidmenį. Kai kas sielvartauja dėl to, kad rinkimų rezultatus lemia partinėse organizacijose išsikeroję tarpasmeniniai ryšiai, o ne dėmesys svarbiausioms problemoms. Daugumai skaudžiausia tai, kad griežtos rinkimų taisyklės nuolatos apeinamos arba bent jau pergudraujamos abejotino teisėtumo strategija. Nenutyla kaltinimai korupcija, išsisknijusi nuomonė, jog politika - nešvarus žaidimas.

Triukšmą dėl korupcijos užsieniečiai dažnai supranta klaidingai. Japonijoje politinė korupcija išplitusi mažiau nei daugumoje kitų šalių ir turbūt daug mažiau nei Jungtinių Valstijų savivaldos institucijose. Japonijoje mažiau balsų gaunama papirkinėjant, nes dėl slapto balsavimo ir milžiniško rinkėjų skaičiaus (paprastai reikia gauti per 50 000 balsų vietai Žemesniuosiuose rūmuose laimėti) papirkinėjimai tiesiog neduoda naudos. Valstybės valdininkų vardas nesuterštas jokių skandalų; tiesa, politikai ir vietiniai valdininkai kartais įtarinėjami, bet ne dėl valstybinių lėšų vagysčių, o tuo, kad priiminėja kyšius, kuriais siekiama politinės naudos. Finansinė parama politinėms grupuotėms veikiamiausiai ima ne tiek asmeniškai pasipelnėti, kiek rinkiminei kampanijai.

Dažniausia problema Japonijoje, kaip ir visur kitur, - neaiški riba tarp teisėtos ir neteisėtos politinės finansinės paramos. Prašmatnūs pobūviai, kuriuos politikams ir valdininkams rengia didelės sąskaitas apmoką verslininkai, gali nuteikti taip pat nemaloniai, kaip ir japonų polinkis dovanoti dovanas, nors ten šitai laikoma kone papročiu. Svarbiau tai, kad beveik visi politikai ir gauna, ir išleidžia nepalyginti daugiau lėšų rinkimams, nei nustato įstatymai. Ir biznio firmoms, ir profsajungoms leidžiama teikti politinę finansinę paramą, bet riba tarp jos ir kyšių tebėra neaiški, todėl lieka daug galimybių įtarinėti korupcija.

Du garsūs "korupcijos" atvejai nusipelnė ypatingesnio dėmesio. Abu susiję su Tanaka, kuris ministru pirmininku buvo nuo 1972 iki 1974 metų. Savo jėgomis iškilęs iki verslininkystės magnatų, jis nesivaržydamas lengva ranka ir pats priimdavo politinius įnašus, ir savuosius pinigus leido politinei įtakai plėsti. Votergeito skandalo Jungtinėse Valstijose įkvėpta šios "pinigų politikos" exposé spaudoje privedė iki to, kad 1974 metų gruodį iš ministro pirmininko posto jis turėjo atsistatydinti.

Kitas atvejis prasidėjo nuo nepagrįstų kaltinimų per Senato klausymus Vašingtone 1976 metų sausį, esą aukšti japonų pareigūnai iš "Lockheed" korporacijos priėmė stambius kyšius, kuriais buvo siekiama pa-

daryti įtaką pirkimo planams. Didžiausias per visą Japonijos pokario istoriją skandalas sukėlė ilgą parlamento veiklos krizę. Tanaka ir keli kiti politikai, taip pat keletas verslininkų buvo apkaltinti ir vėliau pripažinti kalti. Kad išsaugotų nesuteptą partijos vardą, Tanaka bei tie kiti politikai išstojo iš LDP, tačiau visi jie, išskyrus vieną, buvo perrinkti į parlamentą, o pats Tanaka liko įtakingiausia asmenybe parlamentiniuose LDP sluoksniuose, bent jau iki 1985 metų, kol rimtai susirgo.

Tokie reikšmingesni korupcijos atvejai, kaip šie du, susiję su Tanaka, reti, bet visuomenė vis tiek bjaurisi politika. Užsipuolimai dėl korupcijos ir negarbingo politikų elgesio buvo įprasti pokariniam politiniame gyvenime; jie labai pakenkė LDP - vieną vertus, kaip valdančiajai, kita vertus, kaip stambių verslininkų, kurie laikomi pagrindiniu korupcijos šaltiniu, partijai. Tiesa, įstatymus dėl korupcijos buvo stengtasi padaryti aiškesnius, tačiau visų tų pastangų vaisiai menki.

Didžiausi ir aiškiausi prieštaravimai tarp dešiniųjų ir kairiųjų nuo pat okupacijos laikotarpio vidurio kyla dėl užsienio politikos. Dėl okupacijos ir glaudžių Japonijos-Amerikos ryšių tai visuomet pirmiausia reiskiasi santykiuose su Jungtinėmis Valstijomis. Šie politiniai klausimai, atspindintys ir Japonijos ryšius su išoriniu pasauliu, smulkiau bus aptarti šeštoje knygos dalyje.

Socialinės problemos ir svarbiausios žmogaus teisės teikė daug galimybių dinamiškai ir išradingai politikai, bet opozicinių partijų indėlis buvo gana menkas. Gilėjantis prieštaravimas tarp pramonės augimo ir visuomenės gerovės, žmonių antplūdis iš kaimų į miestus, nepakankamos investicijos į tokias sritis, kaip namų statyba, kelių tiesimas, nutekamųjų vandenų sistema, parkai, aukštasis mokslas, - visa tai kėlė daugybę sunkumų. Gerėjanti sveikatos apsauga ir ilgiausias žmonių amžius pasaulyje atsisuko kita "medalio" puse, - atsirado daugiau pagyvenusio amžiaus žmonių, kuriais visuomenė privalėjo rūpintis. Ekonominės pažangos "bet kokia kaina" politika, kurią bent jau tyliu sutikimu išpažino visos partijos, privedė prie didžiulių grūsčių ir užterštumo. Prie užteršto oro ir vandens prisidėjo lėktuvų keliamas triukšmas aplink aerod-

Siekiant pakelti "gyvenimo kokybę", sekmadieniais kai kuriose gatvėse miesto centre eismas uždaromas ir jos atiduodamos žmonių pasilinksminimams. Atkreipkite dėmesį į estakadinį greitkelių toluoję. (© Ben Simmons / *The Stock Market of NY*)

romus ir transporto - greitkeluose. Dėl dangoraižių šešėlių, užtemdančių kaimynystėje esančius būstus ir butus, vis garsiau aidėjo "teisės į saulės šviesą" reikalavimai. Saulė japonams nepaprastai svarbi, nes žiemą šildo, jos spinduliuose džiovinami skalbiniai. (Dauguma japonų šeimų turi skalbimo mašinas, bet trūksta vietos džiovykloms.) Visus šiuos gyvenimo gerovei pavojingus veiksnius japonai vykusiai sujungė į vieną sąvoką *kogai* ("visuomeninė žala").

Daug socialinių dalykų, tokių kaip rūpinimasis senais žmonėmis ar universitetų finansavimas, opozicinės partijos kritikavo, tačiau neįstengė pasiūlyti jokių aiškių sprendimų. Baimė dėl aplinkos ir gyvenimo sąlygų pažadino daug pozityvių reakcijų, bet nė vienos gerai suderintos veiksmų programos. Sunkiausia padėtis buvo miestuose, todėl stiprėjo miestiečių protesto balsas, tačiau dauguma rinkėjų balsų atitekdavo ne socialistams, bet komunistams ir Komeito, nes visuomenėje vyravo nuomonė, kad jie geriau organizuoti ir todėl gali imtis efektyvesnės veiklos. Galiausiai miestiečių balsai po truputį išsisklaidė tarp visų opozicinių partijų, dėl to jų mestas iššūkis LDP gerokai susilpnėjo. Vis dėlto miestiečių rinkėjų nuostatų pasikeitimas balsuojant septintame dešimtmetyje ir aštuntojo pradžioje opozicijai iš tikrųjų padėjo perimti iš LDP vadovavimą daugelyje metropolijos savivaldybių.

Visuomeninės žalos problemos pačiu savo pobūdžiu iš esmės vietinės. Dėl to kildavo daug triukšmo, bet tik keli atvejai susilaukė tokio visuotinio dėmesio, kaip Kiusiu esančio pakrantės miesto Minamatos vandenų užteršimas gyvsidabriu. Kadangi dauguma atvejų buvo laikomi vietinėmis problemomis, labai sustiprėjo dėmesys savivaldos institucijoms ir jų galioms. Dažniausiai iniciatyvos imdavosi ne didžiosios partijos, bet vietinės "ad hoc" organizacijos, paprastai vadinamos "vietinių gyventojų judėjimais". Šios draugijos visą dėmesį sutelkdavo į vieną problemą, tarkim, fabriko teršiamą aplinką, planuojamą statyti gamyklą, kurioje bus naudojama branduolinė energija, ar projektuojamą pramoninę zoną, vietinio aerodromo keliamą triukšmą ir pan. Kitaip nei įvairūs šešto ir septinto dešimtmečių "piliečių" judėjimai, kurie paprastai kildavo dėl tokių visuotinio pobūdžio problemų, kaip amerikiečių bazės ar Vietnamo karas, ir kuriais dėl to manipuliudavo nacionalinės partijos, "vietinių gyventojų sąjūdžiai" stengdavosi nesusidėti su partijomis, nes žinojo, kad dėl to gali prarasti dalį vietos žmonių paramos ir neišvengiamai turės reikalų su LDP politikais bei apolitiškais biurokratais. Tad LDP šiomis naujomis vietinėmis problemomis susirūpino beveik taip pat greitai, kaip

ir opozicinės partijos, šitaip užbėgdama joms už akių ir išmušdama iš rankų kaltinimų kortą.

Apskritai japonai labai sparčiai ir veiksmingai ėmėsi kovoti su aplinkos tarša. 1971 metais prie kabineto buvo įkurta Aplinkos žinyba ir per kitus porą metų vienas po kito leidžiami juridiniai nuostatai įteisino principą, kad teršėjai privalo atlyginti už padarytą žalą. Galutinis nuosprendis dėl Minamatos 1979 metais ir kiti svarbūs sprendimai dar labiau jį įtvirtino. Tuo pat metu buvo išleisti ir pradėti griežtai įgyvendinti įstatymai dėl kitokios visuomeninės žalos. Dėl to gyvenimo sąlygos žymiai pagerėjo. Pavyzdžiui, 1975 metais leistina sieros dvideginio norma atmosferoje sumažinta daugiau nei perpus, ir Fudzijama, kurią kitados galėdavai aiškiai matyti iš Tokijo geru oru ir kuri dėl automobilių ir gamyklų smogo buvo beveik suvis pradingusi iš akiračio, išniro vėl. Japonams kaip niekam kitam pasaulyje sekasi spręsti problemas, dėl kurių kenčia visuomenė; LDP pavyko apriboti ir šį politinių diskusijų lauką.

29 *Politinis stilius*

Japonų demokratinės sistemos kritikai užsieniečiai dažnai nepastebi didžiulių jos laimėjimų ir demokratijos tvirtumo, kurį ji įgyvendina. Jie nesuvokia, kad šiuolaikinė Japonija - viena iš šalių, kur demokratija po Antrojo pasaulinio karo įsišaknijo stipriausiai. Tokiuose kitados demokratinuose kraštuose, kaip Vakarų Vokietija ir Italija, ji buvo atgaivinta; Izraelis mažą jos lopinėlį įkūrė Viduriniuosiuose Rytuose; miestas-valstybė Singapūras tapo demokratiškas, nors ten ji įdiegta "geležiniu kumščiu"; daugybė kitų didelių ir mažų šalių, sėkmingai ir ne taip sėkmingai taip pat bando ją įgyvendinti. Tačiau Japonija nuo visų jų gerokai skiriasi. Čia, negiliai suleidusi šaknis, netobula demokratinė sistema nuvyto po kaitria karinio nacionalizmo saule, bet dabar šis naujasis pasaulio milžinas klesti, remdamasis sklandžiai veikiančia demokratine sistema, kurią karštai palaiko visa tauta.

Svarbiausia priežastis, dėl kurios svetimšaliai dažnai nesuvokia, kas iš tikrųjų dedasi Japonijoje, yra ši: demokratinė sistema čia veikia vakariečiams nepažįstamais būdais. Daugybės dalykų, kurie visur kitur laikomi neatskiriamais demokratijos elementais, pavyzdžiui, viešų debatų per rinkimų kampaniją ir parlamente, čia apskritai nėra. Aibė į akis krintančių japonų politinės sistemos veiksmų, tokių kaip masinės protesto demonstracijos, liepsninga vieša retorika, ginčai parlamente, yra nepatrauklūs. Užsienio stebėtojai vis dar nepastebi, kad šiuos nemalonus bruožus atsveria labai personalizuota rinkiminė kampanija, begalinės de-rybos užkulisiuose - tarp sąjungininkų ir su priešininkais, plačios politinės apžvalgos laikraščiuose ir žurnaluose, kurių svetimšaliai negali perskaityti. Lygiai taip pat pro daugumos stebėtojų dėmesį prasarūsta ir tai, kad nepaisant visuotinio skepticizmo politinių partijų atžvilgiu, japonai iš tikrųjų balsuoja gausiau nei amerikiečiai ir kaip jokiame kitoje šalyje asmeniškai aktyviai dalyvauja sprendžiant vietos politines prob-

lemas. Visi šie veiksniai labai pagyvina demokratinę Japonijos politikos procesą, kad ir koks neaiškus ar netobulas jis atrodytų žiūrinčiam iš šalies.

Šiaip ar taip, reikėtų pridurti, kad demokratija Japonijoje vis dar nėra taip giliai įsišaknijusi, kaip angliškai kalbančiose šalyse. Nėra visiškai nepagrįsta manyti, kad jų palankus nusiteikimas demokratijos atžvilgiu mažiau stiprus. Tačiau nereikėtų pamiršti, kad japonų dalyvavimo rinkimuose patirtis siekia daugiau nei pusantro šimtmečio ir kad beveik pusę amžiaus Japonija yra visiškai demokratinė šalis. Išskyrus galbūt neįtikėtina menką saulelę, visi jaučiasi stipriai išipareigoję demokratijai ir ypač 1947 metų konstitucijai. Amerikiečių įteigti žodžiai, kitados skambėję keistai ir japonams nebūdingai, dabar jau visuotinai vartojami; beveik visi čia ypač didžiuojasi savo „taikos konstitucija“.

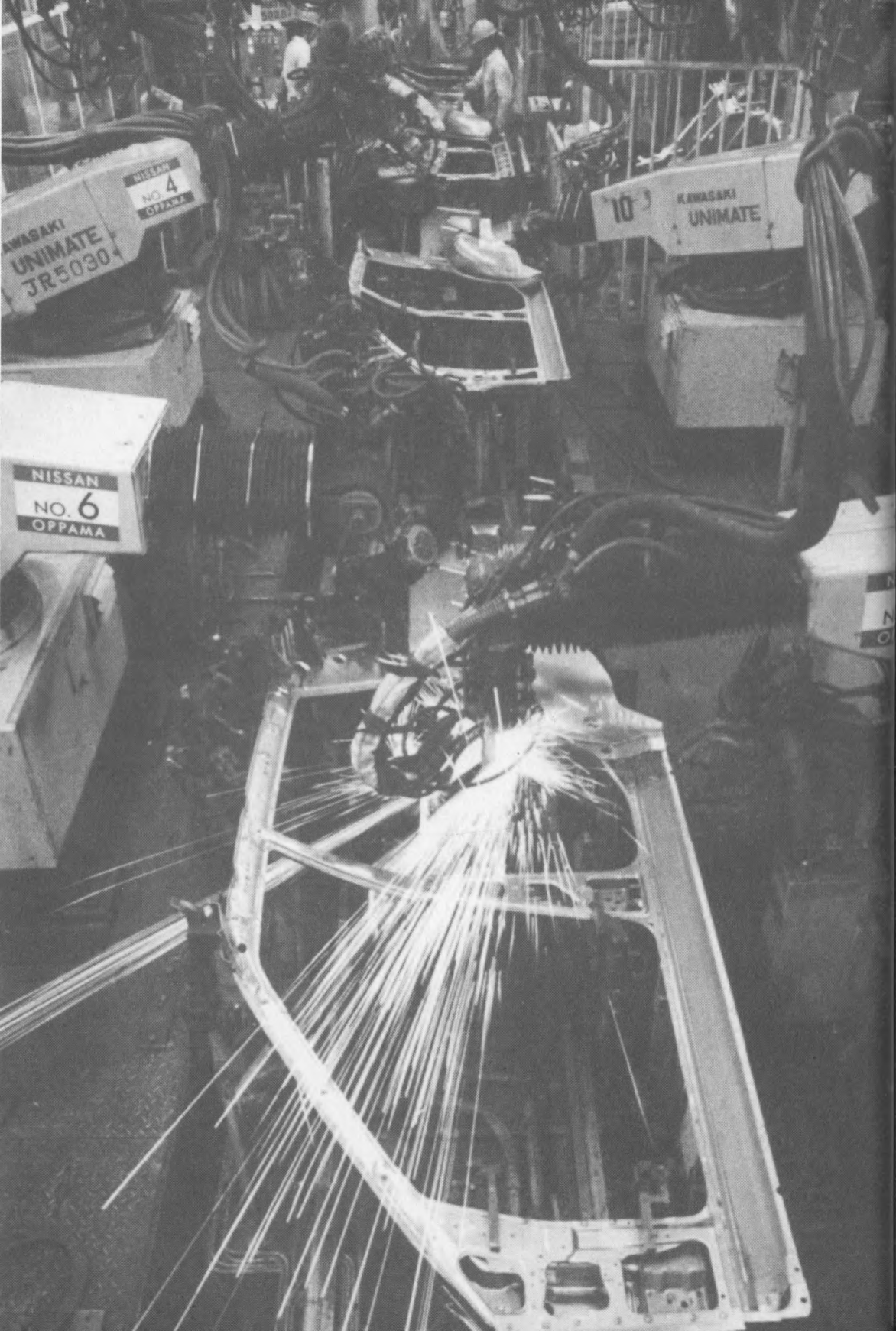
Užsieniečiams gali atrodyti, jog mažesnis japonų visuomenės orientavimasis į grupę ir stipresnis individualizmas dar labiau sutvirtintų demokratijos pamatus, bet niekas to negali įrodyti, be to, galbūt nelabai šioje šalyje ir tikėtų, turint omenyje Vakarų ir Japonijos skirtumus. Japonijos neskaldo socialiniai rasių, kalbų, religijų bei klasiniai skirtumai, taip labai komplikuojantys daugelio Vakarų šalių gyvenimą. Palyginus su Vakarų kraštų žmonėmis, kur kas mažiau japonų pasidalinę į skirtingas ideologines stovyklas. Daugelis už opozicines partijas balsuoja ne iš tvirtų ideologinių įsitikinimų, bet protestuodami prieš vyriausybės politiką. Todėl jiems nieko nereiškia iš vienos partijos pereiti į kitą, įskaitant ir tą, kuri valdžioje. Lygiai taip pat pakankamai lankstūs japonų asmeniniai ryšiai su tais, kurie sudaro LDP rinkėjų branduolį kaimo vietovėse, tačiau tai jau bet koku atveju nykstantis japonų politikos bruožas.

Daugelį metų po karo mažai kas pasitikėjo, ypač tarp pačių japonų, demokratijos stabilumu. Vienąsyk jau buvo suklupta, o kairiųjų ir dešiniųjų skirtingų įsitikinimų bei tikslų, atrodė, apskritai neįmanoma suderinti. LDP daugumos balsų praradimas rodėsi neišvengiamas, o kai kuriems - pavojingas. Žmonės įsivaizdavo, kad valdžią perims socialistų dauguma arba kairiųjų partijų koalicija ir dėl greitų permainų ar vidinių naujosios vadovybės vaidų kils baisiausias chaosas. Kai kas net bijojo, kad susidarius tokiai padėčiai, dešinieji gali griebtis *coup d'état*.

Bet nuo to laiko daug vandens nutekėjo. Visos partijos pasistūmėjo į dešinę, todėl valdžią perėmus kitai partijai, politikos esmė nedaug pasikeistų. Dabar jau mažai tikėtina, kad per pastarąjį dešimtmetį atsigavusi LDP prarastų turimą valdžią. Be jokios abejonės, kada nors tai at-

sitiks, bet tada tikriausiai bus sudaryta sąjunga su centro partijomis ir iš esmės viskas liks po senovei. Staigūs posūkiai galimi ir demokratiškiausiuose Vakarų kraštuose, bet nuosaiki, į centrą linkusi japonų visuomenė, atrodo, įveikė partinių lyderių susiskaldymą ir sukūrė demokratiją, kuri teikia ypatingai stabilios politikos vilčių.

Apibendrinant galima tarti, kad demokratija Japonijoje atrodo lygiai tokia pat lanksti, racionali, veiksminga ir stabili, kaip ir bet kurioje Vakarų šalyje. Tai sistema, kuri užkerta kelią staigioms valdžios ar politikos permainoms. Vyrauja priešiškas nusistatymas prieš tokį charizmatinį vadovų garbinimą, kurio siekia prezidentai Jungtinėse Valstijose ar Anglijoje karo metais nusipelnė Churchillis. Lyginant su visu tuo, japonų sistema gali atrodyti ne tokia spalvinga ir grioždiškai lėta, betgi apgalvotos, nuoseklios permainos politikoje demokratijai saugesnės, nei karštakošiškas blaškymasis nuo vieno prie kito. Prireikus japonų sistema gali pradėti veikti ir greičiau - tai ji puikiai įrodė, sudarydama sąlygas įspūdingam ekonominiam augimui, kai Japonija tapo industrine supervalstybe, o paskui - sparčiai susitvarkydama su aplinkos taršos problemomis. Japonijos vyriausybės veiksmingumo, teikiant žmonėms paslaugas, ir politinės sistemos efektyvumo, liaudies valią paverčiant politiniu veiksmu, turbūt niekas pasaulyje nepralenks. Trumpai tariant, galima pripažinti, jog demokratija Japonijoje plėtojasi labai sėkmingai.

Penktas skyrius _____

Verslas

Robotai, suvirinantys automobilių detales Nissano gamykloje Oppamoje, Yokohamos apylinkėse. Daugelis japonų gamyklų labai automatizuotos, daugybę mašinų dažnai valdo tik saujelė darbininkų. (© *Richard Kalvar / Magnum Photos*)

30 *Ikimoderniųjų laikų patirtis*

Japonų politinė sėkmė kuriant veiksmingą ir tvirtą demokratiją turbūt didžiausias jų dabartinių laikų laimėjimas, bet daugiausia susidomėjimo sukėlė ir kalbas apie “japonų stebuklą” pagimdė neįtikėtinai spartus ekonomikos modernizavimas, lėmęs, kad Japonija atsidūrė tarp dviejų ar trijų galingiausių pramonės bei prekybos valstybių. Kitados japonų naciją ikūnijo menininkas, vėliau - fanatiškas kareivis; dabar visi pripažins, kad nacionalinis japonų simbolis - verslininkas. Nebe Fudzijama ar Hiroshigės atspaudai, nebe Tekančios Saulės ženklas ar bonsas, o gamyklos, robotai, nesibaigiančiais srautais iš laivų į Amerikos kelius plūstą automobiliai ir su savo attaché lagaminėliu per viso pasaulio aerouostus skuodžiąs japonas verslininkas šiandien iškyla vaizduotėje, kai išgirsti Japonijos vardą.

Japonai nuo seno pasižymi daugeliu bruožų, kurie prisidėjo prie šiuolaikinės ekonominės sėkmės. Vienas jų - darbštumas. Kitas - mokslo troškimas. Taip pat uolios pastangos siekti meistriškumo ir sugebėjimas greitai perimti naujas technologijas. Nors su žemdirbyste ir bronzos bei geležies liejyba japonai susipažino palyginti vėlai, jie greitai pasivijo kontinentines šalis, kuriose žemdirbystė buvo žinoma jau tūkstantį, o metalo gamyba kelis šimtus metų. Netrukus jie sukūrė sudėtingas vandens kontrolės sistemas ir pradėjo persodinti ryžių daigus tolimesniam augimui laukuose. Dvi aštunto ir trylikto amžių Didžiojo Budos statulos Naroje ir Kamakuroje ligi šiol tebėra vienos iš didžiausių kada nors pastatytų bronzinių skulptūrų. Japonijos kalavijų plienas dvyliktame amžiuje buvo geriausias. Septintame ir aštuntame amžiuose japonai ištobulino kinų audimo ir siuvinėjimo technikas, taip pat jų nuostabią medžio architektūrą. Jie mokėjo daugybę kitų dalykų, kurių tuo metu dar nepažino Europa, pavyzdžiui, gaminti popierį, o aštuntame amžiuje iš

medžio raizinių prispausdino milijonus budistinių talismanų. Kilus naujų technologijų iš Kinijos bangai, atkeliavo kinų tapyba ir kiti dailieji menai, kuriuos japonai perėmė nepaprastai greitai ir sumaniai. Taip technologiškai atsilikusi Japonija per kelis šimtmečius tapo puikiu amatininkų šalimi. Kad atitiktų sparčią technologijų pažangą, ji pertvarkė ir institucijas, pirmiausia pagal iš kinų pasiskolintą modelį.

Šešioliktame amžiuje portugalus nustebino japonų amatininkų gabumai, o japonai greitai pritaikė juos labiausiai sudominusias vakarietiškas technologijas. Nuolatinių karų amžiuje jų dėmesį itin patraukė portugalų ginklai. Pirmąsyk 1542 ar 1543 metais pamatytos muškietos masiškai ir kartais su nedideliais techniniais patobulinimais pradėtos gaminti per du dešimtmečius ir jau nuo 1575 metų buvo sėkmingai naudojamos muškietininkų didelių junginių mūšiuose.

Po to dėl daugiau kaip du šimtmečius trukusios savipriverstinės atskirties Japonija pagal technologijas toli atsiliko nuo Vakarų, kur kaip tik tuo metu prasidėjo mokslo amžius ir pirmasis industrinės revoliucijos etapas. Nepaisant to, devyniolikto šimtmečio viduryje europiečius pribloškė japonų techniniai sugebėjimai bei jų metalo gaminiai, porceliano dirbiniai, spalvoti medžio raiziniai, liudiję ir didžiulį techninį meistriškumą, ir meninį skonį. Vakariečiams turėjo būti akivaizdu, nors daugumai taip neatrodė, kad duok japonams galimybę, ir jie greitai perims Vakarų technologijas ir išmoks mašinomis gaminti prekes, kurios niekuo nenusileis vakarietiškomis.

Į moderniuosius laikus japonai atėjo ne tik su darbo įgūdžiais bei įpročiais, reikalingais ekonominei sėkmei, bet ir su daugeliu būtinų institucijų, bent jau iš dalies susiformavusių. Jų ekonomiką grindė išplėtotą piniginių sistemą, jie jau buvo sukūrę vieningą nacionalinę rinką. Tokugawų laikais visi feodalai didikai buvo priversti dalį pajamų išleisti anapus savo valdų, nes turėjo išlaikyti didelius pastatus feodalinėje Edo sostinėje, pinigų reikėjo ir kasmetinėms kelionėms į Edo bei atgal. Dėl to savo valdose jie turėjo išauginti ir pagaminti bei kitur parduoti geroką perviršį pagrindinių plataus vartojimo prekių, tokių kaip ryžiai, arba ypatingų vietinių produktų, tokių kaip cukrus, kuris buvo gaminamas šiaurės Kiusiu Satsumos domene ir Riukiu salose. Perviršį sudarančios prekės buvo gabenamos arba tiesiai į Edo, arba į Vakarų Japoniją - į didžiulį Osakos sandėlį rytiniame Vidinės jūros krašte. Šie du miestai tapo Japonijos ekonominėmis sostinėmis dvynėmis, jomis tebėra ir dabar, vie-

Senovinis medžio raizinio atspaudas, vaizduojantis Echigoya galanterijos parduotuvę, kuri buvo įkurta Edo (Tokijuje) 1673 metais ir tapo Mitsui šeimos sėkmės šaltiniu. 1928 metais perkrikštyta į Mitsukoshi, dabar ji yra didžiausia universalinių parduotuvių kompanija Japonijoje. (*Shashinka Photo Library*)

na - Rytų Japonijos, kita - Vakarų. Jau šešiolikto amžiuje viename mieste svyruojančios kainos ryžių užsakymams tučtuojau paveikdavo nustatomas kitame.

Nacionalinės svarbos komercinė, bankinė ir kiek mažesnio masto manufaktūrų veikla buvo sutelkta šiuose dviejuose miestuose, taip pat senojoje imperatoriškoje sostinėje Kyote, netoli nuo Osakos. Jau septynioliktame amžiuje kai kurie šeimų verslai, kuriais buvo verčiamasi šiuose miestuose, išplito po regionus, apimdami tokias įvairias veiklos sritis, kaip sakės gamyba, prekyba galanterijos dirbiniais, bankininkystė. Finansinės institucijos buvo gana išplėtos (nors valiutų sistemos būta itin įvairios), ir didžiosios mažmeninės prekybos krautuvės be jokių ginčų, kurie ir šiandien verda daugelyje pasaulio kraštų, įsivedė nustatytąsias kainas. Tokios pažangios mažmeninės prekybos krautuvės sklandžiai peraugo į stambias šių dienų universalines parduotuves.

Didelių šeimos įmonių nuosavybė likdavo šeimos teisė, bet vadovavimas palaipsniui buvo perduotas vyriausiems valdininkams, kurie kompanijoje likdavo visam gyvenimui. Iš esmės verslo įmonė buvo tam tikra išplėstinė šeima, kuriai būdingas didelis darbdavių ir tarnautojų tarpusavio lojalumas. Tik maža dalis ikimodernaus laikotarpio didelių šeimyninių firmų, tokių kaip Mitsui, kuri Kyote, Edo ir Osakoje įkūrė galanterijos prekių parduotuves ir pinigų skolinimo įstaigas, ištvėrė devyniolikto šimtmečio vidurio sunkumus, bet Tokugavų senųjų kompanijų dvasiai ligi šiol tebegyvena ir šiol laikiniai jų pasekėjai.

Didmiesčių pirklių komercinis stimulus ir valstiečių antreprenierių banga baigiantis aštuonioliktam ir devynioliktame šimtmečiuose gerai parėngė japonus moderniam tarptautinės verslininkystės amžiui. Taip pat veikė japonus ir samurajų klasės nuostatos. Po Meiji reformų, nušlavusių feodalinę sistemą ir jų paveldimas algas, jie iš paskutiniųjų ieškojo naujų pragyvenimo būdų. Vyriausybės skatinami, daugelis nuėjo į pramonę, bankininkystę, prekybą, kur kai kuriems jų puikiai sekėsi. Tvarkydami domenų ekonomiką, vadovaudami sandėliams, produktų pertekliaus pervežimui ir pardavimui prekybos centruose, dar prie senosios valdžios kai kurie samurajai jau buvo tapę pusiau verslininkais.

Iškilaus samurajaus antreprenierio pavyzdys - Iwasaki Yataro iš Tosos domeno Shikoku, kuris įsigudrino tapti domeno ekonominiu agentu Nagasakyje, įsigijo atlikusius šio uosto laivus ir, nuo to pradėjęs, įkūrė Mitsubishi kompaniją, kuri išaugo taip, kad tapo antrąja po Mitsui tarp didžiausių šiuolaikinės Japonijos įmonių. Ne visų samurajų pastangos pradėti verslininkauti buvo tokios sėkmingos, daug ir nuskurdo, bet tikriausiai ryšių, kuriuos jie turėjo su kolegomis vyriausybėje, dėka daugiau naujosios pramonės vadų kilo iš samurajų, o ne iš valstietijos ar senosios pirklių klasių.

Kaip matėme, japonų kaimynai kinai ir korėjiečiai pasižymėjo panašiais gabumais, tarp jų - darbštumu ir amatininkystės bei komercinės organizacijos įgūdžiais. Jie taip pat labai vertino išsilavinimą, kuris, be jokios abejonės, daugiausia lėmė Japonijos ekonominę sėkmę. Bet jiems trūko kai kurių nuostatų, padėjusių japonams greitai modernizuoti ekonomiką ir pradėti vytis Vakarų. Kinai ir korėjiečiai palyginti nesidomėjo išoriniu pasauliu ir dėl to, skirtingai nuo japonų, neįstengė įvertinti politinės bei ekonominės Vakarų grėsmės masto. Be to, jie stokojo istorinės savimonės, kuri japonams priminė ankstesnę mokymosi iš svetimšalių patirtį. Dėl to jie nei iki galo suvokė būtinybę, nei kaip reikiant supra-

to mokymosi iš Vakarų svarbą. Jie stengėsi laikytis tradicinio gyvenimo būdo ir kaip įmanydami vengė bet kokių permainų. Jie nejautė būtinybės kuo greičiau pasivyti Vakarus, kuria taip "degė" japonai.

Dėl šių skirtubių japonai sparčiau startavo, atnaujindami technologijas bei institucijas ir sykiu mažindami atsilikimą nuo Vakarų. Nors kinai ir korėjiečiai ilgainiui taip pat išsijudino, ankstesnis japonų startas suteikė jiems privalumą prieš visas nevakarietiškas šalis ir leido atsidurti tarp pažangiausių šiuolaikinių valstybių.

31 *Ikikarinė ekonomika*

Antroje devyniolikto šimtmečio pusėje japonams iškilo milžiniškas uždavinys apginti savo ekonomiką nuo grobuoniškų svetimšalių, nekalbant jau apie būtinybę pasivyti Vakarų technologijas. Sutartys, kurias Japonija buvo priversta pasirašyti paskutiniaisiais Tokugawų santvarkos metais, išplėšė iš jos galimybę kontroliuoti importo tarifus; nustatyti vidutiniškai 5 nuošimčiai buvo toli gražu per menki, kad jais galima būtų apsaugoti tekstilę ir kitus rankų darbo gaminius nuo mašinomis pagamintų pigių vakarietiško prekių. Skirtingi aukso ir sidabro valiutų kursai Japonijoje ir pasaulyje taip pat labai išsekino aukso atsargas ir pažeidė kainas. Nuo visiškos ekonominės pražūties Japoniją išgelbėjo tik tai, kad visuomenė per daug nesizavėjo vakarietiškomis prekėmis - svarbus šiandieninių sąlygų atitikmuo, - taip pat tai, kad Europos šilkverpius užpuolė amaras, dėl to laikinai pakilo didelis japoniško šilko ir šilkverpių kiaušinėlių poreikis.

1868 metais į valdžią atėjusi Meiji vyriausybė iškart griebėsi gelbėti pramonės. Ji įdiegė ir įkūrė modernias ekonomines institucijas - vieningą nacionalinę pinigų sistemą, šiuolaikinius bankus, vakarietiško pobūdžio mokesčius ir nacionalinį biudžetą. Ji už didelius pinigus samdė Vakarų specialistus tiesti geležinkelius, tobulinti uostus, statyti gamyklas ir japonų mokinius mokyti techninių įgūdžių bei apskritai vakarietiško mokslo. Už tokius pat didelius pinigus ji siūsdavo gabius jaunuolius į užsienį vakarietiškos patirties semtis. Ji panaikino feodalius klasinius apribojimus ir sudarė sąlygas ambicingiems jauniems žmonėms, kilusiems iš visų socialinių sluoksnių, siekti sėkmės verslo pasaulyje. Visi iš karto sujudo, ypač žemesnių rangų samurajų ir pasiturinčių valstiečių sūnūs, kurie regėjo atsiveriant galimybes, apie kurias prie senosios valdžios nė svajoti nesvajotojo. Jie spietėsi į mokyklas, kuriose mokėsi vakarietiško verslininkystės metodų, naujų technologijų ir anglų kalbos, at-

keliančios vartus į vakarietišką pažinimą ir tarptautinį verslininkystės pasaulį.

Nepaisant energingos pradžios aštuntame dešimtmetyje, jam baigiantis japonai suklupo dėl labai pretenzingų reformatoriškų pastangų ir kainos, kurios reikalavo senojo režimo likvidavimas, priešinantys ginkluotai opozicijai. Teko labai apriboti finansines išlaidas, bet kaip tik tuo metu pradėjo atsimokėti atkaklios pradinės pastangos atnaujinti ekonomiką. Kadangi pažangesnių vietų technologijos greitai sklido po visus dabar jau visiškai vieningos šalies regionus, labai išaugo žemdirbystės produkcija. 1882 metais Osakoje pastatytas privačiai finansuojamas verpimo fabrikas didžia dalimi jau galėjo konkuruoti pasaulinėje rinkoje, ir po jo sėkmės privatus kapitalas plūstelėjo į verpimo bei audimo pramonę. Išlaikydama rankose tik strategiškai svarbią karinę pramonę, vyriausybė pardavė daug savo pačios pastatytų gamyklų - šios, privatizuotos už žemas kainas, kurias išgalėjo sumokėti pirkėjai, ir dabar jau privačiai vadovaujamos, pradėjo nešti naudos, sukeldamos čia vienos, čia kitos pramonės šakos pakilimą.

Japonijos pramonė pradėjo augti palyginti dideliu greičiu, kurį dar labiau paspartino 1894-1895 metų kinų-japonų karas, iš Kinijos gautos didelės kontribucijos ir 1904-1905 metų Rusijos-Japonijos karas. Pirmasis pasaulinis karas japonų pramonės eksportui atvėrė didžiųjų Europos valstybių imperijas Azijoje. Pasaulinis ekonominis nuosmukis trečiame dešimtmetyje ir jo pabaigoje įvykęs biržų bankrotas Japoniją paveikė lygiai taip pat, kaip ir visą pasaulį, bet ketvirtame dešimtmetyje atnaujintos karinės ekspansijos stimuliuojama japonų ekonomika vėl pradėjo sparčiai kilti.

Moderni Japonijos ekonomika plėtojosi pagal klasikinius Vakarų pavyzdžius. Padidėjusi žemės ūkio gamyba, patobulintos komunikacijos ir veiksmingas centralizuotas valdymas paklojo pamatus sėkmingai pramonės raidai: pirmiausia suklestėjo medvilnės verpimas ir audimas, po to - kitos lengvosios pramonės šakos, galiausiai - sunkioji industrija ir chemijos pramonė. Iš pradžių buvo eksportuojami menkaverčiai gaminiai, ir etiketė "pagaminta Japonijoje" buvo tapusi antrarūšių prekių sinonimu. Japonai vis dar negalėjo lygiuotis į daug ilgiau pramonę plėtojančias Vakarų šalis ir pagrindinių rinkų turėjo ieškoti nuskurdusiuose Azijos kraštuose. Bet ilgainiui kokybinis atsilikimas buvo sumažintas, ir nuo ketvirto dešimtmečio Japonija - viena iš didžiausių industrinių pasaulio valstybių.

Iki Antrojo pasaulinio karo išryškėjo kai kurie Japonijos ekonomikos bruožai, skiriantys ją nuo kitų pramoninių valstybių ir tam tikra dalimi egzistuojantys ligi šiol. Vienu metu šie skiriamieji bruožai buvo laikomi feodalinų laikų atgyvenomis, kurių Japonija atsikratys, pasiekusi ekonominę brandą, tačiau po didžiulės pokarinės sėkmės į juos pradėta žiūrėti kaip į dalį įtarimą keliančio žaidimo, kuriuo japonai negarbingai siekia įgyti pranašumą prieš savo vakariečius varžovus. Bet iš tikrųjų neįprastos ekonomikos ypatybės natūraliai išsiplėtojo iš japonų ankstesniųjų darbo organizavimo metodų arba iš dalies buvo išmoningi išradimai siekiant išspręsti naujas problemas. Visa tai nusipelno tyrimų ir pastangų perimti bei patobulinti, o ne paniekos ar pasmerkimo.

Vienas iš japonų modernios ekonomikos bruožų būdingas visoms naujai pramonę pradėjusioms plėtoti šalims, bet dėl spartaus industrializavimo Japonijoje jis buvo ypač ryškus. Anot pačių japonų, tai - "dviguba ekonomikos struktūra". Daug Japonijos ekonominės veiklos sričių, tarp jų žemdirbystė, smulkūs verslai, aptarnavimo pramonės šakos, didžioji dalis mažmeninės prekybos, nuo Tokugawų laikų buvo mažai pasikeitusios ir sudarė žemesnįjį lygmenį. Prie jų šliejosi ir naujoji mašinų gamyba, kuria mažose dirbtuvėse, aprūpinančiose dalimis dideles įmones, galėjo verstis smulkios bendrijos, sudarytos iš šeimų narių ir prie jų prisiglaudusių mokinių. Tuo pat metu ant šio pamato kilo naujos didelės stambiosios pramonės įmonės, sudarydamos aukštesniąją itin mechanizuotos gamybos pakopą. Šie du lygmenys labai skyrėsi veiklos apimtimi, produktyvumu, algomis ir naudingumu. Iš pradžių aukštesnio lygmens įmonėse dirbo visai nedaug žmonių, bet ilgainiui jos pradėjo sparčiai siurbti žemesniojo lygmens darbo jėgą. Bet dėl didelių skirtumų tarp šių lygmenų kilo daugybė ekonominių ir socialinių problemų. Negaunančių darbo, menko našumo žemesniojo lygmens darbininkų perviršis prieš Antrąjį pasaulinį karą smukdė ir aukštesniojo lygmens darbininkų algas.

Ilgainiui visa apvirto aukštyn kojom. Po Antrojo pasaulinio karo, pradėjus sparčiai augti japonų pramoninei gamybai, pritrūko darbo jėgos, ir dėl didelio aukštesniojo lygmens produktyvumo pakilo žemesniojo lygmens darbininkų algos. Bet šitai apsunkino aukštesniojo lygmens plėtotę, nes kaip tik iš jo už nenašų darbą reikėjo mokėti dideles algas. Žemdirbystė šiuo požiūriu - ypatingas atvejis. Nepaisant dabartinio mechanizacijos lygio, dėl smulkių ūkių ji vis dar reikalauja itin didelių darbo sąnaudų. Dosnios vyriausybės subsidijos padeda išlaikyti nuo penkių iki dešimties kartų aukštesnes nei pasaulinėje rinkoje japonų ryžių kai-

Tokijo biržos operacijų salė. (© Richard Kalvar / Magnum Photos)

nas. Ekonominiu požiūriu, japonams auginti ryžius nėra jokios prasmės, bet ligi šiol nedidelius šeimos ūkius, kaip nacijos pamatą, tebegaulia sentimentalūs jausmai ir atgyvenusios strateginės nuostatos, esą patiems reikia pasigaminti svarbiausius maisto produktus (nors jau dabar Japonija puse jai reikalingų maisto produktų priklauso nuo užsienio), verčia japonus ryžtis išlaikyti žemės ūkio sektorių, kad ir kaip šitai smukdytų bendrąją ekonomiką.

Japonai turi mažesnę pasirinkimą dėl neefektyvios mažmeninės prekybos sistemos. Japonijoje gausu automobilių, bet nėra vietos, kur juos galėtų pastatyti prie supermarketų ir dažniausiai mažų ir retų prekybos centrų. Siauri keliai dar labiau apsunkina pigų prekių pardavimą dideliuose prekybos centruose. Vietos stoka paprasčiausiai neleidžia steigti didelių mažmeninės prekybos supermarketų ir prekybos centrų, kurie vyrauja Jungtinėse Valstijose, ir verčia japonus labiau pasikliauti nedidelėmis "tėvelio ir mamytės" parduotuvėmis, taip pat labai komplikuoja didmeninę prekybą. Vietos stoka - didelė kliūtis japonų ekonomikai, kadangi verčia išlaikyti palyginti daug brangių smulkių įmonių, sudarančių žemesnįjį ekonomikos lygmenį.

Kitas Japonijos iikarinės ir pokarinės ekonomikos bruožas - artimi darbdavių ir darbuotojų santykiai. Šitai atspindi šeima pagrįstą ikimoderniųjų laikų Japonijos verslo įmonių organizaciją ir japonams būdingą polinkį veikti grupėmis. Artimi darbdavių ir darbuotojų ryšiai buvo natūralūs nedidelėms struktūroms, iš kurių susideda dvigubos japonų ekonomikos žemasis lygmuo, bet - vėliau tai aptarsime plačiau - palaipsniui didžia dalimi buvo pritaikyti ir aukštesniajai pakopai; šitai japonų pramonei suteikė paternalistinio ir humanistinio jaukumo, kurių taip trūksta kitų šalių didelėms stambaus verslo įmonėms.

Trečiasis, išskirtinis, japonų ekonomikos bruožas, kuris reiškėsi iki karo ir tebėra ryškus dabar, - glaudus vyriausybės ir verslininkų bendradarbiavimas. Jungtinėse Valstijose, kaip ir daugelyje kitų šalių, jie laikomi varžovais - verslininkai nuolatos stengiasi išsisukti nuo mokesčių ir vyriausybės kontrolės; o Japonijos pramonė išaugo ir suklestėjo, gyvai palaikoma ir remiama vyriausybės. Dėl to pramonininkai įpratę iš vyriausybės laukti globos ir vadovavimo. Tik tuomet, kai dvidešimto amžiaus pradžioje pramonė pakankamai sutvirtėjo, pradėta nerimauti dėl vyriausybės kišimosi, bet tuo metu verslininkai jau ir patys per parlamentą ir politines partijas galėjo daryti įtaką jos sprendimams. Antrajam pasauliniam karui sužlugdžius ekonomiką, verslininkystė vėl tapo priklausoma nuo vyriausybės paramos bei vadovavimo ir, nepaisant nutolimo

pastaraisiais metais, įprotis bendradarbiauti ligi šiol tebėra gyvas. Skirtingai nuo Amerikos, kur vyrauja priešiški santykiai, Japonijoje vyriausybė ir verslininkai lieka iš esmės partneriai.

Ikikariniais laikais ypatinga japonų institucija, labiausiai traukusi išorinio pasaulio dėmesį, buvo vadinamoji *zaibatsu* sistema. Kritišką nuostatą liudijančios sąvokos „zaibatsu“ tiesioginė reikšmė - „finansinė klika“. Ja buvo įvardijami tam tikri milžiniški finansiniai, komerciniai ir pramoniniai junginiai, o pokario japonai ją pradėjo taikyti apskritai stambiam verslui. Vardijant pagal dydį, dvidešimto amžiaus trečiame dešimtmetyje Japonijoje buvo keturi iškiliausi zaibatsu: jau minėti Mitsui ir Mitsubishi; Sumitomo, išaugusi iš septyniolikto amžiaus pradžios vario rūdos kasimo ir lydymo kompanijos; ir Yasuda, kaip bankininkystės institucija įkurta devyniolikto amžiaus devintame dešimtmetyje. Kai kurie šiai kategorijai priskirtini „naujieji zaibatsu“ labiausiai buvo susiję su karine pramone ir tuomet japonų neseniai užkariautos Mandžiūrijos eksploatacija.

Zaibatsu valdė labai didelę dalį aukštesniojo Japonijos ekonomikos lygmens. Prie šios turto bei ekonominės galios koncentracijos daug prisidėjo valstybinių įmonių išpardavimas devyniolikto šimtmečio devintame dešimtmetyje palyginti nedidelei daliai žmonių, kurie pajėgė užsimokėti ir vyriausybei atrodė sugebėsią vadovauti įsigytoms įmonėms. Marksistiniai istorikai kaltina, esą šį valstybinio turto išpardavimą pigiomis kainomis skatino troškimas sukurti stiprią kapitalistų klasę, bet, kaip jau matėme, jis buvo būtinas dėl to, kad vyriausybė atsidūrė beviltiškoje finansinėje padėtyje ir tuoj sunerimo dėl augančios stambių verslininkų politinės įtakos. Trečiame ir ketvirtame dešimtmečiuose zaibatsu daug kas smerkė, ypač kariuomenės šalininkai, laikę juos japonų visuomenės vakarietiško dekadanso apraiškomis, korupciniais parlamentinės sistemos elementais ir imperinio Japonijos pašaukimo išdavikais.

Likimo ironija, bet po karo savo ruožtu ir amerikiečių okupacinė valdžia užsipuolė zaibatsu, esą jie - japonų imperializmo šaknys, ir dėl to juos pasmerkė pražūčiai. Iš zaibatsu valdančių šeimų, faktiškai be jokios kompensacijos, buvo atimtos nuosavybės teisės, o dideli junginiai suskaidyti į atskiras dalis. Bet prieš pradėdant juos toliau skaidyti „į atomus“ amerikiečiams įprasta „trestų sprogdinimo“ operacija, okupacinės valdžios reformų programai buvo „užmautas apinasris“, ir didesnieji pirminių zaibatsu korporatyviniai padaliniai liko nepažeisti. Pasibaigus oku-

pacijai, jie palaipsniui susigražino senuosius vardus (išskyrus Yasudos banką, tapusį Fuji banku) ir susitelkė į laisvas, neformalias asociacijas, dabar Japonijoje vadinamas *keiretsu*.

Daugelis apžvalgininkų tvirtina, kad keiretsu grupuotės gyvuoja todėl, jog buvo atkurta zaibatsu sistema, bet tai nėra tiesa. Kairetsu - tai tam tikri klubai, kurių nariai, prieš ieškodami kitų šaltinių, gali pirmiausia kreiptis vieni į kitus, prašydami pagalbos arba siūlydami bendradarbiauti. Taigi santykiai tikrai iš dalies pagrįsti principu "ranka ranką plaua". Tačiau jie jokių būdu nėra išskirtiniai, kaip nėra nei pagrindinių savininkų, nei griežto valdymo, kuriuo kitados rėmėsi zaibatsu organizacijos. Nepalyginti svarbesni tapo kiti junginiai - tokie, kaip tos pačios verslo šakos firmų grupės arba visa apimanti Ekonominių organizacijų federacija (Keidanren). Daug kas su nostalgija prisimena tą senojoje zaibatsu sistemoje vyravusį artumo pojūtį, bet pati sistema visiškai išnyko.

Ikikarinio klestėjimo laikais zaibatsu paprastai vadovavo pagrindinė holdingo kompanija, priklausiusi dažniausiai vienai pradinei savininkų šeimai. Holdingo kompanija valdė keletą didesnių filialų, o šie savo ruožtu - daugybę mažesnių. Tokio pobūdžio valdymo piramidė būdinga ir Vakarams, bet japonų atvejis unikalus tuo, kad kontroliuojančiai kompanijai dažnai priklausė labai maža nuosavybės dalis - pasitaikydavo, kad ji tesudarydavo vos dešimt nuošimčių kokios nors dukterinės firmos akcijų. Tačiau valdyta kitais būdais. Filialas galėdavo būti absoliučiai priklausomas nuo viso kombinato teikiamų bankininkystės, transportavimo laivais bei prekybos galimybių; valdytojai dažnai būdavo susiję vieni su kitais; pareigūnai nardė po zaibatsu sudarančias firmas taip, lyg jie būtų vieningo jas valdančio biurokratinio aparato atstovai; priklausymas dideliame zaibatsu teikė daug pranašumų ir garbės: panašiai kaip ikimodernųjų laikų feodaliniame domene sklandžiai valdyti padėjo didelis asmeninis lojalumas visam kombinatui. Zaibatsu įsidarbinusiems jauniems pareigūnams darbas čia būdavo viso gyvenimo karjera. Šia ypatybe zaibatsu sistema buvo panašiausia į ikimoderniąją japonų visuomenę; dar būdingesnė ji šiuolaikinei Japonijai.

Tipiška zaibatsu organizacija - tai ne tie šiuolaikiniai Amerikos konglomeratai, kai to paties savininko rankose sutelkiamos vienos su kitomis visiškai nesusijusios korporacijos. Zaibatsu racionaliai išaugo iš besiplėtojančios ekonominės veiklos, todėl juos labiau tiktų vadinti kombinatais. Jie dažniausiai šliedavosi prie centrinio banko, kuris finansuodavo įvairias kombinato veiklos sritis. Šios funkcijos dažnai susiklostydavo į vertikalius sąrašus. Pavyzdžiui, atskiros kompanijos galėjo kasti

kokią nors rūdą, ją apdirbti, transportuoti kombinato prekybinių laivų linijomis ir per "bendrąją prekybos kompaniją" (*sogo shosha*) parduoti užsienyje bei įsigyti reikiamų žaliavų, o visas šios veiklos stadijas finansuodavo kombinato bankas.

Zaibatsu kombinato veiklos pobūdį ir mastą gerai atspindi didelių kompanijų pavadinimai; jos ligi šiol vadinasi Mitsubishi vardu. Tai Mitsubishi bankas, Mitsubishi korporacija (bendroji prekybos kompanija), Mitsubishi chemijos pramonės šakos, Mitsubishi elektros korporacija, Mitsubishi turto kompanija, Mitsubishi dujų ir chemijos kompanija, Mitsubishi sunkiosios pramonės šakos, Mitsubishi metalo korporacija, Mitsubishi kalnakasybos ir cemento kompanija, Mitsubishi variklių korporacija, Mitsubishi naftos kompanija, Mitsubishi popieriaus fabrikai, Mitsubishi naftos chemijos kompanija, Mitsubishi dirbtinio šilko kompanija, Mitsubishi kredito ir bankų korporacija ir Mitsubishi prekybos bazių bei transporto kompanija. Mitsubishi kombinatas pradėjo plėtoti ir prekybos laivyną, bet prekybos laivyno kompanija niekad nesivadino Mitsubishi vardu ir yra žinoma kaip Nippon Yusen Kaisha (NYK).

Ypač įdomi zaibatsu ir visos pokarinės japonų ekonomikos sistemos dalis yra bendroji prekybos kompanija - išradinga naujovė, išplėtota specifiniams japonų poreikiams tenkinti. Nuo pat pradžių aukštesnysis japonų ekonomikos lygmuo labai priklausė nuo žaliavų importo ir užsienio rinkų, bet japonų kompanijos buvo nedidelės, joms stigo žinių apie ekonomines sąlygas užsienyje. Neturėjo jos ir pakankamai lėšų. Todėl buvo prasminga kapitalą, žinias apie išorinį pasaulį ir prekyvimo su užsieniu įgūdžius sukonzcentruoti specialioje institucijoje, kuri aptarnautų daugelį kompanijų, nepajėgiančių užsienyje nei savarankiškai parduoti prekių, nei įsigyti ten pirkinių. Įvairių zaibatsu bendrosios prekybos kompanijos aptarnaudavo daugiausia savo kombinato kompanijas, o kitos prekybos kompanijos talkindavo visoms kurios nors vienos srities kompanijoms.

Prekybos kompanijos pradėjo teikti puikias paslaugas visam pasauliui. Pavienėms kompanijoms jos padėjo atlikti tai, ko šios neįstengė savo jėgomis, taip pat finansavo didžiumą jų vykdomos prekybos. Jos vadovavo milžiniškai daliai verslo, o už paslaugas prašė tik labai nežymios dalies pelno. Iš pradžių jų veikla apsiribojo beveik vien Japonijos užsienio prekyba, bet vėliau jos ėmė aptarnauti ir vidaus verslininkystę, o nuo Antrojo pasaulinio karo - kadangi teikė unikalias paslaugas - padėjo prekiauti ir visai svetimoms šalims. Vienu metu daugiau kaip trečdalis viso bendrojo Japonijos nacionalinio produkto pereidavo per dešimties di-

džiausių prekybos kompanijų rankas, bet vėliau bendrųjų prekybos kompanijų reikšmė sumažėjo, nes atsirado milžiniškų firmų, pajėgių savarankiškai bendradarbiauti su užsieniu.

Dėl visa aprėpiančios zaibatsu sistemos įtakos Japonijoje buvo ilgai ir karštai ginčijamasi. Be abejonės, didelė valdžios ir turto koncentracija daug kuo buvo žalinga Japonijos socialinei ir politinei raidai. Bet zaibatsu sistemai nebuvo būdingas nei šiuolaikinių konglomeratų sumaištingas gigantizmas, nei ji sukėlė kokių pražūtingų monopolistinės sistemos padarinių. Nė vienas zaibatsu neturėjo monopolijos kurioje nors svarbesnėje veiklos srityje. Iš esmės jie išplėtojo konkurencines įmones, kurios tarpusavyje besivaržydamos skatino viena kitos veiklą. Keletas zaibatsu arba kitų stambių firmų tam tikrose srityse kartais iš tiesų sudarydavo oligopolius, bet sunkmečiu jie lengvai galėjo būti transformuoti į laikinai naudingus kartelius. Zaibatsu sistemos kapitalo koncentracija leido finansuoti daug žadančias, bet rizikingas sritis, kur indėliams atsipirkti reikia daug laiko, ir todėl buvo galimos ilgalaikės investicijos, kurioms iš niekur kitur nebūtų atsiradę lėšų. Galiausiai savininkų grupės neskaitlingumas, taip pat tradicinis japonų taupumas sudarė sąlygas perinvestavimams ir sparčiam augimui. Nepaisant kariškių vadovaujamos vyriausybės kišimosi ir to, kad daug ekonominės galios ji iššvaistė nevaisingiems užsienio užkariavimams, Japonijos zaibatsu sistema paklojo tvirtą industrinį pamatą įspūdingai pastarųjų dešimtmečių šalies pažangai.

32 *Pokario ekonomika*

Prieš Antrąjį pasaulinį karą japonams nepavyko iki galo pasivyti Vakarų ekonomikos ir technologijų, o konfliktas ir jo padariniai tą atotrūkį vėl smarkiai padidino. Į karo veiksmus Japonija buvo įsitraukusi nuo 1931 metų; 1937 metais prasidėjo karas su Kinija, 1941 metais - su Jungtinėmis Valstijomis ir Didžiąja Britanija; Japonijai gyvybiškai svarbūs prekybos laivynas ir pramoniniai miestai buvo visiškai sugriauti; karą šalis baigė kaip parijaus statusą turinti tauta, akis nuo jos suko visos valstybės, su kuriomis ji turėjo prekyauti, kad šiaip ne taip išsilaikytų; trūko gamtos išteklių net ir tam, kad savarankiškai išsimaitintum; galiausiai amerikiečių drastiškų reformų programa taip viską suardė ir sukėlė tokį netikrumą, kad net ir ta saujelė, kuri turėjo bent kiek išteklių, nesiryžo ilgalaikėms investicijoms. Dauguma japonų privėlė tvirtai susiveržti diržus, kad paprasčiausiai išgyventų; šalies ekonomika merdėjo. Japonija atrodė daug beviltiškiau atsilikusi nuo Vakarų nei niūriausiais Meiji reformų pradžios laikais.

Atgimimas vyko daug lėčiau nei bet kurioje karo nuniokotoje Vakarų šalyje ir prasidėjo tik tada, kai amerikiečiai įvykdė griežtų finansinių išlaidų sumažinimo politiką 1949 metais, sustabdė tolimesnes ekonomines reformas ir pradėjo iš japonų pirkti prekes, kurios buvo reikalingos kilus 1950 metais karui su Korėja. Iš pradžių atgimimas vyko lėtai, bet aukštas japonų išsilavinimo lygis, gyventojų, kuriems pažįstamas industrinis darbas, įgūdžiai, didelė technikų, pramonininkų ir verslininkų partitis, taip pat puiki vyriausybinių valdininkija, trokštanti atkurti ekonomiką, ilgainiui suteikė jam pagreitį. Investicijas ir pastangas vyriausybė nukreipė į tokias pagrindines pramonės šakas, kaip laivų statyba, angliakasyba ir metalo gamyba, elektroenergetika, trąšų gamyba, chemijos pramonė, ir verslininkai sklandžiai su ja bendradarbiavo. 1955 metais pragyvenimas per capita pasiekė ikikarinį lygį, ekonominė pažanga vis

Du robotai ir tik viena darbininkė, tikrinantys kompiuterius ant konvejerio linijos, rodo didėjančius aukštų technologijų ir mažtančius darbo jėgos poreikius. (© Tadanori Saito / Photo Shuttle: Japan)

Darbininkai, kuriuos pakeitė naujos technologijos, perkvalifikuojami. (© Richard Kalvar / Magnum Photos)

Du darbininkai plieno gamyklos techninės kontrolės centre atspindi perėjimą nuo intensyvaus darbo prie aukštų technologinių įgūdžių. (© Abbas / Magnum Photos)

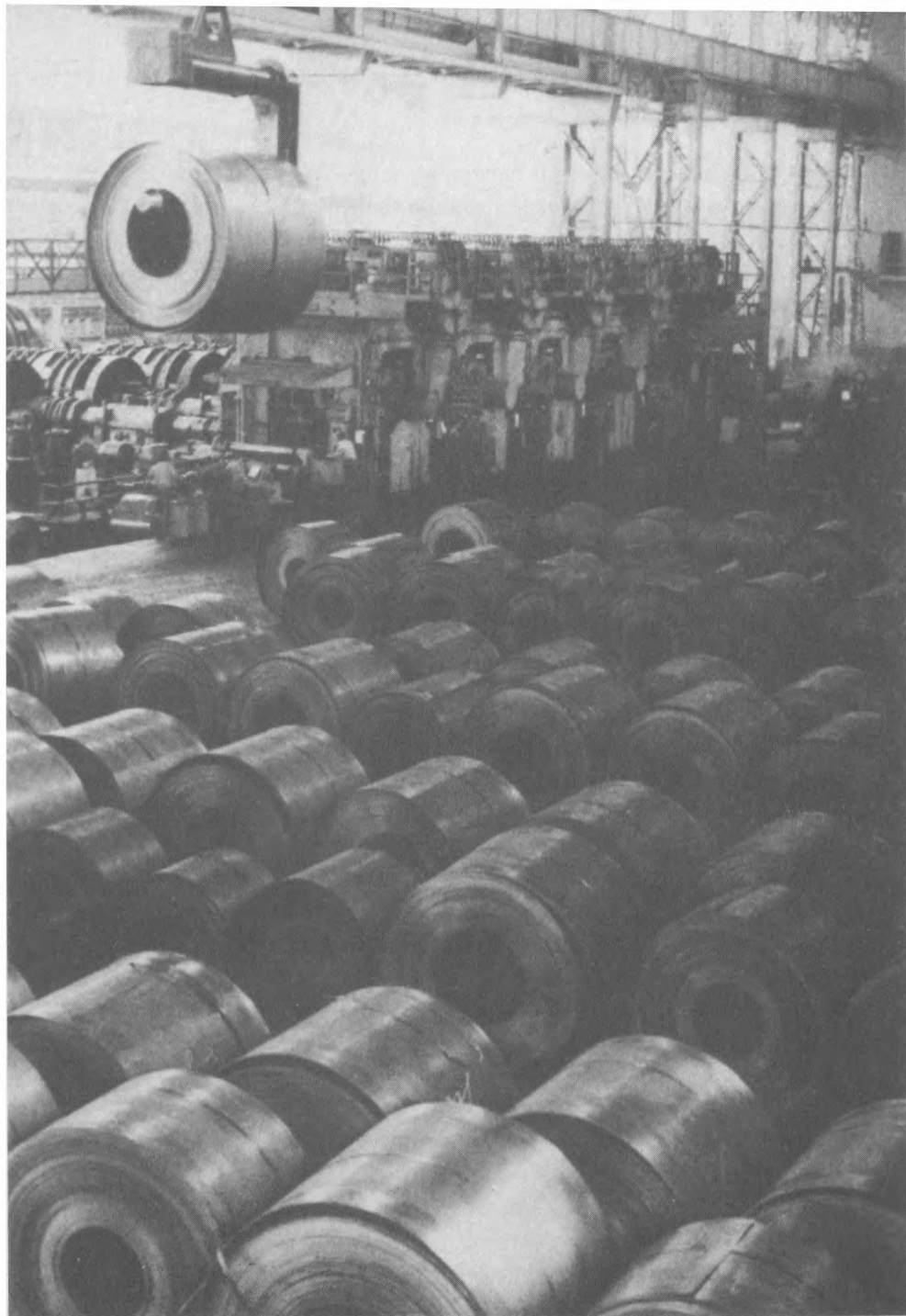

spartėjo. Ministro pirmininko Ikedos pasiūlymas per dešimt metų padvigubinti pajamas buvo gerokai pralenktas. Japonų fenomenas jau vyko.

Didžiausia sėkmė japonus lydėjo visų pirma eksportuojant gaminius tų pramonės šakų, kurių plėtrą paskatino neseniai baigęsis karas. Žiūrėnų, fotoaparatus, autobusų ir sunkvežimių gamybai labai pasitarnavo karo metais išstobulintos technologijos. Karo metų reikmės skatino ir laivų statybos pažangą. Japonai sukūrė didžiausią pasaulyje karo laivyną, tad nieko nuostabaus, jog septintajame dešimtmetyje jie pradėjo konstruoti ir didžiausius pasaulyje naftos tanklaivius, kad šį pirmąjį svarbos energijos šaltinį galėtų parsigabenti iš Persijos įlankos pro Singapūrą į specialiai šioms jūros pabaisoms priimti skirtus Japonijos uostus.

Žodžiu, japonai vėl pakartojo klasikinį pramonės raidos modelį, tik šį kartą daug spartesniu tempu. Po karo iš pradžių daugiausia buvo eksportuojama tekstilės. Kai tokios naujai besiindustrializuojančios šalys, kaip Taivanas ir Indija, irgi pradėjo tuo verstis, japonai pastangas nukreipė į plieno bei mašinų pramonę ir pradėjo eksportuoti motociklus, automobilius, traktorius. Nuo to žengta prie elektronikos - Japonija pamažu tapo vienintele Jungtinių Valstijų varžove kompiuterių ir kai kurių kitų aukštos technologijos gaminių srityse, o kai kur ėmė ir pirmauti - pavyzdžiui, kuriant robotus. Taip pat pradėjo ryškėti, kad ji ima keisti Jungtines Valstijas ir kaip pasaulio finansinis centras. Ji tapo daugiausia pasaulyje kredituojančia valstybe, o Jungtinės Valstijos smuko į didžiausios pasaulyje valstybės skolininkės padėtį. Devinto dešimtmečio pabaigoje Japonija ne tik kad buvo pasivijusi Vakarų šalis, bet ir atrodė pasiryžusi išsiveržti į priekį.

Nuostabius japonų ekonomikos laimėjimus nuo 1950 metų visų pirma lėmė japonų visuomenės prigimtis, Japonijos ikikarinė patirtis ir kai kurie ypatingi japonų verslo organizavimo bruožai, kuriuos aptarsime kiek vėliau. Dažnai aiškinama, kad šią pažangą sąlygojo mažesni nei Vakaruose uždarbiai. Iš pradžių japonų atlyginimai iš tikrųjų buvo palyginti nedideli, bet tai pirmiausia atspindi žemą pokarinės Japonijos darbo našumą. Mažos algos, kaip ir ribota vidaus rinka, iš tikrųjų ekonomikai buvo tiek pat stabdys, kiek privalumas. Ekonomikai atsigaunant ir kylant darbo našumui, tolydžio didėjo ir algos - iš pradžių jos išaugo iki pusės mokamų Jungtinėse Valstijose, po to - iki dviejų trečdalių, galiausiai tapo tokios, kokios yra mokamos ten. Neseniai pakilus jenos ver-

Plieno lakštų ritiniai. Septintame dešimtmetyje Japonija itin daug dėmesio skyrė plieno lydymui bei kai kurioms kitoms sunkiosios pramonės šakoms ir tapo pirmaujančia plieno gamintoja pasaulyje. (*Leidus Japan Information Center*)

tei dolerio atžvilgiu, jos dabar galbūt net didesnės. Kad ir kaip ten būtų, darbo jėgos kaina visą laiką išreiškė mažėjančią gamybos kaštų dalį, ir Japonijos ekonominė pažanga aiškintina visiškai kitomis priežastimis.

Pats ikikarinio ekonominio mechanizmo sugriovimas tam tikru būdu paskatino pokarinės ekonomikos augimą. Senosios gamyklos buvo arba subombarduotos, arba dėl atsarginių dalių ir darbo jėgos stygiaus paliktos rūdyti. Jų nevertėjo atstatinėti, todėl jas pakeitė naujos gamyklos, dažnai kur kas aukštesnio lygio, nei veikiančios Jungtinėse Valstijose ir Europoje. Išardžius zaibatsu sistemą, japonų verslininkai nebegalėjo naudotis jiems įprastais veiklos metodais, kurie jau darėsi nelankstūs, ir buvo priversti pasukti galvas, kad sumanytų ką nors nauja. Tačiau dar svarbiau tai, kad milžiniškų zaibatsu panaikinimas atvėrė erdvę iškilti visai naujai antreprenierių kartai, o nestabili situacija sudarė sąlygas ryžtui ir drąsioms inovacijoms. Suklestėjo smulkios ikikarinės ir visiškai naujos įmonės, kai kurios jų išaugo iki pirmaujančių, visame pasaulyje žinomų kompanijų. Matsushita, Canon, Sharp ir YKK, didžiausia užtrauktukų gamintoja pasaulyje, atstovauja pirmajai kategorijai, o Honda, Sony ir Sanyo - antrajai.

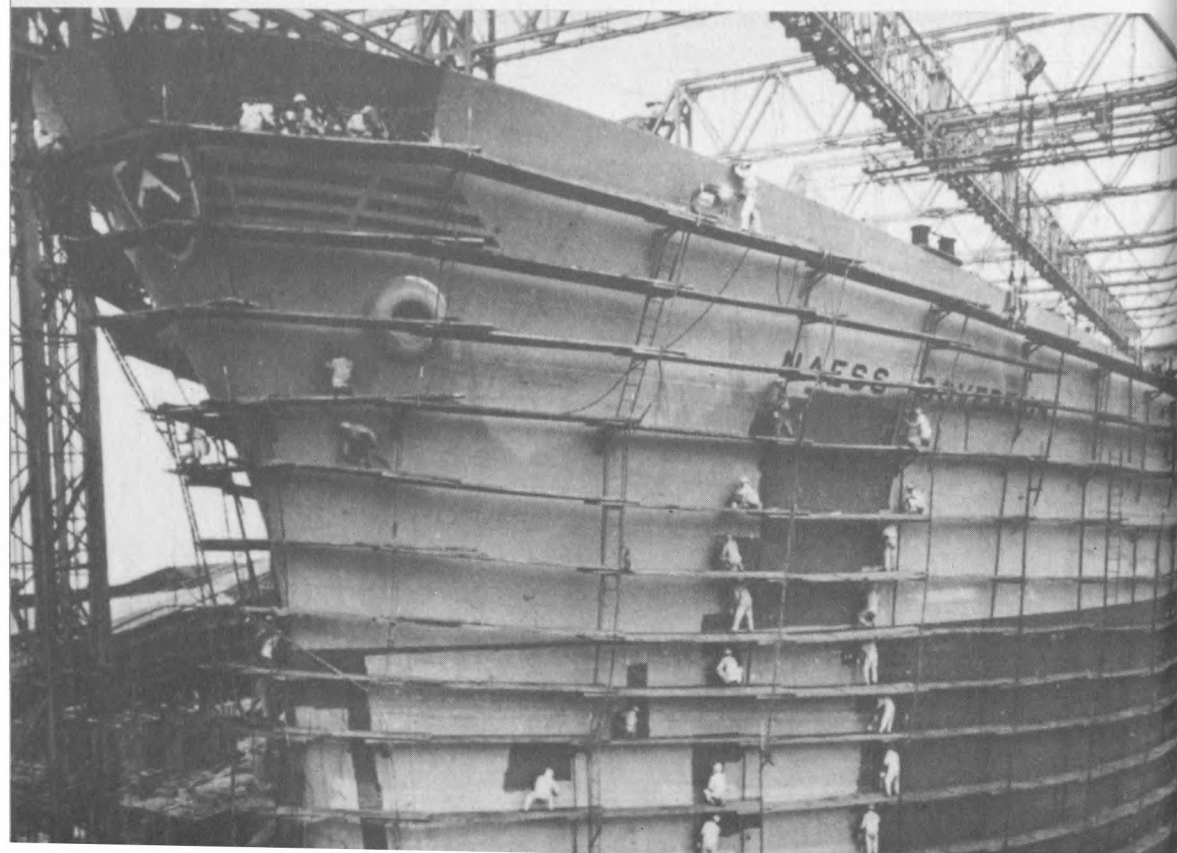
Nors ekonominį atgimimą lėmė pirmiausia pačių japonų pastangos, negalima paneigti ir didelės palankių išorinių įtakų reikšmės. Vienas palýginti nelabai svarbus veiksnys - jau minėtas Korėjos karas. Kur kas didesnės įtakos turėjo amerikiečių okupacija. Nors jos radikalios reformos sutrukdė ankstyvą atgimimą ir verslo pasaulyje sukėlė daug netikrumo, nemažai ekonominių bei socialinių priemonių padarė itin naudingą ilgalaikį poveikį - sumaištingais pokario metais nuosaikiais demokratiniais veiksmais patys japonai jų, ko gero, nebūtų įstengę atlikti. Ypač naudingas buvo ekonomikos išlaidų sumažinimas 1949 metais ir verslo veiklos suaktyvinimas, išardant zaibatsu sistemą. Tačiau dar svarbesnės buvo aiškos ir neginčijamos naujosios konstitucijos reformos, moters išlaisvinimas bei jos ir vyro socialinis sulyginimas, taip pat - visa apimanči žemės reforma, kuri, nors ir nebūdama ekonomiškai naudinga, paklojo tvirtą socialinį demokratinės sistemos pamatą.

Amerikiečių įsitraukimas į Japonijos reikalus buvo naudingas ir kitu atžvilgiu. Jis pašalino sunkią gynybinių išlaidų naštą. Po karo japo-

Mitsui naftos chemijos kompanijos įmonė Iwakunyje, Vidinėje saloje. Septintame dešimtmetyje naftos chemija buvo viena iš svarbiausių Japonijos pramonės šakų. (*Leidus Japan Information Center*)

nai vengė bet kokio militarizmo, ir Jungtinės Valstijos bei kiti ankstesni Japonijos priešininkai, lygiai kaip jų kaimynai, prisimindami japonų karių baisumą ir žiaurumą karo metais, džiaugėsi matydami Japoniją be ginklų. Vis dėlto tarptautinė padėtis neleido palikti Japonijos be teisės gintis, ir Jungtinių Valstijų okupacinės pajėgos užpildė šį vakuumą. Japonija suteikė Jungtinėms Valstijoms bazes, bet amerikiečiai turėjo padidinti stambių karinių pajėgų Japonijoje ir aplink ją išlaikymo išlaidas. Tad tuo metu, kai kitos didelės šalys nuo 4 iki 7 nuošimčių bendrojo nacionalinio produkto, o kai kurios dar daugiau, skirdavo karinėms išlaidoms, japonai už tai nemokėjo beveik nieko. Net vėliau sukūrę kuklias Gynybos pajėgas jie nusistatė joms skirti ne daugiau kaip 1 nuošimtį BNP. Šitai jiems leidžia išlaikyti kur kas mažesnius negu kitose šalyse mokesčius, o mokslo tiriamąją bei taikomąją veiklą skirti tik ekonomiškai naudingiems planams.

Prieš nuleidžiant į vandenį dažomas milžiniškas tanklaivis Mitsubishi laivų statykloje Nagasakyje, Kiusiu. 1956 metais Japonija tapo pirmaujančia pasaulyje laivų statytoja. Tuo metu Japonijai tai buvo ideali pramonės šaka, reikalaujanti aukštų technologijų bei meistriškumo ir daug darbo jėgos. (*Leidus Japan Information Center*)

Japonija buvo taip sutriuškinta, o jos ekonomika tokia pažeista, kad amerikiečiai nė įsivaizduoti neįsivaizdavo, jog atsigavusi ji galėtų tapti rimta ekonomine varžove. Jiems labiau rūpėjo ekonominis šios šalies gyvybingumas ir vidinis stabilumas didžiulio skurdo ir politinės sumaišties aplinkybėmis. Dėl to amerikiečiai su japonais elgėsi nepaprastai kilniaširdiškai ir iš paskutiniųjų stengėsi juos ištraukti iš "duobės". Kad išgelbėtų nuo bado, pirmiausia suteikė skubią ekonominę pagalbą, o paskui plačiai atvėrė rinkas Japonijos eksportui, leisdami japonams išlaikyti griežtus importo apribojimus, kad būtų apsaugota atseit kūdikiškai silpna jų pramonė. Amerikiečiai japonus aprūpino ir naudingomis technologijomis. Privačios kompanijos, kurios mažomis kainomis pardavinėjo japonų firmoms atgyvenusias technologijas, į tai žiūrėjo kaip į netikėtą dangaus maną ir niekados nepamėnė, kad vieną gražią dieną šitoks dalijimas joms atsirūgęs. Tokiomis aplinkybėmis japonai galėjo greitai sumažinti technologinį atsilikimą. Pasistatę naujas pramonės gamyklas, pasižymėdami dažnai pranašesne verslo organizacija bei sumanesniais prekybos būdais, jie greitai tapo sunkiai įveikiamais ekonominiais varžovais.

Svarbiausia išorinė įtaka, daug prisidėjusi prie Japonijos industrinio atgimimo, buvo tarptautinės prekybos sąlygos, kurias amerikiečiai ir jų sąjungininkai sukūrė po karo. Jie dėjo daug pastangų, kad sumažintų prekybos kliūtis tarp visų tautų, ir pasaulinė prekyba suklestėjo. Toje aplinkoje skurdi nacionalinių išteklių, labai priklausoma nuo užsienio rinkų ir išteklių šaltinių Japonija galėjo puikiai suktis, nesigriebdama senų bandymų užsikariauti nuosavą ekonominę imperiją.

Daug šalių iš pradžių prieštaravo, kad Japonijai būtų leista įsijungti į tarptautinę prekybos bendriją. Išskyrus amerikiečius, kurie dėl savojo okupantų ir reformatorių vaidmens paternalistiškai didžiavosi Japonija, Vakarų žmonės tebejutė kartėlį po neseniai pasibaigusio karo ir nebuvo pasiruošę priimti japonų į savo būrį, o japonų kaimynai puikiai prisiminė Japonijos užkariavimus ir bijojo atgimsiant karinę japonų galią. Tik amerikiečiai palaikė pilnateisį Japonijos dalyvavimą pasaulio bendruomenėje, pirmiausia laimėdami jai narystę Bendrajame muitų ir prekybos susitarime (BMPS; *angl.* GATT) 1955 metais bei Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijose (EBPO; *angl.* OECD) 1964-aisiais. Nuo 1975-ųjų Japonija - viena iš šešių (vėliau septynių) pagrindinių šalių, kurios dalyvauja kasmetiniuose viršūnių pasitarimuose.

Europiečių priešiškus japonams dar nebuvo visiškai atslūgęs, kai pirmaisiais pokario metais tarp pačių pikčiausių buvusi Australija sep-

Naftos vamzdynai ir prieplaukos naftos chemijos gamybos centre Yokkaichyje, mieste netoli Nagoyos. Japonija - didžiausia neperdirbtos naftos importuotoja pasaulyje. (Leidus Japan Information Center)

tintame dešimtmetyje staiga susizgribo, kad Japonija tampa pagrindine jos rinka, ir šios šalies atžvilgiu ėmė laikytis tokio pat šilto, suinteresuoto požiūrio kaip amerikiečiai. Tuo pat metu mažiau išsivysčiusios šalys vis labiau gręžėsi į Japoniją, matydamos čia geriausią joms reikalingų technologijų ir pramoninių prekių šaltinį. Palyginti su prieškariniais laikais, Japonijos gaminių kokybė buvo žymiai pagerėjusi, o nuo devinto dešimtmečio "pagaminta Japonijoje" ėmė reikšti neabejotiną pranašumą. Japonija tapo visuotinai pripažinta ne tik kaip tikra ekonomikos milžinė, bet ir kaip visų pramoninės gamybos šakų lyderė. Maža pasakyti, kad ji neatilieka nuo Vakarų. Daugelio žmonių akyse ji - ekonominės sėkmės pavyzdys ir ateities pranašas.

33 *Tarnybos sistema*

Japonijos ekonominiai laimėjimai Vakaruose ją apgaubė tikru paslapties šydu. Daugelis tautų mano, kad japonai žino kažkokią paslaptį arba galbūt naudoja kokius nors nesąžiningus verslininkystės būdus, kuriuos reikia pakeisti, kad kiti galėtų su jų verslu susikauti ekonominio žaidimo lauke. Kilnesnis požiūris, - esą japonai išstobulino paslaptinius įgūdžius, kurių kitiems reikėtų išmokti ir su jais lenktyniauti. Nė viena nuostata nėra pakankamai teisinga. Japonija iš tikrųjų pasižymi tam tikromis ekonominėmis ypatybėmis, kurios užsienyje menkai suprantamos ir kurios japonams teikia pranašumo. Tačiau tai - natūralus japonų visuomenės raidos padarinys ir, kad ir kaip būtų nuostabu vakariečiams, nėra tos ypatybės ir amžiams sustingusios, o keičiantis sąlygoms evoliucionuoja.

Viena iš ryškiausių japonų ekonomikos ypatybių - viso gyvenimo tarnybos sistema. Jei kalbėsime apie pareigūnus, tai šitai atėję iš ikimodernųjų laikų. Didelės kompanijos egzaminų tvarka būsimus pareigūnus atsirenka dažniausiai iš vos keleto prestižinių universitetų absolventų. Sėkmingai išlaikę egzaminus kandidatai pradeda firmoje viso gyvenimo karjerą. Pirmaisiais metais šiems žmonėms sudaromos sąlygos tobulintis - suteikiamos geriausios galimybės studijuoti Japonijoje ir užsienyje, jie dirba įvairiausius darbus, kad kuo geriau susipažintų su visos kompanijos veikla, net jeigu gabiausiems vėliau tikriausiai bus paskirti atsakingiausi postai.

Kasmetinės kohortos nariai žengia karjeros laiptais viena greta ir pagal algas, ir pagal postus. Paprastai niekada nesiūloma valdyti nei savo amžiaus grupės nariui, nei jaunesniam. Tik grupei artėjant prie viršūnės, gabiausi atrenkami pagrindiniams postams užimti, o kiti išeina į pensiją - dažniausiai penkiasdešimt penkerių metų, - nors daug kas gau-

na periferines pareigūnų vietas smulkesnėse filialinėse įmonėse, kurios gali būti pagrindinės kompanijos dalys.

Ši bendroji atrankos, tobulinimo, paaugstinimų ir pensijų sistema taida ir įvairiose centrinės vyriausybės ministerijose bei žinybose. Išėję pensijon valdininkai paprastai tampa vyriausybės arba, dar dažniau, verslininkystės patarėjais, jų algos liėka maždaug tokios pačios, o pareigos kur kas lengvesnės.

Bendroji japonų darbo sistema turi trūkumų, bet taip pat ir kai kurių didelių privalumų. Ji sušvelnina, jei nevisiškai panaikina, visa ėdančią konkurenciją bei trintį tarp bėndraamžių kohortoje, taip pat tarp skirtingo amžiaus ir statuso žmonių. Kadangi pavaldinys negali peršokti per nekompetentingą viršesnį, šis gali nebijoti gabaus ir ambicingo pavaldinio. Iš baimės pasirodyti išsišokėliu niekas nesistengs asmeniškai sublizgėti ir per jėgą prasiveržti į priekį. Visi įstaigos tarnautojai save laiko viena komanda. Vadovas visuomet tariausi su pavaldiniais, skatina jų iniciatyvą ir ypatingus gabumus, nes jų laimėjimai prisideda prie visos komandos garbės. Pavaldinys drįsta išsakyti savo nuomonę, nesibaugindamas, kad nusipelnys nepalankumo. Sykiu jis visuomet palaiko savo viršininką, nesvarbu, kokie šio gabumai. Dėl to lengva tartis, visi įstaigos komandos nariai gali atskleisti geriausius savo sugebėjimus. Visuose valdymo lygmenyse skatinamas bendradarbiavimas, iš kiekvieno lygmens laukiama iniciatyvos.

Dėl to Japonijos verslininkai ir valdininkai priima nutarimus tokiu būdu, kuris dažnai trikdo užsieniečius. Amerikiečiai, įpratę prie palyginti diktatoriško "iš viršaus į apačią" stiliaus, nustemba, kad Japonijoje sprendimai ateina iš apačios. Šis reiškinys susijęs su vadinamąja *ringisei* sistema, kai dokumentai cirkuliuodami kyla nuo žemesnių ešelonų prie aukštesnių, o kiekvieno lygmens pareigūnai juos antspauduoja, taip pažymėdami, kad susipažino su dokumentu ir neturi nieko prieš. Ši sistema nepasižymi tokiu savaiminiu sklandumu, koks būdingas Amerikos biurokratiniam aparatui ar atmintinių platinimui. Veikiant tokiu būdu, gali atsirasti daug rutininių dalykų, bet sistema nėra nei grynai japoniška, nei apsunkina priimti aukščiausio lygmens nutarimus.

Tačiau tai, kuo japonų sprendimų priėmimo procesas iš tikrųjų išsiskiria, yra konsultacijų sistema; konsultacijos vykdomos, kad prie galutinio nutarimo būtų prieita bendru konsensusu. Tai vadinama *nemawashi*, tiesioginė žodžio reikšmė - kasimas aplink augalo šaknis prieš jį persodinant. Užuoť kam nors vienam nusprendus viršuje, t.y. jėga trūktelejus augalą už stiebo, japonai rengia didelius neoficialius pasitarimus,

Žemesniosios valdančiosios grandies lygio pareigūnai prie kavos puoduko aptaria darbo problemas. Tokie pasitarimai laikytini pirmine *nemawashi* (konsultacijų) dalimi. (© Richard Kalvar / Magnum Photos)

kuriuose dalyvauja visi suinteresuoti pavaldiniai. Taip prieinama prie konsensuso, kurį gali įkūnyti kurio nors pavaldinio parengtas dokumentas. Arba galutinį sprendimą gali padaryti nedidelė grupė ar vienas žmogus viršuje. Bet kuriuo atveju visi suinteresuoti asmenys su nutarimu visapusiškai susipažįsta iš anksto, todėl gali jį vykdyti daug efektyviau, nei tada, kai jis bus įteiktas staiga ir be išpėjimo.

Šis bendras nutarimų priėmimo procesas ir tvirta amžiaus bei įstaigos komandos tarpusavio priklausomybė turi ir didelių trūkumų. Jie suklėtina nutarimų priėmimo procesą, dėl jų prie sprendimų negali prisidėti pašaliniai, ypač užsieniečiai. Kad svetimšaliai galėtų efektyviai veikti, jiems dažnai stinga ne tik sklendaus kalbėjimo japoniškai įgūdžių, bet ir pakankamo išmanymo apie japonų tarpusavio bendravimo būdą, taip pat - stinga ir ryšių su įstaigų kolegomis. Japonų ekonomika sparčiai internacionalėja, tad užsieniečių įsijungimas į aukštesnįjį vadovavimo lygį darysis vis opesnė problema.

Kita vertus, japoniška pareigūnų viso gyvenimo darbo sistema turi ir privalumų, nes sumažina vidaus trintį ir skatina didelę ištikimybę kompanijai ar valstybinio valdymo šakai, kuriai žmogus priklauso. Jis linkęs save tapatinti ne tiek su inžinieriaus, elektronikos specialisto, prekybos agento, ekonomisto ar pan. profesija, kiek su firma arba vyriausybės valdymo šaka, t.y. vadinti save Toyotos, Nippon metalo kompanijos, Hitachi ar Finansų ministerijos žmogumi. Jis išdidžiai nešioja kompanijos ženkliuką švarko atlape, o vizitinės kortelės (*meishi*), kuriomis masiškai keičiamasi, - jo profesinės priklausomybės ženklas. Tokios ištikimybės vertė neįkainojama jokiais pinigais.

Viso gyvenimo darbo sistema žmonėms, užimantiems pareigūnų postus, jokių būdu nesiriboja Japonija. Ji būdinga karinėms organizacijoms ir kai kurioms vyriausybinio valdymo šakoms, pavyzdžiui, Amerikos užsienio tarnybai. Bet šios sistemos taikymas ir darbininkams - ypatingas Japonijos bruožas. Paprastai manoma, kad sistema išlikusi iš ikimodernosios visuomenės, bet iš tikrųjų ji išsiplėtojo labiau dabartiniais laikais. Kaip ir Vakaruose, Japonijoje mašininė gamyba anksčiausiai pradėta diegti tekstilėje; kaip ir Vakaruose, jos kadrus sudarė daugiausia jaunos, trumpam įsidarbinančios moterys. Japonijoje šias merginas, dirbančios tam, kad susikrautų kraitį, griežtai kontroliavo kompanija ir prižiūrėtojos, o gyvendavo jos bendrabučiuose.

Techniškai reiklesnėje metalo pramonėje dirbo vyrai, kurie keisdavo darbus, kaip ir Vakaruose, parduodami savo darbo jėgą tam, kas daugiau pasiūlydavo. Maždaug šimtmečių sandūroje japonai darbdaviai pradėjo suprasti, kad įgudę darbininkai - palyginti reta prekė, kurią verta išlaikyti įvairiomis ypatingomis privilegijomis, iš kurių svarbiausia - darbo draudimas. Šiuos darbininkus dar patikimiau buvo galima suinteresuoti už ištarnautą laiką didinamų algų sistema, dėl kurios jiems nesinorėtų palikti tarnybos. Gabūs, atitinkamą išsilavinimą turį jauni žmonės galėjo būti verbuojami už palyginti nedidelį atlyginimą, kurį lėmė nekvalifikuotos darbo jėgos perteklius, toliau kompanijos sąskaita apmokomi ir išlaikomi pažadant, kad už išdirbtus metus tolydžio bus mokama didesnė alga.

Nors sistema anksčiau pradėta taikyti pareigūnams, nuo darbininkų įdarbinimo visam gyvenimui sistemos iš esmės niekuo nesiskiria. Tarp darbininkų ji išplito ir pasidarė svarbi tik po Pirmojo pasaulinio karo, o verslininkystėje įsigalėjo tik pasibaigus Antrajam. Tarp darbininkų ji

pagimdo tokią pat ištikimybę kompanijai, kokią ir tarp pareigūnų. Įstai-
gos pareigūnų ir tarnautojų grupės atliepia darbo ar kokybės kontrolės
grupės žemutiniame gamyklos lygmenyje. Kartu su prižiūrėtojais darbi-
ninkai sudaro artimais ryšiais susijusius būrelius, kurie didžiuojasi lai-
mėjimais, kontroliuoja savo darbo kokybę, bendromis pastangomis sten-
giasi patobulinti veiklą ar siūlo naujoves gamybos procesui pagerinti.

Tarp pareigūnų ir darbininkų nėra aiškios skiriamosios ribos, nors pa-
reigūnai nuo pat pradžios stovi akivaizdžiai aukščiau. Paprastai gamyk-
loje jie vilki tokiais pat darbo švarkais, dėvi tokias pat kepure, valgo
tuose pačiuose kompanijos restoranuose. Kompanija abi grupes aprūpina
pigiu gyvenamuoju plotu, didžioji dalis pradinio apmokymo neatitrūks-
tant nuo darbo irgi skiriama ir vieniems, ir kitiems. Kai kuriose kompa-
nijose darbo dieną visi tarnautojai pradeda kartu dainuojama kompani-
jos daina. Kompanija vienodai tėviškai rūpinasi ir jaonais darbininkais,
ir jaonais pareigūnais. Tarp viršininkų ir pavaldinių skatinami šilti pa-
sitikėjimo santykiai, ir pirmieji dažnai būna tarsi asmeniniai žemiau sto-
vinčiųjų patarėjai bei globėjai. Didelės kompanijos turi poilsio namus,
skirtus atostogauti darbuotojams, o siekiant sustiprinti kompanijos so-
lidarumą, dosniai remiamos sporto komandos, šventės ir kitokia veikla.
Apie gamyklą sukasi visas jaunų darbininkų ir pareigūnų gyvenimas, pa-
prastai iš to kyla stiprus susitapatinimo su kompanija pojūtis.

Viso gyvenimo įdarbinimo ir mokėjimo pagal išdirbtus metus siste-
ma išaugo iš darbo jėgos poreikių, bet ji gerai dera prie japonų esmi-
nių grupinių nuostatų ir duoda daug papildomos naudos. Ji skatina dir-
bančiųjų, besididžiuojančių tuo, ką atlieka, ir linkusių su džiaugsmu
dirbti net viršvalandžius, entuziazmą ir lojalumą. Daug darbuotojų, ypač
jaunų pareigūnų, neišnaudoja viso jiems skirto atostogų laiko, galbūt sa-
vo ištikimybė norėdami padaryti įspūdį kitiems, arba parodyti, koks reikš-
mingas jų darbas. Darbininkai tokie stropūs ir taip griežtai tikrina sa-
vo produkciją, kad, priešingai nei daugumoje šalių, nereikia jokios prie-
žiūros iš pašalės kokybei kontroliuoti.

Darbuotojai jaučia, kad glaudus susitapatinimas su kompanija paten-
kina poreikį dalyvauti grupės veikloje, o su amžiumi augančios algos ati-
tinka kintančius gyvenimo poreikius įvairiais gyvenimo tarpsniais ir lei-
džia pasirengti vedyboms, išauginti vaikus, užmokėti už jų išmokslini-
mą, galiausiai pasiruošti pensijai. Tai daug modernesnė ir humaniškes-
nė sistema, nei buvo industriniame devynioliktame šimtetyje, kai algas
sąlygojo visų pirma kvalifikacija ir energija, kuri dažniausiai ima sekti.
Ši sistema, panaši į valdininkų ar modernioj kariuomenėj tarnaujančių-

jų darbo apmokėjimą, gali būti laikoma ateities modeliu, o ne atgyvenusia algų mokėjimo tvarka, kuri vis dar būdinga daugeliui kitų industrių šalių.

Japonų viso gyvenimo darbo sistema sušvelnina ir bedarbystės bangų smūgius, kurie šiais laikais sukrėtė visą industrinį pasaulį. Jeigu kompanijai nebereikia tam tikros veiklos srities darbuotojų, ji visuomet stengsis juos perkvalifikuoti ir surasti jiems kitą darbą kompanijoje; net ir tuomet, kai atsiranda darbo jėgos perteklius, ji gali stengtis juos išlaikyti, užimdama kita veikla, kol perviršis natūraliai sumažės.

Toks metodas darbuotojams, žinoma, naudingas ir socialiai, ir ekonomiškai, nes leidžia išvengti tiek savigarbos praradimo, tiek ekonominės įtampos, kurią atneša bedarbystė. Šalies ekonomikai, apskritai visuomenei, net atskiroms kompanijoms, jis irgi duoda naudos. Sistema laidoja, kad darbuotojai kompanijai bus ištikimi, o visuomenė - geranoriška. Ji neužkrauna nė didesnės ilgalaikės ekonominės naštos. Bedarbius privalu kaip nors paremti, tikriausiai tai bus daroma iš mokesčių, o jeigu analizuosime iki galo, tai mokesčius padidinti turi pačios kompanijos. Už bedarbystę vis tiek teks užmokėti.

Atrodo, kad ši viso gyvenimo darbo sistema japonams padeda puikiai tvarkytis. Nedarbą atspindintys skaičiai tam tikrą laiką buvo tik nežymi dalelė tų, kurie fiksuoti kitose pramoninėse šalyse, ir pastebimiau nepadidėdavo net per tokias ekonomines krizes, kaip aštunto dešimtmečio naftos šokas. Žinoma, labiausiai šitai sąlygojo japonų ekonomikos klestėjimas. Be to, nedarbą Japonijoje atspindintys skaičiai šiek tiek šauningai sumažinti, nes nedarbingos moterys neregistruojamos kaip visos darbo jėgos dalis. Šiaip ar taip, Japonijos darbo sistema neabejotinai daug prisidėjo prie ekonominių Japonijos laimėjimų.

Apmokėjimas pagal išdirbtus metus skatina ir ekonominį augimą. Dinamiškoje, sparčiai kylančioje kompanijoje dirbs neproporcingai daug naujai pasamdytų jaunų darbuotojų, kuriems nevisiškai atlyginama už jų darbo našumą, o kompanijoje, kurios veikla jau nusistovėjusi, darbuotojai bus vyresni ir geriau apmokami. Taip suteikiamas stiprus ekonominis impulsas sparčiai raidai.

Iš to, ką pasakojome, gali kilti įspūdis, kad japonų darbo sistema beveik ideali, tačiau ji turi ir trūkumų. Ji niekadoms nebuvo taikoma dvigubos ekonomikos žemesniojo lygmens didžiūmai darbininkų, nė daugumai moterų, į kurias visuomet buvo žiūrima kaip į laikinas, bendrajai sistemai nepriklausančias darbuotojas. Nedidelių prekybos įstaigų ir mažų pramonės gamyklų dirbantieji neturi įdarbinimo visam gyvenimui garan-

Keli laivų statyklos darbininkai per priešpiečių pertrauką galimas dalykas aptaria darbo reikalus. (© Henry Cartier-Bresson /Magnum Photos)

tijų, algos už išdirbtus metus jiems irgi nedidindamos. Prie kiekvienos didelės gamybos korporacijos šliejasi daugybė mažų pagal perigaliojimo sutartis dirbančių firmų, kurios veikia kaip aprūpinančios gamyklos, tiekiančios smulkius gamybos proceso elementus, bet savo darbuotojams nesuteikiančios jokių bendrosios sistemos lengvatų. Net didelėse korporacijose esama tam tikrų kategorijų darbuotojų, kurie laikomi į bendrąją sistemą neįeinančiais darbininkais, kad ir koks pastovus būtų jų darbas. Šių įvairių periferinių sričių darbuotojams tenka mažiau finansinių lengvatų, jie neapsaugoti nuo nedarbo; tik išrinktieji didelių kompanijų darbininkai gali naudotis visomis sistemos privilegijomis.

Tačiau net ir jų padėtis keičiasi. Didžiausio ekonominio pakilimo laikotarpiu, kuris prasidėjo šešto dešimtmečio pabaigoje ir tęsėsi septintą-aštuntą dešimtmečius, buvo pilna darbo jėgos, ir kompanijos galėjo sparčiai augti, samdydamos palyginti pigius jaunus darbininkus, ypač iš tų, kurie buvo gimę per pokarinę gimimų bangą. Tad greitas plėtimasis

firmai buvo akivaizdžiai naudingas, nes mažino vidutinę darbo jėgos kainą. Tačiau gyventojų skaičiaus didėjimas ilgai neišėmė lėtėti. Kadangi sumažėjo jaunų darbininkų ir didžiąją darbo jėgos dalį ėmė sudaryti vyresni žmonės, dėl vadinamojo "gyventojų žilimo" darbo jėgos vidutinė kaina išaugo, ir firmai sparčiai plėstis pasidarė nebe taip paprasta ir naudinga.

Jauniems darbininkams Japonijos darbo sistema irgi mažiau patinka nei jų pirmtakams. Jų tikrai nežavi būsimas didelis atlyginimas už dabartinį sunkų darbą, o tėviška kompanijos globa atrodo šiek tiek varžanti, ir jie geidžia didesnės asmeninio gyvenimo laisvės. Dėl to jie nebe tokie ištikimi kompanijai, ir dauguma jų, įskaitant jaunus pareigūnus, vyresniųjų siaubui, nesivaržo keisti darbus. Visa algų sistema, apskritai labai sudėtinga, irgi palapsniui keičiasi - vis daugiau dėmesio kreipiamą į kvalifikaciją ir darbo rezultatus, atlygis nebe taip lemtingai priklauso nuo amžiaus. Kitais žodžiais tariant, randasi sistemos irimo požymių.

Vis dėlto japonų darbo ir atlyginimų sistema, atrodo, ligi šiol tebėra tvirtai įsišaknijusi ir kurį laiką tikriausiai išliks nepakeista. Dėl bendro darbo jėgos trūkumo menkesnės žemojo lygmens algos artėja prie didesnių aukštesniojo lygmens atlyginimų. Nors atrodo akivaizdu, kad visa sistema tam tikru mastu dar irs, o Japonijos sąlygos panašės į Vakarų, ko gero, dar labiau tikėtina, kad vakarietiška darbo ir atlyginimų sistema artės prie aiškiai vykusio japonų modelio.

Japonijos darbo ir atlyginimų sistema padarė akivaizdų poveikį profsąjungų judėjimui. Kaip jau matėme, tučtuojau po Antrojo pasaulinio karo darbininkų sąjūdis labai išsiplėtė; jo pagrindas buvo prieš karą užgniauztas darbininkų judėjimas, skatino jį ir amerikiečių okupacinė valdžia. Trumpą laiką buvo stengiamasi net perimti pramonės valdymą. Tačiau dėl amerikiečių pasipriešinimo tokiai veiklai bei darbininkų pasitenkinimo greitai didėjančiomis algomis darbo sąjūdis ilgai neišėmė lėtėti. Mažiau kovingas ir nuo to laiko toks ir išlieka.

Tik trečdalis ar dar mažiau japonų darbininkų susivieniję į organizacijas - maždaug tiek pat, kiek daugumoje Vakarų Europos šalių, ir žymiai daugiau nei Jungtinėse Valstijose. Kadangi darbininkai save laiko veikiau tam tikros kompanijos amžiniais nariais nei žmonėmis, turinčiais kokių nors specifinių įgūdžių, o jų gyvenimas labai susijęs su kompanijos veikla, dauguma sąjungų nėra profsąjungos, organizuotos kelių kompanijų cechų pagrindu, kaip daugumoje Vakarų kraštų, bet apima tik vie-

na kompaniją, o jai priklauso visi darbininkai, įskaitant net žemesniojo rango vadovybę. Šias sąjungas galima būtų vadinti "įmonės sąjungomis", kad atskirtume jas nuo "kompanijos sąjungų", reiškiančių dirbtinius darinius, kuriuose dominuoja kompanija. Japonų įmonės sąjungos yra visiškai nepriklausomos organizacijos, kurių paskirtis - ginti darbuotojų interesus prieš vadovybę ir įtraukti kompaniją į kasmetinius nacionalinio masto "pavasarinius puolimus" dėl algų.

Įmonių sąjungos paprastai jungiasi į didesnes grupes, į kurias įeina visos tam tikros ekonominės veiklos sritys sąjungos, o iš šių savo ruožtu susideda nacionalinės federacijos, kurias labiau domina valstybinio, o ne vietinio pobūdžio problemos. Kaip jau matėme, didžiausia iš jų - Sohyo. Ją sudaro daugiausia valdžios pareigūnai ir tarnautojai, kurių algos labiau priklauso nuo politinių veiksmų nei nuo rinkos. Dėl to į ją įeinančios sąjungos kaip ir anksčiau linkusios pabrėžti politinę veiklą; tai ypač reiškiasi parama socialistų, net ir komunistų partijoms. Antroji pagal dydį - Domei federacija, kurią sudaro daugiausia privačios pramonės kvalifikuoti darbininkai; jai labiausiai rūpi algos ir darbo sąlygos, o politiškai ji remia Demokratų socialistų partiją. Mažesnės federacijos ir nepriklausomos sąjungos linkusios likti politiškai neutralios.

Eilinis privačios pramonės darbininkas iš esmės suinteresuotas savos įmonės sąjungos, o ne nacionalinės federacijos veikla. Ir jis, ir jo sąjunga mano, kad jo asmeninė gerovė priklauso nuo kompanijos sėkmės. Žinodami, kad kompanija ji perkels į naują darbą, jeigu senasis pasirodys nebenaudingas, nei darbininkas, nei sąjunga nesipriešina techninei pažangai, kaip neretai nutinka Vakaruose, kur už tai Vakarų darbininkui tenka brangiai mokėti. Jie taip pat puikiai suvokia, kad kompanija vargiai galės pakelti algas ar suteikti darbininkams lengvatų, jeigu neišausg produktyvumas ir nepadidės gaunamas pelnas. Tad ir atkakliai reikalaudami savo dalies, jie kelia tik pagrįstus reikalavimus ir derina juos prie kompanijos finansinės padėties. Sparčiai augant ekonomikai, japonai galėjo tikėtis, kad algos per metus padidės maždaug 15 nuošimčių, ir tuo visi buvo patenkinti, bet kai augimo tempai sulėtėjo ar net smuktelėjo, darbininkai ir profsąjungos pasirodė sugebą būti nuosaikesni.

Darbininkai ir jų sąjungos streikų ar kitokių darbo sustabdymų nemėgsta lygiai taip pat, kaip ir pati vadovybė, - jie gerai supranta, kad patirti nuostoliai atsilieps ir jiems. Dėl to daug streikų grynai simboliiniai. Jie praddami gerokai prieš darbo pradžią iš ryto ir tęsiasi labai trumpai, o jų tikslas - nesumažinant gamybos parodyti jėgą. Tikri streikai irgi paprastai trumpi. Ilgalaikiai streikai kyla nebent tada, kai nuos-

Automobilių transporto darbininkų sąjungos (pagal japonų sutrumpinimą - Jiko Soren, pagal užrašą ant vėliavos - ATU) demonstracija. Užrašai skelbia: "Ne - Haitaku 'liberalizavimui'!" Iš konteksto *haitaku* turėtų reikšti *haiya* ir *takushi*, kurie yra anglų žodžių "hire" (limuzinas) ir "taxi" vediniai. (© Richard Kalvar / Magnum Photos)

mukį patiria visa pramonės šaka ir darbininkams iškyla grėsmė atsidurti už vartų. Paskutinis toks - 1960 metų Miike angliakasių streikas, kai streikininkams neišvengiamai teko atsisakyti savo reikalavimų. Pastaraisiais metais per streikus prarasta daug mažiau darbo dienų nei Vakaruose - tik trečdalis ar ketvirtadalis to, kiek Jungtinėse Valstijose ir Jungtinėje Karalystėje.

Šiais ir kitokiais būdais profsąjungos prisidėjo prie Japonijos ekonomikos sparčios pažangos bei darbininkų reikmių tenkinimo. Darbo ir algų sistema jos padėjo sutvirtinti Japonijos ekonomiką. Žinoma, sistema veikia sklandžiau, kai japonų ekonomika strėle kyla į viršų, bet atrodo gerai tinkanti ir smukimo metu, kaip kad yra dabar. Tai akivaizdžiai liudija modernios japonų ekonomikos sėkmę.

34 *Verslo organizavimas*

Aukščiausio lygio japonų verslo organizacija - kita svari šalies ekonominės sėkmės priežastis. Ši Japonijos ekonomikos aspektą Vakarai ypač menkai supranta. Dažnai klausiama, kam priklauso japonų verslininkystė, nes didžiąją dalį likusio pramonės turto karo pabaigoje amerikiečių okupacinė valdžia faktiškai konfiskavo. Atsakymas: tau-tai, t.y. visiems žmonėms.

Sėkmingai besiverčią nauji antreprenieriai, ūkininkai, valdą žemę ne-toli miestų, ir žmonės, turintys paklausios nedirbamos žemės, gerokai pralobo, bet akcininkai paprastai nėra didžiumos stambių kompanijų sa-vininkai ir jų nekontroliuoja. O valdo jas vadovai, kuriems jos nepriklau-so ir kurie veikia budriai prižiūrimi finansinių institucijų, aprūpinančių jas didžiąja dalimi kapitalo. Nuosavybė egzistuoja, jei ne kokia kita, tai bankų ir kitų paskolas teikiančių institucijų. Palūkanos kartais svyruoja nuo 80 iki 20 nuošimčių - Vakaruose tai būtų laikoma labai pavojinga situacija. Už bankų, draudimo kompanijų ir kitų kapitalo šaltinių stūkso centrinis Japonijos bankas, kurio gyvavimo pamatas - vyriausybės kre-ditai, taip pat mokesčiai ir gyventojų indėliai. Galutinis rezultatas - tam tikro pobūdžio nacionalinė nuosavybė.

Dėl to, kitaip nei Amerikoje, dauguma japonų verslininkų gali nesi-jaudinti, kad baigiasi ketvirtis. Jie gali sutelkti dėmesį į ilgalaikį stabi-lumą ir akcijų kainų augimą, kuo pirmiausia suinteresuoti tarnautojai, kurie yra kompanijos pareigūnai, ir skolinančios institucijos, siekiančios paskolų užtikrintumo ir ilgalaikio atsimokėjimo. Todėl japonų verslinin-kai daugiau dėmesio skiria gamybos augimui, t. y. siekia ne tiek greito pelno, kiek daugiau bankų paskolų, kurios bus naudingos, didinant ak-cijų kapitalą. Amerikiečių pareigūnas negali nuleisti akių nuo biržos kai-nų ir nerimauja dėl besibaigiančio ketvirčio, o japonas gali reikalus tvar-kyti su didesne olimpine ramybe, rūpindamasis išlaikyti kompanijos tvir-

tybę ir kloti pamatus tolesnei pažangai, kurios galutiniai vaisiai subręš galbūt tik po dešimtmečio, kai jis pats jau bus išėjęs į pensiją. Šie platesni laiko akiračiai sudaro sąlygas japonams verslą plėtoti pagal išmincingesnę strategiją; tai - galbūt vienintelis didžiausias jų privalumas, jeigu lyginsime su Vakarų verslininkyste.

Supratus, koks svarbus finansinių institucijų, teikiančių kapitalą ir sudarančių sąlygas tokiam įspūdingam augimui, vaidmuo, kyla klausimas, iš kur jos ima tiek pinigų. Atsakymas: pirmiausia - tai šias institucijas remiančios vyriausybės kreditai. Toliau eitų didžiuliai ekonomikos laimėjimai, dėl kurių be galo padidėjo finansiniai ištekliai. Bet trečias ir gyvybiškai svarbiausias veiksnys - tai stiprus japonų polinkis taupyti bet kokiomis aplinkybėmis, įskaitant net pirmuosius pokarinius ekonominių nepriteklių metus ir po to atėjusį didžiulį vartojimo išlaidų padidėjimą. Skirtingai nei amerikiečiams, įpratusiems prie gyvenimo skolon už užstatus, prekių įsigijimo kreditan bei kitų paskolų formų, japonams nuo seno būdingas taupumas. Iš dalies taupyti verčia ribotesnės socialinio draudimo programos ir nedidelės pensijos, bet iš esmės tai, atrodo, - ilgas istorinius amžius trukusio skurdaus gyvenimo padarinys. Japonų indėliai septintame dešimtmetyje sudarė beveik 40 bendrojo nacionalinio produkto nuošimčių, ir net šiandien asmeninės santaupos siekia apytikriai 15 procentų, o štai Europoje - 7, Jungtinėse Valstijose tiktai 3. Korporacijos, kurioms nereikia nusileisti reikliems akcijų savininkams, linkusios perinvestuoti į tolesnę plėtrą nepalyginti didesnę dalį pelno, nei tai būtų įmanoma Vakaruose.

Mokesčių ir atlyginimų sistemos irgi tvarkomos taip, kad būtų kaupiami indėliai. Kompanijoms, kurios pelną perinvestuoja, o ne išdalina kaip dividendus, taikomos mokesčių lengvatos, kaip ir mažiems taupomiesiems indėliams, už kuriuos mokami labai nedideli procentai, bet kurie užtat neapmokestinami. Didesnės vyresnio amžiaus darbuotojų algos specialiai skiriamos kaupti santaupoms tam laikui, kai išeis į pensiją, o atlyginimų sistema skatina taupyti visais amžiaus tarpsniais. Du kartus per metus, Naujųjų metų proga ir vidurvasarį, tarnautojai gauna premijas, priklausomai nuo kompanijos pelno siekiančias nuo vieno iki trijų mėnesinių atlyginimų. Kadangi dauguma įpratę gyventi iš mėnesio algos, šias premijas lengvai atideda santaupoms.

Kaip jau matėme, kita svarbi japonų verslininkystės organizavimo ypatybė yra artimas verslininkų ir vyriausybės bendradarbiavimas. Kai ku-

優定期は、この1冊に。

つみたて
No.1

三菱の優自動つみたて定期預金

放水口

放水用器具

Šeimos santaupy, atidedant dalį algos, reklama Mitsubishi banke. (© Michal Heron / Woodfin Camp & Associates)

rie amerikiečiai perdeda tikrąją padėtį ir mano, kad japonų verslininkai ir vyriausybė susiję slaptais ryšiais ir sudaro vienovę, kurią jie vadina "Japan, Inc." Tai - gerokas persūdijimas, nes vyriausybės valdymas ribotas, o verslininkai stengiasi iš jo išsivaduoti. Bet iš tikrųjų tiesa, kad Japonijos verslininkų ir vyriausybės bendradarbiavimas ryškiai skiriasi nuo padėties Amerikoje, kur vyriausybė ir verslininkai tradiciškai laikomi priešais.

Ikimoderniojoje Japonijoje į verslininkystę žiūrėta nepalankiai, nes ji griovė nusistovėjusią feodalinę tvarką, bet devyniolikto šimtmečio viduryje naujoji Meiji vyriausybė, siekusi pasivyti Vakarų, ėmėsi remti verslininkus, o šie su dėkingumu priėmė jos vadovavimą ir pagalbą. Tačiau verslininkystė plėtojosi taip sparčiai, kad, kai kurių akimis žiūrint, ratai pradėjo riedėti prieš arklį. Galiausiai karinė vadovybė ketvirtame mūsų amžiaus dešimtmetyje daugumą verslininkų privertė tapti nepatenkintais, bet paklusniais tarnais.

Amerikiečių okupacijos metais laisva verslininkystė buvo skatinama panaikinant zaibatsu, išleidžiant Antimonopolinį įstatymą ir įkuriant Garbingos prekybos komisiją bei kitas pagal Jungtinių Valstijų pavyzdį veikiančias institucijas. Tačiau faktiškai vyriausybė niekad taip nekontroliavo verslo, kaip tuomet. Toks valdymas buvo neišvengiamas dėl beviltiškos ekonominės padėties, jo reikalavo ir amerikiečių vykdomos visa šluojančios socialinės bei politinės reformos.

Daugelį inovacijų okupantai reformatoriai diegė kaip laikinas priemonės, bet dauguma jų tapo pirmosiomis nuolatinio vyriausybės ir verslininkų bendradarbiavimo užuomazgomis. Didelė vyriausybinių valdymo dalis buvo vykdoma per daug galios turinčią Tarptautinės prekybos ir pramonės ministeriją (Tsusansho) - Vakaruose paprastai žinoma kaip MITI, - kuri pakeitė ikikarinę Komercijos ministeriją. Ekonominio planavimo žinyba formulavo bendriausius ekonominius tikslus, o įvairūs MITI padaliniai nustatinėjo siekius atskiroms pramonės šakoms ir vadovavo realiai Japonijos ekonomikos plėtrai. Kontroliuodami ryšius su užsieniu ir licencijuodami užsienio technologijas, valdininkai kruopščiai prižiūrėjo naujų technologijų įsigijimą ir siekė kiek įmanoma greičiau apsirūpinti geriausiomis jų, taip pat - kad tos geriausios atneštų kuo daugiau naudos. Sykiu jie stengėsi, kad Japonijoje neatsirastų monopolijų, todėl palaikė konkurenciją, skatindami, kad dvi ar daugiau stiprių kompanijų įsigytų tas pačias technologijas. MITI taip pat padėjo susiformuoti ekonominės depresijos laikotarpio karteliams, kai gamybą reikia sumažinti, ir eksporto karteliams, kai "voliuntaristinių" eksporto apribojimų

pareikalauja užsienio šalys, ypač Jungtinės Valstijos. Kad pagerėtų bendras ekonomikos vaizdas, ji skatino ir silpnų, mažų kompanijų susiliejamą su didesnėmis bei stipresnėmis.

Kaip minėta, mokesčių strategija buvo siekiama plėtoti perspektyviausias pramonės šakas, ir Japonijos bankas laikėsi politikos, užtikrinančios gausų šių sričių finansavimą. Ir MITI, ir kitos ministerijos "administraciniu vadovavimu" irgi skatino kompanijas imtis produktyviausios veiklos. Šis "vadovavimas" neturėjo įstatymo galios, bet verslininkai jį sąmoningai priėmė, kadangi suprato, jog MITI ir kitos ministerijos turi pakankamai administracinių priemonių ir joms atlyginti, ir jas nubausti.

Tokiais įvairiais būdais vyriausybė vadovavo Japonijos ekonomikos gaivinimui pokario metais. Kaip matėme, pirmiausia ji skatino keletą rinktinių industrinės veiklos sričių, o po to, kai ekonomika suklestėjo, ėmė teikti paramą ir kitoms pažangiausioms kryptims. Jau septintame dešimtmetyje buvo pradėta atsisakyti intensyvaus darbo reikalaujančių pramonės šakų, nes pasaulio ekonomikos žemėlapyje pasirodė tokios vadinamosios NPŠ (naujosios pramoninės šalys), kaip Pietų Korėja, Taivanas, Honkongas ir Singapūras, kur darbo jėgos kaina buvo aiškiai mažesnė. Palaipsniui nuo sunkiosios pramonės, kuri reikalavo milžiniško žaliavų ir energijos išteklių, pavyzdžiui, naftos, importo ir grasė dar labiau padidinti aplinkos taršą, buvo pereita prie aukštų technologijų - tos srities, kuri galėtų būti apibūdinta kaip pažinimo ir informacijos pramonė; čia aukštu išsilavinimo lygiu bei moksliniais sugebėjimais japonai gerokai pranoko NPŠ ir koja kojon žengė su pažangiausiais Vakarų kraštais.

Vyriausybė padėjo palengvinti ir sunkumus, kurie kilo dėl smunkančių gamybos šakų. Išskyrus žemdirbystę, ji pripažino būtinybę perkelti darbininkus iš šių saulėlydžio laikus gyvenančių pramonės sričių į tas, kurios kyla, ir padėjo tai padaryti. Ji laikėsi darbininkų perkvalifikavimo ir planuoto, etapais vykdomo gamybos sumažinimo, prie kurio kompanijos galėjo prisitaikyti, politikos. Ji veikė visiškai priešingai nei Amerikos vyriausybė, kuri, pasiduodama kongresmenų, atstovaujančių vietovėms su smunkančia pramone, spaudimui, stengiasi suteikti paramą šiems nesveikiems ekonomikos elementams, didindama mokesčius ir keldama kainas vartotojams stipresnės ekonomikos dalies sąskaita. Taip japonų vyriausybė padeda išteklius nukreipti į produktyviausias pramonės šakas, o amerikiečių vyriausybė siekia jais paremti mažiausiai produktyvias. Savaime suprantama, kad japonų strategija lemia spartesnę gamybos augimą ir sveikesnę ekonomiką.

Ne visas japonų pokarinės pramonės augimas vyko vadovaujant vyriausybei. Numatydami ateitį valdininkai klysta kaip ir kiti. Pavyzdžiui, didelė sėkmė automobilių gamybos srityje pasiekta be ypatingesnės vyriausybės pagalbos ir suvokimo, kas iš tikrųjų vyksta. Tačiau vadovaujama ekonomikai vyriausybė buvo pakankamai išmintinga, kad privačiai pramonei paliktų verslo iniciatyvą. Tai leido, kitaip nei visiškai planinės ekonomikos šalyse, laisvoms įmonėms išvengti vyriausybės kišimosi, taip pat sudarė sąlygas plėtoti sritis, kurios jai prasprūdo pro akis. Atrodo, kad buvo rastas tinkamas santykis tarp privačios iniciatyvos ir vyriausybės vadovavimo bei pagalbos - ko gero, pats tinkamiausias nei bet kur pasaulyje.

Vyriausybės-verslo santykiai, be jokios abejonės, nebuvo vienpusiai. Stambusis verslas, arba *zaikai* ("finansinis pasaulis"), kaip jis vadinamas Japonijoje, nėra vyriausybės timpčiojama lėlė, bet daugiau lygiavertis partneris, turintis įtakos ir jai pačiai. Vyriausybė stambiajam verslui vadovavo ir padėjo, sykiu laukė ir jo patarimų. Įtakinga Keidanren (Ekonominių organizacijų federacija) labai daug prisidėjo, padėdama nustatyti šešto ir septinto dešimtmečių pradžios vyriausybės ekonominę politiką, ir kartais net vadovavo ją įgyvendinant. Daug patarė ir Keizai Doyukai (Ekonominės plėtros komitetas), kurio nariai iš pradžių buvo jaunesni už Keidanren vadovus verslininkystės pareigūnai. Šiek tiek mažesnės kompanijoms atstovavę Japonijos prekybos rūmai (Nisso) ir strategiškai svarbiausia struktūra nustatant darbo santykius Nikkeiren (Tarautojų draugijų federacija) išreiškė labiau vietinius verslininkystės interesus.

Pastaraisiais metais ir vyriausybės vadovavimas pramonei, ir vyriausybės-verslininkų bendradarbiavimas, regis, silpnėja. Sustiprėjusiai japonų pramonei mažiau reikia bet kokio pobūdžio vyriausybinio valdymo, mažiau jina ir pakenčia. Taip pat ir užsienio šalių reikalavimas abipusiai lygių santykių, kad būtų atsvertas jų ekonomikos atvirumas japonų ekonominei įtakai, privertė vyriausybę gerokai susiaurinti savo tiesioginio vadovavimo sritį. Atsisakyta mainų kontrolės ir MITI priežiūros importuojant technologijas, panaikinta dauguma importo tarifų apribojimų. Tik vienoje srityje vyriausybės vadovavimas faktiškai sustiprėjo. Tai - aplinkos taršos kontrolė. Paskatinta japonų visuomenės, vyriausybė gyvai jos ėmėsi aštunto dešimtmečio pradžioje. Skirtingai nuo ankstesnių, šios priemonės nebuvo palankios verslininkystei ir buvo skirtos ne paspartinti ekonomikos augimą, bet atsakyti į socialinius reikalavimus. Bendri interesai, siekiant įgyvendinti ekonominio augimo prioritetą, kuris ki-

tados artimos partnerystės ryšiais siejo vyriausybę ir verslininkus, suskilo. Vyriausybė, atsižvelgdama į visuomenės nuostatą, kad gyvenimo sąlygų kokybė svarbesnė nei gamybos kiekybė, žengė viena kryptimi, o kaip ir anksčiau ekonominės sėkmės tebesiekia verslininkai prarado Japonijos pokarinės ekonomikos didvyrių aureolę - vis daugiau žmonių į juos ėmė žiūrėti kaip į piktadarius, dėl kurių veiklos teršiama aplinka ir didėja grūstys. Tikriausiai esminis efektyviai vadovaujančios vyriausybės ir dinamiško, konkurencijos dvasia gyvenančio verslo pasaulio bendradarbiavimas tęsis ir toliau, tačiau japonų pokarinės ekonomikos sėkmės laikais vyravusi širdinga dviejų brolių milžinų partnerystė turbūt niekados nebeatgims.

Japonų verslininkystę, kaip ir apskritai visą visuomenę, saisto stiprūs grupiniai ryšiai. Valdytojai viršesnius už save, sau lygius ir pavaldinius laiko vieno klubo nariais, su kuriais jie per visą savo karjeros laiką turi kiek įmanoma geriau bendradarbiauti. Juos nelabai sugundys didesni kitų kompanijų užmokesčiai, o į tuos, kuriuos sugundys, bus žiūrima skersa akimi - kaip į nepatikimus ar silpno charakterio žmones. Ši sistema sumažina nepalankias vadovavimo permainas ir sušvelnina daug nuostolių atnešančią tarpusavio konkurenciją. Mažesnė trintis ir stipresni ryšiai tarp vadovų kompanijai atneša daug naudos.

Solidarumo jausmas tikriausiai yra viena iš priežasčių, dėl ko žemesniosios grandies aukštesnysis menedžmentas Japonijoje apmokamas mažiau nei Jungtinėse Valstijose. Valdytojų japonų algos yra aiškiai kuklesnės, pareigūnams priklauso mažiau kompanijos akcijų. Vienintelė išimtis - palyginti naujos šeimų kompanijos, bet net ir čia nelabai daug nuosavybės gali būti perduodama dėl neįtikėtinai didelių paveldėjimo mokesčių. Sėkmė matuojama ne tiek pinigais, kiek prestižo simboliais - didelėmis kompanijos rezidencijomis, automobiliais, vairuotojais, prabangiomis kontoromis, gausių išlaidų sąskaitomis, o užvis svarbiausia - aukštomis pareigomis nacionalinės svarbos kompanijoje. Kad ir kaip būtų, Japonijoje nėra nei Amerikos korporacijoms būdingų išpūstų algų, nei valdininkų konkurencijos.

Tų pačių tikslų siekia japonų kompanijų vadovai susiburia į tam tikrus viso gyvenimo klubus, kurie veikia labai sklandžiai ir darniai. Jeigu tik kompanijos neištinka rimti finansiniai sunkumai ir jos neima valdyti kreditiniai bankai, vadovai parenkami iš geriausių klubo narių. Vadovaus greičiau inžinieriai ar mokslininkai, kuriems gerai pažįstamas kom-

panijos gamybos procesas, o ne kitų didesnių kompanijų prekybos medžiagai ar finansininkai, kurie siektų staigaus pasipelnymo, bet ne ilgalaikės sėkmės. Dėl tokio vadovavimo pobūdžio japonų kompanijos paprastai apsiriboja ta gamybos ar verslo sritimi, kurią jos išmano geriausiai, ir dėmesį sutelkia į tolesnę šios srities plėtrą, o ne stengiasi įsijungti į konglomeratą dėl trumpalaikės naudos.

Japonų verslininkystės vadovams rūpi ne tiek greitai gauti pelną ir įtikti akcijų savininkams, kiek ilgalaikis augimas, keliantis kompanijos akcijų kainas rinkoje ir didinantis jos nacionalinį bei tarptautinį pripažinimą. Tai geriausias būdas pasiekti tiek asmeninius, tiek bendrus kompanijos tikslus. Vienų nuo kitų jų negalima atskirti, nes asmeninį atpildą lemia sėkminga visos kompanijos veikla, tik vadovybė čia sutelktomis pastangomis siekia pirmiausia ilgalaikės sėkmės. Tokios nuostatos visiškai skiriasi nuo amerikietiškojų, kai daimosi, kuri kompanija moka daugiausia, ir, vaikantis asmeninio pasisekimo, stengiamasi kuo greičiau gauti pelną. Tačiau tos nuostatos labai gerai atliepia plačią japonų ekonominio planavimo akiračius ir nacionalinius ekonominės sėkmės siekius.

Grupinio bendradarbiavimo tendencija apima ir ryšius tarp kompanijų. Kaip jau sakėme, tos pačios veiklos srities kompanijos dažnai jungiasi į asociacijas, kurios savo ruožtu įeina į visa apimančią Keidanren federaciją. Verslininkai, priklausą vienai keiretsu grupei, paveldėtai iš žaibatsu kombinatų laikų, taip pat dažnai tarpusavyje susiję artimiau nei su kitomis kompanijomis; ilgalaikis bendravimas, draugystė bei pasitikėjimas irgi, atrodo, daug lems kompanijai renkantis bendradarbiavimo partnerius. Neįmanoma perdėti asmeninės pagarbos ir pasitikėjimo reikšmės, aiškinant, kaip veikia stambusis japonų verslas. Draugystę sustiprina dovanos, vedybiniai ryšiai, kartu praleidžiamas laisvalaikis golfo aikštelėse ar geišų draugijoje, arba baruose, jeigu pareigūnai ne tokie egzaltuoti. Šitoks asmeninis bendravimas labai svarbus palaikant dalykinius verslo santykius - nuo to prasideda visi susitarimai, kurie paskui tik teisiškai įforminami ir detalizuojami. Verslininkai baidosi šaltų juridinių santykių, labiau linksta į nuoširdų asmeninį bendravimą. Ginčų, kiek įmanoma, vengiama, nesutarimus stengiamasi užglaistyti kompromisais, grindžiamais tarpusavio pasitikėjimu. Todėl japonų verslininkystei per capita reikia tik mažos dalies advokatų, kurių pagalbos šaukiamasi Jungtinėse Valstijose. Dėl to nepalyginti mažiau lėšų iššvaistoma advokatų honorarams, nesusipratimai verslo pasaulyje irgi daug retesni.

Asmeninė draugystė svarbi ne tik palaikant ryšius tarp kompanijų, bet ir bendradarbiaujant su vyriausybe. Viena iš priežasčių, kodėl verslinin-

kai ir vyriausybė taip sėkmingai bendradarbiavo Japonijai lemtingai svarbiu pokarinės raidos metu, buvo ta, kad valdininkai ir verslo vadovai, išskyrus keletą naujų, savo pastangomis iškilusių, buvo daugiausia tų pačių prestižinių universitetų absolventai. Jie buvo seni draugai arba bent jau kitados nešiojo tos pačios mokyklos kaklaraištį.

Japonų pokarinė pramonės sistema ne sykį įrodė, kad ji daugeliu atžvilgių - geriausia pasaulyje. Ją galėtume vadinti postkapitalistine, nes jai vadovauja algas gaunantys "verslininkystės valdininkai", o orientuota ji ne tiek į asmenines darbuotojų algas ar greitą kompanijos pelną, kiek į pažangą ir tarnavimą valstybės interesams. Piniginiai atlygiai maždaug vienodi, o pagrindiniu tikslu laikomas visos nacijos turtas.

Tam tikra prasme, japonų ekonomika - geriausių kapitalizmo ir socializmo savybių mišinys. Ji akiai nepaklūsta nenuspėjamos rinkos užgaidoms ir pripažįsta vyriausybės kontrolę. Sykiu vyriausybė nekausto ekonominės pažangos, kaip būtų, jeigu ji stengtųsi planuoti ir valdyti visą ekonomiką. Yra pakankamai vietos ir laisvai iniciatyvai, ir kietai konkurencijai. Ekonominiai procesai vyksta sklandžiai ir efektyviai; į vadovų postus per konkurencinę kovą mokantis ar verslininkaujant iškyla intelektualiai gambiausi ir daugiausia praktinių įgūdžių turį šalies žmonės; per kraštus liejasi ryžtas siekti ekonominės pažangos, kurią skatina energinga konkuruojančių kompanijų kova. Nors dalis japonų ekonomikos stiprybės priklauso nuo savybių, kurių kiti neįstengtų, galbūt ir nenorėtų perimti, ji pasižymi tokiais pasiekimais, kuriuos tikrai derėtų tyrinėti, o pritaikius - stengtis patobulinti ir net pranokti.

Vis dėlto baigdami turėtume priminti, kad nepaisant visų laimėjimų, japonų verslininkystė turi trūkumų ir problemų. Niekas negali užtikrinti, kad ir ateityje ji veiks taip pat sklandžiai kaip ligi šiol. Daug didžiausių jos pranašumų aiškiai pradeda būti rūdys. Jauni žmonės jau nebepasižymi tokia besąlygiška ištikimybe savo kompanijoms. Darbo jėga sens ta, dėl to tampa brangesnė ir nebe tokia produktyvi. Japonai nenori, kad darbo jėgos spragas užpildytų imigrantai ar "kviestiniai darbininkai", kaip kad nutiko Jungtinėse Valstijose ar Šiaurės Europoje. Dėl to sunku užpildyti mažai apmokamas darbo vietas, bet užtat šitokia nuostata padeda išvengti kai kurių socialinių problemų bei etninės įvairovės.

Daugiausia sunkumų japonams kelia užsienio prekyba. Jiems atrodo, kad jie "nepatikimai nutūpę ant siauro ekonominio iškyšulio" - priklauso nuo didžiulio energijos išteklių, maisto ir kitų žaliavų importo, todėl

Verslininkai apžiūrinėja "Kompiuterinės programinės įrangos '86" parodą, vykusią spalio 1-3 dienomis "Saulės šviesos" mieste, didžiausiame Ikebukuro, vieno iš Tokijo palydovų ir antrinių centrų, dangoraižyje. Apie parodos atidarymą skelbiantis plakatas su medžio raiziniu Sharaku (1794-1795 metų) stiliumi rodo, kaip lengvai Japonijoje susilydo tradicijos ir modernas. (© *Sonia Katchian / Photo Shuttle: Japan*)

lygiai tiek pat priklauso ir nuo didžiulio pramoninių prekių eksporto, kuris būtinas, kad apmokėtų už importą. Kol Japonija buvo palyginti mažas ekonominis vienetas, atsigaunęs po karo, o pasaulio ekonomika energingai kilo po nesenų nuniokojimų, sparčiam japonų ekonomikos augimui vietos netrūko. Bet dabar Japonija jau - ekonomikos milžinas ir, nors neturi sunkumų įsigyti importinių žaliavų, nes pasaulis, atrodo, įžengia į žaliavų pertekliaus laiką, susiduria su eksporto rinkų problema. Naujos besiindustrializuojančios šalys, kuriose maža darbo jėgos kaina, išstūmė Japoniją iš tokių intensyvaus darbo šakų, kaip tekstilė ir elektronika, ir privertė pereiti į aukštų technologijų ir daug kapitalo reikalaujančias sritis. Bet šių sričių rinkos yra daugiausia tokiuose dideliuose ir labai industrializuotuose kraštuose, kaip Jungtinės Valstijos ar Vakarų Europos šalys, kurios pačios desperatiškai kabinasi už tokio pat pobūdžio gamybos. Jos nelinkusios leisti, kad tiesiogiai konkuruojantis Japonijos importas išaugtų iki ankstesniųjų mastų jų pačių pramonės sąs-

kaita. Pavyzdžiui, kasmetinio penkiasdešimtys ar daugiau milijardų Amerikos deficito su Japonija ilgesnį laiką nebus įmanoma toleruoti - jį reikės pažaboti derybomis prieš tai, kol jis nesukėlė drastiškesnių ir pavojingesnių padarinių.

Japonų prekybos tarifai ne didesni, o daugeliu atvejų mažesni, nei daugumos jos varžovių, bet kitos šalys jaučia, kad Japonija įvairiomis gudrybėmis renčia kitokio pobūdžio užtvaras, sukurdamą užsieniečiams nepalankaus ekonominio žaidimo lauką. Taip pat joms atrodo, kad japonai pajėgtų išlaikyti ekonominę galią ir turėtų naudos, jeigu mažiau rūpintųsi eksportu ir didesnę gamybos dalį skirtų savo šalies turtinimui, ypač namams statyti, keliams tiesti, kanalizacijai tvarkyti ir kitoms socialinėms reikmėms tenkinti.

Japonai padėtį suvokia visiškai kitaip. Jie pavojingai priklausomi nuo milžiniškos užsienio prekybos. Jie prisimena, kad dėl pasaulio naftos trūkumo ir po to prasidėjusios infliacijos, prieš kurią jie buvo bejėgiai, septintame dešimtmetyje infliacijos lygis Japonijoje trumpam buvo šoktelėjęs net iki 26 nuošimčių. Prisimena jie ir 1973 metais netikėtą amerikiečių embargą sojos pupelėms, kurios yra vienas pagrindinių jų maisto produktų. Šie įvykiai labai sustiprino pažeidžiamumo pojūtį. Japonai puikiai suvokia, kad yra pajėgūs patys pasigaminti visą jiems reikiamą maisto produktų kiekį. Jie įsitikinę, kad jiems būtina išlaikyti sparčius augimo tempus, kad sušvelnintų smūgius, kuriuos galėtų sukelti kokia nors netikėta nelaimė. Sau palankų prekybos santykį jie aiškina kitų šalių nenoru pertvarkyti savo ekonomikos sistemas ir nesistengimu išmokyti japonų kalbą bei susipažinti su Japonijos ekonomika, kaip tai padarė japonų verslininkai, išmokę užsienio kalbų ir ištyrinėję šalių, į kurias kertino eksportuoti produkciją, ekonominius reikalavimus bei verslininkystės metodus.

Abu požiūriai tam tikra prasme pagrįsti, bet svarbiausia yra tai, kad japonų ekonomikos problemas labiausiai sąlygoja jos santykiai su kitomis šalimis. Pati savaime Japonija labai laiminga šalis, ją lydi neįtikėtina sėkmė. Tačiau akivaizdu, kad šiuo istoriniu laikotarpiu pati viena Japonija išgyventi negali; ji neišvengiamai - vienas iš pagrindinių pasaulio įvykių židinių. Taigi pats laikas pereiti prie Japonijos santykių su išoriniu pasauliu.

Šeštas skyrius _____

Japonai ir pasaulis

Doko kranai ir eksportui išrikiuoti automobiliai simboliškai apibendrina dabartinius Japonijos santykius su išoriniu pasauliu. (© *Sonia Katchian / Photo Shuttle: Japan*)

35 *Prieškario metraštis*

Japonijos ryšių su pasauliu svarba - arba jų trūkumas - buvo nuolatos pasikartojanti mūsų pasakojimo tema, kartais skambėjusi kaip šalutinė melodija, bet kalbant apie dabartinius laikus tapusi lemtingai dominuojančiu leitmotyvu. Maždaug 122 milijonai - arba bent jau pusė šio skaičiaus - japonų savo mažose salose gali gyventi tik su sąlyga, jeigu į Japoniją atplūsta milžiniški gamtiniai išteklių ir išplūsta tiek pat gaminių, kad būtų apmokėtas šis importas, ir tik taikos ir globalios prekybos aplinkybėmis, sudarančiomis sąlygas platiems prekių mainams. Japonai taip pat privalo efektyviai bendradarbiauti su kitomis žemės rutulio tautomis, sprendžiant daugybę vis sudėtingesnių, kaskart labiau žmoniją apninkančių problemų. Visi kiti sugebėjimai ir laimėjimai, jeigu nebus šių sąlygų, jiems mažai pravers. Tinkamas tarptautinio bendradarbiavimo klimatas ir geri santykiai su kitomis tautomis japonams - visa lemianti būtinybė.

Tačiau tarptautinius santykius ir patys japonai, ir svetimšaliai laiko pažeidžiamiausia Japonijos vieta. Čia tasai akmuo, ant kurio Japonija gali suklypti. Japonai iš praeities nepaveldėjo bendravimo su užsieniu patirties. Tokios jų vertybės, kaip stiprus savo tapatybės pojūtis, nepaprastas homogeniškumas ir artimais ryšiais susaistyta visuomenė, kartais, kai jie susiduria su šiandieniniu pasauliu, virsta kliūtimis. Jų be galo sudėtinga kalba - didžiulė užtvara, atskirianti juos nuo kitų tautų. Juos galėtume palyginti su neprilygstamai meistrišku beisbolo žaidėju, kuris staiga iškviečiamas į teniso turnyrą.

Tarptautiniai santykiai prioritetinę reikšmę japonams įgijo gana netikėtai. Pokario metais jiems puikiai sekėsi tvarkytis su vidaus sunkumais, bet kaip tik tuo metu jie staiga susizgribo, kad didžiausios jų problemos slypi visai kitur. Tik du pastaruosius dešimtmečius jie tai suvokė, bet kol kas dar toli gražu nespėjo galutinai įsisąmoninti visos šio fak-

to svarbos. Beveik per visą istoriją santykiai su užsieniu japonams buvo arba nelabai reikšmingi, arba jie turėjo pakankamai jėgų juos deramai sutvarkyti. Galėtume trumpai apžvelgti jų metraštį.

Iki šeštojo amžiaus būta didelių antplūdžių į Japoniją iš Korėjos, galbūt su tuo susijęs ir japonų įsivėlimas į karinius veiksmus Korėjos pusiasalyje. Bet nuo to laiko beveik tūkstantmetį japonai tik vos vos bendravo su svetimšaliais. Taikus kinų kultūros įsiskverbimas - didžioji japonų istorijos tema; to negalima pasakyti apie užsienio karus ar migracines bangas. Palaiapsniui plėtėsi prekybiniai ryšiai, o su jais ir japonų piratavimas - keturioliktame šimtetyje prasidėjęs ties kaimyninio žemyno pakrantėmis, vėliau jis išplito iki pat Pietryčių Azijos. Kaip pirkliai ir krikščionys misionieriai šešioliktame amžiuje Japonijoje pasirodė portugalai ir kiti europiečiai, bet septynioliktame šimtetyje jie buvo išstumti lauk, jų religija iš salų irgi išguita. Išskyrus menkus ir atidžiai reguliuojamus prekybinius ryšius su kinais, korėjiečiais ir olandais, Japonija dviem šimtmečiams dirbtinai užsisklendė nuo pasaulio. Per ištisą istorinį vingį nuo šešto iki devyniolikto amžiaus vieninteliai japonų išgyventi karai tebuvo du Kiniją valdančių mongolų bandymai įsiveržti į šalį tryliktame amžiuje ir Hideyoshi ketinimas užkariauti Korėją 1592-1598 metais. Raskite kitą bent kiek didesnę tautą, kurios metraštyje būtų mažiau invazijų ar užsienio karinių avantiūrų.

Dėl tarptautinių santykių japonams pirmąsyk sunkumų iškilo devyniolikto šimtmečio vidury, kai Vakarų pasaulis pradėjo belsti į uždarytas Japonijos duris, reikalaudamas įsileisti ir užmegzti prekybinius ryšius. Japonai buvo priversti atidaryti tas duris ir pradėjo sunkiai kovoti, stengdamiesi apsiginti nuo Vakarų iš jų perimtomis pažangesnėmis karinėmis bei ekonominėmis technologijomis. Jie suprato revoliucinės pertvarkos socialinėje bei politinėje sistemoje būtinybę ir, remdamiesi savo tradicinėmis homogeniškumo, darbštumo ir bendros iniciatyvos savybėmis, šį užmojį įgyvendino sėkmingiau nei bet kuri kita tauta, pirmąsyk susidūrusi su technologiškai pranašesniais Vakarais.

Tačiau pasaulis, į kurį Japonija buvo priversta įsijungti, buvo pavojingas ir grobuoniškas. Devynioliktas šimtmetis paliudijo, kad imperIALIZMAS pasiekė savo viršūnę. Stiprūs rijo silpnus ir kovėsi vieni su kitais dėl strateginio pranašumo. Kad būtum saugus ir visiškai nepriklausomas, karinė jėga japonams pasirodė tokia pat esminė kaip ir industrinė galia. Dėl to jie sustiprino armiją ir karinį laivyną, taip pat užsimojo ekspansijai į užsienį. Rodėsi, kad priešiškos valstybės rankose atsidūrusi Korėja taptų durklu, nutaikytu į pačią Japonijos širdį. Dėl Korėjos kont-

rolės Japonija kovėsi dviejuose karuose ir abu laimėjo, iš pradžių prieš Kiniją 1894-1895 metais, o paskui su Rusija 1904-1905. Iš šių karų iškilo Japonų imperija, kuri apėmė Taivanį, Korėją, pietinį Mandžiūrijos iškyšulį ir pietinę Sachalino dalį. Per Pirmąjį pasaulinį karą Japonija buvo stipriausia karinė ir ekonominė galia Rytų Azijoje, per šį karą ji ekonomiškai įsiviešpatavo didelėse Kinijos dalyse. Reguluojant karo klausimus, ji įgijo ir Vokietijos salas Šiaurės Ramiajame vandenyne bei vokiečių valdas Kinijos pakrančių Shantungo provincijoje.

Mazdaug tuo laiku kiek pasikeitė japonų požiūris į užsienio santykius. Viena vertus, karinė jėga ir ekspansija suteikė Japonijai saugumo, kita vertus, ji tapo pažeidžiamesnė. Pramoninė bazė ir išaugęs gyventojų skaičius, kuriais rėmėsi japonų karinė galia, pirmą kartą per visą istoriją Japoniją padarė priklausomą nuo užsienio išteklių šaltinių. Geležies ir kitos pagrindinės rūdos atkeliaudavo iš užsienio; nafta, be kurios negalėjo išsiversti armija ir karinis laivynas, - daugiausia iš Indonezijos (po to - iš Olandų Rytų Indijos) ir vakarinių Jungtinių Valstijų pakrančių; sojos pupelės, svarbios kaip proteino šaltinis žmonėms ir trąšos - žemės ūkiui - iš Mandžiūrijos; dalis ryžių iš Korėjos ir Taivano. Kuo smarkiau augo pramonė ir daugėjo gyventojų, tuo labiau Japonija ėmė priklausyti nuo išorinio pasaulio.

Tačiau tarptautinė padėtis darėsi vis nepalankesnė imperinei ekspansijai. Pirmojo pasaulinio karo išsekintos Vakarų valstybės kvietė baigti užsienio užkariavimus ir saugumą grįsti tarptautiniu bendradarbiavimu. Todėl bet kokia japonų ekspansija būtų susilaukusi veikiau pasaulio pasmerkimo nei pritarimo. Mažiau išsivysčiusiose šalyse, ypač Kinijoje, su kuria buvo susijusios didžiosios japonų ateities viltys, taip pat sustiprėjo nacionalizmo dvasia. Prekybos boikotas ir žmonių pasipriešinimas grėsė tuo, kad imperialistinė ekspansija bus brangesnė ir nepatikimesnė nei praeityje.

Nenuostabu, kad tokiomis aplinkybėmis trečio dešimtmečio partiniai kabinetai, stipriai spaudžiami verslininkų, kurie bijojo, kad sutriks užsienio prekyba, ir kuriems nepatiko dideli mokesčiai, nusigręžė nuo karinės ekspansijos, atsitraukė iš Shantungo ir atsisakė karinės avantiūros į Sibirą, labai sumažino karinėms išlaidoms skiriamą nacionalinio biudžeto dalį ir per 1921-1922 metų Vašingtono konferenciją sutiko apriboti linijinių laivų skaičių, nustatant japonų laivyno santykį su dviejų vandenynų Amerikos ir pasauliniu Didžiosios Britanijos laivynais - trys ir penki. Išlaikydami karinį dominavimą vakarinėje Ramiojo vandenyno dalyje, japonai savo besiplėtojančios ekonomikos saugumą siejo su tarp-

tautine prekyba ir pasaulio taika, kurią simbolizavo prezidento Wilsono idealai bei Tautų Sąjunga.

Jau matėme, kaip 1931 metais, pradėdami Mandžiūrijos užkariavimą ir grąžindami Japoniją prie imperialistinės ekspansijos, kai kurie japonų armijos kariškiai sužlugdė šią politiką. Mes iš naujo smulkiai nebe-nagrinėsime tokio staigaus pasikeitimo priežasčių. Aišku, kad svarbiausias veiksnys buvo vidinis nepasitenkinimas, ypač tarp kariškių, partinių vyriausybių vykdoma užsienio politika. Ekonominė depresija, prislėgusi pasaulį 1929 metais, labai padidino ir politinę bei socialinę įtampą ir išgąsdino japonus, kad užsienio prekybos apribojimai uždarys šalį nuo pasaulio. Kai kam atrodė, kad Vakarų valstybės, prisisotinusios imperialistinių užkariavimų ir dėl valdų dydžio palyginti saugios nuo pasaulinės depresijos, apgavo Japoniją, priversdamos ją atsižadėti ekspansijos dar iki jai įgyjant atitinkamą bazę ekonominei ir karinei galiai išlaikyti. Be to, jie jautė nuoskaudą, kad baltoji rasė savo naudai užgrobė tokius atvirus žaviausius pasaulio kraštus, kaip Šiaurės Amerika ir Australija, o japonus išskyrė arogantišku rasiniu pagrindu, taip uždarydama juos nedidelėse salose.

Mandžiūrijos incidentas privedė prie tolesnės ekspansijos į Kiniją, susidūrimų su kinų kariuomene ir galiausiai prie karo su Kinija, kai nacionalistinė Chiang Kai-sheko vyriausybė, spaudžiama Šiaurės Vakarų Kinijos komunistinio režimo, galop pasipriešino tolesniam japonų veržimuisi. Nors japonų armija beveik be pertrūkio laimėjo ištisą grandinę mūšių bei karo žygių ir užvaldė didžiąją Kinijos dalį, nacionalistai ir komunistai iš savo bazių, išmėtytų po visą milžinišką šalį, tebesipriešino iš gilaus užnugario, ir japonų karo mašina įklimpo į kinų nacionalizmo liūną. Japonai tebetęsė karą, tikėdamiesi kaip nors palaužti kinų pasipriešinimą, bet jos lygiavimasis į Vokietiją ir Italiją vertė amerikiečius manyti, kad japonai siekia hegemonijos Rytų Azijoje lygiai taip pat, kaip naciai trokšta įsiviešpatauti Europoje, ir Jungtinės Valstijos pradėjo stiprinti ekonominę Japonijos spaudimą. Faktinis uždraudimas pakrauti naftą į laivus 1941 metais privertė japonus rinktis, ar pradėti karą su Jungtinėmis Valstijomis, ar nusileisti. Japonija pakilo į kovą, bet, įspūdingai pradėjusi, 1945 metais visiškai žlugo, ir pirmą kartą per visą savo istoriją pateko užsienio užkariautojų valdžion.

36 *Neutralitetas, o ne sąjunga*

Po karo japonai atsidūrė nepavydėtinoje padėtyje. Jie buvo atstumti nuo pasaulio, nuskurdę, demoralizuoti. Pagrindinis rūpestis buvo išlikti - kiekvienam atskirai ir kaip tautai. Kai galiausiai šalis atgavo nepriklausomybę ir, ekonomiškai stiprėdama, palaipsniui pradėjo klestėti, japonai suvokė, kad dėl gausėjančių gyventojų ir didesnės pramonės reikšmės jie labiau nei bet kada priklauso nuo pasaulio išteklių ir prekybos. Bet jie nebeturėjo pasirinkimo, kaip šią problemą išspręsti. Apie imperialistinę ekspansiją negalėjo būti nė kalbos; tik taiki prekyba tegalėjo užtikrinti gyvybingą Japonijos ateitį.

Japonija neteko visų smulkių imperinių valdų - Korėjos, Taivano, Mandžiūrijos, Sachalino - ir net kai kurių savo pačios neatskiriamų dalių - Kurilų salų, trumpam - Riukiu salų, arba Okinawos. Be to, visame pasaulyje dar labiau sustiprėjo nacionalizmo dvasia, ir imperiniai užkariavimai pasidarė visiškai neįmanomi. Likusios imperinės valstybės greitai suvokė nebeišgalį išturėti savo kolonijų, net tų, kurias valdė ištisus šimtmečius. Tokios didžiulės žemyninės valstybės, kaip Sovietų Sąjunga ir Kinija, pajėgė išlaikyti savo naguose kaimyninius kraštus su pavergtomis tautomis, bet visos jūrinės imperijos greitai sutirpo. Kai kurios kolonijų turinčios valstybės kovojo, kad išsaugotų imperijas, pavyzdžiui, olandai - Indonezijoje, prancūzai - Indokinijoje ir Alžyre, bet dauguma savanoriškai pripažino naujas sąlygas. Tokiomis aplinkybėmis nė senamadis japonas negalėjo galvoti apie imperinius užkariavimus.

Buvo akivaizdu, kad vienintelė japonams likusi galimybė - taikus santykinai atviros prekybos pasaulis. Iš pradžių aštrus japonų antimilitarizmas ir entuziastingas pacifizmas buvo daugiausia emocinė reakcija į karo siaubą ir jo atneštus vargus, bet ilgainiui šie jausmai peraugo ir į racionalius įsitikinimus. Kai subrendo nauja, karo neprisimenanti karta ir išblėso pokarinės emocijos, liko stiprus intelektualus įsitikinimas, kad ja-

ponams būtina pasaulio taika. Šiandien japonai kaip jokia kita tauta pasišventusi taikai. Tai - jų didysis, tiek emocijų, tiek intelekto remiamas, idealas.

Kol Japonija buvo bejėgė ir okupuota užsieniečių, nekilo jokių problemų dėl užsienio santykių, ir dauguma japonų galėjo paprasčiausiai pritari, kad pasauliui būtina taika. Bet šaliai atgavus nepriklausomybę ir pradėjus ekonomiškai tolydžio stiprėti, iškilo klausimas, kokią poziciją savo pačios saugumo ir visuotinės taikos labui jai prisiimti į besivaidijančias šalis bei priešiškas militarines stovyklas susiskaidžiusiame pasaulyje. Niekas neabejojo, kad japonams reikia laikytis bet kokių karinių konfliktų nuošalė ir stengtis neįsivelti į jokių tarptautinius ginčus. Dėl to vyriausybė, visuotinai pritariant, siekė užimti, kaip patys japonai sakė, „nusižeminimo poziciją“ ir dėmesį sutelkė į japonų pramonės atgaivinimą bei augimą. Bet dėl šaltojo karo nulemtu pasidalijimo į nesutaikomas stovyklas greitai tapo akivaizdu, kad Japonijos saugumą gali užtikrinti arba artima sąjunga su Jungtinėmis Valstijomis, arba išsilaisvinimas nuo visų ryšių, siekiant neutralumo. Kaip jau sakėme, tai tapo pagrindiniu japonų politinio ginčo objektu per kitus du dešimtmečius. Valdanti partija manė, kad būtina išsaugoti artimus ryšius ir bendradarbiauti su Jungtinėmis Valstijomis, o opozicinių partijų marksistiniai ideologai daugelį metų kuo rimčiausiai įrodinėjo, kad ir „kapitalistinis imperializmas“, turėdami omenyje Jungtines Valstijas, ir „monopolistinis kapitalizmas“ - pagrindiniai japonų tautos priešai.

Sąjungą vietoj neutralumo japonams įpiršo Jungtinės Valstijos, 1951 metais nusprendusios, nedalyvaujant nei Kinijai, nei Sovietų Sąjungai, sudaryti su Japonija atskirą taikos sutartį, o prie šios prisiliesti ir Japonų-Jungtinių Valstijų saugumo sutartį, leidžiančią nepriklausomoje Japonijoje palikti karines amerikiečių bazines ir įpareigojančią Jungtines Valstijas garantuoti Japonijos gynybą. Jungtinių Valstijų požiūriu, abi sutartys buvo būtinos. Okupacija atgyveno savo amžių ir darėsi nebenaudinga; iškilo grėsmė, kad toliau ją tęsiant, bus pažeista net tai, kas jau pasiekta. Bet taikos sutartis, dalyvaujant visoms šalims, atrodė neįmanoma. Buvo sunku pakviesti Kiniją, nes Jungtinės Valstijos ir jų sąjungininkai nesutarė, kuri kinų valdžia atstovauja Kinijai. Jungtinės Valstijos pripažino nacionalistus, o Jungtinė Karalystė ir kai kurie kiti sąjungininkai - Pekino Liaudies Respubliką, su kuria Jungtinės Valstijos tada kariavo Korėjoje. Taip pat buvo aišku, kad nei Maskva, nei Pekinas nesutiks su taikos sąlygomis, kurias amerikiečiai laikė būtinomis. Ypač dėl Amerikos bazių Japonijoje, kurios amerikiečiams atrodė gyvy-

biškai svarbios ir dėl to, kad būtų sustiprintos jų karinės pozicijos Korėjoje ir kad būtų laiduota Japonijos gynyba, priešingu atveju šalis liks visai neapsaugota.

Japonijos konservatyvieji politikos vadovai suprato šiuos argumentus ir jiems pritarė. Ministras pirmininkas Ashida Hitoshi pirmasis pasisakė už tai, kad būtų tęsiami gynybiniai santykiai su Jungtinėmis Valstijomis, šią politiką rėmė ir ji pakeitęs Yoshida. Net nuosaikesni socialistai pripažino „atskiros taikos sutarties“ būtinumą ir dėl šios problemos susipyko su kairiuoju sparnu. Tačiau visos kitos opozicinės grupuotės aršiai kovojo prieš sutartį. Jų akimis žiūrint, amerikiečiai, kurie, norėdami paskatinti ekonomikos atgaivinimą, sustabdė tolesnes reformas ir taip užkirto kelią socializuoti japonų ekonomiką, iš draugų tapo priešais. Jiems arčiau širdies buvo komunistinės valstybės, kurias jie manė esant tikrąją „taikos stovyklą“, besipriešinančia kapitalistų agresijai. Jiems atrodė, kad Taikos sutartis ir jos suteikiama teisė laikyti amerikiečių bazes ne tiek sustiprins Japonijos saugumą, kiek padidins jai kylantį pavojų, mat bijojo, kad jos neišvengiamai įtrauks Japoniją į Amerikos karus ir taps kitos pusės šalių keršto taikiniais. Taip pat jie manė, kad Taikos sutartis ir ja įtvirtintų bazių buvimas jų teritorijoje pamina po konomis japonų konstitucinį karo išsižadėjimą ir karštą troškimą likti neutraliais tarptautinių konfliktų atžvilgiu.

Šitokie argumentai susilaukė plataus visuomenės pritarimo; juos bent iš dalies rėmė ir konservatyvių partijų šalininkai. Ekonominiai Liberalų demokratų partijos laimėjimai buvo pagrindinis šios partijos stiprybės šaltinis, o štai užsienio politika, pagrįsta orientavimusi į Jungtines Valstijas, ilgą laiką - silpniausia vieta. Neutralumas japonams atrodė daug patrauklesnis už tegu ir pasyvią sąjungą su kita puse. Didelės amerikiečių bazės, ypač aplink Tokiją, nuolatos kėlė visuomenės susierzinimą ir žeidė japonų savigarbą. Neišvengiamai kildavo nemalonių incidentų ir pasitaikydavo nusikaltimų, susijusių su amerikiečių kariuomenės kontingentu; iš pradžių, pagal keikiamo ekstrateritoriškumo sistemą, išlikusią nuo devyniolikto amžiaus, jie buvo nagrinėjami tik amerikiečių kariniuose teismuose. Bazėms pasirenkamos žemės, kurias buvo trokštama panaudoti kitiems tikslams, ir ketinimai jas padidinti, kaip kad 1954 metais amerikiečių Sunakawos oro pajėgų bazių Tachikawoje netoli Tokijo atveju, sukeldavo ilgas ir audringas demonstracijas. Visas likęs pasaulis galėjo sielvartauti dėl sovietų karo veiksmų arba politinio spaudimo Čekoslovakijai, Vengrijai ar Berlynui, bet panašūs dalykai atrodė tolimi japonams, kuriems amerikiečių bazės ir svetimos šalies karinėmis uniformo-

mis vilkį žmonės jų pačių tėvynėje liko pagrindinis prakeikto praeities militarizmo priminimas.

Ypač jautriai japonai reagavo į atominius amerikiečių ginklus. Japonai buvo dviejų atominių bombų, padėjusių baigti Antrąjį pasaulinį karą, aukos. Kai 1954 metais po amerikiečių atominio bandymo Bikini, Ramiojo vandenyno vidurinėje dalyje, ant japonų žvejybinio laivo *Fukuryu-maru* iškrito radioaktyvios dulkės, dėl kurių žuvo vienas įgulos narys, visuomenėje kilo didžiulis triukšmas dėl to, kas nehiperbolizuojant buvo pavadinta trečiuoju atominiu žmonijos bombardavimu. Masiniai atminimo mitingai rugpjūčio 6 dieną, per pirmojo bombardavimo metines, vykstantys Hirosimoje, tapo milžiniškais protesto demonstracijomis prieš Jungtines Valstijas ir Taikos sutartį, nors nuo 1961 metų šios demonstracijos pradėjo skaidytis tarp įvairių partijų ir ilgainiui prarado antiamerikietišką pobūdį, mat japonų dėmesys nukrypo į sovietų ir kinų atominę ginkluotę.

Japonai jautriai reagavo ne tik į atomą, - kartais tai vadinama "atominė alergija", - bet ir į branduolinę energiją bei elektrinių varomąją jėgą. Septintame dešimtmetyje jie apdairiai ėmėsi plėtoti atominės elektros energijos gamybą. Šitokia raida stačiai neišvengiama energijos išteklių skurdžiai šaliai, bet tam Japonijoje visuomet buvo stipriai priešinamasi. Iš pradžių daugiausia opozicija reiškėsi per politinius ginčus, bet paskui pradėjo priešintis ir vietos gyventojai, nenorėję kaimynystėje turėti atominių jėgainių. Branduoliniai amerikiečių laivai irgi buvo išskirtinis protestų taikinys. Tikrai po kruopščių keletą metų trukusių derybų dėl branduolinių povandeninių laivų saugumo 1964 metais jiems pagaliau buvo leista įplaukti į jūros bazines Japonijoje, iš pradžių, tiesa, didžiulių demonstracijų akivaizdoje. Ilgainiui protesto akcijos liovėsi, bet 1968 metais, kai susijaudinimas dėl Vietnamo karo pasiekė įkarštį, atominio lėktuvnešio apsilankymas sukėlė dar didesnį protestą. Japonai ir patys mėgino pastatyti atominį laivą *Mutsu*, bet šias pastangas išsekino politiniai ginčai ir įvairios nesėkmės, o baigėsi jos fiasko 1974 metais, kai nė viena iš Japonijos uostų bendruomenių nesutiko šiam laivui tapti namais.

Per visus šeštą-septintą dešimtmečius didžiosios dalies japonų politikos židinys buvo karinių bazių problemos, antibranduolinės demonstracijos ir priešiskumas Taikos sutarčiai. Kaip jau matėme, sutarties peržiūrėjimas 1960 metais atvedė prie didžiausios pokaryje Japonijos krizės. Peržiūrėti buvo būtina, nes pradinėje sutartyje buvo dalykų, kurie

nesiderino su Japonijos, kaip visiškai nepriklausomos šalies, statusu. Ši sutartis leido panaudoti amerikiečių kariuomenę Japonijos pilietiniams neramumams malšinti, jeigu to prašo japonų vyriausybė; ji neteikė teisės japonams kontroliuoti atominį amerikiečių ginklų, į kuriuos taip jautriai reagavo Japonijos visuomenė; ji neturėjo galutinės galiojimo datos, nebuvo apibrėžtos nė sąlygos, kada jiniai baigiasi. Po 1960 metų peržiūros nebeliko galimybės amerikiečių kariuomenę panaudoti Japonijoje; sutartis buvo numatyta dešimčiai metų, po kurių kiekviena šalis, apie tai įspėjusi prieš metus, gali jos atsisakyti. Jeigu kalbėsime apie branduolines problemas, tai naująją sutartimi ir keliais su ja susijusiais susitarimais buvo nustatyta, kad Jungtinės Valstijos nedarys jokių didesnių ginkluotės Japonijoje pakeitimų, prieš tai nepasitarusios su šios šalies vyriausybe. Trumpiau sakant, šitai reiškė, jog Jungtinės Valstijos nemontuos ir nekaups branduolinių ginklų, net neįves jų be oficialaus japonų sutikimo, kuris, kaip dauguma žmonių manė, niekadės nebus duotas. Tokios pačios pirminių konsultacijų išlygos, implikuojančios japonų veto, buvo numatytos ir dėl amerikiečių bazių Japonijoje panaudojimo tiesioginiams kariniams veiksams užsienyje, pavyzdžiui, Korėjoje.

Šie pakeitimai, savaime suprantama, atitiko Japonijos vadovų lūkesčius, bet opozicinės jėgos, išskyrus kai kuriuos specialistus, atskilusius, kad sudarytų Demokratų socialistų partiją, nutarė stoti į mūšį dėl sutarties ratifikavimo. Savo argumentus jie grindė tuo, kad ankstesnioji sutartis, tegul blogesnė, tuomet dar nelaisvai Japonijai buvo primesta jėga, o naująją, tegul pagerintą, dabar jau nepriklausoma Japonija priima savanoriškai. Tuo metu ir kiti veiksniai sukėlė visuomenės susijaudinimą: U-2 incidentas, kai virš Sovietų Sąjungos buvo numuštas amerikiečių žvalgybinis lėktuvas, ir dėl to neįvykęs viršūnių - Eisenhowerio ir Chruščiovo - susitikimas, taip pat - Kishi forsavimas, kad Žemesnieji rūmai ratifikuotų sutartį ir ji įsigaliotų iki prezidento Eisenhowerio planuojamo vizito į Japoniją birželio 19 dieną. Opozicija tvirtino, jog tai - antidemokratiški ministro pirmininko veiksmai, taip pat - amerikiečių kišimasis į Japonijos vidaus reikalus. Kilo didžiulis visuomenės nepasitenkinimas.

Tačiau sutarčiai įsigaliojus politinė įtampa atslūgo, ir keletą metų ginčai dėl neutralumo ir sąjungos tapo nebe tokie smarkūs, nes naujasis ministras pirmininkas Ikeda Hayato vidaus politikos srityje laikėsi

“nusižeminimo pozicijos” ir “pajamų padvigubinimo” per dešimt metų planu nukreipė dėmesį į japonų gerovės augimą.

Tuo metu nebe tokia aktuali darėsi ir kita gynybos problema, būtent - vaidai dėl to, kad vyriausybė, atrodė, šiurkščiai pažeisdama 9-ąją konstitucijos straipsnį, sukūrė sausumos, jūros ir oro kariuomenę, pavadindama ją Gynybos pajėgomis. Kai 1950 metais Japonijoje likusi amerikiečių sausumos kariuomenės dalis buvo skubiai permesta į Korėją, kad su-laikytų Šiaurės Korėjos puolimą, MacArthuras japonams įsakė jos vie-toje sukurti Nacionalinį policijos rezervą. Jį vyriausybė okupacijos pa-baigoje pertvarkė, išplėtė, o 1954 metais dar labiau padidino, pavadino Sausumos, jūros ir oro gynybinėmis pajėgomis ir perdavė Gynybos ži-nybos valdžion.

Politikai konservatoriai aiškiai suprato, kad Japonija privalo turėti kai kurių galimybių ir pati apsiginti, bet politiniais bei finansiniais sumeti-mais norėjo išlaikyti tik nedideles pajėgas. Remdamiesi konstitucija ir visuomenės nuostatomis, Yoshida ir jo pasekėjai atkakliai priešinosi ame-rikiečių spaudimui sparčiau kurti kariuomenę ar padidinti Gynybos pa-jėgų regioninę svarbą. Galiausiai amerikiečių vyriausybė pripažino japo-nų požiūrį, kad turint omeny Japonijos politinį klimatą, negalima tikė-tis nieko daugiau, tik labai ribotos japonų karinės galios, ir kad tai, ko gero, bus pats išmintingiausias politikos kursas, kadangi kaimyninės vals-tybės bijo galinčios atsikurti militaristinės Japonijos galios. 1954 metais buvo nutarta, kad iš viso Gynybines pajėgas sudarys 250 000 žmonių; nuo to laiko jos beveik nepadidėjo.

Nuo pat okupacijos pradžios japonai gynybai skiria palyginti visai menką biudžeto dalį. Nuo šiek tiek daugiau kaip vieno bendrojo nacio-nalinio produkto nuošimčio šios išlaidos, augant bendrajam nacionali-niam produktui, atitinkamai nukrito keliomis dalelėmis mažiau nei vie-nas nuošimtis, o paskui, garsiai protestuojant, buvo pakeltos iki 1,004 nuošimčių. Palyginę su 3-5 nuošimčiais, kuriuos paprastai išleidžia di-džiosios pramoninės demokratinės valstybės, ir apytikriai su 10, kuriuos išeikvoja Sovietų Sąjunga ir Kinija, suprasime, kaip daug sutaupo Japo-nija. Kita vertus, dėl milžiniško dabartinio ekonominio pajėgumo Japo-nija pagal karinio biudžeto dydį užima septintą vietą pasaulyje ir išlai-ko puikiai apmokamas, puikia techniką aprūpintas, puikiai apmokytas Sausumos, jūrų ir oro gynybines pajėgas, kurios daug kam pasaulyje ga-lėtų kelti baimę. Jos oro pajėgos faktiškai vienos geriausių visoje Azi-joje. Bet Japonijos karinė galia nėra iš tolo neprilygsta Jungtinių Valstijų

Ministras pirmininkas Nakasone stebi Gynybos pajėgų tankus. (AP / Wide World Photos)

ir Sovietų Sąjungos jėgai, o jos kariuomenėje tarnauja tik šiek tiek daugiau nei dvidešimtoji dalis to, kiek Kinijoje, ir daug mažiau nei pusė to, kiek Taivanyje ar abiejose Korėjose.

Opozicinės partijos, bauginamosi prieškarinio militarizmo restauracijos ir teigdamos, kad, girdi, tai - akivaizdus konstitucijos pažeidimas, nuo pat pradžių aršiai priešinosi Gynybos pajėgų kūrimui. Visuomenė taip pat iš pradžių buvo labai stipriai prieš jas nusistačiusi. Jos žeidė antimilitaristinius ir pacifistinius daugumos jausmus, tuo tarpu japonai troško neutralumu užsitikrinti saugumą ir nusipelnyti kitų tautų pagarbą už pacifistinius idealus. MacArthuras iškėlė šiek tiek anachronistinę idėją, esą Japonija turinti tapti "Azijos Šveicarija", ir daug japonų tikėjosi tapti tauta, kurios neutralumas kitų bus gerbiamas taip pat kaip Šveicarijos. Regis, jie nė nutuokti nenutuokė, kokią karinę naštą turėjo užsiversti šveicarai, kad šitokią padėtį įgytų. "Beginklio neutralumas" - višą laiką buvo socialistų šūkis, o štai komunistai realistiškiau pasiklivė na-

cionalinėmis karinėmis pajėgomis - tiek, kiek jų partija gali jas kontroliuoti.

Keletą metų visuomenės požiūris į Gynybos pajėgas išliko gana priešiškas, ir stiprios antimilitaristinės nuotaikos bei pacifizmas neleido Gynybos žinybos paaugštinti iki ministerijos rango. Smarkiai klestint ekonomikai, augo konkurencinė kova dėl atlyginimų, todėl buvo sunku užpildyti ir Gynybos pajėgų gretas; apie karinę prievolę, žinoma, negalėjo būti nė kalbos. Bet visuomenės požiūris į Gynybos pajėgas per paskutiniuosius du dešimtmečius tapo tolerantiškesnis. Dabar jau nebedaug žmonių bijo, kad jos galėtų atgaivinti ikikarinių laikų militarizmą. Išlaikydamos santūrumą, vengdamos veltis į politiką ir darydamos viską, ką gali, kad padėtų žmonėms stichinių nelaimių, pavyzdžiui, taifūnų ir žemės drebėjimų, metu, Gynybos pajėgos savo ruožtu irgi kuo pavyzdینگiausiai elgėsi. Pradedant 1959 metais Aukščiausiasis teismas savo sprendimais pripažino parlamente padarytą aiškią konstitucijos reinterpretaciją, įvedant gynybos idėją. Atrodo, kad visuomenė irgi ją priėmė. Keletos pastarųjų metų apklausos liudija, kad visuomenė besąlygiškai atmeta bet kokią Gynybos pajėgų padidinimo ar jų panaudojimo užsienyje galimybę, bet žymia balsų dauguma pritaria tokių, kokios jos yra dabar, išlaikymui.

Nepaisant palyginti ramios septinto dešimtmečio pradžios, ginčas „neutralumas, o ne sąjunga“ antroje dešimtmečio pusėje užvirė iš naujo. Vis didesnis amerikiečių įsivėlimas į Vietnamo reikalus po 1965 metų vėl atgaivino baimę, kad dėl ryšių su Jungtinėmis Valstijomis Japonija bus įtraukta į karą. Kaip ir dauguma žmonių, japonai simpatizavo vietnamiečiams, savo žemėje kovojusiems prieš svetimšalius amerikiečius. Japonai karą lygino su savo neteisėtais veiksmais Kinijoje ir, kaip nesėkmingų laikų amerikiečių bombardavimų aukos, tapatino save su Šiaurės vietnamiečiais, kenčiančiais nuo amerikiečių oro atakų. Piliečių sąjūdis prieš Vietnamo karą ir organizuotos studentų demonstracijos nuolat stiprėjo, ir kai kurie vietos vadovai, pasižymintys opoziciniais polinkiais, tokie kaip majoras Yokohama, ėmėsi veiksmų, kad būtų uždrausta naudoti amerikiečių bazes Japonijoje Amerikos pajėgoms Vietname aprūpinti.

Maždaug tuo pačiu laiku augo nerimas dėl tebesitęsiančio amerikiečių karinio viešpatavimo Okinawoje, kuris pradėjo šmėkščioti kaip japonų iredenta (*it.* iridento - neišvaduotas). Okinawos prefektūra, pavadinta didžiausios jai priklausančios salos vardu, iki karo buvo piečiausia Ja-

ponijos prefektūra ir užėmė du pietinius Riukiu salų grandinės trečdalius. Riukiu salose gyvena japonai, kalbantys labai ypatinga tarme ir pasižymį kai kuriais ilgalaikių bei artimų prekybinių ryšių su kinais nulemtais kultūriniais skirtumais. Jie turėjo savo kunigaikščius, bet 1609 metais buvo užkariauti Satsumos, didžiulio pietinio Kiusiu feodalinio domeno, ir nuo to laiko tapo stipriai nuo jo priklausomi, kaip šio domeno feodalinė žemės valda, tačiau jų „kunigaikščiams“ buvo leista kaip ir anksčiau mokėti „duoklę“ Kinijai, kad Satsumos naudai ir toliau būtų prekiaujama su išoriniu pasauliu. Ši nenormali padėtis devyniolikto amžiuje privedė prie Kinijos ir Japonijos ginčo, kam priklauso salos. Jis buvo išspręstas Japonijos naudai, kai 1874 metais Kinija sutiko Japonijai atlyginti už tai, kad vietos gyventojai Taivanyje nužudė keletą Okinawos jūreivių, taip pat už japonų karo ekspediciją, pasiųstą tiems vietos gyventojams nubausti.

Jungtinės Valstijos, kruvinomis kovomis užgrobusias Okinawą paskutiniaisiais Antrojo pasaulinio karo mėnesiais, nusprendė išlaikyti visą Riukiu grandinę ir paversti šias salas pagrindinėmis karinėmis bazėmis vakarinėje Ramiojo vandenyno dalyje, tačiau netrukus pamatė, kad dėl dažnų taifūnų jų, kaip jūros bazių, vertė gerokai menkesnė, negu buvo tikėtasi. 1954 metais Jungtinės Valstijos Japonijai sugrąžino šiaurines grandinės salas, bet tebevaldė Okinawos prefektūrą, kuri tolydžio įgavo vis didesnę karinę svarbą, nes Vietnamo karas skatino amerikiečius plėsti karinę galią vakarinėje Ramiojo vandenyno dalyje. Kilo masinės demonstracijos prieš laisvą amerikiečių naudojimąsi pagrindinėse Japonijos salose įkurdintomis bazėmis. Japonai apribojo amerikiečių naudojimąsi bazėmis, o opozicinių partijų pergalė galėjo privesti prie to, kad jos bus visiškai panaikintos, todėl amerikiečiai įsikibo į dogmą tapusią nuostatą bet kokia kaina išlaikyti karines bazes Okinawoje.

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje Okinawos gyventojai iš pradžių laikėsi dvilypio požiūrio ir Japonijos, ir Jungtinių Valstijų atžvilgiu. Juos labai žeidė, kad kiti japonai į juos žiūri kaip į žemesnio lygio kaimo stačiuokus. Okinawa buvo ir vienintelė Japonijos dalis, kur per karą vyko mūšiai, todėl jos gyventojai nukentėjo daugiau nei kiti. Bet amerikiečių karinė valdžia, tik nenorom atvėrusi kelią vietos autonomijai, galutinai įtikino okinaviečius, kad ji čia - svetima, ir sustiprino pasididžiavimą, kad jie, šiaip ar taip, - japonai. Salose kilo bruzdėjimas, kad Okinawa būtų grąžinta Japonijai; septinto dešimtmečio pabaigoje jį karštai parėmė ir kiti japonai, kurie, praturtėję ir atgaivinę nacionalines ambicijas, ėmė jauintis dėl beveik milijono tėvynainių, kuriuos vis dar valdo užsieniečiai,

vargingos padėties. Šitai vienodai jaudino ir nacionalistų konservatorių, ir antiamerikietišškai nusistačiusių kairiųjų širdis. Taip Okinawa tapo nauja svarbia japonų-amerikiečių santykių tema; iškilo grėsmė, kad dėl to ryšiai tarp Japonijos ir Jungtinių Valstijų labai pablogės, jeigu ne išvis nutrūks.

Prie Okinawos problemos bei Vietnamo karo ir politinio nerimo crescendo baigiantis septintajam dešimtmečiui prisidėjo ir trečia problema. Tai buvo artėjanti 1970 metų birželio 19 diena, kai turėjo baigtis naujosios Saugumo sutarties galiojimo dešimtmetis, - ją buvo galima keisti arba apskritai jos atsisądėti. Prisimindamos 1960 metų sutarties krizę, įvairios opozicinės grupuotės tikėjosi, kad 1970-ieji taps metais, kai vėl bus imtasi didžiulių pastangų baigti Japonijos ir Jungtinių Valstijų sąjungą.

Tačiau lauktoji krizė neįvyko. Nė viena vyriausybė nepasiūlė jokios pataisos, todėl parlamentui nereikėjo ratifikuoti naujos sutarties, kuri būtų galėjusi tapti opozicijos taikiniu. Nors abi vyriausybės tikriausiai būtų pageidavusios kai kurių pakeitimų, nė viena jų nepasiūlė, matyt, todėl, kad puikiai suprato, kaip sunku būtų laimėti sutarties ratifikavimą.

Okinawos problema irgi sutirpo, taip ir nesukėlusi krizės. Suprasdamos, kokie stiprūs nacionaliniai jausmai dėl Okinawos ir kokia reikšminga 1970 metų sutartis opozicijai, Jungtinės Valstijos dėl šio klausimo nusileido ir pažadėjo per keletą metų salas grąžinti. Nutarimas apie tai buvo paskelbtas prezidento Nixono ir ministro pirmininko Sato Eisaku komunikatu 1969 metų lapkričio 21 dieną. Taip pat buvo susitarta, kad salas grąžinus Japonijai, ten esančioms didelėms amerikiečių karinėms bazėms bus taikomi tokie pat apribojimai, kaip ir toms, kurios yra pagrindinėse salose. Jungtinės Valstijos šias nuolaidas padarė supratusios, jog dėl Okinawos padėties gali labai pablogėti japonų-amerikiečių santykiai, o jiems pablogėjus, dėl nepasitenkinimo Okinawoje gali iškilti grėsmė, jog ten apskritai pasidarys nenaudinga turėti bazes. Salos Japonijai galutinai sugrąžintos 1972 metų gegužės 15 dieną, ir politinę įtampą dėl Okinawos netrukus jau kurstė nebe Jungtinės Valstijos ir ten esančios bazės, o japonų nacionalinės vyriausybės požiūris į šią tolimiausią ir labiausiai ekonomiškai atsilikusią vieną iš keturiasdešimt septynių šalies prefektūrų.

Net ir Vietnamo karo problema pamažu išblėso, nes 1968 metais Jungtinės Valstijos liovėsi ten telkti savo pajėgas, o netrukus pradėjo ir palaipsnį atsitraukimą, kuris 1972-aisiais buvo baigtas. Taip aštunto de-

šimtmečio pradžioje nebeliko nė vienos iš trijų problemų, septinto dešimtmečio pabaigoje grąsinusių sukelti japonų-amerikiečių santykių krizę.

Tiesą sakant, klausimas „neutralumas, o ne sąjunga“ ėmė prarasti pirmąją aktualumą. Jis liko pagrindinio oficialaus ginčo, opozicines partijas atskiriančio nuo liberalų demokratų, objektu; protarpiais vis iškil-davo tam tikrų problemų, kurios pažadindavo senuosius jausmus. Pavyz-džiui, į pensiją išėjusio amerikiečių admirolo pareiškimas 1974 metais atgaivino ginčus dėl senosios problemos, ar amerikiečių laivai su atomi-niais ginklais, įplaukiantys į japonų uostus bei kertantys Japonijos van-denis, nepažeidžia susitarimo, jog į šią šalį negalima įgabenti atominių ginklų. Daugiausia nesutarimų kilo dėl tikslios žodžio „įgabenti“, japo-niškai *mochikomi*, reikšmės. Amerikiečių vyriausybė jį suprato kaip kaž-ką pastovesnio negu „tranzitas“, o japonų visuomenė jam teikė daug griežtesnę ir siauresnę prasmę.

Tačiau tokie incidentai nebesukėlė nei didelių demonstracijų, nei grėsmingų neramumų. Į santykius su amerikiečiais pradėta žiūrėti kaip į savaime suprantamus. Per 1975 metų rinkimus socialdemokratai atvi-rai parėmė Taikos sutartį tokiomis sąlygomis, kokiomis ji buvo apibrėžta; ilgainiui, nors atvirai to ir neišreikšdamos, jai ėmė pritarti ir kitos opo-zicinės partijos. Per 1976 metų rinkimus pirmą sykį nė viena iš partijų nesigriebė jos kaip pagrindinės rinkimų kampanijos problemos.

Pakitusios tarptautinės sąlygos ir naujos problemos lėmė, kad „neut-ralumas, o ne sąjunga“ problema aštuntame ir devintame dešimtmečiais Japonijoje neteko politinio aktualumo. Per kelis dešimtmečius trukusią sąjungą su amerikiečiais japonai nė sykio nebuvo įveltę į amerikiečių ka-rus; kad amerikiečiai ateityje leistųsi į karines avantiūras Rytų ar Piet-ryčių Azijoje, irgi atrodė neįtikėtina. Sąjunga nesukėlė nieko daugiau, tik žodinius komunistinių valstybių užsipaolimus, bet ir šie galiausiai po truputį liovėsi. Nesutarimai tarp Kinijos ir Sovietų Sąjungos didėjo, ir abi šalys siūlėsi tiek japonams, tiek amerikiečiams, tikėdamosios para-mos konkurencinėje tarpusavio kovoje. Septintame dešimtmetyje sovietai pradėjo tai, ką japonai pavadino „besišypsanti diplomatija“. Ir Sovie-tų Sąjunga, ir Kinija bijojo, kad Japonija, atsisakiusi Saugumo sutarties, užims kitas pozicijas arba pradės kurti dar didesnes karines pajėgas. Kai-riesiems Saugumo sutarties kritikams pradėjo slysti iš po kojų žemė, ypač tada, kai Pekinas, užuot smerkęs, ėmė ją girti.

Padėtis Rytų Azijoje lemtingai pasikeitė, kai prezidentas Nixonas 1971 metais paskelbė, kad aplankys Kiniją. 1972-ųjų vasarį jis užmezgė santykius su Kinijos Liaudies Respublika, kurie ilgainiui peraugo į visišką diplomatinį Pekino, o ne nacionalinės Taivano vyriausybės pripažinimą. Šie žingsniai padėjo japonų vyriausybei išspręsti vieną iš karščiausių vidaus problemų ir pašalino svarbiausią nesutarimų su Jungtinėmis Valstijomis šaltinį.

Jungtinės Valstijos 1952 metais privertė Yoshidą pripažinti nacionalinę vyriausybę kaip tikrąją Kinijos valdžią, - amerikiečių vyriausybės atstovai leido suprasti, kad antraip iškils sunkumų Amerikos Senate ratifikuoti Taikos sutartį. Opozicinės partijos siekė, kad būtų pripažintas Pekinas, dauguma japonų joms pritarė. Tačiau, nors dauguma kitų valstybių pasirinko Liaudies Respubliką, liberalai demokratai svyravo. Vyriausybės elgesį iš dalies lėmė pagarba Chiang Kai-shekui, kuris kilniai elgėsi su Japonija baigiantis karui, iš dalies - dėmesys Taivaniui, kaip buvusiai kolonijai, su kuria Japonija plėtojo svarbius prekybinius ryšius. Tačiau svarbiausia priežastis buvo baimė, kad Pekino pripažinimas kelia grėsmę Japonijos ir Jungtinių Valstijų santykiams. 1972 metais pasikeitus amerikiečių pozicijai, japonai sėkmingai įteisino santykius su Pekinu ir diplomatiškai pripažino jį vietoj Taivano, nors su pastaruoju ir išlaikė neoficialius ryšius. Dviejų nacionalinių oro linijų lėktuvai leidavosi skirtinguose Japonijos aerodromuose. Nors tarp Japonijos ir Taivano iškilo naujų nesutarimų, svarbiausi prekybiniai ryšiai tarp jų liko beveik nepažeisti, o pagrindinis įtampos tarp Jungtinių Valstijų ir Japonijos židiny - užgesintas.

Ir amerikiečių, ir japonų 1972 metų komunikatuose su Kinija Taivano problemos sprendimas atidėtas vėlesniam laikui. Amerikiečiai ir japonai taip suformulavo pripažinimo aktą, kad abiejose Taivano šaliaus pusėse gyveną kinai galėjo manyti, jog Taivanis - vieningos Kinijos dalis. Kinai, neprieštarėdami dėl amerikiečių gynybinių įsipareigojimų ir tebesitęsiančio (nors laikino) Taivano pripažinimo ir sutikdami, kad japonai su salomis turės prekybinių bei kitokių ryšių, tyliai sutarė tam tikram laikui palikti Taivanį atskirtą nuo Kinijos. Bet pagrindinėje šalies dalyje gyvenančių kinų nuostata dėl krašto vienybės liko tvirta, o maždaug 20 milijonų Taivano gyventojų, maždaug penki šeštadaliai ten gimusių - nenorėjo būti įjungti į komunistų valdomą Kiniją. Kadangi Taivano ekonomika sparčiai kyla, jis turi stiprias karo pajėgas, taip pat gali pasikliauti kariniais amerikiečių įsipareigojimais, o Deng Xiaopingo vadovaujama Kinija ėmėsi revoliucinių permainų, problema galutinai iš-

spręsta bus, matyt, greitai. Ir apskritai devintame dešimtmetyje Rytų Azijoje ji ėmė rodytis nebe tokia grėsminga kaip kitados. Iš esmės tokie patys japonų ir amerikiečių interesai bei sutampančios nuomonės dėl šios problemos taip pat veikiau stiprina jų tarpusavio solidarumą, nei didina priešpriešą. Jų bendros, nors nederinamos, pastangos remti tai, kas iškyla kaip itin atsargi politika "viena Kinija, vienas Taivanas", turbūt išliks ir ateityje.

Didžiausią karinį pavojų Japonijai kelia Korėja, jos artimiausia kaimynė. Ilgiau nei tūkstantį metų politiškai ir kultūriškai buvęs visiškai vieningas pusiasalis po Antrojo pasaulinio karo liko suskaldytas; Korėjos karas dar labiau pagilino prarają. Dvidešimt milijonų žmonių gyvena šiaurėje itin represyvaus, slapto, totalitarinio komunistinio režimo sąlygomis; šį režimą palaiko Kinija ir Sovietų Sąjunga, nors primygtinai teigiama, kad jis nepriklausęs nei nuo vienos, nei nuo kitos. 42 milijonai pietiečių gyvena valdomi iš esmės diktatoriškos karinės valdžios, kuri brutaliai pamina žmonių teises, bet iš kitos pusės naudoja amerikiečių oro pajėgų bazių ir sausumos kariuomenės teikiamomis karinio saugumo garantijomis. Keturis dešimtmečius pusiasalis buvo vienas iš pavojingiausių šaltojo karo fronto linijos tarp Rytų ir Vakarų židinių.

Skirtingai nuo Šiaurės, Pietų Korėja sėkmingai pasekė japonų industrializacijos pavyzdžiu ir tapo palyginti turtinga bei sparčiai augančia industrine valstybe, palaikančia klestinčius prekybinius ryšius su Japonija ir Jungtinėmis Valstijomis. Tačiau jos vidaus stabilumui nuolatos kelia grėsmę konfliktas tarp diktatoriško karinio režimo ir gausios, labai išsilavinusios, daugiausia iš miestiečių susidedančios, gyventojų dalies, kuri reikalauja gerbti žmogaus teises ir išplėsti demokratinį valdymą. Pilietiniai neramumai Pietų Korėjoje gali iš dalies sugriauti tvarką, o tai savo ruožtu sudarytų sąlygas Šiaurės Korėjos intervencijai, į kurią tikriausiai reaguotų Jungtinės Valstijos, Kinija ir Sovietų Sąjunga. Strategškai mąstą japonai supranta pavojų, bet jiems atrodo, kad amerikiečių karinė įtaka Pietų Korėjoje - geriausias jų pačių saugumo garantas. Jie puikiai suvokia, nors retai šitai pasako, kad amerikiečių karinis įsikišimas - tai nelyg malonė, kuri leidžia japonų visuomenei pernelyg nekvaršinti sau galvos dėl politinių ir karinių Pietų Korėjos problemų ir sykiu plėtoti su ja svarbius prekybinius ryšius.

Tačiau nepaisant prekybos, korėjiečiai ir japonai vieni į kitus tebežiūri nepalankiai. Korėjiečiai įsižeidę dėl ankstesnio japonų kolonializmo, juos piktina ir tai, kad su ilgą laiką Japonijoje gyvenančiais korėjiečiais nesieliama kaip su lygiais. Dėl to kylantys protesto bei nepak-

lusnumo aktai sustiprina nepalankias japonų nuostatas - jie korėjiečius laiko ramybės drumstėjais, prie to prisideda nesąmoninga panieka jiems kaip buvusiems kolonijiniams pavaldiniams. Japonų vyriausybė pusiau nuoširdžiai, todėl dažniausiai nesėkmingai, stengiasi sušvelninti padėtį, nors apskritai tiek korėjiečiai, tiek japonai vieni į kitus pastaraisiais metais ėmė žiūrėti nebe taip priešišškai - galbūt todėl, kad jaunų žmonių nebevaržo ankstesnių laikų nuostatos.

Nuo pirmųjų pokario metų sumažėjo ir japonų požiūrių į Korėją skirtingumai. Tuomet japonų vyriausybė rėmė Pietų Korėją, o dauguma Japonijos korėjiečių buvo Šiaurės šalininkai, daugiausia dėl to, kad pademonstruotų priešiškumą japonų vyriausybei. Dabar ši problema atrodo nebe tokia svarbi ir japonų vyriausybė jungiasi prie amerikiečių, kurie skatina "kryžmiškai" pripažinti abi Korėjas - t.y. siūlo, kad Japonija ir Amerika pripažintų Šiaurės Korėją, o Kinija ir Sovietų Sąjunga - Pietų. Kad ir kaip būtų, amerikiečių karinių bazių buvimas Pietų Korėjoje gerokai sumažina japonų nerimą dėl ten besiklostančių politinių ir karinių sąlygų.

Vienintelė šalis, Japonijai kelianti baimę ir priešiškumą, - Sovietų Sąjunga. Šis priešiškumas siekia aštuonioliktą amžių, kai abi šalys pradėjo varžytis, tyrinėdamos šiaurines Japonijos salas; jį dar labiau sustiprino 1904-1905 metų Rusijos-Japonijos karas, o paskui - Sovietų Sąjungos kišimasis į Japonijos reikalus per Antrąjį pasaulinį karą paskutinėmis jo dienomis ir šimtų tūkstančių japonų įkalinimas Sibire bei daugybės jų žūtis vergiško darbo sąlygomis. Pirmaisiais pokario metais akivaizdus Japonijos Socialistų ir Komunistų partijų draugiškumas Sovietų Sąjungai, kaip atseit svarbiausiai taikos gynėjai, Japonijoje prislopino antisovietinės nuotaikas, bet galiausiai ir pati Komunistų partija ėmė elgtis nacionalistiškai ir antisovietišškai, o socialistus iš pusiausvyros išmušė sovietų atominis ginklavimasis ir pajungtų Europos valstybių spauda.

Dabartinės visuomenės apklausos liudija, kad Sovietų Sąjunga - šalis, kuri japonams mažiausiai patinka ir kurios jie labiausiai bijo, - su ja dėl antipatijos galėtų varžytis tik Pietų Korėja. O štai Kinija lieka gana populiari. Skirtingus požiūrius į Sovietų Sąjungą ir Kiniją galima paaiškinti istorine pagarba ir kultūrine giminyste, nors čia pat verta pridurti, kad net artimesnė kaimynystė su korėjiečiais niekuo neprisidėjo, kad nors kiek padidėtų Pietų Korėjos populiarumas.

Aštuntame dešimtmetyje japonų požiūrį į Sovietų Sąjungą kiek sušvelnino viltys eksploatuoti Sibiro dujas, naftą ir miško medžiagas, bet

šie lūkesčiai ėmė tirti dėl didelių atstumų, nepalankių gamtinių sąlygų ir nelanksios sovietų organizacijos. Tuo pat metu antisovietinės nuostatos stiprino dvi pagrindinės problemos. Viena - milžiniška sovietų karinio jūrų laivyno galia Rytų Azijoje. Sovietų laivai į atvirą jūrą gali išplaukti tik per sąsiaurius, kuriuos visiškai, ar bent iš dalies, kontroliuoja japonai, bet sovietams priklauso į šiaurę nuo Hokaido esanti Ochotsko jūra, dėl to jie gali imtis bet kokių veiksmų. Dabar japonai mano, kad jų Gynybos pajėgos reikalingos beveik vien tam, kad būtų garantuotas trumpalaikis apsisaugojimas nuo Sovietų Sąjungos, - kol, kaip jie tikisi, į pagalbą ateis amerikiečiai, - ir kad būtų laiduota tūkstančius jūrmųjų nusitęsiančių Japonijos jūros kelių apsauga - ir vėl nuo galimo sovietų puolimo.

Kitas nesantaikos su Sovietų Sąjunga židiny - "šiaurinių teritorijų" problema. 1875 metais Rusija ir Japonija susitarė, kad Rusija atsisakys pretenzijų į Kurilų salas už tai, kad japonai nebereikalaus jokios didžiulės Sachalino salos dalies, bet, 1945 metais užgrobusi Kurilų salas, Sovietų Sąjunga ligi šiol jas tebevaldo. Iš pradžių tik nedidelė japonų dalis buvo ištremta iš šių skurdžių žemės lopinėlių, ir vien kaimyninio Hokaido žvejai bei dumblių rinkėjai buvo kiek labiau sunerimę dėl šios iridentos, bet septinto dešimtmečio pabaigoje sukilo dauguma japonų. Šitai lėmė atgimusi japonų savimonė, prisidėjo ir vyriausybės pastangos nukreipti dėmesį nuo kitų japonų archipelago pusėj daugybę sunkumų keliančios Okinawos problemų. Japonai nereikalauja sugrąžinti visos Kurilų salų grandinės, jie pasitenkintų tik labiausiai į pietus nutolusia, iš Hokaido matoma jos dalimi. Šiaurines teritorijas sudaro dvi palyginti didelės Kunasyri ir Etorofu salos, mažesnė Sikotano ir grupė mažų salelių, vadinamų Habomai vardu. Japonų reikalavimai darosi vis primygtinesni, bet Sovietų Sąjunga lieka nepalenkiamą kaip anksčiau ir apskritai atsisako svarstyti salų grąžinimo Japonijai klausimą. Jeigu jį sutiktų, iškiltų daugybė teritorinių problemų dėl viso ilgo sovietų pasienio. Ekonominiai ir strateginiai dalykai šiame ginče nieko nereikia, bet nesutarimas dėl salų tapo pagrindine kliūtimi, trukdančia pagerinti japonų-sovietų santykius, ir kelia didžiulį japonų visuomenės nerimą.

Devintame dešimtmetyje kitados karštai svarstyta japonų užsienio politikos aktualija "neutralumas, o ne sąjunga" atvėso iki pelenų, kuriuos išpustė kitų problemų vėjai. Ją vis dar kartais primena Socialistų ir Komunistų partijų retorika, bet niekas į tai rimtai nebežiūri. Nors politi-

kai būgštauja apie šią aktualiją užsiminti, ir tokie eufemizmai, kaip „bendradarbiavimas“, vartojami vengiant „sajungos“, akivaizdu, kad Japonija tapo pagrindiniu industrinių demokratinių šalių, sudarančių „pirmąjį pasaulį“, nariu ir tarp šių kraštų eina antrąją po Jungtinių Valstijų. Kitados reikėdavo kruopščiai išvardinti: „Šiaurės Amerika, Vakarų Europa ir Japonija“; dabar nebėra jokios būtinybės Japoniją minėti atskirai, nes ji aiškiai yra tarp tų, kurios įjungiamos į Vakarų.

Kai šešių pagrindinių pramoninių demokratinių šalių vadovai 1975 metų lapkričio mėnesį Prancūzijoje, Ramboullet'e, susirinko į pirmąjį metinį viršūnių susitikimą, tarp Jungtinių Valstijų, Vakarų Vokietijos, Prancūzijos, Jungtinės Karalystės ir Italijos vadovų, savaime suprantama, buvo ir Japonijos ministras pirmininkas. Tik Kanada dėl mažesnės ekonominės galios buvo pakviesta kiek vėliau. Išskyrus su gynyba susijusius reikalus, tokio masto pirmaujančių pasaulio valstybių susitikimas, kuriame nedalyvautų Japonija, būtų neįsivaizduojamas nei Japonijoje, nei kitose šalyse. Šie akivaizdūs orientavimosi požymiai nesukėlė net opozicinių Japonijos partijų pasipriešinimo. Japonai aiškiai gyveno jau kitame, nebe pirmųjų pokario metų, amžiuje.

Japonų įsijungimas į pirmąjį pasaulį yra jos ekonominės, intelektualinės ir socialinės integracijos padarinys. Japonijos socialinės problemos ir vyraujantis gyvenimo būdas panašūs į pirmojo pasaulio šalių, - su jomis ji ir palaiko daugiausia mokslo bei kultūros ryšių. Dėl dinamiškos ekonomikos dažnu atveju ji tampa pagrindiniu visos grupės veikėju. Aštuoni iš dešimties didžiausių pasaulio bankų - japonų. Beveik pusę prekybos ryšių Japonija palaiko su pirmojo pasaulio šalimis. Likusią dalį sudaro prekyba daugiausia su Viduriniųjų Rytų šalimis - naftos eksportuotojomis ir tokiais kraštais, kaip Pietų Korėja ir Taivanas, kurie į industrinį pasaulį žengia jos pėdomis, arba su tokiomis valstybėmis, kaip Indonezija, Tailandas, Filipinai bei daugeliu Lotynų Amerikos šalių, kurios, tam tikra prasme, yra pirmojo pasaulio ekonominės užsakovės. Vienintelė reikšmingesnė išimtis - Kinija; prekybiniai ryšiai su ja sudaro 6 nuošimčius visos japonų prekybos. Vos daugiau nei vieną nuošimtį - su Sovietų Sąjunga.

Daugeliui japonų nepatinka didelis jų šalies socialinis bei intelektualinis susitapatinimas su likusia pirmojo pasaulio dalimi; jie norėtų, kad Japonija išsaugotų savo identitetą, būtų mažiau „vakarietiška“ ir daugiau „azijietiška“. Bet realybė nepateisina šių nostalgikų lūkesčių. Japonija tolsta nuo daugumos Azijos šalių ir artėja prie vakarietškų normų, ir šitai, atrodo, tęsis ir toliau, bent tiek, kiek galima numatyti. Jaunimą

ne itin emociškai traukia "Azija", iš tikrųjų reiškianti "Kinija", į kurią taip linksta vyresnieji. Jie nemato nieko blogo būti panašiams į vakariečius, arba kad vakariečiai būtų panašūs į juos. Neseniai vienas japonų mokinukas nustebė: "O, nejaugi ir Amerikoje yra McDonald?"

Kitados labai karšti "neutralumas, o ne sąjunga" ginčai susiaurėjo iki Japonijos gynybos problemos. Dėl karo ir pokario metų patirties didžioji dalis japonų lieka nepalenkiamai nusistatę prieš branduolinius ginklus, priešiški bet kokiai karinei galiai, didžiujasi savąja karo atsižadancia konstitucija ir nesutinka, kad japonų pajėgos būtų naudojamos užsienio kraštuose. Kaip jau matėme, dauguma jų remia Gynybos pajėgas, bet tik tokio dydžio, kokios jos yra dabar, nors sunku įsivaizduoti aplinkybes, kuriomis tokia kariuomenė galėtų būti nors kiek naudinga. Galimo įsiveržimo į Japoniją metu ji įstengtų trumpą laiką gintis (bet toks puolimas dabartinėmis sąlygomis iš esmės neįsivaizduojamas) ir kiekvienu atveju japonų pajėgos greitai išsekvotų visą amuniciją. Jos galėtų apginti prekybos laivyną gretimose jūrose, bet ši ribota galia nieko nereiškia valstybei, kurios egzistavimas priklauso nuo gyvybiškai svarbių prekybos kelių, tūkstančiais jūrmylių apraizgiusių visą žemės rutulį.

Visuomenės nuomonė neleidžia Gynybos pajėgų pertvarkyti taip, kad jos įstengtų atlikti dvi funkcijas, kurias vykdyti galėtų. Viena - būti į NATO panašios grupuotės, kuri veiktų Rytų Azijos regione, pagrindu; mintis, kuri daugumai japonų kelia pasibjaurėjimą. Japonijos dėl to nepasveikintų kaimyninės šalys, pavyzdžiui, Pietų Korėja ir Filipinai, kurios, matyt, irgi galėtų įsijungti į tokią sąjungą, bet šios šalys pernelyg gerai prisimena žiaurų japonų viešpatavimą. Kita funkcija būtų - paremti Jungtinių Tautų taikos palaikymo misijas, bet japonai vis dar skaudžiai išgyvena dėl savo pačių pražūtingų užsienio žygių, kad galėtų galvoti net ir apie tokią kilnią veiklą.

Milžiniški Japonijos ekonomikos ištekliai, didelės technologinės galimybės ir karinių pajėgų efektyvumas kitiems perša mintį, kad šalis galėtų kurti atominę ginkluotę. Žinoma, Japonija turi tokią galimybę, tam tikra prasme ji pasiliko teisę vystyti branduolinę energiją. Palyginti didelę elektros energijos dalį jai teikia atominės jėgainės. Daug ji pasiekė ir tobulindama raketas - sunkiausias dalykas, gaminant nešamąją branduolinę ginkluotę. Japonijai reikėtų žengti tik vieną žingsnį ir ji taptų branduolinių valstybių klubo nare. Daug užsieniečių, ypač japonų kaimynų, prisimindami jos karių fanatizmą per Antrąjį pasaulinį karą, yra įsitikinę, kad vieną gražią dieną ji tikrai žengs šį lemtingą žingsnį.

Tačiau patys japonai tebėra griežtai nusistatę prieš atominį ginklavimąsi. Šiuo aspektu jų požiūris nedaug pasikeitęs nuo Antrojo pasaulinio karo laikų, ir pasaulis vis labiau persiima jų nuostatomis. Viskas, kas susiję su atomu, tebėra opi tema tiek svarstant santykius su Jungtinėmis Valstijomis, tiek sprendžiant vidaus problemas. Toks jų požiūris visiškai pamatuotas. Mažesnės branduolinės galios valstybės negali nieko daugiau, tik griebtis šantažo. Net branduolinėms supergalybėms reikalingos milžiniškos teritorijos, kad turėtų galimybę išlikti po didžiojo pasikeitimo atominiais smūgiais. Kad ir kokia stipri būtų branduolinė ginkluotė, teritoriškai nedidelė Japonija būtų visiškai sunaikinta; visas pasitenkinimas, kuris jai liktų, tai - žinojimas, kad ji galėtų iš povandeninių laivų jūroje kirsti atsakomąjį smūgį po to, kai pati bus nušluota nuo žemės paviršiaus. Dar vienos branduolinės supervalstybės atsiradimas nė kiek nesustiprintų nei jos pačios, nei pasaulio saugumo. Japonijai aiškiai parankiau vengti atominio ginklavimosi ir išteklius skirti konstruktyvesniems tikslams. Galima beveik neabejoti, kad ir ateityje japonai taip manys.

Iš apžvalgos aiškėja, kad pakankamai didelės ir efektyvios japonų Gynybos pajėgos neturi aiškesnės paskirties, nebent padėti policijai bei kitiems žinyboms gamtinių katastrofų metu. Faktiškai jų reikšmė daugiau psichologinė negu karinė. Pajėgos sustiprina migloto japonų saugumo jausmą, tam tikra prasme kelia ir pasididžiavimą. Jos yra nelyg uždanga, už kurios patogų užsiglausti, bet kuri neteikia tikro saugumo. Svarbiau tai, kad Gynybos pajėgos ištis esmingai papildė amerikiečių karinę galią Ramiojo vandenyno vakaruose. Jos jau, beje, ir veikia kartu, nors tai neįteisinta jokiais sutartimis ir apie tai viešai nekalbama. Japonų ir amerikiečių karo laivai reguliariai vykdo bendras operacijas, o dviejų šalių oro pajėgos daugelį metų veikia suderindamos savo veiksmus.

Gana keista, bet pastaraisiais metais daugiau kalbėta ne apie japonų ir amerikiečių karinių dalinių veiksmų koordinavimą, bet apie Amerikos, kaip sąjungininkės, patikimumą. Žmonės kelia klausimą, kokia branduolinio amerikiečių "skėčio" reikšmė. Kritikai teigia, kad atominio karo atveju Jungtinės Valstijos galėtų rizikuoti Niujorku dėl Londono, bet ne dėl Tokijo. Tokius vertinimus aiškiai sąlygoja rasinės nuostatos. Skeptikai turbūt klysta, bet jų atmintyje tebėra gyvi visai neseni laikai, kai amerikiečiai ne itin paisė Japonijos. Jie prisimena labai netikėtą Nixono pranešimą apie planuojamą kelionę į Kinijos Liaudies Respubliką 1971-aisiais, nors prieš tai nerimaujanti japonų vyriausybė daugy-

bę metų buvo įtikinėjama, kad Amerika savo politikos kurso Kinijos atžvilgiu nekeis, prieš tai neįspėjusi Tokijo. Japonijos vyriausybė pasijuto išduota, o po dvejų metų darsyk įžeista, kai Vašingtonas staiga uždėjo embargą Japonijon eksportuojamoms sojos pupelėms, kurios šaliai gyvybiškai svarbios. Japonai nusprendė, kad Amerikos požiūrį į Japoniją sąlygoja rasiniai prietariai, ir suabejojo amerikiečių išipareigojimų jiems patikimumu.

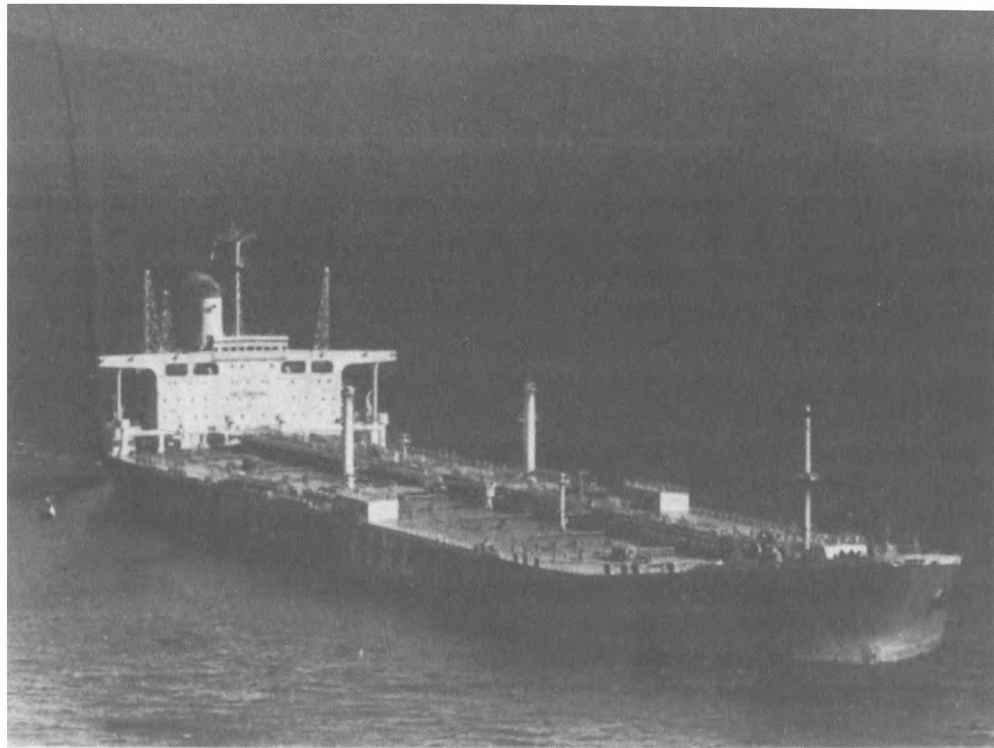
Per daugiau nei keturis dešimtmečius, prabėgusius nuo Antrojo pasaulinio karo, kitados svarbiausia „neutralumas, o ne sąjunga“ problema neteko reikšmės. Tam tikra prasme, visa apvirto aukštyne kojom. Iš esmės nė vienas japonas nebetiki, kad komunistinės valstybės - „taikos stovykla“ ir kad sąjunga su sovietais ar Kinija dėl vienokių ar kitokių priežasčių būtų pageidautina. Neutralumas vis dar tebežavi, bet neutralumas be jokios ginkluotės, pasikliaujant tik Jungtinių Tautų saugumo garantijom, dabar atrodo tolimos ateities svajonė. Didelės Gynybos pajėgos, rūpestingai derinančios veiksmus su amerikiečių gynybinėmis pajėgomis Ramiojo vandenyno vakaruose, kaip ir išskleistas amerikiečių atominis „skėtis“, priimami kaip savaime suprantami dalykai; tiesą sakant, visuomenė tuo nelabai ir domisi. Nesutarimai dėl amerikiečių bazių Japonijoje tapo antraeile tema. Bambėdami, kad japonai užsitikrina saugumą, jodami ant amerikiečių mokesčių mokėtojų sprando, amerikiečiai kartkartėmis paragina Japoniją susikurti savo ginkluotąsias pajėgas, bet šis ginčas niekada neįskelia didesnių nesutarimų. Kitados japonai nerimavo, kad Jungtinės Valstijos Japoniją įtrauks į amerikiečių karinius veiksmus; dabar jie bijo, kad amerikiečių gynybos išipareigojimai Japonijai nepakankamai tvirti. Visa „neutralumas, o ne sąjunga“ problema dabar tapo beveik veidrodiniu atspindžiu to, kuo buvo kitados.

37 *Prekyba ir ekonomikos plėtra*

Per pirmąjį ketvirtį amžiaus po Antrojo pasaulinio karo atrodė, kad Japonijos užsienio santykiams reikšmingiausi yra kariniai ryšiai su Jungtinėmis Valstijomis, bet net ir tuomet už jų nuolatos šmėkščiojo dar svarbesnė valstybės ekonominio atgimimo, prekiaujant su užsieniu, tema. Ekonomikos augimas iš esmės buvo pirmailės reikšmės dalykas. Bet ilgą laiką vyravo visuotinai priimta nuostata nekelti šio klausimo kaip užsienio politikos problemos, kol atvėsus ginčams “Neutralumas, o ne sąjunga” ir labai išaugus prekybai jis staiga pats neužgožė visų kitų rūpesčių. Šiandien, užsiminus apie Japonijos užsienio santykius, pirmasis dalykas, kuris ateina į galvą ir japonams, ir užsieniečiams, - prekyba ir dėl jos kylantys nesutarimai.

Japonija labai priklausė nuo užsienio žaliavų išteklų bei rinkų, todėl po karo ir ekonomika, ir prekyba plėtojosi lygia greta. Iš pradžių Japonija daugiausia prekiaavo su Jungtinėmis Valstijomis, bet ilgainiui atkūrė ekonominius ryšius ir su kaimynais. Jau 1952 metais ji užmezgė santykius su Taivaniu ir, pradėjusi nuo Birmos 1954-aisiais, ėmėsi spręsti reparacijų, kurias mokėjo daugiausia pramoninėmis prekėmis, klausimus su kitomis kaimyninėmis valstybėmis. Santykių normalizavimas su Pietų Korėja 1965-aisiais atvėrė kelią greitam prekybos augimui su šia šalimi. Septinto dešimtmečio pabaigoje Japonija tapo svarbiausiu, arba antruoju pagal svarbą, daugumos to regiono šalių prekybos partneriu. Nepaprastai greitai augo prekyba su Australija, Kanada ir Jungtinėmis Valstijomis, ir didžiuliai kiekiai Japonijos pramoninių prekių plūstelėjo beveik į visas nekomunistines pasaulio šalis.

Prie ekonominio Japonijos pakilimo prisidėjo ir palankūs užsienio prekybos pokyčiai. Žaliavos, kurias ji buvo priversta importuoti, visiškai atitiko pasiūlą, o pasauliniai poreikiai pramoninėms prekėms, kuriomis ji galėjo aprūpinti, rodėsi nepasotinami. Per karą sugriautus fabrikus rei-

Milžiniški tanklaiviai, didžiuliai lėktuvnešiai ir konteineriniai laivai išplėtė pasaulio ekonominės geografijos ribas ir leido kitados izoliuotai Japonijai užmegzti artimus ryšius su visomis pasaulio dalimis. (*Kyodo News International*)

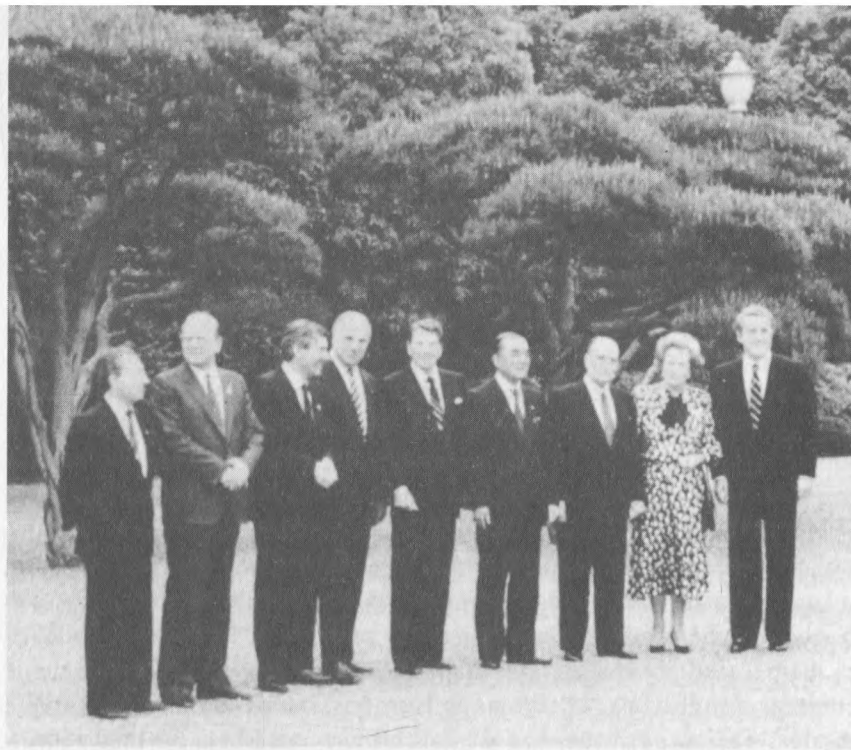
kėjo pakeisti naujomis gamyklomis, kurios būtų pranašesnės už senuosius Vakarų pramoninius įrenginius. Naujos įmonės, naudojusios daug žaliavų, buvo statomos jūros lygyje, dažniausiai ant dirbtinių pylimų, taip, kad žaliavos, tarkim, geležies rūda, galėtų būti iškraunamos tiesiai iš laivų vienoje gamyklos pusėje, o pagaminta eksportui produkcija, sakykime, plienas arba mechanizmai, pakraunami tiesiai į laivus - kitoje. Tuo pat metu atsirado milžiniški tanklaiviai ir didžiuliai lėktuvnešiai, todėl okeaninio pervežimo kainos gerokai nukrito, palyginus su gabenimo sausuma išlaidomis, ir salose įsikūrusios valstybės ėgavo pranašumą prieš tas, kurių užsienio prekyba priklausė nuo vidaus pervežimų.

Šie veiksniai, prie kurių prisidėjo japonų darbo etika, aukštojo išsilavinimo rodikliai ir ryžtas pasivyti pirmaujančias Vakarų šalis, padėjo Japonijai pasiekti 10 nuošimčių realaus ekonominio prieaugio tempus - lygį, neregėtą per visą pasaulio istoriją. Nepaisant šiek tiek sumažėjusio gyventojų gimstamumo, Japonija daugelį metų ekonomiškai augo apytikriai dvigubai greičiau nei visas likęs pasaulis. Penkto dešimtme-

čio pabaigoje ji dar buvo abejotino ekonominio gyvybingumo pusiau ba-
daujanti valstybė, o devintame dešimtmetyje tapo vienu iš trijų pasau-
lio pramonės milžinų, prilygstančiu Jungtinėms Valstijoms ir Sovietų Są-
jungai.

Didžiulė ekonominė ekspansija Japonijai atnešė ne tik naudos, bet
ir sunkumų. Baigiantis septintam dešimtmečiui, aplinkos taršos proble-
ma pasiekė aukščiausią įtampos laipsnį, o didžiulės grūstys ir nepakan-
kamas aprūpinimas gyvenamuoju plotu atrodė padėtis be išeities. Japo-
nijos ekonomikos gyvybingumas vis labiau priklausė nuo išorinio pasau-
lio. Jau trečiame ir ketvirtame dešimtmečiuose japonams visa tai atro-
dė pakankamai pavojinga ir prisidėjo prie to, kad būtų imtasi karinėmis
pastangomis kurti didžiąją japonų Rytų Azijos bendros gerovės sferą. Ši
avantiūra atvedė prie pražūtingų Antrojo pasaulinio karo padarinių, bet
net jeigu ir būtų baigusis sėkmingai, japonai būtų pamatę, kad Didžioji
Rytų Azijos imperija negali jų aprūpinti tokiomis žaliavomis ir rinkomis,
kokių reikia dabartinei jų ekonomikai.

Daug kas mano, jog didžiąją Japonijos bendrojo nacionalinio produk-
to dalį lemia užsienio prekyba, bet iš tikrųjų - tik maždaug dešimtadalį.
Tačiau tai - lemtingas dešimtadalis. Jis sąlygoja Japonijos apsirūpinimą
energijos ištekliais, t. y. iš Viduriniųjų Rytų gaunama nafta ir daugiau
nei puse maisto produktų bei pašarinių grūdų, kuriuos ji gauna iš Jung-
tinių Valstijų, Kanados ir kitų tolimų pasaulio regionų. Be šio importo,
kaip ir be kai kurių kitų itin svarbių metalų ir medžiagų, Japonijos eko-
nomika iškart išsikvėptų. Daugelio mažesnių šalių ekonomika dar labiau
priklausoma nuo užsienio prekybos. Tokios nedidelės šalys, kaip Nau-
joji Zelandija ir Danija, irgi neturi vidaus rinkų didžiumai gamybos pro-
dukcijos, pavyzdžiui, automobiliams, parduoti, todėl yra priverstos impor-
tuoti ir eksportuoti kiek įmanoma daugiau prekių. Kad būtų galinga in-
dustrinė valstybė, Japonijai reikia turėti plačią vidaus rinką, kokią jina-
i ir turi, nes šalyje gyvena 122 milijonai žmonių. Bet ji daug mažiau nei
kiti ekonomikos milžinai turi ir žaliavų, todėl yra labiau priklausoma nuo
užsienio prekybos. Pavyzdžiui, nepaisant simbiozinių ryšių su didžiule
kaimyne Kanada, Jungtinės Valstijos nuo užsienio prekybos priklauso
maždaug dvigubai mažiau nei japonai ir daug daugiau prekiauja su ran-
ka pasiekiamais kaimynais. O Japonijos pagrindiniai prekybos partneriai -
daugiausia tolimos šalys, ji kur kas labiau priklausoma nuo tolimų rin-
kų. Maždaug tik trečdalį jos prekybos sudaro ryšiai su kraštais, kurie

Ministras pirmininkas Nakasone (centre, prie prezidento Reagano) su kitais septynių pirmaujančių pasaulio pramoninių valstybių dalyviais viršūnių konferencijoje 1986 metais. (© *Sonia Katchian / Photo Shuttle: Japan*)

nuo jos yra ne daugiau kaip per 3000 mylių. Gyvybiškai svarbūs Japonijos prekybos keliai nusidriekia į daug tolimesnius, nei ji pati galėtų kontroliuoti, regionus ir į tokius neramius kraštus, kaip Vidurinieji Rytai, kur ji neturi jokios įtakos. Ekonominės padėties netvarumą japonams ypač leido pajusti smūgis, kurį jiems 1973 metais sudavė pirmoji NEŠO (angl. OPEC) šalių naftos krizė.

Kuo labiau Japonija turtėjo ir darėsi ekonomiškai pajėgesnė, tuo daugiau iš jos buvo tikimasi. Kitoms šalims ji atrodė besirūpinanti tik savo pačios ekonomine pažanga ir nenorinti prisidėti prie viso pasaulio ekonominės ir politinės gerovės. Ją paniekinamai vadino "ekonominiu gyvuliu". Kaip jau minėjome, amerikiečiai skundėsi, esą japonai saugumą užsitikrina jodami ant amerikiečių kupros, o Prancūzijos prezidentas de Gaulle'is teigė, kad į ministrą pirmininką Ikedą kreipėsi tik kaip į tranzistorių pardavėją.

Atsinaujino ir kai kurių Japonijos kaimynų priešiškas. Jie bėgštavo, kad japonai, dabar jau ekonominėmis priemonėmis, imsis kurti di-

džiąją Rytų Azijos bendros gerovės sferą, kurios nepavyko įsteigti ginklu. Visi pageidavo, kad japonai kilniau elgtųsi su skurdesniais savo kaimynais. Ankstesnieji reparacijų susitarimai buvo sudaryti taip, kad ilgalaikės prekybinės naudos atnešė daugiau japonams, nei valstybėms, kurios jas gavo. Japonai įgijo valstybės, kuri savanaudiškai išnaudoja kitus ir niekam nelinkusi padėti, reputaciją. Japonus pribloškė tai, kad ministro pirmininko Tanakos kelionė į Pietryčių Aziją 1974 metais sukėlė antijaponiškas demonstracijas. Azijiečius piktino japonų, kaip Azijos kaimynų, socialinis išskirtinumas ir uždarumas; iš japonų jie tikėjosi daugiau dėmesio ir paramos, nei iš aiškiai svetimų vakariečių.

Japonų vadovai ilgainiui patyrė apie lūkesčius, kuriuos sukėlė jų pirnavimas pasaulio ekonomikoje, ir stengėsi į juos atsiliepti. Jie suprato, kad už mažesnę karinę naštą turėtų atsilyginti kitokio pobūdžio pagalba. Vyriausybė tapo kilnesnė, siūsdama savanorius į tokias organizacijas, kaip Taikos korpusas, kviesdamasi į Japoniją užsienio studentus ir teikdama Jungtinėms Valstijoms ir Europos šalims deramą ekonominę pagalbą. Tačiau pasirodė, kad demokratinėje valstybėje ne taip paprasta gerus ketinimus suderinti su biudžeto išlaidomis, ypač jei prisiminsime giliai įsišaknijusį japonų pasaulėžvalgos ribotumą. Japonų vyriausybė pasiekė mažiau, nei tikėjosi, ir besivystantys jos kaimynai jai tebejaucia nemenką pagiežą.

Tuo pat metu iškilo dar rimtesnių problemų Japonijai plėtojant ekonominius ryšius su artimiausiais partneriais - kitomis pramoninėmis pirmojo pasaulio demokratinėmis valstybėmis. Daug spartesni Japonijos ekonomikos augimo tempai nuolatos trikdė jų tarpusavio santykius. Skirtingai nuo pirmojo pasaulio, Japonija visą laiką išgyveno didžiulį prekybos deficitą. Iš Viduriniųjų Rytų ji priversta importuoti gausybę naftos; dauguma menkiausiai išsivysčiusių šalių, kurios pernelyg skurdžios, kad pirktų aukštos kokybės japonų gaminius, nenori pirkti daugiau, nei gali parduoti; komunistinės valstybės iš viso linkusios labai riboti užsienio prekybos ryšius. Japonijos prekyba su antruoju komunistiniu pasauliu sudaro mažiau nei dešimt nuošimčių, iš jų daugiausia - su Kinija. Dėl to beveik pusę savo aukštos kokybės gaminių japonai gali parduoti tik pramoniniuose demokratinuose kraštuose. Tačiau dauguma šių šalių - Japonijos konkurentės, gaminančios sudėtingą pramoninę produkciją, o jų žemės ūkio eksportas į Japoniją, kitados atsvėręs importą, dėl pasaulinio pertekliaus pastaraisiais metais linkęs mažėti.

Mažiau išsivystę kraštai ateityje, žinoma, eksportuos daugiau paprastų pramoninių prekių į pažangesnes šalis, bet dėl gausėjančių gyventojų tik-

riausiai vis tiek skurs ir neišgalės pirkti bent kiek didesnio kiekio labai sudėtingų ir brangių pirmojo pasaulio šalių gaminių. Tai reiškia, kad pastarosios ir toliau liks pagrindinės vienos kitų rinkos ir dėl jų tarpusavyje varžysis. Vaizdžiai tariant, kaip ir anksčiau "skalbs viena kitos marškinius". Jos stiprins spaudimą, kad nė viena iš jų per daug greitai nedidintų savo dalies, kaip tai daro Japonija. Jei turėsime omeny gyven-tojų skaičiaus didėjimą, nesant ženklus pasaulinės ekonomikos augimo, ilgalaikės pasaulio, ir ypač tokių išteklių neturinčių šalių, kaip Japonija, ekonominės perspektyvos gana miglotos, o ekonominiai nesutarimai tarp labai industrializuotų šalių, matyt, dar padidės.

Kaip sakėme, pirmaisiais pokario metais Jungtinės Valstijos nė įsivaizduoti neįsivaizdavo, kad Japonija kada nors galėtų tapti rimta ekonomine konkurente. Todėl jos pigiomis kainomis pardavė Japonijai pažangiausias amerikietiškas technologijas ir gana laisvai priimdavo japonų prekes, o Japonijai, kad būtų apsaugota jos "kūdikiška pramonė", leido išlaikyti importo apribojimus. Tačiau jau šešto dešimtmečio pabaigoje atsirado susirūpinimą keliančių požymių. Pirmiausia dėl mažesnių japonų algų, pavyzdžiui, tekstilės pramonėje, paskui dėl aukštesnio meistriškumo, geresnio ekonomikos organizavimo ir didesnio taupumo bei gausėsių perinvestavimų į gamybą japonų prekės ėmė vis labiau plūsti į Jung-

Gausybė eksportui skirtų Hondos automobilių laukia, kol bus pakrauti į specialų Hondos laivą. Automobilių pavadinimai Toyota, Nissan, Honda ir Subaru dabar vienodai gerai žinomi ir amerikiečiams, ir japonams. (© Tadanori Saito/Photo Shuttle: Japan)

tines Valstijas, kol galiausiai, nors vartotojai ir buvo patenkinti, sukėlė rimtą grėsmę kai kurioms amerikiečių pramonės šakoms. Kai kurios iš jų, pavyzdžiui, laivų statyba, tam tikros tekstilės šakos, plieno gamyba, elektronika ir kai kurios mašinų gamybos sritys, labai nukentėjo, o kitais atvejais ir visiškai buvo sugriautos. Ypač skaudžiai kirto sunkiosios pramonės rykštė - amerikiečiai darbininkai pradėjo pagiežingai skustis, kad jų darbo vietos eksportuojamos į Japoniją.

Europos šalis visa tai paveikė mažiau, nes jos išlaikė daugumą pirmaisiais pokario metais nustatytų prekybos su Japonija apribojimų, tačiau jos irgi komplikavo problemą, kadangi prisidėjo prie Japonijos, užversdamos savo prekėmis atviresnes amerikiečių rinkas. O tose srityse, kuriose dėl sparčiai didėjančių algų Japonija tapo nebepajėgi konkuruoti, jos vietą tučtuojau užėmė kitos Azijos šalys, taip padidindamos spaudimą ir japonų, ir amerikiečių gamintojams. Iš naujų pramonę kuriančių valstybių būrio išsoko "keturi maži tigrai": Pietų Korėja, Taivanas ir miestai-valstybės Honkongas bei Singapūras. Kaip ir Japonijai, visoms joms būdinga konfucijinė kiniška patirtis, o dvi didesniosios pramonę ir švietimą pradėjo plėtoti kaip buvusios japonų imperijos dalys. Po jų, ypač tokiose paprastesnėse gamybos srityse kaip tekstilė, rikiuojasi milžiniškai daug gyventojų turinčios Indija, Kinija ir Indonezija, taip pat Malajija, Tailandas ir, ko gero, Filipinai bei Vietnamas. Nėra abejonės, kad Japonijos vadovaujama Rytų Azija tapo ekonomiškai dinamiškiausia pasaulio dalimi ir didžiausiu ekonominių nesutarimų šaltiniu. Devintame dešimtmetyje daugiau prekybinių Amerikos ryšių buvo nukreipta į Vakarų per Ramųjį vandenyną nei į Rytus per Atlantą.

Prekybinis neatitikimas tarp Japonijos ir likusio pasaulio, ypač Jungtinių Valstijų, išaugo taip, kad kilo grėsmė, jog jis ekonomiškai, galbūt net politiškai, destabilizuos pasaulį. Po karo japonams labiausiai rūpėjo išgyventi ir nebūti įtrauktiems į karines amerikiečių avantiūras Rytų Azijoje. Dabar jiems atrodo pavojingiausia, kad užsienio prekybos žlugimas arba ekonominė izoliacija visiškai nesugriautų jų ekonomikos. Įmanoma, kad pasipiktinusios Jungtinės Valstijos ir kiti pirmojo pasaulio Japonijos sąjungininkai gali suduoti jai smūgį, imdamiesi prekybinių apribojimų, arba kad Japonijos kaimynai, iš baimės ir priešiškojo, gali nuo jos nusigręžti. Japonus drasko prieštaravimas tarp pasitenkinimo žymiais savo laimėjimais ir susirūpinimo, kad pasaulis ims juos diskriminuoti.

Savaime aišku, daugelį metų buvo stengiamasi išlyginti Japonijos ir likusio pasaulio prekybinį disbalansą, tačiau tos pastangos buvo nesėkmingos. Jau šešto dešimtmečio pabaigoje Jungtinės Valstijos įtraukė Japoniją į kartelinius susitarimus, kurie būtų neteisėti Jungtinėse Valstijose, „savanoriškai“ prisiimti tekstilės eksporto į Jungtines Valstijas apribojimus, bet tuščią erdvę, japonų pykčiui, užpildė kitos Rytų Azijos šalys. Panašių priemonių buvo imtasi ir kitose srityse, tokiose kaip elektronika, plieno gamyba, automobilių pramonė, bet jos irgi nedavė žymesnių rezultatų. Atėjo laikas, kai susirūpinę japonai be amerikiečių prievartinio įtikinėjimo laisva valia ėmė taikyti apribojimus, tačiau iš to irgi buvo maža naudos; nieko gero nedavė ir japonų vyriausybės pastangos pirkti daugiau užsienio prekių.

Užsieniečiai tvirtino, kad mažas užsienietiškų prekių importas į Japoniją - visokiausių Japonijos vyriausybės apribojimų padarinys. Iš pradžių tai buvo tiesa, bet ilgainiui šis teiginys nebeteko pagrindo. Tarifų apribojimus ir kitokio pobūdžio kontrolę japonai mažino daug lėčiau, nei reikalavo prekybos partneriai. Dažniausiai suvaržymų jie atsisakydavo tik tada, kai nauja industrijos šaka pakankamai įsitvirtindavo. Bet šiandien tarifų ir kiti apribojimai yra lygiai tokie ar dar net mažesni už tuos, kuriuos taiko kitos pirmojo pasaulio šalys, o disbalansas vis tiek kaip niekada didelis. Devinto dešimtmečio viduryje metinis Jungtinių Valstijų prekybos su Japonija disbalansas pasiekė beveik neįtikėtiną 50 milijardų dolerių sumą.

Kurį laiką dėl prekybos disbalanso bėda versta ir valiutos kursų neatitikimui. Nuo 1949 iki 1971 metų 360 jenų prilygo 1 amerikiečių doleriui, jena tuomet buvo aiškiai nuvertinta, bet ir daugybė pastangų, kurių imtasi nuo 1971 metų santykiui sureguliuoti, nedavė nieko gero. 1987 metais, kai doleris teturėjo maždaug 40 procentų tos vertės, kurią, palyginus su jena, turėjo 1971-aisiais, nebuvo pastebima jokie žymesnio poveikio; ekspertai tvirtino, kad jis išryškės palapsniui ir bus menkesnis, nei pageidautina.

Didelę pertekliaus dalį japonai investavo į Jungtines Valstijas. Jie statė didžiules gamyklas, su automobilių ir kitomis firmomis steigė bendras įmones, pirkė viešbučius, įstaigų pastatus ir kitą nekilnojamą turtą, steigė bankus ir kitas kreditavimo institucijas. Dviejų šalių ekonominiai ryšiai neišnarpliojamai susipynė. Kai kuriose Jungtinių Valstijų dalyse amerikiečiai pyksta ant japonų dėl prarastų pramonės sričių, o kitų valstijų valdytojai ir patys išmynė takus į Tokiją, ir su džiaugsmu priima japonų verslininkų delegacijas, tikėdamiesi išpešti Japonijos investicijų.

Prekybinis Japonijos disbalansas ne tik su Jungtinėmis Valstijomis, bet ir su dauguma kitų pramoninio pasaulio šalių iš esmės yra blogas dalykas, galįs sukelti ne tik didelių nesutarimų, bet ir prekybos karus. Abi pusės pripažįsta, kad jį reikia sureguliuoti, tačiau kaip - niekam neaišku. Japonai jaučia, kad iš apačios juos stumia kitos Azijos šalys, kuriose pigesnė darbo jėga ir kurios galiausiai ją vis tiek išstums iš paprastesnių, daugiau intensyvaus darbo reikalaujančių gamybos sričių, o iš viršaus jiems gresia apribojimai, kurių gali imtis tokios šalys, kaip Jungtinės Valstijos, kurios irgi specializuojasi, gamindamos aukštos technologijos produkciją. Jie numano, kad jeigu būtų atidengtos visos kortos, tokios šalys, kaip Jungtinės Valstijos, kurios turi daug gamtos išteklių ir pasižymi dideliais sugebėjimais, tikriausiai laimėtų prieš skurdžią išteklių, iš abiejų pusių spaudžiamą Japoniją. Todėl jie stengiasi jei ne padidinti, tai bent išlaikyti tuos pranašumus, kuriuos jau turi.

Taip pat japonai įsitikinę, jog Jungtinės Valstijos klydo daug labiau negu Japonija, kad pralaimėjo konkurencinę kovą. Iš dalies jie teisūs. Japonai priekaištauja, kad amerikiečiai leido pramonės įmonėms sustingti, kad siekia greitos naudos ir nesirūpina ilgalaikę pažangą, ugdo mažiau išsilavinusius, ne tokius stropius ir ne tokius ištikimus darbuotojus, išlaiko per daug apmokamą, pernelyg išpūstą valdymo superstruktūrą ir, kol dar beviltiškai neatsilieka nuo japonų, neskiria pakankamai dėmesio užsienio prekybai. Didžiosios galybės dienomis po Antrojo pasaulinio karo amerikiečiai taip pasitikėjo savimi, kad manė, jog pasaulis visuomet trokš amerikietiškų prekių, todėl buvo tikri, kad užsienio rinkos jiems bus amžinai atviros. Jie neišmoko gaminti užsienio pirkėjams skirtų prekių, nestudijavo užsienio verslininkystės, nesimokė užsienio kalbų. Paprasčiausias pavyzdys galėtų būti automobiliai, kurių jie negamina Japonijai, nes ten, kaip ir Anglijoje, eismas kairiapusis, tad varas turi būti dešinėje. Lygiai taip pat jie gamina šaldytuvus, kuriems per maža vietos nedideliuose japonų butuose. Tik prieš keletą metų atsirado vienas kitas verslininkas, mokąs kalbėti japoniškai. Japonai mėgsta pabrėžti, kad jeigu jie į amerikiečių rinką žiūrėtų taip, kaip tie - į japonų, tai amerikiečiams galėtų parduoti nebent popierines vėduokles.

Dauguma išsilavinusių amerikiečių pripažintų, kad didžioji japonų kritikos dalis yra teisinga, bet apskritai į šią problemą jie žiūri kitaip. Jie japonus kaltina dėl ekonominių apribojimų, kurie esą ir lemia prekybinį disbalansą, bei teigia, kad nors daugumos jų dabar sąmoningai atsisakyta, aibė smulkių taisyklių ir nuostatų kaip ir anksčiau labai apsunkina užsienio importą į Japoniją. Kiekvieną tokį atvejį turbūt reikė-

tų nagrinėti atskirai, nes visa tai susiję su sudėtingais techniniais dalykais, bet tokie kaltinimai dažniausiai, matyt, pagrįsti, nes japonai, įpratę prie mažų įtakingos biurokratijos įmantrybių, dažniausiai nė patys nežino, kokią rimtą bendrą poveikį jos daro. Tai sritis, reikalaujanti kruopštesnių ir visa apimančių japonų vyriausybės veiksmų.

Amerikiečių kaltinimai, kad japonai tyčia įvairiomis pinklėmis stengiasi apriboti užsienio prekių įvežimą ir nenori jų pirkti, veikiausiai neteisingi. Japonams visai pagrįstai atrodo, kad dauguma jų prekių geresnės už importines ir labiau atitinka jų skonį, tiesiog plačioji visuomenė ilgą laiką palankiau žiūrėjo į importinius gaminius, mat jie žadino smalsumą ir buvo madingi, panašiai kaip amerikiečiams gali labiau patikti prancūziški vynai arba kvepalai. Paviršutiniškai šitai paliudytų angliški pavadinimai, kuriais japonai dažnai vadina savo gaminius.

Didžiausi sunkumai importuoti prekes iš užsienio kyla dėl japonų verslo organizavimo ir kompanijų polinkio pirkti tik iš senų biznio partnerių bei palaikyti verslo ryšius daugiausia su tai pačiai keiretsu grupei priklausančiomis firmomis. Kodėl taip yra, menkai tesupranta ir patys japonai, be to, šitai taip giliai įsišakniję ir nulemta ne tiek ekonominių, kiek sociologinių bei psichologinių priežasčių, kad greitai laiku pasikeisti negalės. Kai amerikiečių kompanijos Japonijoje išmoksta veikti taip, kaip veikia patys japonai, ir užmezga artimus verslo bei šiltus asmeninius ryšius, kai kurioms iš jų neįtikėtinau pasiseka.

Kitados valstybės saugumas buvo vertinamas pagal tai, kiek ji pajėgi išlaikyti tvarką šalies viduje ir atremti karinę invaziją iš užsienio. Dabartinėmis sąlygomis Japonijos vidaus padėtis pakankamai stabili; neatrodo, kad kokia nors šalis taikytųsi ją užpulti. Išskyrus pasaulio atominį susinaikinimą, kuriam Japonija turėtų mažai įtakos, jai lieka bijoti tik pasaulinės santarvės ar prekybos žlugimo. Trumpai tariant, įprastos saugumo idėjos Japonijai jau mažai svarbios.

Vienintelė užsienio politikos sritis, kurioje Japonija gali imtis reikšmingų veiksmų, yra ekonominiai santykiai su pasauliu ir jos ekonominis indėlis, palaikant pasaulyje taiką ir tvarką. Milžiniška ekonominė jėga jai suteikia didžiulės įtakos galią. Būdama dinamiškiausiai besiplėtojančios ekonomikos šalis, ji tapo ir didžiausiu ekonominių disbalansų, ypač su pramoniniais demokratiniiais kraštais, šaltiniu. Padėdama sumažinti pavojingų nesutarimų sritis, įvesdama veiksmingesnę pinigų sistemą, nustatydama tokią užsienio prekybos tvarką, kuri leistų išvengti prekybos

apribojimų ir užkirstų kelią galimiems prekybiniais karams, sukurdamas sąlygas darnesniai visos šios šalių grupės ekonominiam augimui, ji galėtų labai prisidėti, sprendžiant išvardintas problemas. Jeigu dėl to sulėtėtų spartūs ekonominio augimo tempai, vis tiek tai būtų patikimesnė investicija, nei tos karinės „ekspedicijos“, į kurias, siekdamas užsitikrinti saugumą, Japonija leidosi praeityje.

Milžiniško masto japonų ekonomika galėtų pasitarnauti ir padėdama sparčiau augti menkiau išsivysčiusioms šalims, kad jos pagaliau visiškai įsijungtų į pirmojo pasaulio ekonomiką. Tai galbūt sunkiausias, sudėtingiausias, bet sykiu svarbiausias uždavinys, kuris kada nors buvo iškilęs pasauliui. Japonų turtai bei technologijos galėtų būti panaudojami ir sprendžiant globalias ekologines bei pasaulio gyventojų skaičiaus didėjimo problemas, vieną gražią dieną galinčias pražudyti žmoniją.

Rasdama būdų, kaip prisidėti įveikiant šiuos uždavinius, Japonija sykiu užimtą poziciją, leidžiančią padėti narplioti ir politines problemas, kurių pasaulyje vis gausėja ir kurios vis labiau gresia jo stabilumui. Niekas nežino, kokių jų dar atsirastų, bet ekonomiškai stipri ir gerbiama, draugiškus bendradarbiavimo ryšius su kitomis pasaulio šalimis užmezgusi Japonija, be abejonės, sustiprintų ir savo pačios, ir viso pasaulio saugumą labiau, nei turtinga, bet kitais nepasitikinti ir užsidariusi valstybė. Įtvirtinant pasaulyje taiką ir skatinant jo klestėjimą, japonams reikia drąsos ir ryžto, kad jie imtųsi to vaidmens, kurio galėtų imtis, pagaliau šitai tiesiog būtina, jeigu jie nori išlikti.

Japonija iš vidaus labai stipri ir sveika valstybė, bet susiduria su dideliais išoriniais sunkumais. Jie aiškiai ne karinio, o ekonominio ir net psichologinio pobūdžio. Tarptautinės japonų ekonomikos problemos tokios gąsdinančios atrodo dėl Japonijos ir kitų šalių savitarpio nesupratimo ir nesusikalbėjimo, iš kurių kyla japonų įtarumas ir baimė. Savitarpio supratimą iš dalies apsunkina kitokie bendravimo įpročiai, bet dar svarbesni yra psichologiniai skirtumai, dėl kurių atsiranda suvokimo ir mąstysenos neatitikimai. Tai japonams iš tikrųjų rimta kliūtis. Izoliacija ir jos nulemtas japonų homogeniškumas, kuris jų visuomenei buvo būdingas per visą šalies istoriją, dabar virsta opiausia problema, kurią jiems šiandien reikia įveikti.

38 *Kalba*

Kalba galėtų atrodyti šalutinė problema, kurią tikriausiai būtų buvę geriau aptarti ankstesniuose šios knygos „Aplinkos“ arba „Visuomenės“ skyriuose. Tačiau Japonijos atveju kalba - viena iš ypatingiausių jos bruožų, be to, esmingai sąlygodama jos santykius su išoriniu pasauliu, lemia ir tai, kokia bus šios šalies ateitis.

Mus labiausiai domins japonų kalba, kad ir kokia nuostabi ji būtų, tiek, kiek ji leidžia japonams bendrauti su išoriniu pasauliu. Vis dėlto reikia atsikratyti kai kurių su ja susijusių mitų. Vienas iš jų - esą japonų kalba yra netikslė, dėl to dažnai kyla nesusipratimų. Žinoma, ji gali būti neaiški, bet tik tada, kai pašnekovai to nori. Lygiai taip pat gali būti netikslus ir kalbėdamas angliškai, bet japonai, kurie veikiau atsargiai sieks konsensuso, nei stengsis išryškinti priešingas nuostatas, - daug labiau linkę į miglotas frazes. Kai jie nori pasakyti aiškiai, pavyzdžiui, rengdami įstatymus ar aiškindami technologinius procesus, japonų kalba tokia pat tiksli kaip ir anglų. Kita vertus, japonai labiau mėgsta sugestyvų, kartais dviprasmišką, literatūrinių rašinių stilių ir ne itin garbina perregimą nelyg stiklas rašymo būdą, tokį populiary, kai kuriose Vakarų šalyse, bet tai jau - literatūrinio skonio, o ne kalbos prigimties dalykai.

Kitas mitas - esą egzistuoja daugybė japonų kalbų. Absurdiška šitai teigti, kalbant apie šalį, kurioje visuotinis švietimas dabartiniais laikais visiškai nušlavė daugybę tarminių variantų ir išblukino regioninius tarietis skirtumus. Net ir anksčiau japonams jie buvo būdingi ne daugiau kaip vokiečiams ar prancūzams. Mitas apie įvairias japonų kalbas kyla turbūt iš to, kad japonų kalboje esama mandagumo bei oficialumo lygių skirtumų. Jie būdingi visoms kalboms: „Pone, ar nebūtumėt malonus ir nepasakytumėt, kiek dabar valandų?“ ir „O, sveikas, kiek valandų?“, -

bet tokie skirtumai itin reikšmingi japonams dėl dviejų priežasčių. Pirmoji - socialinių ir amžiaus skirtubių svarba, kurią lemia ne tokia jau tolima feodalinė Japonijos praeitis. Kita - japonų polinkis praleisti tuos sakinio dėmenis, ypač veiksnius, kurie suprantami iš konteksto arba mandagumo lygmenis.

Tuo japonų kalba labai skiriasi nuo indoeuropiečių, kur būtini visiškai nieko nereiškiantys ir net absurdiški kalbos elementai. Angliškai nepasakysi „namas“, prieš tai neištaręs kurio nors iš artikelių. Net ir tiems anglams, kurie susipažinę su indoeuropietiška giminių sistema, atrodo kvaila, kad prancūzai kėdę priskiria prie moteriškos giminės - „la chaise“, - o pieštuką - prie vyriškos - „la crayon“, ir nuo to priklauso visos kitos modifikacijos. Kita ypatybė, - japonams nebūtina apibrėžti „aš“, „tu“ arba „jie“, jeigu subjektas aiškus iš konteksto arba mandagumo lygmenis. Japonams, daug dėmesio teikiantiems amžiui ir grupei, kuriai priklauso žmogus, mandagumo ar neutralumo formos kartu nurodo ir subjektą. Taigi *irassharu* reikš „tu eini“, *mairu* - „aš einu“, o *iku* - „jie eina“. Tai gali būti painu svetimšaliams, bet nekelia nė mažiausių neaiškumų japonams, kaip ir neliudija skirtingų kalbų.

Turbūt svarbiausias mito apie daugelį kalbų šaltinis - painiava, kurią kelia rašytinė ir šnekamoji kalbos. Japonų rašyba - tai daugiau nei 2 000 kinų rašmenų (*kanji*), daugiausia skaitomų įvairiais būdais, ir dviejų fonetinių sistemų, kilusių iš *kanji* ir vadinamų *hiragana* bei *katakana*, bet žinomų bendru *kanos* vardu, mišinys. Ši įvairialypė rašybos sistema lemia, kad japoniškai rašyti turbūt sunkiau nei bet kuria kita pasaulio kalba, tačiau tai nepažeidžia japonų kalbos vieningumo. Pagal rašybos sunkumą, su japonų, ko gero, varžytusi gerokai padrika anglų kalba, bet šitai irgi neturi jokio poveikio jos vieningumui.

Japonai daiktavardžius ir nekaitomus veiksmažodžių beirieveiksmių kamienus rašo *kanji* ir taria arba pagal atitinkamus gimtosios japonų kalbos žodžius, arba pagal modernias japonų kalbos lytis, kurios išsirutuliojo iš ankstesnės kiniškų rašmenų tarties. Daugumą rašmenų galima ištarti dviem, o kai kuriuos dešimčia ar net daugiau būdų. Kad susivoktum, kaip teisingai perskaityti, tenka gerokai palaužyti galvą. Prielinksniai (kurie japonų kalboje faktiškai yra polinksniai) bei kaitomos veiksmažodžių irrieveiksmių dalys paprastai rašomos *hiragana*, o *katakana* paliekama daugiausia svetimų vardų ir žodžių, kurie nėra nei korėjietiškos, nei kiniškos kilmės, todėl neįmanomi užrašyti rašmenimis, transkripcijai. *Kanos* skiemeninis raštas (kiekvienas simbolis reiškia vie-

ną skiemenį) yra palyginti paprastas, nors iš tikrųjų nelabai tinka moderniai japonų kalbai, nes ji per amžius gerokai pasikeitė. Bet į *kanji* tikrai gali nusisukt sprandą. Ne mažiau kaip 1 945 skiemenis tenka išmokti per devynerius privalomo mokslo metus, dar daugiau jų prireikia, jeigu sieki aukštesnio išsilavinimo.

Užsieniečiai dažnai stebisi, kaip japonai pakenčia tokią siaubingai sudėtingą rašybos sistemą, reikalaujančią tiek intelekto pastangų ir sunkaus mokymosi atmintinai. Kitos tautos juk palengvino savo rašybą. Per pastarąjį šimtmetį vietnamiečiai atsikratė kiniškų rašmenų, o po Pirmojo pasaulinio karo turkai tradicinius rašmenis pakeitė lotyniškais raidėmis. *Romaji* ("romėniškos raidės"), kaip japonai vadina lotynišką abėcėlę, puikiai tiktų rašyti japoniškai, bet ją įvesti stipriu spaudimu buvo galima nebent sunkiausiomis dienomis po Antrojo pasaulinio karo. Dabar tokia permaina beveik neįsivaizduojama. *Kanji* japonams pernelyg reikšminga estetiškai ir per daug tvirtai susijusi su Japonijos kultūra ir istorija, kad jiems būtų paprasta jos atsisakyti. *Kanji* labai gerai tinka ir vardų santrumpoms, šūkiams bei trumpoms, bet turiningoms antraštėms.

Tačiau kita priežastis, dėl kurios buvo tvirtai laikomasi kiniškų rašmenų, dabar jau sunyko. Kitados jie Rytų Azijos kraštus jungė į vientisą kultūros žemyną. Panašiai kaip lotynų kalba viduramžių Europoje, kiniški rašmenys buvo visuotinai vartojamo konfucijinio žodyno pamatas. Daug kiniškų, japoniškų, korėjietiškų ir vietnamietišų žodžių bei frazių buvo rašomi vienodai, nors visuose keturiuose kraštuose tarti visiškai skirtingai. Tačiau senosios vienovės laikai seniai baigėsi. Vietnamiečiai visiškai nebevartoja rašmenų; korėjiečių kalboje juos vis labiau išstumia savarankiškai sukurta puiki fonetinė *hangul* sistema; kinai ir japonai paprastai taiko įvairias daugumos pirmykščių rašmenų santrumpas. Tik Taivanyje ir kitose kiniškose užjūrio bendruomenėse visi senieji rašmenys vis dar teberašomi taip, kaip senovėje. Be to, rašytinis bendravimas kinų kalba, buvęs efektyvus palaikant ryšius tarp Korėjos, Vietnamo ir Japonijos tais laikais, kai tuose kraštuose buvo mokoma daugiausia kinų kalba, faktiškai nebeteko reikšmės, o rašmenys nepadeda susikalbėti. Pavyzdžiui, Kinijos "Geltonoji upė" ir kinų, ir japonų kalba rašoma tais pačiais rašmenimis, bet kinai jos vardą taria Huang-ho, o japonai - Koka. Mao Zedong'as japonams yra Mo Takuto, o japonų Osaka ir Yokohama kinams - Dafan ir Heng-bin.

Didieji istoriniai laikai, kai kinų rašmenys turėjo vienijančios galios, nugrimzdo į praeitį, ir jų reikšmė japonų kalboje taip pat ėmė mažėti.

Kanq vis labiau pakeičia *kanji* beveik visuose japonų raštuose, ypač tokiuose populiariuose žanruose, kaip komiksai, reklama ar romanai. Gaminiai dažniausiai pavadinami angliškais vardais arba pseudovakarietiškais dariniais. Pavyzdžiui, "Sony" ir "Datsun" japonų kalboje neturi originalių atitikmenų. Be abejonės, *kanji* dar daugelį metų vyraus japonų raštuose, bet šių rašmenų vartojimas tikriausiai tolydžio vis labiau ribosis pradine mokykla ir oficialia kalba. Tačiau tuo pat metu japonų rašybos daugialypumas kels didelių sunkumų, naudojant spausdinimo mašinėles, "word" procesorius, elektroniniu būdu perduodant informaciją bei užsieniečiams mokantis japonų kalbos, užtat niekaip nepažeis pačios kalbos vieningumo.

Japonai visuomet didžiavosi gimtosios kultūros ir ypač kalbos grynumu, bet iš tikrųjų kalba nuo to laiko, kai ja imta rašyti, panašiai kaip ir anglų, tapo pavainike. Ši mintis būtų nepakeliama prancūzams ir kai kurioms kitoms tautoms, kurios beviltiškai kovojo, saugodamosi svetimų kalbų įtakų, tačiau daugumai japonų tai visai nerūpi. Jeigu norėtų, jie galėtų visiems priminti anglų kalbą, puikiai įrodžiusią, kad atvirumas - kiekvienos kalbos gyvybingumo ir lankstumo požymis. Japonai be jokio vargo skolinasi, modifikuoja ir prisitaiko svetimus žodžius bei idiomas, ir tai galbūt didžiausias jų privalumas, nepažeidžias nei japonų kultūros stiprybės, nei jos vientisumo.

Pirmykštė japonų kalba tikriausiai buvo įvairiausių korėjietiškų dialektų mišinys su kiniškų ir kitokių žodžių priemaišomis, o šeštame amžiuje plūstelėjo kinų kalbos banga, atnešdama ir kinų rašybos sistemą. Kinų lingvistinės įtekės buvo visiškai modifikuotos ir absorbuotos, bet devintame amžiuje pagal struktūrą japonų kalba jau buvo grynai japoniška, tik kupina kiniškų žodžių. Per keletą kitų šimtmečių jų dar pagausėjo, ir nuo to meto japonų kalboje daugiau kiniškos nei japoniškos kilmės žodžių, ypač tų, kurie įsimenami mokantis.

Ne tokiais senais laikais šalį užliejo antroji didžioji lingvistinė banga, šįkart iš Vakarų. Šešioliktame amžiuje prasiskverbė portugališkų, pasakui olandiškų žodžių, bet tikru potvyniu ši banga išsiliejo devyniolikta me šimtmetyje. Buvo perimtos pseudoklasikinės graikų ir lotynų modernųjų mokslų sąvokos; medicinos srityje didžiausia buvo vokiečių kalbos įtaka, o meno - prancūzų, bet daugiausia žodžių atkeliavo iš anglų, kuri tuomet tapo nauja tarptautine prekybos kalba; o su ja supažindino anglai bei amerikiečiai mokytojai ir pirkliai. Šimtai anglišių žodžių bu-

vo visuotinai vartojami dvidešimto amžiaus ketvirtame dešimtmetyje, kai militaristai bandė užtvengti šią bangą, ir dar tūkstančiai kitų prisiskverbė amerikiečių okupacijos metu bei vėliau, kai Japonija pateko į pasaulines rinkas. Angliški žodžiai taip įsiviešpatavo, kad praėjusio amžiaus žmonės vargiai besuprastų šiuolaikinių intelektualų pokalbį, televizijos reklamas ar net kasdieninius pašnekesius namuose. Būtų galima manyti, kad japonams, perėmusiems tiek lingvistinių skolinių iš dviejų labiausiai paplitusių pasaulio kalbų, lengva verbaliai komunikuoti su išoriniu pasauliu ir kad svetimšaliai be didesnio vargo gali išmokti sklandžiai kalbėti japoniškai, bet taip nėra. Nei kinų, nei anglų kalbos beveik nepažeidė pamatinės japonų kalbos struktūros. Visiškai atsitiktinai kinų ir anglų kalbose sakinio reikšmę lemia žodžių tvarka ("The cat sees dog" arba "The dog sees cat", t.y. "Katė mato šunį" arba "Šuo mato katę"), o štai japonų - grynai agliutinacinė kalba, kurioje prie paskutinio žodžio, veiksmazodžio arba būdvardžio prisijungia pagalbiniai elementai, apibrėžiantys laiką, nuosaką, mandagumo laipsnį, taip pat rodantys, koks tai sakinytis - priežastinis, neveikiamosios rūšies, neiginys ar klausiamasis. Anglų ir kinų kalbų struktūros tokios panašios, kad žmogus, angliškus žodžius dėstydamas pagal kinų kalbos sakinio tvarką, kalbės visiškai suprantamu anglų-kinų žargonu. Jeigu panašiai kiniškus arba angliškus žodžius dėliosi pagal japonišką tvarką, išeis tik neaiškus burbėjimas. Pavyzdžiui, paprasčiausias veiksmazodis *kaku* "rašyti", prie jo agliutinaciškai jungiant įvairias modifikuojančias daleles, gali išsiplėsti iki *kakase-rarenakattaraba* ("jeigu jam nereikėtų rašyti") ar daugybės kitokių, tiesiogiai nei į anglų, nei į kinų kalbas neišverčiamų formų.

Net ir atskiri žodžiai, pasiskolinti iš kinų ar anglų, menkai tepadedą. Japonų kalboje esantys kiniški žodžiai perimti tada, kai jie buvo tariamai dabar nebevartojamu būdu, ir taip iškreipti juos taikant prie japonų fonetinės sistemos, kad kinai jų beveik nebesupranta. Išimtis - tik atsitiktiniai žodžiai arba vardai, pavyzdžiui, Taivanis, kuris aiškus ir vieniems, ir kitiems. Angliškų žodžių galima daugiau identifikuoti, nors, aišku, ne daugumą. Japonai neištaria *l* ir kai kurių kitų anglų vartojamų garsų, taip pat žodžių paskutinio skiemens, jei jame yra balsis, išskyrus *n* atvejį, todėl iškyla daug nesusipratimų dėl tarties. Taigi vietoje "lion" (liūtas) girdėsime *raion*, vietoj "home" (namas) *hōmu* ir kaip "railway platform" (geležinkelio platforma) trumpinį - *purattohōmu*. Japonai negali ištarti ir kai kurių priebalsių samplaikų, todėl filosofą ir rašytoją Jean-Paulį Sartre'ą jie vadina Sarutoru.

Dar labiau viską supainioja skolinių vartojimas kitomis reikšmėmis. Iš "handle" (rankena) kilęs *handoru* reiškia vairą, o iš pasenusio "klaxon" kilęs *kurakushon* - garsiakalbį ant automobilio. Dar keisčiau japonai iškreipia anglišų žodžių reikšmes. Iš "cooler" (šaldytuvas) kilęs *kū-ra* - tai oro kondicionierius, *naita* ("nighter") - tai vakarinis *bēsu-bōru* (beisbolas) žaidimas, *Gurīn-kā* ("Green Car", t. y. "žalias vagonas") - tai pirmos klasės keleivinis vagonas, o *sarariman* ("salary man"), kaip jau minėjome, - įstaigos darbuotojas. Erzinantys daugiaskiemieniai tampančių anglišų žodžių trumpiniai dar labiau trikdo, bet jie paprastai labai sąmojingi. *Zene-suto*, vietoj *zeneraru-sutoraiki*, - tai visuotinis streikas (iš "general strike"), o *pan-suto* - tai pėdkelnės (iš "panty stockings"). *Bēsu-appu*, arba "base up", reiškia paankstiną pagrindinio užmokesčio padidinimą - reikšmingas dalykas, kuriam neturime atitikmens, ir ypatinga garbė teiktina maloniai skambančiam *sayonara hōmu-ran* - beisbolo terminui "home ran", įvardijančiam paskutinėmis žaidimo minutėmis pergalę lemiantį smūgį. Tokios sąvokos, aišku, nesuprantamos angliškai kalbantiems žmonėms, ir japonai sutrinka, sužinoję, kad šimtai anglišų žodžių, kuriuos jie kasdien vartoja, angliškai kalbantiems yra tiek pat angliški, kiek ir graikiški. Sąmojus, kad Jungtinės Valstijos ir Anglija yra dvi šalys, kurias skiria bendra kalba, dar geriau galėtų tikti "japoniškai anglų kalbai".

Išskyrus painią rašybos sistemą, japonų kalba - puiki japonų, kurie gyvena Japonijoje ir bendrauja vieni su kitais, komunikacijos priemonė. Su pasaulio literatūra bei filosofine mintimi japonai iš vertimų gali susipažinti taip pat gerai, kaip bet kuri kita tauta. Bet to jau nepakanka. Japonija nebėra uždara šalis, nei tokia, kuriai labiausiai rūpėtų perimti Vakarų patirtį. Ji tapo viena iš pirmaujančių pasaulio valstybių, aktyviai dalyvauja ekonominiame ir apskritai visame pasaulio gyvenime. Kalbinė komunikacija tarp japonų ir kitų tautų nūdien įgijusi nepaprastos svarbos. Japonams šiandien reikia sugebėti rašyti ir sklandžiai kalbėti svetimomis kalbomis.

Galima būtų pageidauti, kad pasaulis žengtų pasitikti japonų ir nueitų savąj lingvistinio kelio pusę. Tačiau nepanašu, kad taip atsitiktų. Japonų kalba šneka pernelyg mažai žmonių ir gramatiškai ji per daug skiriasi nuo daugumos kitų kalbų, kad taptų pasauline. Žinoma, mūsų dienomis japonų kalbos mokosi daugiau svetimšalių negu prieš keletą ar kelioli-

ka metų. Labai padaugėjo šios kalbos besimokančių kinų, korėjiečių, amerikiečių, australų, bet bendras jų skaičius tebėra palyginti mažas. Iš esmės yra tik viena pasaulinė kalba - anglų, prie jos varganai glaudžiasi prancūzų. Rusų ir kinų kalbos laikomos pasaulinėmis tik iš malonės, arba tikriau - dėl politinių sumetimų. Japonų kalba dar mažiau vartojama. Tai reiškia, kad japonai savo pačių jėgomis turi įveikti juos nuo pasaulio skiriančią kalbos sieną.

Visa nelaimė, kad japonai pasirodė gerokai negabūs užsienio kalboms - sunkiai patys išmoksta kalbėti, sunkiai supranta, ką kalba kiti. Visame pasaulyje apie tai šnekama ir visur tuo stebimasi, nes tai nesiderina su japonų gabumais kitose srityse. Tik angliškai kalbantys žmonės patiria tiek pat vargo kiek japonai - tikriausiai todėl, kad dauguma jų gyvena nuošaliau nuo kitomis kalbomis šnekančių žmonių tokiose šalyse, kaip Jungtinės Valstijos, Australija ar Naujoji Zelandija, be to, svetimų kalbų mokytis trukdo tai, kad visi jie šneka pasauline kalba. Kol angliškai kalbantis žmogus išmikčios keletą frazių, kitas žmogus jį užlies sklandžios anglų kalbos srautu.

Japonų padėtį apsunkina pati geografinė izoliacija, bet trukdo ir kitos kliūtys. Viena iš jų - skurdi japonų kalbos fonetika, todėl dauguma kitų kalbų jiems - košmariškas sunkių atskirti ir ištarti garsų kratinys. Panašiai būtų, jeigu angliškai kalbančiam žmogui tektų mokytis kalbos, kur tokių garsų, kaip prancūziškas *u* arba vokiškas *umliautas*, būtų daugybę kartų daugiau.

Ir priešingai, japonų kalboje palyginti nedaug fonetinių problemų, kurios galėtų užtemdyti prasmę angliškai kalbančiam žmogui. Anglų tendencija stipriai kirčiuoti tam tikrus skiemenis gali trikdyti japonus, kurių kalboje iš esmės nėra jokių kirčių. Dar daugiau sunkumų kyla dėl to, kad anglai neskiria ilgų ir trumpų balsių ir priebalsių. *Koko* reiškia "čia", bet jei balsius pailginsime iki *kōkō*, bus "aukštesnioji vidurinė mokykla". Lygiai taip pat *kita*, arba "šiaurė", taps "pjauti", jeigu *t* pailginsime iki *kitta*. Bet japonai paprastai be vargo supranta užsieniečius net ir tada, kai iškreipiamos abi šios taisyklės. Pavyzdžiui, beveik visi sveitimšaliai neteisingai taria antrojo pagal dydį Japonijos miesto vardą - Osą - ka vietoj Ōsakos.

Tačiau daug sunkiau japonams išmokti svetimų kalbų, o užsieniečiams - japonų dėl to, kad labai mažai tautų kalba tokiomis kaip japonų agliutinacinėmis kalbomis. Indoeuropiečių kalbos vyrauja didžiojoje Europos dalyje, visame Vakarų pusrutulyje, Sovietų Sąjungoje ir

daugumoje Vakarų ir Pietų Azijos šalių, įskaitant Indijos subkontinentą, be to, valstybinėmis kalbomis jas paskelbė daug buvusių, pernelyg lingvistiškai į nacionalines kalbas susiskaldžiusių kolonijų. Didžioji likusio pasaulio dalis kalba į indoeuropiečių panašiomis kinų arba semitų kalbomis. Dėl to japonai lieka tarp tų palyginti nedaugelio tautų, kurios neturi jokių pranašumų, mokantis anglų ar kokių nors kitų svarbių pasaulio kalbų. Korėjiečių, mongolų ir turkų yra vienintelės kalbos, kurių struktūra akivaizdžiai panaši į japonų, bet nedaug japonų mokosi korėjiečių kalbos (nors daug korėjiečių mokosi kalbėti japoniškai) ir, galima sakyti, beveik niekas nesimoko mongolų arba turkų kalbų. Kad užmegztų intelektualinius ryšius su pasauliu, japonams tenka įveikti iš tiesų aukštą lingvistinį barjerą.

Būtų galima manyti, kad japonai, kurių dauguma pastangų modernizuoti šalį ypač sėkmingos, puikiai įveiks ir šį sunkumą. Tačiau juos ištiko nesėkmė. Turbūt geriausiai suprasime, kodėl pastaraisiais metais japonams taip nesiseka mokytis svetimų kalbų, pasižiūrėję, kaip visa vyko nuo devyniolikto šimtmečio septintojo dešimtmečio.

Atsidūrę žūtbutinėje akistatoje su Vakarais devyniolikto amžiaus viduryje, japonai greitai paviršutiniškai pramoko anglų kalbos, kad išgyventų krizę ir galėtų siekti technologinės lygybės. Tais lemtingais metais jie rūpestingai mokėsi pas amerikiečių ir anglų mokytojus, įsisteigė daugybė amerikiečių misionierių mokyklų, daugiausia iš Jungtinių Valstijų buvo įvežta daug vadovėlių, į užsienį plūstelėjo gabiausi studentai; japonai pasižymėjo atkakliu ryžtu. Daug jaunų japonų vadovų pradėjo pakankamai gerai, nors su neįprastu akcentu, kalbėti angliškai ir elegantiškai rašyti puikia „spenseriška“ rašysena.

Tačiau amžių sandūroje šnekamoji anglų kalba nebuvo taip primygtinai reikalinga. Japonai išsiugdė savų mokytojų ir susikūrė švietimo sistemą, kuri apėmė ir universitetus. Tai, kas atrodė būtina išmanyti apie mokslą ir išorinį pasaulį, tapo įmanoma sužinoti iš japoniškų knygų ir vertimų. Japonija ir jos imperija pasidarė vienintele pasaulio dalimi, kurioje studentai visapusiškai šiuolaikinį aukštąjį išsilavinimą galėjo gauti neeuropietiška kalba, ir daug kinų siūbtelėjo mokytis į kašymynę Japoniją. Mokyklų sistema buvo pertvarkyta taip, kad mokymasis ėmė lemti gyvenimo sėkmę Japonijoje. Daugelio mokytojų svetimšalių buvo atsisakyta, nes jų darbas atrodė per brangiai kainuojantis; geriausius studentus liautasi siųsti į užsienį; kelionės į svetimus kraštus virto paviršutiniškes-

nėmis apžvalginėmis išskydomis. Užsienio kalbos mokėjimas nuvertėjo; žmogus, gebantis kalbėti svetima kalba, kėlė įtarimą, kaip neturįs daugiau jokių kitų, didesnių gabumų. Žodis *Eigo-zukai*, "anglų kalbos varotojas", įgijo kritišką atspalvį.

Užsienio kalbos mokymasis nebeteko reikšmės. Svetimų kalbų reikėjo nebent mokslininkams bei eruditams, kurie nenorėjo priklausyti dažniausiai nuo labai nepatikimų vertimų ir patys stengėsi išnarplioti originalius užsienietiškus tekstus. Svetimų kalbų mokymąsi stingdė pasenusi, mokiniams nuobodulį varanti sistema, kai pagrindinis dėmesys sutelkiamas į sunkiausiai suprantamas gramatikos taisykles ir klasikinius tekstus. Pokalbiai ir galinti praversti šiuolaikinę rašytinę anglų kalba buvo visiškai ignoruoti. Anglų kalbą ir matematiką atrodė lengviausia įvertinti per egzaminus, todėl šie dalykai buvo lemiamai svarbūs per stojamuosius. Tai padėjo pasiekti pasaulinį matematikos mokėjimo lygį, bet turėjo pražūtingą poveikį anglų kalbai - nuo pokalbių ir šiuolaikinės anglų kalbos dar labiau nukrypta prie gramatikos ir klasikinių tekstų. Anglų kalbos pamokos panašėjo į pasirengimą išlaikyti egzaminus, o ne į gyvosios kalbos mokymąsi.

Nieko nuostabaus, kad japonų anglų kalbos įgūdžiai palaipsniui menko ir galiausiai visiškai sunyko Antrojo pasaulinio karo ksenofobijai pasiekus viršūnę. Reikėjo pradėti būtent nuo tokio žemo lygio tuoj po karo, kai tapo aišku, jog japonams būtina mokėti tarptautinio bendravimo kalbą. Nuo to laiko padaryta didelė pažanga, ypač būtiniausių poreikių srityje. Gausu japonų mokslininkų, dabar turinčių pakankamai anglų kalbos įgūdžių, kad galėtų dalyvauti pasaulio mokslininkų bendruomenės gyvenime. Tūkstančiai japonų verslininkų, įsijungusių į užsienio komerciją, moka sklandžiai kalbėti tiek, kiek reikia komercinei sėkmei užsienyje pasiekti. Valdininkai, susiję su užsieniu, įgijo jiems reikalingų kalbos įgūdžių. Prieš Antrąjį pasaulinį karą vyravusius pažodinius (*chokuyaku*), dažniausiai drastiškai prasmę iškreipiančius vertimus pakeitė adekvatesnės versijos. Kitados vertėjai buvo liūdnai pagarsėję visišku nepatikimumu. Pats esu liudininkas tokių atvejų, kai dėl menkutės vertėjo klaidos būdavo atsakoma į visiškai kitą klausimą, o šis atsakymas vėl netiksliai išverčiamas; dėl to klausiančiajam susidarydavo įspūdis, jog amerikiečiai ir japonai mąsto absoliučiai skirtingai. Tokių šiurkščių nesusipratimų dabar jau retai pasitaiko, o kai kurie vertėjai gerai verčia net sinchroniškai (*doji tsuyaku*), o tai - beveik stebuklas, turint omenyje visiškai skirtingą anglų ir japonų kalbų sintaksę.

Pastaraisiais metais padaryta iš tikrųjų didelė pažanga, bet tai - tik maža bendro paveikslo dalis. Beveik visi japonų politikai, išskyrus keletą jaunesnių, svetimų kalbų moka tiek, kad įstengia išspausti vos keletą menkavertės kasdienės anglų kalbos frazių; dauguma mokslininkų, rašytojų ir kitų intelektualų, išskyrus tuos, kurie susiję su užsienio prekyba ar mokslu, sunkiai skaito svetimomis kalbomis; plačiosios visuomenės anglų kalbos mokėjimas dažniausiai apsiriboja keliomis mandagumo frazėmis. Tik saujelė vyrų ir moterų kalba pasauliui Japonijos vardu ir gali tiesiogiai sužinoti, ką kiti šneka ar rašo apie Japoniją. Tarp-tautinėse konferencijose nuolatos šmėkščioja tie patys veidai. Tai, žinoma, nepakenčiama padėtis pirmaujančiai pasaulio valstybei. Didžioji dalis japonų gyvena užsidarę už lingvistinių sienų, bežadžiai kitiems ir įsiklausantys tik į tai, ką nori išgirsti iš aplinkinio pasaulio. Dėl to nelengva užmegzti grįžtamąjį ryšį, kuris leistų intelektualiai vaisingai bendrauti su užsieniu.

Kadangi dauguma japonų mažiausia šešerius metus anglų kalbos mokosi žemesniojoje ir aukštesniojoje vidurinėse mokyklose, o ir po to neužmiršta šios kalbos, prastus rezultatus mokantis svetimų kalbų reikėtų laikyti skandalingu protinių pastangų švaistymu. Aišku, yra tam tikrų priežasčių, kodėl jiems kyla tiek daug sunkumų - apie tai jau kalbėjome. Japonija iki šiol labai uždara šalis. Vakariečių beveik niekur kitur nepamatysi, tik tam tikrose kelių miestų vietose ir įprastuose turistiniuose maršrutuose. Dauguma japonų praleidžia ištisus metus, ar net visą gyvenimą, neturėdami artimesnių ryšių su svetimšaliais. Kalbėti užsienio kalba mažai galimybių. Dėl to būriai studentų, atsidūrę tolimuose Vakaruose, beviltiškai bando prisiminti elementarią anglų kalbą - *Harō. Howatto izu yua nēmu?* - Koks tavo vardas?

Padėtis, žinoma, daug geresnė nei prieš Antrąjį pasaulinį karą, kai vakariečių pasitaikydavo taip retai, kad nedidukams japonams jie atrodydavo nelyg iš pasakų atklydusios piktosios dvasios. Amerikiečių karių antplūdis pokario metais ir paskesnis gana didelis - verslininkų bei studentų visa tai pakeitė, bet angliškai kalbantys žmonės Japonijoje ligi šiol - reti paukščiai. Visoje šalyje pristeigta tūkstančiai specialiųjų anglų kalbos mokyklų; jų tikslas - ne tik padėti mokiniams išlaikyti lemiamai svarbius anglų kalbos egzaminus, bet ir išmokti suprasti bei kalbėti šiuolaikine idiomatine anglų kalba. Šimtai jaunų vakariečių Japonijoje

je pragyvena iš to, kad moko tokiose mokyklose ar turi įsteigę savas. Daug jaunų japonų gana gerai ištobulino tartį, uoliai klausydamiesi Far East Network (Tolimųjų Rytų tinklo), amerikiečių karinės radijo stoties, kuri netyčiomis tarnauja šiems naudingiems tikslams, nors skleidžia daug kultūriškai ne itin pageidautinų programų. Jauni japonai įrodė, kad tik duok jiems galimybių, ir jie uoliai mokysis anglų kalbos ir pasieks visai gerų rezultatų. Problema - ne jų nenoras mokytis, bet įsigalėjusi oficialioji anglų kalbos mokymo sistema, kuri trukdo efektyviai susidoroti su iškilusiais sunkumais.

Pagrindinis kliuvinys - maždaug 50 000 valstybinių mokyklų anglų kalbos mokytojų, kurių didžioji dalis iš tikrųjų nė patys nemoka kalbėti angliškai. Juos gąsdina bet kokios permainos. Be to, nors menkai išmokoma šnekamosios kalbos, mokymo sistema atrodo labai paranki, rengiant mokinius anglų kalbos egzaminams. O mokykloms iš užnugario vadovauja Švietimo ministerijos valdininkai, kurie, kaip ir dera biurokratams, taip pat nelabai trokšta permainų. Tad visa sistema stipriai priešinasi bet kokioms reformoms; nelaimė, kad ir politikai gauna mažai asmeninės naudos, jas palaikydami. Vaikai neturi balso teisės; jų tėvai nemano, kad jų pačių kitados iškentėta sistema būtų kuo nors ypatingai bloga; galiausiai visa mokyklų sistema nepalanki pokyčiams. Daugelis žmonių supranta, kad reikia kažką daryti, bet nedaugelis turi pakankamai noro ir energijos, kad tas reformas pradėtų.

Situacija paradoksali dėl to, kad Japonija turi po ranka viską, ko reikia kalbos reformai. Svetimšaliai mokytojai jiems jau ne per brangūs; jų dispozicijoje daug jaunų žmonių, kuriems anglų kalba - gimtoji ir kurie pasirengę dirbti už kuklias algas; japonai pakankamai turtingi, kad išgalėtų vykti studijuoti į užsienį; šalis kupina elektroninių įrenginių, kurie kituose kraštuose sėkmingai pritaikomi mokytis svetimų kalbų; užsienyje ištobulinti nauji efektyvūs svetimų kalbų mokymo metodai, o ir patys studentai trokšta mokytis. Daugumoje universitetų ir mokyklų populiarios Angliškai kalbančiųjų draugijos, vaidinančios anglų kalba pjęs ir organizuojančios kalbos konkursus. Verslo firmos ir vyriausybės ministerijos gabius kandidatus dažnai siunčia į užsienį daug kainuojančioms kelerių metų studijoms, kurių pagrindinis tikslas - tobulinti užsienio kalbos įgūdžius, o tai būtų galima padaryti be papildomų išlaidų, reformavus švietimo sistemą. Jeigu ko ir trūksta, tai nebent žmonių, valdžios postuose pasirengusių racionaliai susisteminti įvairius problemas sprendimo būdus.

Menki kalbų mokymosi rezultatai, nors yra visos čia minėtos galimybės, verčia įtarti, kad tikroji problema - japonų vadovų ir visuomenės suinteresuotumo stoka. Kad ir kaip būtų keista, japonai išties nenori labai gerai išmokti anglų kalbos. Baiminamasi, kad pernelyg geras svetimos kalbos mokėjimas pažeis japonų tautos savitumą. Kai kas tvirtina, kad jauni japonai praras gimtosios kalbos jausmą. Nors ir neaiškiai išsakomos, tokios nuostatos plačiai paplitusios. Vakariečiams tai atrodo absurdiška. Tiesa, japonų kalba jiems regisi ypatinga, o japonų tautos savitumas veikiau kliūtis nei privalumas. Tačiau jie žino, kad jauni olandai moka dvi artimai susijusias vokiečių ir anglų užsienio kalbas, ir tai nė kiek nekenkia jų sugebėjimui kalbėti ir rašyti olandiškai. Kad japonai netektų japonų kalbos įgūdžių ar prarastų japonišką savitumą, išmokę anglų kalbą, - paprasčiausiai juokinga.

Tačiau šios nuostatos atspindi prieštarinę japonų troškimą būti ir unikaliais, ir internacionaliais. Kalbos problema yra vienas iš labiausiai į akis krintančių šios dichotomijos, tokios ryškios šiuolaikinėje Japonijoje, pavyzdžių. Jos reikia griebtis visomis keturiomis, jeigu Japonija nori įveikti kalbos kliūtis ir integruotis pasaulyje, o to imtis ją verčia visi kiti faktoriai.

Daugybė būdų, kaip pakeisti padėtį, peršasi patys savaime, bet kai kurie iš jų itin aiškūs ir paprasti. Jeigu japonams kyla tarties sunkumų, anglų ar kitų svetimų kalbų garsų reikėtų pradėti mokyti jau nuo mažens, kol vaikai dar be didesnio vargo įgunda juos tarti. Pasitelkiant mokytojus, kuriems svetima kalba - gimtoji, vaikų darželiuose mokant užsieniečių dainelių ir žaidžiant kalbinius žaidimus, per televiziją ir radiją transliuojant smagias vaikų programas, tarties problemas galima panaikinti dar iki jos iškils. Kadangi vaikai imlesni kalboms, daugelį anglų kalbos mokymo valandų iš aukštesniosios vidurinės galima perkelti į pradinę mokyklą, kur kalbos mokymasis būtų ne tiek sunkus padienis darbas, kiek pramoga. Tuo pačiu atsirastų daugiau laiko vyresnėse klasėse mokyti sudėtingesnių dalykų. Anksti išmokta užsienio kalba praverstų studijuojant aukštojoje mokykloje ir dėl to taptų įdomesne ir prasmingesne šių studijų disciplina. Savaime suprantama, dėmesį nuo klasikinių tekstų ir gramatikos mokymosi vien tam, kad išlaikytum egzaminus, reikia nukreipti į praktinę anglų kalbą ir pokalbius. Šio pobūdžio pakeitimai pakeltų anglų kalbos mokymo vertę, neapsunkindami papildomomis pamokomis ir neatimdami laiko iš japonams įprastų mokomųjų dalykų.

Kitas kalbos problemos aspektas - tai tūkstančių japonų vaikų, kurių tėvai paskirti į postus užsienyje, tad augančių svetur, potencialus vaidmuo. Galima pritarti japonų troškimui, kad šie vaikai neužmirštų gimtosios kalbos ir neprarastų ypatingai sunkios rašybos įgūdžių. Dabartinė specialių savaitgalio mokyklų ir užklasinė pamokų sistema atrodo visiškai priimtina. Tačiau sykiu dažniausiai beveik tobulas šių vaikų užsienio kalbos išmokimas, yra retas privalumas, kurio japonams labai reikėtų. Tai iš tikrųjų daug naudos galintis duoti nacionalinis turtas, tačiau, užuot jį vertinus, dažniausiai jis laikomas sunkia ir varginančia problema. Kadangi dėl užsieninės patirties ir sugebėjimo kalbėti svetima kalba šie vaikai pradeda skirtis nuo kitų mažųjų japonų, jie dar ankstyvame amžiuje parsiuoiami į namus, kad neišsiskirtų iš bendraamžių. Čia iš jų galvų dažnai išgaruoja visi svetimos kalbos įgūdžiai. Tai ypač pasakytina apie berniukus, kuriems iš anksto numatoma reikėsiant įveikti visas egzaminų kliūtis. Su mergaitėmis gali būti elgiama atlaidžiau: kadangi nesitikima, kad jos padarytų tikrą karjerą, jų sugebėjimas kalbėti svetima kalba priimtinesnis kaip galbūt praversiantis gero išsiaiškinimo požymis.

Nepalyginti racionaliau būtų ir berniukus, ir mergaites, gyvenančius užsienyje, skatinti kiek įmanoma geriau išmokyti svetimų kalbų. Japonijoje reikėtų įsteigti specialias iš svetur grįžusių vaikų mokyklas, kuriose jie išsaugotų šiuos sugebėjimus ir sykiu išmokyti to, ko bendraamžiai išmoko įprastose japonų mokyklose, kol jie gyvena užsienyje. Taip pat šiems vaikams galėtų būti nutiestas antrasis - internacionalinis - kelias patekti į labiausiai prestižines mokyklas, įskaitant Tokijo universitetą. Valstybinėms įstaigoms ir stambiam verslui žmonės iš šio internacionalinio srauto tikriausiai būtų bent jau ne mažiau naudingi kaip iš įprastinio. Žinoma, jie įrodytų esą labiau tinkami prisidėti prie pasaulio lyderio vaidmens, kurį Japonija dabar turi prisiimti.

Antrasis - internacionalinis - srautas būtų vertingas ir dėl kitko. Jeiigu užsienio, ypač besivystančių šalių, studentai galėtų įgyti aukštąjį išsilavinimą Japonijos mokyklose, kuriose būtų mokoma anglų kalba, jie plūste plūstelėtų į Japoniją, ir ši imtų vaidinti tokį švietimo lyderio vaidmenį, kokio išgalėtų imtis, jeiigu netrukdytų kalbiniai barjerai. Užsienio studentai padėtų ir patiems japonams internacionalizuotis, ir plačiau ne-gu dabar svetimuose kraštuose paskleistų Japonijos įtaką.

Galime matyti daug vilčių teikiančių pradmenų, kad bus įveiktas kalbos barjeras, o Japonijos švietimas taps daug labiau internacionalus, ta-

čiau jie vis dar labai menki, atsitiktiniai ir eksperimentiniai. Jeigu kalbėsime apie užsienio kalbų mokymą mokyklose, tai nepakanka įtakingų žmonių, kurie tuo rūpintųsi. Iš pažiūros Japonija nuostabiai internacionali, bet po šiuo kosmopolitiniu spindesiu slypi vidujai užsidariusi, savin susigūžusi šalis. Tai pirmiausia psichologinė problema, kuri galbūt yra pats reikšmingiausias šiuolaikinės Japonijos bruožas. Į šį pamatinį, visa lemiantį veiksni ir sutelksime dėmesį paskutiniajame knygos skyriuje. Ar Japonija iš tiesų unikali? Ar jai skirta visados būti atskira, uždara šalimi - keistuoliu, stovinčiu tarptautinės visuomenės nuošalėj? O gal ji jau tampa tokia pat internacionali, kaip ir dauguma kitų svarbiausių pasaulio šalių? Kitais žadžiais tariant, ar jai lemta ateityje tapti tikru pasaulio lyderiu?

39 *Unikalumas ir internacionalumas*

Kalbos barjerą tarp Japonijos ir likusio pasaulio palyginti lengva apibrėžti, tad ir įveikti šį sunkumą galbūt ne taip sunku, tačiau esminė yra kita, daug dviprasmiškesnė ir klastingesnė, problema. Tai - prieštaravimas tarp to, kad japonai iš tikrųjų yra tarp pirmaujančių pasaulio valstybių, ir to, kad laiko save tolimais žmonijai taip pat, kaip ir unikaliais. Jie ir beveik arogantiškai patenkinti savimi, ir kažki kaip liguistai varžosi kitų. Jie tuo pat metu ir pasaulio lyderiai, ir pasaulio vienišiai. Ši padėtis trikdo ne tik kitus, bet ir juos pačius. Dėl to aštuntame dešimtmetyje kilo *Nihonjin-ron* diskusija, ką reiškia būti japonu. Šiandien nuolatos ausyse skamba žodis *kokusai-ka* - "internacionalizavimas". Atrodo, kad beveik kiekviena organizacija žūtbut trokšta į savo pavadinimą įtraukti žodį "tarptautinė". "Internacionalizavimas" tiesiog nenuėina nuo lūpų; be šio žodžio neišsiverčia net tie, kurie iš tikrųjų het labai suvokia, ką tai reiškia.

Nesunku suprasti, kad Japonijos unikalumo pojūtį lėmė ilga izoliacija, iš pradžių natūrali, paskui pačios sau primesta, ypatinga šalies kultūra, neįprasta kalba ir išskirtinė, labai sunki rašybos sistema, taip pat - stiprus polinkis į grupinį organizavimąsi. Virš artimais ryšiais susijusios šeimos buvo iškilusi vietos bendruomenė, virš jos - feodalinis domenas ar šiuolaikinis kaimas, o viršūnėje - valstybė, geografiškai, kalbiškai ir kultūriškai labai ryškiai besiskirianti nuo kitų. Pasaulis japonams buvo labai aiškiai padalintas į Japoniją ir likusį pasaulį. Kitos kategorijos, tokios kaip Rytų Azijos kultūros šalys, krikščionybė ar net žmonija, jiems buvo nesvarbios. Svarbu buvo tik tai, ar tu japonas, ar ne.

Tauta, kalba, rasė, kultūra daugumai tautų - susijusios, bet skirtingos sąvokos, o japonams jos faktiškai sinonimai. Iki nesenų laikų visi pasaulio žmonės, kurie šnekėjo japonų kalba ir laikėsi japoniškų papročių, gyveno Japonijoje; nė vieno kitokio šalyje iš esmės ir nebuvo. Vie-

intelė išimtis - saujelė čiabuvių ainu Japonijos šiaurėje ir šiek tiek korėjiečių bei olandų pirklių Kiusiu, bet visi jie buvo aiškiai svetimšaliai. Linija tarp *uchi* ir *soto* - tarp "šiapus" ir "anapus" - buvo ryški. Žmogus, pagal rasę, kalbą, kultūrą ir tautybę, buvo arba iki kaulų smegenų japonas, arba visai nejaponas. Japonai sudarė tam tikrą didžiulę šiuolaikinę gentį. Net svetimoms įtakos ir daugybė kiniškų bei vakarietiško politinių institucijų, kultūros ir kalbos skolinių nieko nepakeitė. Šie skoliniai tapo japonų kultūros dalimi, taigi ir dalimi mišinio, kuriuo jie visi gyveno, neprarasdami Japonijos unikalumo.

Jeigu paklaustum pasaulio žmonių, kas jie tokie, pirmieji atsakymai galėtų būti patys įvairiausi: studentas, musulmonas, moteris, ūkininkas ar net paprasčiausias žmogus. Beveik tikra, kad net ir šiandien japonas atsakytų "japonas". Kone kiekvienas, pirmą sykį išvykęs svetur, nustemba, kokie stiprūs jo tautiniai jausmai, bet japonams sunkiau nei daugumai net akimirksniui pamiršti nacionalinę kilmę. Jie visuomet jaučiasi ne tik savimi, bet ir visos japonų tautos atstovais, iš kurių kiti sprendžia apie Japoniją. Pasaulyje pasižymėjęs japonas, kaip kad mažasis Yamamoto Hiroshi, veikiau didžiuosis ne tuo, kad pats iškilo pasaulyje, bet kad išgarsino Japoniją; taip apie jį manys ir draugai. Nepaisant nacionalinio įkarščio, sklandžiusio Olimpinese žaidynėse, varžovai iš Vakarų šalių jautė daug didesnę pasididžiavimą asmeniniais laimėjimais, nei japonai, kuriems užvis svarbiau buvo atstovaujant Japonijai patirti dėl jos šlovę.

Nepaisant akivaizdaus maišymosi, prasidėjusio seniausiais istoriniais laikais ir lėmusio japonų tautos susidarymą, rasės idėja nuolatos gyva japonų mintyse, kai jie didžiuojasi savuoju kraujo "grynumu". Mums dažnai atrodo, kad rasiniai prietariai - ypatinga baltosios ir kitų rasių santykio problema, bet šie prietariai išplitę po visą pasaulį. Ir niekur nėra tokie gajūs kaip Japonijoje bei kitose Rytų Azijos šalyse. Kadangi japonai sulydė rasinius, kultūrinius ir tautinius jausmus, jų rasiniai įsitikinimai turbūt patys stipriausi. Jie beveik linkę save laikyti skirtinga žmonijos paderme.

Prieš Antrąją pasaulinę karą nedaug japonų turėjo kiek reikšmingesnių ryšių su vakariečiais, ir susitikimas su jais sukeldavo šoką, kaip su portugalais šešioliktame amžiuje ir su gausesniu būriu anglų bei amerikiečių devynioliktajame. Mėlynakiai ir "rudaplaukiai" (Japonijoje tai - piktųjų dvasių požymis), dėvintys šiltus vilnonius drabužius ir per mažai besiprausią, todėl atsiduodą prakaitu, - japonams jie buvo tiesiog atstumiantys. Stiprus kūno kvapas, atsirandantis dėl gyvulinių riebalų gausaus maisto, darė juos japonams dar labiau atstumiančius. Pasakymas

bata-kusai, „sviesto smarvė“, ligi šiol tebetaikomas nemaloniems vakarietiškiems daiktams įvardinti. Drabužių mados, maistas, higienos įpročiai nuo to laiko pasikeitė, bet plaukuoti kaukaziečių kūnai japonams ligi šiol pasibjaurėtini, o rasinių skirtumų pojūtis Japonijoje vis dar tebėra stiprus. Visais man žinomais mišrių vedybų atvejais, jeigu kildavo šeimos prieštaravimų, labiausiai priešindavosi japonai.

Japonų požiūris į juodąją rasę ar tamsiaodžius dar blogesnis nei į kaukaziečius, kurių mėlynomis akimis ir „rudais“ plaukais jie dabar labai žavisi. Iki susitikimo su okupacine amerikiečių kariuomene beveik nebendravę su juodaisiais, japonai ir dabar į juos žiūri su tam tikra nuostaba ir pasibjaurėjimu. Septintame dešimtmetyje Jungtinėse Valstijose vykusio sąjūdžio už pilietines teises metu dauguma japonų nesąmoningai palaikė baltųjų daugumos pusę. Ilgai trunkanti diskriminacija, kurią patyrė juodieji, jiems darė mažesnę įspūdį, negu sunkumai, kuriuos baltiesiems kelia tokia didelė ir labai išskirtinė mažuma.

Galima manyti, kad korėjiečiai ir kinai, kurių pagal fizinius bruožus paprastai neatskirsi nuo japonų, bus šiems rasiškai priimtinesni už vakariečius, bet taip nėra. Mūsų dienomis japonai tėvai tikriausiai labiau toleruos amerikietį žentą ar net amerikietę marčią nei korėjiečius ar kinus. Tebeegzistuoja griežti „rasiniai“ prietariai 700 000 korėjiečių, Japonijoje likusių iš tų, kurie per Antrąją pasaulinę karą čia buvo atvežti priverstiniais darbams, atžvilgiu. Nors prabėgo jau daugiau nei keturiasdešimt metų ir daugumos šių „korėjiečių“ nei pagal kalbą, nei pagal gyvenimo būdą nebeatskirsi nuo japonų, įstatymas vis tiek jiems neleidžia priimti japonų pilietybės. Daugumai japonų vis dar atrodo, kad vedybos su korėjiečių ar kinų emigrantų vaikais, kaip ir su likusiais 2 nuošimčiais japonų, nesąmoningai priskiriamų prie padugnių *burakuminų*, suterštų jų „gryną“ japonišką kraują. Išankstiniai nusistatymai prieš tamsiaodžius Pietryčių ir Rytų azijiečius dar stipresni. Per pastaruosius du bruzdėjimų Pietryčių Azijoje dešimtmečius tik keletui šimtų žmonių iš šių kraštų buvo suteikta teisė apsigyventi kaimyninėje Japonijoje - gėdingas palyginimas su baltųjų šalimis, kurios, nė puse žodžio neprieštaraudamos, priėmė tūkstančius.

Japonų požiūris į rasiškai tapačius žmones ryškiai skiriasi nuo Europos, kur internacionalios santuokos visuomet buvo įprastas dalykas, ypač tarp aristokratų, ir kur klasė buvo svarbesnė už tautybę ar menkus fizinius skirtumus. Didžiosios Britanijos karališkoje šeimoje vyrauja germanai - tai kas, kad Hannoverių pavardė buvo pakeista į Windsorų, o Battenbergų į Mountbattenų. Paskutinis kaizeris Vilhelmas II ir

paskutinis caras Nikolajus II buvo karalienės Viktorijos anūakai ir tarpusavyje kalbėjosi angliškai. Rytų Azijoje mišrios santuokos pasitaikydavo tik tarp uosto padugnių.

Rasinės Rytų Azijos nuostatos aiškiausiai matyti iš to, kaip elgiama si su mišrių santuokų vaikais. Korėjoje ir Vietname amerikiečių kareivio ir vietinės moters, dažniausiai žemesnės socialinės padėties, atžalą vietos bendruomenė paprastai atstums ir žiauriai diskriminuos. Pusiau juodų padėtis bus blogesnė nei pusiau baltų. Laimingiausia išeitis abiem grupėms - būti priimtiems vadinamoje rasistinė Amerikoje. Panašiai pokariu buvo ir Japonijoje. Garbinga japonų ponija, kuri buvo labai girmama už našlaičių prieglaudą tokiems vaikams, tegalėjo viltis rasianti sau vietą Amazonės civilizaciją pasienyje. Iš aukštesnės padėties šeimų kilę mišrios rasės vaikai paprastai padarydavo vidutinę karjerą, bet daugiausia ne japonų visuomenėje, o Jungtinėse Valstijose.

“Mes-jie” dichotomijos stiprumas tarp japonų sukėlė ypatingų problemų tiems, kurie ilgą laiką buvo išvykę į užsienio šalis. Mes matėme, kaip šitai paveikė trumpai svetur gyvenusių japonų vaikų mokymąsi. Pirmoji emigrantų į Jungtines Valstijas karta *issei* lengvai pritapo prie žemesniojo amerikiečių visuomenės sluoksnio ir susitakė su tuo, kad neturi teisės tapti Amerikos piliečiais. 1941 metais kilus karui tarp Japonijos ir Jungtinių Valstijų, jie nuolankiai sutiko su tuo, kad, patirdami didelius finansinius nuostolius, buvo išvaryti iš savo ūkių bei namų Vakariniėje pakrantėje ir uždaryti faktiškai į koncentracijos stovyklas, eufemistiškai vadintas “perkėlimo centrais”. Antroji jų karta, arba *nisei*, reagavo pikčiau, bet dažniausiai būdavo besąlygiškai ištikimi Amerikai. Jiems nereikėjo prisiimti primygtinės “viskas arba nieko” ištikimybės Japonijai, todėl jie galutinai prisirišo prie ne tokios reiklios Amerikos. Jau ni japonai iš Havajų per Antrąjį pasaulinį karą sudarė garsiausią ir daugiausia apdovanojimų pelniusį Amerikos karinių pajėgų dalinį. Stengdamiesi išmokyti japonų kalbos, kurią nedaug kas iš jų mokėjo, garsiai reikalaudami mažumų teisių ir pasiekimais pralenkdami beveik visas kitas etnines grupes, trečiosios kartos, arba *sansei*, japonai pasirodė esą dar labiau amerikiečiai. Trys japonų kilmės amerikiečiai kitados vienu metu tarnavo Jungtinių Valstijų Senate, sudarydami 3 nuošimčius šios institucijos, nors šalyje tegyveno tik pusė nuošimčio tokių gyventojų. Kai japonų kilmės žmonės lankosi Japonijoje kaip laimingi savo naujųjų šalių piliečiai, ir jiems patiems, ir japonams aišku, kad jie ne “vidaus” japonai, bet “išorės”, svetimšaliai.

Japonijoje gyvenantiems kitiems Rytų azijiečiams itin sunku peržengti įsivaizduojamą "rasinę liniją" bei realiai egzistuojančią "kultūrinę liniją" ir tapti tikraisiais japonų visuomenės nariais; vakariečiams tai - beveik neįmanoma. Su vakariečiais elgiamasi labai maloniai ir svetingai, nors jie retai kviečiami į namus paprasčiausiai dėl to, kad varžo vietos stoka. Tik retomis ypatingomis aplinkybėmis vakariečiai patiria nemalonią diskriminaciją, pavyzdžiui, kai iš baimės, kad bus triukšmingi arba kad jų varžysis kiti lankytojai, jie neįsileidžiami į kai kuriuos barus. Paprastai gi su jais elgiamasi taip kilniai, kad iškyla sunkumų, kai ateina laikas atsilyginti.

Bet šitokių elgesį grindžia numanymas, kad jie liks tik svečiai ar bent jau svetimi. Vakariečiams labai sunku nusipelnyti grupės nario pripažinimą. Jis arba ji gali būti nelyginant išorinė puošmena, tačiau niekas nenorės, kad jie būtų laikomi tikraisiais grupės nariais. Vakarietis, kuris per daug gerai nusimano apie Japoniją, gali net papiktinti. Juo geriau jis susipažinęs su japonų mąstysena ir gyvenimo būdu, juo labiau gali būti palaikytas *hen na gaijin*, t.y. "trenktu užsieniečiu", o ir tai visuomet varžo japonus. Visai sklandi japonų kalba gali sukelti kone priešišką, ir nors keletas neteisingai ištartų frazių tuoj susilauks džiaugsmingų pagyrų. Japonams atrodo, jog užsieniečiams niekuomet nederėtų pamiršti, kad jie - užsieniečiai.

Skirtumas, palyginus su Jungtinėmis Valstijomis, akivaizdus. Amerikiečiai paprastai mano, kad kiekvienas tarp jų esantis užsienietis trokšta tapti amerikiečiu ir turbūt ilgainiui juo taps. Japonai į užsieniečius žiūri kaip į neatšaukiamai stovinčius anapus didžiosios skiriamosios linijos tarp "mes" ir "jie". Pamenu oficialią kultūros klausimams skirtą japonų ir amerikiečių konferenciją, kuri gerai iliustruoja požiūrių skirtumus. Vienoje stalo pusėje sėdėjo amerikiečiai, tarp jų ir tie, kurie dirbo Japonijoje, kurie buvo kilę iš Japonijos ir net vienas Japonijos pilietis, kuris ilgą laiką dėstytojavo Jungtinėse Valstijose. Kitoje - tik japonai, nuolatos gyveną Japonijoje.

Daugelį amerikiečių, gyvenančių Japonijoje, pykdė jų visiškai nepripažinimas ir erzino nesąmoningai menkinantys užsieniečius įvardijančių žodžių niuansai. Mano vaikystės metais kartais galėdavai išgirsti aiškiai įžeidžiančių žodžių, tokių kaip *ijin*, "svetimas žmogus", arba *keto*, "plaukuotas barbaras", bet galop juos išstūmė neutralios sąvokos, tokios kaip *Seiyojin*, "vakarietis", taikomas visiems kaukaziečiams, ir oficialus žodis *gaikokujin*, kuriuo vadinami visi užsieniečiai. *Gaikokujin* vis dar tebevertojamas oficialioje kalboje, bet šiaip šnekant jis trumpinamas į *gai-*

jin, t.y. „pašalinis“. Ši sąvoka pabrėžia japonų išskirtinumą ir turi menkinantį atspalvį, pykdančią daugelį vakariečių. Įdomu, kad jis netaikomas korėjiečiams ir kai kuriems artimiems japonų kaimynams, besiskiriančioms nacionaline kilme. Bet tokie labiau specifiniai vardai paprastai turi dar daugiau žeminančių atspalvių nei *gaijin*.

Nacionalinio ypatingumo pajautą Japonijoje turbūt sustiprino dviejų laikotarpių, kai buvo gausiai skolinimasi iš užsienio, istorija. Anksčiau laikais ir paskui vėl devynioliktoje bei dvidešimtoje šimtmečiuose Japoniją užtvindė pažangesnės technologijos ir jas lydinčios kultūros, iš pradžių iš Kinijos, po to iš Vakarų. Kiekvieną sykį japonams teko daug dirbti, kad pasivytų labiau išsivysčiusias šalis, ir kaip tik tuo metu stiprėjo jų nacionalinės tapatybės įsisąmoninimas. Abiem atvejais jie galiausiai bloškėsi atgal, kad iššaukiančiai patvirtintų savo unikalumą. Kitų šalių žmonės ne taip paveikė įtakos iš svetur, kurios smelkėsi su prekyba, savaimingai arba trumpais proveržiais. Bet japonai šalies istoriją suvokia kaip skolinimąsi ir savąsias reakcijas į tai. Jie fetišizuoja būtinybę kruopščiai atskirti tai, kas atkeliavo iš Kinijos ar Vakarų, ir tai, ką jie laiko gimtosios japonų kultūros dalykais. Pastarieji jiems atrodo unikali jų nuosavybė, jie juos labai vertina.

Nuostatų į kitas šalis požiūriu japonai svyruoja tarsi švytuoklė tarp nepilnavertiškumo ir pranašumo kompleksų. Šį bruožą sustiprino visuomenės pobūdis: japonų visuomenėje prisitaikymas prie grupės ir kito nuomonės pripažinimas keliama aukščiau už asmeninius norus. Laikraščių korespondentai ir šiaip piliečiai nuolatos stengiasi išgauti vakariečių nuomones, o šių dauguma pernelyg nemokšiški, kad turėtų tų dėmesio vertų nuomonių. Galima prisiminti, kaip dar ne taip seniai drovūs amerikiečiai klausinėdavo lėktuvo trapu Niujorke nulipančių Didžiosios Britanijos įžymybių, ką jie galvoja apie amerikiečių moteris. Japonai ypatingai drovūs, kai žino, jog juos kas stebi. Vykdami svetur ar imdamiesi naujos, iš užsienio atkeliavusios sporto šakos ar šiaip kokios nors veiklos, nesvarbu, ar tai būtų golfas, tenisas, ar kokteilio siurbčiojimas per šiaudelį, jie pedantiškai stengiasi tinkamai apsirengti ir viską daryti taip, kaip pridera. Jų primygtinės pastangos pasirodyti, kad jie vieną ar kitą dalyką atlieka taisyklingai, dažnai užveda juos ant kelio, kaip tai atlikti išties gerai. Kas be ko, toks drovumas nepasitarnauja užsienio kalbų mokymuisi, kur dažnai reikia ne tiek sukaustytos šnekos taisyklingumo, kiek tam tikra prasme „gerai pakabinto“ liežuvio.

Nepilnavertiškumo jausmas atrodo esąs būdingas pamatas nacionalizmui visame pasaulyje tarpti. Galimas daiktas, kad pirmąsias šiuolaikinio nacionalizmo apraiškas Šiaurės Europoje inspiravo atsilikimas nuo senesnių Viduržemio jūros kraštų. Ankstyvasis amerikiečių patriotizmas, kurį simbolizavo erelis išskleistais sparnais, akivaizdžiai susijęs su Amerikos - dar neišdirbtų žemių, silpnos šalies pačiame Vakarų pasaulio pakraštyje - padėtimi. Nevakarietišku šalių nacionalizmas - aiški reakcija į Vakarų viešpatavimą.

Japonų patirtis itin panaši į anglų, kurių ankstyvas ir stiprus nacionalizmas galėjo kilti iš tų pačių šaltinių kaip ir Japonijoje. Daugybę sykių pakartotinai užtvindyti užsienio karinės galios ir kultūrinių įtakų, anglai išsiugdė tokį pat nesąmoningo pasididžiavimo ir išskirtinumo pojūtį. Panašūs japonai į anglus ir dėl salų padėties. Tą savo ypatingumą japonai dažnai aiškina *shimaguni-konjo*, "salų žmonių jausmais". Ilgainiui, kai žmonės pradėjo suprasti, kad tokios nuostatos nepageidautinos, sąvoka įgavo neigiamą atspalvį, kaip ir britų "insularity" (pirmoji reikšmė - buvimas sala, antroji - uždarumas, siaurumas, ribotumas. - *Vert. past.*)

Japonijoje ankstyvosios nacionalizmo apraiškos didžia dalimi kilo iš atsilikimo nuo Kinijos pojūčio. Kinija galėjo būti milžiniška ir sena šalis, Konfucijaus išminčių namai, bet tik Japonija buvo "dievų tėvynė". Ilgas, nuo šešto iki devinto šimtmečio trukęs, intensyvaus mokymosi iš Kinijos laikotarpis paliko giliai įsišaknijusį nepilnavertiškumo kompleksą, kurio japonai tik palaipsniui atsikratė pamažu asimiliuodami ir paversdami savo individualia kultūra tai, ką perėmė. Tik devynioliktame amžiuje, kai japonai iš naujo sustiprėjo, suklestėjo ir ėmė puikiai tvarkytis su jiems išylančiomis naujomis problemomis, jų požiūris į Kiniją pasikeitė ir jie ėmė jaustis pranašesni, bet net ir šiuos pranašumo jausmus švelnino iš senų laikų išlikusi andainyktė pagarba Kinijai.

Šiuolaikiniam japonų nacionalizmui dirvą daugiausia išpureno pastangos pasivyti Vakarų. Kad laimėtų teisėtą ir visuomeninį Vakarų pripažinimą, japonams, savaime suprantama, reikėjo pasiekti Vakarų standartus ir nusipelnyti jų palankumą - kaip individams ir kaip tautai. Ši būtinybė, prie kurios prisidėjo japonams įprastas grupės pritarimo troškimas, bendraujant su užsieniečiais juos tarsi stingdė ir varžė, todėl kitiems su jais tikrai buvo nelengva. Jų oficialumą, santūrumą, išsisukinėjimą, požiūrį tvarkant reikalus vakariečiai dažnai priešino su nuolaidžiu korėjiečių ir kinų nuoširdumu. Šitoks japonų įvaizdis, nesvarbu, teisin-

gas ar neteisingas, - dar viena kliūtis, trukdanti jiems vaidinti pasaulyje tą vaidmenį, kurį vaidinti jie galėtų.

Japonija pergyveno du trumpus, bet labai intensyvius skolinimosi iš Vakarų laikotarpius. Pradinė nekritiško imitavimo fazė abu sykius buvo pakankamai sėkminga, kad leistų žengti žingsnį atgal, kai būdavo atsikratoma ne tokių esminių skolinių, o daug gimtosios japonų kultūros bruožų vėl iškildavo. Vienas toks ciklas Japonijoje truko nuo devyniolikto šimtmečio septintojo dešimtmečio iki mūsų amžiaus ketvirto dešimtmečio. Iš pradžių atrodė, kad Vakaruose slypi visi nacionalinio išlikimo ir tolesnės raidos atsakymai, bet kai tik buvo išmoktos esminės pamokos, japonai su ilgesiu atsigręžė į savąją kultūrą, manydami, jog kaip tik čia glūdi tikrosios japonų pranašumo šaknys, kurias vakarietiškos technologijos gali tikrai patrešti. Lygiai taip, kaip prieš keletą dešimtmečių atvirai išpažino savo nepilnavertiškumą, taip dabar jie ėmė pabrėžti savąjį pranašumą prieš kitus.

Antrasis toks ciklas baigiasi kaip tik dabar. Amerika atrodė galinti atsakyti į visus klausimus, kai į praeitį atsigręžusi Japonija buvo sutriuškinta per Antrąjį pasaulinį karą, bet įtemptos pastangos ir stebėtini improvizaciniai gabumai ją greitai iš naujo pakėlė į aukštesnį turtingumo ir visuomenės gerovės lygį. Daugelyje sričių ji pradėjo lenkti ir Jungtinės Valstijas, ir kitas Vakarų šalis. Ji net pradėjo jausti tam tikrą atlaidumą andainykščiam mokytojui ir šiokią tokią panieką atsilikusiems. Mažas produktyvumas ir darbo ginčai Jungtinėje Karalystėje pradėti vadinti „angliška liga“.

Šitokia nepilnavertiškumo ar pranašumo jausena vargu ar būdinga vien tiktai Japonijai. Nepilnavertiškumas ir pranašumas rodosi artimai susiję: vienas lengvai perauga į kitą. Šitai japonams galbūt itin būdinga dėl intensyvios patirties, kurią jie sukaupė moderniaisiais laikais. Japonų, per pusantro šimtmečio du sykius priverstų desperatiškai grumtis, kad susilygintų su Vakaraais, psichika liko paženklinta šių pastangų, ir žmonės juo labiau didžiuojasi savo laimėjimais. Visiškai suprantama, kad kai kurie iš jų dabar negali atsikratyti arogancijos bei atlaidaus požiūrio į kitus.

Japonai kartais tvirtina, jog išskirtinumo nuo likusio pasaulio pojūtis neturi nieko bendra nei su nepilnavertiškumu, nei su pranašumu, bet šitai sunku pripažinti, galvojant apie visuomenę, kuri visados buvo taip aiškiai įsisąmoninusi hierarchinę tvarką. Japonai šiandien tarp savęs yra aistringi lygybės šalininkai, bet sąvokos *Nihon-ichi*, „pirmasis Japonijoje“, ir *sekai-ichi*, „pirmasis pasaulyje“, skamba nuolatos. Vienas iš po-

puliariausių simbolių ant marškinėlių, kurį amerikiečiai importavo iš Japonijos, yra *kanji* rašmenimis užrašytas *ichiban*, „numeris vienas“. Kaip jau buvo minėta, dauguma japonų pagal aiškią hierarchinę tvarką rikiuoja universitetus, korporacijas ir beveik visa kita. Būtų keista, jeigu jie netaikytų to paties suvokimo, kas žemiau, kas aukščiau, ir šalims.

Japonai, kaip ir amerikiečiai, mėgsta visuomenines apklausas, bet sprendimus apie valstybių seką lemia tiek daug veiksnių, o atsakymai taip priklauso nuo to, kaip pateikiami klausimai ir kokią specifinę problemą respondentas turi omenyje, kad jokia aiški valstybių tvarka negali būti sudaryta. Vis dėlto bendrieji japonų polinkiai aiškūs. Pirmiausiai eina pati Japonija, visų pirma dėl to, kad ji Japonija, todėl šiai klasei priklauso savaime, o antra, dėl to, kad ji taip sėkmingai sulydė modernias technologijas su tradicinėmis japonų dorybėmis. Po Japonijos žengia Jungtinės Valstijos ir daug demokratinių Vakarų šalių, tokių kaip Prancūzija, Jungtinė Karalystė, Vokietija, Šveicarija, Skandinavijos šalys, Kanada ir Australija, kurios visos įsivaizduojamos daugiau ar mažiau panašios į Ameriką. Toliau eitų Kinija, kurią, kad ir kokia nemaloni būtų jos dabartinė politinė bei socialinė sistema, tebegaubia didžios praeities aura. Balsavimas už ją būtų panašus į balsavimą Vakaruose už graikų-romėnų - renesanso tradiciją. Po jos eitų didžiulis besivystančių šalių būrys, kurio priekyje žengtų Lotynų Amerika ir Pietryčių Azija, svarbios japonų prekybos sritys, maždaug viduryje - Indija, galop - labiausiai nuo Japonijos kultūriškai atsilikusios Viduriniųjų Rytų ir Afrikos valstybės. Dar lieka paskutinė vieta, dėl kurios kovoja japonų kategoriškai nemėgstamos abi Korėjos ir Sovietų Sąjunga.

Iš šių tarptautinio populiarumo varžybų tikrai aiškus vienas dalykas - aukščiausiai stovi visos demokratinės Vakarų šalys, kurių gyvenimo būdas panašiausias į šiuolaikinės Japonijos, o rasės ir istorijos požiūriu artimiausios valstybės rikiuojasi palyginti žemai. Kai kurie japonai kovojo prieš tokią tendenciją, bet nesusilaukė didesnio visuomenės pritirimo. Maždaug amžių sandūroje meno istorikas ir filosofas Okakura Kakuzo jausmingai, bet gana klaidingai pareiškė, jog „Azija yra viena“. Kiti filosofai irgi parėmė šį šūkį, bet paprastiems žmonėms jis pro vieną ausį įėjo, pro kitą išėjo. Ketvirtame dešimtmetyje militaristai tvirtino išlaisvinsią Aziją iš Vakarų politinio imperializmo, ekonominio išnaudojimo ir moralinės korupcijos, bet jų kvietimo sudaryti Didžiąją Rytų Azijos bendros gerovės sferą neišgirdo likę Azijos kraštai; jis mažai ką sudomino net ir pačioje Japonijoje. Panazijietiški sentimentai vienokiu ar kitokiu pavidalu iškildavo per visą amžių, bet vidutinis japonas nenulei-

do akių nuo demokratinių Vakarų šalių; mažiau išsivysčiusios pasaulio dalys jį menkai viliojo.

Stiprus japonų nacionalizmas tam tikrais laikotarpiais buvo didelis Japonijos privalumas. Devyniolikto šimtmečio viduryje japonai buvo įsivėlę į žiaurias tarpusavio kovas dėl valdžios, bet niekam nė į galvą neatėjo sudaryti su užsieniečiais sandėrį, kuris pakenktų bendriems Japonijos interesams. Skirtingai nei daugelio kitų vėliau susikūrusių valstybių vadovai, japonų lyderiai nesistengė paslėpti asmeninių turtų užsienio valstybėse. Visi jie buvo absoliučiai atsidavę Japonijai ir troško šalies gerovės. Japonijai pradėjus kopti iš krizės ir įgyvendinti užsibrėžtus tikslus, japonai nesigriebė vaikytis turtų ir asmeninės garbės - visi jie ir toliau aukščiausiai kėlė nacionalinius interesus.

Nacionalizmas d kartą pasitarnavo japonams po Antrojo pasaulinio karo. Dauguma japonų buvo priversti desperatiškai kovoti, kad išliktų, bet nedaug kas šito siekė nacionalinių interesų kaina. Ilgainiui daugelis vėl praturtėjo, bet jie suklestėjo stengdamiesi drauge, kad suklestėtų visa Japonija. Ir vėl nė vienas negabeno savo turtų svetur, kad ateityje išvengtų kokios nors nacionalinės nelaimės tėvynėje. Daugumoje besivystančių šalių toks švarus nacionalizmas šiandien labiau išimtis negu taisyklė.

Tačiau ne visuomet nacionalizmas Japonijai nešė tik gera. Kartais, pavyzdžiui, Antrojo pasaulinio karo nelaimių metais, jis japonus iš nepilnavertiškumo komplekso nublokšdavo į pavojingą itin euforinį savo pranašumo įsitikinimą. Taip pat jis sustiprino išskirtinumo nuo pasaulio pojūtį, drauge baimę, kad nuo per daug skolinių iš kitų šalių ar net ryšių su jomis gali atseit nukentėti japonų "japoniškumas". Šiuo požiūriu geras pavyzdys anglų kalbos mokymo problema, nes tokios pažiūros, kaip matėme, ir lėmė šios srities nesėkmes. Kai kurie ekspertai pakankamai protingai gina nuostatą, kad svetimų kalbų mokyti geriau mažiau nei daugiau. Jie remiasi argumentu, kad būtų efektyviau turėti mažiau, bet geriau parengtų anglų kalbos specialistų ir taupyti laiką bei jėgas, kurie išeikvojami daugelį japonų mokant nepakankamai gerai kalbėti ir rašyti. Tai tiesa, bet jie neatsižvelgia į tai, jog daugybei japonų būtina veiksmingai bendrauti svetimomis kalbomis, jeigu Japonija nori vaidinti jai derantį vaidmenį pasaulyje. Po šiuo argumentu slypi ir baimė, kad pernelyg didelis anglų kalbos mokėjimas susilpnins japonų japoniškumą. Jis taip pat verčia gūžtis į psichologinę izoliaciją, o tai dar viena di-

delė Japonijos yda. Dabar galingai Japonijai rimtesnį pavojų kelia tai, kad ji bus per daug, o ne per mažai japoniška.

Švytuokliniai svyravimai tarp nepilnavertiškumo ir pranašumo jausmų Japonijoje gali palaipsiui susilpnėti. Paskutinis ciklas nuo paniekos ir nepilnavertiškumo komplekso prie išdidumo atgimimo, o nuo šio - prie arogantiško pasitenkinimo savimi ir net tam tikros ksenofobijos skleidėsi nepaprastai lėtai ir santūriai. Jis atrodo ir mažiau emociškai prisodrintas nei ankstyvesnis, devyniolikto šimtmečio septinto dešimtmečio - dvidešimto amžiaus ketvirto dešimtmečio, ciklas. Galbūt japonai išgyvena paskutiniąją istorinę nepilnavertiškumo-pranašumo fazę. Jeigu taip, tai geras požymis, pranašaujantis stabilesnius Japonijos užsienio santykius ir liudijantis augančią galią atlikti jai derantį pasaulio lyderio vaidmenį.

Viena iš sąlygų, kuri galbūt padės japonams įveikti baimę, esą jie menkesni už vakariečius, ir šią baimę atsveriantį pranašumo jausmą, yra didėjantis suvokimas, kad jie patys sau pasispendė prieštaros tarp Vakarų technologijų ir savųjų dorybių spąstus. Ilgainiui šitai tikriausiai suvoks ir likęs pasaulis, ir tai padės atsikratyti nepilnavertiškumo-pranašumo problemų. Iš pradžių visos modernios technologijos buvo apibrėžiamos kaip vakarietiškos, tik labai nedidelė jų dalis, prie kurių nebuvo prisidėję Vakarai, galėjo būti pavadintos japoniškoms arba rytietiškomis. Bet iš tikrųjų modernios technologijos yra vakarietiškos ne savo esme, o tik laiko požiūriu. Vakaruose liko labai mažai dalykų, kurių nebūtų pakeitusios modernios technologijos. Nuo septyniolikto amžiaus protėvių mes toli taip pat, kaip ir japonai. Žinoma, šiuolaikinės technologijos gimusios Vakaruose, bet pagal savo prigimtį jos priklauso visiems žmonėms. Nei žemdirbystės, nei geležies ir bronzos apdirbimo išplitimas netapo kultūrine nuosavybe vien tos šalies, kurioje šios inovacijos prasidėjo. Tokių Kinijos išradimų, kaip antai: popieriaus, spausdinimo, parako, porceliano ir net valdininkijos sistemos, išplitimas kitų kraštų nepavertė kultūrine prasme kiniškais. Modernios technologijos ir industrinė visuomenė japonams priklauso tiek pat, kiek ir Vakarų tautoms. Japonijoje garo varikliai dirbo dviem trečdaliais laiko ilgiau, negu Vakaruose, bet laiko atotrūkis tarp vėlesnių technologinių inovacijų palaipsniui trumpėjo, kol dabar galiausiai visiškai sutirpo. Nepaisant technologinių permainų, japonai tokie pat visa savo esybe japoniški, kaip amerikiečiai - amerikietiški.

Dauguma kultūrinių skirtumų dažnai per amžius išlieka tokie pat ryškūs. Istorinei Vakarų kultūrai nieko nėra svarbesnio už krikščionybę, bet ją šiandien išpažįsta mažiau nei 2 nuošimčiai japonų - kaip matėme, tur-

būt mažesnis procentas negu 1600 metais. Institucijų, kurias paveikė technologijos, požiūriu, ir Vakarai, ir Japonija linksta į tą pačią pusę. Švietimo sistemos, politinės institucijos, pramonės organizavimas ir milijardai kitų dalykų nepaprastai panašūs. Šiuolaikiniai japonai, ypač jaunesni, nebejaucia ryškių skirtumų, o tie skirtumai, kurie egzistuoja, yra praradę bent kiek didesnę svarbą, išskyrus tai, kad kiekvienai šaliai suteikia intriguojančio savitumo.

Nuo Antrojo pasaulinio karo ir japonų vyriausybė, ir žmonės kaip įmanydami stengėsi nuslopinti nacionalizmą. Dauguma jų visiškai pagrįstai save laiko labiausiai internacionaliais pasaulio žmonėmis. Japonai mokyklose, ko gero, apie pasaulį moko daugiau nei bet kuri kita tauta. Senovės Vakarų ir Kinijos istorija bei kultūra sudaro didelę mokymo programos dalį, prie to prisideda gausios žinios apie pačią Japoniją. Ar kurios nors kitos šalies švietimo sistema taip visapusiškai aprėpia tris skirtingas kultūras? Vakaruose švietimo turinys dažnai apima tik vos ne vos daugiau, nei Vakarų pasaulio ribos, o buvusiose kolonijose mokymas apie buvusius kolonizatorius, ko gero, nustelbia švietimą apie pačią šalį. Į Japonijos švietimą irgi neįtrauktos didelės pasaulio dalys, bet ne taip beatodairiškai, kaip kur nors kitur.

Gyvenimas Japonijoje toks pat internacionalus, kaip ir bet kurioje kitoje šalyje. Laikraščiai ir televizija žmones apie tarptautinius įvykius informuoja taip pat gerai, kaip ir kituose kraštuose. Japonijos mokslininkai tyrinėja visas pažangiausias mokslo sritis, o eruditai puikiai susipažinę su intelektualinėmis Vakarų tendencijomis. Pasaulio mados, stiliai ir trumpalaikiai susižavėjimai pasklinda po visą Japoniją, ko gero, greičiau ir užlieja ją labiau nei daugumą Vakarų šalių. Japonams prieinama tiek pat daug ir aukštos kokybės Vakarų muzikos, kaip ir Vakarų žmonės. Naujametiniai Beethoveno Devintosios simfonijos koncertai tapo šalies manija. Pažįstami ir vertinami viso pasaulio menai. Japonijos miestuose gali paragauti Vakarų, kinų ir daugumos kitų pasaulio tautų retų puikumo virtuvės patiekalų. Praktiškai susilydžius vietinėms tradicijoms ir Vakarų normoms, japonų gyvenimo būdas tapo galbūt net dar labiau internacionalus nei bet kurios kitos tautos.

Jokia kita tauta su tokiu entuziazmu neišpažįsta internacionalizmo kaip japonai. Pirmaisiais pokario metais jie vengė bet kokių nacionalinių simbolių, tarp jų nacionalinės vėliavos ir himno. Net šiandien vėliava iškeliama daug rečiau, nei daugumoje kitų šalių, o himnas, arba "Kimigayo", kitados skambėdavo taip retai, kad mažiems vaikams, girdin-

tiems jį tik per televiziją, panašiai kaip Jungtinėse Valstijose "The Star-Spangled Banner" atliekamą prieš sporto varžybas, kildavo klaidingos asociacijos, ir jie vadindavo jį *sumo* daina. "Patriotizmas" Japonijoje faktiškai keiksmazodis, kurio vengia visi, išskyrus prisiekusius dešiniuosius. Iš kiniškų rašmenų, reiškiančių "šalis-šeima-izmas", sudarytas žodis *Kok-ka-shugi*, kuriuo tradiciškai buvo įvardijamas nacionalizmas, pasirodė esąs per daug "feodalinis", bet vienas iš įprastų jo pakaitalų *minzoku-shugi*, arba "rasė-izmas", man dar labiau rėžia ausį. Neutraliausias ir mažiausiai įtarimo keliantis tapo iš anglų kalbos perimtas *nashonarizumu*.

Kaip matėme, aukštų vyriausybės pareigūnų oficialus lankymasis nacionalinėse šventyklose, tokiose kaip ta, kuri stovi Isėje ir yra skirta Saulės deivei, mitologinei imperatoriškosios giminės pradininkei, arba Tokijuje esanti Yasukuni Shrine, skirta žuvusiems kovoje už tėvynę, sukėlė visuomenės pasipiktinimą. Šie apsilankymai įplieskė debatus ne tik dėl nacionalizmo, bet ir dėl oficialių religijos bei valstybės ryšių, kuriuos uždraudė naujoji konstitucija. Iš pradžių pareigūnai kruopščiai vengė šių šventyklų, bet tai atrodė nenatūralu. Šventyklos pernelyg artimai susijusios su ilgaamžė Japonijos istorija, o skiriamoji riba tarp jų ir istorinių, ar šiaip gražių, vietų pernelyg miglota. Tai būtų tas pats, jei amerikiečių politikos vadovai imtų varžydamiesi vengti Vernono kalno ar Lincolno memorialo. Vyriausybės pareigūnai ilgainiui pradėjo oficialiai lankyti šiose šventyklose, nors krikščionys ir kitos religinės bendrijos vis dar prieš tai protestuoja.

Japonijos pacifizmas, kurį ji paskelbė "taikos konstitucijoje", jos labai kuklios Gynybos pajėgos, besąlygiškas karinės jėgos atsisakymas pastato ją tarp didžiausių pasaulio valstybių į ypatingą padėtį. Ji atkakliai stengiasi išvengti karinių sąjungų ir nesivelia į jokių karinius ar politinius užsienio konfliktus. Ji nuolatos skelbia ištikimybę Jungtinėms Tautoms ir teikia joms pastovią paramą. Tokiai nacionalinei politikai besąlygiškai pritaria ir Japonijos žmonės.

Devinto dešimtmečio pabaigoje Japonija daugeliu atvejų iškyla kaip labiausiai internacionali didžioji pasaulio šalis. Ekonomiškai ji pirmąja beveik visose srityse. Ji gyvybiškai priklauso nuo ekonominių santykių su tolimiausiais pasaulio regionais, o jos gaminiai vertinami visur. Kaip niekam kitam jai sėkmingai pavyko suldyti savąją kultūrą su Vakarų elementais. Japonija atrodo kone pavyzdys, kokia turėtų būti internacionali valstybė.

Ir vis dėlto viena didžiausių problemų, su kuria japonai šiandien susiduria, yra jos ryšiai su kitomis tautomis. Per pastarąjį šimtmetį jie įveikė iš tikrųjų milžiniškus sunkumus, bet dabar jiems tenka kovoti su psichologinėmis savojo įvaizdžio bei kitų tautų požiūrio į juos problemomis, kurias jie daugiausia patys ir susikūrė.

Japonija nuoširdžiai žavimasi, bet ne visi ją mėgsta ir pasitiki. Baugina ir jos karinga praeitis, ir negirdėta, neregėta dabartinė ekonominė sėkmė. Jos vengimas kištis į pasaulio politiką kelia įtarimą, nes manoma, kad ji stengiasi išvengti įsipareigojimų ir siekia savanaudiško pranašumo. Kitiems Japonijos apolitiškumas regisi veikiau klasta, nei pozityvios pastangos įtvirtinti taiką, kaip kad atrodo patiems japonams. Dauguma nevakarietišku tautų japonus laiko labiau vakariečiais nei azi-jiečiais, o kai kuriems vakariečiams jie - paslaptinių ir grėsmingų "Rytų" įsikūnijimas. Menkiau išsivysčiusios šalys mano, kad Japonija turėtų būti gailėstingesnė ir kilnesnė jų atžvilgiu, o kitoms pažangioms šalims atrodo, kad ji nenori prisidėti sprendžiant pasaulio problemas. Ir vienos, ir kitos pripažįsta jos ekonominę galią, bet nesugeba jos kaip reikiant suprasti ir mano, kad ji nelinkusi bendrauti ir dėl to laikosi atokiai nuo visų.

Dar neišnykusi izoliacijos ir išskirtinumo jausena ligi šiol kelia didelių problemų ir patiems japonams. Kitados Japonija turėjo visiškai kitokių sunkumų. Pagrindiniai jų buvo susiję su technologiniu atsilikimu, strategine gynyba ir didžiulėmis visuomenės bei valstybės valdymo reformomis. Dabar svarbiausias dalykas - sėkmingas bendravimas ir bendradarbiavimas su kitomis pasaulio tautomis. Žlugus pasaulio taikai, žlugtų ir Japonija. Sustingus pasaulio prekybai, iškiltų grėsmė Japonijos ateičiai. Net tebesitęsianti stebėtina ekonominė pažanga, kuria japonai džiaugiasi pastaruosius du dešimtmečius, gali baigtis katastrofa, jeigu ji nebus derinama su ekonomine pasaulio plėtra ir tarpusavio supratimu. Ji galėtų paskatinti griebtis kerštingų prekybinių apribojimų ir, ko gero, sukeltų net prekybos karus, kurie įsuktų pasaulį į žemyn einančią spiralę, o tai baigtųsi visišku ekonomikos žlugimu. Žinoma, dėl to kitos šalys imtų nepalankiai žiūrėti į Japoniją. Savanaudiškas dėmesio sutelkimas vien tik į savo pačios ekonominę augimą, kuriuo rėmėsi visa šalies politika nuo pat Antrojo pasaulinio karo, tapo itin pavojingas. Japonija - viena pirmaujančių pasaulio valstybių, todėl ji turi siekti didesnių, aprėpiančių ir kitas pasaulio šalis, tikslų. "Tarptautinis pripažinimas" japonams dabar jau ne patraukli politikos frazė, bet praktinė būtinybė.

Protu japonai šitai suvokia, bet išskirtinumo pojūčio jiems vis dėlto sunku atsikratyti. Jiems nelengva atsisveikinti su senuoju patogiu gyvenimu, kai atsiribojęs nuo pasaulio kalbine siena galėjai džiaugtis klestinčios ekonomikos vaisiais, ir pereiti į rizikingesnį, kur teks spręsti pasaulio taikos ir bendras ekonomines problemas. Vaizdžiai tariant, japonams sunku įsilieti žmonijon. Viena vertus, jiems vis dar trūksta bendravimo įgūdžių. Bet daug svarbiau tai, kad juos varžo labai stiprus išskirtinumo pojūtis.

Pastarąjį teiginį gerai iliustruoja ministro pirmininko Nakasonės kalba 1986 metų spalį, kai jis nepagarbiai užsiminė, jog kai kurios Amerikos etninės grupės menkina bendrąjį Amerikos intelektualinį lygį. Jis neabejotinai išsakė požiūrį, kuris daugumai japonų savaime suprantamas, bet sykiu pademonstravo, jog menkai suvokia tai, kad Japonijos, kaip ir kitų pasaulio šalių, vadovams privalu apdairiau daryti viešus pareiškimus. Reikia tikėtis, kad dėl šio incidento Jungtinėse Valstijose kilęs triukšmas japonams bus gera pamoka.

Daug kas priklauso nuo Japonijos pasirinkimo tarp tebesitęsiančios izoliacijos ir nuoširdžių pastangų laikytis labiau internacionalių pažiūrų. Jos stabili demokratija, sklandžiai veikianti socialinė sistema, ištikimybė taikai, o prie viso to - dar milžiniška ekonominė jėga gali labai pasitarnauti, sprendžiant problemas, su kuriomis šiandien susiduria pasaulis. Tačiau jeigu ir toliau ji menkins mažiau išsivysčiusias šalis, o pažangiosios manys, kad ji nelinkusi bendradarbiauti, gali lengvai išpliekti ekonominiai nesutarimai ir sugesti tarptautiniai santykiai. Mūsų dienomis, kai bendrieji pasaulio reikalai darosi vis sudėtingesni, tokia tarptautinių santykių įtampa irgi gali lengvai atvesti prie katastrofos.

Tik laikas parodys, kuo visa baigsis, bet yra daug optimizmo įkvepiančių dalykų. Japonai stebėtinai sėkmingai įžengė į dominuojantį "pirmąjį pasaulį", kurį sudaro demokratinės pramonės šalys. Pastarojo pusantro šimtmečio istorija liudija, kad japonai sugeba atsakyti į bet kurį iššūkį, vos tik problema jiems pakankamai išryškėja. Kai devyniolikto amžiuje dėl karinių ir ekonominių Vakarų technologijų iškilo grėsmė Japonijos ateičiai, japonai, siekdami technologinės lygybės, iš esmės pertvarkė politinę, socialinę bei ekonominę sistemas ir įrodė esą verti užsimotų tikslų. Kai Japonijos ateičiai iškilo grėsmė dėl visa galia siaučiančio imperializmo, šalis susitelkė ir sukūrė tokias karines pajėgas, kad atsidūrė tarp penkių stipriausių pasaulio valstybių, tačiau nesuvokus, jog karinės jėgos amžius jau baigiasi, ją ištiko viena didžiausių moderniųjų laikų nesėkmių. Kai Antrojo pasaulinio karo pabaigoje iš jos tebuvo

likusi tik nuniokota šalis, gyvenanti nuosmukio sąlygomis, japonai sukaupė jėgas, darsyk iš esmės reformavo politinę, socialinę bei ekonominę sistemas ir pasiekė tokią ekonominę pažangą, kokios pasaulis dar nebuvo regėjęs.

Šiandien didžiausia Japonijos problema - visapusiškai įsijungti į pasaulio bendruomenės tarptautinį bendradarbiavimą ir, kaip pirmaujančiai šaliai, pasitarnauti pasaulyje įtvirtinant taiką. Tam būtina atsikratyti pranašumo jausmo. Taip pat - labiau padėti mažiau išsivysčiusioms šalims, ryžtingiau kovoti už taiką pasaulyje ir, tam, kad būtų sukurta sklandžiai veikianti tarptautinio ekonominio bendradarbiavimo sistema, paaugti kai kuriuos ekonominius pranašumus. Bet tai niekis, palyginus su permainomis, kurias Japonija padarė, siekdama ankstesniųjų tikslų. Nėra pagrindo manyti, kad šalis, taip sėkmingai įgyvendinusi grandiozinius užmojus praeityje, to neįstengs pakartoti.

Optimizmą kelia ir tai, kad dauguma japonų intelektualiai suvokia būtinybę tapti labiau internacionaliais, nors emociškai tam galbūt ir ne labai pasiruošę. Daugybė nedidelių žingsnių, kad Japonija taptų labiau internacionali, jau žengta. Neįtikėtina Japonijos ekonominė sėkmė neišvengiamai kelia savimeilišką išdidumą ir aroganciją kitų šalių atžvilgiu, tačiau nėra jokių sąjūdžių, skatinančių Japonijos atsiskyrimą nuo pasaulio. Tokios pastangos būtų aiškiai savižudiškos, ir net labiausiai savimi pasitikį japonai suvokia, kad augantis tarptautinis bendradarbiavimas - vienintelė Japonijos sėkmės ateityje garantija. Taip pat kiekvienam aišku, kad klestinti Japonija gali gyventi tik klestinčiame pasaulyje. Daug pastangų dedama internacionalizuoti Japonijos švietimą; jų tikslas - ištraukti japonus iš uždaro nacionalinio kokono ir sustiprinti jų internacionalines nuostatas. Visiems aišku, kad šios pastangos per mažos ir per silpnos, palyginus su tomis, kokių reikia, bet apskritai žengiamo teisinga kryptimi. Pasaulio sąlygos taip pat verčia japonus labiau atsiverti.

Tačiau pagrindinis veiksnys, leidžiantis tikėti, kad Japonija taps labiau internacionali, ir juo toliau, tuo greičiau, yra kartų kaita. Dauguma didžiųjų pasikeitimų pasaulyje susiję su generacijomis. Tai, ką vyresni žmonės, prisimenantys senąjį gyvenimą, priima nenoromis ar visai nepripažįsta, praeities patirties neslegiamos jaunosios kartos perima nesąmoningai ir dažnai su džiaugsmu. Šiandien galime pastebėti daugybę psichologinių skirtumų tarp ikikarinės ir kelių viena kitą keitusių pokariinių kartų. Jaunesnės kartos neginčijamai laikosi daug labiau internacionalių nuostatų negu vyresnės. Jos su džiaugsmu leidžiasi į keliones po pasaulį. Jos jaučiasi dalyvaujančios visą pasaulį aprėpiančiuose jaunimo

Japonų turistai rikiuojasi jų pamėgtai *kinen shashin* ("momentinei nuotraukai") netoli Parlamento rūmų Londone. (Leonard Freed / Magnum Photos)

sąjūdžiuose. Jos lengvai priima išorinio pasaulio skirtybes. Tiesą sakant, jos jaučiasi dūstančios Japonijoje, kol negauna progos pamatyti ir įsijungti į tai, kas vyksta anapus. Gimtieji miestai jiems nėra atskirti nuo pasaulio; jie - to pasaulio kultūros centrai. Kaip amerikiečiai Niujorką, o prancūzai Paryžių, taip ir jie Tokiją laiko internacionaliu miestu. Pati mintis, kad jie galėtų jaustis kitokie negu kiti, jiems yra nemaloni ar net juokinga.

Jeigu tik neįvyks pasaulinė katastrofa, Japonija, aišku, ir ateityje bus viena pagrindinių ir tolydžio vis nesavanaudiškesnių pasaulio šalių. Prieštaravimas tarp išskirtinumo ir internacionalumo, kuris ją šiandien taip slegia, bus išspręstas internacionalumo labui. Ekonomiškai galingi, techniniais sugebėjimais pasižymį japonai aiškiai linksta į šią pusę, todėl galima tikėtis, jog Japonija su visomis kitomis šalimis daug labiau priartės prie ateitį laiduojančios pasaulio tvarkos.

40 *Japonija šiandien*

Marius B. Jansen

Pastarieji metai Japonijai ir jos aplinkai atnešė žymių pokyčių. Toliau bus dėstoma, kaip jie vyko, prisimenant ankstesniame šios knygos leidime aprašytus šalies papročius, tradicijas bei požiūrius.

Japonija, politiškai ir ekonomiškai globojama Jungtinių Valstijų, tarptautinės visuomenės nare vėl tapo Korėjos karo metu, kai buvo nustatyti tarptautinės politikos metmenys. Tie metmenys galiojo iki 1993-ųjų, tačiau dabar jie kinta. Tuometinėmis sąlygomis, kuriomis Japonija išlaikė politinį stabilumą ir įgavo ekonominę galią, dominavo sprendimai, kuriems didelės įtakos turėjo 1951 metų San Francisko taikos konferencija. Pagal JAV-Japonijos saugumo sutarties sąlygas, Japonijoje liko - ir tebėra - amerikiečių kariuomenė, o Amerikos lėktuvai tarnavo kaip branduolinė priedanga, saugojusi Japoniją nuo pavojų iš išorės.

Nors karo pradžioje Kinijos ir Sovietų Sąjungos susibičiuliavimas ir Šiaurės Korėjos pergalės daugeliui japonų buvo grėsmingos, metams bėgant ta grėsmė silpnėjo. Pasibaigus ginkluotam Korėjos konfliktui, Šiaurės Korėjoje kariuomenė išliko, tačiau ji buvo labai nusilpusi, o dėl JAV bei Pietų Korėjos pajėgų, išsidėsčiusių į pietus nuo Šiaurės Korėjos sienos, pavojus iš jos atrodė mažai tikėtinas. Neilgai trukus Kinijos ir Sovietų Sąjungos draugystė išvirto į aštrią konfrontaciją, imta net pažeidinėti sienas; vieną sunkiai įveikiamą priešą pakeitė du besikivirčijantys kaimynai. Septintasis JAV laivynas Taivano sąsiauriuose ir auganti Taivano nacionalinių pajėgų karinė galia sumažino karo tame regione tikimybę. Atrodė, kad Japoniją supa jėgos, kurios neseniai jai pralaimėjo ir nebeturi jokių pretenzijų. Japonai jautėsi gana saugūs ir savo karines išlaidas sumažino iki minimumo, tenkinančio JAV reikalavimus. Šiaip ar taip, nors amerikiečiai dažnai reiškė nepasitenkinimą dėl Japonijos "atsipalaidavimo" gynyboje, Vašingtonas tikrai nenorėjo, kad Japonija vėl imtų ginkluotis - ir dėl teberusenančio savo įtarumo, ir bijodamas galin-

čios kilti grėsmės naujai Japonijos demokratijai. Jungtinės Valstijos taip pat suprato, kad neseniai Japonijos agresiją patyrusios Azijos šalys būtų dar labiau nepatenkintos, jei ši vėl imtų ginkluotis. Saugumo sutartis nuramino ir Japoniją, ir kitas Azijos šalis.

Abi JAV-Japonijos saugumo sutarties šalys sutiko, kad svarbiausia - atkurti Japonijos ekonomiką. Šio atkūrimo pradžią veikiausiai žymėjo Korėjos karas, suteikęs galimybes pasipelnyti aprūpinant Jungtinių Tautų kariuomenę, tačiau lemiamas posūkis įvyko septintajame dešimtmetyje, pirmininkaujant Ikedai Hayato, kai JAV ambasadoriumi Tokijuje buvo Edwinas Reischaueris. Ikedos "pajamų padvigubinimo" planas buvo net viršytas, ir, Japonijai tapus laivininkystės, elektronikos, automobilių, aukštos technologijos produktų gamybos lydere pasaulyje, jos piliečių gyvenimas pasikeitė. Urbanizacija, švietimas, visa ko gausa atnešė pokyčių, kuriuos vėlesniais dešimtmečiais parodė nauji vartotojų pirkiniai: iš pradžių elektrinės ryžių viryklės, vėliau televizoriai, skalbimo mašinos, šaldytuvai, dar vėliau - oro kondicionieriai, spalvoti televizoriai ir automobiliai. Gyventojai masiškai kėlėsi iš žemdirbyste besiverčiančių kaimų į miestus. Geras visuomeninis transportas galėjo atvežti žmones į darbą iš atkampiausių naujųjų rajonų. Šie pokyčiai vyko ne tik didžiuosiuose šalies centruose; geresni greitkeliai, tiltai, traukiniai, savivaldybių pastatai, mokyklos ir gamyklos atsirado atokiausiuose rajonuose ir labiausiai atsilikusiose Japonijos dalyse.

Gyvenamojo ploto trūkumas, dideli atstumai tarp darboviečių ir namų bei valstybės politika, teikianti pirmenybę ne vartotojams, o gamintojams, verčianti investuoti santaupas, daugeliui japonų neleido patirti visiško pasitenkinimo savo darbo vaisiais, tačiau sąlygos, lyginant su karu ir pokario sunkumų dešimtmečiais, taip pagerėjo, kad žmonės labiau juto ne gyvenimo trūkumus, o privalumus.

Laikui bėgant, Japonijos klestėjimas padėjo stabilizuotis ir energizuotis visai rytinei pajūrio Azijai. Japonija tapo lyg ir savo kaimynių augimo lokomotyvu ar, kaip kažkas pasakė, "žasų trikampio vedliu", parodžiusiu kelią į vartotojų visuomenę. Pietų Korėjoje, Taivanyje, Honkonge ir Singapūre greitai prasidėjo spartus ekonomikos augimas, kuris, kaip ir Japonijoje, transformavo tų šalių visuomenes. Jų vyriausybės buvo daug labiau autoritarinės nei Japonijoje, bet kiekvienoje jų valstybinis kapitalas vykdė industrinę politiką, kuri skatino sudaryti kapitalo rezervus, taupyti, o ne vartoti, ir užtikrino administravimą bei naujai atsirandančių įmonių funkcionavimą.

Šių politikos kryptių sėkmė Jungtinėms Valstijoms buvo labai svarbi. Rezultatas ne tik objektyviai įrodė kapitalizmo pranašumus prieš socialistinę sistemą, bet ir pašalino oficialios amerikiečių pagalbos poreikį. Turbūt dar svarbesnė buvo neoficiali JAV pagalba, atidarant didžiausią pasaulio rinką vartojimo prekių importui.

Šis planas dar naudingesnis buvo Japonijai. 1970-aisiais Japonijos importo į Jungtines Valstijas srovė tapo srautu, kuris metai po metų kėlė vis didesnį prekybos disbalansą. Buvo manančių, kad Japonija, nors ir gavusi daugiausia naudos iš laisvosios pasaulio prekybos, kur pirmąja Jungtinės Valstijos, saugo savo pramonę, kol jos dominavimas namuose ir galia užsienyje padarys ją nepažeidžiamą iš šalies. Kai kurie amerikiečiai pradėjo manyti, kaip rašė vienas Japonijos lyderis savo atsiminimuose, kad japonai, nepajėgę dominuoti uniformuoti, sugebėjo tai padaryti ekonomikoje vilkėdami verslininkų kostiumais. Dar svarbesnis Japonijos ir JAV santykiams buvo prekybos abipusiškumas, pradedant tekstilės pramone ir baigiant automobiliais bei kompiuterių detalėmis. Japonija buvo priversta priimti daugybę „laisvanoriškų“ eksporto apribojimų, bet pasaulio dėmesys šaltojo karo varžybų problemoms reiškė, kad niekam neleidžiama kenkti saugiems japonų ir amerikiečių santykiams.

Japonijoje dominavo Liberalų demokratų partija (LDP) - 1955-aisiais susidariusi dviejų konservatyvių partijų koalicija, turėjusi atsverti Socialistinių partijų sąjungą, išaugusią per 38 metus, kai svarbiausi buvo saugumo klausimai. Minėta partija veikė kaip politinis *keiretsu*, kur fraciniai elementai monopolistiniame kartelyje leido ribotą pasirinkimą. Taip pat ji gyvavo iš gausių rėmėjų bei suinteresuotų grupių pinigų ir juos perskirstydavo. Karo ir okupacijos metais susiformavo administracinės kontrolės tinklas, kurį sudarė valdininkija, verslininkai ir partija. Tai sukėlė neišvengiamus politinius skandalus, kurie kartojosi prieš, per karą ir po jo. Tačiau nors vyriausybę periodiškai sukrėsdavo netinkamų santykių tarp verslo ir politikos atskleidimas, tai niekuomet nekėlė jai grėsmės.

Šiaip ar taip, Japonijos rinkėjai turėjo nedaug priimtinių alternatyvų LDP. Sumani ir lanksti ji sugebėjo patenkinti rinkėjų grupes žemės ūkyje, smulkiajame versle ir paskirstyme, visiškai nepaisydama svarbiausių pramonės šakų. Socialistų opozicija, negavusi vietos prie sprendimų priėmimo stalo, negalėjo reikalauti iš rinkėjų pasitikėjimo dėl valdininkų vykdomų praktinių pertvarkymų, kuriais siekta pagreitinoti Japonijos ekonominį augimą. Užsienio politikoje socialistai griežtai pasisakė už neutralią ir nusiginklavusią Japoniją, taip užtikrindami Jungtinių Valstijų pa-

ramą LDP. Kadangi realios opozicinės partijos tuo metu nebuvo, Jungtinės Valstijos, darydamos didžiulę įtaką, tapo svarbia figūra japonų politikoje. Jos spaudė LDP lyderius liberalizuoti priėjimą prie rinkos ir sumažinti biurokratinę kontrolę. Rezultatai visuomet apvildavo lūkesčius, tačiau Japonijai pradėjus atverti savo rinkas, jos prekyba pasiekė įspūdingą mastą. 1990-aisiais ji importavo daugiau amerikietiškų produktų nei Didžioji Britanija ir Vokietija kartu paėmus. Nuo 1986 iki 1991 metų prekių importas Japonijoje išaugo 88 nuošimčiais, o Japonijos importas iš JAV skaičiuojant vienam gyventojui (apie 400 USD) nedaug viršijo JAV importą iš Japonijos (370 USD). Jungtinių Valstijų įtaka buvo tokia visapusiška, kad ši šalis dalyvavo Japonijos visuomeniniame gyvenime beveik kaip opozicinė partija. Politikai ir valdininkai Amerikos spaudimą panaudojo sustiprinti savo pačių pozicijoms vidaus debatuose, o sprendimus, nepriimtinus tam tikroms rinkėjų grupėms, buvo galima paaiškinti kaip būtinus, norint įsiteikti Jungtinėms Valstijoms. Šia prasme į šaltojo karo išugdytą sistemą pateko ir tam tikro neatsakingumo.

Tačiau būtų neteisinga nepastebėti fakto, kad Japonijai gerai pasitarnavo jos valdininkai bei lyderiai. Suprantama, tokiomis sąlygomis susiformavusi Japonijos visuomenė sulaukė viso pasaulio susižavėjimo ir pagarbos. Japonijos visuomenė „judėjo“ pirmyn. Visuomeninio transporto, valstybinio švietimo, darbo kokybės, neafišuojamo efektyvumo ir kooperacijos srityse jai galėjo prilygti vos keletas šalių. Net valstybiniame sektoriuje, kur kartais pasireiškia politinė korupcija, greičiau buvo paaukjami pinigai, bet jokių būdu ne kokybė. Pelnas, gautas iš pramonės pasiekimų, milžiniškom sumom buvo investuojamas plėsti gamybai, o ne gyvenimui gerinti ar investitorių dividendams, tačiau garbė darbe ir gana aukštas pragyvenimo lygis nugalėjo daugumą abejonių ir apmalšino protestus.

Tuoju po 1990-ųjų padėtis labai pakito. 1989-aisiais mirus Hirohito (po mirties pavadinto imperatoriumi Showa), išnyko Japonijos karo, pralaimėjimo ir pertvarkos simboliai. Sovietinė imperija suiro į savo sudedamąsias dalis. Apsijungė abi Vokietijos. Nors Kinijos komunistinė vyriausybė ir malšino visuomenės politinės demokratijos reikalavimus, tačiau ėmėsi radikalių ekonominių reformų. Ideologinė ir karinė šaltojo karo konfrontacija tęsėsi tik Korėjos pusiasalyje, kur Šiaurės Korėja sustiprino savo karines pajėgas ir leido suprasti kurianti atominį ginklą. Bet net ir ten buvo mėginta pradėti Šiaurės ir Pietų dialogą, o neišvengiamas senstančio Kim Il Sungo (mirusio 1994m.) pasitraukimas iš politinės arenos teikė vilčių pokyčiams.

Atrodo, kad šaltojo karo konfrontacijos Korėjoje, Vietname ir Kambodžoje baigėsi. Diplomatinius ryšius užmezgė Rusija ir Pietų Korėja, Kinija ir Pietų Korėja; Kinija užmezgė diplomatinius santykius su Indonezija, Singapūru ir Vietnamu. Taivano kapitalas įsiliejo į Kiniją ir pakrantės provincijose buvo investuotas daugiau kaip į 10 nuošimčių naujų įmonių. Kambodžoje baigėsi pilietinis karas. Naujasis Japonijos imperatorius Akihito aplankė Pietryčių Aziją ir Kiniją. 1989-aisiais Australijoje sudarytą Azijos ir Ramiojo vandenyno šalių ekonominio bendradarbiavimo tarybą (*angl.* APEC) papildė Kinija, Honkongas ir Taivanas. Japonija tapo pagrindine Kinijos, o Kinija - antrąja pagal prekybos apimtį Japonijos partnere. Nuo 1981 iki 1991 metų pasaulio realiosios prekybos apimtys padidėjo 48 nuošimčiais, o Japonijoje bei kitose Pietryčių Azijos šalyse - padvigubėjo. Kitaip tariant, Japonija pasikeitė žymiai ir negrįžtamai.

Karines varžybas nustūmę į antrąjį planą ir dėmesį sutelkdami į ekonominius santykius, Jungtinių Valstijų politikai bandė suvaldyti du deficitus: biudžeto deficitą, jau nebevaldomą 9-ajame dešimtmetyje, ir dėl jo susidariusį daugiau kaip šimto milijardų dolerių prekybos deficitą, kurio didesnę pusę sudarė prekybos su Japonija deficitas. Pagal tradicinę ekonominę teoriją, pastangos įveikti pastarąjį deficitą pirmiausia pasireiškė aštuntajame dešimtmetyje, valiutų kursus sureguliuojant taip, kad Japonijos eksportas taptų brangesnis, o tarp Amerikos gamintojų paąstrėtų konkurencija. Šiuos žingsnius dar labiau užaštrino 1985-ųjų Plazos susitarimas, po kurio jenos kursas 1993-aisiais spirale pakilo maždaug iki šimto jėnų vienam JAV doleriui. Šie žingsniai davė tam tikrų rezultatų, tačiau viskas vyko lėtai ir netobulai. Amerikiečiai pirko mažiau, tačiau didesnė jų pirkinių kaina bendras sumas labai iškreipė. Japonijos investitoriai suskato pirkti Amerikos izdo vertybinius popierius; atrodė, kad japonai iš tikro padės įgyvendinti didžiulę Reagano administracijos karinių išlaidų programą. Japonijos gamintojai, siekdami išvengti protekcionistinių įstatymų, taip pat investavo į ofšorinę gamybą Jungtinėse Valstijose.

Dar labiau japonai pirko nekilnojamąjį turtą JAV ir paprastąsias akcijas. Nors per kelerius metus paaiškėjo, kad daugelis stambesnių pirkinių buvo neapgalvoti ir per brangūs, jie sukėlė daugelio amerikiečių nerimą ir sukūrė turtingų bei godžių japonų įvaizdį - panašų į tą, kurį japonai anksčiau buvo susidarę apie amerikiečius. Atrodė, kad abi šalys pasikeitė vaidmenimis. Japonija tapo bene didžiausia istorijoje pasaulio kreditore, o Jungtinės Valstijos - didžiausia debitore.

Pasirodė, kad Japonijos ekonominis bumas buvo trumpalaikis. 1988-1990 metais Japonijoje siautėjo spekuliacijos karštligė. Tai, kas po žlugimo buvo pavadinta "burbuline ekonomika": nepatikimos investicijos, daugiausia grindžiamos be saiko išpūsta žemės kaina, - privedė prie bankų ir kredito įstaigų konkurencijos skolinant pinigus. Burbulo sprogi-mas lėtino ir stabdė ekonomikos augimą.

Kaip ir reikėjo tikėtis, spekuliatyvinę euforiją lydėjo politinė korup-cija, savo mastu pokario Japonijoje dar neturėjusi sau lygių. 1993-aisiais tai privedė prie Liberalų demokratų partijos 38 metų valdymo pabaigos ir suteikė galimybę perorientuoti Japonijos politiką. Politiniai pokyčiai vyko visoje Rytų Azijoje; Pietų Korėjoje karinė vyriausybė užleido vie-tą renkamam ("demokratiškai liberaliam") režimui, vadovaujamam buvu-sio generolo, kurį 1992-ųjų gruodį savo ruožtu pakeitė demokratas Kim Young Samas. Taivanyje prieš kontinente gimusių Kuomintango lyderių saujelę nuolat vyko demonstracijos, privedusios prie rinkimų, kuriuose laimėjo gimę Taivanyje, o kontinentinėje Kinijoje neilgai gyvavęs demok-ratinis judėjimas, 1989-aisiais užgniaužtas tankais, tapo ženklu, kad po kelerių metų šalis gali atsigausti. Kitaip tariant, visose šiose šalyse karo ir pokario figūros pakeitė vyrai ir moterys, kuriems šaltojo karo laikme-čio tiesos nebeatrodė tokios nepajudinamos. Ir Japonija čia nebuvo išimtis.

Japonijos reakcija į pasaulio pokyčius

Šio amžiaus paskutiniojo dešimtmečio pradžioje Japonija palaipsniui pradėjo vis aktyviau dalyvauti pasaulio reikaluose. Buvo pašalinta dau-gybė tam dalyvavimui trukdžiusių psichologinių bei formalių kliūčių. Dar svarbesnis buvo faktas, kad pasibaigus šaltajam karui, Japonijai vis sun-kiau darėsi laikytis nuošalyje nuo tarptautinių krizių ir nelaimių. Japo-nija tapo ekonomiškai supergalinga valstybe, ir dėl jos ekonominių pa-siekimų Jungtinės Valstijos bei kitos industrinės demokratinės šalys ti-kėjosi, kad ji aktyviai dalyvaus pasaulio reikaluose. Tačiau tuo pat me-tu jausmas, kad, užuot konsultavęsi, šalys ją kooptavo, darė jos daly-vavimą priverstinį ir neryžtingą.

Viena simbolinė kliūtis tokiam dalyvavimui atkrito 1989-ųjų sausio 7-ąją, mirus valdovui, kurio vardu japonų kariuomenė šturmavo Aziją. Imperatorius Showa (Hirohito) lankėsi Europoje ir Jungtinėse Valstijo-se, bet niekuomet nekeliaavo po Aziją. Nors jis buvo aplankęs visas ki-tas Japonijos prefektūras, niekada nesilankė Okinawoje. Planai ten va-

ژیuoti buvo sudarinėjami maždaug jo mirties dienomis. Kai 1990-ųjų lapkritį imperatoriumi buvo išventintas Akihito, šiame jau buvo lengviau kalbėti apie "didžiausią apgailestavimą" dėl Japonijos-Korėjos santykių ir bendrauti su Rytų Azijos lyderiais. Faktas, kad imperatoriaus laidotuvėse vasario mėnesį dalyvavo septyni šimtai aukštų užsienio pareigūnų, tarp jų ir prezidentas George'as Bushas, parodė, kaip pasikeitė Japonijos vieta pasaulio bendrijoje nuo 1945-ųjų metų.

1993-aisiais postą užėmęs ministras pirmininkas Hosokawa taip pat buvo skatinamas išreikšti požiūrį, kad Ramiojo vandenyno karas buvo si agresijos išraiška; ši nuomonė kontrastavo su kur kas dviprasmiškesniais komentarais jo pirmtakų, kurie bėgštavo, kad toks vertinimas gali būti palaikytas nepagarba Japonijos karui. Japonijos diplomatai, bendradarbiaudami su Azijos kaimynais, irgi sutvirtino savo pozicijas. Japonija ėmėsi išskirtinio vaidmens APEC, naujosios Ramiojo vandenyno šalių ekonominės tarybos, diskusijose. Pagerėjo jos santykiai su Kinijos Liaudies Respublika. Išaugo prekybos su Kinija ir kitomis Azijos šalimis mastai, tuo tarpu prekybos su Jungtinėmis Valstijomis apimtys ėmė mažėti. Nors Japonijos prekybos su Kinija apimtis sudarė tik vieną penktadalį prekybos su JAV apimties, 1994-aisiais Japonija tapo didžiausia Kinijos prekybos partnere, o Kinija - antra pagal dydį po JAV Japonijos partnere. Su Kinija vyko derybos dėl nepuolimo.

Tačiau jei kalbėsime apie tolimesnius ir tiesiogiai nesusijusius su nacionaliniais šalies interesais reikalus, Japonijos dalyvavimas juose ir toliau buvo vangus ar priverstinis. Pavyzdys galėtų būti santykiai su Rusija. Sovietų Sąjunga boikotavo San Francisko taikos sutarties konferenciją. 1956-aisiais Hatoyamos kabinetas vedė derybas su Sovietų Sąjunga dėl taikos deklaracijos, tačiau oficialioje taikos sutartyje, nustatant sienas, į šias derybas nebuvo atsižvelgta. Tolesnį progresą stabdė tai, kad Sovietų Sąjunga laikė Antrojo pasaulinio karo pabaigoje užgrobtas keturias šiaurines salas, kurios dabar buvo Rusijos Respublikos dalis. 1956-aisiais sovietai pasiūlė grąžinti Sikotano ir Habomai saleles, bet tais metais, susijungus Demokratų ir Liberalų partijoms, Japonijos derybininkai sugriežtino savo poziciją, pareikalaudami dar ir Kunasyri bei Etorofu. Rusija tvirtino, kad tos salos priklauso Kurilų salynui, dėl kurio "sugrąžinimo" buvo susitarta dar Jaltoje. Tuo metu sirgęs ir nepakankamai informuotas prezidentas Rooseveltas neatkreipė į šią problemą deramo dėmesio, manydamas, kad Rusija pagrįstai nori sugrąžinti, kas iš jos atimta. Tačiau Japonija Sikotaną, Habomai, Kunasyri ir Etorofu įsigijo ne Rusijos-Japonijos kare, o valdė jas dar nuo devyniolikto-

jo amžiaus vidurio. Maksimalus jos reikalavimas buvo atgauti visą Kurilų salų grandinę, kurią Rusija pripažino Japonijai 1875-aisiais mainais už Sachaliną.

Atlėgus šaltojo karo įtampai, atrodė, kad toks susitarimas būtų įmanomas, tačiau paaiškėjo, kad tai tik iliuzija. Michailo Gorbačiovo vizito Japonijoje 1991-ųjų balandį išvakarėse japonų optimizmas dar labiau sustiprėjo: daugelis laukė Sovietų Sąjungos nuolaidų mainais už Japonijos ekonominę paramą. Bet vizito metu Gorbačiovo pozicijos jau silpo, o ankstesnis Boriso Jelcino vizitas į minėtąsias salas atskleidė ten persikėlusią Rusijos gyventojų bėgštavimą. Todėl tapo aišku, kad Gorbačiovas negalės, o Jelcinas nenorės atiduoti Kunasyri ir Etorofu - salų, dėl kurių buvo labiausiai ginčijamasi. Abiejų šalių vyriausybės tvirtai laikėsi savo pozicijų. Šiaurinių teritorijų susigražinimas jau seniai buvo pagrindinis dešiniojo Japonijos antirusiškojo ir antikomunistinio sparno kalbų objektas, ir jokia Japonijos vyriausybė negalėjo to nepaisyti. Borisas Jelcinas, 1991-ais metais tapęs Rusijos Respublikos prezidentu, savo šalyje susidūrė su stipriu nacionaliniu spaudimu išlaikyti ankstesnes Sovietų teritorijas, o netikėta ultranacionalistiškai nusiteikusių kandidatų sėkmė Rusijos rinkimuose 1993-aisiais užtikrino, kad ir toliau bus delsiama gražinti Japonijai salas. Kaip ir reikėjo tikėtis, Japonija, diskusijoje dėl ekonominės pagalbos Rusijai, pereinančiai į rinkos ekonomiką, buvo labai atsargi. Po Jelcino vizito į Tokiją 1993-ųjų spalį Japonijos pozicija mažai tepasikeitė, o netrukus dėl Rusijos prezidento patiriamų politinių sunkumų tėvynėje jo vyriausybė, atrodė, vargu ar apskritai begali tikėtis politinės ir ekonominės pagalbos.

Kituose tarptautiniuose reikaluose Japonijos reakcija bei dalyvavimas taip pat buvo vangūs ir politiškai komplikuoti. Tai ypač kėlė įtarimą 1990-aisiais per Persų įlankos karą su Iraku. 1990-ųjų spalį Kaifu kabinetas paskelbė planus nurašyti tūkstantį Savigynos pajėgų narių į civilius, bet protestai privertė nuo šio sumanymo susilaikyti. Tuomet buvo nutarta įkurti specialią Taikos palaikymo organizaciją (*angl.* PKO), kuriai priklausytų iki 2000 narių. Žemesnieji parlamento rūmai nutarimą patvirtino, bet Aukštesnieji, kuriuose socialistų pozicijos po rinkimų ir juos sekusio Takeshitos kabineto subyrėjimo sustiprėjo, sumanymą atmetė. 1992-ųjų birželį, kai skubios pagalbos Kuveitui nebereikėjo, Kaifu įpėdinis Kiichi Miyazawa pagaliau užtikrino šio plano patvirtinimą. Tačiau kuriamos PKO veiklą saistė daugybė sąlygų, turėjusių garantuoti, kad pasiųstoms pajėgoms nebus padaryta žalos (įskaitant sužeidimus), ir pasaulio bendruomenė dėl to buvo labiau apstulbinta, nei maloniai

nustebinta. Tačiau japonų finansinis įnašas į Jungtinių Tautų kariuomenės vykdomas operacijas Persų įlankoje buvo įspūdingas. Jį sudarė 13 mlrd. dolerių, o kartu su pridėtinio mokesčiu jis buvo didžiausias iš visų šalių, išskyrus Saudo Arabiją.

Nežiūrint įspūdingos finansinės paramos, Japonijos elgesys šiame kare, užsienio akimis, buvo laikomas neryžtingu, dalyvavimas - daliniu ir neatitinkančiu jos, kaip galingos šalies, pozicijos. Tačiau reikia pridurti, kad dauguma japonų jautė, jog jų dalyvavimas buvo laikomas savaime suprantamu ir kad didžiulis jų įnašas jiems atnešė maža pripažinimo. Bet vis tiek šis jų dalyvavimas baigėsi simboliniu įvykiu, galinčiu turėti svarbos ateityje. Kai į Persų įlanką jos išminuoti buvo pasiūsti japonų traleriai, jie plaukė neskubriai, sustodami Singapūre, ir tai buvo pirmas kartas po Antrojo pasaulinio karo, kai šiuose vandenyse pasirodė Japonijos vėliava.

Vienas iš ilgai Japonijos atidėliojamų tikslų buvo užimti nuolatinę poziciją Jungtinių Tautų saugumo taryboje. Japonija jau buvo tapusi vienu svarbiausių JT narių, finansiniais įnašais ją lenkė tik JAV; tą patį buvo galima pasakyti ir apie jos užjūrio pagalbos programą. Tačiau JT chartija, sukurta paskutinėmis Antrojo pasaulinio karo dienomis, Japoniją ir Vokietiją traktavo kaip "priešiškas šalis", ir buvo panašu, kad jos peržiūrėjimas leistų į narius prašyti ir kitiems kandidatams. Japonų poziciją oficialiai rėmė Jungtinės Valstijos, be to, Japonija prašė Rusijos bei kitų narių paramos. Kol kas dar jokio plano nepasiūlyta. Atrodo logiška, kad visi nuolatiniai nariai turėtų dalyvauti JT taikos palaikymo veiksmuose (nors per vizitą Japonijoje JT Generalinis sekretorius tai aiškiai paneigė), todėl Japonijos konstitucinius apribojimus tikrai reikėtų pašalinti. Didesnių rūpesčių kėlė faktas, kad didžiąjai pasaulio daliai ir toliau Japonijos įnašas pasaulio tvarkai palaikyti atrodė per mažas ir pavėluotas. Bet kritiškiausi čia savo atžvilgiu buvo patys japonai. Ichiro Ozava, ministro pirmininko Hosokawos pagrindinis politinis strategas, kvietė pokyčiams - padaryti Japoniją "normalia šalimi", pasirengusia dalyvauti visuose pasaulio reikaluose, o įtakingasis Masataka Kosaka 1993 metais rašė: "... Japonija pasauliui meluoja. Mes pasižadėjom palaikyti pasaulio tvarką ekonominėmis priemonėmis, bet dar beveik nieko nepasiūlėme".

Tačiau vienoje stambioje Pietryčių Azijos kolonijoje Japonija leido suprasti, ko galima iš jos tikėtis ateityje. Greitai po susikūrimo Taikos palaikymo organizacija buvo pasiūsta atstatyti taiką Kambodžoje. JT

pereinamojo laikotarpio vadovybei vadovavo aukštas JT pareigūnas Yasushi Akashi, o JT vyriausiuoju emigrantų komisaru buvo paskirtas žymus akademikas ir buvęs Japonijos atstovas Švietimo, mokslo bei kultūros organizacijoje (UNESCO) Sadako Ogata. Sėkmingas Kambodžos emigrantų perkėlimas iš Tailando bei pagalba surengiant naujos vyriausybės rinkimus Kambodžoje tapo didele pasaulinės organizacijos sėkme ir nurodė būdus, kaip Japonija ir japonai gali konstruktyviai prisidėti ne naudodami karinės jėgos.

Svarbiu šio amžiaus paskutinio dešimtmečio Japonijos bruožu tapo sustiprėjęs sąmoningumas, kad Japonija - Azijos šalis; buvo net pradėjusių kalbėti apie Japonijos "azijatizaciją". Tai logiškas ekonominės plėtros rezultatas. 1985-aisiais Japonija prekiaavo su JAV trečdaliu daugiau nei su Azija, bet 1993-aisiais santykis apsigvertė, ir Japonijos prekybos apimtys su Azija tapo trečdaliu didesnės nei su JAV. Jenos vertės kilimas sukėlė japonų investavimo bangą Azijoje ir Jungtinėse Valstijose, ir vis daugiau industrinės japonų gamybos ėmė išsikelti iš šalies. Japonijos bendros tiesioginės investicijos užsienyje 1980-aisiais sudarė 4,7 mlrd. dolerių, 1985-aisiais išaugo iki 12,2 mlrd., o 1989-aisiais - iki 67 mlrd. dolerių. Net po "burbulo sprogo" 1992-aisiais jos siekė 34 mlrd. dolerių. Taip investuodama Japonija daug prisidėjo prie Azijos integracijos, kurią jau vykdė ASEAN (Pietryčių Azijos tautų asociacija) ir APEC. Japonijos intelektualai ir visi besidomintys perskaitė daugybę straipsnių apie naują šalies "Azijos sąmonę", pakeitusią vėlyvojo devynioliktojo amžiaus "nusigrėžimą nuo Azijos" į Vakarus. Buvo tokių, kurie čia įžvelgė ir naują Japonijos vaidmenį: kaip tilto tarp industrinių demokratinių Vakarų ir besivystančios besiindustrializuojančios Azijos, nors vargu ar tikėtina, kad Japonija norėtų, ar galėtų, atsisakyti savo vietos išsivysčių ir modernizuotų šalių tarybose.

Politikos reforma ir reformos politika

Šaltojo karo konfrontacijos žlugimą lydėjo Liberalų demokratų partijos subyrėjimas. Socialistinė opozicija kartais prasilenkdavo, bet niekad nebuvo išsižadėjusi savo pareiškimo, palaikančio griežtą 9-ojo konstitucijos straipsnio interpretavimą ir neutralumą užsienio reikaluose, ir kadangi tokia pozicija rinkėjams atrodė neįmanoma ir nepriimtina, LDP tai išėjo tik į naudą. Tačiau socializmo žlugimas visame pasaulyje reiškė šios ideologinės konfrontacijos pabaigą ir atvėrė kelius naujam politinių jėgų išsidėstymui.

Keturis dešimtmečius, kol Japonijos politikoje dominavo LDP, visi reikalai judėjo ta pačia gilia vaga. Pirmoje šio laikotarpio pusėje vyravo ministro pirmininko Yoshidos asmeninė įtaka ir "palikimas". Vadinamoji "Yoshidos doktrina" sąlygojo Japonijos nesikišimą į tarptautinius reikalus, paliekant visas šias problemas Jungtinėms Valstijoms, ir koncentravosi į ekonominį šalies atstatymą bei augimą. 1972-aisiais, baigiant pirmininkauti Eisaku Sato, paskutiniam "Yoshidos akademijos" (taip žurnalistai pavadino jo pasekėjus) nariui, toks politikos kursas buvo labai sėkmingas. Tuo metu LDP sukūrė frakcijų modelį (aprašytą 24-ajame skyriuje), kuris leido ir skatino eksperimentus bei specializaciją.

Frakcijų lyderiai rėmė finansiškai savo pasekėjus ir varžėsi dėl galių patekti į kabinetą bei partijos prezidentūrą; sėkmė priklausė nuo frakcijos senumo bei dydžio. Aštuntajame dešimtmetyje nepasitenkinimas vyresniškumo teise, kuri buvo nelanksti, baigėsi keletu mėginimų demokratizuoti šią sistemą ir padaryti ją prieinamą jaunesniems politikams per pirminius rinkimus, bet nė vienas tų mėginimų nebuvo sėkmingas ar ilgalaikis. Kiekvienas ministras pirmininkas, sudarydamas savo kabinetą, turėjo išlaikyti pusiausvyrą tarp frakcijų narių; jis retai pareigose likdavo ilgiau nei dvi dvejų metų kadencijas, paskui jo vietą užimdavo kitos frakcijos vadovas. Draugiški santykiai su Vašingtonu buvo geriausias kompetencijos įrodymas. Jie taip pat buvo labai svarbūs verslininkų bendruomenei, kuri rinkimų metu kandidatus remdavo. Japonijos ekonominių organizacijų federacija darė tai nuolat, kiekvieną imonių asociaciją, atsižvelgiant į rinkos akcijas, versdama skirti tam tikras sumas jai priklausančioms firmoms. Amerikos rinka ir Amerikos pritarimas čia buvo labai svarbūs. Pavyzdžiui, Yasuhiro Nakasonė labai sėkmingai penkerius metus (1982-1987) pirmininkavo daugiausia dėl to, kad palaikė gerus santykius su Ronaldu Reaganu; jie vienas kitą net vadino vardais. Japonijos valdžios vyrai kalbėjo apie "Ron-Yasu" ryšį ir dažnai tvirtindavo, kad be jo Nakasonės valdymas būtų buvęs daug trumpesnis.

Be to, Nakasonė buvo protingas ir mokėjo aiškiai kalbėti; jis numatė Japonijos siekimą atgaivinti pasitikėjimą savimi ir laikė garbe daugiau dalyvauti pasaulio reikaluose. Savo gerų santykių su prezidentu Reaganu dėka jis sugebėdavo nuotraukose patekti į patį centrą per politinių veikėjų G-7 konferencijas. Užuoat pabrėžęs konstitucinius draudimus, kaip kad darė jo pirmtakai, jis kalbėjo apie tarptautines Japonijos pareigas ir kvietė švietimo sistemos reformoms - atsisakyti stojamųjų egzaminų, padaryti švietimą kūrybiškesnį, atitinkantį jo paties remiamą tvirtesnę

morale bei nacionalinį sąmoningumą. Deja, Nakasonės frakcijos užnugaris buvo silpnas, ministras pirmininkas buvo priklausomas nuo Kakuei Tanakos šalininkų paramos; kadangi jo ryšiai su valdininkija buvo nepakankamai tvirti, tai ir valdymo laikotarpis neatnešė daug institucinių pokyčių. Nakasonę pakeitė Noboru Takeshita, kurio atsistatydinimą 1989-aisiais nulėmė pirmasis iš skandalų, labai prisidėjusių padarant galą ilgam Liberalų demokratų partijos dominavimui.

Nors kartais dienos švieson iškyla stebinantys asmeninio paperkamumo atvejai, korupcijos problema Japonijos politikoje didžiąja dalimi yra struktūrinė. Kaip ir JAV, jos pagrindas - didelė rinkimų kaina. Rinkimų įstatymai yra griežti ir riboja aktyvių kampanijų trukmę, taip teikdami pirmenybę kandidato sugebėjimui susikurti gerą vardą ir tapti populiariam per kuo trumpesnę laiką. Čia ypač gali padėti palankūs atsiminimai apie pirmtaką; Žemesniuosiuose parlamento rūmuose 40 ir daugiau procentų antrosios kartos atstovų savo vietas yra paveldėję. Jei tai nepavyks, laimėti galima tik brangiai verbuojant šalininkus.

Be to, dauguma atstovų turėjo dalyvauti rinkimuose apylinkėse, kur buvo renkama nuo trijų iki penkių atstovų. Daugumą sudarančioje LDP nariai paprastai kovoja tarp savęs. Socialistų jėgoms sunykus, opozicija (perėmusi ne japonų, bet anglų socialdemokratų pavadinimą) daugelyje apylinkių iškėlė tik po vieną ar du kandidatus, rodydama, kad susitaiko su mažumos vaidmeniu parlamente. Tokiais atvejais socialistų kandidatai dažniausiai tikisi partijų štabų pagalbos savo apylinkėse. To negali tikėtis LDP kandidatai, nes šios partijos štabai turi išlaikyti neutralų požiūrį į savo kandidatus. Siekiant kompensuoti šį skirtumą, buvo įkurtos individualios paramos organizacijos *koenkai*. Tačiau toks kelias reikalauja pasveikinimų per vestuves bei parduotuvių atidarymus, paguodos dovanų per laidotuves ir daugybės kitų įrodymų, kad atstovas yra "dėmesingas". Kai kuriuos šių veiksmų draudžia įstatymas, bet kadangi įstatymas neužtikrina, kad būtų jo laikomasi, tai praktiškai jis ir neveikia. Visuomenėje, kur dovanos dažnai lydi prašymus ir yra padėkos išraiška, dviprasmiškumų galimybės beribės.

Laimėjus rinkimuose, pinigų poreikis tik prasideda. Dabar atstovui reikia pinigų, kad galėtų apmokėti už darbą sekretoriams Tokijoje ir savo apylinkėje. Nacionalinė vyriausybė finansuoja dviejų tokių savo darbuotojų išlaikymą, bet LDP politikams norma yra 14-15 žmonių keturiose ar penkiose būstinėse. Tai labai skiriasi nuo įstatymais numatytos paramos ir administracinio personalo dydžio Jungtinėse Valstijose, kur

vidutinis kongresmenas išlaiko septyniolika, o vidutinis senatorius - keturiasdešimt vieną personalo darbuotoją visuomenės sąskaita.

Kad padengtų šias metines išlaidas (pagal 1987 metais dešimties naujai išrinktų narių, siekiančių reformos, pateiktus skaičius, faktiškos išlaidos yra 120 mln. jenų, o oficialiai skiriama 20 mln. jenų), parlamento atstovas trūkstantis pinigų paprastai gauna iš partijos bei frakcijos rėmėjų, politinių įnašų bei "pardavinėdamas" bilietus į specialius renginius bei sveikinamąsias vakarienes, surengtas pasipelnymui. Japonijos ekonomika, kaip ir transporto tinklas, yra labai centralizuota. Verslininkai ir antreprenieriai, kaip ir užsienio prekijai, turi skintis sau kelią per daugybę administracinių užkardų. Prašymus ir padėkas dažnai lydi apčiuopiama dėkingumo ir pagarbos išraiška, o didelė politikos kaina rodo, kad pinigai vaidina svarbų vaidmenį siekiant būti išrinktam ar išlaikyti postą.

Įtakų tinklą dar labiau sustiprina ryšiai tarp politikos, valdininkijos ir verslo pasaulių. Valdininkijos atstovai tarnybą paprastai baigia būdami 55-65 metų ir ima daryti antrą karjerą versle, kur administracinio proceso žinojimas ir kontaktai su vyriausybe daro juos neįkainojamais. Šis procesas populiariai vadinamas *amakudari* ("nusileidimas iš rojaus"), turbūt darant aliuziją į Saulės deivės vaikaičio įpareigojimą valdyti Japoniją. Pajėgūs valdininkai "nusileidžia" ir į politikos pasaulį, o pastarasis, kaip žinoma, tiesiogiai siejasi su verslo pasauliu. LDP susikūrė ištiesos *zoku*, arba "gentys", sudarytos iš parlamento narių, kurie išgarsėjo kaip tam tikros srities specialistai. Gana saugiai įsitvirtinę savo postuose (dauguma yra antrosios kartos atstovai), jie įgauna pakankamai patirties ir žinių apie tam tikrą politikos sritį, tampa partijos senbuviais ir visiškai įsitraukia į ministrų kabineto politikos kūrimą bei biudžeto skirstymą. Žinoma, tokia įvykių eiga natūrali ir pageidautina, juk ir Jungtinių Valstijų Kongresas yra stiprus dėl daugybės narių, išmanančių įvairiose srityse. Tačiau Japonijos centralizacijos sąlygomis, ministerijos, atsakingos už administracinį valdymą statybos, žemės ūkio ir komercijos srityse, tapo ypač svarbios įtakų ir galių sąlygojamoje politinėje ekonomikoje.

Todėl nenuostabu, kad ilgą laiką valdant LDP, periodiškai pasitaikydavo korupcijos atvejų. Eiliniai japonai rūpinosi savo klestinčiu verslu ir į kartkartėmis pasitaikantį valdančiosios partijos išlaidų padengimą žiūrėjo atlaidžiai, kaip į neišvengiamybę. Dauguma ministrų pirmininkų skelbė apie savo ketinimus siekti reformos, realiai nepajėgdami jos įvykdyti. Buvo manoma, kad tokia reforma turės būti vykdoma dviem kryp-

timis: viena - suorganizuoti daugiau mažesnių vieno nario apylinkių, kur rinkiminės kampanijos kainos būtų mažesnės; kita - suvaržyti politinius įnašus ir padaryti juos labiau pastebimus. Tačiau 1989-aisiais į paviršių iškilo nauji korupcijos atvejai, kurių rinkėjai (o ypač spauda) nebegalėjo toleruoti ir pradėjo reikalauti pokyčių. Įtarimai skatino akylumą, nes išaiškėjo skandalai bankų ir vertybinių popierių sferose. 1991-aisiais prie viso to prisidėjo "ekonominio burbulo" sprogdimas ir stiprėjantys nuogastavimai dėl ekonomikos.

Iš pradžių pasigirdo kaltinimai įdarbinimo tarnybai ir įdarbinimo kompanijai "Recruit" ("Naujokas"). Ji leido įdarbinimo biuletenį, kuris buvo gana svarbus, nes Darbo ministerijos tarnybos įdarbindavo tik vieną penktadalį Japonijai reikalingų darbuotojų. Japonų firmos rengia interviu, tikrina ir samdo darbuotojus mokslo metų pabaigoje. Pirmaujančios firmos, kovojančios dėl gabiausių studentų, sprendimus priima visam darbuotojo darbingam gyvenimui. Kadangi dėl demografinių priežasčių tokių studentų pasiūla mažėja, įdarbinimo procesas firmos gyvenimui yra labai svarbus. Dar svarbesnis jis aukštųjų mokyklų ir koledžų studentams, siekiantiems įsidarbinti, nes tai gali būti vienintelis jų šansas; nuo tos dienos jų atlyginimai didžiąja dalimi atitiks atlyginimus tų, kurie drauge su jais įsidarbino firmoje.

"Naujoko" turtams augant, augo ir jo vadovų ambicijos tapti verslo bei politikos elitu. Jie gerai pažinojo Darbo ministerijos specialistų "gentį" nacionaliniame parlamente, nes kasmet mokėjo jiems mokesčius. Pasakui jie pradėjo didelio masto naujų akcijų prekybą savo nariams, iš kurios pasipelnė daugybė stambių politikų ir galimų jų įpėdinių keletyje politinių partijų. Kompanijai svarbiems žmonėms buvo pasiūlyta pirkti trijų, penkių ar dešimties tūkstančių akcijų blokus, daug jų buvo tiesiog padovanota, kad kompanijos prezidentui palengvėtų kelias į politikos pasaulį. "Naujokas" buvo dosnus ir pirkdamas bilietus į sveikinamąsias vakarienes parlamento "darbo genties" nariams. Neįprasta buvo ne pati kampanija, o jos mastas. Detalėms iškilus į viešumą, daugybė vadovaujančių asmenų iš ministrų kabineto atsistatydino; galiausiai 1989-aisiais postą paliko ir pats Takeshita.

Neilgai trukus buvo atskleisti "Sagawa", greitojo pašto kompanijos, vadovų korupcijos atvejai, dalinant dovanas ir pinigus. Ir vėl - papirkinėjant valdančiąją LDP. Dabar yra išaiškėję daugybė bankų ir maklerių firmų neteisėtų veiksmų. Vis daugiau tokių atvejų išskylant viešumon, tapo aišku, kad ir žymios organizuoto nusikalstamumo figūros (*yakuzos*), nenorėdamos prarasti savo pinigų, buvo įsipainiojusios į Maklerių na-

mų aferas. Kaltinimai dėl prekiavimo įtaka ir politinis pagrindžio lyderių šantažas kryo į pačią LDP viršūnę.

LDP lyderiams nesisekė atremti šių kaltinimų. Atrodė, kad frakcijos ir suinteresuotos grupės giliai įklampusios ir nemobilios. Pirmiausia jie tikėjosi, kad laikinai einantis ministro pirmininko pareigas padės nukreipti dėmesį, kol bus galima į areną sugrąžinti normalius politikus. Ministru pirmininku iš pradžių norėtas paskirti eilinis parlamento narys buvo užsipultas dėl savo reputacijos. Tuomet vadovauti teko patraukliam ir sumaniam jaunesnio amžiaus Toshiki Kaifu, buvusiam švietimo ministru. Tačiau svarbesniuose reikaluose jį varžė partijos bosai, ir nesėkmingos šio vadovo pastangos įkurti Taikos palaikymo pajėgas bei įvykdyti politinę reformą 1991-aisiais kainavo jam postą. Jo pasekėjas veteranas Kiichi Miyazawa taip pat nesugebėjo ištesėti pažadų ir įvykdyti politinės reformos. 1993-aisiais jis buvo pašalintas iš posto precedento neturėjusių parlamento balsavimu "kaip netekęs pasitikėjimo".

Neseniai įvyko naujų skandalų. Jie buvo susiję su senu LDP politiku Shinu Kanemaru, kuris ilgą laiką buvo žinomas kaip *zoku* struktūros "galva". Įrodžius jį gavus 4 mln. dolerių kyšius, teismas jam priteisė sumokėti tik 1700 dolerių. Pasipiktinimas nuosprendžiu pastūmėjo prie naujų paieškų, ir Kanemaru apartamentuose buvo rastos milžiniškos sumos - daugiau nei 50 mln. grynais, obligacijomis bei aukso gabalais. Kanemaru politiniai šalininkai nuo jo nusigrėžė. Paskatinti sėkmės, įkalčių ieškotojai surengė reidus į stambiausias statybos kompanijas ir peržiūrėjo apie 4600 dokumentų aplankų. Tie dokumentai leido įtarti, o paskui ir įrodyti kyšininkavimą, kuriuo užsiiminėjo beveik kiekviena stambesnė kontraktinė firma; buvo apkaltinta daug gerai žinomų visuomenės veikėjų.

Tuo metu sustiprėjo reikalavimai daryti reformą. Daug jų pareiškė buvę LDP nariai. Vienas pirmųjų Naujosios partijos (*Shintō*) įkūrimą paskelbė Morihiro Hosokawa, buvęs Kumamoto prefektūros valdytojas ir garsių Japonijos aristokratų siogūnų šeimos palikuonis. Jo protėviai buvo Kumamoto feodaliniai lordai, o senelis iš motinos pusės - princas Konoë Fumimaro - šio amžiaus ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje ministras pirmininkas. Būdamas valdytoju, Hosokawa labai rūpinosi aplinkos apsauga, ypač daug dėmesio skirdamas chemijos gamyklai, sukėlusiai apnuodijimą gyvsidabriu (Minamatos byla). Jis taip pat įsitikino, kad Japonija per daug centralizuota ir per daug reguliuojama; vis cituodavo pavyzdį, kad pakeitus autobusų stotelės vietą Kumamoto, reikėtų tai pranešti į Tokiją.

Ministras pirmininkas Hosokawa Morihiro. (*Leidus Japon Information Center*)

Jis teigė, kad dabar, kai rekonstrukcijos ir atkūrimo darbai baigti, Japonija turi reformuoti savo politiką, didesnę atsakomybę uždėdama įstatymų leidėjams, o ne valdininkams, kad ji turi padidinti galimybę rinktis, sustiprinti vietinę autonomiją ir skatinti geresnį įvairių kultūrų supratimą, kad būtų galima imtis iniciatyvų taikai pasaulyje išsaugoti. 56-erių metų amžiaus Hosokawa buvo patraukli ir daug gebanti asmenybė. Nepaisant tinkamų kandidatų trūkumo, jo Naujoji partija patyrė sėkmę vie-

tiniuose rinkimuose, ir 1993-aisiais šalies rinkimuose iškelė 35 kandidatus. Dėl šios sėkmės iš LDP pasitraukė daug parlamentarų. 1992-ųjų pabaigoje atskilo 44 parlamento narių grupė, vadovaujama buvusio Kanemaru padėjėjo Ichiro Ozawos ir Tsutomu Hatos. Greitai Hosokawos Naujoji partija buvo viena iš trijų naujųjų grupių, kurių pagrindą sudarė buvę LDP nariai. Kai paaiškėjo, kad Miyazawos kabinetas nepajėgus išvesti savo pažadų įvykdyti reformą ir pralaimėjo balsavimą kaip netekęs pasitikėjimo, 1993-ųjų liepos mėn. Miyazawa sušaukė rinkimus, kuriuose LDP prarado balsų daugumą. Neužilgo Hosokawa sudarė koalicinę vyriausybę, kuri nutraukė nepertraukiamo LDP valdymo periodą. Rinkėjai entuziastingai sveikino naująjį kabinetą. LDP reitingas labai nukrito, o naujoji vyriausybė pradėjo darbą su precedento neturinčiu net 75 nuošimčių reitingu.

Naujasis kabinetas atstovavo 8 grupių koalicijai, įskaitant socialistus, kurie sutiko remti diplomatijos tęstinumą ir gynybos politiką, kuriai šiaip jau visada priešinosi. Kabineto centrą sudarė Ozawos-Hatos grupė, palikusi LDP. Ją jungė siekimas nutraukti LDP dominavimą ir įvykdyti politinę reformą, bet atrodė aišku, kad nesutarimai dėl ekonominės politikos greitai tarp jų sukels nesutarimus. Neužilgo įvykiai parodė, kad jie nesutaria net dėl rinkimų reformos detalių - klausimo, kurį ministras pirmininkas prisiekė išspręsti dar iki metų pabaigos, prieš uždariant parlamento sesiją. Kai dėl socialistų pasitraukimo Aukštesniuosiuose rūmuose nebuvo priimti rinkimų pakeitimo įstatymai, Hosokawa turėjo kreiptis pagalbos į disidentines LDP frakcijas. Paskutinę pratęstos sesijos dieną 1994-ųjų sausio mėnesį jis sugebėjo pasiekti, kad parlamentas įstatymų paketą patvirtintų.

Pagal naująją Japonijos rinkimų sistemą, turi būti 300 vieno nario apylinkių vietoj 274 pasiūlytų pradiniam vyriausybės įstatymo projekte, o likusios 200 vietų užimamos pagal proporcingo atstovavimo sistemą. Tam šalis turi būti paskirstyta į 11 regionų. Kiti kompromisai buvo padaryti dėl kampanijos finansavimo. Socialistai buvo griežtai nusistatę prieš verslo firmų paramą individualiems kandidatams, tačiau galutiniam projekte įstatymų leidėjai gali įkurti vieną fondų kaupimo instituciją, kuriai 5 metų pereinamuoju laikotarpiu leidžiama priimti po 4580 dolerių iš kiekvienos firmos. Kaip dotacijos politinėms partijoms, kuriomis visuomeniniai fondai siekiant griežčiau riboti korporacinius įnašus.

Niekas negali žinoti, kokios įtakos turės šie pokyčiai. Kai kuriems stebėtojams atrodė, kad vieno nario apylinkės bus parankios LDP kandidatams, kurie pakankamai finansuojami. Dauguma sutiko, kad moterims,

kurios jau ir taip sudaro mažumą įstatymus leidžiančiuose organuose, vieno nario apylinkėse bus dar sunkiau užsitikrinti pakankamai balsų. Kiti teigė, kad ateityje laimėję kandidatai bus mažiau įpareigoti tam tikroms grupėms, pvz., žemdirbiams ir smulkiems prekybininkams, kurie priešinosi tolesnei rinkos atvėrimo liberalizacijai. Pagal dabartinius potvarkius, abu šie sektoriai yra neproporcingai atstovaujami, abu gana neefektyvūs, jų svarba ekonomikoje mažėja, be to, juos sudaro vyresnio amžiaus piliečiai. Todėl pokyčių iniciatoriai teigė siekią įstatymų, parankančių miesto gyventojams ir atsižvelgiančių labiau į problemas, o ne į kieno nors interesus.

Tačiau, kaip matyti, 1993-ųjų metų įvykiai tapo svarbių Japonijos demokratijos pokyčių pirmosiomis pakopomis. Buvo aišku, kad tai pirmieji žingsniai. Visi naujosios vyriausybės lyderiai pripažinimo pasiekė senoje sistemoje, būdami dalimi to, ką dabar patys pasmerkė. Dar daugiau, ministro pirmininko galia ir toliau liko ribota. Liberalų demokratų partijos ministrai pirmininkai, kaip rašoma ankstesniame skyriuje, savo pareigas ėjo daugiau kaip tarybos pirmininkai negu kaip aukščiausieji valdymo pareigūnai.

Kaip gana netvirtos koalicijos lyderis, ministras pirmininkas Hosokawa susidūrė su nekokiomis perspektyvomis. Jis negalėjo palaikyti tvarkos savo koalicijoje, ir LDP koalicija, ėmusi įtarti apie paskolas, gautas iš "Sagawa" įmonės vadovo, tuoj "užspaudė" parlamentą, reikalaudama daugiau detalių. Poste išbuvęs 8 mėnesius, Hosokawa atsistatydino. Jo suformuota koalicija išsilaikė, kol įpėdiniu buvo išrinktas užsienio reikalų ministras Tsutomu Hata, bet sužlugo iškart po to, kai socialistai, skųsdamiesi, kad juos išstūmė Ozawa ir Hata, pasitraukė. Tolesni manevrai parodė, kaip išnyko ideologinės šaltojo karo konfrontacijos; LDP ir socialistų lyderiai apsijungė, kad Hatą pakeistų Socialistų partijos pirmininku Tomiichi Murayama. Trylikos narių kabinete LDP atstovai užėmė užsienio reikalų ir tarptautinės prekybos bei pramonės ministrų postus; kabinete buvo aštuoni ankstesnės koalicijos atstovai, iš jų tik vienas - ne socialistas.

Įdomu, kad LDP ir socialistų apsijungimas pasirodė stabilėnis nei du ankstesni koaliciniai kabinetai. Biudžeto formavimo, gynybos išlaidų ir rinkimų procedūros pakeitimo klausimai buvo sprendžiami gana sklandžiai. Atrodė, kad kai su šaltuoju karu susijusios problemos jau išspręstos, dešiniojo sparno LDP ir kairiojo sparno socialistai atrado daug bendra. Jie uoliai siekė apsaugoti juos palaikančius smulkiuosius gamin-

tojus ir žemdirbius, linkusius į protekcionizmą, ir dalijosi abejonėmis dėl saugių ryšių su Jungtinėmis Valstijomis.

Tačiau tai nepranašavo grįžimo prie senoviško LDP valdymo. Tai leido spėti, kad praeis kiek laiko, kol 38 metus gyvavusi LDP sistema bus pakeista kuo nors stabiliu. Pagal naująją prie Hosokawos priimtą rinkimų sistemą, buvo iš naujo skirstomos apylinkės. Naujosios partijos ir frakcijos, susibūrusios LDP smukimo dienomis, atrodė nebeišsilaikys ankstesniąja savo forma, bet jų atsiradimas suteikė galimybes įsitraukti į veiklą ir sustiprėti lyderiams, nepriklausiusiems senajai sistemai. Atrodė, kad LDP tęs savo dezintegraciją; tokie svarbūs veikėjai, kaip buvę ministrai pirmininkai Nakasone ir Kaifu, atvirai piktinosi, kad čia esama ciniškų manevrų, o ir jaunesnieji nariai buvo ne mažiau kritiški. Negalima sakyti, kad Japonijos rinkėjai išreiškė trokštą struktūrinių „pokyčių“, bet svarbu, kad visi siekiantys vadovaujančių postų buvo linkę tęsti dereguliacijos, decentralizacijos ir internacionalizacijos procesus, kuriuos išgarsino Hosokawa. Buvo aišku, kad socializmo jėgos ir toliau silpsta.

Atrodė, kad Japonijoje susikurs pliuralistiškesnė sistema, kurioje balsavimas vieno nario apylinkėse leis sukcentruoti dėmesį į partijas ir problemas. Vis daugiau politinių veikėjų savo pozicijas stengėsi paremti, leisdami knygas, skelbdami naujos Japonijos vizijas. Kitaip tariant, Hosokawos vyriausybė davė vyksmo ir diskusijų dėl kelio, kuriuo turėtų pasukti Japonija, pradžia. Tačiau nesant populiaraus ir gebančio įtikinti lyderio, vykdomosios valdžios įtaka veikiausiai būtų ribota, o tai išrinktiems politikams žadėjo sunkumus siekiant pranašumo prieš talentingą ir galingą centrinę Japonijos valdininkiją.

Ekonomika: ekonominis nuosmukis ir perteklius

Šio amžiaus paskutiniojo dešimtmečio pradžioje Japonija po kelių dešimčių beveik nepertraukto ekonominio augimo metų įžengė į pirmą rimtą pokarinį ekonominį nuosmukį.

Vidaus prekyba buvo menka, o staigus jos kurso pakilimas sumažino eksportą, ypač automobilių, kuris ir taip jau buvo sumažėjęs dėl kitų industrinių šalių ekonominių sunkumų. Japonijos prekybos perteklius liko didelis, ir pramonės prekių importui Japonijoje mažėjant, nepasitenkinimas užsienyje, ypač Jungtinėse Valstijose, stiprėjo. Šaltojo ka-

ro metais saugumo sumetimais Japonijos kritika Vašingtone buvo švelninama, bet naujoji Clintono administracija, kurioje nebuvo aukštas pozicijas užimančių Japonijos stebėtojų, atrodė pasirengusi konfrontacijai. Japonijos pokarinės sistemos laukė pirmas sunkus išbandymas.

Abiejose Ramiojo vandenyno pusėse naujosios administracijos mėgino elgtis gražiai, bet nė vienai vyriausybei nebuvo leista prabanga rinktis prioritetus. Ministras pirmininkas Hosokawa, kaip ir prezidentas Clintonas, buvo aiškiai nusiteikęs pertvarkymams šalyje, bet ir vienas, ir antras komplikavo vienas kito tvarkaraštį. Hosokawos kalbos apie dereguliaciją susikirto su JAV reikalavimais, kad vyriausybė užtikrintų pažangą mažinant prekybos perteklių su Jungtinėmis Valstijomis, o prezidento Clintono kalbos apie konkurenciją ir darbo jėgos augimą privertė jo patarėjus sutelkti dėmesį į Amerikos prekybos deficitą su nauja jėga.

Ekonomikos nuosmukis Japonijoje buvo pasaulinės ekonomikos plėtros sulėtėjimo dalis, tačiau jis pasižymėjo bruožais, išryškėjusiais dėl 9-ojo dešimtmečio įvykių. Japonijos ir JAV pastangos įveikti prekybos perteklių koreguojant valiutų keitimo santykius pasiekė viršūnę 1985-aisiais, kai buvo pasirašytas Plazos susitarimas. Pagal ekonominę teoriją, aukštesnis jenos kursas, pabranginęs Japonijos produktus užsienyje, turėjo sumažinti prekybos disbalansą. Tačiau tie patys pokyčiai sumažino Japonijos energetikos kaštus, kurių vertė buvo išreiškiama doleriais, o tai pagertino Japonijos gebėjimą konkuruoti pasaulio rinkose ir uždirbti daugiau dolerių mažiau eksportuojant.

Aukštesnis jenos kursas taip pat prisidėjo prie naujos japonų investicijų užsienyje bangos, kuriai kelią atvėrė 1980-aisiais priimtose dereguliacijos priemonės. Greitai Japonijos investitoriams tapo prieinami viešbučiai, nekilnojamasis turtas ir net brangūs meno kūriniai. Japonų investicijos Jungtinėse Valstijose neviršijo Europos investicijų, bet staigūs ir įspūdingi pokyčiai tiesiog apstulbino Amerikos visuomenę, o negatyvi jos reakcija nustebino japonus. Kartais pastangos sumažinti žalą duodavo priešingų rezultatų; labai dažnai japonų ketinimai pademonstruoti gerą valią ir tuo pelnyti savo šaliai simpatijas skiriant lėšas mokymo institucijoms bei muziejams buvo smerkiamos, kaip noras „nusipirkti“ įtaką. Daugybė energingų kritikų įspėjo skaitytojus ir klausytojus, kad Japonijos kapitalizmas savo ryšiais tarp valstybės ir verslo iš esmės skiriasi nuo amerikietiškojo ir kad prielaidos apie galutinę dviejų sistemų konvergavimą yra nepamatytos. Tokios nuomonės labai išplito ir tapo vyriausybės bei spaudos diskusijų apie Japonijos ir JAV prekybos problemą tema.

Šio amžiaus paskutiniojo dešimtmečio pradžioje Japonijos ekonomikos problemos neapsiribojo vien prekyba. Devintasis dešimtmetis buvo itin sėkmingas augimo prasme; šiuo laikotarpiu labai pakilo žemės vertė. Dėl to netoli didelių miestų įsikūrusios namų hipotekos kompanijos sukūrė multigeneracines hipotekas, o kompanijos, turėjusios žemės, naudojo ją vis didesnėms paskoloms. Kartu staiga labai pabrango vertybiniai popieriai; stambios firmos pirkė viena kitos akcijas ir gaudavo pelno. Kartais dėl dereguliacijos atsirasdavo aplaidumo, primenančio taupomono banko skandalus Jungtinėse Valstijose. Japonijos bankai stambėjo ir ėmė prilygti didžiausiems pasaulio bankams; jie konkuravo paskolų srityje, išduodami jas itin lengvatinėmis sąlygomis (Finansų ministerija neleido bankams silpnėti), o antrinės finansinės institucijos, pavyzdžiui, paskolų kompanijos, sugebėjo užtikrinti dar stambesnes paskolas su didesniais palūkanų procentais. Gana bešališkas pajamų skirstymas, kuriuo taip didžiavosi pokario Japonija, taip pat ėmė nykti, ir atrodė, kad spekuliuojančių grobuoniškų magnatų era įstūmė Japoniją į naujus neišmėgintus vandenis.

Paskutiniojo dešimtmečio pradžioje šis „ekonomikos burbulas“ sprogo. Japonijos ekonomika patyrė nuosmukį. 1993-aisiais dėl infliacijos pakoreguotas augimo koeficientas sudarė vieną dešimtadalį nuošimčio ir buvo žemiausias nuo pat 1974-ųjų metų naftos krizės. Svaiginančiame aukštyje buvusi Tokijo akcijų birža prarado daugiau kaip pusę savo vertės. Bankai, priversti laikytis naujų Finansų ministerijos reikalavimų dėl rezervinių fondų kaip tik tuo metu, kai jiems sunkiai sekėsi tvarkytis su paskolomis, nesugebėjo išgelbėti savo klientų, kuriems išsilaikyti reikėjo pinigų, ir bankrotų skaičius nuolat augo. Paaiškėjo, kad daugelis užsienio investicijų, ypač į prestižinę nekilnojamąjį turtą, buvo per brangios, ir depresijos apimtoje JAV rinkoje jų buvo neįmanoma parduoti.

Perkamajai galiai mažėjant, o vartojimui liekant tokiam pat, stambiausios firmos, ypač automobilių gamyklos, susidūrė su per didelio našumo problema. Jungtinėse Valstijose gamintojai, patyrę panašių sunkumų, pakeitė firmų vadovus, kurie atleido darbininkus ir sumažino gamybą, kol pertekliaus nebeliko. Tačiau pokarinėje Japonijoje darbo žmonės buvo nuraminti žadant pastovų užimtumą; be to, gamintojai nenorėjo aukoti kvalifikuotų darbininkų, mažindami darbo jėgos pasiūlą. Jungtinių Valstijų firmos galėjo negailestingai pertvarkyti įstaigų personalo pagalbinės struktūros, bet restruktūrizuoti daug mažiau produktyvias ir efektyvias Japonijos įstaigas buvo kur kas sunkiau.

Pokario sistema ėmė kisti. Darbininkai buvo skatinami - o kartais dėl to net gėdinami - anksti išeiti į pensiją. Ilgai brangintos Japonijos kapitalizmo tradicijos - nuolatinis užimtumas ir didesnis užmokestis vyresnio amžiaus dirbantiesiems - pasirodė nebetinkamos. Daug kompanijų gamybą perkėlė į užjūrį, kur pigesnė darbo jėga. 1990-aisiais 6 nuošimčiai Japonijos pramonės produkcijos buvo pagaminta ofšorinėse kompanijose, ir buvo pranašaujančių, kad iki amžiaus pabaigos šis procentas padidės penkis kartus. Naujų darbuotojų, tampančių darbo jėga, grupės buvo mažesnės nei anksčiau, o baigusiems mokslą, ypač moterims, tapo daug sunkiau įsidarbinti. Japonijos naujos ekonominės institucijos patyrė pirmuosius rimtus keblumus.

Skatinti ekonomiką Tokijo vyriausybę vertė vidaus ir užsienio politikos priežastys. Buvo svarbu, kad ji vėl suklestėtų, nes importas - tos Amerikos ateities viltys - mažėjo ir blogino prekybos disbalansą. Todėl vyriausybė eksperimentavo, stimuliuodama ekonomiką, labiausiai siekdama, kad padidėtų visuomenės išlaidos, ir stengėsi "staigiai užvesti" ekonomiką, bet pasirodė, kad jokia priemonė negalima to padaryti. Finansų ministerija būgštavo, kad padidėjusios visuomenės išlaidos ir mažesni mokesčiai sukels naują infliacijos bangą, ir norėjo padidinti vartojimo mokestį (nepopuliarią priemonę, įvestą prie Takeshitos), kad reikalai klostytųsi ramiai. Ekspansinė fiskalinė politika 1992-aisiais visuomeninio fiksuoto turto augimą sužadino 13,3 nuošimčio, o 1993-aisiais - 17,1 nuošimčio, bet net pastarasis skaičius tesudarė vos 1 nuošimtį didžiulio Japonijos BNP.

Ministruui pirmininkui Hosokawai buvo dar sunkiau dėl Jungtinių Valstijų priekaištų, kad Japonija yra nepakankamai veikli, skatindama savo ekonomiką. Nedaugelis valstybių gali daryti sprendimus, neatsižvelgdamos į užsienio reakciją, bet pokariniame pasaulyje niekas taip nejuoto stebinčios Amerikos akies kaip Japonija. To priežastys iš dalies - nors ir silpnėjančios - glūdi štai kur: JAV jau pusę šimtmečio nurodinėjo Japonijai, o ypač ją įžeidė Japonijos prekybos perteklius. Per karštas derybas, vykusias Tokijuje, parlamentui baigiant svarstyti politinės reformos įstatymus, ministruui pirmininkui Hosokawai teko išklaudyti besilankančio Japonijoje JAV izdo sekretoriaus Lloydo Bentseno kritines pastabas, ir vos spėjo nudžiūti rašalas ant vyriausybės įsakymo, kad vieneriems metams pajamų mokestis sumažinamas 20 nuošimčių, kaip ši priemonė Vašingtone buvo atmesta - esą ji nepakankama, nes laikina.

Prekybos problemos yra pakankamai realios. Ekonomistai jas vertina kaip natūralų JAV deficito ir santaupų koeficiento rezultatą, bet ka-

dangi žmonių protuose jos siejasi su "prarastais darbais", tai politiškai yra nepopuliarios. Japonijos priverstinių nuolaidų modelis, susidūrus su Amerikos spaudimu, mažai tepadėjo. Dar devintojo dešimtmečio pradžioje JAV iš didžiausios kreditorės tapo didžiausia pasaulio debitorė. Amerikos prekybos disbalansas su Japonija, sudarantis žymiausią JAV prekybos deficito dalį, augo, kol vidutiniškai ėmė sudaryti 50-60 mln. dolerių per metus. Daugybė priemonių JAV mėgino šį disbalansą sumažinti, spausdama Japoniją plačiau atverti rinką ir vykdyti liberalizaciją, ir šios pastangos davė ryškių rezultatų, kol Japonijos ekonominis nuosmukis jų nesustabdė. Tarp 1986-ųjų ir 1991-ųjų Japonijos bendro importo dydis išaugo 50 nuošimčių; Japonija importavo daugiau amerikietiško produktų bei prekių nei Didžioji Britanija ir Vokietija kartu paėmus, o Japonijos importas iš JAV 1 gyventojui artėjo prie 400 dolerių ir buvo vos aukštesnis už JAV importą 1 gyventojui iš Japonijos. Tačiau tiesa buvo ir tai, kad užsienio gamintojai tuo metu buvo labai varžomi administracinių taisyklių ir kad itin struktūrizuota, gremėzdiška Japonijos paskirstymo sistema neproporcingai kėlė užsieninių produktų kainas. Sakysim, buvo išleisti nurodymai, kokius produktus gali pardavinėti smulkūs prekybininkai, o stambaus masto mažmeninei prekybai trukdė Didžiųjų parduotuvių įstatymas, reikalaujantis kaimyninės parduotuvės savininko sutikimo.

Valdant prezidentui Bushui, Japonija ir JAV vedė diskusijas, pavadintas Struktūrinių kliūčių iniciatyva, šiems sunkumams apsvarstyti. Amerikiečiai derybininkai atkreipė dėmesį, kad biurokratinis reguliavimas, paskirstymo sistema ir pramonės administravimas Japonijoje trukdo augti prekybos apimčiai, o Japonija savo ruožtu akcentavo JAV biudžeto deficitą, prastą visuomeninį švietimą ir nepakankamas amerikiečių pastangas patekti į Japonijos rinkas. Tačiau tai buvo ilgalaikės problemos, jos nepakeitė amerikiečių, maniusių, kad Japonijos rinka nepakankamai atvira, įsitikinimų.

Ilgalaikis Japonijos atsisakymas leisti importuoti ryžius iš užsienio tapo dar viena kliūtimi amerikiečiams ir sutrukdė sėkmingai užbaigti tarptautinių susitarimų "Urugvajaus ciklą". 1993-aisiais, Japonijoje neužderėjus ryžiams, rodos, pati gamta davė Hosokawos vyriausybei pretekstą nepaisyti žemdirbių skundų ir leisti ryžių importą. Tačiau šių nuolaidų detalės akivaizdžiai rodo, su kokiais sunkumais susidūrė Japonijos varotojai. Pirmaisiais metais Japonija turėjo importuoti 400 000 tonų užsienietiško ryžių, o dar 800 000 tonų per 6 metų laikotarpį, kol nebus susitarta dėl įprastinių importo tarifų. Žemės ūkio, miškininkystės ir žu-

vininkystės ministerijos Maisto valdyba, buvo manoma, ir toliau kontroliuos ryžių kainas; vietiniai ir užsienietiški ryžiai kainuos tiek pat, nors ryžių auginimas Japonijoje yra 10 kartų brangesnis nei JAV ir 34 kartus brangesnis nei Tailande. Dar daugiau, vartotojai, užuot galėję pasirinkti, dabar turės pirkti arba vietinius (kurie prasidėjus stygiui dingo, nes buvo išpirkti 1994 metais kovo mėnesį susidarius ilgoms eilėms), arba „mišinį“, kurio 50 nuošimčių sudaro japoniški ryžiai, o likusius 50 nuošimčių - kiniški, amerikietiški ir tailandietiški. Žinoma, pilnas atiteks ne kam kitam, o Maisto valdybai.

Nauja prekybos diskusijų pakopa prasidėjo 1993-aisiais, ministrui pirmininkui Hosokawai susitikus su prezidentu Clintonu. Naujoji JAV administracija pabrėžė pasipelnymo konkrečiose rinkose „objektyvių rodiklių“ būtinybę. Vadovai vėl susitiko po 6 mėnesių, 1994-ųjų vasarį, kad derybas užbaigtų ir paskelbtų savo susitarimą. Tačiau kaip tik tuo metu derybos užstrigo. Japonai priešinosi „objektyvių rodiklių“ nustatymui, laikydami juos „užduotimis“, kurias ankstesnėse derybose amerikiečiai interpretavo kaip „garantijas“, ir nenorėjo baksnoti pirkėjų laikytis nustatytų terminų. Todėl derybininkai japonai, remdamiesi patikima ekonomine teorija, teigė, kad tokius dalykus reikia palikti rinkos jėgoms, o amerikiečiai kategoriškai tvirtino, kad administraciniai potvarkiai kaip tik trukdą rinkos jėgoms veikti.

Hosokawos ir Clintono susitikimas vasario mėnesį sulaužė ankstesnių susitikimų modelį. Vietoj mandagių susitarimų, kuriais anksčiau baigdavosi tokios diskusijos, dabar du lyderiai išreiškė apgailestavimą, kad nė vienas jų nebuvo kits kitam paslaugus. Amerikos derybininkai, pripratę, kad japonai, stengdamiesi išsaugoti susitarimus, nusileidžia kaip galima mažiau ir kiek galima vėliau, dabar išgirdo negailestingą „ne“. Savo ruožtu japonų derybininkai po šaltojo karo pajuto naujas nuotakas ir į Tokiją grįžo suprasdami, kad teks imtis papildomų priemonių deruliuojant rinką ir darant ją prieinamesnę. Kad ir koks mandagus buvo ministro pirmininko ir prezidento atsisveikinimas, tapo aišku, kad pokario santykiuose tarp JAV ir Japonijos atsirado takoskyra. Dabar Japonija ir JAV yra lygiavertės partnerės, ir malonės iš vienos pusės bei pagarbaus skaitymosi su patarimais iš kitos amžius baigėsi.

Japonai namuose ir užsienyje

Visuomenės modeliai keičiasi lėčiau nei politikos ar ekonomikos, bet per pastaruosius penkerius metus kai kuriose Japonijos gyvenimo sri-

tyse įvyko pagreintų pokyčių. Kaip anksčiau pastebėta šioje knygoje, japonams labai rūpi, kaip į juos žiūrima kitur pasaulyje. Subrendus Japonijos ekonomikai ir visuomenei, dauguma susidomėjo "internacionalizacija". Anglų kalboje šis žodis yra daiktavardžiu virtęs sunkiai ištariamas būdvardis, tačiau Japonijoje jis nėra neįprastas ir skirtingoms grupėms reiškia skirtingus dalykus.

Liberalams jis reiškė Japonijos išsilaisvinimą iš interesų ribotumo. Konservatoriams ir valdžios vyrams reiškė, kad japonus reikia padaryti suvokiančius pasaulio vystymosi tendencijas, ir dabar, kai jie jau turi laiko pakelti akis nuo monotoniško ekonomikos tvarkymo darbo, reikia pasirengti tame vystymesi dalyvauti. Visos šalies universitetuose atsirado Tarptautinių santykių katedros. Leidybininkai ėmė lenktyniauti tarp savęs, leisdami knygas apie Japonijos vietą pasaulio istorijoje ir visuomenėje. Šiame žodyje buvo galima išgirsti ir nacionalistinių gaidų. Pasauliui buvo ne mažiau svarbu suprasti Japoniją, kaip Japonijai - pažinti pasaulį. Reikia pasakyti, kad tokios žinios buvo Japonijos "internacionalizacijos" dalis. Politikai ir švietimo srities valdininkai taip pat norėjo, kad jauni japonai, pasirengę žengti į pasaulį, atgautų pasididžiavimą savimi ir savo šalimi, kurį pokario švietimas buvo iš jų atėmęs. Pritariant Švietimo ministerijai, vadovėlių leidėjai aukštino senąją Japoniją ir švelnino ketvirtojo dešimtmečio kritiką. Leidėjai leido begalines knygų apie "buvimą japonu" serijas; jos priklausė vadinamajai *Nihonjinron* kategorijai. Japonija ėmė geriau suvokti ją supantį pasaulį, drauge atrodė nuostabu, kodėl pasaulis turėtų domėtis japoniškų vadovėlių turiniu. Japonijos lyderiai atsiprašinėdami aiškino pasaulio visuomenei šeimos dalykus, kuriuos tauta, jų nuomone, laikė konfidencialiais.

Kylanti Japonijos investicijų užsienyje banga labai padidino japonų, vadovaujančių ofšorinėms gamykloms ar nekilnojamojo turto agentūroms, skaičių. Vadyba reikalauja visai kitokių įgūdžių ir gilesnio kito žmogaus pažinimo nei paprasta prekyba ar komercija; dėl to atsirado daug japonų, gerai išmanančių kitas kultūras. Deja, to paties nepasakytum apie JAV investicijas Japonijoje; aukštesnis jos kursas ir didesnis pelnas kitose Azijos šalyse lėmė amerikiečių investavimo Japonijoje mažėjimą, o dėl to mažesnę jų verslininkų grupę ir kur kas silpnesniu balsu begalėjo daryti įtaką Japonijos vyriausybės politikai.

Tas pats jos vertės padidėjimas sąlygojo japonų kelionių gausą. Daug daugiau milijonų japonų ėmė važiuoti į užsienį; 1992-aisiais užsienio kelionių - ne keleivių! - skaičius artėjo prie 10 mln. 1992-aisiais japonai buvo tauta, gausiausiai aplankiusi Jungtines Valstijas (3 643 000

žmonių) ir net vienu milijonu pralenkusi antroje vietoje atsidūrusius ang-lus. Nors dauguma šių kelionių buvo komandiruotės ar turistinės gru-pinės kelionės, padaugėjo ir užsienyje studijuojančių jaunų japonų - vien JAV jų studijavo beveik 40 000. Šie jauni žmonės, kaip ir jų bendra-amžiai kitose šalyse, atrodė, nelabai paiso valstybių sienų, o aerouostų ir lėktuvų pasaulį laiko savaime suprantamu ir natūraliu. Tą patį buvo galima pasakyti apie daugumą vyresnių japonų. 1993-aisiais atostogų me-tu laikraščiai rašė apie grupes japonų, atvykstančių beveik vien tik ap-sipirkti JAV parduotuvėse bei pasipelnyti iš prekybinių nuolaidų.

Užsienyje dirbančiųjų vaikams dažnai būdavo sunku vėl integruotis į japonų visuomenę. Užsienio kalbų pamokose kai kuriems net galėjo būti sumažinti pažymiai už tai, kad taisyklingai ištardavo užsienietiškus žodžius; dažnai jų mokytojai, neturėdami savo mokinių sugebėjimų, ang-lų kalbos garsus tardavo taip, kaip buvo išmokyti, - japoniškais skieme-nimis, o tai yra beveik neįveikiama kliūtis teisingam užsienio kalbos ta-rimui. Metus ar daugiau sistemingai nesimokę japoniškų žodžių rašybos, šie mokiniai rizikavo būti bendraklasių išjuokti kaip kvaili ir neišmanė-liai. Tokių mokinių adaptacijai buvo įkurta daugybė specialių mokyklų. Kai kurios Japonijos švietimo institucijos atidarė vidurines mokyklas JAV, kad į užsienį išsiųsti menedžeriai kartu galėtų pasiimti ir savo šeimas nesibaimindami, kad jų vaikai nebus priimti į geras mokyklas, kurias bai-gę Japonijoje galėtų kilti sėkmės laiptais. Tačiau artėjant stojamiesiems egzaminams, tėvai dažniausiai palikdavo vaikus namie kartu su žmono-mis kruopščiai jiems rengtis. Japonija liko maža suspausta sala, ir bu-vo suprantama, kad daug jaunų žmonių, patyrusių diskusijų bei daly-vavimo pamokose laisvę, užsienio, ypač Amerikos, mokyklose, kartais prarasdavo entuziazmą joje gyventi.

Užsienio imigrantų Japonijoje pastebima nedaug. Labai nedaugelis jų atvyksta oficialiai; homogeniška Japonija ir toliau nesvetinga jiems be-veik kaip nė viena kita šalis. Tačiau augančios japonų pajamos, išsilavi-nimo lygis ir ateities viltys sukūrė nekvalifikuotos darbo jėgos poreikį, kurį iš dalies patenkina svetimšaliai darbininkai. Geriausiai sutinkami tu-rintys japoniško kraujo. 1990-aisiais buvo pakeistas Imigracijos kontro-lės įstatymas, kuris dabar suteikia teisę nuolat šalyje gyventi - vadinasi, ir dirbti, - pirmos, antros ir trečios kartos japonams iš Pietų Amerikos, kur jų protėviai emigravo po to, kai JAV dvidešimtajame amžiuje ėmė jų nebeįsileisti. 1992 metais Japonijoje buvo apie 145 000 tokių žmo-nių. Turbūt tiek pat ar dar daugiau nelegalių imigrantų atvyko iš kitų Azijos šalių, ypač iš Bangladešo ir Filipinų.

Pastaraisiais metais Šiaurės Japonijos žemdirbiai dažnai ištisais kaimais, nesugebėdami rasti žmonių, norinčių dalytis su jais gyvenimo sunkumais, vedavo moteris iš Filipinų, Tailando, Korėjos ir net Šri Lankos. Nors kuklus savo mastais, šis dalinis „internacionalizmas“ kaimuose, kurie pagal nacionalistinę teoriją atstovavo „tikrajai Japonijai“, negalėjo nedaryti poveikio. Tačiau neturėdami japoniško kraujo, imigrantai ir net Japonijoje gimę korėjiečių ar taivaniečių vaikai toliau kovoja dėl civilinių teisių. Japonijoje gimę korėjiečiai (kai kurie jų yra imigrantų, atvykusių į Japoniją dirbti po 1910-ųjų Korėjos aneksijos, vaikai), o dar daugiau tų, kurie priverstinai buvo čia įdarbinti Antrojo pasaulinio karo metais, tik dabar gavo teisę nuolat gyventi Japonijoje ir nebesinėti žeminančios identifikacijos kortelės su piršto atspaudu. Šio amžiaus pasakutiniojo dešimtmečio pradžioje prasidėjęs ekonomikos nuosmukis, apsunkinęs galimybes įsidarbinti, visiems ne japonams sumažino šansus gauti teisinį statusą.

Niekur pokyčiai nėra tokie dideli kaip generacijų lentelės viršuje ir apačioje. Japonijos gyventojai sensta greičiau nei bet kurioje kitoje šalyje. 2000 metais peržengusių 65 metų ribą bus 16,6 nuošimčio, 2010 metais - 20,3 nuošimčio, o 2020 metais - 24,5 nuošimčio, ir Japonijos ekonomika taps „žiliausia“ tarp industrinių šalių. Palyginimui pasakysime, kad 1990-aisiais 65 metų amžiaus ribą peržengusių žmonių buvo tik 12 nuošimčių. Priežasčių tam daug. Šeimose gimsta mažiau vaikų, nes žemės ūkiui jų nebereikia taip, kaip anksčiau, be to, egzistuoja ir kitos socialinės garantijos. Dabar japonų gyvenimo trukmė ilgiausia pasaulyje. Visa tai turi svarbių pasekmių socialinei bei mokesčių politikai ir gali padaryti įtaką būsimai rinkimų strategijai, jei tik politikai stengsis užsitarnauti „žilųjų“ balsų. Taip pat tai garantuoja, kad ir toliau reikės darbininkų iš užsienio ir kad daug gamybos bus perkelta į kitas šalis.

Kitame generacijų lentelės gale - vaikai, augantys su mažiau brolių ir seserų, retai matą tėvą dėl jo užimtumo, auklėjami ir lepinami motinų, kurios psichologiškai turbūt labiau išvargsta nuo vieno sūnaus, nei jų motinos išvargdavo nuo keleto. Japonų kalboje nuolat atsiranda skolinių, jau nebeatpažįstamų tiems, kas juos „paskolino“; *mazakon*, arba „motinos kompleksas“, dabar tapo įprastu žodžiu. Taip vaikystėje lepinamam vyrui lengviau išlieti savo rūpesčius motiniškai barmenei, nei eiti namo ir padėti plauti indus.

Kalbant apie moteris, dabartinėje sistemoje joms lengviau grįžti į darbą vaikams palikus namus, ir motinystės metai tampa „M“ kreivės įdubimu tarp dviejų darbingų periodų. Dauguma moterų draugauja su ki-

tomis "vienišomis" moterimis, nes vyrai ilgai dirba; socialinis gyvenimas retai vyksta poromis. Šeimos duonpelnys mažai būna namuose, ir mintis, kad jis nuolat juose bus, išėjęs pensijon, dažnai sukelia skyrybas. Atlikus begales apklausų paaiškėjo, kad moterys labiau nei bet kada anksčiau tapo nepriklausomos, kad jų gyvenimai labiau nei bet kada priklausomoms joms pačioms ir kad nemažas jų skaičius atsisako vedybų bei motinystės.

Tačiau daugumai moterų pasirinkimas lieka ribotas. 1990 metais didžiausia dirbančių moterų (15,5 mln.) dalis dirbo kanceliarinį darbą; antroje vietoje buvo amatai ir gamyba. Tais pačiais metais vidutinis dirbančių moterų amžius siekė 46 metus ir dešimčia metų lenkė 1960-ųjų metų skaičių. 1986-aisiais įsigaliojo Lygios įsidarbinimo galimybės įstatymas, kuris turėjo suliginti teises įsidarbinti bei užimti atitinkamas pareigas. Tačiau jo įgyvendinimui buvo nepasirengta, tad žymesnių pokyčių jis neatnešė. Moterų darbo užmokestis taip ir liko daug mažesnis nei vyrų, o šio amžiaus paskutiniojo dešimtmečio pradžioje, Japonijoje prasiėjęs ekonomikos nuosmukiui, moterys, sunkiausiai įsidarbinusios, atleidinėjamos buvo pirmiausia. Labai sumažėjo stojančiųjų į privačius moterų koledžus, o juos baigusios buvo itin sunku susirasti darbą. Tačiau atsiranda moterų, kurios savo darbdavius paduoda į teismą, reikalaujamos, kad su jomis būtų skaitomasi, - tai rodo, kad kova dar toli gražu nebaigta. Politikoje tokiu pavyzdžiu galėtų būti Doi Takako, buvusi Socialistų partijos lyderė, tapusi Atstovų rūmų pirmininke.

Ką galima pasakyti apie jaunus žmones? Japonai, kaip ir kitos tautos, pripažįsta, kad jiems labai sunku suprasti savo jaunimą. Vyresniems žmonėms atrodo, kad dabartinė jaunuolių karta neįvertina didžiulių pastangų, pavertusių Japoniją tuo, kuo ji dabar yra; materialinė gerovė jiems yra savaime suprantamas dalykas, atostogauti ir ilsėtis jie nori tiek pat, kiek ir dirbti, pageidauja, kad jų darbas būtų ir įdomus, ir gerai apmokamas. Jei netolimoje ateityje Japonijos ekonomika atsigaus, ir algos, premijos bei pelnas stabilizuosis, galima tikėtis, kad šis norų tenkinimo (kaip atrodo vyresniesiems) modelis vyraus ir toliau. Tačiau ekonominiams sunkumams užsitęsus, bendrąją Japonijos kultūrą menedžmentas galbūt lengviau įskiepytų tiems, kam paprasčiausiai pasiseks rasti gerus darbus. Daug jaunųjų radikalų, šturmavusių gatves, kad pasmerktų 1960-ųjų saugumo sutartį, tapo oficialiosios visuomenės gyvenimo normų ramsčiais, ypač prekiaujant nekilnojamu turtu, kur reikia išvermės darbe ir mokėjimo vadovauti. Visai tikėtina, kad kažkas panašaus laukia ir jaunesnės japonų kartos, kad geresnis išorinio pasaulio supratimas

mas ne tik nesutrukdyt, bet padės išugdyti stipresnę tautos identiteto pojūtį. O tasai išorinis pasaulis ir Japonijos ryšių su juo pobūdis vis dar tebekelia daug ginčų.

Per keletą derybų su JAV dešimtmečių japonai ragino amerikiečius būti kantriais; jie teigė, kad laikas yra Jungtinių Valstijų taip trokštamų permainų sąjungininkas. Turbūt jie buvo teisūs, nors abejonių nekelia ir tai, kad Amerikos reikalavimai padėjo paskubinti pokyčius. Vis dėlto 1994-aisiais tapo aišku, kad Japonijoje vyksta negrįžtamos permainos.

Viena jų - demografinė, susijusi su anksčiau aprašytu Japonijos visuomenės senėjimu. Japonija, dar labiau nei kitos industrinės šalys, turės į tai atsižvelgti, pratęsdama amžiaus cenzą dirbantiems, padidindama išmokėjimus ir išlaidas bei kurdama gyvenamąsias vietas seniems žmonėms, negalintiems tikėtis vaikų priežiūros. Įvairios subsidijos žemdirbiams ir smulkių parduotuvių savininkams yra svarbi politinio ir ekonominio kurso dalis, palaikiusi japonų visuomenės harmoniją kataklizminių pokyčių dešimtmečiais, tačiau tokios paramos būtinybė sumažės išgaliojus naujam rinkimų įstatymui. 51 nuošimtis žemdirbių yra vyresni nei 60 metų, ir šią problemą iliustruoja sunkios žemdirbių pastangos išsilaikyti. Šios visuomenės dalies gynimą galima laikyti tam tikra socialinių garantijų forma; ir jai tokia politika tikrai padėjo sušvelninti socialinį persiskirstymą, antraip būtų grėsęs tiesiog masinis persikėlimas į miestus. Dabar, kai šis procesas jau pasibaigęs, matyt, galima tikėtis dėmesio miesto gyventojų poreikiams bei interesams. Tuo toliau užsiims nauja rinkimų sistema.

Apgalvota paskirstymo sistemos dereguliacija pasireiškia ir įvairiose šalies vietose atidaromom naujom didelėm parduotuvėm, prekiaujančiom su nuolaida. Aišku, kad su dereguliacija ir importu susijusi ekonomija bei nauda bus remiami ir toliau, jei tik į juos nebus žiūrima kaip į priemestus derybų dalyvių iš užsienio.

Dereguliacija suinteresuoti ir Japonijos verslininkai, pavargę nuo administracinės kontrolės ir finansinių įnašų, kurių iš jų tikimasi statybos ir kitose pramonės šakose. Verslininkų galimybė daryti poveikį politikai finansuojant LDP mažės kartu su pačia LDP; Japonijos ekonominių organizacijų federacija (*Keidanren*) paskelbė, kad nuo 1994-ųjų ji nebekoordinuos politinių įnašų. Verslininkai taip pat nori aiškesnės, nei Japonija kada nors turėjo, politinės sistemos. Prieš 30 metų verslininkų politinio stabilumo troškimas buvo labai svarbus kuriant ir palaikant valdančiosios partijos galią, bet pastaraisiais metais stambiojo verslo abe-

jonės LDP ir valdininkų nesukalbamumu padėjo sukurti terpę, kurioje LDP valdymui atėjo galas.

Valdininkijos vaidmuo Japonijoje kur kas svarbesnis nei Jungtinėse Valstijose, nors ne ką daugiau nei daugumoje Europos šalių; šiuo atžvilgiu JAV - unikali šalis. Valdininkijos galia augo prieš karą - komandinės ekonomikos metais; okupacines reformas taip pat vykdė ji. Gerai valdininkai pasitarnavo Japonijai ir sunkiais pokarinio atstatymo metais.

Tačiau Japonijos valdininkija jokių būdu nėra monolitiška, jau atsiranda iniciatyvos, galinčios padėti internacionalizacijai ir liberalizacijai, ženklų. 1993-aisiais Tarptautinės prekybos ir pramonės ministerija paskelbė planus sukurti daugybę "užsieniui prieinamų zonų" - kaip dalį plano decentralizuoti pramonei ir išjudinti ekonomikai. Jei šios teritorijos bus sukurtos, jos galės funkcionuoti panašiai kaip devyniolikame amžiuje - "derybų uostai", užsienio prekės taps prieinamos tiesiogiai, jos nebus skirstomos dabartinių paskirstymo centrų kanalais. 1860 metais karinė Japonijos vyriausybė bandė tam priešintis, įsakydama viską skirstyti per metropolio įgaliotas gildijas, ir šitaip padėjo sukurstyti pasipiktinimą, sukėlusį Meiji būseną. Gal šis palyginimas su praeitimi pernelyg drastiškas, bet daugumai japonų reikalaujant "trečiosios progos" pabaigti Perry'o ir pokario reformos darbus, jis suteikia dar vieną galimybę pažvelgti į dabartinę Japoniją.

Politiniam gyvenimui stabilizuotis reikės laiko, tuo tarpu valdininkija neskubės prarasti įtakos ir galios. Tačiau ilgalaikės tendencijos rodo, kad Japonija tampa atviresnė, atsakingesnė, labiau orientuota į vartotoją, net įdomesnė.

Siūloma literatūra

STEVEN ERICSON

Yra išleista daug puikių knygų, kurias gali pasiskaityti norintys smulkiau sužinoti apie šioje knygoje aptartus Japonijos ypatumus. Bendram vaizdui apie šiuolaikinę Japoniją susidaryti gera ir patikima Frank Gibney knyga *Japan: The Fragile Superpower*, pataisytas leid. (New York: New American Library/ Meridian, 1985), taip pat rekomenduotinos Zbigniew Brzeziński *Fragile Blossom: Crisis and Change in Japan* (New York: Harper and Row, 1972), Masataka Kosaka *100 Million Japanese: The Postwar Experience* (Tokyo: Kodansha, 1972) ir Roger Buckley *Japan Today* (Cambridge: University Press, 1985).

Daugelyje knygų rašoma apie Japonijos santykius su išoriniu pasauliu ir ypač su Jungtinėmis Valstijomis. Tarp geriausių: Stephen D. Cohen *Uneasy Partnership: Competition and Conflict in U.S.-Japan Trade Relations* (Cambridge, Mass.: Ballinger, 1985); John K. Emmerson *Arms, Yen, and Power* (New York: Dunellen, 1971); Harrison M. Holland *Managing Diplomacy: The United States and Japan* (Stanford: The Hoover Institution, 1985); red. James W. Morley *Forecast for Japan: Security in the 1970s* (Princeton: Princeton University Press, 1972); Lawrence Olson *Japan in Postwar Asia* (New York: Praeger, 1970); red. Robert S. Ozaki ir Walter Arnold *Japan's Foreign Relations: A Global Search for Economic Security* (Boulder, Colo.: Westview, 1984); red. Robert A. Scalapino *The Foreign Policy of Modern Japan* (Berkeley: University of California Press, 1977); Ezra F. Vogel *Japan As Number One: Lessons for America* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1979); Martin E. Weinstein *Japan's Postwar Defense Policy, 1947-1968* (New York: Columbia University Press, 1971).

Yra knygų, kuriose aprašoma japonų valstybės valdymo forma ir politika; tarp naujausių: Bradley M. Richardson ir Scott C. Flanagan *Politics in Japan* (Boston: Little, Brown, 1984) ir J.A.A. Stockwin *Japan: Divided Politics in a Growth Economy* (New York: Norton, 1975). Be to, esama ir puikių specialiųjų japonų politikos aspektų tyrimų. Ypač žymūs Gerald Curtis *Election Campaigning Japanese Style* (New York: Columbia University Press, 1971); Haruhiro Fukui *Party in Power: The Japanese Liberal-Democrats and Policy Making* (Berkeley: University of California Press, 1970); Ronald J. Hrebenar *The Japanese Party System: From One-Party Rule to Coalition Government* (Boulder, Colo.: Westview, 1986); Margaret A. McKean *Environmental Protest and Citizen Politics in Japan* (Berkeley: University of California Press, 1981); Steven Reed *Japanese Prefectures and Policymaking* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1986); red. Kurt Steiner, Ellis S. Krauss ir Scott C. Flanagan *Political*

Opposition and Local Politics in Japan (Princeton: Princeton University Press, 1980); ir Nathaniel B. Thayer *How the Conservatives Rule Japan* (Princeton: Princeton University Press, 1971).

Apie japonų visuomenę įsidėmėtinos: Tadashi Fukutake *Japanese Society Today*, 2 leid. (Tokyo: University of Tokyo Press, 1982) ir *The Japanese Social Structure: Its Evolution in Modern Century* (Tokyo: University of Tokyo Press, 1982); Takeo Doi *The Anatomy of Dependence* (Tokyo: Kodansha, 1971); Chie Nakane *Japanese Society* (Berkeley: University of California Press, 1970); R. P. Dore *City Life in Japan: A Study of a Tokyo Ward* (Berkeley: University of California Press, 1958) ir *Shinohata: A Portrait of a Japanese Village* (New York: Pantheon, 1978); Ezra F. Vogel *Japan's New Middle Class: The Salary Man and His Family in Tokyo Suburb* (Berkeley: University of California Press, 1971); ir Gail L. Bernstein *Haruko's World: A Japanese Farm Woman and Her Community* (Stanford: Stanford University Press, 1983). Geriausios japonų švietimo studijos: Herbert Passin *Society and Education in Japan* (New York: Columbia University Press, 1965); Thomas P. Rohlen *Japan's High Schools* (Berkeley: University of California Press, 1983); ir Merry White *The Japanese Educational Challenge: A Commitment to Children* (New York: The Free Press, 1987).

Gausu gerų knygų apie japonų ekonomiką ir verslininkystę. Tarp geriausių įvadinų darbų: Kunio Yoshihara *Japanese Economic Development: A Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 1979) ir G.C. Allen *The Japanese Economy* (New York: St. Martin's, 1982). Labai gera knyga, atskleidžianti vyriausybės planavimo reikšmę *MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925 - 1975* (Stanford: Stanford University Press, 1982), kurios autorius - politologas Chalmers Johnson; o ekonomistų Hugh Patrick ir Henry Rosovsky redaguotoje *Asia's New Giant: How the Japanese Economy Works* (Washington, D. C.: The Brookings Institution, 1976) parodomas rinkos jėgų poveikis. Naujausi darbai, kuriuose aptariamas ir tarptautinis aspektas: Thomas Pepper ir Merit E. Janow *The Competition: Dealing with Japan* (New York: Praeger, 1985); red. Thomas K. McCraw *America versus Japan: A Comparative Study* (Cambridge, Mass.: Harvard Business School Press, 1986); red. Daniel I. Okimoto *Japan's Economy: Coping with Change in the International Environment* (Boulder, Colo.: Westview, 1982); Kunio Yoshihara *Sogo Shosha: The Vanguard of the Japanese Economy* (Oxford: Oxford University Press, 1982); ir M. Y. Yoshino *Japan's Multinational Enterprises* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1976). Tarp keletos įžymių knygų apie Japonijos menedžmentą ir darbą: Rodney C. Clark *The Japanese Company* (New Haven: Yale University Press, 1979); Michael A. Cusumano *The Japanese Automobile Industry: Technology and Management at Nissan and Toyota* (Cambridge, Mass.: Council on East Asian Studies, Harvard University, 1985); W. Mark Fruin *Kikkoman: Company, Clan and Community* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1983); R. P. Dore *British Factory, Japanese Factory: The Origins of National Diversity in Industrial Relations* (Berkeley: University of California Press, 1973); Andrew Gordon *The Evolution of Labor Relations in Japan: Heavy Industry, 1853-1955* (Cambridge, Mass.: Council on East Asian Studies, Harvard University, 1985); ir red. Taishiro Shirai *Contemporary Industrial Relations in Japan* (Madison: University of Wisconsin Press, 1983).

Edwin O. Reischauer papildytame knygos *Japan: The Story of a Nation* (New York: Knopf, 1981) leidime pateikia išsamesnę istorinės praeities apžvalgą, o dar smulkiau

apie tai rašoma John K. Fairbank, Edwin O. Reischauer ir Albert M. Craig knygoje *East Asia: Tradition and Transformation* (Boston: Houghton Mifflin, 1978). Iš esmės tą patį tekstą randame: E.O. Reischauer ir A.M. Craig *Japan: Tradition and Transformation* (Boston: Houghton Mifflin, 1978). Rekomenduotina ir John Whitney Hall *Japan: From Prehistory to Modern Times* (New York: Delacorte, 1970). Apie ikimoderniąją japonų istoriją rašoma klasikiniam George Sansom darbe *Japan: A Short Cultural History*, pataisytas leid. (Stanford: Stanford University Press, 1952) ir jo didžiuliame trijų tomų veikle *History of Japan* (Stanford: Stanford University Press, 1958, 1961, 1963); Conrad Totman *Japan before Perry: A Short History* (Berkeley: University of California Press, 1981) ir išpūdingoje Bradley Smith knygoje *Japan: A History in Art* (New York: Simon and Schuster, 1964). Yra daug gerų knygų apie naujuosius laikus, tarp jų: W. G. Beasley *The Modern History of Japan*, 3 leid. (New York: St.Martin's, 1981); Peter Duus *The Rise of Modern Japan* (Boston: Houghton Mifflin, 1976) ir red. Harry Wray bei Hillary Conroy *Japan Examined: Perspectives on Modern Japanese History* (Honolulu: University of Hawaii Press, 1983). Knygoje *Samurai and Silk: A Japanese and American Heritage* (Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, 1986) Haru Matsukata Reischauer parodo unikalią Japonijos vystymosi raidą iki šių laikų, pateikdama savo senelių biografijas. Charles E. Neu *The Troubled Encounter: The United States and Japan* (New York: Wiley, 1975) ir William L. Neumann *America Encounters Japan: From Perry to MacArthur* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1963) - tai dvi plačios japonų-amerikiečių santykių apžvalgos, o bendrieji tyrinėjimai apie amerikiečių okupuotą Japoniją pateikiami: Kazuo Kawai *Japan's American Interlude* (Chicago: University of Chicago Press, 1960); John C. Perry *Beneath the Eagle's Wings: Americans in Occupied Japan* (New York: Dodd, Mead, 1980) ir Edwin O. Reischauer *The United States and Japan*, pataisytas leid. (Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1965). Apie politines 1960 metų Japonijos konvulsijas gerai papasakota George R. Packard knygoje *Protest in Tokyo: The Security Treaty Crisis of 1960* (Princeton: Princeton University Press, 1966).

Pastaraisiais metais pasirodė ir daug puikios konferencijų medžiagos tomų, kuriuose rašoma apie įvairius šiuolaikinės Japonijos aspektus. Tarp geriausių: red. Albert M. Craig, *Japan: A Comparative View* (Princeton: Princeton University Press, 1978); red. Ellis S. Krauss, Thomas P. Rohlen, Patricia G. Steinhoff *Conflict in Japan* (Honolulu: University of Hawaii Press, 1984); red. Ezra F. Vogel *Modern Japanese Organization and Decision Making* (Berkeley: University of California Press, 1975). Tarp naučiausių informacinių ir bibliografinių darbų apie Japoniją: Janet E. Hunter *Concise Dictionary of Modern Japanese History* (Berkeley: University of California Press, 1984); 9 tomų *Kodansha Encyclopedia of Japan* (Tokyo: Kodansha, 1983); John W. Dower *Japanese History from Earliest Times to 1952: A Bibliographical Guide* (New York: Markus Wiener, 1986); Association for Asian Studies aštuoniatomė *Cumulative Bibliography of Asian Studies, 1941-1965* ir šešiatomė: *1966-1970* (Boston: G. K. Hall, 1969-1970, 1972-1973); kasmetinė *Bibliography of Asian Studies* (Ann Arbor: Association for Asian Studies).

Į sąrašą įtraukta tik nedidelė dalis bendro pobūdžio knygų apie Japoniją. Yra aiškus mažos apimties, siauresnės temos nagrinėjančių leidinių, kaip ir puikių knygų apie japonų meną bei gerų japonų literatūros vertimų.

Naujos knygos

Daugybė leidinių ir diskusijų apie Japoniją rodo, kad vis labiau pripažįstamas intelektualinis ir politinis iššūkis, kurį Japonija meta amerikiečiams. 1982 metais pasirodžiusi Chalmerso Johnsonso *MITI and the Japanese Miracle* sukėlė aštrias diskusijas apie vyriausybės įtaką Japonijos ekonominiam augimui. Neseniai į šią diskusiją įsitraukė Kento Calderio *Crisis and Compensation: Public Policy and Political Stability in Japan, 1949-1986* ir *Strategic Capitalism: Private Business and Public Purpose in Japanese Industrial Finance* (Princeton: Princeton University Press, 1988 ir 1993). Įdomi žinomų specialistų Paulo Volckerio ir Toyoo Gyohteno diskusija *Changing Fortunes: The World's Money and the Threat to American Leadership* (New York: Random House, 1992).

Rimtą, duodančią peno apmąstymams knygą apie Japonijos politikos vystymąsi pokario metais parašė Kennethas B. Pyle'is: *The Japanese Question: Power and Purpose in a New Era* (Washington, D.C.: American Enterprise Institute, 1992). Vienu Japonijos reakcijos į pasaulio pokyčius pavyzdžiu galėtų būti Gilberto Rozmano *Japan's Response to the Gorbachev Era, 1985-1991: A Rising Superpower Views a Declining One* (Princeton: Princeton University Press, 1992). Knygą *Postwar Japan as History* (Berkeley: University of California Press, 1993) sudaro 16 esė, aprėpiančių visus dabartinės Japonijos aspektus; redaktorius Andrew Gordonas. Tarp geriausių naujų knygų apie Japonijos visuomenę yra Sumiko Iwao *The Japanese Women: Traditional Image and Changing Reality* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1994). Daugėja ir žinynų, be to, jie tobulesni. 1993 metais išleista devyniatomė *Kodansha Encyclopedia of Japan* dvitomė versija (*Japan: an Illustrated Encyclopedia*), kuriai gera alternatyva galėtų būti Richardo Bowringo ir Peterio Kornicki redaguota viena-tomė *Cambridge Encyclopedia of Japan* (Cambridge, England: Cambridge University Press, 1993). Verta paminėti puikiai iliustruotą *Cultural Atlas of Japan* (New York: Facts on File, 1988); leidinio autoriai - Martinas Collcuttas, Marius Jansenas ir Isao Kumakura.

Rodyklė

- Advokatai, 248, 249, 327
Akashi Yasushi, 409
Akihito, imperatorius, 404, 406
Amae, 136, 171
Amakudari, 264, 412
Amida, Buda, 56, 196
Antreprenerystė, 226, 227, 305
Aplinkos žinyba, 277, *žr.t.p.* Tarša
Architektūra, 57, 68, 217, 285
Asahi (laikraštis), 209
Ashida Hitoshi, 341
Ashikagos, siogūnai, 51, 54, 57-60
Ashikaga Takauji, 51
Asmenybė, 129, 130, 285
Atominė energija, 342, 355
Atominiai ginklai, japonų jautrumas, 271, 342, 343, 349, 356, 357
Aukščiausiasis teismas, 246, 247, 252, 346
Australija, 307, 338, 358
Azijos plėtros bankas, 113
"Azijos sąmonė", 409
Azijos ir Ramiojo vandenyno ekonominio bendradarbiavimo taryba (*angl.* APEC), 404, 406

Balsavimo teisė, 87, 99, 101, 236, 252
Bendrasis nacionalinis produktas (BNP), 4, 26, 31, 108, 306; ir žemdirbystė, 16; ir mokslo taikomieji tyrinėjimai, 192; ir karinės išlaidos, 306, 344; ir taupumas, 321; ir užsienio prekyba, 360
Bendrasis muitų ir prekybos susitarimas (BMPS), 307
Bendrosios prekybos kompanijos (*sogo sho-sha*), 297, 298
Bentsen, Lloyd, JAV izdo sekretorius, 421
Besivystančios šalys, pagalba joms, 109, 111, 113, 368, 396, 398

Biudžetas, 83, 85, 263, 344
Budizmas, 38, 39, 42, 194-197, 202, 203, 205, 224; ir gyvulių žudymas, 17, 31; ir menas, 42, 57, 117; ir žemės nuosavybė, 44; ir feodalizmas, 55-57, 60; Tyrosios žemės sekta (jodo), 56, 196; zen, 56, 57, 158, 196, 197; nicirenų sekta, 56, 196, 204; ir krikščionybė, 132, 194, 196, 197; ir tapatybė, 158; ir švietimas, 177, 178; theraveda, 195; mahajana, 195, 196, 198; sinsu sekta, 196
Burakuminai (kaimelio žmonės), 30, 385
"Burbulinė ekonomika", 405, 409, 413, 420
Bush, George, prezidentas, 422

Charakiris, 52, *žr.t.p.* *Seppuku*
Chiang Kai-shek, 90, 223, 338, 350
Chruščiov, Nikita, 343
Clark, William, 161
Clinton, Bill, prezidentas, 418, 423

Daimiai (feodalai didikai), 51, 62, 64, 74, 77
Darbas, 310, 311, 313-317, 328, 329
Darbo etika, 121, 160, 161, 359
Darbo sąjungos 211, 261, 264, 269, 270, 317-319; ir okupacija, 98-100; ir streikai, 318; *žr.t.p.* Domei federacija; Sohyo federacija
Demokratija, 90, 99-103, 164, 221, 227, 236; ir konstitucinė sistema, 81, 234, 236, 270; ir ekonomika, 106, 107; ir raštingumas, 226; dvi jos sistemos, 238-240; ir socializmas, 256; ir politinės partijos, 258, 267; stiprumas, 278, 279, 397; ir japonų balsavimas, 279; *žr.t.p.* Karinė amerikiečių okupacija
Demokratų (arba Pažangos) partija, 255
Demokratų socialistų partija, 102, 256-259, 261, 269, 343; ir profsąjungos, 257, 261, 270, 317; jos finansavimo šaltiniai, 264

- Deng Xiaoping, 350
 Didžioji Britanija, 73, 83
 Didžioji Rytų Azijos bendros gerovės sfera, 93, 360, 361, 391
 Doi Takako, 174, 427
 Domei federacija, 257, 270, 318; *žr.t.p.* Prof-sajungos
 Drovumas, 28, 138, 150, 388
 Dvidešimt vienas reikalavimas, 84
 Dviguba ekonomikos struktūra, 89, 109, 292, 294

 Eda Saburo, 269
 Edo, *žr.* Tokijas
 Egzaminų sistema, 179-186, 208, 301; ir statusas, 176, 180; ir anglų kalba, 376, 379; *žr.t.p.* Švietimas
 Eisenhower, Dwight D., 343
 Ekonomika: ir okeanai, 19, 31, 359, 360; ir pasaulinė prekyba, 20, 330, 354, 358-368; ikiindustrinė, 57, 58, 65, 71, 72, 74, 80; jos modernizavimas, 77, 78, 80, 292; dvidešimto amžiaus trečiame dešimtmetyje, 87, 88-90, 291; dviguba struktūra, 89, 109, 292, 294; po Antrojo pasaulinio karo, 96, 100, 105, 106, 109, 292, 299, 302, 339, 358, 397; ir politinės partijos, 264, 270, 274; japonų ypatybės, 291, 292, 294, 295, 328; ir profsajungos, 317; *žr.t.p.* Bendrasis nacionalinis produktas
 Ekonominės plėtros komitetas (Keizai Doyukai), 325
 Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (EBPO), 307
 Eksportas, 20, 108, 109, 302, 307, 329, 330, 359
 Ekstrateritoriškumas, 74, 83, 341

 Federacija, Ekonominių organizacijų (Keidanren), 125, 296, 325, 327, 410, 428
 Federacija, Darbdavių asociacijų (Nikkeiren), 325
 Feodalizmas, 5, 30, 47-59, 101, 133, 290; ir pilių miestai, 23, 60; lojalumas, 54; centralizuotas, 59-72; ir hierarchija, 141, 176; ir darbo etika, 161; ir moteris, 166, 167, 170, 171; ir žmogaus teisės, 221, 222
 Filosofija, 189, 190
 Finansų ministerija, 242
 Fudzijama, 4, 6, 71, 216, 278, 285
Fujinkai, *žr.* Moterų draugijos

 Fujiyama Aiichiro, 242
 Fujiwarų šeima 45, 48, 50, 52
 Fukuda Takeo, 241, 259
 Fukuzawa Yukichi, 121, 179

 Gamtos meilė, 5, 6, 38, 153, 197, 198, 200
 Gaulle, Charles, de, 361
 Geiša, 71, 156, 168, 170, 171, 327
Genji pasakojimas (Ponia Murasaki), 44, 45, 68, 117, 164
Genro (vyresnieji valstybės veikėjai), 82, 88, 225, 231
 Gynybos pajėgos, 105, 356, 357; jų konstitucingumas, 246, 248; karinės išlaidos, 306; visuomenės požiūris, 344-346, 355, 356
 Gynybos žinyba, 242, 243, 265, 344
 Gyventojai, 3-7, 9, 16, 90; jų skaičiaus didėjimas, 14, 16, 20-22, 65, 108, 368; jų senėjimas, 426, 428
 Go-Daigo, 50, 229
 Gorbačiovo, Michail, 407
 Grupės: pabrėžimas, 16, 50, 62, 120-131, 136; ir feodalizmas, 65, 71; ir verslininkystė, 144, 326, 327; ir individualizmas, 150, 158, 165; ir darbo etika, 160, 161; ir masinė kultūra, 206; ir masinės informacijos priemonės, 210; ir demokratija, 225, 226, 259, 279; ir Japonijos unikalumas, 383, 389, 390

 Hara Kei, 86, 235, 255
 Harris, Townsend, 73
 Hata Tsutomu, 416
 Hatoyamos kabinetas, 406
 Hearn, Lafcadio, 117
 Hideyoshi, 60, 64, 66, 336
 Hidroelektrinių energija, 19
 Hierarchija, 140-150, 176, 390, 391
 Hirohito, imperatorius, 232, 403, 405
 Hirosima, 22, 94, 342
 Hitler, Adolf, 93
 Hitotsubashi universitetas, 186
 Hokaido, 6-8, 22, 29, 207, 353; žemdirbystė, 11, 12, 14, 16; ir transportavimas, 19; jo modernizavimas, 76-78
 Hokaido universitetas, 179
 Homogeniškumas, 5, 64, 80, 128, 143, 148, 165; ir izoliacija, 27; ir rasė, 28-30; ir masinė kultūra, 118, 206, 207; ir politinė vienybė, 222; ir tarptautiniai santykiai, 335, 336

Homoseksualizmas, 137, 166
 Hosokawa Morihiro, 406, 414-419, 421-423
Ikebana (gėlių aranžavimas), 155, 156, 216
 Ikeda Hayato, 106, 108, 241, 302, 343, 361, 401
 Imperatoriai, 45, 51, 118, 229-233; jų vaidmuo, 40, 41, 147, 229-232; ir siogūnai, 58, 68; ir Japonijos atvirumas, 73, 75; ir konstitucinė sistema, 81, 91, 99, 105; ir sinto, 198, 199, 230
 Imperatoriškasis švietimo reskriptas (1890), 194, 199
 Imperatoriškojo sosto rėmimo asociacija, 92, 256
 Importas, 20, 328, 335, 358; jo apribojimai, 307, 363-366; naftos, 360-362
 Individualizmas (*kojin-shugi*), 120, 121, 128, 132, 150-165, 217; ir Vakarų įtaka, 90; verslininkystėje, 103; ir demokratija, 279
 Industrializavimas, 23, 26, 27, 73, 78, 80, 84, 291; ir eksportas, 20, 107, 108; ir transportavimas, 22, 23; jo sparta, 89, 221, 280, 292; ir tarša, 111, 280; ir ekonominė laisvė, 121
 Intelektualai (*interi*), 190, 191, 210, 211
 Itagaki Taisuke, 81, 85, 235, 255
 Ito Hirobumi, 82, 85, 235, 255
 Izoliacija, 27-32, 64, 73, 101, 117; ir kultūra, 68; ir permainingos, 71; ir unikalumas, 368, 383; ir kalba, 375, 378, 382, 392
 Iwasaki Yataro, 288
 Įstatymai, 134, 137, 247-249, 262-264
Yakuzos (gangsteriai), 152, 413
 Yamagata Aritomo, 86, 88
Yamato-e (japonų tapyba), 46, 71
 Yasudos bankas, 295, 296
 Yasukuni šventykla, 199, 200, 395
 Yokohama, 10, 21, 74, 346
Yomiuri (laikraštis), 209
 Yoritomo, 49, 50
 Yoshida Shigeru, 241, 341, 344, 350, 410
 Japonijos bankas, 320, 324
 Japonijos Jungtinė Kristaus bažnyčia (Nihon Kirisuto Kyodan), 202
 Japonijos mokytojų sąjunga (Nikkyoso), 184, 264, 270
 Japonijos prekybos rūmai (Nissho), 125, 325

Jelcin, Boris, 407
Jiyu minken undo (laisvės ir žmogaus teisių sąjūdis), 81, 227, 255
 Jiyuto, žr. Liberalų partija
 Jungtinės Valstijos; ir Japonijos atvirumas, 73; sutartys su Japonija, 73, 340, 341; ekskluzyvinis aktas (1924), 90; ir Antrasis pasaulinis karas, 94, 95, 299, 338; sankcijos prieš Japoniją, 94, 338; prekybos balansas su Japonija, 109, 112, 113, 330, 364, 365; japonų investicijos, 109, 365; konfrontacija su Tarybų Sąjunga, 111; ir atominiai laivai, 271, 342, 349; ir japonų užsienio politika, 274, 340-350, 356-358; varžybos su Japonija, 302, 307, 363, 364, 366; verslininkystė, 323; karinės bazės, 347, 348; santykiai su Kinija, 349, 350; ir Japonijos saugumas, 361; ir prekyba su Azija, 364, 365; japonai Jungtinėse Valstijose, 386, 387; žr. t.p. Okupacija, amerikiečių karinė; Okinawa; Vietnamo karas
 Jungtinės Tautos, 105, 355, 357, 395, 408
 Kabinetas, 241, 242, 262
 Kabuki, 71
 Kalba, japonų, 43, 44, 369-383; ir japonų unikalumas, 32, 380, 383; užsieniečių mokymasis, 112, 330, 366, 375; mandagumo lygiai, 138, 370; kaip tarptautinių santykių kliūtis, 335, 369-376; jos skoliniai, 370, 371; ir anglų kalba, 373-375, 377-381; vertimai, 377; ir pirmavimas pasaulyje, 382, 392; žr. t.p. Rašybos sistema
 Kamakura, 49, 51, 54, 56, 67, 225
Kamikazė (dieviškas vėjas), 50
Kana, 44, 370-372; žr. t.p. Kalba, japonų
 Kanemaru Shin, 414, 416
Kanji, 370-372, žr. t.p. Kalba, japonų
 Kariuomenė, 87, 91, 92, 94, 117, 336, 337; jos civilinis valdymas, 86, 88, 94, 236; reakcija prieš ją, 97, 395; ir okupacija, 98, 105, 306; ir samurajai, 117; jos galia, 226, 344, 397; ir imperatorius, 231, 232
 Kato Komei, 86, 255
 Katsura Taro, 85, 86
 Kawabata Yasunari, 110
 Keidanren, žr. Federacija, Ekonominių organizacijų
 Keio universitetas, 179, 186
Keiretsu, 296, 327, 367
 Kennedy, John F., 107

Kim Young Sam, 405

Kinija, 27, 28, 90-92, 105, 222, 223, 347, 350; skoliniai, 39-44, 47, 57, 66, 67, 133, 161, 336, 384; prekyba, 64; nelygios sutartys, 73, 74; ir Vakarai, 79, 223; nacionalizmas, 90, 93; japonų agresija, 92, 93; ir šaltasis karas, 103; santykiai su ja po Antrojo pasaulinio karo, 105, 106, 111; požiūris į jos ekonominę sėkmę, 162; egzaminai, 176; mokymo svarba, 177; pasaulietiškas, 193; komunizmas, 223, 270; ir modernizavimas, 285, 286; ir Jungtinės Valstijos, 340; ir Sovietų Sąjungą, 349; ir Taiwanis, 350, 351; ir Korėja, 352; japonų požiūris į ją, 352, 357, 385, 388-390; kalba, 369-371; technologijos, 393

Kinų-japonų karas (1894-1895), 83, 85, 291, 337

Kinų-japonų karas (1937-1945), 92-94, 299, 338

Kishi Nobusuke, 241, 267, 343

Kyotas, 19, 42, 48, 50-52, 54, 57; gyventojai, 21, 65; pirklių kultūra, 71; ir Japonijos atsiėmimas, 74, 75; ir Antrasis pasaulinis karas, 96; komercija, 287

Kyoto universitetas, 147

Klasiniai skirtumai, 77, 84, 85, 140-144, 165, 176, 268

Klimatas, 7-9

Koenkai (asmeninės politinės paramos organizacijos), 253, 254, 257, 259, 411

Kojiki (712), 43, 68

Kokybės kontrolė, 314; *žr.t.p.* Verslininkystė

Kokutai (valstybinė santvarka), 231, 232

Komeito (Grynoji vyriausybė partija), 108, 204, 256-259, 261; jos finansavimo šaltiniai, 264; ir marksizmas, 269; ir socialinės problemos, 276; *žr.t.p.* Soka Gakkai

Korėja, 103, 105, 162, 193, 223, 224; ir Japonija, 27, 29, 38, 40, 60, 336, 351, 352, 358, 385, 391; darbininkai iš Korėjos, 30, 425, 426; ir Kinija, 43, 50, 222, 224; japonų invazija į ją, 60, 84, 337; japonų aneksavimas, 84, 89, 337, 339; egzaminų sistema, 176; ir modernizavimas, 288, 289; kalba, 371

Korėjos karas, 103, 107, 299, 305, 340, 343, 344, 351

Komunikavimas, neverbalinis, 128, 189, 190

Komunistų partija, 257-259, 261, 269, 270; ir okupacija, 99, 102, 103; ir Jungtinės

Valstijos, 109; ir profsąjungos, 184, 318; ir imperatorius, 233; jos uždraudimas, 255, 256; finansavimas, 264; ir socialinės problemos, 276; ir karinė jėga, 345; ir Sovietų Sąjungą, 352; ir neutralitetas, 353

Konfucianizmas, 67, 161, 193, 194, 199, 202, 389; ir šeima, 52; ir feodalizmas, 67, 72; ir vyro valdžia, 166, 167, 171; ir japonų pasaulietiškas, 193, 194, 205; ir vyriausybė, 224; ir prekyba, 364; ir kalba, 371

Konoe Fumimaro, 414

Konstitucinė sistema, 81-88, 91, 105, 268, 270

Konstitucija (1889 metų), 82, 93, 99, 226; ir parlamentas, 84, 226, 234, 238; ir žmogaus teisės, 121, 247; ir imperatoriaus vaidmuo, 230, 231

Konstitucija (1947 metų), 121, 174, 236, 238, 305; karo atsižadėjimas joje, 98, 99, 247; imperatoriaus vaidmuo, 231, 234; įsipareigojimas jai, 279, 355, 395

Korupcija, 89, 273, 274

Kōsaka Masataka, 408

Krikščionybė, 59, 64, 137, 160, 162, 200, 202, 203; ir budizmas, 132, 194, 196, 197; jos užgniaužimas, 139, 202, 336; ir švietimas, 178, 203; jos įtaka, 202, 204, 393; ir vyriausybė, 230

Ksaveras, šv. Pranas, 202

Kultūra, 68, 71, 110, 393; vakarietiška, 162, 164, 393; aukštoji, 206, 207; masinė, 206-217

Kultūriniai skoliniai, 28, 40, 388, 390

Kurilų salos, 7, 98, 339, 353

Kūrybingumas, intelektualinis, 189-191

Laikraščiai, 209-211, 265, 394

Laisvės ir žmogaus teisių sąjūdžiai, *žr. Jiyu minken undo*

Liaudies švietimo sąjūdis, 68

Liberalų demokratų partija (LDP; Jiminto), 102, 241, 255-259, 276; ir parlamentas, 259-263, 265, 266, 274; frakcijos, 260-262, 402, 410; opozicija jai, 267-271, 273, 276, 279; ir verslininkystė, 268, 273, 274; ir orientavimasis į JAV, 340, 348; ir Kinijos Liaudies Respublika, 350; valdžios praradimas, 405

Liberalų partija (Jiyuto), 255

Literatūra, japonų, 44-46, 54, 71, 155, 164, 190, 217; jos introspektyvumas, 150, 155, 159; vertimai, 207, 374; *žr.t.p.* Kultūra

- Londono sutartis, 91
 Lygybė, 140, 141, 147, 164, 390; kaime, 144, 221; švietimo, 176, 178

 MacArthur, generolas Douglas, 97-100, 102, 103, 267, 344, 345
 Mahajana, žr. Budizmas
Mainichi (laikraštis), 209
 Maisto produkcija, 14, 16, 17, 330
 Maištingumas, 150, 151, 183, 188
 Mandžiūrija, 40, 83, 84, 90, 91, 95, 295, 337-339
Manyoshu, 43
 Marksizmas, 100, 190, 257-259, 267, 269, 270, 295, 340
 Masinės informacijos priemonės, 209-213, 240
 Matriarchatas, 37, 167, 171
 Matsushita, 144, 305
 Meiji imperatorius, 77, 159, 229
 Meiji restauracija, 73-80, 96, 121, 177, 196, 199; ir samurajai, 141-143, 288; grupinis vadovavimas, 225, 226; ir politinės partijos, 255; ir ekonomika, 290
 Meiji šventykla (Tokijuje), 199, 200
 Menai, 46, 57, 68, 71, 110, 150; ir kinų įtaka, 42, 57, 285, 286; ir testinumas, 54; ir paveldas, 141; ir masinė visuomenė, 207, 216, 217; žr. t. p. Kultūra
 Miestai, 19, 21; grūstys, 22, 23, 25, 26, 108
 Miyazawa Kiichi, 407, 414, 416
 Mill, John Stuart, *Apie laisvę*, 121
 Minamatos byla, 247, 276, 277, 414
 Minamoto šeima, 47, 49, 50
 Ministerijos, 78, 82, 242-245, 265
 Ministras pirmininkas, 236-242; jo rinkimas, 259, 260
 Ministro pirmininko tarnyba (Sorifu), 242
 Minobe Tatsukichi, 93, 231
 Minseito partija (Liaudies valdžios partija), 86
 MITI, žr. Tarptautinės prekybos ir pramonės ministerija
 Mitsubishi, 288, 295, 297
 Mitsui šeima, 66, 288, 295
 Modernizavimas, 27, 89, 164, 285, 288; Meiji laikotarpiu, 77, 78, 80, 83, 229, 290, 291
 Mokesčių sistema, 78, 143, 224, 245, 306, 324; ankstyvojoje Japonijoje, 41, 45, 66, 224; ir santaupos, 321

 Mokslas: Vakarų, 68, 224, 286, 290, 376; japonų laimėjimai, 189-191, 394
 Mongolija, 50, 92
 Moteris, 166-175; ankstyvojoje Japonijoje, 37, 53, 54, 167; rinkimų teisė, 97, 101, 237; jų asociacijos, 126, 144, 174, 264; savižudybų lygis, 160; ir dvigubos normos, 166-168, 170, 171; švietimas, 172, 179; jų darbas, 171, 173, 174, 313, 315, 426, 427; kaimo vietovėse, 173; politikoje, 174; jų teisinė lygybė, 174, 427; jų išlaisvinimas, 174, 175, 305; ir "naujosios religijos", 204
 Moterų asociacijos (*Fujinkai*), 174
 Muzika, 110, 156, 164, 207, 394; Suzuki metodas, 156, 216

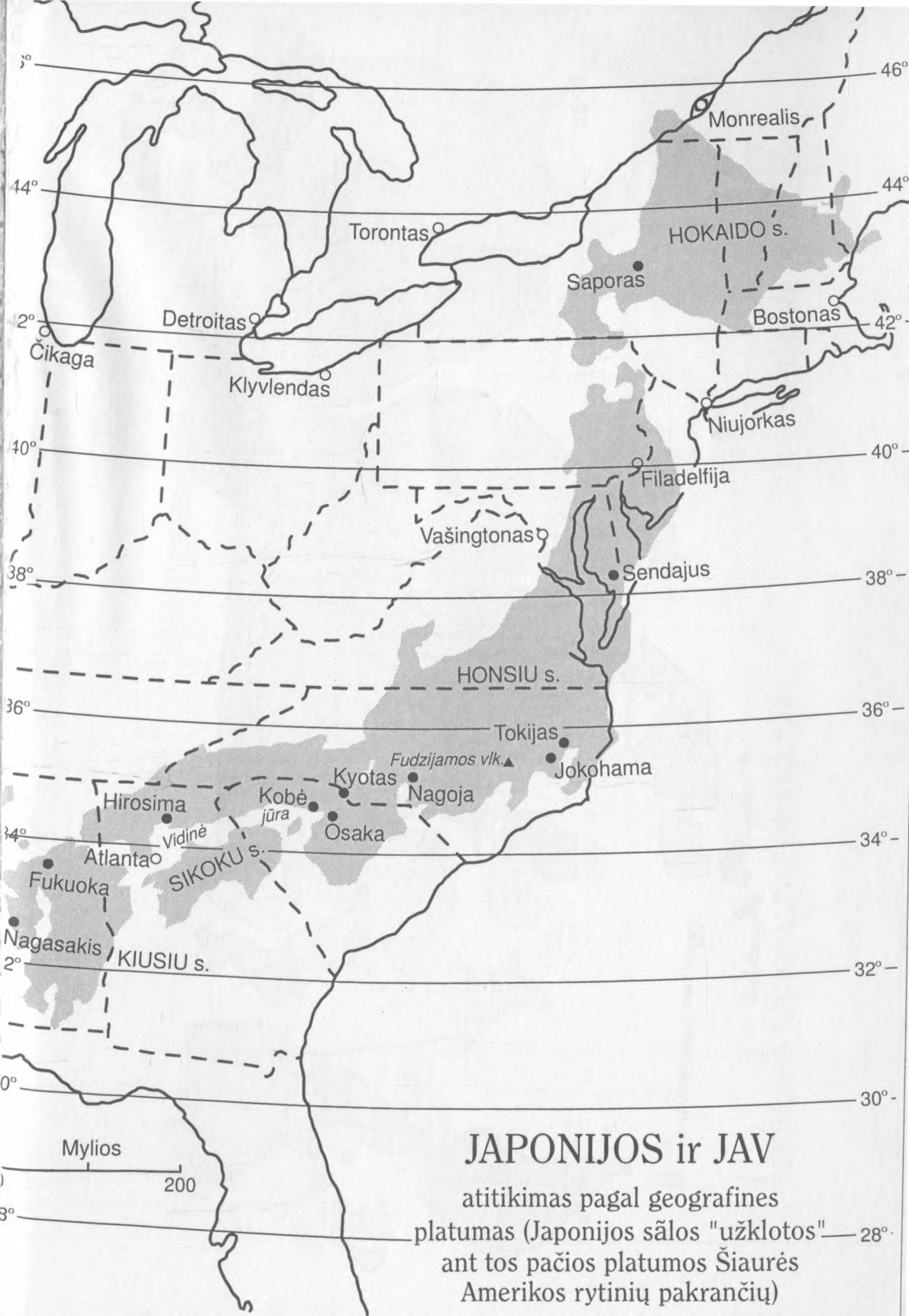
 Nagai Michio, 242
 Nagasaki, 64, 94, 95, 288
 Nakasone Yasuhiro, 242, 258, 397, 410, 411
 Nara, 39, 285
 Naritos tarptautinis aerouostas, 271
 Nacionalizmas, 339, 384, 392; jo atsižadėjimas, 199, 394; kiniškas, 338, 347; ir nepilnavertiškumo jausmas, 389, 392, 393; šiuolaikinėje Japonijoje, 389
 Naudingos iškasenos, 19, 20
 Naftą eksportuojančių šalių organizacija (NEŠO), 111, 361
 Naftos importas, 360, 362
 Naftos krizė, 111, 315, 330, 361
 Nonkonformizmas, 151-153
Nemawashi, 311
 Neutralitetas, 339-357, 358
 Naujasis liberalų klubas, 258
 "Naujosios religijos", 203, 204
 NHK (Nippon Hoso Kyoku; televizijos tinklas), 208
 Nicirenų sekta, žr. Budizmas
Nihonjin-ron diskusija, 383
Nihon sankei ("trys Japonijos gamtovaizdžiai"), 6
Nihon shoki (arba *Nihongi*) (720), 43
 Nippon Yusen Kaisa (NYK), 297
 Nishida Kitaro, 190
 Nixon, Richard, 111, 348, 350, 356
 Nō, 54, 71, 156
 Nogi Maresuke, 159
 Nusikaltimas, 110, 151, 152, 248

 Okupacija, amerikiečių karinė, 97-104, 257, 295, 296, 340; ir švietimo sistema, 179,

- 183; ir sinto religija, 199; ir imperatorius, 232; ir ministras pirmininkas, 241; ir vietos autonomija, 245; ir zaibatsu, 295, 305, 323; ir japonų ekonomika, 305, 307, 320; ir japonų gynyba, 305, 306, 341; ir profsąjungos, 317; ir antimonopolinis įstatymas, 323; ir Garbingos prekybos komisija, 323
- Oda Nobunaga, 60
- Ogata Sadako, 409
- Ohira Masayoshi, 242, 259
- Okakura Kakuzo, 391
- Okinawa, 7, 8, 64, 346-348, 353; ir Jungtinės Valstijos, 98, 339, 346-348; grąžinimas Japonijai, 107, 237, 271
- Okita Saburo 242
- Okubo Toshimichi, 226
- Okuma Shigenobu, 82, 85, 86, 179, 255
- Olandiškasis pažinimas, 68, 75, 224
- Olimpinės žaidynės (Tokijo, 1964), 108, 214
- Osaka, 21-23, 38, 71, 217, 286, 375; gyven-
tojai, 22, 65
- Ozawa Ichirō, 408, 416, 417
- Pacifizmas, 339, 345
- Pagalba sau* (Samuelio Smilesio), 121
- Parlamentas, 90, 91, 102, 105, 234-240; jo sudarymas, 83-87; kariškių valdžia jam, 88; ir įstatymų leidyba, 90, 262, 263; ir 1947 metų konstitucija, 99, 100, 234, 346; ir imperatorius, 230-232; ministro pirmininko rinkimas, 236-240, 242; ir 1925 metų reforma, 238; jo komitetai, 238-240; ir Aukščiausiasis teismas, 246; ir rinkimų sistema, 250-254, 259-261; ir politikos stilius, 278
- Pasaulinis karas, I, 84, 87, 88, 291, 337
- Pasaulinis karas, II, 14, 30, 80, 377; japonų pralaimėjimas, 23, 95-98, 307, 338, 360, 390, 392, 396; ekonomikos augimas, 88; pradžia, 92, 94, 292; ir moters padėtis, 174; atominis bombardavimas, 342; Ha-
vaju japonai, 386
- Pasilinksminimų pasaulis 152, 168, 170
- Pearl Harbor, 94
- Perry, Matthew C., 73, 74
- Persų įlankos karas, 407, 408
- Pirklių klasė, 66, 71
- Plazos susitarimas, 404, 419
- Poezija, 71, 155, 207
- Politikos tyrimų komitetas (Seichokai), 262-
264
- Politinės partijos, 90, 91, 102, 251, 255-261, 279; jų sudarymas, 81, 82, 85-87; ir par-
lamentas, 262, 264; opozicijos vaidmuo, 265, 269, 270
- Portugalai, 59, 224, 286, 336, 384
- Potsdamo deklaracija, 95
- Prekyba, 87, 90, 109, 113; jos svarba, 20, 30, 101, 335, 339, 396; ankstyvojoje Japoni-
joje, 57, 64, 66, 73; jos balansas, 109, 112, 330, 364-366; po Antrojo pasaulinio karo, 307, 309, 354, 358, 362-366; su mažiau išsivysčiusiomis šalimis, 362, 364, 368; su Kinija, 406
- Rasinė sudėtis, 28, 29
- Rasiniai prietarai 384, 385, 387
- Rašybos sistema, 32, 43, 44, 183, 370-372, 374, 383; *žr. t.p.* Kalba, japonų
- Raštingumas, 67, 68, 71, 80, 176, 177, 226
- Raudonoji armija (Sekigun), 150, 271
- Raudonasis valymas, 103
- Reliatyvizmas, 132-139, 150, 191
- Religija, 126, 193-206, 395; ankstyvoji, 38, 42, 43, 56; *žr. t.p.* Budizmas; Krikščionybė; "Naujosios religijos", Sinto
- Ringisei* sistema, 311
- Riukiu salos, 339, 347; *žr. t.p.* Okinawa
- Ryžiai, jų auginimas drėkinamuose laukuose, 11, 12, 16-18; jų kaina, 16, 17, 89, 292-294; mityboje, 17, 18; jų importas, 423
- Rusija, santykiai su, 407
- Rusijos revoliucija, 87; *žr. t.p.* Sovietų Sąjun-
ga
- Rusų-japonų karas (1904-1905), 80, 84, 159, 291, 337, 352
- Rūmai, Atstovų, 83, 235, 237, 238, 250, 252, 253
- Rūmai, Perų, 83, 93, 105, 142, 235, 237
- Rūmai, Tarybos, 105, 236-238, 240, 250, 252
- Sachalinas, 337, 339, 353
- "Sagawa" greitojo pašto kompanija, skanda-
las, 413, 417
- Saionji Kimmochi, 85, 88, 91
- Samurajai, 52, 60, 62, 64, 66-68, 71, 227, 255; jų raštingumas, 67, 71, 177; ir Mei-
ji restauracija, 75, 77, 79, 81, 141, 142, 202, 211; ir japonų stereotipai, 117; ir verslo įmonės, 162, 288; ir valdininkija, 225, 244
- Sanya, *žr.* Tokijas

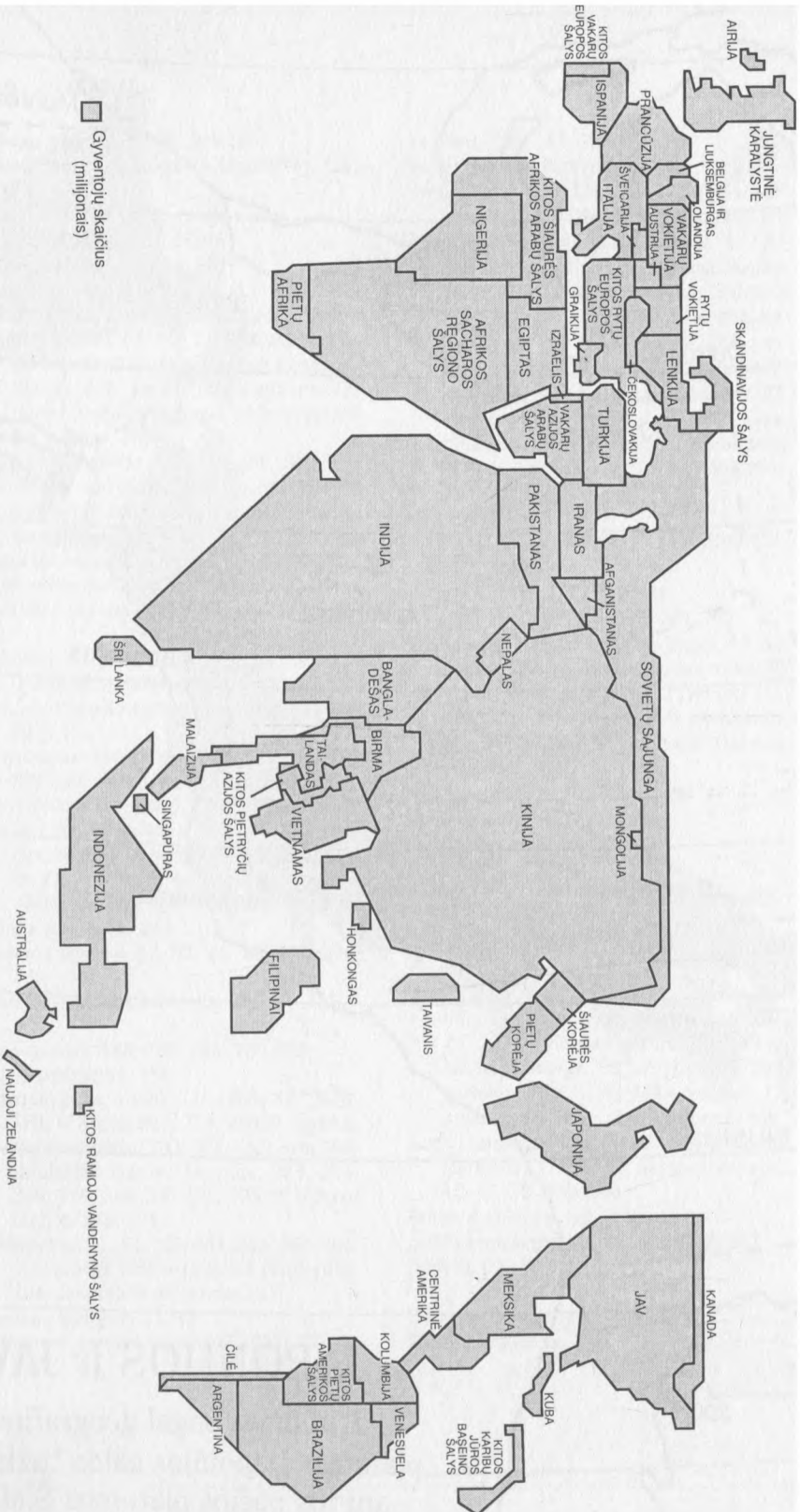
- Sato Eisaku, 241, 259, 348
 Satsuma, 75, 79, 82, 85, 86, 286, 347
 Savitaptybė, 28, 80, 150, 152, 335, 388; li-
 teratūroje, 155; ir asmeniniai sugebėji-
 mai, 156-158
 Savitvarda, 158-161
 Savižudybė, 148, 159, 160, 183
 Sajungininkų taryba Japonijai, 97
 Seksualiniai santykiai, 166, 167
Seppuku, 52, 64, 159
 Sinsu sekta, žr. Budizmas
 Sinto, 38, 40, 42, 54, 197-202; būsena, 44,
 197-199, 230, 232; šiuolaikinėje Japoni-
 joje, 162, 197, 199, 202-205
 Siogūnai, 49-51, 60, 66, 68, 74, 202; žr. *t.p.*
 Ashikagos, siogūnai
Shingikai (patariamiosios tarybos), 265
 Shotoku, princas, 38, 39
 Showa, imperatorius, žr. *t.p.* Hirohito
 Socialistų partija, 102, 256-259, 261, 269; ir
 okupacija, 100; moteris joje, 174; ir
 krikščionybė, 203; frakcijos, 260, 341;
 jos finansavimo šaltiniai, 264; ir darbo
 sąjungos, 270, 317; ir socialinės proble-
 mos, 274; ir liberalų demokratų partija,
 279; ir neutralumas, 345, 353; ir Sovie-
 tų Sąjunga, 352, 353
 Socialinė masių partija, 256
 Sohyo federacija, 257, 270, 271, 318; žr. *t.p.*
 Darbo sąjungos
 Soka Gakkai ("Vertybių kūrimo asociacija"),
 102, 126, 204, 256, 257, 264; žr. *t.p.* Ko-
 meito
 Sonno joi ("garbė imperatoriui, lauk barba-
 rus!"), 74, 75, 229
 Sovietų Sąjunga, 3, 93, 95, 97, 98, 104, 105,
 269; jos sutartis su Japonija po Antrojo
 pasaulinio karo, 104; konfrontacija su
 Jungtinėmis Valstijomis, 111; ir Kinija,
 349; ir Japonija, 349, 352-354, 357, 391;
 ir Korėja, 351
 Sojos pupelės, 17, 111, 330, 337, 357
 Spaudimo grupės, 264-266
 Sportas, 216
 Sprendimų priėmimas, 148, 149, 225, 262-
 266, 311, 312
 Statusas, visuomeninis, 77, 145-149, 176,
 180
 Studentų organizacijos, 188, 271
 Sumitomo, 295
 Sutartys, 73-75, 81, 104, 105, 342, 349
 Šiaurinės teritorijos, jų problema, 353, 407
 Šeima, 53, 108, 120-124, 167, 169-173
 Šventyklų mokyklos (*terakoya*), 177
 Švietimas, 99, 110, 136, 176-192; visuotinis,
 78, 84, 99, 143, 172, 178, 179, 223, 369;
 aukštasis, 89, 178-183, 184-189, 376; ir
 klasiniai skirtumai, 143, 144; Rytų Azijos
 siekimas, 161; Tokugawa, 177; visuome-
 nės kontrolė, 184, 207; ir verslininkystė,
 185, 186, 288, 310; ir nacionalinis vieno-
 dumas, 207, 208; moralės ugdymas, 270,
 271; ir japonų kalba, 369, 374, 375; ir
 užsienio studentai, 379; tarptautinis, 394
 Švietimo ministerija, 177, 184, 188, 208,
 245, 270, 379
 Taifūnai, 9, 10, 50
 Taikos reforma (645), 39, 45
 Taikos išsaugojimo įstatymas, 90
 Tairū šeima, 47-49
 Taisho imperatorius, 229
 Taisho politinė permaina, 86, 88, 231
 Taivanis, 30, 89, 324, 345, 347, 350, 351,
 358, 400, 401, 404, 405; jo aneksavi-
 mas, 89, 337; jo netekimas, 339; kalba,
 371
 Takeshita Noboru, 411, 421
 Tanaka Giichi 88
 Tanaka Kakuei, 111, 181, 241, 242, 259, 273,
 274, 362
Tanka, 44, 155
 Tarnyba, 125, 310-319; viršenybė joje, 144,
 311, 312; viso gyvenimo, 310, 313-315,
 326
 Tarptautinė Osakos paroda (1970), 108
 Tarptautiniai santykiai, 335, 336, 358; ir uni-
 kalumas, 368, 383; ir kalba, 375, 378,
 382, 392
 Tautų sąjunga, 91, 338
 Tarptautinės prekybos ir pramonės ministe-
 rija (MITI; Tsusansho), 242, 323-325, 429
 Technologijos, 57, 59, 119, 121, 388, 396,
 397; ir Meiji restauracija, 73, 77, 79-80,
 290, 397; ir japonų tradicijos, 89, 391; ir
 japonų prekės, 108, 112, 299; ir švieti-
 mas, 177; japonų pritaikymas, 190, 191,
 286, 289, 307, 324, 336, 363; aukštos,
 324, 329
 Televizija (*terebi*), 164, 208, 209, 211, 395
 Tenrikyo ("Dangiškosios tiesos mokymas"),
 204

- Teismų sistema, 78, 99, 246-248
 Tėvų ir mokytojų asociacija (*angl.* PTA), 126, 170, 174
 Tyrosios žemės sekta, *žr.* Budizmas
 Tojo Hideki, 94, 98, 226, 267
 Tolumųjų Rytų komisija, 97
 Tokugawa Ieyasu, 60-62, 64
 Tokijas (Edo), 7, 10, 12, 21-24, 26; viduramžių, 21, 62, 65, 67, 71, 286-288; transportas, 23, 216; imperatoriškieji rūmai, 26, 59, 232; per Meiji restauraciją, 77; Sanya (lindynių rajonas), 153; tarptautinis miestas, 399
 Tokijo universitetas, 147, 178, 186, 188, 271; ir vyriausybinių valdininkija, 82, 244; ir konfucianizmas, 194; ir internacionalumas, 381
 Tosos domenai, 81, 288
 Transportavimas, 22, 23, 25, 78, 164
 Tsukubos universitetas, 189
 Uchimura Kanzo, 202
Uji (gentiniai vienetai), 38, 41
Ukiyo-e ("praskriejančio pasaulio paveikslai"), 71
 Unikalumas, 380; ir internacionalumas, 381, 382-399; *žr. t.p.* Kalba, japonų
 Universitetai (*daigaku*), 125, 178, 185-187, 203; jų finansavimas, 187, 188; organizacija, 188-190; ir verslininkystė, 310, 328; *žr. t.p.* Švietimas, aukštasis; *atskiri universitetai*, tarp jų Tokijo universitetas
 Ushiba Nobuhiko, 242
 Užsienio politika, 87, 90, 91, 105-107, 274, 335
 Užsienio reikalų ministerija, 242
 Vadovavimas, 148, 225, 226, 280, 326
 Vaikų auklėjimas, 194
 Vakarai: įtaka, 78-90, 110, 288, 377, 378, 384; ir Kinija, 223, 224, 288; ir tarptautiniai santykiai, 233, 354, 355, 376, 395; jų susidūrimas su Japonija, 223, 224, 336, 376, 384, 387-391, 395; ir technologijos, 393, 394
 Valdininkija, 41, 82, 225, 244, 245, 260, 264; ir korupcija, 273; ir pokarinė ekonomika, 299; sprendimų priėmimas, 311
 Vandens kontrolė, 11, 12
 Vašingtono konferencija (1921-1922), 87, 91, 337
 Vedybos, 128, 147, 166-174
 Versalio taikos konferencija, 84
 Verslininkystė, 90, 123, 285, 321-330; ir parlamentas, 85, 226, 310; ir hierarchija, 147; ir pareigūnai, 143, 310-314, 320, 326-328; ir valdininkija, 249; mažmeninė prekyba, 292; ir vyriausybė, 292-294, 321-326, 327; jos politinė įtaka, 294; išėjimas į pensiją, 310, 311, 314, 321; nuosavybė, 320; pelnas, 320, 321; kapitalo kaupimas, 321; ilgalaikė strategija, 321; smunkančios pramonės šakos, 324; asmeniniai santykiai, 327, 328; problemos, 328; *žr. t.p.* Tarnyba; Kokybės kontrolė; *Zaibatsu*
 Vietnamas, 94, 371
 Vietnamo karas, 107, 113, 139, 271, 276, 342, 346-348
 Virtuvė ir mityba, 17, 18, 394
 Viršūnių konferencijos, 113, 307, 354
 Visuomenė, 165; jos keturios klasės, 66, 67; jos dviguba struktūra, 89; jos urbanizavimas, 108; permainingos, 117-119, 141-143, 150, 162, 164, 176; ir ekonomika, 302; *žr. t.p.* Klasiniai skirtumai; Homogeniškumas
 Vokietija, 83, 87, 93, 338
 Votergeitas, 210, 273
 Vulkanai, 4, 10
Zaibatsu, 89, 100, 296-298, 305, 323, 327
 Zen, *žr.* Budizmas
 Zengakuren, 188, 271
 Žemdirbystė, 4, 5, 11, 19, 292; dvigubas derlius, 11, 12; ryžių auginimas laukuose, 11, 12, 16; derlius iš akro, 12, 14, 15; mechanizavimas, 15, 16, 89, 291, 292; darbininkai, 15, 16; įtaka mitybai, 17; pradžia, 37, 38; ir žemės reforma, 269
 Žemė: agrokultūrinė, 11, 12, 14-16, 19, 45; jos kaina, 17, 23; jos nuosavybės teisė, 45, 47, 78, 100, 306
 Žemės drebėjimai, 10, 139
 Žemės nuosavybė, 41, 45, 100, 142, 207
 Žvejyba, 17, 19, 37
 Wasedos universitetas, 179, 186
 Wilson, Woodrow, 338

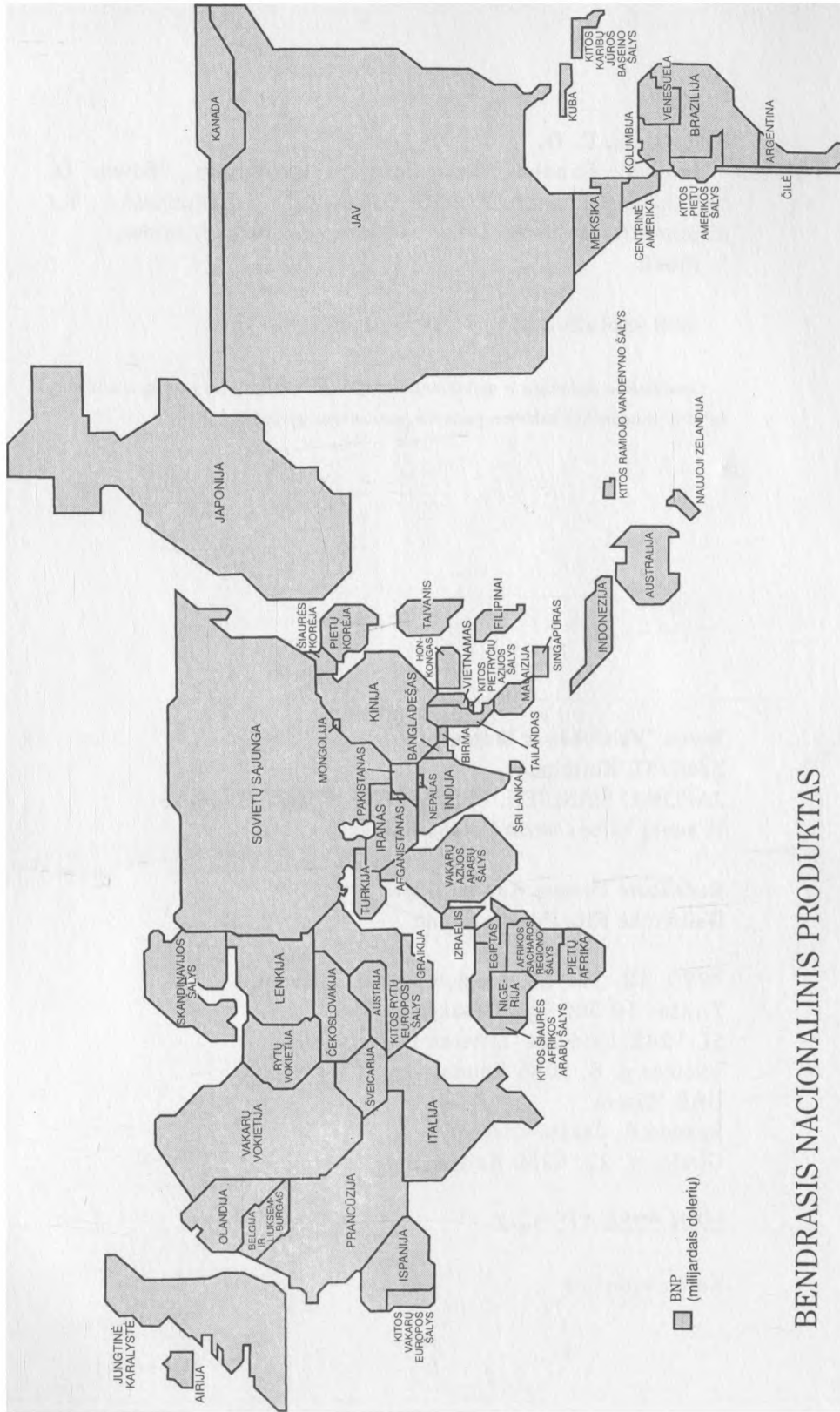
JAPONIJOS ir JAV

atitikimas pagal geografinės
platumas (Japonijos salos "užklotos" — 28° —
ant tos pačios platumos Šiaurės
Amerikos rytinių pakrančių)

□ Gyventojų skaičius
(milijonais)

GYVENTOJŲ SKAIČIUS

BENDRASIS NACIONALINIS PRODUKTAS

Reišaueris, E. O.

Re115 Japonai šiandien. Permainos ir tęstinumas /Edwin O. Reischauer/ Iš anglų k. vertė V.Papievis ir V.Karazijaitė/ -. K.: Litterae Universitatis, 1996. - 442 p.- /Valstybės ir tautos/ Iliustr.

ISBN 9986-475-11-2

Amerikiečio diplomato ir mokslininko knyga apie Japoniją, jos istoriją ir nūdieną, kultūrą, ekonomikos pakilimo paslaptis, visuomenės gyvenimą ir buitį.

Serija "Valstybės ir tautos"

Edwin O. Reischauer

JAPONAI ŠIANDIEN. PERMAINOS IR TĘSTINUMAS

Iš anglų kalbos vertė Valdas Papievis

Redaktorė Danutė Kalinauskaitė

Dailininkė Rita Penkauskienė

1995. 12. 21., 23,8 leidyb. aps. l. 28,5 sp. l.

Tiražas 10 000 egz. Užsakymas 650

SL 1242. Leidykla "Litterae Universitatis",

Vileikos g. 8, 3035 Kaunas,

UAB "Litera"

Spaudė A. Jakšto spaustuvė,

Girelės g. 22, 4230 Kaišiadorys

ISBN 9986-475-11-2

Kaina sutartinė

SERIJA "VALSTYBĖS IR TAUTOS"

Edwin O. Reischauer. Japonai šiandien.
Permainos ir tęstinumas

NUMATOMA IŠLEISTI:

Rein Taagepera. Estija.
Grįžimas į nepriklausomybę
Spencer M. Di Scala. Italija.
Nuo revoliucijos iki respublikos

Japonijos kultūra, istorija, ūkis, pačių japonų buitis, papročiai ir tautiniai bruožai Lietuvoje žadina nemažą susidomėjimą. Tuo pat metu jie yra tiek saviti, sudėtingi ir tolimi, jog retas lietuvis gali teigti pajutęs Japonijos pulsą.

Du trumpi apsilankymai Tekančios Saulės šalyje man tik dar labiau sustiprino nežinomybės jausmą ir, be abejo, žingeidumą. Pokalbiai su gatvės prekijais ir vairuotojais, derybos su bankininkais, korporacijų vadovais bei valstybės pareigūnais, bendravimas su imperatoriškosios šeimos nariais ir sintoistų šventyklos Kamakuroje žyniais, Kabuki teatras ir Ginza, triaukštės gatvės ir slėgiančios dvasią neaprėpiamos Tokijo betono džiunglės, žvilgsnis akies krašteliu į moderniausių technologijų kalvę Tsukubos technopolyje - visa tai kartu su vaikystėje skaitytomis knygomis ir "samurajų filmais" greitai susipina į iš pažiūros neatmezgama mazgą, ir nedaug tepalieka vilčių bent ką nors suprasti pakankamai giliai. Tačiau tokia viltis bemaž atsirado, vienu ypu "ryte prarijus" Edwino O. Reischauerio knygą. Japoniškai kruopštus autoriaus darbas glaustai ir, kas ypač patrauklu, - stebėtinai plačiai ir giliai praveria langą į nuostabų ir nepakartojamą japonų pasaulį.

Perskaitęs - ne, geriau tiktų, įsiurbęs į save tokią koncentruotą, bet prieinamai pateiktą ir įdomią informacijos kiekį, - jautiesi praplėtas akiratį mažų mažiausia keliais žymiais sieksniais.

Neabejoju, kad kiti mano pavyzdžiu pasekę skaitytojai patirs panašius įspūdžius, o daugelis jų - ekonomistai, istorikai, sociologai, etnokultūrininkai, politologai - įgis dar ir apčiuopiamą profesinę naudą.

Vytautas ALEŠKAITIS

